

શ્રીમાન નેહુ દેવચલાય હરમશી હંકર

(યુવાનની સુપ્રસિદ્ધ કર્મઃ મેસર્સ વિઠ્ઠલાસ દરિદારા કે ના
એક બાબીદાર)

રાજાવાવ

નામ્મત નિવાસ

કપોરામાઈડા-યુવાન.

ਅ...ਰ੍ਧ...ਲੁ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਿੰਹ ਦੇਵ ਦਲਾਇਤ ਕਰਮ ਸੀ
ਭੰਡਾਰ ਨੇ

કોં ટા ઝો અ ને દ રથો :

		પાનાં
૧ શ્રીમાન દેવજીભાઈ કરમશી દકર	કખીરામાઈડો	૩
૨ શ્રી. નારાયણજી ગોઠગદામ્ ડોસાણી	અંધલેખક	૯
૩ શ્રીમાન ભાઈ મૂળજીભાઈ પ્રભુદામ	જીન્મ	૧
૪ અ. મૌ. બહેન ઝવેરબાઈ ભાઈલાલ પટેલ	ડરખત	૩૫
૫ શ્રીમાન વલ્લભભાઈ ભગાભાઈ પટેલ	જો'બર્ગ	૬૭
૬ લાન્ડી-નેટીવ સ્ત્રીઓ	પો. ઇ. આફ્રિકા	૧૦૭
૭ કેનીઆ-યુગાન્ડા રેલ્વે	૮ વિશ્વેશરીઆ સરોવર	૧૨૬, ૧૨૯
૯ રીપન ફોલ્સ	૧૦ ઝાવન ફોલ્સ-જીન્મ	૧૩૧, ૧૩૨
૧૧ સાઝીમ્બા ફોલ્સ	૧૨ નાઇલ-રેલ્વેખીન	,, ૧૩૩, ૧૩૪
૧૩ સૌ. બહેન રભાબાઈ રામજીભાઈ દલાલ	,,	૧૪૦
૧૪ સ્વ. ભાઈ સુનીલાલ દ્વીરજી કેરેઆ	,,	૧૪૪
૧૫ મિ. મેનન સાથે પ્રવાસી પાર્ટી	,,	૧૪૮
૧૬ કખીરા મુગર ફેક્ટરી	કખીરા	૧૪૯
૧૭ ગેડ નાનજીભાઈ કાલીદાસ મહેતા	લુગાઝી	૧૫૫
૧૮ કેનીઆ-યુગાન્ડાની સરદારપરની નદી		૧૭૬
૧૯ પર્પોગ કરતી લાન્ગો સ્ત્રી. ૨૦ કુદરતની કરામત.		૧૮૦, ૧૮૧
૨૧ શ્રીયુન રામજીભાઈ લખાભાઈ દયાલ	જીન્મ	૧૯૯
૨૨ નેટીવ ચિફ-કોન્ગો	૨૩ દાથીદાંતનું લીલાંકિ	૨૨૨, ૨૨૩
૨૪ કેનીઆ પહાડ	૨૫ કીકુયુ-નેટીવ કન્યા.	૨૩૧, ૨૩૬
૨૬ જીન્મોનું જીવ્ય	૨૭ મોઆમા બજાર	૨૬૧, ૨૭૨
૨૮ સમાજમેવક દંપતી	૨૯ દરખતની સ્ટ્રીટનો પૂલ.	૨૭૪, ૨૭૯
૩૦ ન્વાહિલી જુદાના વેશમાં	૩૧ ટાંગાનિકા નેટીવ સ્ત્રી.	૨૮૨, ૨૮૬
૩૨ શ્રીમાન ગેડ પુરુષોત્તમ દેવશી દકરાન	ડરખત	૨૦૪
૩૩ સ્વ. ગેડ રસ્તમજી જીવજી ધોરખોદુ	,,	૩૦૨
૩૪ શ્રીમાન ભાઈ ભગવાનજી કાફુભાઈ	લો-મારકવીઝ	૩૨૦

શ્રીમાન દેવજીભાઈ કરમશી ઠક્કર

(સંક્ષિપ્ત પરિચય)

સારાય હાર્ટ આફ્રિકાના દેશી, પરદેશી આપારી જગતમાં પ્રસિદ્ધી પામેલી મુગાન્ગની પ્રતિષ્ઠિત હિન્દીકર્મ V. H. & Co. એટલે એના મુખ્ય ત્રણેય પુરુષાર્થી પાર્ટનરોની જાનમહેનત, ખત અને સાહસોનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપઃ આ ત્રિપુટીમાંના એક શ્રીમાન દેવજીભાઈ કરમશી ઠક્કરનો સંક્ષિપ્ત પરિચય અહીં આપીએ છીએ.

શ્રીમાન દેવજીભાઈ એટલે V. H. & Co. નાં સર્વ સેટલમેન્ટો, વિસ્તૃત વ્યાપારક્ષેત્રોની અનેકવિધ બહારની પ્રવૃત્તિઓનો ખાદોશ તંત્રવાહક !

કાઠિયાવાડમાં જામનગર એટલા ભાણુવડ મહાલના મોડપર નામક નાનકડા ગામડામાં રઘુવંશી જાતિના જાણીતા હિન્દોઆ કુટુંબમાં સંવત ૧૯૪૬ માં એમનો જન્મ થયો હતો. એમના પિતા કરમશીભાઈ એ જમાનાને અનુકુળ નાનકડી હાટડી રાખી, ખેડુતોને પીરધાર વગેરેનો વધો કરી કુટુંબનો નિર્વાહ ચલાવતા હતા. જૂના જમાનાના વડીલો જાનમહેનતુ હોવાથી શરીરે ખડનચ એટલે એના આત્મા ને મનની શક્તિ સળંગઃ એમનાં માતૃથી ધરમખુ મૂલિથી હતાં.

શ્રીમાન દેવજીભાઈને જાતમહેનતનો એમના માતાપિતા તરફથી જન્મદત્ત વારસો મળ્યો હતો. આજના વિશ્વવિદ્યાલયો કે હાઈસ્કૂલો જેવાં શિક્ષણ કે કેળવણીનાં માધનો એ સમયમાં નહોતા પરતુ કુટુંબના વડીલો તરફથી બાળકોનાં હૃદય કેળવાતા. આજના અક્ષરજ્ઞાન કે પુસ્તકિયા કેળવણી કરતાં એ હૃદયજ્ઞાન વધુ ઉચ્ચતર બનતું. શ્રી દેવજીભાઈએ મોડપરમાં પંડ્યાજીની ખાતગી નિશાળે ૧લી

ગુજરાતી સુધી ભણીને જીવન મેંમામમાં રૂંપવાનું હતું. દિગોર વયમાં જ માદમ અને અનેના માટે તાલસતા એમના હૃદયમાં મોડપગના કિડલાના કાંમગંજો ઉપરથી મદનનાકાંસાએના મહેવ ચખાના. પિતાના મધામં બાળપણથી જ મદદ કરતા એ બાળકનાં હૃદયમંથન અરવાકરા કે બ. સીમાં અડગક થન મેપનિનો. માલિક તેમજ અનેક આત્માઓનો પાવનદાર થવા મગ્નતાની યશસ્વી પારખનાર કોઈ જ્યોતિષી ત્યાં નહોતો.

પ્રાગભામ જ આ પુરુષાર્થો પિતાના પુત્રે આડાં ધૂમરના જ્વલોનો બીડી વાગવાના પાદગો કોન્દાકટ લઈ વેચવાનો મધો શરૂ કર્યો હતો. ૧૮ વર્ષની ઉંમરે મન ૧૯૦૮ માં શ્રી. દેવજીભાઈએ આશિર્વાદની વાટ લીધી શુભાન્દામા આવી નેઃ વિદ્યુત્તદામબાઈની તે વખતે ક્રમાન્ગામા કાપડની દુકાન હતી ત્યાં નોકરીમાં ગોડવાયા. જન મહેનત, મરં કામો સીખવાની ખત અને તન્મયતાથી નાના મોટા મરં ધધાઓની ચાવીઓ ચળી અહુન તાલીમો લઈ લીધી એ મમયના અવગત્વના કપ્પો, અગવડો ને દાડમારીઓને આનંદપૂર્વક બેઠી શુદ્ધ નિઃકાચી નોકરી કરતા ૧૩ વર્ષના તપ પ્રભાવે મન ૧૯૨૨થી શ્રીમાન દેવજીભાઈ નોકર મરી ભાગીદાર બન્યા. જે મેવા પ્રેમપૂર્વક-આનંદપૂર્વક નથી થતી તે મેવા મેવકને કળતી નથી. એ આગકાલના ભાડુની મેવકોએ આથી સીખવાનું છે. આ મમયે શુભાન્દામાં કોટન ઇન્ડસ્ટ્રીનો વિકાસ પૂરજોશમાં થતો જોતો હતો. યુગ ખદવાતો હતો આ નવા યુગના પ્રવાહકાળે, જૂના જમાનાના અનુજરી વડીલોને આગમ આપી આપાગનુ મરં સુકાન આ યુવક-ત્રિપુટીએ પોતાના કાયમા લીંડુ વરનો થવા કરેલી કાષાનોઃ નોકરીમાં લીધેલી તાલીમ સાથે નવા યુગનુ મિશ્રણ કરી અનેકવિધ માહનોમાં રૂપવાનું. V. H Co ની આજની મદતા, પ્રતિષ્ઠા, ગૌરવ એ આ ત્રિગુણાત્મકત્રિપુટી-યુવકોના વિધવિધ વિસ્તરેલાં આપારી માદસનો વિજયવતો ઈનિદામ !

• મોડપગની ગ્રામ્ય મદુલી નજી હમણાં થોડાંવર્ષ થયા તેઓશ્રીએ ૨૫. વિદુષદામભાર્ગના ગામ રાજાવાવમાં લગ્ન મકાનો બધાંયાં છે. ત્યાં દાસ એમના મોટાભાઈ ગોકળદાસ રહે છે.

ધર્મના નામે ચાલતાં ધર્મગિ, તીર્થગયાનોમાં ચતા અનાચારો તરફ એમને તિગ્ગાર છે. સ્ત્રી જાતિની ઉન્નતિ તથા કેળવણી પ્રત્યે એની પ્રીતિ છે. કેળવણીની મર્યાદા, મમાજ સુધારાની પ્રવૃત્તિઓના તે આદર છે. પ્રત્યેક સામાજિક, વ્યવહારિક, ગૃહસ્થ ને ધાર્મિક અર્થમાં અને અવનવી ગીતે પણ આર્થિક બિદ્ધાન્ત લાગુ કરી દઈ એ રમપ્રદ બનાવ.

એમનું ગૃહસ્થ જીવન સંતોષપૂર્ણ છે. એમનાં પત્ની (લેખકનાં માશીની પુત્રી) મૌ. જીવેરજીદેન મહનશીવતાની પ્રતિભામમાં પતિભક્તિપરાયણા આદર્શ મદિયા છે. બાળપણથી માનવિદ્યાના બનેલા આ જીવેન પતિની અદ્યક્ષ સપતિ નેષ અભિમાનથી છલકાયાં નથી. ગરીબોની તે દયાળુ દેવી છે. ચાર પુત્રોની તે પ્રેમાળ-વ્હાલમોહ માતા છે. પતિની એ રોહાળ મહચારિણી છે.

૮૫ વર્ષની ઉંમરે શ્રી. દેવજીભાઈના પિતા કરમશીભાઈ પરલોકવાસી થયા હતા.

પુરુષાર્થને જ પ્રભુ માનનાર, અનુભવ, તાલીમ ને જાતમહેનનથી શક્તિઓનો કેટલો વિદાસ કરી શકે છે તેનું જ્વલત ઉદાહરણ શ્રીમાન દેવજીભાઈનું જીવન પૂરું પાડે છે.

મારો આક્રિડાનો પ્રવાસ એ સિન્ધુમાં બિન્દુ રૂપે પણ કાંઈક પુરુષાર્થનો અંશ ગણાય એમ હું માનું છું. એ પુરુષાર્થનું મૂર્ત્યવરૂપ-આ ચિરંજીવ ગ્રંથ આવા એક પુરુષાર્થવાદી શુભેચ્છક મહાનુભાવ શ્રીયુગ દેવજીભાઈને અર્પણ કરી હું કૃતાર્થ થાઉં છું.

લવદીપ

નાસયણજી ગોકળદાસ ડોસાણી

અંચકર્તા :

ગ નાગયતુલ ગોકળદામ રામાણી (૨૦, ૧૯૭૦)
 તરી ગમાજીવન અને લોહાણા વિજય
 આમા સેશન્સ, લોહાણા પ્રબોદ દિનિત્રમ, લોહાણા ૨૦૧૧

પ્ર. સ્તા વ ના

અંગીઆર મહિના લગભગ આફ્રિકામાં રહી જે જોયું, જાણ્યું, અનુભવ્યું ને અભ્યામપૂર્ણ દષ્ટિએ અવલોક્યું તે યથાશક્ય કાગળ ઉપર ટપકાવ્યું. મૌથી પહેલાં જ્ઞાતિપત્ર 'લોદાણા વિજય' અફવાડિક ને પછી 'મમાજીવન' મામિકમાં વધારા તરીકે જુદી દષ્ટિએ આ પ્રવાસ વર્ણન કટકે કટકે લખાતુ હતું: તેમાંનું જરૂરી કેટલુંક આમાય છે, ઘણું છોડાયું છે, વધુ ઉમેરાયું છે. એટલે એ પ્રવાસ વર્ણન જેઓએ વાંચ્યું હશે તેમને પણ આમાં કંઈક નવું ને નવું જોવામાં આવશે.

આફ્રિકાની જુદી જુદી કોલોનીઓમાં વસતી પ્રગતી મામાજિક, રાજકીય અને ઔદ્યોગિક પરિસ્થિતિનો ખંતપૂર્વક અભ્યાસ, તે ઉપર બબ્બે વર્ષનાં મંચન અને મનનનું મૂર્ત સ્વરૂપ તે આ આફ્રિકામાં ૧૧ માસ : આજે શુજરાતી જનતાને ચરણે ધરાતુ જોઈ મારો આત્મા આનંદ અનુભવે છે.

આફ્રિકામાં ખામ કરીને ૩ કામો વસે છે. યુરોપિયન, હિન્દી ને ત્યાંના મૂળ વનનીઓ-હબશીઓ. એના ભૂગર્ભમાં કિમ્મતી ખનીજો ભરેલાં છે. આફ્રિકાના કિનારાના પ્રદેશો માથે હિન્દો વ્યાપાર સંબધ બહુ જૂના કાગથી છે. આ પ્રદેશ તરફ યુરોપી પ્રગતનું ખામ ધ્યાન તો લગભગ ૭૫ વર્ષ પહેલાં જોવાયું હતું. આજે એ સત્તાધારી પ્રગત્યે આખોય આફ્રિકા ખડ કબજે કરી કોલોનીઓ વમાવી છે.

દક્ષિણ આફ્રિકાએ હિન્દીઓને આવવા દેવા મામે વગરો થયા પ્રતિબધ મૂક્યો છે. પણ અગાઉથી જ જે હિન્દીઓ ત્યાં વસી ગયા છે, તેઓને પણ કમી કરવા ને આસ્તે આસ્તે કાઢી મૂકવાના સખ્ત પ્રયાસો ચાલ રહ્યા છે. હિન્દી સરકારે નાટાલમાં સૌથી પહેલાં હિન્દી મજુરોને

ગીરમીટપર મોકલ્યા હતા. તે માથે કોઈ દિન્દી ધર્મચુર કે એકાદ પત્રકારને મોકલવાની દરકાર કરી નહોતી. પાછળથી બીજા દિન્દીઓએ પણ સાબિતમાં પગ પેમારો કરવા માંડ્યો હતો; પરંતુ 'દિન્દ એ ફૂલીઓનો દેશ છે' એવા હલકા વિચાર ત્યાંના ગોરાઓના અંધાર્ધ ગયા અને ભારતવર્ષપર એ બદનામ રહી ગયું. ત્યાંના ગોરાઓ દિન્દીઓ પ્રત્યે નિરરકાર દષ્ટિથી જુઓ છે. હવે દક્ષિણ આફ્રિકા અતંત્ર રાષ્ટ્ર બન્યું હોવાથી દિન્દીઓએ ત્યાંની સરકારની દયાપર જ રહેવાનું છે.

સાબિત આફ્રિકાના ડોચોએ કેવી કાર્યક્ષતાથી અંગ્રેજોની વ્યવસ્થા ઉઠાવી દીધી તેના ઇતિહાસનો, આજે આમાન્ય મનભેદ ઉભો થતાં જુના જુના પક્ષો ઉભા કરતા દિન્દના રાજકીય નેનાઓએ અભ્યાસ કરવા ધોર છે.

પોર્ટુગીઝ રીપબ્લીક મંચાનોના મતવાળાઓ પણ દિન્દીઓને હાથે કાઢવા પાડોશી-યુનીયન સરકારનું આજે અનુકરણ કરી રહ્યા છે.

છુટ્ટ આફ્રિકાના કિનારાના પ્રદેશોમાં તો બ્રિટિશોની પહેલાં દિન્દીઓ જઈ વસ્યા હતા. કેનીઆ યુગાન્ડા રેલ્વે બાંધવાના કામ માટે ત્યાં પણ દિન્દી સરકારે દિન્દી મજૂરો મોકલ્યા હતા. રેલ્વે બંધાતા છ. આ.નો અંદરનો પ્રદેશ ખુલ્લા પછી એ તરફ દિન્દીઓનું ધમાગબધ આગમન શરૂ થયું. બીજા યુરોપી દેશોમાં કેવી પ્રજાને, બહાર મોકલવી તેનાપર ઇર્મીએશન ખાતુ સખ્ત દેખરેખ રાખે છે; પણ દિન્દીઓ એ જોવાની કે મમજવાની કોઈને દરકાર નહોતી. તેથી શરૂઆતમાં જ દિન્દીઓ ૬. આફ્રિકામાં જઈ વસ્યા, તેઓમાં નહોતી ગણ્યાબાવના, નહોતા એના ઉચ્ચ આદર્શો, નહોતી દીર્ઘદષ્ટિ કે નહોતી એને માનાપમાનનીય પરવા ! ફક્ત રોટલો રળી ખાવા મિત્રાય બીજા એની મહત્વાર્થક્ષા નહોતી. આથી કેટલીકવાર હાથમાં આવેલી મારી તકો પણ તેઓએ ગુમાવી. આજની નવી પ્રજા ને છેલ્લા દોઢ દાયકા દરમ્યાન ત્યાં જઈ વસેલા કેળવાયેલા દિન્દીઓ આજે એ મૂર્ખ મમજી શકે છે પરંતુ તે બધું રૂઢાર્ધ ગયા પછી જેવું—વધું જ મોટું થઈ ગયું. ૮

રેલ્વેનું કામ પૂરું થયું કે ઇસ્ટમાં સેટલ થવા સાઉથ આફ્રિકાના ગોરાઓનું પણ આગમન શરૂ થયું હતું. હિન્દીઓ પ્રત્યેની સૂઝ તેો તેઓને પહેલાંથી જ હતી. તે અહીં પણ દાખલ થઈ. કાર્યદક્ષતા, રાજકીય જ્ઞાન, ગવર્નમેન્ટમાં લાગવગ ને મુંદર સંગઠનથી ગોરાઓએ પ્રથમ હિન્દીઓના જમીન લેવાના હક્કો કાયદાપૂર્વક ખુંચવી લીધા. પછી રાજકીય ને મામાજિક ક્ષેત્રમાંથી ખાતલ કર્યા ને હવે વ્યાપાર ક્ષેત્રમાંથી દૂર કરવાના પગલાં લેવાઈ રહ્યાં છે. ટુંકમાં અહીંની મતાધારી પ્રજા હિન્દીઓ વિષે ખોટા ખ્યાલો ધરાવે છે, તેથી સાઉથની પદ્ધતિએ અહીં પણ કામ લેવાની શરૂઆત થતી જોવાય છે. ગોરા અને હિન્દી લડતનો ઇતિહાસ મંક્ષિત સ્વરૂપે આ ગ્રંથના ઐતિહાસિક વિભાગમાં યથાશક્ય આપવા પ્રયામ કર્યો છે. તેના અવલોકનથી વાંચકોને કંઈક એની ઝાંખી પણ કંપના આવી શકશે.

હિન્દી સભ્યતા અને હિન્દીઓ ગોરી સભ્યતા ને ગોરાઓના ઠરતાં હલકા દગ્ગમનનાં અહીં ગણાયા છે. હિન્દીથી ગોરા સર્વ પ્રકારે ક્રોધ છે. એનો કેનીઆ કોલોનીયા સ્વીકાર થવાથી મારાય જગતને ગમ્યતાનો પાઃ શીખાડનાર હિન્દુસ્થાનની પ્રતિબ્દાને ધક્કો લાગવા માથે તેને શીઝે આ બીજી કલક મોટયું છે ઈ. આફ્રિકાની બ્રિટિશ કોલોનીઓના હિન્દીઓ આજે અમદાય હાલતમાં આવી પડ્યા છે. તે મર્ચન હાથુત થઈ રહ્યા છે.

આફ્રિકામાં હિન્દીઓએ હજારોના ફંડો આ દેશની વિદ્યામંસ્થાઓને પોપરા માટે આપ્યાં છે. તે ફંડ લાવનારા મંસ્થાના બુદ્ધિમાન મન્યોએ ઇ. આફ્રિકાના હિન્દી લાઈઓને થઈ રહેલા રાજકીય, સામાજિક અન્યાયોથી હિન્દી જનતાને વાકેફ કરવી જોઈતી હતી-એ તેની ફરજ હતી.

પોતાના દેશની વિદ્યા સંસ્થાઓને હજારો-લાખોની મદદ કરનારા કોલોનીવાસી હિન્દી લાઈઓએ પણ પોતાનાં દુઃખો, ચતા અન્યાયો ને લૂંટાતા હક્કો માટે હિન્દ અને હિન્દ જહારના પ્રદેશોમાં કોલોનીઅલ

ઈન્ડિયન, ઑસ્ટ્રિયો ઓપી લાગુ ચલાવવા ને પ્રચારકાર્ય જરૂરી રાખવાની કોઈ યોજના કરી નહિ. એ કુખ્ય માથે કહેવું પડે છે.

હિન્દી કામમાં અહીં મમાજ જેવું મેં કશું જોયું નહિ. સંગ્રહ વ્યવહારનાં કાર્યોમાં આક્રિડના દિન્દીઓ હજી ચૌદમી મદીમાં રહે છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. હિન્દી બાગકા ત્યાના જગલી નેટીવોના હાથમાં ઉછરે છે. કેળવણીનાં માધનો નથી. જમીન ફળદ્રુપ હોવાથી સતતિનો વૃદ્ધિ થતી રહે છે. યુરોપિયન સ્ત્રી કામ કરવામાં આનંદ માનનારી છે, જ્યારે હિન્દી સ્ત્રી કામ ન કરવામાં સુખ મમજે છે. સામાજિક સુધારાના કાર્ય માટે અહીં વિસ્તૃત ક્ષેત્ર છે. હિન્દીઓમાં આપમઆપમમાં અપ ને મગદૂનનો અભાવ જોવાય છે. ધણા ગોગઓએ અને કહેલું કે: 'તમારા હિન્દીઓમા માહોમાદેની ફૂટ ને કાર્યક્ષતાનો અભાવ છે. તમારા સમાજે એક બોળને તોડી પાડવામાં જ મર્વસ્વ શુભાચ્યુ છે. પોતાના દેશની પ્રતિષ્ઠા રક્ષવાની ફરજ જે બળતે નહિ તેને હક્કો પણ ન જ મળે.'

સ્વતંત્ર દેશની ગોરી પ્રગત પાસેથી આપણે ધણું શીખવાનું છે. ઈથિયન ચર્ચો, મીશનરીઓ, એની હોસ્પિટાલો, મ્હલો વગેરે મેં જોયાં. ગમે તેવા નિર્જન જગલો અને ખૂણેખૂણામાં મીશનરીઓ પ્રેમપૂર્વક ત્યાંના નેટીવો સાથે ભળી જઈ, તેમની ભાષા શીખી, તેઓને ભણાવી મણાવી રહ્યા છે. પ્રચારકો તૈયાર કરી રહ્યા છે. કોઈ કામમાં તેઓ નાનમ સમજતા નથી. તેમની ધગશ ને પ્રેમપૂર્વક ફરજ અદા કરવાની ભાવનાઓ અજમ છે. હિન્દી મગ્યાઓના ચાલકાએ એમના પામેથી ધણું શીખવાનું છે. પગલા દેશમાં પડેલા ધર્મ પછવાડે બ્રિટિશ વાઈટો કેમ જાય છે? તેનું ગદશ્ચ દુઃ કષ્ટ કદંબી શકે. આ બંધી હકીકતો ઉપરાંત આ ગ્રંથમા ત્યાંના મૂળ વતનીઓ-નેટીવોની ખાસીયતો ને રીતરિવાજોનું પણ આપણે પાતળું દર્શન કરાચ્યુ છે.

। વાંચનારને સુગમતા ને સરળતા માથે તે માટે આ ગ્રંથમાં પ્રવાસ-વર્ણન તથા ઐતિહાસિક અવલોકનઃ એમ ૨ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે:

આફ્રિકાના હિન્દી ભાષીઓએ મારા કરેલા મતકાર બદલ હું એ મર્વનો આભાર માનું છું.

કોઈ કોઈ રથજે પતકાર તરીકેની મારી પવિત્ર ફરજ બજાવતાં મારાથી નો અપ્રિયસત્ય કહી દેવાયુ હોય અને તેથી જાણે અગત્યજે પણ કોઈ ભાષીઓની લાગણી દુખાઈ હોય તો તે માટે હું આ રથજે ક્ષમા માગી લઉં છું.

નેટીવોના રીતરિવાજો તેમજ આ ગ્રંથનો ઐતિહાસિક વિભાગ તૈયાર કરવામાં વર્તમાનપત્રોમાં પ્રગટ થયેલા છટા જવાબ લેખો, કોન્ગ્રેસના રિપોર્ટો, મેમોરેન્ડમો, year Books, Red Books, અને શ્રીયુત ઉછરંગરાય ઓઝા દ્વારા રૂત The rift in the Empires માં ગ્રંથ ઇ. ઇ. નો આધાર લેવામાં આવ્યો છે. એ બદલ એ લેખકો તેમજ મર્વ ગ્રંથકર્તાઓનો આભાર માનું છું.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં ને ઇંગ્લેન્ડ આફ્રિકામાં જે જે શુભેચ્છકો, મેહીઓએ મારા પ્રવાસમાં અનુકુળતા કરી આપી, મારા માટે પોતાના અણમોલ મમળનો ભોગ આપી, મારા ઉપર સ્નેહનાં ઝરણાં વહાવ્યાં છે તે સર્વ ભાષી બહેનોનો આ તકે આભાર માનું છું.

હિન્દના આગેવાનોમાં આજે કોલોનીના હિન્દીઓનો પ્રથમ રસપૂર્વક ચર્ચાઈ રહ્યો છે. એવા સમયમાં આ ગ્રંથ 'ને ધર્મિકથિત્ અંશે પણ ભારતવર્ષનાં ભાષીબહેનોને ઉપયોગી થશે તો તેના પાછલા ઉકાંચેલી જહેમત, તેના અભ્યાસ અને મનનમાં સેવેલા અખંડ રાતોના ઉગ્ગરા ને જ્યે સર્વને વ્યવસ્થિત રીતે આ ગ્રંથમાં ગોડવવા કરેલી મહેનત સાર્થક થઈ મમજી, ફૂલ નહિ તો ફૂલની પાંખડી રૂપે પણ કોલોનીના હિન્દી ભાષીઓની સેવા કરવા ભાગ્યશાળી થવાનો હું સતેષ લઈ રાખીશ.

માનવકૃત કાર્યોમાં ઉણપો રહે છે, એવી ઉણપો માટે ક્ષમા માગી વિરમવો.

અમદાવાદ : ૨૭ : ૩ : ૨૫
 હિન્દી બ્રજનો સેવક :-
 નારાયણજી ગોડબદાસ, ડોસાણી
 ગ્રંથકર્તા.

અનુક્રમણિકા :

સુખપૃથ, અર્પણ, પરિચય, પ્રસ્તાવના, અનુક્રમણિકા, ફોટોઓ વગેરે :
(પાના ૧ થી ૧૬)

પ્રવાસ વર્ણન : (પાના ૧ થી ૨૬૨)

પ્રદેશ —

પાના ૧

અમદાવાદથી સુખર્ષ. ૨

રટીમર કારાગોવામા — મધ્ય દરિયે ૮

કરબનને કિનારે. ૧૯

નાટાલ કોલોનીઃ ૨૧ થી ૪૨

કરબન શહેર, દિન્દી જવન, ગિરમીટીઆ મજુરો, વેરલમ, શીનીક્સ

સાહિય આફ્રિકા રેલ્વે ૪૨

ડાન્સ વાલ. ૪૬ થી ૮૬

પ્રિટોરિયા, નેટાનિસ્બર્ગ, લુથસ ટ્રીવાર્ડ, પિર્સબર્ગ, Golden-area

, નર્મીસ્ટન, ઓક્સબર્ગ, બેન્ગોની, રમીન્સ, કૂમર્સ ટોર્પ ઇ. ૪

પોર્ટુગીઝ મરહુમા ૮૬

પોર્ટુગીઝ હરટ આફ્રિકા ૮૮ થી ૧૧૨

હોરેન્સો માલ્કવીઝ, રેસનોગ્રાસિયા, દિન્દીસમખ.

ઈસ્ટ આફ્રિકાને રસ્તે રટીમર અગાસામા. ૧૧૭

કેનીયા યુગાન્ડા રેલ્વેમા. ૧૨૪

યુગાન્ડા પ્રોટેક્ટોરેટ ૧૨૭ થી ૨૩૦

જન્મ, વિટોરિયા સરોવર, કેડીરા શુનર વર્કસ, લુગાન્ડો શુનર ફેક્ટરી,

કસોલ જનરીએ, કમુલી, ઈન્ગાન્ગા, કલીરા, નામ્બાડા, લીરા, સરેલી,

અન્ગોલા દેલ્ખીયાલ, ચેર, બુગેન્ડો, બ્યાલે, દરિયો, મ્પોટે, કમ્પાલા,

મ્પીંગી, અતારા, કબાલે, બેન્જમ-કાન્ગો, મસાકા, વીરા બેસ્ટેટ

(R. C. M.) ક્લીસીઓ, બેન્ગો, યુગાન્ડાને છેલ્લી સલામ.

કેનીઆ કેલોની:	૨૩૧ થી ૨૭૭
કેનીઆ પહાડ, એડોરેટ, કિટાથે, કિમુમુ, કોબોસ, કેરીયો, હુગુવા, ચાહના બગીચા, નકૂર, ગીલગીલ, નઈરોબી, મહ્મંદ આમમ, સંસારચિત્રો, મોખ્યાસા.	

ઝાંઝીબાર પ્રોટેક્ટરેટ અને ધારસલામ	૨૭૮ થી ૨૮૬
જામખારે, ધારસલામ વગેરે.	

સ્વદેશ ભણી—ગ્રીમર ટેધરીઆ:	૨૮૬
મેહાસાગરની મુસાફરી.	૨૮૭
પોરમનના કર્તવ્યમા.	૨૯૦
પોરબદરથી અમદાવાદ—ધગતીનો છેડો :	૨૯૨

ઐતિહાસિક વિભાગ :

બ્રિટીશ મત્તા અને હિન્દીઓ.	૨૯૫
દક્ષિણ આફ્રિકા	
યુનીયન એફ સાઉથ આફ્રિકા.	૩૦૪
હુન્નર ગદ્યોગ.	૩૦૮
સામાજિક જીવન.	૩૧૧
યુનીયનમાં હિન્દીઓ.	૩૧૩
પોર્ટુગીઝ ઇસ્ટ આફ્રિકા	૩૧૮ થી ૩૨૪
ઇતિહાસ, હિન્દીઓની હાલત, છેલ્લા ઇમ્પીરેશન ને બેકારીને લગતા કાયદાઓ	
બ્રિટીશ ઇસ્ટ આફ્રિકા:	
પૂર્વ ઇતિહાસ.	૩૨૫
મધ્યયુગ, બ્રિટિશ વાવટો.	૩૨૯
ઝાંઝીબાર પ્રોટેક્ટરેટ	૩૩૨
હિન્દી લાગવળ, નવા કાયદાઓની બેટ.	
ઈમ્પીરીઅલ પ્રિ. ઈ. આફ્રિકા કુ.	૩૩૭
યુગાન્ડા રેલ્વે.	૩૩૯

કેનીઆ કેસોની હિન્દી લડત

નિધિઝે, જૂઠાવચનો, કાકિનકે-૬ ઓરછીનાન્ય લેવડઝગો,
કેનિમિક કમીશન, લહેનવનામુ દાપીના દાવ

ધાગમમા સુપીની મમાન લક્ષની લડત

મન ૧૮૨૩ નો મેવેનપત્ર

મ્યાનિક અગત્યમા મમાનલક્ષની લડત

સેમેગેશનના વાડા

નેગીવ માગેરિંગ કાઉન્સિલ

આગમન પૃ અગ્રુશ

ગિનાડા અન્યાયો

નાની નાની લાડમારીઓ

સુગાન્ડા કોટેકુટે

જલસુના જોગ ઇતિહાસ

કાનન ઇન્ડુદી

ખાના કાખાના

જામવા જામ માહિતી

પ્રબીણ

વગેરે વગેરે

આફ્રિકન-નેટીવો વિષે

નોકલર્ન દાન્યવાયના નેગીવો / ફોટો

લાન્ડી-નેટીવો (મો ઇ આફ્રિકા)

ગોગા-નેટીવો સુગાન્ડા

લાન્ગો-નેટીવ

ટંગેરોના-નેટીવો

મોન્ડા-નેટીવો

અંકાડે-નેટીવો

કેનીઆના-નેટીવો કેનીઆ

આન્સિની-નેટીવો જામ માગ

૩૪૦

૩૪૧

૩૪૨

૩૪૩

૩૪૪

૩૪૫

૩૪૬

૩૪૭

૩૪૮

૩૪૯

૩૫૦

૩૫૧

૩૫૨

૩૫૩

૩૫૪

૩૫૫

૩૫૬

૩૫૭

૩૫૮

૩૫૯

૩૬૦

૩૬૧

૩૬૨

૩૬૩

૩૬૪

૩૬૫

૩૬૬

૩૬૭

૩૬૮

૩૬૯

૩૭૦

શ્રીમાન લાર્ડ મૂળજીભાઈ પેલુદાસ હન્ગલ (યુગાન-૧)

ની બહીલી મેં મેમરું નિકું દમ ગિદામ કુના મુ ર મથાન બન
સ નગરે ના પીરેજ ન ના ન પ્રવાસ તેમની માથે પાડે ર ના હાત

આફ્રિકામાં ૧૧ માસ

પ્રવાસ—વર્ણન:

આફ્રિકા ખંડના પ્રવાસનો ઉદ્દેશ

અમારી લેઝાણા જાતિને લગતો એક ઐતિહાસિક અન્ય રચવાનું મહાકાર્ય ટેરેસા સમય યથા મે હાથ ધર્યું હતું તેને અંગે હિંદુસ્થાનના લગભગ ઘણાખરા આજોમા મારે મુસાફરી કરવી પડી હતી અને હજીય ટેરેસા પ્રદેશોમા જવાનું રહ્યું છે આ બૃહદ્મયને અંગે મારા આફ્રિકાનિવાસી મિત્રો તરફથી અને એવી સુચનાઓ આવી હતી કે 'આફ્રિકા ખંડના જુદા જુદા ભાગોમા આપણી જાતિ કહ વસેલો યથા વસવાટ કરી રહી છે અને તેથી સદરદ્દુ ઐતિહાસિક અથને શક્ય તેટલો સંપૂર્ણતાએ પહોંચાડવા, તમારે આ પ્રદેશમા વસતી આપણી જાતિને લગતી માહિતીઓ એકઠી કરવી જોઈએ તે માટે આ પ્રદેશમા અવરથ જાતે આવી જવું જોઈએ.'

આફ્રિકાનિવાસી મારા મિત્રોની આ સુચના વાસ્તવિક હતી

ત્યારપછી મારે ધોરણ દર જવાનું યસુ ત્યા સાઠમ આફ્રિકા ડરબનનિવાસી રોઠ પુરોત્તમ દેવશી હકારતની મુલાકાત થઈ તેમની પાસે મે આફ્રિકા-પ્રવાસની ઈચ્છા બ્યક્ત કરી તેઓશ્રીએ પણ એ સુચનાને ટેકો આપ્યો અને મને સલાહ આપી કે 'તમારે સારામ આફ્રિકા ખંડમા પર્થકન કરવું પ્રથમ સાઠમ આફ્રિકા જવું સ્પષ્ટમ આફ્રિકામા જવા માટે તમારે અહીંથી જ સાઠમ આફ્રિકાની યુનીયન અવર્નમેન્ટ સાથે પત્રબ્યવહાર કરી 'ટમ્પરરી પર્મીટ' મેળવી લેવી એ વધુ અનુકૂળતાસ્પર્ધુ થશે.'

આ હિંમતી સલાહ ઉપરાંત તેઓશ્રીએ ડરબનમા ઉતરતા ડીપોઝીટની એ રકમ મૂકવી પડે તે તથા ત્યા મારા કાર્યમા સર્વ પ્રકારની સહકાર કરી આપવાનો ઉચિત પ્રબંધ કરી આપવાનું વચન આપી અને ચિંતામુક્ત કર્યો.

ત્યારપછી અમદાવાદ આવી સાઠમ આફ્રિકા યુનીયન અવર્નમેન્ટના ઇમીગ્રેશન ખાતાના ઓફિસરને એક 'વીઝીટર' તરીકે 'ટમ્પરરી પર્મીટ' આપવા માટે મે અહીંથી અરજી કરી આ પત્રબ્યવહારમા લગભગ બીજા છ આઠ માસ ચાલ્યા ગયા, અતે એક 'વીઝીટર' તરીકે સાઠમ આફ્રિકા-યુનીયનમા જવાની મને ૬૦ દિવસ માટેની 'ટમ્પરરી પર્મીટ' મળી. તેમા મારે ફક્ત ૨૧ પડકન્ટ ડીપોઝીટ મૂકવાના હતા આ સર્વ હકીકત મે ધોરણ દર મીમાન રોઠ પુરોત્તમ દેવશી હકારતને લખી જણાવી અને તેઓશ્રી તરફથી પ્રત્યુત્તર મળ્યો કે તમે ખુશી સાથે સિધાવો. ડરબનને કિનારે બાહ્ય રયામજીબાહ દેવશી સર્વ પ્રકારે તમારા મટે પ્રબંધ કરી આપે તેવા પ્રકારની બ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે.

આ પ્રમાણે સાઠમ આફ્રિકા જવા માટે હિંમતી સલાહ આપી ડરબનને કિનારે હનરવા બાળત સર્વ પ્રકારનો ઉચિત પ્રબંધ કરી આપવા માટે શ્રીમાન રોઠ પુરોત્તમ દેવશી હકારતનો દુ આભાર માર્નું છું

જોખક

અમદાવાદથી મુંબઈ

તા. ૩૦ મી ડીસેમ્બર ૧૯૩૧ના રોજ મુંબઈથી ડરબન જવા ઉપડતી સ્ટીમરમાં મારે રવાના થવું. એ ઇગરે હું તા. ૯ મી ડીસેમ્બરે આફ્રિકા જવા માટે અમદાવાદથી રવાના થઈ મુંબઈ આવ્યો. મુંબઈમાં આવી કેટલીક અણુધારેલી પ્રવૃત્તિમાં પડી જવાથી તા. ૩૦ મી ડીસેમ્બરે ઉપડતી સ્ટીમરમાં મારાથી રવાના થઈ શકાયું નહિ. એટલે મુંબઈને લગતું સર્વ કામ આટોપી તા. ૧૩ મી જાન્યુઆરી સન ૧૯૩૨ના રોજ ખી. આર્થ. કું. ની સ્ટીમર 'કારાગોલા' માં આફ્રિકા ખંડના પ્રવાસે નીકળ્યો.

આફ્રિકાની જુદી જુદી કોલોનીઓમાં વસેલા હિંદી જનોની સામાજિક, રાજકીય હાલતનો કરેલો અભ્યાસ તથા આ પ્રદેશોની મુસાફરીમાં મળેલા અનુભવો જનસમાજને કઈ ને કઈ ઉપયોગી થઈ પડે એ દૃષ્ટિએ આલેખવા અહીં ઉચિત માનું છું.

• પાસપોર્ટ એજન્ટો

આફ્રિકા જતાં પ્રદેશો પાસપોર્ટ એજન્ટો પડે છે. પ્રવાસીને તે માટે સવડ કરી આપવા મુંબઈમાં પાસ પાસપોર્ટ એજન્ટો હોય છે. જેઓની મોટી મોટી આકર્ષક જાહેર ખજરા પેપરામાં આવે છે, અને

તેમના એક ગણીતા પામપોર્ટ એજન્ટને બે મામ પટેના પામપોર્ટ
તેવાગ ગાવવા ઓર્ડર આપેનો હતો, અને તેણે જે કર્ક ખગ્ય આવે
તેના પૈમા અમુક પેટીપરથી પામપોર્ટ આપીને લઈ લેવા એવું પણ
કહેવું હતું અમારા કેટલાક ગણીતા ભાઈઓ તરફથી અમને એવું
કહેવામાં આવ્યું હતું કે, પામપોર્ટનું ખગ્ય વધુમાં વધુ આઠ દશ રૂપિયા
મુઘી આનશે પરંતુ મહત્ત્વ ગણીતા એજન્ટે આ' દશ રૂપિયાને બદલે
રૂા ૨૧) પેટી ઉપરથી વસુન યાં કાગળ કે તે પૈમા તેને મહત્ત્વ પેટી
પરથી લેવાના હતા અને મુમર્ઠ આન્યા ને તપામ કરી તો
રૂા ૨૧) એજન્ટે લીધાનું ગણ્યુ અને એજન્ટને આ મબધં પૂછ્યું તો
કહે 'આ-ડો આપેન હો ને તે બગામ છે કે પડે નહિ' એટલે
એજન્ટ માયો જ હોય, બીજા કાલ્ય જુલે પણ એજન્ટ ન જુલે
એમ અમા માનવું જ પડ્યું *

આ પામપોર્ટ એજન્ટો આફ્રિકા જનાગને મુમર્ઠ જેવા શહેરમાં
બે નાગ દહાબ ગહેવા કંવાની મગવડતા આપનાના બદનામાં બીજી
દષ્ટિએ લાભ મિશન લે છે, એમ જેવું જોઈએ એક તો દિખા તેની
માગફન ખગીલામાં સ્ત્રીમત્ત વપની તરફથી અમને પાચ ટા. કમીશન
મળે છે બીજી વીસીના પામમાં રૂા ૧) કમીશન મળે છે તે ઉપરાંત
મામાન સ્ત્રીમ પા મો લવામાં મલુરી તેમજ બીજી રીનેન મુમાફગના
અગત્યપણાનો પી ઠી રીને લાભ ઉલ્લાન છે

મલુરીમાંય માર

મને તા ૧૦ મી જાન્યુઆરી ૧૯૩૨ના ગાગે એવું કહેવામાં

* ત્યાંપરથી પાસપોર્ટ ઉપર સ્ટેમ્પ શી ટગલ લેવાય છે અને પાસપોર્ટ
વાળા દિસમને જાતે કમીશન એફિસમાં હાલ થતુ પડે છે પણ જ
પાસપોર્ટ મળે છે એવા પ્રકારના કેટલાક વતુ અમલો આફ્રિકા જનાર માટે
મૂકવામાં આવ્યા છે સીનગા કદાવરમાં પણ પ્રથમની માર્ક સીનગા કદાવર
રોડર પદર દિવસ અગાઉનું સર્ટીફિકેટ લાખી આપના હતા નેમ હવે બની
ચકત નથી.

આખું હવુ કે; આવતી કાલે (તા. ૧૩-૧-૩૨) મવારના ૬ વાગતે મારા રહેઠાણની જગ્યાએથી એજન્ટનો મુકાદમ નારણુ મામાનના દાગીના લઈ જશે. અને ૮ વાગતે મારે વાડીબદર પાસે બકારામાં હાજર થઈ જવું. અને આપેલા સમયે હું ૬ ને બદલે ૮ વાગ્યા સુધી એજન્ટના મુકાદમ નારણુની સામાન લઈ જવા માટે રાહ જોઈ રહ્યો; છતાં કોઈ આવ્યું નહિ ને હું અકળાયો. છેવટે હું બકારામાં જવા નીકળ્યો કે ૮-૩૦ વાગતે સામાનથી ભરેલ ખટારા સાથે મુકાદમ નારણુ મળ્યો. તેને ત્રણ દાગીના સામાનના સોખા કે ૩. ૪-૮-૦ મારી પાસે મુકાદમ ન રણે માંગ્યા. એ ૩. ૩) કટકસ ચાર્જના આધ્યા ને બાકી મલુરી ત્યાં આપીશ એમ કહે છે, ધણી આનાકાની માથે તેણે તે કબુલ કર્યું.

વાડીબદરના બકારામાં

હું ૮-૪૦ મિનિટ વાડીબદર પાસે આવેલા બકારામાં પહોંચ્યો. દશ મિનિટ પછી ડેકનાં સર્વ પેમેન્ટરોને એક જાપગમા એકઠાં કર્યાં. સ્ત્રીઓ માટે તે જ જાપગમાં જુદુ પાર્ટીશન હતું. અહીં ત્રણ ચાર પોલિસ સારજન્ટો, બે ડાક્ટરો, એક લેડી ડાક્ટર તેમજ કેટલાક પીળી પાઘડીવાળા સિપાઈ દાઢાઓ હતા. જેમ કમંડાન્ટના આંખરી આદ્ય મહારાજો, 'આખે પાણી અડાડી હાથ જોડી પૂર્વ તરફ મોઢુ ગળો' એમ ઓર્ડર આપે છે તેમ આ જાપગમાં પણ સિપાઈ દાઢાઓ: 'પાસપોર્ટ હાથમાં ગળો. ૩૫. ઉતારી નાખો.' એમ ઓર્ડર પર ઓર્ડર હોડવા લાગ્યા. મૌ માથે મ પણ ટોપી, કેટ, ને લાંબુ પહેરણુ ઉતારી એક બાણુ રાખ્યું. પરંતુ આતર વચ્ચે —ટુંક પહેરણુ પહેરી રાખ્યું, તે પણ ઉતાવળેના ઓર્ડર છૂટ્યો ને તેમ કર્યું લગભગ ૧૫૦ પેમેન્ટરો હતા. આ સર્વને ઉધાડે માથે ને ઉધાડે શરીર ઉભેલા જોતાં ખરખર પગધીન પ્રજાતી હાલત કેવી ન્હોત તે જણાયું. ના થી ના કલાકે આ પ્રમાણે જોવા જેવી હાલતમાં ઉભા રહ્યા પછી પ્રથમ હાથમાં, રાખી ચૂકેલા પાસપોર્ટ ને ટિપ્પણ તપાસાયા. તે વિધિ આવ તે આવે એક સિપાઈ દાઢા

ચામપોર્ટના છેવટના પાને ૬ જેવો સ્ટેમ્પ મારી ગયો પછી શીતળા
કદાચાની પરિક્ષા થઈ પછી ડોક્ટર સાહેબ કે જે હિન્દુ હતા
તેઓએ સર્વને હૃદય ઉપર ને પેટના બન્ને પાસામાં હાથ નાખી
ઝપાટાબંધ તપાસી નાખ્યા વળી બીજા ડોક્ટર સાહેબે આખ તપાસતું
કામ હાથ ધર્યું પછવાડેથી માથું ટટાર કરી બન્ને આખની પાપણો
નીચી કરી આખો જોવાય ત્યારે જોના જેવું દૃશ્ય લાગતું તેમાં
બિચારા ચાર પાંચ ઇંસમોને લાઇનમાંથી જુદા તારવ્યા આ પ્રાથમિક
વિધિઓ પત્યા પછી વળી તેની બાજુના છાપરામાં બધાને લીધા
ત્યા એક ગોરો એલિસર પાસપોર્ટ જોવા આવ્યો ને શા માટે જવું ?
જૂના કે નવા ? વગેરે પૂછપૂછ કરી સતોષકારક ઉત્તર મેળવ્યા
પછી અનુક્રમે ગળ આપતો ગયો ને જોના પાસપોર્ટમાં સરવીસ—
નોંકરી જેવું લખેલું તેને રજત આપી નહિ તે છેવટ સુધી ન જ આપી
ગેમ બે ત્રણ જણને નાપામ કર્યા તે બિચારા રહી ગયા લગભગ
એક મનાકે એટલે એ વાગતે આ પ્રાથમિક સરકારે પૂરા થયા પછી
સૌ છૂટયા પછી પાસપોર્ટ એજન્ટે કહ્યું કે ૧૨ વાગ્યા પહેલા
એને ઝાન્ટ્રા ડોક ન ૧૪ કે ત્યા સીમર કાગગોલા પડી છે ત્યા
બધાએ હાજર થઈ જવું

એલેકઝાન્ડ્રા ડોક

ખરેખર આ આપેનો મમય ખોટો હતો કાગળ કે પેસેન્જરોને
૨૧ વાગતે સીમરમાં દાખલ થઈ છે હું ૧૨૧ વાગતે ગાડી કરી
ન ૧૪ એલેકઝાન્ડ્રા ડોકમાં પહોંચ્યો ને ૨ કનાક સીની સાથે તે
છાપરામાં મારે ગોધાઇ ગયેલું પડ્યું આમ ખોટો દાવમ આપી
પેસેન્જરોને તકલીફમાં શા માટે મૂક્યા એ એમ મેં એજન્ટને પૂછ્યું તો
કહે એમ બાગ વાળ્યાનું કહીએ ત્યારે માફ આપણા ભાઈઓ બે
વાગે આવે

મારા મામાનના દાગીના ૩ ત્યા આવી ગયા હતા તે
મેં જોયા પણ મુકાબ નાગણુ ન હતો સદરહુ સામાન સીમરપર
મેકાનવાનો હતો પરંતુ પેનો મજબૂત કહે ૩ ૧-૨ લીધા પછી જ

સામાન સ્ત્રીમરમા મોકવાશે નારણે એમ કહ્યું છે મે એજન્ડાને પૂછ્યું કે 'લાઈ, તમે તો મળુરીના આઠ નન આના કહેવા હતા ને આ તો રૂ ૧-૮-૦ માગે છે ?'

એજન્ડા કહ્યું 'તમે સમજ્યા નહિ હો, દર દાગીને અરધો રૂપિયો લેવાનો ધારો છે '

મેં કહ્યું 'તે ધારો તમારો કે? બધો મામાન ખટારામા બર્થો હતો તે બધા દાગીનાનુ લાએજ દોઢ રૂપિયો ખટારાવાળાને લોકુ તમે આપ્યું હશે, જનારે એ હિસાબે તમે પેસેન્જરો પાસેથી વીસગણુ વધુ વસુલ કરો છો તે ક્યાનો ન્યાય ?'

'એ તો બહુ મહેનત છે ' એજન્ડા કહ્યું

પછી ત્યાં દલીલને સ્થાન ન હોય રૂપિયો દોઢ આપ્યા પછી મારો સામાન સ્ત્રીમરમા મૂકવા સ્ત્રીમર કુ ના મળુગાને મોખો બે કનાક છાપગમા ગોધાયા પછી રાા વાગતે સ્ત્રીમર ઉપર ચડાનો હુકમ થયો. પરાધીન હિન્દી પ્રજા કેટલી અમાન ને સ્વાર્થો છે તે સ્ત્રીમર ઉપર જવા વખતે કરેલ ધક્કામુકીથી બગાડર અનુભવાયુ આમ કરવામા સારજન્ડોના ને પોલિમ દાદાઓના ધપાનો સ્વાદ આપવો એ તો એમને મન સામાન્ય વાત જણાઈ આ જોઈ મને બહુ ખેદ થયો. આમા કેટલાક તફન મેવા વસ્ત્ર પહેરેના ને અતિ કચાળ જોવા, કદ પશુ 'એટિકેટ' કે રીતભાત મમજતાજ ન હોય તેવા સ્ત્રી પુરુષો પશુ જોવામા આવ્યા સ્ત્રીમરપર ચડવા વખતે પશુ પાસપોર્ટને છેત્રે પાને S સ્ટેમ્પ દેખાન તેવી રીતે હાથમા પાસપોર્ટ ધરી ગાખવો પડે છે

સામાનની શોધમાં

હું' જરાયર ૨-૪૦ મિનિટ સ્ત્રીમરપર ચડ્યો, અને તે સમયે સૌ પોત પોતાના મામાનના દાગીના ગોધવા માટે ધમાલ કરતા હતા તે જોઈને ખરેખર, કોઈ, પશુ માણુમ અકચાર્થ જાય, પોતાનો દાગીનો નીચે પડેનો જુએ તો તેના ઉપર પડેલા ખીમના

દાગીનાઓને ફાવે તેમ ફેકતાં-પછાડતાં તેમને એ નહોતું સમજતું કે આ દાગીનાઓ પશુ મારા લાઈઓના છે અને તે ફાવે તેમ પછાડવાથી તેમાં કંઈ લાંબી પડશે કે નુકશાન થશે. એવો વિચાર આ આફ્રિકા જનારાઓને થતો નહોતો. સ્ટીમર ડું. ના મજૂરો નં. ૧૪ ના શેડમાંથી સામાનના દાગીનાની પેટીઓ ને બિંછાનાં એમ ૨ વર્ગ પાડી ઉપરા ઉપરી એક સ્થળે ગજ કરી દે છે; જ્યારે ખરી રીતે વિશાળ જગ્યામાં જેમ જેમ ત્યાંથી લઈ આવે તેમ છૂટા મૂકવા જોઈએ. તે પ્રમાણે તેઓ કરતા નથી. એટલે સામાન શોધતાં એટલી મુશ્કેલી અનુભવાય છે કે ન પૂછો વાત. હું તો આ બધી ધમાલ જોતો કેટલીવાર સુધી બેસી રહ્યો. પછી પહેલાં ફાકકા નં. ૨ માંથી મહા મહેનતે બિંછાનું શોધ્યું. ત્યાર પછી બીજા ૨ દાગીના ઉપરના ભાગમાંથી મળ્યા, તે લઈને નં. ૨ માં જગ્યા મેળવી. આ બધું વ્યવસ્થિત કરવામાં કસાક એક ચાલ્યો ગયો.

બરાબર ૪ વાગતે સ્ટીમર 'કારાગોલા' મુ'બંજના બારામાંથી ઉપડી. ૧૫-૨૦ મિનિટ ગોદીમાંથી બહાર નીકળતાં લાગી. 'મુ'બંજનો કિનારો છેડતા માતૃભૂમિને તેમજ વરણ દેવને નમન કરી હું મારા રથાને જઈ સ્વસ્થ થયો, જે બાકી લખવાનું અધુરું રહેલું કામ હાથ ધર્યું.

પોરબંદર મુકામે

તા. ૧૪ મી જાન્યુઆરી (૧૯૩૨)ના મવારે ૧૧ વાગતે એટલે બીજે દહાડે અમારી સ્ટીમર પોરબંદર પહોંચી. મેં પણ બે ત્રણ પત્રો તેમજ એકાદ શુક્રપોસ્ટનું મેર્ગિંગ કરી પોરબંદરથી અમદાવાદ ઓફિસે પોસ્ટ કરાવો દેવા માટે તૈયાર રાખ્યા.

અહીંથી લાઈ પોપટલાઈ કોલોનાલ કમ્પાલા જવા આ સ્ટીમરમાં ચડ્યા. આર્ય મમાજના સેક્રેટરી શ્રી. મોહનલાલ તથા લાઈ નાયાલાલ વગેરે બે ત્રણ લાઈઓ થી. પોપટલાલઆઈને મૂકવા સ્ટીમરપર આવ્યા હતા. તેને મારી બધી ટપાલ સોંપી અને સ્ટીમરપરથી કિનારે પહોંચતાં પ્રથમ જ આ પત્રો પોસ્ટ કરવાની ખામ લલામણ કરી.

પોરબંદરથી આસરે ૧૨૫ પેસેન્જરો આ સ્ટીમરમાં ચડ્યાં, તેમાં ૨-૩ મેર જતિના જણ તથા ૩૦-૪૦ લોહાણા લાઈઓ હતા. ત્યાંથી લગભગ ૪ વાગતે સ્ટીમર ઉપડી.

મધ્ય દરિયે

પોરબંદરથી સ્ટીમર ઉપડ્યા પછી, ખાસ જરૂરની પોસ્ટ ઓફલાવાનો બદોબસ્ત થઈ ગયો હોવાથી માથેથી જાણે બોલે ઉતરી ગયો તેમ જરા શાંતિ થઈ ને સાંજના સ્ટીમરના આગલા ભાગમાં ઉપર જઈ બેઠો. સમુદ્ર શાંત, સૂર્યાસ્તના દરશ્યે સૃષ્ટિના સાચા ઐન્દર્યની ઝાંખી થઈ. સાગરના ઉછળતા મોજાઓમાં સ્ટીમર માર્ગ કાપે. ઉપર આકાશ, નીચે સમુદ્ર, ને વચ્ચે સ્ટીમર ચાલી જાય એ નિહાળતાં માનવ પ્રાણી કુદરતની દૃષ્ટિએ કેટલું તુચ્છ છે, તેનાં અભિમાન કેટલાં નિરર્થક છે? એ વિચાર થયો. હવે કઈ આઠ નવ દહાડા સુધી કિનારો દેખાવાનો નહોતો. સ્ટીમરના કેપ્ટન તેમજ એક્સિકેગ પોત પોતાની ફરજો બજાવવામાં કેટલા સાવચેત ને તૈયાર રહે છે તે જોતાં આ સમાર આગમાં જીવન નૌકાના સુકાની માનવ પ્રાણીએ પણ ડગલેને પગલે કેટલી માવચેતી રાખવી જોઈએ તેના ઉપર પણ કેટલીકવાર સુધી વિચારો આવ્યા. ત્યાં વીમીવાળા મહારાજ તરફથી 'હિંદુ વીસીનાં પેસેન્જર જમવા ચાલો' ની ખૂબ સંભળાઈ. આ સ્ટીમરમાં હિંદુ વીમીના એનેજર એક મજબૂત બ્રાહ્મણ હતા. તાબાનાં માણસો પણ તેટલાંજ વિવેકી અને માયાળુ જણાયાં. જમવાનું સવારના ચઢા, પૂરી બપોરના રોટલી, દાળભાત, શાક, અચાણું. ફરી ૨-૩ વાગ્યે ચાહ. માજના ૬ વાગતે પૂરી, શાક, ખીચડી, કઢી. ફરી રાતના ૮ વાગતે ચાહ, કોશી-આ પ્રમાણે અપાય છે. સમુદ્ર શાંત, જમવાનું ગરમાગરમ, એથી દરિયાની મુમાફરી થણી આલ્હાદ્દનક અનુભવાય છે.

ગોચીની યુવવધુ

જે કાલકા નં. ૨ મા મેં જગ્યા લીધી હતી તેજ કાલકામાં

પૌરબંધરથી ચડેલ સોઢાણનો મેર દુહો તથા વજશી, બન્ને મોખ્યામા જવાના હતા તે તથા પૌરબંધરના એક વૃદ્ધ મોચી તથા એમની પુત્રવધુ વગેરે પણ મારી જમ્યાની નજદીકમાં જ હતાં. થોડે છેટે કેનીઆ-યુગાન્ડા રેલ્વેમાં સરવીસ કરનાર ગુજરાતના પટેલ ભાઈઓ, તેમજ થોડી સ્ત્રીઓ પણ એમની સાથે હતી. ગુજરાતમાં સાજા ધુધરાનો રિવાજ ન હોવાથી પટેલ ભાઈઓ આનંદથી વાતો કરતાં, ખેલનાં, હમનાં; પરંતુ બિચારી કાઠિયાવાડી મોચી યુવતીને સમરાજ સાથે હોવાથી ધુધરો તાણી ગાખવો પડતો ને તેમાં બાપડી પરમેવાથી રેખજેન થઈ જતી ને મુઝાઈ મરતી. ગતને વખતે પણ ગોઠડાંમાંથી જરાય મ્હો બહાર ન કાઢવાનો તેના સમરાજનો ઓરડીનાન્ધ છૂટયો હતો. એમનો પતિ જંગબાર હતો ને મમરો પેતાના દીકરાની વહુને લઈને એની પાને મૂકવા જતો હતો. એમનાં ઘરનાં ઘર પૌરબંધરમાં હોવા છતાં વીંમીવાળો મદારાજ એની પામેથી એક પંચો પણ ન પામે તેવી કાળજી રાખી હતી. ભાત્રુ માથે લીંબેલુ તે સમરો ને વહુ ઝુડના આવતાં ! પેલા બન્ને મેર ભાઈઓ પણ એમના જેવા જ હતા.

આ પ્રમાણે દેરીમગમા એક કુટુંબ હોય એવું વાનાવરણ જલમી રમ્મુ હતું અને એમ ત્રણ ચાર દલાડા સુખરૂપ અતિત થઈ ગયા.

વૃદ્ધ માતાની જળાશ્રમાધી !

તા. ૧૮ મી. જન્યુઆરીએ એક દુખદ્ધ ઘટના ઘટી ગઈ તે આ પ્રમાણે.—

ભાઈ મોદનલાલ શુવન જોખનપુત્રા નામે એક ભાઈ પોતાની વૃદ્ધ માતા મોનીબાઈ, પત્ની તથા બાળકોને માથે લઈ નધરોળી જતા હતા. એમની માતા મોનીબાઈની ઉંમર ૭૮ વરસની હતી. તા. ૧૮ મીને સોમવારના સવારના જ્ઞાન કર્યા પછી ઈર્ષકે એમને ચઢી જણાઈ અને છાતીમા દુખે છે એવી ઈર્ષકે ફરિયાદ કરી. ભાઈ મોદનલાલે દવા લીધી સાજના ૪ વાગે દવાનો બીજો ભાગ આપ્યો. ડોશીમા ઘરનાં ફગતાં જળાંતાં હતાં. ભાઈ મોદનલાલ ડોશીમાની

રત્ન લઈ કેળીનમાંથી બહારના ભાગમાં ફરવા નીકળ્યા ને પાછળથી માતૃશ્રીનું હૃદય અચાનક બધ પડી ગયું. સાંજના ૫-૨૫ મિનિટ. લાઘ મોહનલાલને બોલાવવા માણુમ ગયો. લાઘ મોહનલાલ કેળીનમાં આવે ત્યાં તો માતૃશ્રીનો આત્મા દેહ પિંજર છોડી ગયો હતો. આ દુઃખદ ખબર સ્ટ્રીમરમાંના હિંદુ લાઘએને પડતાં બહુ દિલગીરી છવાઈ. મોખ્યામા બદર પહોંચવાને હજી ત્રણ ચાર દિવસનો રસ્તો બાકી હતો. ડોક્ટરે તથા સ્ટ્રીમરના ઓફિસરે આવ્યા. રાતના ૧૦૧ નો સમય જળસમાધી આપવાનો નક્કી થયો. ૧૦ વાગે બધું તૈયાર રાખવાનું જણાવ્યું. આ મધ્ય દરિયે યથાશક્ય જે પ્રાપ્ત થઈ શકે તે મેળવી માતાની અંતિમ વિધિ કરી, રાતના ૧૦૧ વાગ્યે માતાના દેહને એમ્બ્યુલન્સમાં નાંખી સ્ટ્રીમરના પાછળના ભાગમાં ઉપર લઈ ગયા. ત્યાં સ્ટ્રીમરના ત્રણ ચાર ખલાસીઓએ ઓફિસરના હુકમ અનુસાર તાલપત્રીમાં લગભગ ૨-૨૧ મણુ વજનના લોખંડના ચાર ફૂટની લખાઈના જડા બાર સાથે રાખને બરાબર વીંટાળીને મજબુત રીતે બંધ લીધા. આપેલા સમયે ધણા હિંદુ લાઘએ એકઠા થયા. બરાબર ૧૦૧ વાગતે સ્ટ્રીમરની ગતિ બીલકુલ ધીમી પાડીને રાખને આસ્તે આસ્તે નીચે ઉતારી પાણીની મપાટીથી ૨ ફૂટને આશરેની ઉંચાઈએથી સમુદ્રમાં પધરાવ્યું. એના મનમાં સ્ટ્રીમર એક મિનિટ ઉભી રાખી. શાંતિપાઠ પછી એ વૃદ્ધ માતાના આત્માને શાંતિ સમર્પવા સૌએ હૃદય પ્રાર્થનામાં ભાગ લીધો. વાતાવરણ શોકમય બન્યું. આ રીતે વૃદ્ધ માતાનો દેહ સમુદ્રમાં સમાધીસ્થ થયો. પ્રજુની ગતિને કાણુ કળી શકે ?

મોખ્યાસા-કિલીન્દીનીના બારામાં

તા. ૨૨ મી જાન્યુઆરીના સવારના ૮ વાગતે એટલે કે મુંબઈથી નીકળ્યા પછીથી નવમે દહાડે અમારી સ્ટ્રીમર મોખ્યાસાના કિલીન્દીની બંદરે પહોંચી. મોખ્યામામાં ઉતરવા વખતે હિન્દીઓને વેડી પડતી દાડમારી ભેષને માથું લમી ગયું. એ વિગતો કાગળ ઉપર

ઉતારવા લેખિની અમર્ય છે. જગતમાં કન્ડિયન પ્રગ્ન જેવી કાષ્ઠપિણુ ગરીબ ને અણુમાનીની પ્રગ્ન હશે કે નહિ તે હકી શકાતું નથી.

૧૦. મોઝાસા શહેરથી લગભગ ૨ માઇલ દૂર ગોદી, ગોડાઉનો, વગેરે ખાંધી કિલીન્ડીનીનું મુંદર બંદર બનાવવામાં આવ્યું છે. સ્ટીમરો હવે જૂના ખારામાં નહિ પણ બધી નાની મોટી સ્ટીમરો કિલીન્ડીની બંદરે જ આવે છે. ત્યાંથી ઉતર્યા પછી ગામમાં-મોઝાસામાં જવા આવવા માટે જોઇએ એવાં મોટરનાં સાધનો છે. તેનું ચાર્જ એક એક શિલિંગ છે. કાષ્ઠવાર વધતે ઓછે પણ લાઇ જાય છે.

અમારી સ્ટીમર 'કારાગોલા' કિલીન્ડીની બંદરે ધકકે લાગ્યા પછી થોડીવારે ડાક્ટર, તેમજ ઇમીગ્રેશન ઓફિસર તથા કંસ્ટાબલ વગેરે આવ્યા. પછી સ્ટીમરના કંસ્ટાબલ મોઝાસા ઉતરનારાંઓને સેકન્ડ ક્લાસના હોલમાં બોલાવ્યાં. મુખ્યથી સ્ટીમર ઉપડ્યા પછી ત્રણ ચાર દિવસે વાયરલેસદ્વારા પેસેન્જરોનું નામવાર લીસ્ટ સ્ટીમર કું. ના એજન્ટને તેમજ ઇમીગ્રેશન ઓફિસરને મળી જાય છે. તે પ્રમાણે ટાઇપ કરેલું લીસ્ટ તેમની પાસે સાથે હોય છે. પછી પ્રથમ સ્ટીમોના પાસપોર્ટ વગેરે જોવાય છે. ઇમીગ્રેશન કાર્મ કરેલ કેનીઆ યુગાન્ડામાં જનારને બરતું પડે છે. તેમાં કારણ, ધંધો વગેરે બધી દફતરો લખવી પડે છે. નવા આવનારાં હિંદીઓ પાસેથી ૨૦૦ શિલિંગ રોકડી રીપોઝીટ લીધા પછી જ ઉતરવા દે છે.

અમારી સ્ટીમરમાં ૧૮૧ સ્ત્રી પુરુષો કેનીઆ તેમજ યુગાન્ડામાં જનારે હતાં. યુગાન્ડામાં જનાર પાસે ત્યાંના વસવાટનાં D કાર્ડની સર્ટિફિકેટ હોય તો તેને વગર રીપોઝીટ ઉતરવાની રજા મળે છે. આ પ્રમાણે અહીં બહુ સખ્તાઈથી તપાસ થાય છે. નવાં આવનાર માણસે ૨૦૦ શિલિંગ એટલે લગભગ રૂ. ૧૩૫) રીપોઝીટ મૂકવા માટે સાથે જ લાવવા જોઈએ. તે વગર આ તરફ નીકળવું તે તકલીફમાં મૂકવા જેવું છે. આ સ્ટીમરમાં એવા ૪ જણા (૨ મેર, ૧ પંચખી, ૧-સીખ) રીપોઝીટના અભાવે મોઝાસા ઉતરી શક્યા નહિ. પેલા મેર જાતિના

ભાષ્યોનો મગો ભાષ્ય મોખ્યામામાં હોવા છતાં તે ૪૦૦ શિલિંગની નોંધવાઈ કરી શક્યો નહિ.

અહીં સ્ટીમર બે દહાડા રોકાય છે.

મોખ્યાસા શહેરમાં

અપોરના ૧ વાગતા સુધી તો ધમીએશન ખાતા તરફથી માંડમાંડ ત્યાંનાં પેમેન્ટરોને ઉતરવાની ચોખવટ થઈ ત્યારપછી Landing pass-કિનારે ઉતરવાનો પામ લઈને, હું મોખ્યામામાં ફરવા ઉતર્યો. પ્રથમ ભાષ્ય સમજાવવાની વીરજની દુકાને ગયો. મળ્યા બેઠ્યા, 'ત્યાં ભાષ્ય ધારણી' આંખાભાષ્ય, ઠાપાસાલ ચક્રભાષ્ય, વગેરે ભાષ્યોની મુલાકાત થઈ ભાષ્ય બુદ્ધિવ હજી દેશથી આવ્યા નહોતા. થોડીવાર શહેરમાં લટાર મારી માંજના ભાષ્ય કેશનજી તથા યુગાન્ડા જનાં ખીમ્મ એક બે મહેમાનો માથે અમે જાતના સામ્રાજ્ય તરફ ફરવા ગયા ત્યાં ભાષ્ય સેજપાલ તેમજ અન્ય ભાષ્યોની પણ મુલાકાત થઈ.

મહાજનવાડી-સામ્રાજ્ય

ગામથી લગભગ માઈલ સવા માઈલ દૂર એક વિશાળ ૨ એકર જેટલી જગ્યામાં આ સામ્રાજ્ય છે. તેમાં પ્રવેશના જ મિલદારપર લોહાણા મહાજન સેનિટારિયમનું બોર્ડ લાગેલું જોવાય છે. લગભગ ૧૫ એરડીઓ છે તે ભાડે અપાય છે. લોહાણા ભાષ્યને પ્રથમ પર્મદગી અપાય છે. એક રીતે તે સન્તા ભાડાની ચાલી પણ કહી શકાય. સાતિભાષ્યોનું માજના વખતે હવા ખાવાનું તે મ્યજ છે. વચમાં ભાષ્ય વડલબદામ જીવગજો પોતાના સ્વર્ગ્ય બધું વિપ્લુદામના સ્મરણોથી રૂપીઆ ૧૫ થી ૨૦ હજારને ખરચે મોટો હોલ બધાની આપે છે, જેની અંદર ઘણી સારી મોડવણું છે. આ ઉપરાંત બાકીની જગ્યા ખેતીવાડીના ઉપયોગમાં લેવાય છે તેની વ્યવસ્થા કરનાર તરીકે જુદી કમિટી છે.

ધર્મશાળા

ગામની મધ્યમાં લોહાણા સાતિ મહાજનની એક ધર્મશાળા છે આ ધર્મશાળાની વ્યવસ્થા પણ એક પેટા કમિટીથી થાય છે. ધર્મશાળાનો

પ્રાણ આપણા બધુઓ કીક રીતે લઇ રહ્યા છે. સ્ટીમરપરથી ઉતરતાં કેનીઆ તેમજ યુગાન્ડા તરફ જનારા લાઇબ્રેરો તેનો લાભ લે છે. 'ધર્મશાળામાં એક માણસ નોકર રહે છે. બિજાનાં વામણ વગેરે ટાઇને જોઈએ તો પણ ઉપયોગ માટે અપાય છે. ચાર કુટુંબો, સ્ત્રી પુરુષ બાળાં રહી રહે તેટલા રૂમોની સગવડ છે. એક મોટા હોલ છે. આ રીતે આ ધર્મશાળા લોહાણાબધુઓ માટે ઘણી ઉપયોગી થઇ પડે છે.

ઇસ્ટ આફ્રિકા લોહાણા યુવક સંઘ

અહીંના સ્વયંસેવક મંડળને જે માસ થયા, 'ઇસ્ટ આફ્રિકા લોહાણા યુવક સંઘ' નામ અપાયું છે. આ સંઘના સભ્યોમાંથી કેટલાક સભ્યો બદરપર ઇન્ડિયાથી સ્ટીમર આવ્યા પછી ત્યાંના નેટીવ—મજુરો અગ્રણીને ઉતરી ન જાય તે માટે કિલીન્ડીની આવી પ્રવાસીબધુઓને માર્ગદર્શક થાય છે, અને એમને ધર્મશાળામાં રહેવાનું હોય તો તે મૂકી જાય છે આ દૃષ્ટિએ સ્ટીમર તેમજ રેલ્વેમાં પથ્થુ એ સંઘના સભ્યો એ અરસામાં સેવાભાવી કાર્ય કરતા હતા.

યુવકોનો પરિચય ને એમભાવ

તેજ રાતના ૮ વાગે શ્રી. શમજીભાઈની દુકાને બાઈ સેજપાલ આવ્યા. હું જમીને એ બાઈની સાથે નીકળ્યો તે પહેલાં મારા આવાગમનની ખબર પુવાન બધુઓને મળી ગર્હ હતી રાતના નવ વાગે ડા. શેઠને મળ્યા. ડા. શેઠ અહીંની ઇન્ડિયન એસોસિએશનના પ્રેસિડન્ટ છે તેમની મુલાકાત લીધા પછી પુનઃ ગામમાં આવતાં 'બાઈ ગોરધનદાસ, બાઈ કટારીઆ, હીરાચંદ પાપટબાઈ વગેરે રસ્તા ઉપરજા અમારી રાહ જોતા હતા હતા ધર્મશાળાની મુલાકાત લીધી. રાતના ૧૧ વાગે બાઈ કટારિયાના સ્નેહને વશ થઇ તેમને ત્યાં ચાદ પાણીને ઇન્સાફ આપ્યો. ગતના ૧૨ વાગે બાઈ એજપાલના ક્વાર્ટરે જઈ સ્નોહ કારણ કે સ્ટીમર 'કારાગોલા' આવતી કાલે સાંજે ૫ વાગે ઉપડવાની રહેશે લાગી હતી.

સવારના ૮-વાગતે (તા. ૨૩-૧-૩૨) ઘેરથી નીકળી હું ભાઈ સેજપાલ સાથે કસ્ટમ્સ ઓફિસમાં આવ્યો. ત્યાં એકાઉન્ટીંગ મશીન ભેંચું. ત્યાંથી ભાઈ હીરાચંદને ત્યાં ગયો. અત્યારે તે ભાઈને ત્યાં જમવાનું હતું. કેટલાક ભેવા ભેવાં રથળ તે ભાઈએ મારી સાથે ચાલી આપ્યાં. બપોરના ૧૨ા વાગતે જમ્યા. પછી ભાઈ રામજીભાઈને મળી ભાઈ હીરાચંદ તથા ગોરધનદાસ સાથે ૨ા વાગતે હું સ્ટીમર ઉપર આવવા નીકળ્યો. સ્ટીમર આજે પાંચ વાગે ઉપડવાની હતી. રસ્તામાં ભાઈ સેજપાલને પણ મળતા ગયા, ભાઈ સેજપાલ સ્ટીમર પર આવ્યા. આ પ્રમાણે મોઝાસાના યુવાન મિત્રોના જોડની મીઠી હુંફ લઈ હું સ્ટીમર ઉપર આવ્યો. સાંજના ૫ વાગે અમારી સ્ટીમર જંગળાર જવા માટે ઉપડી.

જંગળારમાં આગમન

મોઝાસાથી ૧૨ કલાકે સ્ટીમર જંગળાર પહોંચે છે. સવારના (તા. ૨૪-૧-૩૨ રવિવાર) ૭ા વાગતે અમારી સ્ટીમર જંગળાર બંદરે પહોંચી. મારા જૂના રહેઠાણવાળુ શહેર દષ્ટિ સમીપ થતાં માનસિક આનંદ થયો. પેલા ૨, મેર ભાઈઓ જે ડીપોઝીટના અભાવે મોઝાસા ઉતરી નહોતા સક્યા તેઓ પણ સાથે હતા.

સ્ટીમરે લંગર કર્યું કે ડૉક્ટર સેમજ ઇમીમેરાન ઓફિસર આવ્યા પછી તુરંતજ ભાઈ લક્ષ્મીદાસ ખીમજી નચુઆણી મને લેવાને સ્ટીમર પર આવ્યા. હું એમની સાથે જંગળાર શહેરમાં ઉતર્યો કે-કસ્ટમ્સ ઉપર મારી રાહ જોતા ખીમજીભાઈ પણ હાજર હતા. ખીમજીભાઈની સાથે ગામમાં ફરવા નીકળ્યો જૂના મિત્રો ભાઈ પુરૂષોત્તમ સોમચંદ, શ્રીસનજી હુંસરાજ, ભાઈ ઠકરાવ, અતવાણી, ભાઈ અનંતાણી, હીરજીભાઈ કારા વગેરે સર્વ મળ્યા. શેઠ મુળજીભાઈ વાલજી ધારસલામ ગયા હતા તે સ્ટીમર કુમરામાં સાંજે ૫ વાગ્યે આવ્યા. રાતના મહાજનની સભા ગોઠવાઈ પેલા મેર ભાઈઓને અત્રે ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરવા માટે તેના ભાઈએ અત્રે શેઠ રતનશીભાઈ જોડાને તાર કરેલ પણ રતનશીભાઈ ટેન્ગાનીકામાં ગયેલા હોવાથી તેના મેનેજર ડ્રાઈવરભાઈને મેં બહામણ કરી આખરે બીજો ડ્રોગ પ્રવાસ મૂક્યો.

ન થવાથી તે દહાડે રાતના આર વાગતે રૂ. ૨૦૦) તે લાઇઓ માટે ડીપોઝીટ ગ્રામી તેઓને ઉતારવાની ગોઠવણ થઈ. અહીં પણ હવે નવા આવનાર હિંદી પાસેથી રૂ. ૧૦૦) ડીપોઝીટના લેવાય છે.

જંગલનારના રસ્તાઓ પથ્થરના બનાવ્યા છે. કેટલાક નવા રસ્તા ઝુદ્દર બન્યા છે. કરેટમ્સ જૂનું હતું તે મિલ્ક-ગાનીપર લઈ જવામાં આવ્યું છે. ત્યાં નાની સ્ટીમરો ધકકે આવે તેવી વ્યવસ્થા થઈ છે.

રાતના લો. મહાજનશ્રીની સભામાં લાગ લઈ ૧૧૫૫ વાગને સ્નેહીજનોના માથમાં હું પાછો સ્ટીમરપર આવવા નીકળ્યો. સ્ટીમર રાતના ૨ વાગતે ધાગમલામ જવા ઉપડી. અહીંથી ધારમલામનો ૪ કલાકનો સ્ટીમરનો રસ્તો છે.

ધારમલામ

સવારે ૮ વાગને અમે ધારમલામ પહોંચ્યા. સ્ટીમર માત્ર અહીં ૪ કલાકજ રોકાવાની હોવાથી હું ધારમલામમાં ઉતર્યો નહિ પણ એક ખોળા ગૃહ-ધ માથે પોસ્ટ તૈયાર કરેલી તે મોકલી દીધી.

ધાગમલામથી તા. ૨૫-૧-૩૨ બપોરના ૧૨ વાગતે સ્ટીમર ઉપડી. શાંત મનુષ્યમાં જહાજ માર્ગ કાપતુ જાય. ચંદના-રૂપેરી કિરણો પાણીપર પડતા મનદુઃ દશ્ય જોતા તૃપ્તિજ ન થાય !

મોઝામ્બીક

ધાગમલામથી રવાના થયા પછી ૩૮ કલાકે તા. ૨૭ મી જાન્યુઆરીના મવારના અમે મોઝામ્બીક પહોંચ્યા. આ મોઝામ્બીક બંદર પોર્ટુગીઝ મરકારની મત્તા તબે છે. ટાપુ છે મુખ્ય પેદાશ કાલુ, જીવાર તે મહાધની છે. સ્ટીમર માત્ર અહીં ૪ કલાકે રોકાવાની હોવાથી દિનારે ઉતર્યો નહિ. હિંદમા અમલકારની લડતના કારણે આ સ્ટીમરમા કંઈ પણ માલ મુજબથી ચડ્યો નહોતો.

બેરા બંદર

તા. ૨૭ મીના સવારના અમારી સ્ટીમર બેરા બંદર પહોંચી. આ બંદર મોટું છે. સાહચર્ય મુજબ જ્વાળાની સ્ટીમર ફનીઆ પણ અહીંના ખાગમાં પડેલી હતી. અહીં દિનારે જવા આવવાનું બોટ બાંકુ ત્રણ ચિલિંગ લે છે. કરેટમ્સથી ગામ એક દોઢ માઈલ દુર છે.

રહોડેસીઆમાં તેમજ ન્યાંસા લેન્ડ જનારાઓ અહીં ઉતરે છે ને અહીંથી રેલ્વેમાં બેસી રહોડેસીઆ તેમજ ન્યાંસા લેન્ડમાં જવાય છે. અહીં હિંદુભાષાઓની ૪-૫ દુકાનો છે: બાકી જોગ ભાષાઓની દુકાનો સારી સખ્યામાં છે.

અહીં ઉતરનાર પેસેન્જર પાસેથી કિનારે ઉતરવાનું બોટ લાંબું સિલિંગ ૧૨૧ લેવાય છે. તે એક પોર્ટુગીઝનો કાન્દ્રાક્ટ છે. આ ૧૨૧ સિલિંગ માત્ર ઇન્ડિયનો પાસેથી જ લેવાય છે. યુરોપિયન પાસેથી ૫ સિલિંગ લે છે. આ રીતે ઇન્ડિયનોની દશા છે.

અહીંથી સાંજના ૫ વાગતે અમારી સ્ટીમર ઉલાગોઆબે જવા ઉપડી. દરિયો આજે જરા તેજ દેખાતો હતો.

લૉરેન્ઝો મારકવીઝમાં

તા. ૩૧ જાન્યુઆરી ૧૯૩૨ ના સવારમાં ૯ વાગતે પોર્ટુગીઝ ઇસ્ટ આફ્રિકાના મુખ્ય શહેર ઉલાગોઆબે બહાર અમે પહોંચ્યા. આ ઉલાગોઆબે શહેરને પોર્ટુગીઝ લોકોએ 'લૉરેન્ઝો મારકવીઝ' નામ આપ્યું છે. અહીં જોદી બાધેલી હોવાથી સ્ટીમર ધકકે લાગે છે. અહીંનું બાર એવું છે કે સ્ટીમરને લગભગ ૧૦ માઈલ દૂરથી પાલ્લેટ લેવો પડે છે. અહીં નવા આવનાર ઇસમને પાઉડ ૩૦ ડીપોઝીટ મૂકવા પડે છે. x

ઈમીગ્રેશન ખાતું ઇન્ડિયન સાથે ધણી સખ્ત રીતે કામ લે છે. ડૉક્ટરને દસ સિલિંગ અહીં ઉતારનાર દરેક ઇન્ડિયનને આપવી પડે છે. અમારી સ્ટીમરમાં લગભગ ૨૦ પેસેન્જર ઉલાગોઆબેનાં તેમજ ૪૦ જેટલા પેસેન્જર ટ્રાન્સવાલ જનાર હતાં. ટ્રાન્સવાલમાં જનારાઓને અહીં ઉતરીને રેલ્વેમાં જવામાં સગવડ પડે ■ ને ખરચમાં તેમજ સમયમાં પણ ધણો બચાવ થાય છે. દર અડવાડિયે બે ત્રણ ટ્રેન અહીંથી ટ્રાન્સવાલ તરફ જવા માટે ઉપડે છે.

x ત્યારપછી આ ડીપોઝીટની રકમ વધારી ૪૫૦૦ પાડવાની કરવામાં આવી છે. અને તેમાં પણ અનેક બીજા અંકુરો મૂક્યા છે. એટલે હવે ક્લાયમેન્ટ ફોર્ડ નવો હિન્દી આ પ્રદેશમાં નોકરી ધોધા અર્થે પ્રવેશ કરી શકે છે.

અહીં જે હિંદુધર્મથી આવે તેને આ દેશમાં સુધી હોમ્પીટાસમાં પોતાની સારીગિક ગિયતિ તપાસવા દેવા માટે હાજરી આપવી પડે છે. આ શહેરનો બહારથી દેખાવ ઘણો રળીઆમણો લાગે છે. શહેરમાં પણ રસ્તા ઘણા જ પહોળા ને સુંદર બનાવવામાં આવ્યા છે. હરમન જનાગ પેમેન્ગને પણ અહીં દક્ષિણા સીધા વગર શહેરમાં ફરવા માટે ભાન્યેજા ઉતરવા દે છે. લાગવગ લગાડીને જ અહીં ઉતરવા છે. અહીં સ્ટીમર બનાવ સુધી બે દલાડા રોકાય છે શુંદાવાળા ભાઈ મોગરજી પુરુષોત્તમ, જે અહીંની ધર્મોત્તેજ મહાના પ્રેમિડન્ટ છે, તેમને મે માગ આગમનની ખમર એક ચિઠ્ઠી લખી આપી દીધા હતા તેમજ સ્ટીમર ઉપર શ્રીયુત્ત મણિશકર જે. ભટ્ટના નાનાભાઈ ટ્રાંબકવાલભાઈ તથા રાણાવાવણા ભાઈ મળીયાત દયાગમ પણ આવ્યા હતા. તેના મારફત માગ માટે શહેરમાં ઉતરવાનો 'લેન્ડીંગ પામ' મેળવવા પ્રયામ થતો હતો. તે દિવસે સ્વિચે રવિવારે માર્ગના જા વાગતે હું શહેરમાં ફરવા ઉતરી શક્યો. ભાઈ ટ્રાંબકવાલ અને શ્રી. મોગરજીભાઈને ત્યાં મુઠી નખા તે દરમ્યાન મોગરજીભાઈ સ્ટીમરપર માગ માટે જઈ આવ્યા. અહીંના ઘણા ખગ મુખ્ય આવેવાન ભાઈઓની મુલાકાત થઈ.

અહીં લોહાણા, વાણિયા તેમજ મેમણ ભાઈઓની વન્તી માગ પ્રમાણમાં છે તેમા ૬-૭ મોટી ફગો લોહાણા બધુઓની છે આમ સ્વિચાર ને મોમવાગ બન્ને દિવસે આ શહેર જોવા જાનુવામાં પીનાણા પછી મંગળવારે ૧૧ વાગતે અહીંથી અમારી સ્ટીમર હજબન જવા ઉપડવાની નક્કી થઈ મચાડમાં ૬ વાગતે હું સ્ટીમરપર જઈ પહોંચ્યો. સ્ટીમરમ્હે બેઠેન સ્વર્ગવાની થવાનો દુ ખદ બનાવ બન્ધો અને તેથી લાગનની મમા બોવાવવા વગેરેનો ધગમે થી મોગરજીભાઈ મખતા હતા તે મુજબની મખવો પડ્યો.

અહીં જૂન દેહને દેશની માફક ચાર વામ માથે મુરકેટાટ બાંધીને નદિ પાનુ પેડીમાં બાંધીને ગાડીમાં ગ્રથાને લઈ જવામાં આવે છે.

ફુમનોમાં મચાડના ૮ થી ૧૨ તેમજ ૨ થી ૬ સુધી બીજનેસ ફગવાનો તેમજ સનિવાગનો ૧૧ દલાડો ને સ્વિચારનો અખિા દલાડો

બંધ રાખવાનો કાયદો છે. આ બધું કાયદાથી થાય છે. ઇન્ડિયન બ્રાડર જુદી છે.

ડરબન તરફ

રેલાગોઆબેથી અમારી સ્ટીમર તા. ૨ જા ફેબ્રુઆરીના ૧૧૧૧ વાગતે ઉપડી. અહીંથી ડરબન મુઘીનો સમુદ્ર જરા વધુ તેજ રહે છે. આજે પવન નોસથી ફુંકાતો હતો એટલે સ્ટીમરને ડાહ્યા વધુ લાગતો હતો. પોર્ટુગીઝનું બંદર છોડ્યા પછી સ્ટીમરના પાસપોર્ટ કલાર્કે ડરબન જનારાઓને બોલાવી પાસપોર્ટ પાછા આપ્યા. તે સાથે દરેકને ઇમીગ્રેશન તથા કન્ટ્રોલનાં ફોર્મ ભરવા માટે આપ્યાં. આ ઇમીગ્રેશન ફોર્મમાં નામ, બાળબચ્ચાં, સ્ત્રી, યુનીયનમાં આવવાનું કારણ, જન્મસ્થાન, વય તેમજ બીજી પણ કેટલીક હકીકતોના પ્રશ્નોના જવાબો લખવા પડે છે. અને કન્ટ્રોલ ફોર્મમાં જકાતી ચીજ હોય તેનું ડેક્લેરેશન કરવું પડે છે. આ ફોર્મ જે અંગ્રેજી ગણતારના હોય તેની પાસેથી બખ્ખે સિલિંગ લઈ સ્ટીમરમાંનો એકાદ કલાર્ક ભરી આપે. તેમાં તે સારી કમાણી કરે છે. એં તો માઈ ફોર્મ ભરી લીધું ને બીજા પાસ સાત હિંદુભાઈઓને પણ મફત ભરી દીધું.

આ વિધિ થયા પછી ચોડીવાર સ્થગિત ગયો. તે પછી વાચવામાં ને ગાંધી મારવામાં ને આવતી કાલે ડરબન પહોંચવાના વિચારમાં તે દિવસ વીનાડ્યો.

ડરબનને કિનારે

સવારના લગભગ ૭ વાગતે ડરબનનો કિનારો દેખાયો. સૌ કોઈ સરસામાન બાંધવા લાગ્યા. હું પણ ન્હાઈ ધોઈને ૮ વાગતે તૈયાર થઈ ગયો ને સરસામાન બાંધી લીધો. બરાબર ૧૦ વાગતે બુધવારના (તા. ૩-૨-૩૨)-મુબઈથી નીકળ્યે ૨૨ દિવસે અમારી સ્ટીમર 'કારાગોલા' ડરબનની ગોદીના ઘકકે લાગી. અહીં વસના કેટલાક હિંદી ભાઈઓ પોતાનાં સગાં-સહાણાંઓને ઉતારવા કિનારે ઉભા હતા. તેમાં શ્રીમાન ભાઈ સ્વામજીભાઈ દેવશી પણ મને ઉતારવા માટે અગાઉથી જ આગ્યા હતા. તેઓશ્રીએ પ્રથમથીજ ડીપોઝીટની રકમ વગેરે સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા કરી રાખી હતી.

ઇમીગ્રેશન ઓફિસરો:

શરૂઆતમાં અહીં મર્સ પેમેન્ટરોને કેડ પેસેન્જરમાં લાઇનનધ ઉભા રાખે છે ત્યાં કેડર આની સર્વની આધારણ તપાસ કરે છે આમોની તપાસ રે છે આ વિધિ થયા પછી કેડના પેસેન્જર છે તેની ગણતરી થાય છે પછી ઇમીગ્રેશન ઓફિસરો સેન્ડ કનાસના રૂમમાં બેસે છે ત્યાં બધાને ઉપર જવું પડે છે ત્યાં પણ પ્રથમ હાઇનધ ઉભા રાખી ટ્રાન્સપોર્ટ તેમજ ડ્રગ્સના જનનાર એમ બે વિભાગ પાડે છે પામપોર્ટ નમજ પગમીટ વગેરે જગત જોવાય છે ને પછી લીમ્બ મુજબ અકે ને અક જોવાની પગમીટ ને પામપોર્ટ પર નેમ્પ યગાડીને બીજી બુકમાં બન હાયના અગુરાની છાપ લે છે આ ફર્નિચાત છે આમાં લગભગ એકાદ કના પસાર થયો ત્યારે માટે છૂટકો થયો લેન્ડીંગ પામ તથા વીઝીટર તરીકેની પગમીટ લઇ ફરેટમ્ દોર્મ માથે બાલુના રૂમમાં ગયો ત્યાં ડ્રગ્સનનું મારૂ શીરનામું તથા મની વગેરે તે દોર્મમાં ભરી રેફરે કોન્ટ્રાક્ટને આપ્યા આ દોર્મમાં કેડના દાગીના વગેરે લખવું પડે છે આ થયા પછી ત્રણ અવાડિયાનો સ્ટીમર હાગીનાનો મહત્તમ છોડી મે ટ્રિનાગપર પગ મૂક્યો મને નેગ માટે બીજા પણ આગ પામ બાહ્યો માત્ર ગોમરીયા, અનુભાઈ તથા મોનીબાહ્યો વગેરે આવા હતા શ્રી અનુભાહની મોટર તૈયાર હતી લગભગ ૧૦ વાગતે અમે બેન્ડ ગ્રીટમાં શ્રી શ્યામજી બાહને ત્યાં પહોંચ્યા

મામાનના દાગીના ૩ સ્ટીમરમાં પડ્યા હતા અહીં મામાન મૂકીને પ્રથમ ઉતરવું પડે છે મહત્તમ મામાન રે વે ઓફિસરો મેન્ડ્રા દર બીજે દહાડે મહત્તમના બહારમાં લાવી મૂકે છે ત્યાંથી તેના ૮ માણસો મિલનું બહારમાં રાખી બાહીનો સામાન ગોડાઉનમાં મૂકે છે ત્યાં કેડર ઓફિસર મામાન તપાસે છે ને જગત જેવો માન દોય તો જકાન લઈ પામ આપે છે આ રીતે ઘણી સુદર વ્યવસ્થા છે

તે બુધવારને દહાડે જમ્યા પછી આખા દહાડો મગવા આવનાર હિંદી બાહ્યો માથે વાતોચિતોમાં પમાર થયા બીજે દહાડે મવારે ૧૦ વાગતે હન્ડસમાંથી મામાન પાસ કગારી લાવવાનો હતો તેથી બાહ વવબલમ હેમગજ તથા બાઈ નાથાનાર શ્યામજી મોજ લઈ આવી માથે અલ્પા ને જમ દાગીના પામ દગરી થેર લાવ્યા

સાઉથ-આફ્રિકા યુનીયન:

નાટાલ કોલોની

નાટાલ, ટ્રાન્સવાલ, કેપ અને ફ્રીસ્ટેટ એ ચાર કોલોનીનું યુનીયન બનેલું છે તેને સાઉથ આફ્રિકા યુનીયન ગવર્નમેન્ટ કહે છે. નાટાલ પ્રાંત એ પર્વતોની ટેકરીઓ (Hills) વાળો પ્રદેશ છે. તેનું કુદરતી સૌન્દર્ય બારે માસ આકર્ષક લાગે છે. તેની લીલી દરિયાળી ભૂમિપર અદર્શિય વસંત છાંય રહી હોય એમ ભેનારની આખને લાગ્યા સિવાય રહેતું નથી આ કારણે જ કદાચ તેને Garden Colony અથવા Brighten of South Africa કહેતા હશે. આ નાટાલ પ્રાંતમાં થોડી ડચ, જ્યુ ને ઇતર ગોરી પ્રબલ કરતાં અંગ્રેજોની મંખ્યા સૌથી વધુ પ્રમાણમાં છે.

કઈ લાખો એકર જમીનમાં શેરડીનાં મોટાં મોટા ફાર્મો છે અને Sugar Factories પણ એ ફાર્મરોની છે ખેતીનું કામ બહુ મશીનરીથી જ ચાલે છે. હવા ખાણી ને રહેવાની મવડતા ગોરી ચામડી માટે તો ધણી જ ઉત્તમ પ્રકારની છે.

ડરબન શહેર

નાટાલ કોલોનીનું મુખ્ય શહેર ડરબન છે. ઘણું મોટું સુંદર શહેર છે. ૧૯૧૪ ના મહાયુદ્ધ પછી તો તે ઘણું જ આગળ

વધુ છે તેની ઉત્તર દિશા ૨ રીઓ Hills રૂપે બે પ્રાંતો
જાણે રહેરુનુ ગણુ રી ગી રાય' આ South & North
Hills ઉપર અહીંના જોગઓ જ રે રે રે ગણિને વખતે
આ બંને હી મ ઉપર પ્રગટતી દીપમાગાઓનો ઝગ ગાટ સ્વગપૂરી
જેવો ખાય છે અહીંના ન્તાઓ પહાળા મ્વ-૭ અને પક્ષા ભગના
બનારેના છે અહીંની કોંગોરથન તે માટે લખનુ ખચ ૭૨ છે-
ધણ ખામ મર્યાનગીરી જ ચાય છે મધ્ય દો ગતા બહો
છેને દિ મ તા ભાવે રો પોરે જન મા ના રે ૭ વીનળીના નુનાઓ
દાખર ગા માટે કો રો થન અતિ આતુ છે અને મર્ પ્રાગની
મરના ગી આપે છે અહીંના ખીચ ઉપર ૭૨ મનિવાગ-વિવા ના
જે ગિનળા ગેથના થાર ૭ તેવી રાય પ્રિન્મ ઓફ વ મના આગમન
વખત ૫ હિ મા નકિચ ટોય ૭ આ ગેગ લોકોની મર્વ પ્રાગની
મગવડો અને જીવનના ઉશમ માણવા માટે અપ ટુ-૩૭ માધનો
અહીં છે તેઓ જેવા ઉલોગી અને પુરુષાર્થ છે તે પ્રમાણે તઓ
૮વન પશુ ૮ની જાણ છે મોગ મોગ મગખાનાઆના માનિકો પશુ
તઓ જ ૭ ગવનમેન્ટ મ નીમામા આગની મીનો મેચીમ રેટ્ટી
ખીગુની બે રીઓ નૂવની ગેરી પતીઓ મિનેમાના થીએટરો
વગેરના માનિક ૧૧ આ જ છે સાનો વપાર ગોનાઓના જ
હાથમા છે મે તરુ નિ તેમ ૮ અવા અગ્રેજ વનમાનપનો
પ્રમ થાય છે

ગીગમિટીઆ હિદી મળુગે

મદુથી પડેના આ પ્રેક્ષમા ગીગમિટીઆ મળુગે તરીકે કલકત્તા
તથા માસ તરફના ગામ બાગ વમનાગ લોકોને ગેગીના કારમેમા
વામ કવવા મટે લાવવામા આવ્યા હતા જેમા ૨૦૦ પુરોએ ૩૦
મીઓને આવવાની છૂટ અપાઇ હતી તે ગીગમિટીઆ મળુગેની અહીં
જ-મેરી સંપત્તિને Colony Born કહેવામા આવે છે
કેમણ વ મો થમા ગીગમિટ પદ્ધતિ મધ્ય થઈ છે તે મળુગેની પ્રમ

આ દેશને પોતાનો દેશ માની રહેલ છે. તેઓની સ્થિતિ ગરીબ જ છે. શેરડીનાં ફારમોમાં, ઓફિસ બોય તરીકે, ગોરાઓના ઘેર કામકાજમાં નોકર થઈ રહે છે તેમજ શાકબજારમાં વાવેને વેચનારા પણ તે જ મદ્રાસી અને કલકત્તિયાઓ છે. તેઓ અહીં જન્મેલા તેથી અંગ્રેજી ભાષા સારી રીતે જાણે છે. તેઓની માંસાદિક રીતિ નીતિ ઉચ્ચ પ્રકારની કહી શકાય નહિ. અહીં તેઓ મદ્રાસી તથા કલકત્તિયા તરીકે ઓળખાય છે. અને એની સંખ્યા આ પ્રાંતમાં વધુમાં વધુ છે.

દેવી ભક્તો

આ લોકો દેવી-શક્તિના અનુયાયીઓ છે. તેઓનાં મંદિરો પણ છે. તા. ૨૮-૨-૩૨ ના રોજ સાંઘિય ફેસ્ટપર આવેલ અમ્બીલા દેવીના મંદિરનો વાર્ષિકાત્મક મદ્રાસી લાઇઓએ ઉજવ્યો હતો. તે જોવા જવાનો પ્રમંથ મને મળ્યો હતો. ગોરી ચામડીનાં કેટલાંક સ્ત્રી પુરુષો પણ તે ઉત્સવ જોવા આવ્યાં હતા.

મંદિર પાસેના ચોગાનમાં ત્રણ દેવીની મૂર્તિઓ ગોઠવી તે સામે ખાંડી બધ લાકડા બાળી, તેના કોલસા પાડી, તે કોલમાને પહોળા પાથરવામાં આવ્યા. ૪ દેવીભક્તો એ બળતા કોલસામાં પગ મૂકીને આભ્યા. કહે છે કે મહાભારતમાં એક આવો અગ્નિમાં ચાલવાનો પ્રસંગ છે તેનું આ દૃશ્ય છે. મંદિરના પૂજારી મિ. પથ્થર કરીને એક મદ્રાસી બેરિન્ટર છે. તેઓશ્રીએ મને એક પત્રના એડીટર તરીકે આ દૃશ્ય અવલોકવા માટે ખાસ બેકક કરી આપી હતી.

પાછા કાદવાની ચોળના

મદ્રાસ અને કલકત્તા તરફના મળુરોની આ મંતલિને પણ હવે જેમ બને તેમ અહીં રહેવાના હકે છોડાવી ઓછા કરી નાંખવા અહીંની સરકાર હચ્છે છે. પોતાના હક છોડી જનારને અહીંની ગવર્નમેન્ટ તેના ઘર સુધી પહોંચાડી દેવાના ખરચ ઉપરાંત માથા દીક પાઉન્ડ વીસ રોકડા આપે છે. આ રીતે આ દેશ છોડી જવા લલચાવવામાં કેટલાક દલાલો પણ રોકેલા છે, તેથી દર સ્ટીમરે બસોથી ત્રણસોની સંખ્યામાં આ કોલોનીમાં જન્મેલી મળુરોની પ્રજા આ દેશમાંથી ચાલી જાય છે.

માઆપોની બૂલનું પરિણામ તેનાં નાનાં બાળકોને પણ બોગવનું પડે એ દેખીતો અન્યાય છે. અહીં જન્મેલાને હિંદમાં પણ કંઈ દામ મળતું નથી. તેથી તેઓ પારાવાર દુઃખી થઈ પાપમાલ થઈ જાય છે.

ગુજરાતી અને કાઠિયાવાડી ભાઈઓ

આ ગીરમિટીઆ મનુરોનું આગમન અહીં થયું ત્યાં પછી કાઠિયાવાડમાંથી સોની ભાઈઓ આ તરફ આવ્યા. પછી મેમણ ભાઈઓ તેમજ સોદાણા, વાણિયા, સાહણો અને મુગતી પટેલ ભાઈઓ ક્રમેક્રમે આવના ગયા. મુગતી પટેલ ભાઈઓ અંગ્રેજી ભાષાથી અનુભુ હોવા છતાં શાક લાજી અને માગ્ગેટમાંથી ફૂટ ખરીદી ગોરી મડમોના ઘેર જઈને વેચવાનો ફેરીતો ધો. શક ધર્યો અને હજી પણ મોટો ભાગ તે જ ધધો દરે છે. હમણાં હમણાં અંગ્રેજ રમણીઓ પોતે માગ્ગેટમાં આવી ખરીદવાનું શીખતી જતી હોવાથી તે ફેરીઆ ભાઈઓનો ધધો પડી લાગવા જોવો ચર્ચિત્ત ગયો છે. ગણ્યા ગાંધ્યા મુગતી ભાઈઓ હોયમેવ ફૂટ વેચવાનો ધધો પણ દરે છે. મુગતના પટેલ ભાઈઓ અહીં મોટા પ્રમાણમાં વસેલા છે. આ મિત્રાપ અમદાવાદ જીલ્લાના પટેલ ભાઈઓ પણ ૫-૬ અહીં છે. તેઓ જીને કઈ સ્વતંત્ર ધધો દરી ન્હા છે.

કાઠિયાવાડના પરજિયા સોની ભાઈઓ ગીરમિટીઆ મનુરોને માટે દામીનાઓ બનાવી ફેરી કરી પ્રથમ વેચના ને બીજી જાતિના ભાઈઓ પ્રથમ મેમણ ભાઈઓને ત્યાં એકાઉન્ટ લખવાના કામની નોકરી દગના. મેમણ ભાઈઓ તેને 'માન્તર' કહી બોલાવના. પછી વખત જતા પોતપોતાના સ્વતંત્ર ધધે વળ્યા. ૧૯૧૪ની લગાઈ પછી તે બધા ભાઈઓને સાફ ચાન્સ મળ્યું. અત્યારે ધણાખગ હિન્દીઓ પોતાની માલિકીના મકાનો અહીં ધગવે છે. એની ભાઈઓમાં કાગભાઈ દેવગજ, વીંગજીભાઈ નયુ અને કલ્યાણજી કાંધડ, એ મુખ્ય આમેવાનો છે મેમણ ભાઈઓ દાપડ, મોસરી, જૂટ, મુઝ વગેરેનો વેપાર કરે છે. દરેક સત્તામાં મેમણ ભાઈઓએ મદદ આપી અને મજબૂત બની ફેરી છે. હિન્દુ

ભાઈઓ બહુધા અહીંનો બનેલો માલ ઉપરાંત ઘી, ચોખા, હિંદુસ્થાનમાંથી મંગાવી વેચનારા છે. તેઓનું બીઝનેસ મુખ્યત્વે કરીને હિન્દીઓમાં જ છે. ગોરી પ્રજા ઇન્ડિયનો પાસેથી ખરીદતી નથી.

વ્યાપારના લક્ષ્ય

ગોરા વેપારીઓની ગ્રાહકોનું મન રંજન કરી તેને સર્વ પ્રકારની સગવડ કરી આપવાની વ્યાપારી કુનેહ હિંદના વેપારીઓએ શીખવા જેવી છે. અહીંનો વેસ્ટ સ્ટ્રીટ ગોરા વેપારીઓનો મુખ્ય લક્ષ્ય છે. આ લક્ષ્યમાં હિન્દીઓને વ્યાપારનાં લાઈસન્સ મળતાં નથી.

હિંદીઓનો વસવાટ ઇન્ડિયન બજારમાં છે. મુખ્ય કરીને એ સ્ટ્રીટ, વિક્ટોરિયા સ્ટ્રીટ ને ક્વીન સ્ટ્રીટમાં હિંદીઓની દુકાનો છે. પ્રથમ વેપાર બ્લોકાર બધો ફેડીટ ઉપર થતો હતો પરંતુ હમણાં હમણાં બે ત્રણ મેમ્બર વેપારીઓ ખોલના ખાડામાં પડી જવાથી એકાઉન્ટ શુકા બરાબર ન હોવાના મળ્યે કે ગમે તે કારણે પણ ગચ્છતી કરી ગયા હોવાથી ગોરા વેપારીઓએ હિંદીઓને ફેડીટ પર માલ આપવાનું બંધ કર્યું છે. હિંદીઓ પણ આપસઆપમમાં અવિશ્વાસ ધગવતા થઈ ગયા હોવાથી વેપારની હાલત દિનપરદિન ખરાબ થતી જાય છે ને જગતની આર્થિક મંકડામણની અમર અહીં પણ થઈ હોવાથી બેકારી વધતી જાય છે સરકારી નોકરોના પગારમાં પણ અમુક ટકા ઘટાડો થયો છે. સુનીયન ગવર્નમેન્ટની દૃષ્ટિ કાઈ પણ પ્રકારે હિંદીઓને અહીંથી કાઢી મૂકવાની હોવાથી એમના જીવન તેમજ વેપાર બ્લોકારમાં અનેક રીતના અંકુશો મૂકવા જેવા કાયદાઓ ઘડાય છે ને બીજી તરફ હિન્દીઓમાં પણ આપમ આપમમાં ભોઈએ તેવા એકમંપના અભાવે અહીંની હાલત વધુ ને વધુ ખગડતી જાય છે.

નાટાલ ઇન્ડિયન કો-એસ

આ સંસ્થા મહાત્મા ગાંધીજીએ સ્થાપી છે. પોલિટીકલ સંસ્થામાં માત્ર આ એક જ સંસ્થા છે હિંદીઓનાં દુ ખો દૂર કરવા કે અન્યાયોને

નિવારવા તેની પામે ૨૮ ઇંચેમગની સત્તા નથી પરંતુ અગ્રજો
રીતે વિનવવા ઉપયોગન મોઢવવા, દન્ડિયા ગનનમેન્ટ પામે ઉપયોગન
લઈ જતા હિંદી ભાઈજેનો પામે પોતાના દુ ગો વર્ણવવા વગેરે
કામો આ મગથા " છે

પ્રબના નેતાઓ

મહાત્માજીએ મન ૧૯૧૪માં આ દેશ છોડ્યા પછી એ
ક્રમતમજી ગેઃ તથા ગેઃ ઉમ્મર હાજી આદમ જંવેરી એ મહાત્માજીના
માનીના મિત્રો હિંદી પ્રજાના પ્રાણુમમાન હતા ક્રમતમજી ગેઃ
સન ૧૯૨૪માં આવામી થયા પછી નમના પુર મોગમજી તથા
ગેઃ ઉમ્મરજી આ કોનાનીમ વમના હિંદીઓના અગ્રણીઓ છે
આ બન આગેવાનોની મુનાત ત મ લીધી હતી બન મુદ્દથો ઉપર
મહા માજીના મિદ્દાન્તાની પૂરેપૂરી અમર થઈ છે ઉમ્મર ગેઃ ગેમપુ
કામના ગન દી રામય હિંદી પ્રજાના તે તે માનીના છે કેગવણીના
ભાગે હિમાયની છે તા ૨૮-૩-૩૩ના એમના ફર્ડ એવન્યુમાના ૯૯
નમગના ધરમા અમારી મુનાગત નખતે એમની ૧૦ નમી બાગમીનું
ઈન્વીશ પ્રેમીમન નોલે / જોઈ મને નસાર લાગી તેઓ તન શાન,
શિક્ષિત નિવ્યમની અને મમનાજી હવના છે

૧૬૦ મહાઓમા અો કાઇ પણ હિંદી ખિતપ્રજની પ્રવૃત્તિના
મેગામ મા પ્રેમિ નટની ખુગમી તો ઉમ્મર શેલી જ હોય ઉમ્મર
ગેઃ માટે મૌતે માન છે તેગોનુ વય નમનગ માઁ વર્તુ દોવા છતા
તેમની તદુગ્મી મુનાનના જેવી છે તેઓ મન્યના પૂગરી છે તેઓથીએ
લગમગ આખી પૃથ્વીની મુમાફરી મરી છે માગમા માગ કેગવાપના
મુદ્દથ તર્કકે અર્ગની મુગેપિયન મમાજમા પજુ તેમની ગજુના થાય
જિ દી નામને શોભાવે તે પ્રમાણે તેઓની ગદેષીગ્ગળી છે મહાત્માજી
સાથે ૧૫ માર્ચન ૨૨ ફીનીમ સુધી પચે ચાલીને તેઓ ધળીવાર
જતા સવ ધમે પ્રત્યે એમની દષ્ટિ મમાન છે કાઇ પણ બોગે તેઓ

જૂહુ બોલે નહિ. મૂળ વતની પૈરબંદરના છે. કહે છે કે એડ વખત એડ કોમી ઝઘડાના કેમમાં એક વ્યક્તિ તરફથી જુઝાની આપવા તેમને માક્ષી સમન્ધ મળેલો. તેમાં પણ તેઓએ માચુજ કહેલું ને તે કારણે જમાત હારી ગઈ હતી. પરંતુ એક તરફ આખી જમાત હોવા છતાં ને તેની લાગવગ હોવા છતાં ખીજ એના જેટલું મનોબળ દાખવી શકે તેવા થોડા હશે. આપુજી આથી તેનાપર ધણા જ ખુશ થયા હતા. એમનું આખુલ કુટુંબ કેળવાયલું છે. ઉદ્ય અન્તનો કુદરતી ક્રમ છે, એની ઘટમાળમાં ઉમ્મર શેક પણ આવી ગયા છતાંય તેઓ પોતે તો એના એજ છે.

ચામડીનો રંગભેદ

ગોરા-કાળા વચ્ચે ચામડીનો ગ્ગ ભેદ અહીંના જેટલો ખીજે ક્યાંય નથી. ગોરાઓના નિવાસના લક્ષ્યામાં હિંદીઓને ગહેવાના હક્ક નહિ. ગોરાઓના હોટલોમાં, સિનેમાઓમાં કોરપોરેશનની મોટરબસમાં હિંદીઓથી ન બેમાય. દામદારમાં પણ ઉપગતા માળપર પછવાડેના ભાગમાં ત્રણ બેન્ચો જ ફક્ત ઇન્ડિયનો માટે દરિયા કિનારે 'ખીચ'ના બેન્ચો કે કોરપોરેશનની આગમ ખુરમીઓ ઇન્ડિયનો માટે નહિ પોસ્ટ ઓફિસ ને કન્ટેન્મ ઓફિસોમાં પણ નોન-યુગેપિયનો માટે જુદા રૂમો.

રીકશામેનો જે અહીંના કાફરા છે તેના રીક્ષાપર પણ for Europeans only લેવાય છે. પણ તેનો માગોપાગ અમલ પૈમાની લાક્ષણે રીકશામેનોથી થતો નથી.

મારકેટ પણ ઇંગ્લીશ, ઇન્ડિયન અને મેટીવોના જુદી. રેલ્વેમાં પણ ગોરાઓની સાથે ઇન્ડિયનથી ન બેમાય. ઇન્ડિયનો માટે જુદો જ કમ્પાર્ટમેન્ટ. તેને 'રીઝર્વેડ' કહેવામાં આવે છે.

ઇમીગ્રેશનના કાયદાઓ પણ ઇન્ડિયનો માટે સખ્ત. હવે હિંદમાંથી અહીં કોઇ નવો વસવાટ કરવા તો ન આવી શકે પણ જે અહીં છે તેને પણ કાઢી મૂકવાના સક્ય તેટલા સર્વ રસ્તાઓ કાયદાથી લેવાઈ રહ્યા છે.

અહીં સફેદ ચામડીનાળાઓની માન્યતા એવી છે કે હિન્દી વેપારીઓ પૈસા કમાઈ પોતાના દેશ ભેગા કરે છે આ દેશમાંથી નાણું ઘસડી જાય છે માટે તેઓ ન જોઈએ.

અસવના વખતમાં જે હિંદી મજૂરોએ જગલોને તોડી હાનની એડવા લાયક જમીન બનાવી પોતાના પરમેવા ને જીવનનો ભોગ આપ્યો છે તેઓની અહીં જન્મેલી અતિતિને પણ આ દેશોનીના શહેરી તરીકેના હક્કમાંથી બાનલ ગણવામાં આવ્યા એટલું જ નહિ પણ તે ગરીબો તેઓને જરાય નડતા ન હોવા છતાં તેઓને કાઠી મૂકવા બીસ પાઉન્ડની લાયકો આપીને હિંદમાં પાછા ધકેલી દેવામાં આવે છે તો પછી હિંદી વેપારીઓને તેમજ બીજા ધવાદારીઓને તો એ ગોરી ચામડી માખી જ કેમ શકે ?

અહીં ંન્ડિયા ગવર્નમેન્ટ તરફથી નીમાઈને એક ઇન્ડિયા એજન્ટ ગૃહે છે પરંતુ તેનાથી અહીંની હિંદી પ્રજાના કંઈ દુ ખો ફર ચવાની નોંધ હજી જાહેર રીતે જાણવામાં આવી નથી

ખરી વાત તો એ છે કે જ્યાંમુધી હિંદુસ્થાન સ્વતંત્ર બને નહિ ત્યાંમુધી એ નબાપી પ્રજાને માટે પૃથ્વીના પટમાં પણ ક્યાંય માનમર્યુ રચાન નથી આ રીતે અપમાનિતપણે હિંદીઓ અહીં વસી રહ્યા છે

ખુબી એ છે કે હિંદીઓ માથે વેપાર જગ્યામાં, તેઓની પાસેથી ફરકોઈ ગમે પૈસા ખેંચવાનો મંત્રધ ધરાવવામાં અહીંની ગોરી ચામડીને જગાય સૂચ નથી, પરંતુ બીજનેમ વ્યવહાર મિલાય બીજ કાઈપણ બાબતમાં તેઓ હિંદીઓની સાથે બેસના મુમ ધગાય છે

બીજનેમના દાઈમનો કાયદો

હોટલ, ફૂટ, તથા તળાકુના વેપાર સિવાય બધું બીજનેમ સાજના ૫ વાગે બંધ કરવાનો કાયદો છે તેથી અહીં બધી દુકાનો ૫ વાગે બંધ થાય છે એક શુક્રવારની ગતના હવાબા મુધી ખુલ્લી રહે સનિવાર ના દહાડો તથા રવિવાર આખો દિવસ દુકાનો નધ

રાખવાનો કાયદો તે હિંદીઓને ફરજિયાત પાળવો પડે છે નોકરોના પગાર માટે પણ કાયદો જેને Standard of wages કહે છે પરંતુ એ કાયદાને ખરી રીતે કાઈકે જ પ્રમાણિકપણે અનુમતુ હશે

કાઠિયાવાડીઓનું સામાજિક જીવન.

હિંદુમાં અત્યારે સામાજિક ક્રાંતિનો યુગ શરૂ થયો છે અહીં એમાની કશીય અસર થઈ નથી હિંદુસ્થાનમાંથી તેઓ અહીં આવ્યા ત્યારે સામાજિક કુરૂદ્ધીઓને પણ સાથે લાવ્યા છે અને અત્યારે પણ તેઓ પૂરી આવચેતીથી તે રૂઢી રાક્ષસીની જગદાગ્રત ટરી રહ્યા છે સ્ત્રીશક્તિ ધરના ચાગ ખુલ્લામાં રૂધાધ ગહે છે મોટે મોટે ઘેગ ધરકામ કરનાર તરીકે કાકરાઓ નોકર હોય તે ધરની સ્ત્રીઓ સુખી મનાય છે અને સ્ત્રીઓની પોતાની માન્યતા પણ લગભગ એવી જ છે અક્ષર જ્ઞાન ગદિત મોટે ભાગે સ્ત્રીઓ હોવાથી તેઓને પોતાની રામિનુ જ્ઞાન હજી થયું નથી આની સ્વતંત્ર પ્રજ્ઞની સાથે વમવા છતાં પણ રડવું ફૂટવું લાજવું ધટા ધ અનિષ્ઠ પ્રથાઓ કાઠિયાવાડીઓમાંથી દૂર થઈ નથી પુરૂષોને ફરજિયાત કોટ, પાટલુન પહેરના પડે છે પણ સ્ત્રીઓના માનસ એના એ છે પુરૂષો પોતે કેમવારેવા ન હોવાથી સ્ત્રીઓને પ્રેમાદન આપવાની વૃત્તિ ક્યાથી થાય ?

હિંદી સંસ્થાઓ:

કાઠિયાનાં આર્ય મડગ સોગપ્ત હિંદુ એસોસિએશન, પટણી સોની સમાજ, સુગતી હિંદુ એસોસિએશન વગેરે સંસ્થાઓ દ્વિનિ ધરાવે છે પરંતુ તેની નોંધ લેવા લાયક ખામ નહ પ્રવૃત્તિ નથી સુગતી હિંદુ એસોસિએશનનું પોતાનું મંમન છે તેના ભાડાની મારી આવડ છે તે પૈમાં જમા થાય છે 'પટણી સોની સમાજ' એ પરજીયા સોનીના એક પેગ વિભાગ-વાડાની મસ્થા છે પહેલી બે કાળીઆવાડી ભાઈઓની છે

આ મિત્રાર આમી મડગનું મદાગજ અહીં ૨ વખત

અહીં સફેદ ચામડીવાળાઓની માન્યતા એવી છે કે હિન્દી વેપારીઓ પૈકા કમાઇ પોતાના દેશ ભેગા કરે છે. આ દેશમાંથી નાણું ઘસડી જાય છે માટે તેઓ ન ભેળાં.

અસહના વખતમાં જે હિંદી મલ્લુરાએ જંગલોને તોડી હાલની એડવા લાયક જમીન બનાવી પોતાના પરસેવા ને જીવનનો ભોગ આપ્યો છે તેઓની અહીં જન્મેલી અંતતિને પણ આ કોલોનીના શહેરી તરીકેના હક્કમાંથી ખાનસ રાખવામાં આત્મા એટલું જ નહિ પણ તે ગરીબો તેઓને જરાય નડતા ન હોવા છતાં તેઓને ટાઢી મૂકવા પીમ પાઉન્ડની લાલચો આપીને હિંદમાં પાછા ધકેલી દેવામાં આવે છે. તો પછી હિંદી વેપારીઓને તેમજ બીજા ધંધાદારીઓને તો એ ગોરી ચામડી માંબી જ કેમ શકે ?

અહીં ઇન્ડિયા ગવર્નમેન્ટ તરફથી નીમાઇને એક ઇન્ડિયા એગ્રટ રહે છે પરંતુ તેનાથી અહીંની હિંદી પ્રજાનાં કંઈ દુઃખો દૂર ચપાની તોપ હજી જાહેર રીતે જાણવામાં આવી નથી.

ખરી વાત તો એ છે કે ત્યાંમુધી હિંદુધ્યાન સ્વનંત્ર બને નહિ ત્યાંમુધી એ નબાપી પ્રજાને માટે પૃથ્વીના પટમાં પણ ક્યાંય માનભર્યું રથાન નથી. આ રીતે અપમાનિતપણે હિંદીઓ અહીં વસી ગયા છે.

પ્રુબી એ છે કે હિંદીઓ માથે વેપાર કરવામાં, તેઓની પામેથી દરકોઈ રગ્તે પૈકા ખેંચવાનો અંબધ ધરાવવામાં અહીંની ગોરી ચામડીને જરાય મુગ નથી, પરંતુ બીજાનેમ વ્યવહાર મિવાય બીજી કોઈપણ બાબતમાં તેઓ હિંદીઓની સાથે બેસનાં મુગ ધરાવે છે.

બીજાનેમના ટાઈમનો કાયદો.

હેાટલ, ફૂટ, તથા તંબાકુના વેપાર સિવાય બધું બીજાનેમ સાંજના ૫ વાગે બંધ કરવાનો કાયદો છે. તેથી અહીં બધી દુકાનો ૫ વાગે બંધ થાય છે. એક શુક્રવારની રાતના ૬ વાગ્યા સુધી ખુલ્લી રહે ચનિવાર ના દહાડે તથા રવિવાર આખો દિવસ દુકાનો બંધ

રાખવાનો કાયદો. તે હિંદીઓને ફરજિયાત પાળવો પડે છે. નોકરોના પગાર માટે પણ કાયદો. જેને Standard of wages કહે છે. પરંતુ એ કાયદાને ખરી રીતે કાઈકે જ પ્રમાણિકપણે અનુમરતું હશે.

કાઠિયાવાડીઓનું સામાજિક જીવન.

હિંદમાં અત્યારે સામાજિક ક્રાંતિનો યુગ શરૂ થયો છે. અહીં એમાંની કશીય અસર થઈ નથી. હિંદુસ્થાનમાંથી તેઓ અહીં આવ્યા ત્યારે સામાજિક કુરૂદ્ધીઓને પણ સાથે લાવ્યા છે. અને અત્યારે પણ તેઓ પૂરી સાવચેતીથી તે રૂઢી રાક્ષસીની બગદાસ્ત કરી રહ્યા છે. સ્ત્રીશક્તિ ધરના ચાર ખુણામાં રૂંધાઈ રહે છે. મોટે મોટે ઘેર ઘરકામ કરનાર તરીકે કાફરાઓ નોકર હોય તે ધરની સ્ત્રીઓ સુખી મનાય છે. અને સ્ત્રીઓની પોતાની માન્યતા પણ લગભગ એવી જ છે. અક્ષર જ્ઞાન ગદિત મોટે ભાગે સ્ત્રીઓ હોવાથી તેઓને પોતાની શક્તિનું બાન હજી થયું નથી આવી સ્વતંત્ર પ્રજ્ઞની સાથે વમવા છતાં પણ રડવું, ફૂટવું, લાજધું ધટા ઇ. અનિષ્ઠ પ્રયાઓ કાઠિયાવાડીઓમાંથી દૂર થઈ નથી. પુરૂષોને ફરજિયાત કોટ, પાટલુન પહેરવા પડે છે. પણ સ્ત્રીઓના માનમ એના એ છે પુરૂષો પોતે ફગવાયેલા ન હોવાથી સ્ત્રીઓને પ્રોત્સાહન આપવાની વૃત્તિ ક્યાંથી થાય ?

હિંદી સંસ્થાઓ:

કાઠિયાવાડ આર્ય મંડળ, સૌરાષ્ટ્ર હિંદુ એસોસિએશન, પટણી સોની સમાજ, સુગતી હિંદુ એસોસિએશન વગેરે સંસ્થાઓ હર્ષિન ધરાવે છે પરંતુ તેની નોંધ લેવા લાયક ખામ કંઈ પ્રવૃત્તિ નથી સુરતી હિંદુ એસોસિએશનનું પોતાનું મકાન છે તેના ભાડાની મારી આવક છે. તે પૈસા જમા થાય છે 'પટણી સોની સમાજ' એ પરજીયા સોનીના એક પેટા વિભાગ-વાડાની મંસ્થા છે. પહેલી એ કાઠિયાવાડી ભાઈઓની છે.

આ મિત્રાય સ્વામી શંકરનદજી મહાગજ અહીં ૨ વખત

આરી ગયા તેના ઉપદેશથી અહીં આપ યુવ મલા અને ૧૮૧૭ મા
સ્થપાઈ છે તેના પ્રેમિજન્ટ મીં મત્તેન રીને એ કન તા તગ્દના
આત્મભોગી ગૃહસ્થ છે આ આપ યુવ સલાના મજોએ નાગકો
ગ્યોને તે ભગ્ની બતાવવાની પ્રવૃત્તિ આત્મી અને તેમથી ઉત્પત
નેના પૈમાથી આજે આપ અનાયાથમ અને મૂન જેવી ઉપયોગી
સ થાએ ચનાવે છે અને હજુ પણ તે / પ્રમાણે પ્રયામે ચાતુ
છે આવા જ પ્રયામેથી તેઓએ મિનેહ રાજા વિશાળ જમીન
ખરીદી મૂલ તેમજ અનાયાથમ બધાના છે મૂનમા ૨૫૦ બાગ -
બાગીઓ અત્યારે અભ્યાસ ર છે હિંદી ભાષા ફગ્ગયાત ગમી છે

અનાયાથમમા વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ પુરો ને બાગકો મળી ૨૬ ની
સખ્યા છે સ્ત્રી પુ રો ને બાગકો માટે જુલ બોલકોની વ્યવસ્થા છે
આ રીતે આ મધ્યા નિવિનન થઈ જતા અનાથ બાગકોને બચારી
લે છે અને માફ ૧૫ ગી ગ્હી છે એમ હેલુ જોધએ નર અનાડિને
ગુરવાગના આપ યુવ મજાની મિર્ગિંગ ગુરુતર ભગવા ર છે

આ મિનામ અગીના ગુરગતી બેન ઝવેરમાઈ લાખનાન પોત
સ્ત્રી પ્રગતિ માટે ભારે પ્રયામ કરી ગયા છે તેના જવતાઃ પ્રયામથી ચાર
પાય વપ પડેના હિંદુ મદીતા મડળ સ્થપાયુ છે પણ અન્ય
બેનેનોની અગાનતાના મગ્ગે જોધએ તેવા હિંદુ બેનેનો
મદમા ન હોવાથી એ મ ગ બુ પ્રગતિ કરી રાક્યુ નથી છતાં પણ
બેન ઝવેરમાઈનો પ્રયામ ધન્યવાદને પાત છે

લોહાણા ભાઈઓ

અહીં લોહાણાભાઈઓના માત્ર ૮-૧૦ ઘરો છે લગભગ મર્વ
માધનમુપત છે તેઓ ધારે તો અહીંની ગુરગતી મમાલને તરી શકે તેવા
છે એ પુરોતમભાઈ દેવશી દમરા એક પ્રભાવજાળી વ્યક્તિ છે બીજા
યુવ હુરુનન દમરાજ ધુપેલિયા, મગવાવના ને જુદિમાન ગૃહસ્થ
છે આ બંને વ્યક્તિઓ વચ્ચે જોધએ તેવા મેગ નથી એ ખે નો

વિષય છે. ફેટલીકે સ્વાર્થી વ્યક્તિઓ આ બંને મહાનુભાવો વચ્ચે વધુને વધુ અંતર પડાવવા પ્રયાસો કરતી રહેવાનાં પરિણામે પરસ્પર અવિશ્વાસની લાગણી વધુને વધુ તીવ્ર બનતી ગય છે. મહાબળ સરથા જેવું અહીં કંઈ નથી.

એમ. કે. ગાંધી લાયબ્રેરી

અહીંના સ્વ. શેઠ રૂસ્તમજી ઘોરખોદ, પારસી મદ્યુદયની અનેક મખાવતોમાંનું એક મૂર્ત સ્વરૂપ તે આ એમ. કે. ગાંધી પુસ્તકાલય ! કવીન સ્ટ્રીટ પર એક લઘુ મકાનમાં આ પુસ્તકાલય છે. આ મંથાના સેક્રેટરી શ્રીયુત ભાઈલાલભાઈ એમ. પટેલ એક માયા સેવાભાવી આત્મા છે.

આ તરફની ખીણ કોઈ પણ લાયબ્રેરી કરતા આ પુસ્તકાલયમાં પુસ્તકોની મખ્યા સૌથી વધુ છે ગુજરાતી, અંગ્રેજી કિંમતીમાં કિંમતી પુસ્તકો આ મરથામાથી મળી શકે. પુરાણ, ઇન્ડિયા, આફ્રિકાદિમાં પ્રગટ થતાં અગત્યના વર્તમાનપત્રો, માસિકો ઇ. મળાવાય છે.

અહીં વચના હિન્દી ભાઈઓ આ પુસ્તકાલયનો સારો લાભ ઉઠાવી રહ્યા છે. અવચ્ચા અતિ ઉત્તમ પ્રકારની છે. અકવાડિયામાં એક દિવસ બપોરના ૨ કલાક ખાસ સીસમાજને વાચવા માટે રાખવામાં આવેલા છે પરંતુ અહીંની સ્ત્રીઓમાથી આ લાભ ભાગ્યે જ કોઈ લે છે.

આખી બિલ્ડીંગ લાયબ્રેરીની છે. લાયબ્રેરીનો હોલ વિશાળ છે. જે હોલ મતદેશભલા મેળવવાના ઉપયોગમાં પણ કોઈ વાર લેવાય છે.

સ્વાગત સભા

હરબનમાં મારા આગમન પછી આઠેક દહાડે, તા. ૧૦-૨-૩૨ સુધવાગની માંજના ૭-૩૦ મિનિટે એમ. કે. ગાંધી લાયબ્રેરી કમિટિના આશ્રય નીચે અત્રેના ગુજરાતી ભાઈઓની એક મતદેર સભા લાયબ્રેરી હોલમાં શ્રીમાન શેઠ ઉમ્મરભાઈ અમદા અવેરીના

પ્રમુખપણા નીચે બોલાવવામાં આવી હતી જે માટેના હેન્ડબીલો છપાવી અગાઉથી જ્ઞેયનામાં આપ્યા હતા મદરકુ સ્વાગત સભાના કામનાજનો જાહેર પેપરમાં આવેલો રિપોર્ટ આ પ્રમાણે

હિંદથી આવેલ જાણીતા પત્રકાર તેમજ સમાજ સુધારક મિ નારાયણજી ગો ડોમાણીના સ્વાગતાર્થે ડરબનના યુજગતી લાર્ડઓની એક જાહેર સભા એમ કે ગાંધી લાયબ્રેરી કમિટી તરફથી તા ૧૦-૨-૩૨ ની સાંજના બોલાવવામાં આવી હતી લાયબ્રેરીનો હોન ચીમન ભરાઈ ગયો હતો સભાના કામકાજની શરૂઆત કરતા લાયબ્રેરીના મત્રીજી શ્રી લાર્ડરાનલાર્ડ પટેલે હિંદથી આવેલ મહેમાન શ્રી ડોમાણીને આવમર આપનારે જાણણ કર્યું હતું અને સમાજ સુધારક તેમજ એક પત્રકાર તરીકે મહાજનોને એમનો પરિચય કરાવ્યો હતો

વળતા જવાબમાં શ્રી ડોમાણીએ લાયબ્રેરી કમિટીના માનવતા સભ્યો તથા યુજગતી લાર્ડઓએ પોતાના કરેલા સ્નેહભર્યા સ્વાગત માટે આભાર માનતા જણાવ્યું હતું કે હિંદથી હજારો માર્શલ દૂર વસનારા મારા લાર્ડઓ મને સાલગવા આમ એકલા થાય છે તેથી માનું છું કે તમે બધા અમારા યુગ મર્થની જરૂર કરો છો સ્વ રૂસ્તમજી કાકાની અનેક સખાનતોમાની એક તે હિંદી પ્રગ્નને શોભાદેપ આ પુસ્તકાલય અને તે સાથે હિંદના તાગજુહાર મહાત્મા ગાંધીજીનું નામ જોડાયેલું છે, તે સ્વ રૂસ્તમજી કાકાનો મહાત્માજી પ્રત્યેનો અનન્ય પ્રેમભાવ પૂરનાર કરે છે અત્યારે મારાપ ભારતને જોણે જાગૃત થયો છે અને ભારતવાસીઓ જેને 'મહાત્માજી' તરીકે સંબોધે છે તે મહાત્મા ગાંધીજી ઍરીસ્ટર ચર્ચને પ્રથમ અહીં જ આપ્યા હતા તે સત્યાગ્રહરૂપી શસ્ત્રનો અખતરો પણ અહીં જ અજમાવી જોયો હતો વગેરે હી હિંદુસ્થાનની હાલની રાજકીય તેમજ સામાજિક પરિસ્થિતિનું હુકમા દિગ્વિચ્છિન કરાવ્યા પછી જણાવ્યું હતું કે પેપરમાં પ્રણીવાર સાહિય આફ્રિકાના હિંદીઓ તરફ ગોરાઓની બેદરબાજ ભરી દષ્ટિના સમાચારો મારા વાચકમાં આવના

પ્રમુખપણા નીચે બોલાવવામાં આવી હતી જે માટેનાં હેન્ડબીલો છપાવી અગાઉથી વહેંચવામાં આવ્યાં હતા. સદરહુ સ્વાગત સભાના કામકાજનો બહાર પેપરમાં આવેલો રિપોર્ટ આ પ્રમાણે :

હિંદથી આવેલ બસીના પત્રકાર તેમજ સમાજ સુધારક મિ. નારાયણજી ગો. ડામાણીના સ્વાગતાર્થે ઉરબનના ગુજરાતી ભાઈઓની એક મહેર સભા એમ. કે. ગાંધી લાયબ્રેરી કમિટી તરફથી તા. ૧૦-૨-૩૨ ની સાંજના બોલાવવામાં આવી હતી. લાયબ્રેરીનો હોલ ચીકર ભરાઈ ગયો હતો. સભાના કામકાજની ચર્ચાત કરતા લાયબ્રેરીના મુખ્ય શ્રી. ભાઈવાલભાઈ પટેલે હિંદથી આવેલ મહેમાન શ્રી. ડામાણીને આવકાર આપનાર ભાષણ કર્યું હતું. અને સમાજ સુધારક તેમજ એક પત્રકાર તરીકે સભાજનોને એમનો પરિચય કરાવ્યો હતો.

વળતાં જવાબમાં શ્રી ડામાણીએ લાયબ્રેરી કમિટીના માનવતા સભ્યો તથા ગુજરાતી ભાઈઓએ પોતાના કરેલા સ્નેહભર્યા સ્વાગત માટે આભાર માનતા જણાવ્યું હતું કે હિંદથી હજારો માર્કલ દૂર વસનારા મારા ભાઈઓ મને સાબળવા આમ એકઠા થાય છે તેથી માનું છું કે તમે બધા અમારા મુગા કાર્યની કદર કરો છો. સ્વ. રૂસ્તમજી કાકાની અનેક સંભાવતોમાંની એક તે હિંદી પ્રજાને શોભાઈ આ પુસ્તકાલય અને તે સાથે હિંદના તાગજુદાર મહાત્મા ગાંધીજીનું નામ જોડાયેલું છે, તે સ્વ. રૂસ્તમજી કાકાનો મહાત્માજી પ્રત્યેનો અનન્ય પ્રેમભાવ પૂરવાર કરે છે અત્યારે મારા બારતને જેણે બંધૂત કર્યો છે અને ભારતવાસીઓ જેને 'મહાત્માજી' તરીકે સંબોધે છે. તે મહાત્મા ગાંધીજી ઍરીસ્ટર થઈને પ્રથમ અહીં જ આવ્યા હતા ને મત્યાગ્રહરૂપી સંસ્થાનો અખતરો પણ અહીં જ અજમાવી જોયો હતો. વગેરે કહી હિંદુસ્થાનની હાલની રાજકીય તેમજ મામાનિક પગિસ્થિતિનું દુકમા દિગ્દર્શન કરાવ્યા પછી જણાવ્યું હતું કે પેપરમાં પ્રણીત સાહિત્ય આફ્રિકાના હિંદીઓ તરફ ગોરાઓની બેદરબાઈ બરી દષ્ટિના સમાચારો મારા વાચકોમાં આવતા

હતા પરંતુ નજરે લેવાથી જ માયો ખ્યાલ આવે છે. અહીં દરિયા કિનારા ખીચ' ઉપર કોરપોરેશનની ઈઝીચેરપર કે બેન્ચોપર પણ હિંદીઓ બેસી શકે નહિ; નવા હિન્દીઓને આ પ્રદેશમાં વસવાટ કરવાના દરવાગ તો કાયદાથી બંધ કર્યા પણ હિન્દના કૂતરાને પણ અહીં લાવવાની કાયદાથી અટકાયત કરવામાં આવી છે: પ્રભુની નજરમાં માનવ પ્રાણી— પછી ચાહે તે કાળા હોય કે ગોરા હોય—સર્વ સમાન હોવા છતાં પ્રભુના બનાવેલા મનુષ્યો માત્ર આમડીના રગ ભેદે માનવ માનવગતિ પ્રત્યે આટલી સૂઝ ધરાવે, અને પોતાની સત્તાના ભેદે માણસ ગતને ન છાજે તેવી રીતના બેદરબાવ દર્શાવે એ અહીં પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યા પછી મને ઘણું લાગી આવે છે. આ બધા અન્યાયો: ત્યાંસુધી હિંદુશ્રદ્ધાન સ્વતંત્ર ન થાય ત્યાંસુધી મટવાના નથી. આજનો કાન્તિ યુગ છે. આ કાન્તિયુગમાં પરતંત્ર દેશની પ્રગતિ જગતના કોઈ ખુણામાં માનભેર રહેવાનો અધિકાર રહ્યો નથી. સ્વતંત્રતાને પથે પ્રયાણ કરવા હિંદ મથી રહ્યું છે. તેમાં તમે સૌ સહદયતા દર્શાવી રહ્યા છો, યથાશક્ય ભોગ આપી રહ્યા છો તે માટે તમેને ધન્યવાદ છે વગેરે વગેરે કહ્યા પછી, આજકાલ કે જે ભાવી રાષ્ટ્રવિધાતા છે, તે બાળકોને કેળવવા માટે, માતૃભાષાનું જ્ઞાન આપી એમના માથા ઉપર ઘડતર માટે અહીં કોઈ સસ્થા ગુજરાતી પ્રગ્ન તરફથી હસ્તિ ધરાવતી નથી: તેમ એમની શારિરિક સ્થિતિ સુદૃઢ કરવા વ્યાયામશાળાની કે એવી બીજી કોઈ વ્યવસ્થા ન હોવા માટે ખેદ પ્રદર્શિત કર્યો હતો. વધુમાં જણાવ્યું હતું કે: ભાવી પ્રગ્નને લાખોનો વારસો આપી જવા કરતાં એમને ઉચ્ચ કેળવણી આપી મંજારી—સારા 'સિટીજન' બનાવવાનું કામ વધુ કિંમતી છે. ત્યારબાદ મંજારમાં સાચું સુખ મેળવવા માટે સ્ત્રીસમાજના ઉન્નતિ કાર્યમાં પુરૂષોએ ઉદાર થઈ ઉત્તેજન આપવા તેમજ એમને અક્ષરજ્ઞાન મળે તેવી કોઈ વ્યવસ્થા કરવા પણ ખ્યાન બેચું હતું. એ પછી હિંદમાં આજે સ્ત્રીશક્તિ શું કામ કરી રહી છે તેનો આછો

ખ્યાલ આપ્યા પછી અગરપગમના કેટનાક વ્યવહારિક મતબેદોને
ચાંગત સ્વરૂપ આપી વેગભરના બી રાખાતા જનહિતાર્થના ઠામોમા
અવરોધ થાય છે માટે તે શક્તિ મૌને તજી દેવા વિનંતિ કરી હતી
અંતમા તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે મારા આફ્રિકાપ્રવાસનો પ્રાથમિક
ઉદ્દેશ મારી કામને લગતી ઐતિહાસિક દ્રશ્યોત્તો મેળવવાનો હતો,
પરંતુ તે સાથે આ પ્રદેશોમાં મમંસ્ત હિંદી પ્રજાની ગંજાકીય તેમજ
આમાજિક હાનતનો અભ્યાસ કરી તેના માથા ચિતાર સાથે
પ્રવાસના અનુભવો એક પુસ્તકાગરે બહાર પાડી ભારતના લાઇ
બહેનો સમક્ષ રજુ કરવાનો પણ મારા આ પ્રવાસનો ખામ દેવું છે
વગેરે કહી આજના રાગત્ માટે ફરીવાર મૌને આભાર માની
પોતાનું પ્રવચન પૂરું કર્યું હતું.

ત્યારમા જ એમિડન્ટ સાહેમે ઉપમહારૂ જરના જણાવ્યું કે આપણા
અગ્રે પધારેના સામાજિક મર્ષકર્તા મહેમાન લાઇ ડોમાણીના
આપણે આભારી છીએ તેઓ જે શીશનથી આ તરફ આવ્યા છે
તેમા તેઓને ફતેહ મળે એવું ચાહીએ છીએ આજના વખ્તાએ ઘણી
ઉપરોગી બા રોપર આપણુ ધ્યાન ખેંચ્યું છે તેનાપર લમ આપી
આપણી સામાજિક હાનત સુધારવા આપ મૌને ખુદા મન્મતિ બક્ષે
વગેરે કહ્યા પછી ઉવટ વક્તાનો આભાર માની શ્રી લાઇ ડોમાણીને
પુષ્પના હાર તોગ એનાયત કર્યા પછી મલા નિસર્જન કરવામાં
આવી હતી.

ગુજરાતી મહિલા મડળની સભા

અગ્રેના શ્રી ગુજરાતી મહિલા મડળની એક મલા શ્રીમતી
સૌ બહેન ઝવરબાઈ પટેલના અધ્યક્ષપણ નીચે તા ૨૦-૨-૩૨
ના બપોરના ૩ા વાગતે વિ ટોચિયા સ્ટ્રીટપર આવેન મુરતી હિંદુ
એસોસિએશનના હોલમા મળી હતી જેમા હિંદુ બહેનોએ સારી
મંખ્યામાં હાજરી આપી હતી.

મહિયા મડગની મનાને લગતી જાહેરાત મહિયા મડગનાં
મત્રીઓ સૌ જોને નવવ જોને પ્રાણવાય ધુપેલિયા તથા મૌ પાર્વતી

અ મૌ જોને જવેરમાઈ ભાઈલાલ પટેલ

પ્રેસિડન્ટ ગુજરાતી મહિયા મડગ હરખન

જોને ડાયાલાઈ દેમાઈની સહીઓથી હસ્તપત્રિજઓ છપાની પ્રવામા
માવી હતી જેનો પ્રગટ થયેલો અટોવ ન આ પ્રમાણે

‘સલાના ઠામની શરૂઆત કરતા પ્રેસિડન્ટ જોને જવેરમાઈએ

આ મગ્યાની સ્થાપના ને તેના ઉદ્દેશ સમઘી દુ મા જણાવ્યા પછી ભાઈ ડોમાણી તથા આપણી બહેનોની ઉત્તરિ અર્થ મમાજ મેવામા મગ્યા રહેના બહેન લક્ષ્મી બહેનનો દુક પરિચય મગ્યા પછી આ બહેનોના મ ગ તગ્દથી પુષ્પના હાર તોરા એનાયત મરી સ્વાગત જવામા આ યુ હતુ અને બન્ને ભાઈ બહેનને આશિષો આપી હતી

ત્યાગના લોહાણા યાતિના એક બહેન રતનમાઈએ પોતાની નાણીમા કહ્યુ હતુ કે—ભાઈ નાગયણુજી અમારી નાતના છે તેનો મત ૧ આપણે કરીએ છીએ આમા હુ બહુ થોડુ સમજુ હુ તો અનાજ ન ખાઉ ને શકરની ભક્તિ કરું વગેરે

ત્યાગના પ્રેમિડન્ટ બહેન ઝવેરબાઈની સુચનાથી ભાઈ ડોમાણીએ મર્ બહેનોને વદન રતા જણાવ્યુ કે—બહેનો નમે મને જે આનંદ આપે છે ને તેમા માગ માટે જે સખ્દો ઉચ્ચાર્યા છે તે તમારી મજબૂતના અને તમાગ હૃદયની સુદ્ધ ભાવના હુ માનુ છુ—તે માટે અભાગ માનુ છુ હુ તો એ વિદ્યાર્થી—સેવક છુ તમારી આશિરના પ્રભાવ તમે હુ તેવો બનુ એવી શક્તિ પ્રભુ મને બક્ષે એવ માનુ છુ બહેન ઝવેરબાઈ કે જે બહેને પોતાના નાન બાગની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ હોવા છતાં પણ કેડમા તેડી આ મેળાવડો માગોપાગ રીતે ચોજવામા બહેનોને થોડે થોડે જાજ જે આઠ દહાડા અવિશ્રાન્ત શ્રમ લીધો છે તે જાણ્યા પછી મને આ મેવામૂર્તિ બહેનના હૃદયમા દેશબહેનોની સેવાની લાગની તાનાવેલીનુ ભાન થયુ છે આવુ એક સ્ત્રીરત્ન આવી મિગજે છે તેનો લાલ અહીંની બહેનો લેવામા ઉત્તસીનતા સેવે તો તે મમાગ્યની વાત કહેવાય તે પછી સામાજિક આમતોપર આવતા બાગનઅ રડવાકૂટવાની નિષ્ઠ પૃથા, મગ્ય પછવાડેના જોજન આદિ કેટલીક ખરાબ રૂઢીઓને ખામ કરીને બહેનો જ અપનાવી ગ્લી છે તેથી ચતા ગેરફાયદા વગેરે સરગ રીતે બહેનોને સમજાવ્યા પછી આજે હિંદુસ્થાનની બહેનો દેશને ને સમાજને

માટે કેવાકેવા ભોગ આપી રહી છે તેનું અસરકારક બ્યાન કર્યું હતું. જોની બહેનોના હૃદયમાં ઘણી ડંડી અસર થઈ જળાઈ આવતી હતી. આવી કેટલીક નિઘ પ્રયાઓને બહેનો ધારે તો તે જલદીથી દૂર કરી શકે છે. ખીલુ અહીં મોટી બહેનોને અક્ષરજ્ઞાન આપવાનું કર્યું સાધન નથી, તેમ મને દહેવામાં આવ્યું છે. પણ આ સંબંધે અહીંના કેટલાક ગૃહસ્થો માથે વાત થતાં એમ જણાય છે કે આ ભાઈઓ આવા કામમાં મેંકડો પાઉં-ડો આપવા તૈયાર છે પણ બહેનો એવી કોઈ તેના લાભની પ્રવૃત્તિમાં પણ લાગ લે તેમ નથી. આ વાત જો ખરી હોય તો મને ખેદ થાય છે. ભાઈ ભાઈલાલ પટેલે મને કહ્યું કે: અમારી લાયજેરીમાં ખામ શુક્રવારે ૩ થી ૫ મુધીનો ટાઈમ ખાસ બહેનો માટે વાંચવાનો રાખવામાં આવ્યો છે પણ કોઈ લાભ લેતુ નથી. તે વાત પણ ઉપરના કથનને ટેકા આપે છે. તો બહેનો! તમે અઠવાડિયે એક કલાક જરૂર એવો મમય મેળવો. તમે ભણેલા ન હો તો ખીજી ભણેલી બહેન તમને સાફ વાંચી મંજલાતે ને તમે માંજળો તેમ ગોઠવણ કરો. શરીરની માફક મનને પણ ખોરાક આપવો જોઈએ. નહિ તો મન સંસ્કારી ન બને. તે પછી રેશમી વસ્ત્રો ને વિચિત્ર વિલાયતી અલકારો તજીને હિંદુસ્થાનનું બનેલું કપડું પહેરો. આપણી દેશ બહેનો ઉપર અત્યારે લાડીઓના માર પડે છે. અપમાન થાય છે. તે દેશ બહેનો પ્રત્યે તમને જરા પણ લાગણી હોય તો તમારે એક વાર કપડું પણ વિલાયતી ન ખરીદવું એ તમારો ધર્મ ચોખ્ખો છે. આ બાબત ધણુ વિગતેથી સમજાવવામાં આવ્યું હતું. છેવટમાં ભાઈ રામાણીએ જણાવ્યું હતુ કે, હું બહેન લક્ષ્મી બહેનને તમારો સંદેશો પહોંચાડીશ, તમારા હૃદયનો એ બહેન પ્રત્યેનો સદ્ભાવ પણ સમજાવીશ. વગેરે કહી ફરીવાર બહેનોનો આભાર માની પોતાનું પ્રવચન પૂરું કર્યું હતું.

ઉપસંહારમાં પ્રમુખશ્રી બહેન ઝવેરબાઈએ લાજ ધ્રુવટો, ને ગડવા ફૂટવાનો રિવાજ પોતાના સુરનના સમાજમાં નથી પણ

કારિયાનાડીઓમાં જ છે તેવો ખુવાસો કરી સર્વ પધારેથી બહેનોને, લાઇ
ડામાણીએ જે કેટલીક મુદ્દાની ને આપણા હિતની વાતો મળવાની
છે તે ઉપર ખાસ લક્ષ આપી તે મુજબ થોડું પણ આચરણમાં
ઉતારવા અપીલ કરી હતી અને ત્યાગ્યાદ ખુશ ખુશાન રીતે મેળાવડો
વિમર્શન થયો હતો '.

સ્નેહી મંડળ

અહીં શ્રીમાન શેઠ શ્યામજીભાઈ દેવશીને ત્યાં ગયા હતા
શ્રી પુરુષોત્તમભાઈ દેવશીએ પેદામદરથી જ આ બધો પ્રમથ કરી
આપ્યો હતો. શેઠ શ્યામજીભાઈ શાત સ્વભાવના મિનનમાર અને
માયાગુ મહાગૃહસ્થ છે એમને ત્યાં ડગળનમાં એક ગામના માગ નિરાસ
દગમ્યાન મને આ પગથુ વગ છે એવું જણાતાં દીવું નહોતું,
ઉપગત પેદામદરથી શ્રીમાન શે પુરુષોત્તમભાઈ દેવશીના પણ દર
સ્ટીમગમાં મારા માટે ભવામણ પત્રો ચાલુ હતા.

શ્રી શ્યામજીભાઈએ પહેલે જ દલાડે મને શ્રી ખેતશી હરિભાઈને
પરિચય કરાવ્યો. શ્રી ખેતશીભાઈ ભારે પ્રેમી અને લાગણીવાળા
સરકારી બધું મૂળ જોડીઆના વતની એમનું કુટુંબ દેશમાં હોવાથી
તેઓશ્રી પોતાનો કામ ધધો કારે મૂકી મારી સાથેને સાથે જ
રહેતા ભદ્ર પુરુષો સાથે પરિચય કરાવવામાં, શહેરના જેવા લાયક
સ્થળોએ લઈ જવામાં કુકામાં મારી સર્વ પ્રવૃત્તિમાં માગ કરતા
પોતે વધુ જાણ કરતા આ ગુબેચ્છક ભાઈના હૃદયની સ્નેહભાવનાના
મીઠા સ્મરણો સદાય તાજાં જ છે.

શનિવારનું રાત્રિ મંડળ

દર શનિવારની રાત્રે ભાઈ પ્રાગજીભાઈ વીમનજીના બન્ન મકાનમાં
ભાઈ હરિભાઈ કેટલાકગણી ખત્રી, ભાઈ કચ્છન રાતજી ગણીંગા,
ભાઈ મી ગદી છે. તેમજ પારેખ, ભાઈ પ્રજલાલભાઈ, મનુભાઈ,
નાથાઈના પત્રી આબોગજ, શ્રી ખેતશીભાઈ વગેરે યુવક મિત્રોનું

મંડળ જન્મતું: અને ગમ્મત સાથે મોટી રાત સુધી ગંજીપાની રમત રમાતી: સ્નેહીઓનાં આ સમેલન અને સહવાસનાં મીઠાં સ્મરણો શે બૂલાય ?

ડરખન ‘બીચ’

ભાઈ મનજીભાઈ આધવજી તથા ખેતશીભાઈ સાથે મોટરકારમાં તા. ૮-૨-૩૨ ની સાંજે નોર્થથી સાહિય તરફ ફરવા ગયા, અને ત્યાંથી ‘બીચ’ પર આવ્યા. સારાય આફ્રિકા ખડમાં અહીંના ‘બીચ’ જેવી હૃદયગમ સુદરતા અન્ય કોઈ સ્થળે નથી. ‘બીચ’ ઉપર થતી દીપમાલિકા સ્વર્ગ ખડું કરે છે.

ગોરાં સ્ત્રી પુરુષોને ન્હાવા માટે Swimming bath બાંધેલા: સમુદ્રમાં લોખંડના સ્તંભ ગોડવી બહુ વિશાળ જગ્યામાં લોખંડની મજબુત ગળી બાંધેલી. તેમાં સ્નાન કરવાનો ડૂબ પહેરી ગોરી સ્ત્રીઓ તેમજ પુરુષો સાથે ન્હાય, બાળકોને પણ તરવાની પ્રેક્ટીસ એની માતાઓને લાકડાંના બનાવેલ પાટીયાંથી કરાવતી જોઈ, કોઈપણ જોનારને ધડીલર આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી દે. શનિવારે તેમજ રવિવારે ‘બીચ’ ઉપર સાંજના આલવા જગ્યા ન મળે તે ઉપરાંત રમત ગમ્મતનાં પણ તેટલાંજ સાધનો તૈયાર ! એટલે મોટો મેળો જામે છે. અમે દર શનિવારે, રવિવારે રચાતી આ ગોરાઓની સ્વર્ગપૂરી જોવા આવના.

વેરૂલમ

તા. ૧૩-૨-૩૨ ના રોજ શ્રી. શ્યામજીભાઈ દેવશી, ખેતશીભાઈ, મનુભાઈ, હરિલાલભાઈ, રાણોંગા વગેરે સ્નેહીઓની મડળી, શ્યામજીભાઈની કારમાં વેરૂલમ ગયા. વેરૂલમ ડરખનથી ૧૫-૧૬ માઈલ દૂર યાય છે. ત્યાં રાણાવાવ નિવાસી ભાઈ સુનીલાલ રાધવજી પારેખની દુકાનો છે. સુનીલાલ ધર્મસેના નામે હોલસેલ અને પરચુરણ ખીજનેસ કરે છે. આ ભાઈ સુનીલાલ તેમજ પ્રજલાલભાઈ તથા બીજા

ત્રણ ભાઈઓ મલી પચેય ભાઈઓ સાહિત્યવિદ્યાસી યુવકો છે ત્ના બીજાઓએ ગૃહસ્થ રાધનજીભાઈ ડગનાયતી પણ મુનાગત થઈ આ ગૃહસ્થ પણ ઘણા પ્રેમાળ અને માયાળુ સ્વભાવના છે એમની એક પુત્રી બહેન નંદુગાઇ પણ વિદુષી છે ત્યાંથી દોઝગાત થઈ સાજના પાછા ડગબન આવી ગયા

ફીનીક્સ

અહીં હિંદીમાનિજના ૨ અવાડિક વર્તમાનપત્રો ગુજરાતી-અંગ્રેજીમાં પ્રગટ થાય છે 'ઈન્ડિયન બ્યુઝ' અડવાડિક એક ઇસ્લામી મધુના તત્તીપણા નીચે પ્રગટ થાય છે જેમાં કોઇવાર કોમીભાવ તરવરતો દખાય છે બીજુ ઇન્ડિયન એપિનિયન મહાત્મા ગાંધીજીએ શરૂ કરેલું તે હાન એમના ચિ મણીનાન ચનાવી રહ્યા છે ફીનીક્સમાં એક કાર્મ છે, તેમાં પ્રેમ તેમજ ગહેવાને બેઠા ધાનને મુશીબિત બગલો છે બગનામાન ફૂગનીચર તમજ બીજા મુખ સગવડના સાધનો કળામય ગીતે ગોડવાયેના જોવાય છે આ ફીનીક્સ કાર્મ જોવા પણ અમે એક દિવસ શ્રી શ્યામજીભાઈની કાગ્માં, શ્યામજીભાઈ ભાઈનાલ ભાઈ પટેલ તેમજ ખેતશીભાઈ વગેરે ગયા હતા શ્રી મણીવાનભાઈ સપત્નીકે દૂધ-અવાલ તરફ લવાજમો વસુન પ્રવા ગયા હતા પણ અન્ય એક પૂઠલ બધું હતા પ્રેસ બાઈન્ડીંગ ખાતુ કાર્મ વગેરે બધું જોઈ અમે માજના પાછા ફર્યા મહાત્મા ગાંધીજી ડગબનથી ૧૫ માઈન દૂર અહીં ફીનીક્સમાં રહેતા હતા એ મહાપુરુષની માદાઇ આ સ્થાને હવે એમની ગેગદાજરીમાં રહી હોય એવું જણાયું નહિ

સોની ભાઈઓમાં લગ્ન

અહીં પરજિયા એનીમાં ગગણા ને પટણી એમ ૨ વિભાગ છે બન્ને વિભાગોમાં અસ્પરમ રોગી વ્યવહાર છે પણ બેગી વ્યવહાર નથી સોની ભાઈઓ મોટે ભાગે અંગેની રોડપર ગહે છે આ

સોનીભાઈઓમાં લગ્નાદિ વ્યવહાર પણ ઘણીવાર હવે અહીં જ થાય છે. તેના લગ્નમાં 'કમાર વિધિ' જરા જોવા જેવો છે. આ કસાવ વિધિમાં વર પક્ષ તરફથી ખાસ સુનદા ખાનારા સુટાય છે, વગ, અણુવર, તથા ખીચન પ જથ્થુ ફરતા ગોળ બેસે વચમાં એક મોટા થાળમાં ચોખા ખાડ ને ઘી ભેળુ ઠરી પીવાય. આ વખતે ખાનારપીનારની પૂરી કસોટી થાય છે. ઘીની ધાર ચાતુ જ રહે છે. જે ભાઈઓ આ માટે નિયત કરેલા હોય છે તેમથી કેટલાક હુશિયાર ભાઈઓ ખિચ્સામા અથાણું પણ ઘેરથી કાઢી કાઢવાર લઈ આવે છે. આ કમાર વિધિ થયા પછી ચોરો બાધી ફેરા ફેરવાય છે એકવાર ડી. કે સોનીના પુત્ર ગોપાલભાઈના લગ્નમાં મેગિટ્મર્ગમાં તેમજ બીજાવાર ડરખનમાં સોની કારાભાઈ દેવરાજને ત્યાં આ લગ્ન પ્રસંગ જોવાનો અવસર અમને મળ્યો હતો.

સ્નેહીઓનાં સ્મરણો

ભાઈ હુરિલાલ ઠાકરશી ખત્રી, ભાઈ રાણીંગા, ભાઈ યજ્ઞલાલ ભાઈ, માસ્તર ગોસલીઆ, વલ્લભદાસ હેમગજ, મનુભાઈ, પ્રાગજીભાઈ, શ્રી. ભાઈલાલ પટેલ આદિ અર્ધ મિત્રોને ત્યાં ચીઠી મહેમાનીઓ માણી. એમના મહવાસે ઘણું જોયું, જાણ્યું ને એકમાત્ર સુધી અનેરો આનંદ મેળવ્યો.

હવે આવતી કાલે તા. ૩-૩-૩૨ ના ડરખન છોડી મારે દ્રાન્સવાલ તરફ જવાનું હોવાથી ભાઈ રાણીંગાને રૈલ્વેની મેન્ડ કન્સલની ટિકીટ છુટ્ટ કરાવવા મોકલ્યા.

ડરખનથી પ્રિટોરિયા સુધીનું રૈલ્વેનું સેકન્ડ ક્લાસ ભાડું પાઉન્ડ ૩-૩-૭ પડે છે અહીંથી લગભગ ૨૩ કલાકે મેવ ટ્રેન પ્રિટોરિયા પહોંચે છે.

સ્ટેશનપરથી વિદાય

તા. ત્રીજી માર્ચના બપોરના ૧ વાગતે હું અત્રેથી પ્રિટોરિયા જવાનો હોવાથી રૈલ્વે સ્ટેશનપર સ્નેહીઓનો સમૂહ એકઠો થયો.

શ્રીમાન ગેક શ્યામજીલાલ દેવશી શ્રી. ખેતશીલાલ આદિ રેલ્વેજનોની આંખ બીની ચાલ, હૃદયની લાગણી હૃદયથી અનુભવાઈ. શ્રી. પ્રાગજીલાલ, મનુલાલ, રાણીમા, હરિલાલલાલ, વસંતલાલ ઇ. રેલ્વેજનોએ પુષ્પના હારતોરા એનાયત કરી સાચી સૌજન્યતાની પ્રતિતી કરાવી શ્રી. શ્યામજીલાલ તથા ખેતશીલાલએ વસમી વિદાય આપી મફત સફળ મ્હાલ વળતાં ગદ્ગદ કંઠે મર્વ ઈષ્ટ મિત્રોનાં આભાર માની વિદાય લઈ બપોરના ૨ વાગતે મેં ડરબન છોડ્યું તે દુઃખવાલ જવા નીકળ્યો.

સાઉથ આફ્રિકા રેલ્વે

રેલ્વે પ્રજાની રાગવડ માટે છે એમ જે કહેવાય છે તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ આ સ્વતંત્ર દેશમાં મને થયો. હિંદીઓ માટે અહીંની રેલ્વેમાં એક જુદો કમ્પાર્ટમેન્ટ ગણવામાં આવે છે તેના ઉપર 'રીઝર્વડ' અંગ્રેજીમાં લખેલું હોય છે. તે કાં તો સૌથી આગળ એન્જીનની પાસે તે કાં તો સૌથી છેલ્લો ટ્રેનસાથે જોડાયેલો હોય છે. અહીં હિંદીઓ ધણું કરીને સેકન્ડ ક્લાસમાં જ મુમાફરી કરે છે, ઈન્ડિયાની રેલ્વેના નોકરો જેટલા તુડમિનજી તે પેમેન્જરો માથે વધિક અતડી વર્તણૂક ચલાવે છે તેથી ઉલટું અહીંની રેલ્વેના નોકરો ધણા જ વિનયી અને મમ્મ વર્તન ચલાવનારા છે કોઈપણ મુમાફરને રેલ્વે તરફથી જરાય તકલીફ પડે અગર રેલ્વેના નોકરોમાંથી કોઈએ અમમ્મ વર્તન કર્યું હોય તો તે રેલ્વે મત્તાવાળાઓને લખી મોકલે તો તેના નોકરોની મખ્ત ખગર લઈ નાંખવામાં આવે છે 'ટિકીટચેકરો' કમ્પાર્ટમેન્ટમાં આવતા 'Ticket please' કહી ટિકીટો ચેક કરી જાય છે. વળી તેઓ ફૂજ બજાવવામાં બફ જ કાળેય હોય છે, રેલ્વેમાં માંજના ફા-૭ તો અમમ્મ થતા એક નોકર આવી પેમેન્જરોને મિઠાના બોક્ષએ છીએ? તે પૂછવા આવે છે. આ મિઠાનું આપવા માટે એક રાતનું માડાતણ શિશિંગ ચાર્જ કરવામાં આવે છે. જે પેમેન્જર મિઠાના માટે ઓડર આપે તેને

માટે બિજાનું લાવી પાથરી દે છે ને સવારે પાછો તે નોકર આવી બિજાનું લઈ જાય છે.

ટ્રેનસાથે 'રેસ્ટોરન્ટ કાર' પણ હોય છે. જેનો 'સ્ટુઅર્ટ' ટર્મિનસર પૂછવા આવે છે કે કઈ ખાવાનું ચાહ, કાશી વગેરે જોઈએ છીએ? આ બંધી ખાવાની વસ્તુઓના પણ ભાવ શીક્ષ કરેલા હોય છે કે જેથી કાઈ પેસેન્જર પાસેથી વધુ ઓછું લઈ શકાય નહિ. આ પ્રમાણે અહીંની રેલ્વે પ્રેમની સગવડ માટે છે એની મને ખાતરી થઈ અને એ પણ વિચાર થયો કે અમારા દેશની રેલ્વેના નોકરો આટલા વિનયી ને પોતાની ફરજ પૂર્ણપણે અદા કરનારા ક્યારે થશે?

અહીં રેલ્વે મેન ટ્રેનમાં ચર્ડ ક્લાસ કમ્પાર્ટમેન્ટ રહેતા નથી. રેલ્વેના ડબ્બાઓ એવા પ્રકારના હોય છે કે તે પહેલેથી છેલ્લે સુધી તેમાં સગમ જઈ શકાય છે. હિંદની માફક એક ડબ્બામાં ટિકીટએકરે ટિકીટ તપાસી લીધા પછી તે ડબ્બામાંથી ઉતરીને બીજા ડબ્બાનો દરવાજો ખોલીને તેમાં જઈ શકે છે તેમ અહીં કરવું પડતું નથી. એ ડબ્બાઓમાં સ્વચ્છતા પણ ઘણી સારી હોય છે હમેશાં બે વખત ઝાડું ઢાઢનાર આવી ઝાડું ઢાઢી જાય છે. પાણી પીવાને માટે કાચની કોઠીમાં પાણી ભરેલું હોય છે ને તે સાથે કાચનો ગ્લાસ પણ મૂકેલો હોય છે. W. C. માં પાણીની સગવડ હાથ ધોવાને સાબુ તથા લૂછવાને માટે માટે ટૂવાલ મૂકેલા હોય છે અને તેમાં પણ મોઢું બોવાને કાચ જડેલા તે હોય જ.

આ સાઉથ આફ્રિકા રેલ્વે એક સિલિંગ ચાર્જ કરી પેસેન્જરનો રેલ્વે અકસ્માતનો વીમો પાઉન્ડ ૫૦૦ નો ઉતારે છે ને તેની પણ ટિકીટ આપે છે. એ અકસ્માતનો વીમો મેં પણ ડરબનથી ટિકીટ છુક કરાવતી વખતે હિતરાખ્યો હતો.

મૌલવી સાહેબની સુલાકાત

ડરબનના મારા રોહી-મિત્રોને 'ગુડબાય' કરી હું બારે દોરે

ટ્રેનમાં રવાના થયો મારા કમ્પાર્ટમેન્ટમાં મારી સાથે એક ઈન્ડિયન મૌનવી સાહેબ હતા તે મે લગભગ ગતના ૭ વાગ્યા પછી જાણ્યું હાગ્યું કે ડરબનના ગ્રેહીજનોથી છૂટા પડતા મારૂ હૃદય ઉદ્વેગપૂર્ણ હોવાથી મારા મનને ખીજી તરફ વાળના હું ચાલતી ટ્રેને કાચની અરધી બારી ખોલી કુગરાની હાર, ઉંચી નીચી ટે-રીઓ, વૃક્ષોના વૃદ્ધ ને તેમને પ્રદક્ષિણા ઝગતી જતી સુસવાટભરી ચાનતી ટ્રેન વગેરે કુદરતી દૃશ્ય જોવામાં તક્લીન બની ગયો હતો હડીને અમકાર પણ સાંજના ૭ વાગ્યા પછી જરા માલુમ પડ્યો હતો માંજના ૭ વાગ્યા પછી એક ઇસ્લામી મૌનવી સાહેબ જેવા જણાતા ભાઈએ મીઠી જગ્યાનથી મને પૂછ્યું 'આપ હા જાયે ?'

મેં કહ્યું હું વિઝીટર છું ને મિટોરિયા જવાનો છું પછી તો અમારી વચ્ચે કેટલીક વાતો ચાલી મને લાગ્યું કે મૌનવી સાહેબ ટ્રાન્સવાલના જ વતની છે એટલે ટ્રાન્સવાનના હિંદીઓની સામાજિક હાલત સંધે જાણવાની મારી જીજ્ઞાસાથી કેટલીક આડીઅવળી વાતો તેમનાથી જાણી મારી સાથેની પ્રત્યેક વ્યવહારિક વાતમાં પણ એમનું ધર્માભિમાન તરનરી આવતું હતું મને તો એમની વાતોમાં રસ પડ્યો પણ એ મૌનવી સાહેબને પણ મારા જેવા સથવાગથી જાણે સતોષ થયો હોય તેમ લાગ્યું

આમ વાતચિતોમાં લગભગ ગતના ૮ વાગ્યા પછી પોતાની પાસેના ફૂટના હડીઆમાંથી થોડું ફૂટ લેવા મને આગ્રહ કર્યો તે પહેલાં મેં એક કપ ચાહ મગાવો ને ડરબનથી મને સાથે બધાવેન પૂરીનો નામતો કરી લીધો હતો તેથી મેં ઉપગ્રા સાથે ફૂટ લેવાની અનિચ્છા દર્શાવી, પણ મૌનવી સાહેબે આગ્રહ ન છોડ્યો તેથી મેં એક બે સુસમી ને ૧-૨ પીચિસ લઈ ખાધા પછી તો જાણે મૌનવી સાહેબ પોતાના મુરીદોને ઈલામ ધર્મનું તત્ત્વ સમજાવતા હોય તેમ મને પણ મમનવવા લાગ્યા એ રીતે ધાર્મિક બાબતો છે ૧૪ હું પણ હિંદુધર્મની વિશાળતા, ઉત્તરના ને બધા ધર્મ સંપ્રદાયો એ હિંદુ

ધર્મરૂપી મમુદ્રનાં બિંદુઓ છે એ ધોરણે ચર્ચા કરવા લાગ્યો. તેથી મૌલવી માહેબ સમજ્યા કે આ પણ થોડું થોડું જાણે છે. આ વાર્તાલાપમાં લગભગ રાતના બે વાગ્યા ને પછી અમે સૂઈ ગયા.

ટ્રાન્સવાલને રસ્તે

મને ડરબનથી નીકળતાં સુચના અપાઈ હતી કે ટ્રાન્સવાલની સરહદમાં પ્રવેશતાં તમારી પાસેનો પાસપોર્ટ જોવા કમીએશન ખાતાનો કોઈ માણસ આવશે, પરંતુ કોઈ આવ્યું હોય એમ લાગ્યું નહિ. ખીજે દહાડે સવારના લગભગ ૮ વાગતે અમે જરમીન્ટન જંકશને પહોંચ્યા. ત્યાં મૌલવી સાહેબને જોહાનિસ્મર્ગ તરફ જવાનું હોવાથી તેઓશ્રી તે બેસી રહ્યા કારણ કે તે ટ્રેન જોહાનિસ્મર્ગ જતી હતી. હું ઉતરી ગયો કારણકે મારે પ્રિટોરિયા જવું હતું. ત્રણ કલાક જરમીન્ટન જંકશને મારે ખોટી રહેવું પડ્યું. ૧૧ વાગતે મને પ્રિટોરિયા જવાની ટ્રેન મળી. તેમાં બેઠી હું રવાના થયો ને તા ૪-૩-૧૯૩૨ના બપોરના ૧૨-૩૫ મિનિટે પ્રિટોરિયા સ્ટેશને પહોંચ્યો.

સ્ટેશન ઉપર અત્રેના ગોપાલદાસ કાળા કુ. વાલા બાઈ જીવણદાસ તથા લુધસદ્રીચાઈથી આવેલ એક બાઈ મને લેવા આવેલા હતા. મારે સામાન ઉતારી મોટરકારમાં ચૂક્યો અને શહેરથી લગભગ ૨૧-૩ માઈલ દૂર ઇન્ડિયન લોકેશનમાં એમની દુકાને પહોંચી ગયા. આ પ્રિટોરિયા શહેરમાં લોહાણા બધું ધર આ એક જ. તે મારા સખધી પણ થતા હતા એટલે સ્વાભાવિક-રીતે મારે એમને ત્યાં જ ઉતરવાનું હોય.

ટ્રાન્સ વા લ

પ્રિટોરિયા

પ્રિટોરિયા શહેર એ યુનિયનનું પાટનગર છે ચોતરફ Hills
ટેકરીઓની વચ્ચે આ રણિયામણુ શહેર છે

ડરબનથી પ્રિટોરિયા ૫૦૬ માઈલ દૂર થાય છે દરિયાની
સપાટીથી આ શહેર ૪૪૭૧ ફુટ ઉંચુ હોવાથી ઠંડી વિશેષ પ્રમાણમાં
રહે છે શહેરના ને યુરોપિયન ગોરી ચામડીના વસવાટના રસ્તાઓ
અતિ ગળીઆમણા સ્વચ્છ અને બન્ને બાજુ વૃક્ષોની હારમાળાથી
શોભી ઉઠે છે સાથે એટલુ જથ્થાવી દેવુ ભેંધએ કે હિંદીઓ નેગીવો
ને કુર્સાંના લોકોનોમા રસ્તાઓ કે એવી જ બીજી મગવડો માટે
બહુ દર ૧૨ અહીંની કોરપોરેશન કંઠી જથ્થાતી નથી કાચુ કે તે
ગોરી ચામડીના વસનાટની જગ્યા નથી

ડય-બોર પ્રજા તે આપણા દેશની કાઠી પ્રજા જેવી ખુબારી
ધરાવે છે તેઓ મોટે ભાગે ખેડુત છે અત્યારે ગવર્નમેન્ટ પણ
ખેડુતોની છે પ્રાધમ્ય મિનીસ્ટર મી હર્ટઝોગ ને મિ પીરો વગેરે ખેડુત
જ છે તેથી ખેડુતોના લાભ કેમ સચવાય તે તરફ પૂરતી કાગજ
ધરાવે છે ડય લોકો ભોળા સ્વભાવના હોવા છતાં થોડો સમય થયા
જ્યુ લોકો તેને હિંદીઓ વિરુદ્ધ ભભેરતા ગ્રહેતા ટોવાથી તેઓની
લાગણી પણ ધનિયનો પ્રત્યે ફેવવાઈ ગઈ છે

અહીં પ્રોવિન્સિયલ કોલેન્સિયલ તેમજ આખા યુનીયનની સુપ્રિમ કોર્ટ છે. યુનીયનની પાર્લામેન્ટ કેપટાઉનમાં બેસે છે. વેપારી તરીકે જ્યુ લોકો માતબર બનેલા છે, અને હિંદીવાનોની ધખ્યા કરનાર મોટે ભાગે આ જ્યુ-ચાકુદી વેપારીઓ છે. તેઓ પૈમેન્ટકે માતબર બનેલા હોવાથી યુનીયન ગવર્નમેન્ટમાં પણ મોટી લાગવગ ધરાવે છે. અંગ્રેજ વેપારીઓ પણ તેટલીજ છુપી ધખ્યા હિંદીવાનોની કરનારા છે.

હિન્દી લાઇઓ

અહીં રાણાવાવ તરફના મેમણ લોકો મોટા વેપારીઓ તેમજ પ્રોપરટી ધરાવનારાઓ છે. તેઓનો લતો 'મિન્મ લૂ રટ્ટીડ' છે જેમાં થોડા હિંદુભાઈઓના પણ ઘર છે.

તે મિવાય ધર્મભાઈથી ખોળા ભાઈઓના આક-દમ ધરા છે. તેઓ મુખ્યત્વે ઇન્ડિયન લોકેશનમાં રહે છે. તેઓ પણ પરચુરણ વેપાર કરે છે. માધનમપત્ર છે. આટલી નાની સખ્યા હોવા છતાં પાઉન્ડ ૪ લાખનાં ખરચે એશિયાટીક બજારમાં (લોકેશનમાં) એક ખાતું બધાવેલું છે. આ ધર્મગ્યાનની ધમારત અતિ ઉંચી ને આકર્ષક છે. જેમાં એ કામના બાળકોના શિક્ષણ માટે ખાનગી મૂલ ચકાવાય છે.

મેમણભાઈઓની પણ મજબૂત, લાયબેરી વગેરે છે.

બાકી દરજી ભાઈઓ, ધોખી, મોચી અને દૂદ તેમજ રેશમની ફેરી કરનાર બારડોલી તરફના કોળી ભાઈઓ છે.

લોકેશનમાં પણ ઇન્ડિયનોને જમીન વેચાતી લેવાનો હવે હક નથી.

કેકેકે કાયદો

આ પ્રદેશમાં ગૌરાગ લલનાઓ માથે કાઈ હિંદી બલિયાર કરે તો તે માટે સખ્તમાં મખ્ત કાયદો છે. સન ૧૯૨૪માં એક ઇન્ડિયનપર આવી ગતનો કેમ ચયેલો તેમાં મેજસ્ટ્રેટ માટેએ કહેલું કે: "તમે લોકો તમારામાં ગમે તેવી ગોલમાલ કરો

તે સાથે અમને લાગતું વળખતું નથી. પણ ગેરી ચામડી સાથે આવી વર્તણૂક કોઈ રીતે ચલાવી લઈ શકશે નહિ. " આવી મતલબતું કહી તે ગુન્હેગારને અખતમા સખત મળ—૭ વર્ગની જોશની ટોકી હતી. બીજી દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો આ કાયદો હિંદીઓને માટે એક રીતે બહુ લાભદાયક પણ થઈ પડ્યો છે. જો તેવો કડક કાયદો નહિ હોત તો કેટલાક હિંદીઓની પરણેતર સ્ત્રીઓ બિચારી દેશમાં ઉઠ્યા આસુ સારતી સૂકાઈ જતી.

અન્યાય પરંપરા

હિંદી બાળકોને કેળવણી લેવા માટે જોઈએ તેવાં આ યુનીવર્સમાં સાધનો નથી. સ્કૂલોમાંથી ગુજરાતી ભાષાનો બહિષ્કાર કરવામાં આવ્યો છે. કચ અને અંગ્રજી શિખવાય છે. યુનિવર્સિટીમાં ગેરી ચામડી માથે અભ્યાસ કરનારો ઈન્ડિયનોને હજ નથી. નાટાલ-ડરબનમાં હિંદીઓ માટે ભમણા બં ત્રણ વર્ષ થયા શાસ્ત્રી કોલેજ દક્ષિણમાં આવી છે પણ ત્યાં એટલે લાભે દૂર્ભવાલના હિંદીઓ લાગ્યે જ પોતાના બાળકોને લણવા મોકલે ખાનગી શિક્ષકોની સ્કૂલોથી માતૃભાષાનું થોડું શિક્ષણ બાળકોને અપાય છે.

માનવ ગતિના કુદગતી હકોથી પણ આ ચામડીનાં અભિમાન ધરાવનારી મનાધારી પ્રજાએ હિંદીઓને વચિત ગણ્યા છે. દુકામાં આ પ્રાતઃમાં હિંદીઓ કોઈ રીતે સ્વમાનભર્યું જીવન ગુજારે તેવા સંજોગો કાયદાના બધનોથી ન રહી શકે તેવા ગતિઓ લેવાયા છે ને હજી જાણે અધૂરું હોય તેમ નવા નવા અંકુરો મૂકાતા જાય છે.

અહીં કેમીમાર્ફલ થયા હોય તેવા હિંદીઓના મંતાનનો પણ જો દેશમાં જન્મ થાય તો ને જન્મેલા બાળકને અહીં વસવાનો અધિકાર મળે તો નથી એવો કાયદો છે.

સાન ૧૯૨૭થી દરેક બદાગના વમાદતીઓએ મુરોપિયન રેન્ડ પ્રમાણે જ અહીં રહેવાનો કાયદો થયો છે.

હાલ અહીં એક લોખંડની આણુ દુસ્તિમાં આવી છે. હવે રેલ્વેમાંથી લેખરર તરીકે મણુ હિંદીઓને રજા આપી તે સ્થાને ડચને ગોઠવવામાં આવે છે.

હિંદીઓમાં મણુ આપસ આપસમાં જોઈએ તેવું સંગઠન નથી. અને તેના જ કારણે કેટલીકવાર બહુ નજવા વિખવાદે નકામા આર્થિક ખર્ચમાં ઉતરવું પડે છે.

જન સંખ્યા

અહીં મુખ્યત્વે કરીને ગવર્નમેન્ટ ખાતાઓમાં નોકરી કરનારા ગોરાઓ વસે છે. ગોરાઓની સંખ્યા ૬૧૬૨૭ (સન ૧૯૩૧માં) છે. રજીન પ્રજા ૨૨૦૦૦ની સંખ્યામાં છે. હિંદીઓની સંખ્યા બહુ થોડી છે.

યુનીયન બિલ્ડીંગ

યુનીયન ગવર્નમેન્ટની બિલ્ડીંગ ખાસ કરીને અહીં જોવા જેવી છે. સન ૧૯૧૦ થી ૧૯૧૩ સુધી મણુ વર્ષ તો તેને ખાંધવામાં લાખ્યાં હતાં. લાખો પાઉન્ડને ખર્ચે હંચી ટેકરી ઉપર તે બંધાયેલી છે. તે 'યુનીયન બિલ્ડીંગ' તરીકે ઓળખાય છે. ત્યાં ટ્રસ્ટ જાય છે. આ બિલ્ડીંગ જોવાનો પ્રસંગ મને મળ્યો હતો. યુનીયન ગવર્નમેન્ટની ઓફિસો બધી તે એક જ બિલ્ડીંગમાં છે. આફિકામાં તે મોટામાં મોટી બિલ્ડીંગ મનાય છે.

પ્રેસિડેન્ટનું ઓફિસ

પ્રેસિડેન્ટ કૂગર અહીં રહેતા તે ઘર અત્યારે નર્સિંગ હોમ તરીકે ઉપયોગમાં લેવાય છે. રેલ્વે સ્ટેશન સામે પ્રેસિડેન્ટ કૂગરનું ઓફિસ ઉભુ કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં અગાઉના ડચ લોકો કેવા મજબુત અને કેવાં શસ્ત્રો વાપરતા હતા તેનો ચિતાર શીલ્પશાસ્ત્રીઓએ જિતમ ખુખીથી દર્શાવેલો છે.

વધુ બાણવાજોગ

અહીંના પ્રત્યેક શહેરોમાં ટાઉનહોલ હોય છે તે સિવાય સુદર હોટલો ને માણસ બતના સુખસગવડ માટે જે જે સાધનો હોવા જોઈએ તે બધા જોવાય છે, પરંતુ તે માત્ર ગોરી આમડીની પ્રગ્ન માટે જ. હિંદીઓ માટે નહિ મિનાય અહીં જ્યુગાર્ડન, ટ્રયુઝીઅમ વગેરે કેટલાક સ્થળો જોવા જેવા રમણિય છે

ગોરી આમડીના વેપારીઓ સયુક્ત મુડીધી Limited Concern થી વેપાર કરે છે

અહીંની ગવર્નમેન્ટ આફ્રિસોમા કે ગોરી આમડીના વેપારીઓની ફર્મોમાં ઇન્ડિયનોને નોમરી પ્રથમથી જ મળતી નથી

અહીં સ્થાનિક પત્રમાં 'મિટોરીયા ન્યુઝ' દૈનિક પ્રગટ થાય છે અહીંના કાફર લોકો માટે રજીસ્ટર થવાનો આખા યુનીયનમાં ગાયદો છે રાતના ૯ વાગ્યા પછી કોઈ નેટીવ બહાર ન ફરી શકે, તેવો જનરલ નિયમ છે

આ ઉપરાંત અહીં હમણા જ એક હોસ્પિટલ માટે બિલ્ડિંગ બહુ મોટા ખર્ચે બધાઈ ને તે હોસ્પિટલ ખુલ્લી મૂકાઈ છે હિંદીઓએ તેમાં ફૂટી બદામ પણ આવેલી ન હોવાથી તેને માટે લુદો વોર્ડ રાખવામાં આવ્યો નથી

એશિયાટીક બઝાર

તા ૪-૩-૩૨ ના બપોરના ૧ વાગતાને સુમારે ઇન્ડિયન લોકેશનમાં આવેલી એશિયાટીક બઝારમાં લાઈ જીવણદાસને ત્યાં પહોંચ્યા શ્રી જીવણદાસભાઈના વડા પુત્ર ગીરધરભાઈને આજે રહેજ સરદીનો તાવ ભરાયો હોવાથી ડોક્ટરને બોલાવવા વગેરે ઉપાધીમાં તે પડ્યા તેથી તે દલાડે ખામ કરીને બહાર ફરવા દરવા મારાંથી પણ નીકળી શકાય નહિ

અહીંના કાફર-નેટીવ-ગામ લોકો કે જે અહીંના મૂળ વતનીઓ

છે-જેનો આ દેશ છે. તેઓનો રંગ કાળો હોવાને કારણે તેઓને રહેવા માટે પણ આખાય યુનીયનમાં જુદાં લોકેશનો છે. નેટીવ, Coloured રંગીન તેમજ ઇન્ડિયન, એ ત્રણેય પ્રજાનાં લોકેશનો નજીક નજીકમાં હોય છે. મિટોરિયા શહેરથી એ લગભગ ૨ માઇલ જેટલે દૂર છે.

હિંદી ભાઈઓ

સૌથી પ્રથમ અહીં માસ્તર પ્રાણલાલભાઈ જોશીનો મને પરિચય થયો. તેઓ મૂળ રાજકોટના વતની, હિંદીઓ એમને ‘ખયુભાઈ’ માસ્તર’ તરીકે ઓળખે. શાળામાં શિક્ષકની નોકરી ઉપરાંત ખીજું થોડું ક્વતન કામકાજ પણ કરે છે. સંસ્કારી અને મૌનન્યશાળી, સાહિત્યવિદ્યાસી યુવક છે. શ્રી. ખયુભાઈએ મને અહીંના બીજા પણ કેટલાક વગદાર આસામીઓ તેમજ ઉત્સાહી નવયુવકોનો પરિચય કરાવ્યો.

મેમણ કામના ભાઈઓ આ શહેરમાં સારી મખ્યામાં છે, પિંસે ટકે માતબર છે. ‘મિન્સ લૂ સ્ટ્રીટ’ પર આવેલાં ઘણા ખરાં મકાનો એ કામની માલિકીનાં છે. તેઓની દુકાનો પણ તે જ સ્ટ્રીટમાં ને રહેવાનું પણ એ જ લતામાં તે કામની એસોસિએશન છે સારા પાયાપર લાયબેરી છે. મસ્જિદ અને મદ્રેસાઓ તો ને કામ ન્યા વસે ત્યાં હોય જ. બેપારમા આ ગતિ સાહમિક છે. ધર્માભિમાન-કામાભિમાન જેટલું દેશાભિમાન હોય તો ઘણા કાળો આખી ગંકે તેમ છે. સુખ્યત્વે કરીને રાણાવાવ, કુતિયાણા તરફના-દેખી ગાજ્યની પ્રજા છે. તેમાં એક શેઠ ધરમાઈલ હાજ સાલેડ મહમ્મદ ઘણા સંસ્કારી વિદ્યાવિદ્યાસી ને અનુભવી સજ્જન છે. તેમની મુકાકાતથી મને ઘણો આનંદ થયો. એસોસિએશનનું મકાન, લાયબેરી વગેરે જોયાં. ઘણાખરા રેશમી, સુતરાઉ કાપડ, ગંપાતીસ કાપડ, ખૂદ, ચઝ, ઝોસરી વગેરેનો વેપાર કરનારા છે. આ કામમાંના કોઈ કોઈ ગૃહસ્થ મદ્રાઈ સ્ત્રીઓ સાથે પણ લગ્ન કરી લે છે.

ખીજી મોટી સખ્યા અહીં ગુજરાતના સુગત-ખારડોશી તરફના કોળી ભાઈઓની છે તેઓ મોટે ભાગે ગાંધી ફેરી, તેમજ ફૂટની ફેરી વગેરે ધંધો કરે છે મહેનતુ ઉત્સાહી ને માયા સ્વદેશાભિમાની છે તેઓનું કોળી હિતવધન મડગ છે હુગોઈ સમાજહિત-દેશહિતના કાર્યમાં તેઓ હમેશા યથાશક્ત્ય ફાળો આપતા ગયા છે તેઓ ધણા ખરા આ ઇન્ડિયન લોકેશનમાં રહે છે મંડળના અગ્રણી યુનકો શ્રી ઠાણાભાઈ ઠાણાભાઈ, રામાભાઈ કાનજી, ગમજીભાઈ જોગમભાઈ ધ ભારે રતેહાળ રતભાવના લાગણીરાળા છે મારા યુનીયન છોડીને જવા વખતે શ્રી કોળી હિતવધન મંડળની જનગલ સભા મેળની સફર મફળ ચાહી અણમૂલો પ્રેમભાવ વ્યક્ત થોં હતો આ ભાઈઓની ભની લાગણીઓ મારા હૃદયમાં મેં સચ્ચી છે

આ યુનીયનમાં મર્વ હિંદી વેપારીઓએ વહીવટનું નામુ અગ્રેજીમાં ગાખનાનો કાયદો છે જે હિંદી વેપારીઓ અગ્રેજી ન જાણતા હોય તે ગુજરાતીમાં નામુ ગખે છે આ ગુજરાતીપરથી અગ્રેજીમાં એ ઉન્ટ તૈયાર કરી આપનારી છુકકિધીગ ઓફિસો અહીં છે, તેમાં 'માગ્તર એન્ડ પ્રજનપતિ' અને જે પી વ્યાસની મુખ્ય છે આદગતિથ્ય માટે જે પી વ્યાસનું ધન પ્રમિદ્ધ છે તેઓ ધણા જુના અનુભવી અને પ્રેમી ગૃહસ્થ છે

નદુપગત થોડા ઘોખી મોચી ને દરજી ભાઈઓ છે તેઓ ખણ્ય પોતપોતાનો સ્વતંત્ર ધંધો કરી રહ્યા છે

ઈમમાઈલી ખોગ્ગભાઈઓમાં અલીભાઈ પ્રીને એક પુવક ધણા પ્રેમાળ અગ્રણી છે પ્રિટોરિયાના મારા નિવાસ દરમ્યાન આ યુવાન મિત્રોના ગહરામે મને આનંદ મળ્યો હતો ખચુભાઈ માસ્તર, જે પી વ્યાસાદિ ગુમેટોકાને લા મીકી મહેમાનીઓમાં માખી

યુનીયન મર્વમેન્ટમાં ડચ અને અગ્રેજી બન્ને ભાષા પ્રત્યેક રીતરીતે ઓફિસોમાં વપરાય છે

આ પ્રદેશમાં રાજકીય લાપમા હિંદીઓને એશિયાટીકા કહેવામાં આવે છે, છતાં હિન્દીઓમાં અહીં પણ દ્રમીપ્રધાન તત્વ તો ગ્યુ છે જ

નાટાલમાં જેમ ડગ્લનને સેન્ટર ગામી આલુબાલુના શહેરોમાં હુ ફરવા ગયો હતો તેમ ટ્રાન્સનાથમાં ભુદા ભુદા શહેરોમાં ફરવા માટે પાટનગર પ્રિટોગિયાને એ સેન્ટર બનાવ્યું હતું છ દલાલ અહીં રહી તા ૧૦ મી માર્ચના અહીંથી જોહાનિસ્મર્ગ જવા નિશ્ચય થયો માત્ર બચુભાઈએ ત્યાંના એકાદ બે ઉત્તમી યુનિયન લવામણુ પનો લખી મને માથે આપ્યા

પ્રિટોરિયાથી જોહાનિસ્મર્ગ

પ્રિટોરિયાથી જોહાનિસ્મર્ગ ૪૫ માઇલ થાય છે મેલ ટ્રેન ૧૧૧ કલાકે પહોંચે છે અહીંથી જોહાનિસ્મર્ગ જવા આવવાનું સેન્ટર કલામનુ રેલ્વે લાડુ ૬ શિલિંગ બેમે છે રિટન ટિકીટ ૨ માસ સુધી ચાલે છે

પ્રિટોગિયા સ્ટેશનથી સવાળના ૮ વાગતે એક મેલ ટ્રેન Cપડતી હતી ઇન્ડિયન લોકેશનથી સ્ટેશન ૩ માઈન બોટલુ દૂર છે લોકેશનથી સ્ટેશન સુધી મોટર-ટ્રેસી દરેક પેસેન્જર દીઠ અડધું સિનિંગ લેટે પરંતુ એવા માટે જ આખી ટેકસી બોર્ડીએ તો ૧૧૧-૨ સિનિંગ આપવી પડે છે ૬ ૧૧૧ સિલિંગ ટેકસી લાડુ ૨૫૦ તા ૧૦ મી માર્ચના મવાળના ૭૧ વાગતે એશિયાટીક બજારેથી એશને જવા નીકળ્યો રિટર્ન ટિકીટ લઈ મવાળના ૮ વાગતાના મેનમાં જોહાનિસ્મર્ગ જવા પ્રિટોગિયા છોડ્યું.

જો હા નિ સ્પર્ગ

થોડું જાણવાલોગ

આખા આફ્રિકા ખંડમાં મોટામાં મોટું અને છેલ્લામાં છેલ્લી પશ્ચિમની ૬૧૫૨ રચાયેલું જો કોષ્ટપણ શહેર હોય તો તે આ જોહાનિસ્મર્ગ છે અહીંના ગોગઓ વાતચીતમાં જોહાનિસ્મર્ગને બદલે હુકું જો'બગ બોલે છે આખા યુનીયનમાં વેપારનું મોટામાં મોટું કેન્દ્ર આ છે

દુનિયાની અપાટીથી લગભગ ૬૦૦૦ ફૂટ જેટલું ઉચું હોવાથી હાલી મૌ ગતા અર્ધવધુ પડે છે જુન જુલાઈ મહિનામાં રસ્તાઓમાં અહીં ૫૬ જામી નય છે જૂગર્લમાં અહીં પુળ ખનીજ છે સોનાની ખાણો અહીં છે

લગભગ ૮૨ ચોગમ માઇલમાં આ શહેર વિસ્તરેલું છે નાના બાગિકા તમજ સ્ત્રીઓના ગાનપરની લાલી જોઇ અહીંની તદુરસ્ત હવાનો ગ્રેજે ખ્યાન આની શકે છે

બાગથી પદર માગના મગાનો વિવિધ જાહેરખમરો વચાવતી દોડી જતી વીજળીક ને મજનાવાળી ટ્રાઓ રગજેગી છેલ્લામાં છેલ્લી હીમાઇનની મોટર ૧૨૧ થો ઈમાડીઓ ને મોટર માઇ નો વિવિધ ગોરી-કગીન પ્રજાઓથી શહેરની બજારોમાં મચી ગેતી ધમાલો જોઇને કોષ્ટપણ વીઝીટર આશ્ચર્યમાં અરકાવ થયા વગર રહે નહિ

આ શહેરની કુન વત્તી માડાતણુ લાખની તેમાં ૨ લાખ તો માત્ર ગોરાઓ છે બાકી ફર્લડ તેમજ નેગીવો ને ફ્રા ૫૦૦૦ એશિયાટીકા છે

સિગારેટની ફેક્ટરીઓ દારૂ બનાવવાની ફેક્ટરીઓ બેરીઓ, સો મીનો ફ્યાર મીનો મોનાનો ખાલો ઉપગના ફેન-મશીનો, સ્પ્ર-ફેક્ટરીઓ લોન્ડીઓ વગેરે જોનારો જો શહેરની અનંદ વ્યાપાર પ્રવૃત્તિનો આભાગ થયા વગર ગદેતો નથી

રસ્તાઓ ધણા જ સુંદર: જરા પણ રજ રસ્તાપર તમે આ શહેરમાં જોઈ નહિ શકો. રસ્તામાં થોડે થોડે અંતરે ઉભેલા ઇલેક્ટ્રિક ટ્રામેના ચાંબલાઓ સાથે Keep your town clean " તમારા શહેરને સ્વચ્છ રાખો " એવું નમ્ર ભાવે મુચવાતા ભાવ દર્શાવતો અક્ષરોવાળાં લોખંડનાં પીપ જેવાં બોક્સ તમે જડેલાં જોશો.

ટ્રામની નકામી થઈ પડેલી ટિકીટ પણ તે બોક્સમાં લોકો નાંખે પણ રસ્તામાં નહિ. થુંકવા માટે પણ કોઈ કોઈ સ્થળે પાણીથી ભરેલ એક છીછરી કાચની પરનાળ રસ્તાની એક બાજુ જડેલી જોવાય છે.

જખરામાં જખરા દ્રાશીકવાળો ને મુખ્ય બીઝનેસનો રસ્તો એલોફ સ્ટ્રીટ કહેવાય છે.

પ્રત્યેક ટ્રામ નવા મ્યુનિસિપલ બસો શહેરની મધ્યમાં આવેલા સિટી હોલ પાસેથી ઉપડે છે. શહેરમાં તમે ગમે તે સ્થળે જાઓ. ટ્રામ ફર 'ટિકી' (ત્રણ પેનીનો રૂપાનો સીક્રો) આપવો પડે. બહુ દૂર જવું હોય તો કંઈક વધુ ચાર્જ કરે છે.

દ્રાશીકને અંકુશમાં ને ઓર્ડરમાં રાખવાનું કામ વીજળીની બત્તીઓ કરે છે. ચાર બેળા થતા રસ્તા વચ્ચે પોલિસની જગ્યાએ એક સ્ટેન્ડમાં બત્તીઓ ગોઠવેલી હોય છે. આ બત્તીઓ ઓટોમેટિકલી એની મેળે બદલાયા કરે છે. લાલ બત્તી જે બાજુપર હોય તે બાજુ દ્રાશીક બંધ રહે ને લીલી બત્તીની બાજુપર ચાલુ રહે છે. આ બત્તીઓ એની મેળે બરાબર ત્રણ ત્રણ મિનિટે બદલાયા કરે છે. લીલી લાઈટમાં 'Go on' લખેલું હોય છે ને લાલમાં 'Stop'. આવી સુંદર વ્યવસ્થા બત્તીઓથી ચાલે છે. આવી વ્યવસ્થાથી ભાગ્યેજ કોઈ વાર અડચણ થાય.

બીઝનેસ ટાઇમ અડવાડિયામાં સવારના ૮ થી તે માંજના ૬ સુધી. શનિવારનો અરધો દહાડો ને રવિવારનો આખો દહાડો બંધ

રહે છે શનિવારે બધ ન રાખે તે શુક્રવારે ચારધો દહાડો બધ રાખે
 'Shop hour acts' શુનીયનમાં સર્વત્ર અમલમાં છે

નાકરિયાતોને પમાર માટેનું પલ્કુ રેન્ડર્ડ હાવેલું હોય છે. ગોરા
 વેપારીઓને ત્યાં જુદા જુદા સ્ટોલ ઉપર સેલ્સમેન તરીકે ગોરી
 છોકરીઓ હોય છે. એ સેલ્સમેન તરીકે કામ કરતી ગોરી છોકરીઓના
 મુખનો કાયદો જેવો ટહુકાર 'થેન્ક યુ' શબ્દ અજબ આકર્ષણીય
 લાગે છે આ પ્રકારનું શિક્ષણ તેઓને મળેલું હોય છે પ્રત્યેક
 સ્ટોલ ઉપર અલગ મશીન રાખવામાં આવ્યું હોય છે સાજ સુધી
 એ સ્ટોલ ઉપર કેટલું વેચાણ થયું તેનો વિગતવાર મરવાજો તે મશીન
 બતાવી દે છે ને તે પ્રમાણે પૈસા કેશીઅર તેમણી સહાયી લે છે

સાંજના ૬ વાગે ઓફિસો બધ ચતા ને શનિવારના બપોર
 પછી અહીંની બજારોમાં ગોરી ચામડીના સ્ત્રી પુરષોની બીડ, તેમનું
 અડકાઈમાં ઉતાવળ ચાલવું ને તેમના જુદી જુદી તરેહના રંગબેરંગી
 ટ્રેસ પ્રત્યેક વીઝીટરની આખને ચકિત કરી નાખે છે

જો'બર્ગનું પાર્ટ રેસન ટપ્પ હાજરો પાઉન્ડને ખરચે બતાવાયું
 છે ઉપરથી દેન ચાલી જાય ને નીચે બોયગમાંથી માણસોની આવ
 જાય થાય ટ્રેડફોર્મોપર જવા માટે નબખવાર ઉપર જવાના રસ્તાઓ,
 ટીરમે, એક પેની નાખી વજન કરાવવામાં મશીનો, ચાકલેટ વેચવાના
 મશીનો, 'ટિકી' નાખી બિચબની વાત લેખિત લેવાનું મશીન,
 તેમજ રંગબેરંગી જાહેર ખખરો ભીંતોપર જોઇ ગોરી પ્રજાની
 વ્યવસ્થાશક્તિ ફેટલી મુદ્દર ને અનુકરણીય છે તે સમજી શકાય

દુનિયામાં નીકળતી છેલ્લામાં છેલ્લી ફેશનનું અનુકરણ પહેડું
 અહીં થાય છે ગોગ વેપારીઓની દુકાનોમાં કાચમાં ગોઠવાયલા માલ
 ને બહારના 'શો'માં ઉડીને આખે ચડે તેવી રીતે આકર્ષકપણે મૂકેલો
 વ્યવસ્થિત માલ જોતા જરૂર કંઈ ને કંઈ ખરીદવાનું મન થઈ જાય
 ગોરાઓની વેપાર કરવાતી પદ્ધતિ બહુ વ્યવસ્થિત ને જપકાદાર હોય
 છે પોતાના માલકોને જવાબ અમલદાર ના થાય તે માટે ખામ

કાળજીવાન તેઓ ગ્રહે છે પ્રત્યેક વસ્તુના ભાવ તો તે ઉપર જાપેના જ હોય ભાવમા સ્ત્રીય કડાકૂટ તેઓને કઠવી પડતી નથી વજન કરવાના મશીનો પણ તમે પ્રત્યેક ગ્યજો જુઓ એક પેની નાખનાથી તમારા વજનનો ટાઈપ કરેલો આકડો તારીખ માથેનો તમને મળે

‘ન્યુ ટાઉન’મા મોટામા મોટી ‘પ્રોડ્યુસ માગેટ’ પાઉન્ડ એક લાખ અને ત્રીસ હજારને ખગ્ગે ઉભી કરવામા આવી છે જેમા યુનીયનનું બહુ પ્રોડ્યુસ, ફૂટ વગેરે વેચાના આવે છે કેફેની પણ એવી વ્યવસ્થા છે કે તે માગેટના શ્રેષ્ઠ ઉપર પ્રત્યેક વેગન આવીને હિલુ ગ્રે યુનીયનની મુખ્ય પશુઓની માગેટ પણ અહીં છે

આ મિવાય ગોરાઓ માટેના અનેક હોટલોમા ‘કાર્નટન હોટલ’ એ સૌથી મગ્સ હોટલ અહીં ગણાય છે જેમા લોર્ડો તથા ઉચ્ચ કુટુંબના ગોરા સ્ત્રી-પુરુષો રહે છે

બાળકોના શિક્ષણ માટે આર્થિકનેજો, ટેક્નીકલ કોલેજો, મર્વ પ્રકારની કોલેજો યુનિવર્સિટી તેમજ ૧૦૪ માધ્યમિક સ્કૂલો ગોરી પ્રજાના બાળકો માટે છે સિનેમાઓ તો અનેક છે તેમા ઇન્ડિયનોને તો ફક્ત એકાદ બે સિનેમામા જ જવાનો હક્ક છે

આ શહેરને ફરતી ફ્રીન્સથી રેન્ડફર્ડન સુધી સોનાની ખાણો છે આ મોનાની ખાણોવાળા વિસ્તારને મોનેરી લેતો કહેવામા આવે છે રીફ રીફ પણ કહે છે શહેર નીચે પણ ખાણો છે એટલે ખરી રીતે આ શહેર નીચેથી પોણુ છે ચોતગ્ર મોનાની ખાણોની મધ્યમા હોનાથી આ શહેરનું ઉપનામ Golden City અપાયલું જશે

પાર્ટાઉન, મે ફો અને એવા જ બીજા સુદર ઉપવતો જેની ઉભી જગ્યાઓપર ગોરાઓ વસે છે શહેરમા મગ્સ ગાડીઓને લાવવાનો કાયદો નથી, ઘોડા ગાડીઓ ચાલી શકે

આવડા મોટા શહેરની અમલદાર ધમાલ-પ્રવૃત્તિ જોઈ પશ્ચિમની સુચવસ્થા, ચોખ્ખાઈ અને પ્રગતિ રહેજે સમગ્રજ છે મરીમમા

ઝરીબ ગોગી મિમીસોના ધરની પણ ચોખ્ખાઈ અને સ્વચ્છતા જોઈ
અગત્ય થઈ જવાય છે

પ્રત્યેક મોટા વેપારીને અહીં મોટગાર ગખાઈ પડે છે

પાર્ક સ્ટેશનેથી ન્યુટાઉનમાં

મિટોગિયાથી સરાગના ૮ વાગતે ગવાના થયો જરમીટન
જરકથને થઈ જરામગ ૮૧ વાગતે જોદાનિસ્મર્ગના પાર્ક સ્ટેશને ઉતર્યો

મિટોગિયાથી લાઇ જવણુસે મને ક્ષ્મા મુજબ આ સ્ટેશને
કોઈ મામુ લેરા આ યુ હોર તેમ જણાયુ નહિ તેથી આવડા જગી
અગત્યયા શહેરમા ન્યાનમગ થતા મને કેટલીક અગવડ તો વેવી
પડી પરંતુ કહેવત છે કે 'નગમુ થાય તે માગ માટે' આ અસ્માત
માગ મનધમા પણ એવાજ પ્રમારનો જન્યો અહીંના સુપ્રમિદ્ધ
વ્યક્તિ મારતગ પ્રાણુશકગ્રો એમેશ્વર જોશીનુ સીરનામુ મને જગજ્વારથી
માગ મિત્ર એવ્ય એવ્ય જોશી પામેથી મળેલુ હતુ મારી માથે ટ્રેનમા
એકાદ બે અહીંના હરજલાઇઓ હતા તેમને મેં જોશી માસ્તરને
ત્યા માટે જવાનુ છે એમ કહ્યુ સ્ટેશન બહાર થોડુ માથે ચાલીને
તેઓએ મને 'ન્યુટાઉન તો સીધો ગ્ગતો બના-યો એમ પૂછતો પૂછતો
ઇન્ડિયન મુઠ્યે પહેલ્યી શ્રી પ્રાણુશકગ્રોલાઈ જોશીને મૌથી પહેલા
મળ્યો શ્રી પ્રાણુશકગ્રોલાઈ અહીંની હિન્દી મમાજના એક સાચા
સેવાલાવી આત્મા છે વિદ્વાન છે હિંદીઓની ગજદારી પગિસ્થિતિનુ
ઘણુ અન્યુ જ્ઞાન ધરાવે છે ઇન્ડિયા તેમજ આફ્રિકાના જુદા જુદા
ગુજરાતી-અગ્રેજી વર્તમાનપત્રોમા આ તગ્ગના હિંદીઓની સ્થિતિ
પગ્તવે ઘણા વિચારપૂર્ણ આર્ટીકલો લખી પ્રચારકાર્ય કરે છે મારા
અનુભવી ને સરકારી લેખક છે 'ન્યુટાઉન' લોકેશનમા ગહે છે આ
તરફના હિંદુલાઇઓમા તેઓ માનનીય મોબો ધગવે છે સમાજને
દોરી શકે તેવા છે મુજબ સહિત અહીં વસે છે જોદાનિસ્મર્ગમા
પગ' મૂક્તા પ્રથમ આવા અનુભવી વિદ્વાન જણુની મુદાકાત ખરેખર

મને ઘણીજ ઉપયોગી થઈ પડી. તેઓશ્રી મને ઉસ્લામશેર મળ્યા-
મારી સાથે સ્ફૂલેથી ઘેર આવ્યા. જમ્યા. એટલામાં મુરબ્બી વાસુદેવભાઈ
દેવે પણ આવ્યા. તે પોતાને ત્યાં મને તેડી ગયા. પ્રથમ મુલાકાતે
હું ૧૦ દહાડા આ શહેરમાં રહ્યો ત્યાંસુધી અહીંજ 'ન્યુટાઉન'માં
મુરબ્બી દેવેને ત્યાં રહ્યો હતો. હું ગયો તે દરમ્યાનમાં પોતાના પુત્ર
સમાન માયા દાખવી-મારી કાળજી કરી એ દંપતીએ મને
આભારવશ બતાવ્યો.

ઇસ્લામી ભાઇઓ

આ શહેરમાં હિન્દુઓ કરતાં ઇસ્લામી ભાઇઓની મંખ્યા થોડી
છે. મુસ્લીમ ભાઇઓમાં મિ ગાર્ડ અને ઇસપમિયાં એ બન્ને માલેતુગર
વ્યક્તિઓ છે. ઘણી મોટી પ્રોપર્ટીના માલિકો હોઈ કઈ હજારો
પાઉન્ડ વાર્ષિક ભાડાની તેઓને આવક છે. કહેવાય છે કે જેટલા
તેઓ પંમાદગ છે તેટલા જાહેર જીવનમાં પાછળ છે. ગોરાઓની
સ્વતંત્ર કોલોનીમાં વસતા હોવા છતાં તમે એનો ડૂમ નોંધતે
એમ ન કંટપી શકો કે આ માલેતુગર માતગર મુમ્લીમે છે.
ખિવાહત રૂઝ મિવાય અન્ય કોઈ જનહિતની પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ્યે જ
તેઓના ઉદાર હૃદયનો કોઈવાર પરિચય કરાવ્યો હોય. અન્ય મેમણ
ભાઇઓ મુખ્યત્વે ફૂટ વિ.નુ હોલસેલ ને પરચુરણ ખીજનેસ કરી ગયા
છે. યુનીયનમાં ફૂટનું મોડું ખીજનેસ છે ઉત્પન્ન પણ થયું છે.

હિંદુ ભાઇઓ

કાડિયાવાડના થોડા બ્રાહ્મણ, વાણિયા, ખત્રી આદિને હિંદુ
ભાઇઓમાં અપવાદ ગણી લઇએ તો અહીં બધા ગુજરાતી ભાઇઓ વસે
છે. મુખ્યત્વે કરીને મુરત, ખારડોલી તરફના પાટીદાર ભાઇઓ,
કોળી ભાઈઓ ને દરજી ભાઇઓની સંખ્યા સૌથી વધુ છે. ગણ્યાગાંઠ્યા
અંગતર તરફના કેળવાયલા પટેલ ભાઇઓ પણ છે.

આ મિવાય પ્રગ્નપતિ ખત્રી, દરજી, અનાવિલ ને થોડા
હરિજનો પણ છે કાડિયાવાડી લોકનાણુ ભાઈ આ શહેરમાં એક પણ નથી.

ચેતનવંતા યુવાનો

અહીં વસતા ગુજરાતી હિંદુ યુવાનોમાં ચેતન છે, ઉત્સાહ છે. અગ્રેજી ભાષા મોટા ભાગ ભણેલો ન હોવા છતાં પણ મારી રીતે સમજી શકે છે. ખપપૂરતું બોલી પણ શકે છે. અહીંના ગુજરાતી ભાષાઓ સમાજ સુધાગની કે દેશોદ્ધારની કે દરકારી એવી જાહેર હિતની પ્રવૃત્તિમાં પોતાનો ફાથ હમેશા ઉઘો ગણનાગ છે, તેઓમાં સ્વદેશ માટે અપૂર્વ અભિમાન તરવરતું જોવાય છે. ગુજરાતમાં જળમંકટ કેળવણીની મધ્યમાં તેમજ ઇતર જનહિતની દિલચાપોમાં તેઓનો ફાજો મોટો છે તેઓ માતૃભૂમિ ભારતથી હજારો માઈલ દૂર પદેશમાં વસતા હોવા છતાં પોતાની સાતિ સુધાગની સત્પ્રવૃત્તિમાં પણ યથાશય આર્થિક મદદો કરી રહ્યા છે.

૧૨૮ આફ્રિકાના હિંદીઓ કરતા અહીંના હિંદીઓની રહેણીકગણી ઉચ્ચ પ્રકારની જી સગમ.

સાઉથ આફ્રિકા યુનીયનમાં વસનારા હિંદુભાષાઓ નાતજનનો બેદલાવ ખાસ ઠરીને ગણતા નથી જોકે કાઠિયાવાડી હિંદુઓમાં તો અહીં પણ ક્યાકે ક્યા. આવો બેદલાવ જોવાય છે.

જ્ઞાતિ મંડળો

આની પ્રત્યેક મમાજના જુદા જુદા જ્ઞાતિમંડળો છે જેવી કે પાટીદાર સોસાયટી, દરજી મંડળ, પ્રજાપતિ એસોસિએશન, કોળી હિતવર્ધક મંડળ, ખત્રી-દરજી મંડળ વગેરે વગેરે આ બધા મંડળો ને સોસાયટીઓ હિંદુ સભકન સાધના, તેમજ જ્ઞાતિ-સમાજહિતદારી કે દેસહિતકારી સત્પ્રવૃત્તિઓને સત્વરે વેગ આપના માટે ઉપયોગી છે.

પાટીદાર સોસાયટીના અગ્રણી કાર્યકર્તાઓ થી રજુઠાડભાઈ વાલજી, ભગાભાઈ મઝજી, ડાહ્યાભાઈ રામાભાઈ અકોટીકર વગેરે છે. 'ન્યુટાઈન'માં સોસાયટીનું મકાન છે—પાટીદાર હોલ છે કામની સિધાય અન્ય સભાઓ માટે પણ તેનો ઉપયોગ જવા દેવામાં આવે છે.

દરજી મંડળના આગેવાન શ્રી. નાગરભાઈ કે. ગોપાલ કરીને એક સમાજસેવક છે. પ્રીડિયોર્ન-Coloured લેક્શનમાં ૧૧મા રસ્તાપર Tailoringનું કામ કરે છે. આ મંડળના સ્થાપક મળુ તેઓશ્રી પોતેજ છે.

પ્રજાપતિ એસોસીએશનના મુખ્ય કાર્યકર્તા શ્રી. લીખાભાઈ ઉકાભાઈ નામક એક ઉત્સાહી નવયુવાન છે. સાચા સમાજસેવક છે, ૧૦ વર્ષની ન્હાની વયે આ પ્રદેશમાં આવી સરવીસ, છુકડિપીંગ આદિ કામોનો અનુભવ લઈ મન ૧૯૩૦ થી આ શહેરમાં 'માતર ધર્મ' ના નામે મારકેટ સ્ટ્રીટમાં ગોરા લેક્શનના બરની હેટ-ટોપીઓ બનાવવાનું કારખાનું ખોલ્યું છે. ટૂંકસવાલ હિંદુ સેવામમાળના માનાધિકારી મત્રી. પ્રત્યેક સમાજ હિતકારી કાર્યોમાં આગળ પડેના ભાગ લેનાર, શાંત, નિરાભિમાની ને સ્નેહાળ સ્વભાવના સાહિત્ય-હિતેજક યુવક છે.

કોળી હિતવર્ધક મંડળના મુખ્ય કાર્યકર્તાઓ શ્રીમાન શેઠ વલ્લભભાઈ ભગાભાઈ ખટેલ, પુરુષોત્તમ મજલ્લાલ તેમજ જમમતભાઈ વગેરે યુવકો છે. સર્વ મિલનસાર, લાગણીવાળા, સાહિત્યવિદ્વામી ને સંસ્કારી છે.

ખત્રી-દરજી કામના મંડળના આગેવાન ભાઈ વનમાલી ડાહ્યા કરીને એક મંડારી વ્યક્તિ મારકેટ સ્ટ્રીટપર Tailoringનું બીઝનેસ કરે છે.

સ્નેહુભર્યા સ્વાગત

આ સર્વ મંડળોના આગેવાન કાર્યકર્તાઓ ઉપરાંત માસ્તર ઝીણાભાઈ પ્રવાસી, મિ. પારેખ, ભાઈ અમ્બેદ્રાલ, લલ્લુભાઈ મોદી, બહુક મહારાજ વગેરે મર્વ કામોના ઉત્સાહી યુવક બહુઓએ મારા ઉપર અગાધ મમતા અને સ્નેહભાવ વરસાવ્યો હતો.

જોગર્જ સ્ટ્રીટપર આવેલ ભાઈ જમમતભાઈ ને અમ્બેદ્રાલનું

‘સિન્ધી શીલ્ડ ડાઉસ’ મારી આફ્રિકાને પ્રેમિયન્ટ ટ્રીટમાં આવેલું એમનું રેસિડન્સી જ્વાઈન્ટ માર્ક પણ રેસિડન્સી સ્થાન બન્યું હતું સગાભાઈ સમ એમનો એકાદ ગિનેમાદિ બેનામા, સહેલના બેના બેના સ્થળોએ જવામા ભાઈ અબેવાન દેમાઈ ને જમમતભાઈ મારી માથે હોય મારા માટે ત્યારે જરૂર પડે ત્યારે થીમાન વધભભાઈ ભગાભાઈની મોટગાર તૈયાર ગેતી બોહાનિરખગના ઉપર દર્શાવેલા આગેવાન કાર્યકર્તાઓ-ગુજરાતી બધુઓના સ્નેહભાવના મંભારણા વાયમ ગહેશે

આ સર્વ ગુજરાતી ભાઈઓએ મારા તરફ જે માયા ને મમતા બતાવી છે તે કદી મારાથી બૂલાય તેમ નથી એમના હૃદયના સ્નેહભર્યા-સ્વાગત માટે હું આભાર માનુ છું

લોકેશનોમાં ગુજરાતી ભાઈઓ

ન્યુટાઉન, ફ્રાંસિસ્કો અને વ્રીડિડોર્ષ એ ત્રણેય ‘લોકેશનો’ એક બાબુ નજીક નજીકમાં છે પહેલા બે હિંદીઓ માટે અને છે હું Coloured ગ્રીન પ્રજા માટે છે તેમાં હિંદીઓ પણ છૂટા છવાયા રહે છે ખરા અને બીજી પૂર્વ સામ્રાજ્યમાં છપી નામક લોકેશન હિંદીઓ માટે છે નેમીન લોકેશનોના પણ હિંદી દુનનદાગે ગહે છે

ન્યુટાઉન અને ફ્રાંસિસ્કોમાં મુખ્યત્વે કરીને પાનીદાર ભાઈઓ બહોળી સખ્યામાં રહે છે તેઓ ગાડીબોડા રાખી ગારાઓને ઘેર ફૂટ સપ્લાઈ કરવાનો ધંધો કરે છે, તેમાં કેટલાક ભાઈઓ અહીં સહકુટુંબ રહે છે જેઓ સહકુટુંબ અહીં નથી રહેતા તે થોડા ગાડીઓ રાખી શકાય તેના રેટેન્ડોમાં ૧૫-૨૦ ભાઈઓ એક સાથે રહે છે ને રસોયો, બોય વગેરે રાખીને બધા એક કુટુંબની માફક એક રસોડે જમે છે માસિક ખર્ચ ભાગે પડતું સૌ આપી દે છે આમ સર્વ એક સાથે ગહી શકે તેવી સગવડવાળા એ મનનો હોય છે આ રીતે રહેવાથી બીજા પણ કેટલાક ફાયદા છે એકજ દેશના એકજ જાતિના અને સગા સમઘીઓ હોવાના કારણે એક બીજાની શરમે

જાણીતા મોટા વેપારીઓ

અલેક્સાન્ડ્રીટ, પ્રિન્સિપલ સ્ટ્રીટ, માર્ગેટ સ્ટ્રીટ, બ્યોબર્ટ સ્ટ્રીટ
આદિ રસ્તાઓ વેપારના મુખ્ય લતા ગણાય છે

આ શહેરમાં હિન્દુ લાઇઓની બે નણુ મોની વેપારી કંઠો છે
મુખ્યત્વે ડરીને તેઓનો રેશમી તેમજ સુતરાઉ કાપડનો વેપાર મોટા
પાયા ઉપર છે તેમના નામો

૧, આઇ. સી. આર.આલ્લાહ કું રેશમી સુતરાઉના કાપડના
હોલસેન વેપારી, હિંદી તેમજ યુરોપિયન સમાજમાં મોલાદાર,
ટ્રાન્સવાલ ઇન્ડિયન કૅન્સેસના આગેવાન ડાર્બર્ના, પ્રસામી હિંદુ મુમાદરોઈ
આશ્રમ સ્થાન ' જાપાનમાં પણ આ કુંની બેન્ચ છે શ્રી ઇશ્વરભાઈ,
આચાર્યભાઈ ને ચુનીલાલભાઈ ત્રણેય બાગીદારો ચરોતરના કળવાવલા
પટેલ બધુઓ. જાહેર ક્ષિતની હરકોઈ પ્રજ્ઞિતમાં આ કુંનો કાળો હોય

૨, (શ્રી. વશ્વલભાઈ ભગાભાઈ પટેલ) સી. કેવળરામ
કુંના નામ માથેનું જાપાન આઇના ને ઇન્ડિયન સીદકનુ બીઝનેસ ખરીદી
લઇ એજ નામે બીઝનેસ કરનાર રેશમના પ્રસિદ્ધ વેપારી શ્રી
વશ્વલભાઈનું નામ ટ્રાન્સવાલ હિંદી સમાજમાં સુપ્રસિદ્ધ છે આ
કુંનો નણુ બાગીદારમાં શ્રી વલ્લભભાઈ મુખ્ય છે ' જાપાન
બજાર ' અને જાપાન વેર હાઉસ ' નામે જાપાનીસ રેશમી તેમજ
સુતરાઉ કાપડની ખીજી બે કુંનો પણ તેઓની જ છે શ્રીમાન
ભાઈ વશ્વલભાઈ મૂળ નવસારી પાસે વીરાવડ ગામના વતની
તેઓની કુટુંબજાતમાં તેમજ એમના હૃદયમાં ગ્રેધી હિન્દુ
સમાજોત્તરિની ધગશ અનેરી છે શ્રી ટ્રાન્સવાલ હિંદુ સેવાસમાજના
તેઓશ્રી ખગ્ગનચી છે આ ગસ્થાને જોરદાર બનાવવા તેઓશ્રી
અયાગ શ્રમ સેવી ગલા છે સાચાસમાજસેવક છે સ્વભાવે મીઠનસાર,
પ્રેમાળ ને ઉદાર હૃદયી છે મર્વ કામોમાં સારી લાગવમ ધરાવે છે
આદિત્યરિવામી મનજન છે શ્રી કોળી ક્ષિતવર્ધક મડળના પણ
તેઓશ્રી આગેવાન છે

૩, ત્રીકમદાસ બ્રધર્સ:—આ ત્રીજી ફર્મ સિન્ધ-હેદ્રાબાદના લોહાણા ગૃહસ્થની છે. રેશમના હોલસેથ વેપારી: દૂન-સવાલમાં અન્ય કેટલાંક શહેરોમાં પણ એમની છાન્વો છે. ગોરા વેપારી લતામાં આ એક જ હિન્દુ ફર્મ છે. આ ફર્મ ગોરા નોકરો ને ગોરી છોકરીઓનો સ્ટાફ રાખે છે. મેનેજર પણ ગોરાઓ છે.

સત્સાધક સમાજની સભા

‘તા. ૧૩ મી માર્ચ (૧૯૩૨) રવિવારના અત્રેની સત્સાધક સમાજની એક મહા શ્રીયુત પ્રાણુરાડર જોશીના અધ્યક્ષસ્થાને ન્યુટાઉનમાં આવેલા પારીદાર હોલમાં મળી હતી: જેમાં પ્રસંગ પરત્વે થણાં વિવેચનો થયા પછી એવો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો હતો કે આ સ્થાનો ઉદ્દેશ આજ્ઞસુધી ધાર્મિક હતો; પરંતુ આજના મમયને અનુસરીને હવે તેનું કાર્યક્ષેત્ર વિશાળ બનાવવાની જરૂર છે. તેથી મર્વ ઉદ્દેશો સમાપ્ત થકે અને તે દ્વારા અહીંના હિંદુ સમાજને ઉપયોગી થાય તેવાં કાર્યો પાર પાડવા માટે મસ્થાનું નામ બદલવા જરૂર છે. નામની પસંદગી તેમજ તેને અંગે ધારા ધોરણુ રચવા પાચ સભ્યોની એક કમિટી નીમી. તે કમિટીએ આક દલાલમાં રિપોર્ટ રજુ કરવો એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું. પછી હોદ્દેદારો તથા કાર્યવાહક કમિટીની મુંદણી થઇ. તેજ ક્ષણે નવા ન્યુટાવલા પ્રમુખ શ્રી. રણછોડલાઇ વાલજીએ અધ્યક્ષસ્થાન લીધું. તેઓશ્રીએ નવા આવેલ મહેમાન લાઇ ડોમાણીનો પરિચય સભાજનોને કરાવ્યો. વળતર જવાબમાં શ્રી. ડોમાણીએ આજની ધન્ય પળે અત્રે વગ્તી હિંદુ કામના સાર્વજનિકહિતના મુદર કામો કરવા માટેનું બીજનરોપણુ થવા માટે આનંદ દર્શાવી કેટલુકે પ્રસંગને અનુસરતું વિવેચન કરી સૌનો આભાર માન્યો અને સભાનુ કામ પૂરું થયું.’

આ સત્સાધક સમાજનું નામ હવે શ્રી દૂન-સવાલ હિંદુ સેવાસમાજ રાખવામાં આવ્યું છે.

સ્વાગતાર્થે સ્નેહ-અભેદન

આ સ્નેહ-અભેદનને લગતો વર્તમાનપત્રોમા પ્રસિદ્ધ થયેલો અહેવાલ આ પ્રમાણે

‘અત્રેના સુપ્રસિદ્ધ વ્યાપારી અને જાણીતા સમાજસેવક શ્રીયુત વલ્લભભાઈ ભગાભાઈ તરફથી “લાહાણા વિન્ય” પત્રના તત્ત્રી અને ‘મમાજીજીવન’ના આઘતની ભાઈ ડોસાણીના સ્વાગતાર્થે, તેમજ અત્રેના ઉત્માહી કાર્યકર્તા શ્રી પ્રાણુચન્દ્ર જોશી સ્વદેશ જતા હોવાથી તેમની મફત મફત ઈચ્છા તેમજ ‘સત્સાધક સમાજ’ તે ‘ટ્રાન્સનાલ હિન્દુ સેનાસમાજ’ના વિશાળ મેનાક્ષેત્રવાળા નામમા ફેરનાયલી સરથા મારફત અત્રેના હિન્દુમમાજનુ સગદન તેમજ તેને અગે કેટલાક ઉપયોગી કાર્યો હાથ ધરવાને માટે વિશાળ વિનિમય કરવા પોતાના મારસેલ્સ રદીનાળા મગનમા એક સ્નેહ-અભેદન યોજવામા આવ્યું હતું જેમા અહીંના હિન્દુસમાજના વગદાર આસામીઓ, જેવા કે આઈ સી આશાભાઈ કુ વાગા શ્રીયુત ત્રિભુવનભાઈ ત્રીકમદાસ પ્લધર્મવાળા શેઠ ગોપાલદાસભાઈ પાગદાર સોસાયટીના કાર્યકર્તા શ્રી રણછોડભાઈ વાનજી અમ્મપ્રતિ મડળના આગેવાન યુવક શ્રી લીખાભાઈ શ્રી મેદી તથા સિન્ધી સીન્ધ હાઉમવાળા ભાઈ જસમતભાઈ દરજી કોમના આગેવાન એન. કે ગોપાન, વલ્લભભાઈ કોનજી વગેરે વગેરે પધાર્યા હતા.

જમણને ઈન્સાફ અપાયા પછી શ્રીમાન ભાઈ વલ્લભભાઈના ચતી ભાઈ મોદીએ પ્રારભમા હિંદી આવેલ ભાઈથી ડોસાણીનો કુખમા પરિચય કરાવ્યા પછી એમને આવકાર આપવા સાથે એમના કાર્યની સફળતા ઈચ્છી હતી.

શ્રી જોશી માસ્તર સ્વતંત્ર જતા હોવાથી એમની સફળ મફત ઈચ્છી ને ત્યારબાદ ટ્રાન્સવાયના હિન્દુમમાજની હાલની દયાળનક સ્થિતિ પરત્વે લક્ષ ખેચી હિન્દુ સેનાસમાજની સ્થાપનાને તેના ધ્યેય

નરક લક્ષ દોરી હાલ ગુરત સમાજના હિતાર્થે કેટલાંક ઉપયોગી કાર્યો
 હાય ધરવાની આવશ્યકતા બતાવી, તે ઉપર પધારેલા સજ્જનોની
 સહાનુભૂતિ ને સહાય ઇચ્છી હતી.

શ્રી. વલ્લભભાઈ ભગાભાઈ પટેલ
 શ્રી. ટ્રાન્સવાલ હિંદુ સેવાસમાજના ઉત્સાહી કાર્યકર્તા.

તે પછી ભાઈશ્રી ડોસાણીએ પોતાના કરેલા સત્કાર માટે
 શ્રીમાન વલ્લભભાઈ તથા પધારેલા ગૃહસ્થોતો આભાર માની આજના

યુગને અનુમરી અહીં હિંદુભાષાઓની ઐક્યતા તેમજ મમાજની શાગિરિ, માનગિરિ ને ધાર્મિક પ્રગતિના પવિત્ર ઉદ્દેશ સ્થપાયવી હિન્દુ સેવામમાજને અતિ અમત્યતા આપી હતી. હિંદુદેવ, લાયત્રેગી, હોમ્પીટ્ય, મૂલ વગેરે અતિ મહત્વના કાર્યોની જરૂરિયાત જણાવી હતી એના ઉપયોગી કાર્યમા અહીં મિગજેલા હિંદુ સમાજના ભુવણુપ શ્રીમાન મજજનોને માથ આપવા ખામ લરામણુ રી હતી.

ત્યારબાદ લાઇ જોરીએ પોતાની લાક્ષણિક શૈલીમા શ્રી વલ્લભભાઈ તેમજ પંધાગેલા મજજનોનો આભાર માની આ હિંદુ સમાજને અગે પોતાની ફજજપગ વિવેચન કર્યુ હતુ અને પોતાની સેવા મમર્પણુ કરવા હમેશા તૈયાગ હોવાનુ જણાવ્યુ હતુ વળી બાવા કાયમા મર્વ લદમીનદનોને મહાય આપવા અપીન રી હતી

ત્યારપછી લાઈ મોદી, રજુજેશભાઈ વાવજ, હીખાખાઈ પ્રજનપતિ દુવલભાઈ કાનજ, જમમતભાઈ, એન કે ગોપાગ વગેરે બધુઓએ પ્રમગને અનુમગતા લાગણીભર્યા વિવેચનો કર્યા હતા.

ત્યાર પછી શ્રીયુત લાઈ મોદીએ આ મસ્થાની આપના ને તેના બહોળા ધર્મક્ષેત્રોપગ પોતપોતાના વિચારો દર્શાવી માયા હદ્યે સાથ આપવા સૌને વિનતિ રી હતી

બાદ આશાલાઇ કુ વાળા શ્રી ત્રિભુવનલાઇએ આવી હિતનરક સમાજ આપવાની આજના મમયમા ખામ જરૂરત જણાવી અને હિંદુભાષાઓના હિતના ધર્મો તગ્જ પોતાની મહદ્વતતા દર્શાવી, તેવા કાર્યોમા બનતો મારામા સારો ક્રાજો આપવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી હતી

ત્યાર પછી ત્રીકમદાસ બધસંવાળા મેડ ગોપાગદમલાઇએ લાઇ ડહસાણી તથા શ્રી જોરીની મફ મફજ ઇચ્છી હિંદુ સેવામમાજની સ્થાપના તગ્જ પોતાની હદ્યપૂર્વકની સમતિ જણાવી અને સાથા ધર્મકર્તાઓ બહાગ પડે તો જરૂર મમાજનેપયોગી કામો દીપી નીકળે

અને એવું થાય તો હોસ્પીટલ વગેરેની યોજનામાં પોતાના તરફથી સૌથી મારો ફાળો આપવાની અલિવાપા અક્ત કરી હતી.

આ પ્રમાણે હિંદુ સેવાસમાજની સ્થાપના અને તેને અંગેનાં ઉપયોગી કાર્યો પરત્વે મહત્વના વિચારો કરવામાં આવ્યા હતા.

અંતમાં રાતના દ્વા વાગતે શ્રીમાન વલ્લભભાઈ તથા આમંત્રાયલા સજ્જનોનો અરમ્ભપરસ્પ્ર આભારવિધિ થયા પછી મર્વલાઇઝેડે એકપૂર્વક છૂટા પડ્યા હતા.

પ્રોગ્રામ

અહીં આવ્યાને ૧૦ દહાડા થયા આ દસ દહાડામાં હજી આ શહેર પૂરું જોઈ શક્યો નહિ તેમજ Golden area-સોનાની ખાજો વાળા વિસ્તારમાં પણ હજી જોવા જવાનું બાકી હતું તેથી પ્રિટોગિયામાં શ્રી. જીવજીદામભાઈ માથે નક્કી થયેલા પ્રોગ્રામ મુજબ તા. ૨૧ મી માર્ચના અમારે બનતેને નોંધર્ન ટ્રાન્સવાલના Zoupatansbary જીલ્લાના હેડક્વાર્ટર-લુધમિટ્રીઆઈ માથે જવાનું હોવાથી મારે ટાઈમિમર શ્રી. જીવજીદામભાઈ પામે પહોંચી જવું. અને ત્યાંથી પાછા આવ્યા પછી ફરી જોહાનિસ્તર્ગ આવવું એવો નિશ્ચય કર્યો.

સંગીતનો જલસો

આવતી કાલે જોહાનિસ્તર્ગ છોડી મારે પ્રિટોગિયા જવાનું હોવાથી ભાઈ અખેલાલ દેમાઈ અને ભાઈ જમમલ ભાઈએ પ્રેમિડન્ટ સ્ટ્રીટમાંના પોતાના રહેવાના મકાને એક સંગીતનો જલસો ગોઠવ્યો હતો. તેમાં ભાઈ પુરુષોત્તમ ત્રજલાલ, લખુભાઈ, બટુક મહાગજ વગેરે ઘણા સ્નેહી જનોએ હાજરી આપી હતી.

શ્રી. બટુક મહાગજ સંગીતમાં મારી કુશળતા ધનને છે. સંગીતનો મધુરો આગ્વાદ લઈ સ્થા પાણી ને કૂંટને ઈન્ચાફ આપી સોડી રાત સુધી ગમ્મત કર્યા પછી અમે સૌ છૂટા પડ્યા.

૧

રેલ્વે ટ્રેનમાં

તા ૨૧ મી માર્ચની મનારના આઠ વાગતે ઉપડતી મેન્ટ્રેનમાં હું જોઈ મળીથી પ્રિટોરિયા જવા ગયાના થયો જંગમીસ્ટન જાંકશને ૧ ૨૫ આઠ મગાવીને જંગ ખુશમિજ્જળથી બેટો ટ્રેનમાં થોડા પ્રિસામી ભાષ્જો પ્રિટોરિયા જતા હતા એમની વાનચિતો ઉપગથી મે ૧૫૨૬ કે તેઓ દર્ષક કોર્ટના મમ માટે નય છે મારા પ્રશ્નના જવાબમાં તેમાના એકે ખુનાસો જ્યો કે 'આ લાઇએ મનાઇ સ્ત્રી માથે લગ્ન થયા છે તે મવાઈ સ્ત્રીથી થયેન એકે ખુત અત્યારે દેશમાં છે નેને આ દેશમાં આવવાનો હક્ક ધર્મીએશન ઓફિસે નાહ્યુન જ્યો તેથી તેના હક્ક માટે પ્રિટોરિયા સુપ્રિમ કોર્ટમાં લડન ચાલે છે તેથી તે કેમમાના માક્ષાઓનો મથ આજે સુપ્રિમ કોર્ટમાં કેસની મુ ન હોવાથી માક્ષી આપવા પ્રિટોરિયા નય છે'

નોરધર્ન ટ્રાન્સવાલ તરફ

મગાન ૯-૨૦ મિનિટ હું પ્રિટોરિયા સ્ટેશને પહોંચ્યો તે મોટા ટેમ્સીમાં બેસી ઈન્ડિયન લોકેશનમાં શ્રી. જીવલુદાસભાઈની દુકાને ગયો જીવલુદાસભાઈનું માથું હુ ખતુ હોવાથી તેમજ જરા ચરદી જેવું થવાથી આજે તેઓ લુઈમટ્રીઆઈ મારી માથે આવી શકે તેમ ન લાગ્યું, ખતુ મને તો મમમ ગુમાવવો પગડી શકે તેમ હતુ જ નહિ તેથી મે તો તે જ દહાડે રાતના ૧૧ વાગતે ઉપડતી લુઈમટ્રીઆઈ જવાની ટ્રેનમાં નીકળવાનો નિર્ણય કર્યો. જીવલુદાસભાઈએ જીવવાગની ટ્રેનમાં ચોક્કમ આવવાનું કહ્યું ગતના ૧૦-૩૦ મિનિટ ભાષ ગીરધર્જભાઈ તથા માસ્ટર અચુભાઈ મોટગમાં મને સ્ટેશને મૂકવા આગ્યા પ્રિટોરિયાથી લુઈમટ્રીઆઈની ટિર્ન ટિકીટ પા ૨-૩-૬ આપી લીધી એપ્રિય કન્જેશન ટિકીટના ચાર્જમાં પણ લગભગ પાઉન્ડ એકનો ફાયદો થયો આ પ્રમાણે હું નો લુઈમટ્રીઆઈ જવા ટ્રેનમાં ઉપડ્યો રાતની ટ્રેનમાં દડી વિશેષ ને સેકન્ડમાં ભોગભોગે

કોઈ સયવારે પણ નહિ તેથી નિદ્રા દેવીએ મારી સાથે રસણાં લીધાં. જીવ અનેક વિચાર વમળમાં પડ્યો. વિચારોના બોળ તળે કચડાઈ ગયેલું મન, ત્યાં મીઠી નિદ્રા ક્યાંથી હોય? આખરે મોડી રાત્રે બહુ મથામણે આંખો સહેજ સાજ મોંચાઈ ને સવારે ૭ વાગે ઉઘડી ગઈ. શૌચવિધિ પછી ૧ કપ કાશી મંગાવી પીધી. કંઈક સ્ફુર્તિ આવી. સુસવાટ કરતી ટ્રેન દોડી જાય ને ટ્રેનના વેગ સાથે કુદરત પોતાનું સૌન્દર્ય જાણે વેરતી જાય. મનના તરંગો વાયરલેસથી પણ વધુ વેગવતા ઉઠજે. એમ અનેક દસ્યો નિહાળતો વિચારતો બપોરના ૧૧૥ વાગે ઉત્તર ટ્રાન્સવાલના લુધમટ્રીચાઈ સ્ટેશને પહોંચ્યો.

લુ ધ સ ટ્રી ચા ઈ

પ્રિટોરિયાથી ૨૬૬ માઈલ દૂર ચાય છે. મેલ ટ્રેન ૧૪૥ કલાકે પહોંચે છે. ઉત્તર ટ્રાન્સવાલના જ્યોત્સનગરી જીલ્લાનું મુખ્ય હેડ ક્વોર્ટર છે. પર્વતોની તળેટીમાં આ ટાઉન આવેલું હોવાથી રમ્ય દેખાય છે. પહેલાં રેલ્વે સ્ટેશન ટાઉનથી ૫ માઈલ દૂર હતું પરંતુ સન ૧૯૨૮થી ગામ નજીક લાવવામાં આવ્યું છે: અહીંથી લગભગ ૯૦૦ માઈલને અંતરે સરહદ ઉપર મસીના નામક ગામ છે ત્યાં તાંબાની ખાણો ને તાંબુ ગાળવાનું મોટું કારખાનું છે.

સને ૧૯૧૭ પહેલાં પિટર્સબર્ગ સુધી જ રેલ્વે હતી પરંતુ ૧૯૧૭ થી રહોડેસિયાની સરહદ પર આવેલા મસીના શહેર સુધી રેલ્વે લઈ જવામાં આવી છે. આ લુધમટ્રીચાઈ ગામ એ કોઈ લુધમ નામક પ્રભાવશાળી વ્યક્તિ ઉપરથી અપાવલું લાગે છે. આ યુનીયનના કોઈપણ શહેરમાં તમે જાઓ ત્યાં તમને ક્રિશ્ચિયન ચર્ચો તો પ્રથમ નજરે પડશે; તેમ અહીં પણ સુંદર જગ્યા ઉપર ચર્ચનું જુરજ જોવામાં આવ્યું, તે ઉપરથી મને વિચાર આવ્યો કે આ સત્તા શોખીન ગોરી પ્રજા પ્રત્યેક સ્થળે પોતાની સત્તાના પાયા મજબુત કરવામાં ધર્મરત્ન પાઠરીઓનો કેવો ઉપયોગ કરે છે? પણ એ

વિચારમાળા વધુ લંબાઇ નહિ. ટ્રેનની મુમાફગીએ મને જરા સુસ્ત બનાવ્યો હતો. આ ગામ પર્વતની તળેટીમાં રમ્ય લાગે છે.

મુખ્યત્વે કરીને આ તરફ મોટી મોટી જમીન ધરાવના ગોરા ફારમરો છે. મુખ્ય પેદાશ મકાઈ ને બાજરીની છે. તેમજ ૩ Cotton પણ ઉગાડવામાં આવે છે. ચોતરફ જંગલમાં કુંગની દારો, ટેકરીઓ અને ખીણો છે, તેમાં છટા છવાયા ડાળાલોક-નેટીવો 'ઝુઆ'—કુબા બાંધી રહે છે. તે નેટીવો દર વરસે ત્રણ માસ સુધી ગોરા ફારમરોના ફાર્મમાં કામ કરે તેના બદલામાં ફારમરો પોતાના ફાર્મમાંથી થોડીક જમીન તેઓને ખેડવા આપે છે.

દેશબંધુઓ

રેલેશને ગાડી ચોખી ને બારીમાંથી મે ડોકીયું કર્યું તો બાઇ નાગયણુદામ કુંગરશી મને મોટરકાર લઈ મામા આવેલા દેખાયા. હું એમની માથે એમને ત્યા ગયો. ગ્લાનાદિ કરી જમ્યા ને પછી આ ગામમાં એક સુધારક -ચક્તિ મીમાન ખરેખરો અંતરે ડરબનમાં મેં હઈકે માખણેલું તેને મળવા જવાની છજામાં થઈ. તેઓને હું મળ્યો. થોડી વાતચિત આડી અવળી કર્યા પછી બાઇ વી. એમ. ચેલાળી, બાઈ કલ્યાણુજી મુંદરજી, મનનાથ વગેરેની મુલાકાત થઈ. અહીંના બાઈઓનો નિન્યકમ, ૧૦૧ વાગને સવારે જમી સેવાનો ને પાછો ૫ વાગને જમી લઈ રેલવે સુધી બધાએ માથે ફરી આવવાનો મેં જોયો. મેં પણ બાઈ માથે પૂગવ્યો.

અહીં ડી. મોરગજી, વી. એમ. ચેલાળી, કલ્યાણુજી મુંદરજી, વી. ગાકજી ને એ. ગાકજી. એમ પાંચ લોકોના બાઈઓની દુકાનો છે. એમને ત્યાં વાગ કચ્છી હું મેંદમાન બન્યો હતો. મુકવારે શી. — , તમનાથ પણ મિટોરિયાથી અહીં આવી પહોંચ્યા.

જંગલની સહેલગાહે ,

તા. ૨૬ મી માર્ચ ને શનિવારે ૨ વાગતે લાઇ નારાયણભાઈની જંગલમાં આવેલી દુકાનોએ સીબાસા લાઈનમાં અમારી કપની એમની મોટરમાં સહેલગાહે નીકળી. કુદરતે બણે પોતાનું સધળું સૌન્દર્ય અહીંજ ઠાકવું હોય તેવી જુદી જુદી સીન સીનેરી નેઈ ધડીલર સાંસારિક લાવનાઓ બૂલાઈ ગયા જેવું લાગ્યું. એ કહેવું નેઈએ કે શ્રી. નારાયણભાઈએ પોતાના રટાફના ૫-૬ માણસોને અગાઉથી ખાધાખોરાકીનો સરસામાન લઈ મોટર લોરીમાં મોકલી દીધા હતા. રસ્તા જંગલના ને લગભગ ૭૨ માઈલપર એક જર્મન મીશનરીના ફાર્મમાં આવેલી એમની દુકાને અમે સાજના ૬ વાગતે પહોંચ્યા. પછી તો દુકાનની પછવાડે વનરાંજમાં માણીગા માડીને ધખાવેલા અગ્નિ ઉપર નારાયણભાઈ રોટલી વણે, ઘેણાણી પકાવે, કૃત્યાણુજીભાઈ મગ જુએ, વચમાં જીવણદાસભાઈ પણ મદદ કરે. આ દસ્ય અતિ આસ્વાદનક લાગતું હતું, આ બધું તૈયાર થયા પછી દુકાનના આગલા ભાગની પરસાળમાં મૌ એકહારે જમવા ગોઠવાઈ ગયા. મારે ને જીવણભાઈને શનિવારનું એકટાણું હોવાથી જમવાનું નહોતું. તેથી અમે ફૂટનો ઉપયોગ કર્યો.

આ રીતે જમણુ વિધિનો ઉકેલ થયા પછી મોડી રાત સુધી અગમ ડીગમની વાતો, પાનાની રમતો શરૂ થઈ. છેવટ ૩ વાગતે રાતના મૌ સૂતા. સવારના વખતગર ઉઠી દાતણ પાણી કર્યા ત્યાં તો કૃત્યાણુજી ભાઈએ ચાલુ તૈયાર કરી નાખી. પછી એ પાકશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ કૃત્યાણુજીભાઈએ કીચનનો કચળો લીધો. ઝપાટામાં રોટલી, શાક વગેરે બનાવી નાંખ્યાં ને મૌ માથે જમ્યાઃ બાદ કૃત્યાણુજીભાઈ પોતા સાથે હમેશના નિયમ મુજબ લાવેલ રિવોલ્વરથી નિશાન બાજી નાંખવાની રમત શરૂ થઈ. ૧૨ વાગતે અમે ફરી પાછા લુધસટ્ટીયાડ આવવા સૌ મોટરકારમાં બેઠા. રસ્તામાં ન્યાં ન્યાં નારાયણભાઈની

દુકાનો આવે ત્યાં થોડી વાગ થોડીએ એક બેલે તો નિર્ભય જળનાં વહેતા ઝગણામાં મેં જટથી સ્નાન કર્યું.

આ પ્રમાણે જળનમાં મગજ ને મોજ મઝાદ કરી અમે માઝ ચાર વાગને પાછા લુઈમિટ્રીયાડ પહોંચ્યા. આ ગમલિય પ્રમગ વિમાર્યો નહોતો વિમરે આ પછી બે દલાડા મૌ ભાઈઓ સાથે અહીં આનદમાં વિતાવ્યાં. અહીં ૨ વલિક, ૨-૩ પટેન તથા એક જાવજીભાઈનામે ખોળ મહૂગદમ્ય ઉપરાંત થોડા મેમણુ ભાઈઓની દુકાનો છે શ્રી જાવજીભાઈ મિવાય બધાનો વેપાર ઝાળા નેગીવો માથે છે.

નેટીવા વિષે કંઈક

રેઈંગાન, રવેન્ડા ને બસુટુ આ ત્રણ નતિના દાગા લોક- નેગીવો આ માલુના જગલોમાં વસે છે ને ઉપર જણા પુ તેમ ગોગા ફારમરોને ત્યાં ત્રણ મામ ખેતરમાં કામ કરી થોડી જમીન મને તેમાં ખેતી કરે માણ વાવે ને ધણોખરો વર્ગ મોનાની ખાણમાં કામ કરવા નામ કાઢ શહેરમાં નોમી કરે.

તેઓને સમીત બહુ પ્રિય હોય છે તેઓ તાવનદ નામે ને ગાય ત્યાં જોનારને ગમ્મત પડે છે.

એમની સ્ત્રીઓ દાય પગમાં લોખંડ ને પીનગના વારાના ગુંથળા પહેરે છે તેનું વજન બહુ ભારે હોય છે તેના ધરણા મચળા મોતી ને પીનગનો વારો છે પહેરવેશમાં એક જુગી જેવું આકુ ખમેથી ઢંકના નીચેના ભાગ સુધી નાખે છે.

આ તરફના એક નેગીવને ૨૫-૫૦ પાઉન્ડ, એક બી કરવા માટે ગ્યાના માપને આપવા પડે છે બહુ મોગી ઉમ્મરે કન્યા ધણીને ત્યાં જાય છે બહુ પત્નીરાદનો અહીં જિવાજ છે ધણી મરજી પડે ત્યારે સ્નાને છોડી દઈ રહે છે ને આપેલા પૈસા કે પરણે પાછા લઈ રહે છે એ ધણી ગમે તેટલી ઓછા પ્રે તેમાં ગોમ્બો ગોકો વચ્ચે હિંદુસ્થાનની માફક ખાર વેગે એ અહીં નથી મોગી શોક્ષ-મોગી

પ્રથમની સ્ત્રીનું બીજું શોક્યો માન જળવે છે એટલે કે મોટી શોક્ય એ મુખ્ય Chief ગણાય છે. બહુ પત્નીવાદ તો અહીં પ્રથમથી છે. તેના હેતુઓમા એક હેતુ એ પણ છે કે તેનાથી પુત્રીઓની પેદાશ થતા તેની સારી જેની રૂઝ મળે નેત્રીઓ હેતુ ખેતરમા કામ કરે ને મકાઈ ખાય

તેઓનો મોરક મુખ્યત્વે મકાઈ છે. તેઓનો રાજ નેટીવ Chief હોય છે તે દર વરસે એકેક પાઉન્ડ પોતાની હુદમા વસતા નેટીવ પાસેથી ટેકસ તરીકે લે છે આ નેગીવ રાજ્યોની બીજી કંઈ રાજ્ય પ્રકરણમા સતા ગઈ નથી

આ લોકો જૂત પિશાચને માનનારા છે શરીરે મજબુત ખરા પણ બુદ્ધિબળ નહિ

એક રાજાને ઘણી પત્નીઓ હોય તે મરી જાય પછી તેનો દીકરો રાજા બને ત્યારે સગી મા સિવાય બાપની પત્નીઓને પોતાની પત્નીઓ તરીકે રાખે છે સૌ કામ કરે ને ખાય આ નેગીવોના માયા ભારે નરમ હોય છે શરીરે મજબુત કદાવર પણ તેના માયામાં જોરથી હાથની આગળાનો ટકારો કે જરા એકાદ કંઈ એવું મારે તો લોહીની ધાર નહીં કટાકાનો એવો મત છે કે તેઓમા બહુ બુદ્ધિ નથી તેવું કારણ તે

તે નેગીવ સ્ત્રીઓ પોતાના બાળકને પોતાની કેડના ઉપર પછાડે ખોઈ જેવું કરી બાધે છે ને પછી માધ્યેના માધ્યેના મુધી પગે ચાલી જાય છે બાળક પણ તકડા છાયા સહેલા ટેવાઈ જાય છે ને દીમકુ યદ બેડુ આવે છે

આ તરફના જગલી લોકોમા વિકાર ભાવ ન હોવાથી વ્યભિચાર નથી એમ કહીએ તો ચાલે ને જો કાંઈ વ્યભિચાર કરે તો તેનો ન્યાય તેના નેગીવ રાજા Chief કરે ને ૫૦ પાઉન્ડ તે જેની સ્ત્રી હોય તે ઘણીને વ્યભિચાર કરનાર પાસેથી દડ તરીકે અપાવે.

અહીંના નદીવો ઝરી જ છે, પ્રથમથી જ હવે લોકોએ એમને દબાવી દીધેલા. હિંદીઓને અહીંના કાદર નોકર દર માસે પાંચ શિશિંગના પગારે મળી રહે.

મોસમનો વેપાર

એ મામતી હીસેબર સુધી અહીં જુવાર, બાજરી, ને મકાઈના પાકની મોસમ ગણાય છે. ધણા ખરા હિંદી વેપારીઓની એન્ગ્લો-ફ્રાન્સીસી જંગલમાં છે ને ગામમાં ટેડર્મોફિમ અહીંથી જંગલની ફ્રાન્સીસી ઓર્ડર પ્રમાણે માસ પૂરે પાડવામાં આવે. શનિવાર-રવિવાર જંગલની ફ્રાન્સીસી ઓર્ડર અવેજ લાવે ને માલનો નવો ઓર્ડર લાવે. દરેકને માસ લાવવા લખ જવા માટે મોટર લોગીઓ હોય છે.

જંગલમાં ફ્રાન્સીસી માટે જમીન તો હિંદીઓને વેચાની મળતી નથી પણ મોટા કારખાના પાસેથી ત્રણ વર્ષના લીઝમાં ભાડું કરાવી જમીન લે છે. તેના ઉપર હિંદી વેપારીઓ પાકી ફ્રાન્સીસી બાંધે છે. તે લીઝના એમીનેન્ટમાં મોટા કારખાના મુખ્ય ત્રણ શરતો આ પ્રમાણે કરાવે છે: ૧ માર્ગ પ્રચાર નદિ કરવો, ૨ કાગી-ધોળી માથે અભિચાર નદિ કરવો ૩ અને દારૂ નદિ વચ્ચે આ મુખ્ય શરતોનો હેતુ વાંચનાર સમજી શકશે.

સામાજિક જીવન

કાઠિયાવાડી બાઈઓની સ્ત્રીઓની દશા તો આ તરફ પણ ઘડઘડી જોઈ છે. તેઓ જોડસા પોતાના વ્યાપાર વ્યવસાયમાં અનીલા ને કાગજરાન છે, તેટલા જ આ કાલોનીમાં પોતાની સ્ત્રીઓનો મુખરો ને દેરવાની લાજ ને ગુનાગ છે. શ્રી. ખંડેરીયા કુટુંબ અપાત છે.

આજીને જગતવા માટે એક મૂલ્ય છે. પરંતુ તેમાં માનવજાતિ દિલ્લખ અપાત નથી. માત્ર ૧૬ બાઈઓને એક હવે સ્ત્રી સિંગિંગ હવે. આફ્રિકા ને અસિંગ જણાવે છે. મૂલ્ય માટે જમીન એક સેવાજી

ગૃહસ્થ અમગ્ધીભાઈ જોકવદાસે આપેલી ને તેનાપર ૮૦૦ પાઉન્ડના ખરચે મગન મધાગ્યુ છે હિંદીઓના પૈમે હિંદીઓ માટે બધાવેલી સ્કૂલમા માતૃભાષાનો બહિષ્કાર ! એ વિચારના જેવું છે

યુવાનો માટે એક મ્પોર્ટિંગ ક્લબ છે જ્યોત્પસમરી ઇન્ડિયન કોન્ગ્રેસ નામક શાખા છે

ટ્રાન્સવાલ લોહાણા મિત્ર મંડળની સ્થાપના

સીધામાના જગનમા મગળ ને મોજમગાહ કરી આન્યા પત્રી ૨ દહાડા અહીંના મરુપો માથે ગ્હી આનદ્યી વિતાવ્યા તા ૩૦ મી માર્ચના બપોરની ઉપડતી ટ્રેનમા મારે ને જીવણદામભાઈને હવે અહીંથી ગ્વાના ચનાતુ હતુ પરતુ ભાઇ જાદવજીભાઇ નામે જોગ્ધ સદ્ગૃહસ્થે આગ્રહપૂનક રોકી રાખ્યા ને એ જ ટ્રેનમા લાગુ કરી દેના પિટર્સમર્ગ સુધી મોટગારથી અમને પહોચાડી દેના એમ નક્કી થયુ. સાજના પાા વાગતે લોહાણા ભાઈઓની મલા મળી શ્રી ટ્રાન્સવાલ લોહાણા મિત્ર મંડળની સ્થાપના કરવામા આવી મંડળ તરફથી અમારો મતદાન કરવામા આવ્યો

પિટર્સમર્ગ

પત્રી મૌ ભાઇઓ માથે હળીમવી લીધા બાદ શ્રી જાદવજી ભાઈએ તૈયાગ ગપેલી મોટગારમા માજના ૬૫ વાગતે અમે પિટર્સમર્ગ જવા ગ્વાના થયા ભાઈ નારાયણદામ, ભાઇ ઘેનાણી, મોહનભાઇ, જગજીવન વગેરે ભાઈઓ પિટર્સમર્ગ સુધી મૂકવા આન્યા. રાતના ૮૫ વાગતે પિટર્સમર્ગ પહોચી આન્યા

શ્રી જાદવજીભાઇએ ઝેલી હૃદયના મતકારૂપે પુષ્પ ગુચ્છ અર્પણ કર્યો ૯ વાગતે મૌ ભાઇઓથી છૂટા પડી હુ ને જીવણદામભાઇ પિટર્સમર્ગથી ટ્રિગોગિયા આવવા ટ્રેનમા રવાના થયા

પાછા ટ્રિટોરિયામાં

તા. ૩૧ મી માર્ચે ટ્રિટોરિયામાં આન્યા પછી મારી ટેમ્પરરી ચરમીટની ૬૦ દહાડાની મુદત પૂરી ચતી હતી તેથી ઇમીગ્રેશન ઓફિસમાં જઈ ૧૫ દિવસ યુનીયનમાં વધારે રહેવાની ૩૫ મેગવી પછી સુપ્રિમ કોર્ટ, ટાઉન હોલ, જ્યુમાંડન તથા ગોગએના વસવાટના સ્થળો સનીમાઈડ, આરકેડીઆ હી મ વગેરે જોયા તે ના ૨ જી એપ્રિલ રાત્રિવાગના બપોરના ઉપડતી મેન ટ્રેનમાં પાઠો જોવાનિસ્થર્ગ જવા ઉપડ્યો.

ટેન્સી ફ્રાઈવરની લુચ્ચાઈ

તા. ૨-૪-૩૨ ના બપોરના જમી હું ટેન્સી લાડે મરી રોશને જવા રવાના થયો ટેન્સીવાળો લુચ્ચમનીવા Half caste જનને હતો રસ્તામાં પેટ્રોલ ભરવા તેણે મારી પામે એક સિર્નિંગ માગી એ તે આપી રોશને ના માફક દૂર ગયું ત્યારે હુઆઈ મરી અગળયો જાણી બીજી સિર્નિંગ માગી આ પ્રમાણે લુચ્ચાઈને વચ ચવાતું મને ઠીક ન લાગુ તેથી બીજી સિર્નિંગ એ ન આપી એટલે તેણે ટેન્સી રોશને લઈ જવાની ના પાડી ટ્રેનનો ટાઈમ થઈ ગયો હતો આખરે તે લુચ્ચા લુચ્ચમનીવાએ એક સિર્નિંગ બીજી ન આપે તો રોશને પરોચાડવા ના પાડી તેના નમ્ર વગેરે લઈ હું ટેન્સીમાંથી ઉતરી ના માઈલ ઉનાવલે પગે ચારીને રોશને પહોંચ્યો તેણે આ પ્રેક્ષકમાં મને નવા પાઠ શીખાડ્યો પણ આજે શનિવાર રોવાધી એમને અદલે ૧-૩૦ વાગે ટ્રેન ઉપડવાની હતી ટ્રેન ઉપડવાને પાંચ મિનિટનો જ સમય બાકી હતો ટ્રિટર્ન ટ્રિટર્ન લઈ ટ્રેન પકડી

ફરી જોવાનિસ્થર્ગમાં

બપોરના ૩ વાગે ૧૫ કલાકે જોવાનિસ્થર્ગ પહોંચ્યો અત્યંત અદાગાજ માગી માથે Golden arca-reefના આમોમાં ફરવા આવવાના હતા એ મારી રાહ જોઈ રહ્યા હતા શનિવારનો

દહાડો મિત્રો સાથે સિનેમા જોવામાં ને ફરવા હરવામાં વીતાડ્યો. શ્રી. અખેલાલભાઈને ત્યાં પ્રેસિડન્ટ સ્ટ્રીટમાં હું સતો હતો. મવારના બુટક મહારાજ ફેર્ડિનૅન્ડ લોકેશનમાંથી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. હું તો હજી આંખો ચોળતો બિછનામાંથી માંડ હાથે હતો. ૧૧ કલાક શૌચગ્નાનાંદિ ફરવામાં પમાર થયો ચાહપાણી કરી ૯ વાગતે અમે સોનેરી લતાના પૂર્વના ગામોમાં જવાને જીપી ગેરેજનેથી ઉપડ્યા.

Golden area

જરમીસ્ટન

આ એક રેલ્વેનું મોટું જકશન છે. મોનાના લતામાનુ ગામ છે. આજીબાજી ચોતગ્ર મોનાની ખાણો આવેલી છે. સ્ટેશનથી ઇન્ડિયનનું લોકેશન લગભગ ૨-૨૧ માઇલ દૂર ટેક્સીવાળા ૧૧ શિલિંગ લે છે. હું ને બુટક મહારાજ પહોંચ્યા આજે રવિવાર હોવાથી બધા ભાઈઓ ઘેર હતા તેમને મળ્યા. પછી તો બુટક મહારાજને એક બે અચ્છી ચીજ સલાખાવવાનો લાખઓએ આગ્રહ કર્યો અમને જમ્યા વગર જવા ન દીધા.

આ લોકેશનમાં રસ્તાના ઠેકાણા નહિ. કાફ-કલડ ને ઇન્ડિયન લોકેશન બધા નજીકમાં છે. અને બે ત્રણ હસ્તામી દુકાનદારો ને ફૂટ વેચનાર પાટીદાર લાખઓ ઉપગત કાંઈ વધારે મળ્યા રહેતી નથી. ત્યાંથી પણ ઇન્ડિયન લોકેશન દૂર કાઢવાના પ્રયાસો થઈ રહ્યાનું સાંભળ્યું. ત્યાં જમ્યા પછી અમે ૧૨ વાગતે બોક્સબગે જવા રવાના થયા.

બોક્સબગ

જરમીસ્ટનથી બોક્સબગ ગયા. જ્યાં અમારે જવાનું હતું તે લોન્ડ્રીવાલા ભાઈ હાજર નહોતા ને બીજા લાખઓમાંથી ફેટલાક આજે રવિવાર હોવાથી ફરવાને જરમીસ્ટન તરફ ગયેલા તેથી એકાદ લાખને મળી અમે પણ રસ્તે બેનોની જવા નીકળ્યા.

બેનોની

ત્યાથી લગભગ ૩ માઈન જેટલું દૂર બેનોનીનું લોકેશન હતું. રવિવારને જાડે જોહાનિસ્મગથી સ્પ્રીંગસ સુધીના મેઈન રોડ પર બહુ ટ્રાફિક હોવા કે ગૌગગી લલનાઓ તેમજ પુરૂષો મોટરકાર ને મોટર માધ્યમથી ગીફમાંથી જોહાનિસ્મગ તરફ જવા નીકળી પડે છે ગૌગગી લલનાઓ મોટર ચલાવે મોટર સાઈકલ પછવાડે બેસે ને એ શયનાનનું ચક્કર પૂર જોશમાં મારી શકે આ દૃશ્ય અતિ આમ્પણીય લાગતું હતું.

ગૌગગી લલનાઓની સ્વતંત્રતા સાથે લાજ ધુધટાથી રક્ષામંત્રી ધરફ ડીમમ રિંદુ સીની હાલત સમઘે ફેટનાકે વિચારે. આના ને આના ગયા આ તક વિનકમાં બેનોનીનું લોકેશન આવી ગયું ત્યાં વળી ઠાકર પશુ તે લોકેશનમાં ગહે છે ઘણીવાર તેઓ હિંદુઓને રાતના એ ન અટના નીકળે ત્યારે સતાવે પણ છે ત્યાંથી માનના લગભગ ૭ વા યાને સુમારે અમે સ્પ્રીંગસના રેલ્વે સ્ટેશને પહોંચ્યા.

સ્પ્રીંગસ

આ સ્પ્રીંગસ સોનેરી લતાનું પૂવમાં છે-નું સ્ટેશન છે સ્ટેશનથી લોકેશન ૩ ૪ માઈન દૂર છે ટેમ્બીવાળા દરેક માણસ દીકે અંકેકે શિલિંગ લે છે અમે બહુ મોડા પહોંચ્યા ત્યાં શ્રી મ નભાઈ તથા શ્રી રણુડો ભાઈ પડેને અમારે બહુ મલગાર થોં અહીં અમને એક દક્ષિણી સમગી શ્રીમાન ભાઈ અધુલાઇનો પગિચય થયો. હું સમયમાં એમની માથેના વાર્તાનાપથી દેશ પ્રત્યેનો એમનો ધમ ને લાગણી જેઈ અમને આનંદ થયો રાત રોકાઈ જવાનો અમને ભાઈઓને બહુ આગ્રહ કયો પણ બહુમલાઇને વેર ખીજી કાઈ ન હોવાથી મેં ૧૫ નહીં ને છેલ્લી ૧૧ વાગતાની રાતની ટ્રેન અમે પકડી જોહાનિસ્મગના જીપી સ્ટેશને ૧૨ વાગતે પહોંચ્યા તે મમો દામ મળે નહીં તેથી પત્રે આના જમમતભાઈને ઘેર મને મૂકી

બટુકભાઈ સાઈકલથી પોતાને ઘેર ગયા. આ રીતે ‘રીફ’નાં પૂર્વ તરફના ગામોનો પ્રવાસ પૂરો કર્યો.

કૂગર્સ ડોર્પમાં

જોહાનિસ્બર્ગની પશ્ચિમે ‘રીફ’ના ગામોમાં આ મુખ્ય શહેર છે. પ્રેસિડન્ટ કૂગર્ના નામ ઉપરથી તેનું નામ કૂગર્સડોર્પ પડેલું છે. સન ૧૮૩૬માં અહીંના નેટીવો ઉપર બેર લોકોએ છૂત મેળવી આ દેશ કબજો કરેલો તેની યાદગીરીમાં અહીં દરવરસે રાષ્ટ્રીય યાત્રાનો હથેલી લોકોનો મેળો ભરાય છે. મુખ્યત્વે ફરીને સોનાની ખાણોમાં કામ કરતા બેર લોકોની વસતી છે. ગામ રળિયામણું છે. રસ્તાઓ પર બન્ને બાજુ ઘસોની હાટ, મારકેટ, ઇન્ડિયન ચર્ચ, ટાવર વગેરે શહેરની સુદરતામાં વધાવો કરે છે.

હિંદુભાઈઓમાં ટેમ્પલરીંગનું કામ કરનારા, પરચુરણ દુકાનદારો, રેશમ તેમજ કૂટની ફેરી કરનારા યુવાનો છે.

સત્યનારાયણની કથા

કૂગર્સડોર્પ તરફ એક વખત અગાઉ હું તેમજ બટુક મહારાજ ફરી આવ્યા હતા. ત્યારે ત્યાંના ઉત્સાહી યુવકબંધુઓ અંબુભાઈ, લીખાભાઈ, મ્રાગભાઈ પ્રેમા વગેરેની મુલાકાતો થઈ હતી. પણ ફક્ત ૨ કલાક જોટલા સમયમાં એ મિત્રોને સંતોષ થયો નહિ તેથી યુનીયન છોડી જતાં પહેલાં ફરી એકવાર આવી જવાનો મને આગ્રહ કર્યો. મેં કબુલ્યું હતું. તેથી તા. ૪-૪-૩૨ સોમવારના ૪ વાગતે કૂગર્સડોર્પ ગયો. અંબુભાઈ વગેરે મારી રાહ જોતા હતા. તેને ત્યાં આજે સત્યનારાયણની કથા હતી તેથી મને રાત રાહી રાખ્યો. કથા વાંચનાર મહારાજ જોહાનિસ્બર્ગથી આવ્યા હતા. ૯ વાગતે વ્યામજીએ બધું કામ સમેટી લીધું ને સત્યનારાયણને પણ સાથે લઈ રાતની છેલ્લી ટ્રેનમાં રવાના થઈ ગયા પછી તો મિત્રોની મડળી જામી. ખાનપાન,

ને સગીતની ધૂનમાં લહેર કર્યા પછી ‘હિન્દુ ધર્મ મલા’ને અંગેની વાતો નીકળી.

અહીં ‘હિન્દુધર્મ સભા’ નામક સસ્થા તથા લાયબ્રેરી પણ અગાઉ વસારી હતી પરંતુ બીજે દેકાણે હિન્દી સંસ્થાઓનું બને છે તેમ અહીં પણ એ સંસ્થાઓ મમાધીસ્થ થઈ હતી તે ‘હિન્દુધર્મ સભા’ને મજબૂત જવાની વાટાઘાટ ચાલી યુવાનોમાં હિત્માહ જોયો. આવતી કાલે મલા મેળવવાનું નક્કી કર્યું અને રાકાષ જવા આગ્રહ કર્યો. મારાથી રાકાવાય તેમ નહોતું પણ સાંજના સભાના મમ્મે હું તથા લાર્ડ અંબેલાલ દેસાઈ પહોંચી આવ્યું એવું વચન આપી સવારના જોહાનિસ્ખર્ગ ગયો.

હિન્દુધર્મસભા સજીવન

તા. ૬-૪-૩૨ સાંજના પાંચ વાગે પાર્ક રોડનેથી લાર્ડ અંબેલાલ દેસાઈ તથા હું બન્ને ફૂગસ્ટ્રીયર્સ જવા રવાના થયા. ત્યાં ખાધું પીધું ને જોના જોવા સ્થળોએ અંબુલાઈની મોટરકારમાં કર્યા. રાતના લાર્ડ બિલિમોરિયાના રહેવાના મકાને હિન્દુભાઈઓની એક મલા મળી મારી સાથે આવેલા લાર્ડ અંબેલાલ દેસાઈ તથા મેં પ્રસંગને અનુસરી વિવેચનો કર્યા ને ધર્મસભાને પુનર્જીવન આપવા ખાસ ભાર મૂક્યો. સર્વ સમિતિથી ધર્મસભાને પુનર્જીવન અપાયું. ‘અધિકારીઓ સુટાયા, બધાંરથુ રચવા કમિટી નીમાઈ, મહેમાનોની આહાર મનાયો ને રાતના ૧૨ વાગે સભા વિસર્જન થઈ. અત્યારે ટ્રેન જોહાનિસ્ખર્ગ જવાની મને તેમ ન હોવાથી લાર્ડ અંબુલાઈ તથા લીખાલાઈ, મોટરથી અમને બન્નેને જોહાનિસ્ખર્ગ મૂકી ગયા.

ગોરા કુટુંબોમાં

આ જોર્જમાં આવ્યા પછી કેટલાક ગોરા કુટુંબોમાં જવા આવવાના પ્રસંગો પણ મને મળ્યા હતા. અહીંની ગોરી પ્રજા ભારે જીતાસુરતિની છે ખતના એડીટર તરીકે કેટલાકોએ ‘ઈન્ટર બુ’ માગ્યા.

એમ પરિચય થતાં તેઓએ પોતાને ત્યાં મને આવવા નિમત્રણ આપ્યાં હતાં. તેમાં મુખ્ય કરીને હિન્દના લોકો વિષે ચર્ચા થતી:

પ્રત્યેક સારા ગણુતા ગોરા કુટુંબમાં ફૂતરા રાખવામાં આવે છે. અહીં ફૂતરાની જતો સુધારી તેમને કેળવવા વગેરે માટે કાર્ય છે. એકેક ફૂતરાની ચોખ્ખતા પ્રમાણે તેની કિંમત ૩ પાઉન્ડથી કરીને ૧૫ પાઉન્ડ સુધી પડે છે. એ ફૂતરા એવા કેળવાયલા હોય છે કે તમારા ઘરમાંના એકેએક સભ્યનો તે સાચો રક્ષક બની રહે છે. કાંઈ કાંઈ શોખીન હિન્દીઓ પણ ફૂતરા રાખે છે. લાંબા અંબેલાલ કેમાઈ, તેમજ અકાટીકરને ત્યાં મેં ફૂતરા જોયેલા. તેના નામો ‘એડવર્ડ’ ને ‘જ્યોર્જ’ રાખેલાં હતાં. અકાટીકરને ત્યાં ફૂતરા ને બિલાડી વચ્ચેની મિત્રાઈ જોઈ હું અજ્ઞયખીમાં ગરકાવ થઇ ગયો હતો.

મેં લીધેલી ગોરા કુટુંબોની મુલાકાતોમાં એકાદ મુલાકાત અહીં દપકાવી લઉં.

તા. ૬-૪-૩૨ના પાર્કટાઉનમાં સવારના ૯ વાગતે મિસિમ અને મિ. રોયશીલ્ડને ત્યાં મારે મળવા જવાનો સમય નક્કી કર્યો હતો. તેઓ દંપતી બારે છતાંમુવૃત્તિનાં ને વિદ્યાવિલાસી હતા. કંઈક સારા હોદ્દા ઉપર રેલ્વેમાં સરવીસ કરે છે.

એમનાં પ્રભુની પ્રતિમામમાં તદુરગ્ત બાળકોએ, યાર્ડમાં પ્રવેશતાં જ ‘ગુડમોરનિંગ’ કર્યા ને મારી સાથે ચાલ્યા. ચાહ અને ખિસ્કીટને હસતા હસતા ધનસાફ અપાયો. પછી તો એ છતાંમુવૃત્તિના દંપતિ માથે યુરોપ ને હિંદની સમૃદ્ધિ, મામાજિક વ્યવસ્થા, ધર્મ, હિંદની આજની હાલત, સાહિય આફ્રિકન ને નેશનાલિસ્ટ પાર્ટી વગેરે ઘણી ઘણી બાબતોપર ચર્ચા થઈ. તેમાં મિસિસ રોયશીલ્ડનો આનંદ એના તદુસ્તી શુભાખી મહેરાપર તરવરી આવતો હતો. અહીંના એકેક ગોરાઓના ઘરમાં ગદર મુકાદમ મિસ મેથોર્નું પુસ્તક હોય એમ લાગ્યું

આ ગોગ ભાઈઓના ધગની સ્વચ્છતા, વગની મારીઓના કાચ માફ નાખવાની દામજી, તેના ધગની નાની સગખી વાપરેલીની વ્યવસ્થા, તેના ગોગ ટેમનપર મુદ્દા ટેબલ ક્લોથ મૂકવાની, પુષ્પગુચ્છ. કાદનીંગ ટેમન, કપડાની સ્વચ્છતા, બાળકોનો વિનય—વિવે, ભણે ન ગણે ન પત્ની, મામાજી—ગજડીય પ્રશ્નોપર સમપૂર્વક ચર્ચા કરતી, પતિનો ઔદિમ ટાઇમ પૂરો ચના ઘડીઆવના જરા મામુ જોઈ પાર્કના દરવાજા તરફ પતિ આગમનની ગદ્દ જોતી એ ગૃહગણીથી ગોરા મિનોતુ વગ આનંદ ક્લેમ જેતુ બની ગહેતુ એમના ધગની દિવાલોમા નાથરૂમમા, જ્યાં જુઓ ત્યાં ડગાના દર્શન ચના બાળકો જાણે શાન્ત, માતા પિતાને જગ પશુ અડચણકર્તા ન થવાય તેવી કેળવણી એમને માતા તરફથી મળેલી આ પ્રમાણે બે ચાર પગિચિત ગોનાઓને ત્યાં જઈને અનુભવ્યુ તેઓ નવું નવું જાણવા માટે ઘણી જગામા ધગવનાગ હોય છે ૧૩ ના આડાને તેઓ અપનુ નીચે માને છે

છઠી મિગારેટ તેઓ કાદને આપે નહિ તેમ જો કાઈ ઝાફર વરે તો મામે લે નહિ આ પ્રમાણે કેટલીક જોમી માન્યનાઓ તો એ લેકામા પણ હોય છે બીજી રીતે તેઓ મનુ ઉદ્યોગી હોય છે કામ વખતે જેમ ૧મ કગે તેમ મજા પણ તેઓ વરી જાણે છે—જીવન કેમ જીવતુ તે તેઓ ઠીક રીતે જાણે છે એમ હેતુ જોઈએ

જો'બર્ગથી પ્રસ્થાન

અનેક જોનીઓના મધુર મહાગણ સાથે લઈને મદાને માટે તા ૮-૪-૩૦ ના જોહાનિરમગ છોડી જવા નીઝ્યો સામના ૫ વાગતે રોહીઓના સાથમા પાર્ક ગેશને આન્યા ભાર્ત અમેલાવ બહુ મદાનજ, જમમતભાઈ, ગાલાભાઈ વિ મિત્રોને મળી બેગી ભારે દંધે છટા પડ્યા માજના ૭ વાગતે મિગાનિના લેકિયનમા પહોંચ્યો

ધમીગ્રેશન ઑફિસ

બીજે દહાડે તા. ૯-૪-૩૨ ના શનિવારે ધમીગ્રેશન ઑફિસમાં જઈ સોમવારે તા. ૧૧ મી ના આ યુનીયન છોડી જવાની ખબર આપી. ધમીગ્રેશન ઑફિસમાં પ્રત્યેક એશિયાટીક વમાહતીઓની જુદીજુદી ફાઇલ રાખવામાં આવે છે.

નેટીવ બોય-જૅક

માગ પ્રિટોગ્રિયા નિવાસ દરમ્યાન ભાઈ જીવજીવસનો કામ કરનારો જૅક નામક એક કાકર—નેટીવ બોય ધણો ચાલાક ને હસમુખો હતો. લાંબો વખત હિંદીની નોકરીમાં રહ્યો હોવાથી ગુજરાતી ભાષામાં આપણી વાતચિતની મતલબ થોડી ઘણી મમજી જતો. તેની માથે નવરાશને સમયે વાતો કરતાં ગમ્મત પડતી. ઇન્ટરગ્રીન્ટરનું કામ શ્રી. જીવજીવસભાઈનો નાનો પુત્ર કળે. તે નેટીવ બોય જૅકની સરવીસની પણ નોંધ લીધા વગર ચાલે તેમ નથી.

યુનીયનને છેલ્લી સલામ

મારે અહીંથી હવે પોર્ટુગીઝ ઇન્ટ આફ્રિકાના મુખ્ય શહેર લોરેન્ઝો મારગ્વીઝ જવાનું હતું. ટ્રાન્સવાલથી પોર્ટુગીઝ મંસ્થાનમાં જવા માટે પાસપોર્ટમાં પોર્ટુગીઝ કોન્સલની સહી કરાવવી પડે છે. પોર્ટુગીઝ કોન્સલની ઑફિસે જઈ મહી કરાવી લીધી. મર્વ ઇસ્ટમિત્રોને મળી હળી લીધું. રાતના ૯-૧૫ મિનિટે અત્રેથી ડેલાગોઆમે જવા માટેની ટ્રેન ઉપડતી હતી. સેકન્ડની ટિકિટ ભુક કરાવી. અહીંથી ડેલાગોઆમે સુધીનું રેલવેનું સેકન્ડ ક્લાસનું ભાડું પાઉન્ડ ૨-૬-૧૧ પડે છે.

રાતના ૮ વાગે શ્રી. જટારકભાઈ વ્યાસ પોતાની ઘર લઈને આવ્યા હતા. એમર્મ જી. કાલા કુંની મોટર પણ તૈયાર ગામવામાં આવી હતી. જેમાં શ્રી. ખસુભાઈ જોશી, પ્રીતમભાઈ, ગીરધરભાઈ, વગેરે ભાઈઓ રોડને મૂકવા આવ્યા. સૌની વિદાય લઈ મેં સાઉથ આફ્રિકા યુનીયન છોડ્યું. ડેલાગોઆમે જવા રવાના થયો.

ચોટુગીઝ સરહદમાં

પ્રિટોરિયાથી અમારી ટ્રેન ઉપડી મેકન્ડ ડયાસમાં ત્રણ મેમ્બરુ યુનકો ને ૮ એક જ કમ્પાર્ટમેન્ટમાં હતા તેમાંના બેને ગ્રન્તામાં થોડે દૂર ઉતરવાનું હતું અને એક સતીફલાઇ ડરીને મૂળ લાણુવડ ને હાથ ડગમનમાં ગંદના ભાઈને મારી સાથે ડેનામોઆને આનવાનું હતું એ ભાઈ ધણુ આનદી અભાવના ને મળતાવડા હતા આ ભાઈનો મગાથ મને અતિ આનદજનક ચર્ષ પડ્યો તેઓ કાડીઆનાડી ઉખ્યાણુ ને આમ્યવાતોથી હમાવના આવે

ગતનો વખત, ગ્રન્તામાં કોયમાની ખાણો આવે પણ અપ્પટ જોનાય નહિ અને અગ્નિગથ પોનાનું કામ કર્યે જાય લગભગ રાતના ૧૨ વાગવાનો મમય હશે એક ગોરો 'ટિકીટચેકર' અમારા કમ્પાર્ટમેન્ટમાં આવ્યો બાણુના કમ્પાર્ટમેન્ટમાં બે નેટીવ સ્ત્રીઓ કાઈ દૂરના સ્ટેશને જવા બેરી હતી તેઓ બન્ને યુવાન વયની હતી તેની પામે ટિકીટમાં માડાચાગ સિલિંગ લઈ પડી ટિકીટ ઇન્ચેન્ટર 'માડાચાગ સિલિંગ આપવાની છે' કહી નોંધ કરી આવ્યો ગયો એટલામાં ત્રીજા કમ્પાર્ટમેન્ટમાંથી એક નેગીવ મદદ બહાર આવ્યો તેને વેઈટરે કહ્યું કે તમે આને માડાચાગ સિલિંગની મદદ કરો પેલી યુવતીઓ પણ બહાર આવી તેની માથેની વાતચિત પછી પેલા નેગીવે સાડાચાર સિલિંગ આપી મદદ કરી અહીંની નેટીવ જાતિમાં પણ આટલું સ્વાભિમાન રહેતુ છે તે જોયુ

તા, ૧૨ મી એપ્રિલનું શુદ્ધ પ્રજાત સવારના ૬ વાગતામાં અમારી ઉંવ ઉડી ગઈ અને બહાર જોયુ તો કુદરતે જાણે સોજે ચણુગાગ સજીને મોહીની સ્વરૂપ ધારણુ કર્યું હોયની એવો ભાસ થયો. બાણુ પર્વતોની ઉંચી ટેકરીઓ માથે વાદળોઓ ગેજ કરે, વચમાં નામક સરિનાના નિર્ભય જળનના વહન અને તે સંગિતાને કાંઈ કાંઈ દોડતી અમારી ટ્રેન આવ્યો ભરી ભરીને મેં તે જોયા જ કર્યું-

વિચારો આવ્યા કે વાહ કુદરત ! જ્યાં જે સૌન્દર્યની કદર નથી ત્યાં તું અતિ ઉદાર રીતે ફેક છે ને જ્યાં સૌન્દર્યની સાચી પૂજન કરનારા હોય ત્યાં તું કળુમ બને છે. તારી કળાની કંઈ ખબર પડતી નથી. આ કામાટી નદીએ, વાંકા ચુકા ગુંચળામાં માપની માફક માઇલોના માઇલો સુધી તે ઠેક ટ્રાન્સવાલ અને પોર્ટુગીઝ ઇસ્ટ આફ્રિકાની મરહદનું કામાટીપુર્ટ સ્ટેશન આવ્યું ત્યાંસુધી મધ્યવારો પૂગળ્યો. વચમાં મુમંબી Oranges નાં મોટાં મોટા ફાર્મો જોવાયાં. સારાય જગતમા અહીંના Oranges વિખ્યાત છે. કુદરતે બધી સીન સીનેરી અહીં જ ઠાલવી નાખી હોય તેમ લાગ્યું. દુગરાની તો હારમાળાઓ જ જોવાય. અમે ચાહ પાણી લીધા પછી બરાબર ૧૦૧ વાગતે કામાટીપુર્ટ સ્ટેશન આવ્યું, અહીં ટ્રાન્સવાલની સરહદ પૂરી થઇ. અમે પોર્ટુગીઝની હદમાં દાખલ થયા. પહેલું સ્ટેશન રોશનગારસીઆ આવ્યું. રોશનગારસીઆથી ઉલાગોઆળે Lourenco Marques ૫૫ માઈલ દૂર રહે છે. આ સ્ટેશને એક પોર્ટુગીઝ ઇમીગ્રેશન અમલદાર અમારા કમ્પાર્ટમેન્ટમાં આવ્યો. લતીફલાઇએ સિગારેટની ઓફર કરી. લતીફલાઇ પોર્ટુગીઝ ભાષા બોલતા હતા.

આ અમલદાર ઠંઠકે અંગ્રેજી બોલતો હોય એમ લાગ્યું. તેણે અમારા પાસપોર્ટ માં આ. પોર્ટુગીઝ કોન્સલની સહી તેમાં જોઇ. મેં પ્રથમથી કહી નાંખ્યું કે હું લૉરેન્ઝો મારકવીઝથી બીજી સ્ટીમરમાં જવા ઇચ્છુ છું. તે ઉપરથી તેણે તા. ૧૦ મી મેં સુધી રહેવાની એક Transit પરમીટ-પાસ લખી આપ્યો.

મુનીયન ગવર્નમેન્ટ ને પોર્ટુગીઝ સરકાર સાથે કાલકરાર થયા પછી ટ્રાન્સવાલમાંથી ઇન્ડિયા જવા માટે ઉલાગોઆળે રસ્તે સ્ટીમરમાં ચડવા માટે જનારાઓને વગર ડીપોઝીટ પોર્ટુગીઝ હદમાં દાખલ થવા દેવાય છે. આ લાલ મને પણ મળ્યો. આ પ્રાથમિક તપાસની વિધિ પૂરી થવા પછી ટ્રેન ઉપડી ને બરાબર ૧-૩૦ મિનિટ લૉરેન્ઝો મારકવીઝના સ્ટેશને પહોંચ્યા.

પોર્ટુગીઝ ઈસ્ટ આફ્રિકા

લૉરેન્ઝો મારકવીઝ

ટૂંક-મવાન-દક્ષિણ આફ્રિકા નજીકનો આ પ્રદેશ હોવા છતાં અહીંના હવા પાણી દૂન-સવાલના કળતા તદ્દન જુદા હોવાના મારણે જ કદાચ આ ઇસ્ટ આફ્રિકા કહેનાયો હશે

સન ૧૮૧૧ માં પોર્ટુગીઝ રીપબ્લીક થયા પછી મોઝામ્બીકને બદલે સરથાનનું પાટનગર આ લૉરેન્ઝો મારકવીઝ બનાવવામાં આયું છે ત્યાંપછી આ શહેરની નવેસરથી મોર્ન સીસ્ટમ પ્રમાણે બાંધણી કરવામાં આવી છે અહીં સર્વ રીતે પડોશી દક્ષિણ આફ્રિકાનું અનુકરણ થઈ ગયું છે ૨૦ વર્ષમાં આ શહેર ધણ જ આગળ વધ્યું છે

શહેરના રસ્તા પહોળા, સ્વચ્છ ને ગંધના ઘણીજ નુદર છે ચારકો ડી ગામા ગાર્ડન, ચર્ચીઝ, મારકેટ, હોસ્પિટાલ, પોલીસ હોટલ, સી બાય, રેલ્વે સ્ટેશન ગોદી, ગવર્નરની ઓફિસ વગેરે જોવા જેવા છે રસ્તાઓપર બન્ને બાજુ વૃક્ષોની હારમાળા તેની રમણિયતામાં વધારો કરી ગયા છે દૂરમ મોટરબસો, ટેક્સી વગેરે ઉલ્લી સીસ્ટમ સુજબના અર્થ સાધનો ગહે છે

યુનીયન ગવર્નમેન્ટનું કસ્ટમ્સ પણ અહીં જુદું છે દૂન-સવાન

જનારા પેસેન્જરો સ્ટીમરમાંથી અહીં ઉતરી ટ્રેનમાં બેસી ટ્રાન્સવાલ જાય છે. અહવાડિયામાં ત્રણ ટ્રેનો અહીંથી ટ્રાન્સવાલ જવા માટે ઉપડે છે.

અહીં 'ડીરેક્ટ' 'નાટિશિયા,' તથા 'ગારડીયન' નામક ત્રણ દૈનિક પત્રો પ્રગટ થાય છે. નેટીવોનું પણ એક પેપર બહાર પડે છે.

આ જિલ્લામાં મુખ્ય નીપજ ખાંડ, ઐરડી, મકાઈ, બાજરો, બોયશિંગ વગેરે છે. કપાસનું વાવેતર પણ હમણા હમણાં થોડું થાય છે. જમીનનો મોટો ભાગ અણખેડાયેલો પડ્યો રહે છે. પશુધન સૌથી અધિક છે.

જમીન માપવામાં 'કિલોમેટર' ગણાય છે. (૩ કિલોમેટરના ૨ માઇલ દિસાખે ગણાય છે)

હિંદુસ્થાન અને આ પ્રદેશ વચ્ચે મમવનો ફેરફાર માડા ત્રણ કલાકનો રહે છે. હવા પાણી અહીંનાં બહુ મારા નથી.

આ શહેરનો મુખ્ય વેપાર આ ફેલોનીમાં વસતા નેટીવો ટ્રાન્સવાલની સેનાની ખાણોમાં કામ કરવા જાય છે ત્યાંથી પાછા ફરતાં પગારનું સોનું લાવે તે નેટીવો સાથેનો જ વિશેષ કરીને છે.

તોલ માપ : અહીં વજન ૮૮ તોલા ભારનો એક 'કીલ' કહેવાય છે અને કાપડ ૩૯૬ ઇંચનું એક 'મીટર'થી વેચાય છે.

અંકણ : કુરગત અને ઇન્કુનું. કામળના કટકા-નોટાનું છે : ૧૦ 'કુરગત'નો એક 'ઇન્કુ' અને એવા ૧૦૭ 'ઇન્કુ'નો એક પૈરુગીઝ પાઉન્ડ ગણાય છે. પણ એક પાઉન્ડ મોનાનો કુરગતનો ભાવ હરવખત વધઘટ થવા કરે છે : હાલ લગભગ એક પાઉન્ડના સેનાનો ભાવ ૧૫૦૦ કુરગતનો ચાલે છે. અને આ ભાવમાં ઘણીવાર ૫-૧૦ કુરગત કે તેથી વધુ ઘટવધ થવા કરે છે. એ રીતનું એકરચેન્જનું બીઝનેસ અહીં મારું ચાલે છે.

દારૂનો પ્રચાર જખરો છે : સીરખનનો દારૂ જ અહીં આવે છે.

ઝોફોડ નેનીવ પણ આ બદીમા ફમેલો છે દારૂની પેદાશ પણ જમ્મરી છે

શહેરના પૂર્વે દરિયા કિનારા ઉપર 'પોલાના' નામક મર્વ સાધનોને મગનકતાવાળું એક મુદ્દો હોટલ છે ત્યાંમુધી દ્રામ તે મોટામસ પણ જાય છે

હિંદીઓની ચેમ્પર ઝોફ કોમર્સ, હિંદુ એસોસીએશન, લાયબ્રેરી, મોહમેદન એસોસીએશન લાયબ્રેરી વગેરે મર્યાઓ છે પણ તે બધી નિષ્વ જેની જણાય છે

દેખાવમા આમડીના ગંગ ભેદ જેતુ અહીં નથી પરંતુ હિંદીએ માટે પોર્ટુગીઝોને હવે સારો લાવ ગ્યો જણાતો નથી

લોહાણા ભાઈઓ !

આ દશમા આજથી ૫૦ વર પહેલા દીવના વણિકા આના ને મન ૧૮૬૦ થી હુમરાજ કરચન તથા નાનજી મૂળજી નામે લોહાણાભાઈઓનું પ્રથમ આગમન થયું હતું મને ૧૮૦૨ પછી લોહાણા બધુઓની સખ્યા વધુ પ્રમાણમા આવવા લાગી અત્યારે આ પ્રદેશમા લગભગ ૪૦૦ જેટલા લોહાણા બધુઓની વસતી છે મોટે ભાગે તેઓ વેપાર ને નોખરી રે છે લાણુનક ને જમજેધપુર તરફના અહીં વિશેષ છે માપુટ, ચચાઈ વગેરેના ભર-જગલમા લોહાણા ભાઈઓની દુકાનો વિશેષ પ્રમાણમા છે

આ પ્રદેશમા લોહાણાજાતિના મોટા વેપારીઓ શક દામોદર મંગનજી, ૨ કાકુભાઈ માધવજી કુ ૩ પોપટલાલ હુરિભાઈ કુ ૪ અમરશી ગોમ્ળદામ કુ ૫ મોરારજી પુરુષોત્તમ વગેરે છે તેની કટલીક છે-ઓ ચચાઈ તેમજ તેના ભરમા અને કીરમાણી વગેરે સ્થળે છે બાકીના ભાઈઓ પરચુરણ વેપાર કરે છે, પરચુરણ વેપાર બધે અહીંના નેનીવો સાથેનો છે બધો વેપાર ક્લીન સીસ્ટમ ઉપર ચાલે છે અહીં ૬ માગની મુદતે નાના વેપારીને મોગ વેપારી પામેથી માલ મળે છે

ચોખ્ખાનો વેપાર પ્રથમ મુખ્યત્વે આપણા હિંદુભાઈઓના હાથમાં હતો, પરંતુ હવે તે પણ ગોગ વેપારીઓના હાથમાં ગયો છે.

નાના વેપારીઓ

નાના વેપારીઓની મહત્વાકાંક્ષા બહુ જળરી હોતી નથી. તેઓ વાર્ષિક ૫૦-૭૫ પાઉન્ડની કમાણીની જ માત્ર આશા રાખે છે ને તેટલું મળે તેમાં મનોનિર્મલ માને છે.

નાના વેપારીઓ મોટા વેપારીઓ પાસેથી ઉધાર માવ ખરીદે છે ને પરચુરણ વેપાર કરે છે. મુખ્યત્વે નેરીવ-ટ્રેડ કરે છે.

અહીં 'ઇન્ડોલવન્સી એક્ટ' ઘણો મખ્ત છે તેમ કાર્ટના કામકાજનો મુદ્દત્ત છેડો જ આવે નહિ. દેવાદારને જોલમા જવું પડે છે. લેણદારોના હાથમાં કશું આવે નહિ એમ કહીએ તોમે ચાલે તેથી અર્જી મોટે ભાગે દેવાદાર ને લેણદારે અગ્નિપરમના લેણદેણની પતાવટ ધરમેળે જ કરી લે છે.

બુધવારનો અરધો દહાડો ને ગવિવારનો આખો દિવસ દુકાનો બંધ રાખવાનો કાયદો છે.

અત્રેના હિંદી વેપારીઓના મુખ્ય લતાને 'રૂઆ ડી ગાવીઆ' કહે છે.

અહીં મોનાનું ચલણ ન હોવા છતાં ટ્રાન્સવાલનું સોનાનું ચલણ—પાઉન્ડ અહીંથી ઇન્ડિયા લઇ જવાની મનાઈ કરવામાં આવે છે.

હિંદુ સ્ત્રીઓની કમદશા

હિંદુઓ ઘણાખરા અહીં પોતાની સ્ત્રીઓને લાવતા નથી. સાધનમંપત્ત હોય તે ગણ્યા ગાંક્યા જ આ તરફ સ્ત્રીઓ માથે મહકુટુમ્બ રહે છે સ્ત્રીમતોની દેખાદેખીએ માધારણ ગિયતિના માણસો જે પોતાની સ્ત્રીઓને અહીં લાવે છે તે સ્ત્રીઓ અહીંથી ભાગ્યેજ પાછી જીવતી હિન્દોને કિનારો જોઇ શકે છે સ્ત્રીઓ માટે આ પ્રદેશ પ્રાણુધાતક છે. તેના દારણા અમને નીચે મુજબ જણાય છે.

૧ અહીંના હવાપાણી અત્યુચ્છ નથી આવતા તેમા મુવાવડ વખતે તો ભાગ્યે જ કાંઈ બચી શકે છે

૨ શહેરમા હિંદુઓને રહેવાના સ્થાનો તદુગ્ચીતે અત્યુચ્છ નહિ

૩ એને માકડી ગહેવાની જગ્યામા જ પૂરાઈ ગહેવુ પડતું હોવાથી તેમજ લાજ ધુધટાની રૂઢી બરાબર ગણાતી હોવાથી તેમની તદુસ્તી જમદી બગડે છે માછળી વખતે ડૉક્ટરી ઉપચારની જોઈએ તેવી મગવડો નથી

શેઠ—નોકર

નાગરોનો પગાર મામાન્ય રીતે અહીં ૬૦-૭૦ પાઉન્ડનો વાર્ષિક ગણાય તેમા કપડા લતા, મહેા પડે તો ડૉક્ટરનુ ખર્ચ, તેમજ દેશ જવા આનનાતુ ખર્ચ, આ બધુ નોકરના ઉપર હોય જ બાકી ખાના પીનાતુ ને ધોબી હજમતનુ ખર્ચ શેઠ ઉપર ગહે છે તેના બદલામા તેમને મનાગના ૬ થી ગતના ૧૦-૧૧ વાચ્યા મુધી નો રી આપવી પડે છે મોટો ભાગ આ તરફ અલભ્ય જેવો માત્ર સામાન્ય રીતે શુભગતી તથા આગ્ર વોપડી લણીને જ કાઠિયાવાડના ગામડાઓમાથી ધમકાઈ આવે છે એટલે તેની મહત્વાકાંક્ષા પણ બહુ આપ હોય છે હિંદી નોકરો ગતદિનસ પોતાના શેઠને ત્યા જ રહે છે ને ખામ પીએ છે

વર્ણસંકર પ્રજા

આ પ્રદેશમા વાણીઆ, ભાગીઆ, નોહાણા વગેરે હિંદુભાઈઓએ નેગીવ-બ્રાંદીઓથી ઉત્પન્ન કરેલી પ્રજા હસ્તિ ધગાવે છે હિંદીઓ આ દેશમા પ્રથમ આવ્યા ત્યારે વામનાતૃપ્તિ અર્થે અહીંની કાળા ઓળોને બાદી Slave તરીકે ગણતા તેનાથી મતનિ પેદા કરતા આ પેદા થયેલી પ્રજાને બુચમનીઆ યા 'બુઝનાટ' કહે છે હિંદીઓથી પેદા થયેલ આ બુઝવાટ પ્રજા ભારે જોરદાર ને તુચ્છી છે હિંદીઓના આ સમજનનકૃત્યો કાયદાથી બધ કગાની સરકારને

જરૂર જણાઇ તેથી કેટલાંક વરસોથી હવે આવો અનાચાર ગંધ થયો છે. આ રીતે કાળા સ્ત્રીઓથી પેદા કરેલાં મંનાનોને હિંદુઓ પોતાનાં કહેવગવતા ન હોવાથી સુરકારે હવેથી લગ્ન રજીસ્ટર્ડ કરાવવાનો કાયદો થયો છે. હાલ આવી વર્ણમંકર પ્રજાની મંખ્યા તથા હમ્મર જોટલી છે. તેને ગોરા પાદરીઓ ક્રિશ્ચિયન બનાવે છે ને હિંદુઓની વિરુદ્ધ તેને ઉશ્કરી રહ્યા છે. હિંદુઓએ પેદા કરી તથા દીધી હોવાથી કદાચ આ પ્રજા કાંઈ વાર તેનો કિન્નો લે તો આપણે અજ્ઞાન થઇયું નહિ સુમત્રમાન ભાઇઓથી પેદા થયેલી પ્રજાને તેઓ પ્રથમથી જ ધર્મશામ ધર્મો બનાવે છે. પણ દુઃખની વાત તો એ છે કે હિંદુઓએ પેદા કરેલી પ્રજાને હિંદુ ન બનાવી પણ ગૌભક્ષક બનાવી. અહીંના હિંદુઓને શીરે આ જખર પાપ છે. અમને આવા = હિંદુઓની કેટલીક મૂર્ખાઇભરી શીલોમોશી વિચારતા હમરુ આવે છે. કહે છે કે: આ નેટીવ બ્રાહ્મણોને ધર્મમાં રાખી માન્યતા પણ તે નેટીવ સ્ત્રી માથે ખાવા પીવાનો વ્યવહાર ગણતા નહિ એટલે એમનો કહેવાતો ધર્મ મન્યવાનો. ધર્મના તત્વજ્ઞાનીઓને આ પ્રશ્ન વિચારવા જેવા છે.

દીવના વણિકોના ને લોહાણા-વૈશ્રવોના સુદથી ઉત્પન્ન થયેલાં બીબાંઓ અમે અહીં જોવા. કહેવાતા આ ધર્મગ્રંથકોનાં ધર્મનાં રમરણચિન્હ તરીકે જો તે પ્રશ્નનમાં મૂકાય તો તેમાં ખોટું નથી.

ધોતિયાનો ઇતિહાસ

અહીં પ્રથમ દીવ તરફના વણિકો જે જે વહાણોમાં આવ્યા તે વહાણોના ખાગવાઓ પણ આવ્યા. પછી લોહાણાઓને વાંસે મેમણો આવ્યા. પછી દરજી, મોચી ને ભાટીઆ વગેરે આવ્યા. ૧૯૧૦—૧૧ માં રીપબ્લીક થયા પછી પોર્ટુગીઝ લોકો પણ વધુને વધુ આં કોલોનીમાં આવવા લાગ્યા. પછી રાજ્યે પ્રત્યેક હિંદીઓને ફગળિયાત પાટલુન પહેરવાનો કાયદો થયો. કહેવાય છે કે તે પહેલાં અહીંની

નેટીવ સ્ત્રીઓને બાંદી તરીકે રાખી તેનાથી નિયત્વમિ કરી અનેક ઈસમાલીઆ-ઈબરામીઆ ને સિખીનાઓના જન્મદાતા, હિંદુ સંસ્કૃતિ રક્ષક-ધર્મના ઇન્કરદારોને આ પાટલુન પહેરવાના કાયદાથી પોતાનો ધર્મ ધોવાઈ જતો લાગ્યો તેથી પાટલુન ને ધોતિયા વચ્ચે લગ્ન જામી તે ઠેક લીસબન સુધી ધોતિયા પહેરવામાં ધર્મ સમાધાનની લડત લઈ જઈ હમરો પાઉન્ડ, આ ઈસમાલ-ઈબરામના હિંદુ બાપોએ ખરચ કરી ધોતિયાને જળાયુ પણ સુરતી લાવિયાની ઘેરી માફક કાછોવારી મોજ પહેરવાનું ફરજિયાત થયું ને એમ કરતા નીપબ્લીક થયા પછી આખરે ફરજિયાત પાટનું પહેરના પડ્યા

‘હેટ’ના શ્રીગણેશ

હિંદુઓએ પાટનું પહેર્યું, પણ બિચાગઓએ શીર ઉપર ળવેરી કેપ કે બેંગલો કેપ પહેરી શીર સલામત ગમ્યું હતું આમાં પણ હવે એકાદ બે બહોરો જાગ્યા તા ૧ લી ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૨ ના દિવસે હું ડગ્મન જતા આ શહેરમાં ઉતર્યો, તે જ દિવસે અહીંના બે બધુઓ શ્રીયુત નટવરલાલ હરિલાલ, નાગર મૃદુમ્મ તથા ભાઈ ભગવાનજી કાકુભાઈએ કાળી ટોપીને તિલાંજલી આપી ‘હેટ’ ને શીરપર ધારણ કરી હતી આ ‘હેટ’ પહેરવાના શ્રીગણેશ આ બે બધુઓએ બેમાડયા પછી યુવાન આલમનું લક્ષ્ય તે તમ્મર એચાયુ એટલે વળી કેટલાક જૂના વિચારવાળાઓને આ ઠીક લાગ્યું નહિ. આજના ક્રાન્તિ યુગમાં બીજી સો તેનાથી શુ થાય? આ બે યુવકોની ટીકા કરવા લાગ્યા જેઓએ સમજી વિચારીનેજ ‘હેટ’ ધાગણ કરી હોય તેઓને કંઈ એવી ટીકા—નિંદાની થોડી જ પરવા હોય છે? આજે આ બે યુવાનો સિવાય એક ભાઈ ત્રજમ્યાલ ભટ્ટ, શ્રી શકરલાલ ત્રગેરે ત્રણચાર યુવકોએ ‘હેટ’ પહેરવાની શરૂઆત કરી છે એનું અનુકરણ હવે બીજા યુવાનોમાં પણ થઈ રહ્યું છે ખરું જોતાં એ મહેલ કરનાર યુવકોનું મનોબળ મરાસનીય છે

હિન્દી વસ્તી

આ પ્રદેશમાં લગભગ ૪૦૦૦ હિંદીઓ વસે છે. તેમાં મેમણ, વાણિયા, લોહાણા, દરજી, ખોજન, મોચી, બ્રાહ્મણ, પાટીદાર, સોની ગોવાનિસ વગેરે મર્વ કોમો નાની મોટી સંખ્યામાં છે. કેળવણીમાં મજાત છે. ગુજરાતીઓ કરતાં કાઠિયાવાડીઓની સંખ્યા વધારે છે. કાઠિયાવાડીઓ મોટે ભાગે દેશી રાત્રીઓની પ્રજા છે.

કેળવણીના યુવાનોમાં નાગર ગૃહસ્થ શ્રી. નટવરલાલ હુગિલાલ, શ્રી. ભગવાનજી કામુભાઈ, શ્રી મણીચંદર જે. ભટ્ટ, ત્રંબકલાલ ભટ્ટ, મિ. જાની વગેરે વગેરે છે. પહેલા બંને ગૃહસ્થો પોર્ટુગીઝ ભાષાનું માફે જ્ઞાન ધરાવે છે. બાકી ત્યાંની નેટીવ ભાષાના સર્વ જાણનાર છે. હિંદીઓ મોટે છેલ્લા દાયકામાં પાડોશી સાથે આફ્રિકા યુનીયન ગવર્નમેન્ટનું જોઈ પોર્ટુગીઝ સત્તાવાળાઓ તરફથી પણ સમ્માનભર્યા કાયદાઓ ધરાઈ રહ્યા છે.

અહીં પણ હિંદીઓમાં ખામ કરીને જોઈએ તેવું સંગઠન ન હોવાના કારણે તેમજ લેજીસ્લેટિવ કાઉન્સિલ કે એક્ઝીક્યુટીવ કમિટિમાં હિંદીઓનો કશો પણ અવાજ ન હોવાના કારણે જે કંઈ પડે તે હિંદીઓને મૂંગે મોઢે ને નીચી ડોકીએ સહન કરી લેવે છૂટકા.

ધર્મોત્તેજક સભામાં સ્વાગત

આ સભામાં થયેલી કાર્યવાહીનો પેપરમાં આવેલો અહેવાલ આ પ્રમાણે:

‘ શ્રી. લાઈ નારાયણજી ગે. ડાસાણીનું દ્વાન્-સવાલમાંથી અત્રે આગમન થતાં એમના સ્વાગતાર્થે તા. ૧૭-૪-૩૨ રવિવારના બપોરના ૩ વાગે શેઠ શ્રી મોનજી કાલીદાસના મકાનમાં શ્રી. લાઈ મોરારજી પુરૂષોત્તમ તન્નાના પ્રમુખપદે એક જનરલ સભા બોલાવવામાં આવી હતી. જેમાં આ શહેરનાં પરાંઓ : મલાગા, થાવેની, તેમજ ડ્રામેનીયી પ્રજા કેટલાક જાડાઓએ હાજરી આપી હતી. સભાહોલ ચિકાર

કાર્યમાં યુવાનોને ઉત્માદ અર્પવાની મર્વ બધુએને અપીવ કરી હતી. છેવટે આ પ્રદેશની હાલની ગજાનીય મિથિમાં આપણા અધિકાર બાબત સુદર વિચારો દર્શાવ્યા પછી કગીવાર મર્વ લાઇએનો આભાર માન્યો હતો.

ત્યારપછી શ્રી. ભગવાનજી કાકુભાઈ, જેઓ અત્રેની ગણીતી રૂમ અમરશી ગોઠવવામાં કુ. ના મેનેજર, ઉત્માદી ને સગકાગી યુવક છે તેઓશ્રીએ પ્રમગને લગતુ વિવેચન કરતા કહ્યું કે આપણા માનવતા ને વિદ્વાન પદાણા લાઇ ડોમાણીએ આજે આપણને અણુમેલ બોધ આપ્યો છે એમની એકે એક સુચનાએને આપણે હૃદયમાં ડોનરી ગાખી તદનુસાર વર્તન ગાખવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઇએ. આપણી જ્ઞાતિમાં આવા સુધારક ને વિદ્વાન બધુ હોવા માટે આપણે મગરૂ થવું જોઇએ આપણે લાઇ ડોમાણીના જ્ઞન મુજગ મિલના મંતાનો માફક જીવવું જોઇએ તે મિવાય રધુવશી કહેવગવવામાં કઈ સાર્યક નથી વગેરે કહી આ 'ધર્મેતિજક સભા'ને આજના જમાના અનુમાર 'લોહાણા સેવા મમાજ'માં બદલી, એના વિસ્તૃત સેવાક્ષેત્રમાં યુવાનોને તક આપવાની સુચના ધણી જ ઉપયોગી છે તેથી આ ધર્મેતિજક મહાને 'શ્રી લોહાણા મેના મમાજ' નામ આપવાની એ લાઇની સુચનાને હું દરખાસ્તરૂપે રજુ કર છું.

આ દરખાસ્તને અનુમોદન મળતા સર્વાનુમતે કગવ તરીકે પસાર જગવામાં આવી હતી અને તે મસ્થાનુ કાર્ય શરૂ થતાં ગજરડક કગવી લેવાનો નિર્ણય થયો હતો.

તે પછી જે જાતિનું 'લીક અગત્યની બાબતોપર વિચાર કરવામાં આજે કાર્યમાં પરદેશ વસેલા પગરપગસ આભારદર્શન વિધિ થયા પછી વર્ગ આશા રાખી આ મહત્વની સભાનુ કાર્ય પૂર થયું હતું.'

હૃદયમાં જોડી અસર ૪ અગત્યની સુલાકાત

જમ્યાન્યુ હતું કે એપ્રિલના બપોરના ૨ વાગને બદરને સામે કિનારે વડીલોએ ૨૫ વર્ષ ભાઈ હુસેન ઉર્ફે હરિદાસ દુલ્લબદાસ અને મળવા

આવ્યા. ભાઈ મોરારજી પુરૂષોત્તમે તેને મારા આગમન વિષે દંધ વાત કરી હશે એમ મને લાગ્યું. આ ભાઈને અહીં હુશેન દુલ્લભદાસ નામે ઝોળખવામાં આવે છે. એમના પિતા કાઠિયાવાડના હિના ગામના વતની ગ્રાંતે પશ્ચિમ હતા. તે અહીં આવ્યા હતા. સૌએ જે રસ્તો સ્વીકૃત્ય તેમ તેઓશ્રીએ પણ અહીંની નેટીવ-ખાંદોને ઘરમાં રાખી. તેનાથી આ હુરિદાસ ઉર્ફે હુશેનભાઈનો જન્મ થયો. આ પ્રદેશમાં આવી પેદા થયેલી 'ખુઝવાટ' કહેવાતી પ્રજામાં એક હિન્દુ તરીકે રહીને જો કાંઈ જીવન વ્યવહાર ચલાવતું હોય તો તે આ હુશેન અથવા હુરિદાસ એક જ અપવાદ રૂપે છે; છતાં ધર્મશક્તિ વણિકો એમની સાથે ખાનપાનનો વ્યવહાર તો નથી રાખતા પણ તેને હુરિદાસ ન કહેતાં હુશેન કહેતે જ બોલાવે છે. આ હુશેન ઉર્ફે હુરિદાસભાઈ સ્વામીનારાયણનો ધર્મ પાળે છે, એમ મોરારજીભાઈના કહેવાથી જાણ્યું. કહે છે કે આ હુરિદાસભાઈના પિતા દુલ્લભદાસ શેઠને બીજી કઈ સંતાન હતું નહિ તેથી આને દેશમાં લઈ ગયા હતા. દેશમાં પણ તેની સાથે બેસી ખાવા પીવાનો વ્યવહાર વાણિયાની નાત કે ખુદ પોતે પણ કરતા નહિ.

એ હુશેન ઉર્ફે હુરિદાસભાઈ સાથે કેટલીક આડીઅવળી વાતો અથવા પછી આવતી કાલે મને કહેઝ્યા-પોતાના નિવાસસ્થાને આવવાનું ખામ આમંત્રણ આપી ગયા. હિન્દુસમાજની સંકુચિત મનોદશાપર કેટલાક વિચાર આવ્યા. આ ભાઈને મળ્યા પછી મને કંઈક વધુ જાણવાની જાણાસા થઈ; તેથી હું આપેલા સમય અનુસાર ખીજે દહાડે મિ. જાનીને સાથે લઈ કહેઝ્યા ગયો.

હુશેન ઉર્ફે હુરિદાસભાઈને ઘેર

બંદર કિનારેથી સામે પાર કહેઝ્યા જવા માટે મોટરબોટ સરવીસ છે. તે પ્રત્યેક પેસેન્જર દીઠ ૨૮ કુરજાત ચાર્જ કરે છે. (૨૮ કુરજાત એટલે આપણા લગભગ ૬ આના થાય) અમે મોટર-બોટમાં બેસી સામે કિનારે ઉતર્યા; ત્યાંથી લગભગ એક માઈલ જેટલે

જિનારે કિનારે દૂર આ ભાઈની દુઃખન છે તેનું ગહેવાનું પણ હું નના.
પાછળના ભાગમાં સાથેજ છે તે ભાઈ પણ માગી વાટ જોઈ ગયા
હતા. અમે મળ્યા, બેસી થોડીવાર આડીઅવળી કેળીડ નાતચિતો થયા.
પછી મેં પૂછ્યું

‘તમારી માતા (દુધભાસ મેકની નેનીવ સ્ત્રી) તમારી માથે છે?’

‘નહિ મને માગ પિતા નાની ઉમ્મરે બિના લઈ ગયેલા આ
હું દશ વય ગયો ૧૮ વર્ષની ઉમ્મરે અહીં આ રો ને પછી દુકાન
કરી’ હુશેનભાઈએ ખુલાસો કરતા કહ્યું

‘પણ તમે જ્યારે પાઠ અહીં આવ્યા ત્યારે તમારી માતા
ક્યા છે તે મમ્મી તમે તપાસ ન કરી’ મેં પૂછ્યું

‘ના મેં તપાસ કરવાની જરૂર ન જોઈ, ને હાથ તપાસ કરું
તો પણ હું તેને ઓળખું નહિ ને તે મને મળે નહિ’

‘દેશમાં તમારા પિતા તમને નહિ ગયા ત્યાં તેઓ મૌ તમારી સાથે
આવાપીવાનો અનહાર ગમતા હતા?’

નહી મને દૂર બેસાડી ખાના આપતા હતા

‘તમે મમ્મણા થયા ત્યારે તમને કઈ એમાં અપમાન જોતું
નહોતું બાગતું?’

‘ના ને લાગે તોય થું કરીએ?’

એ વલિયુ સમાજ સાથે તમે છત્રી ન શકો તેના જ ખાતર
આ તમારી જન્મભૂમિમાં પાછા આવ્યાને?’

એ તો કાણુ જાણે પણ કઈ ધધો મગીને કામ તો કરવું પડેને?
તેથી અહીં આવવું પડે’

‘તમારું નામ અહીં ‘હુમેન’ કાણે રાખ્યું?’

‘કાલ જાણે પણ મયમૂથી જ ‘હુશેન’ કહીને મોવાને છે’

‘તમે શા માટે ‘હરિદાસ’ લખતા નથી ?’

‘વેપારનું લાઈસન્સ ને વેપારીને ત્યા ખાતા પણ ‘હુશેન દુલ્લભદામ’ના નામે જ છે તેથી વળી આની પ્રગ્નતા નામ અહીં ‘અયમથી જ ઇસ્લામી રાખનામા આવ્યા છે.’

‘તમને દેશમાં તમારા પિતા પણ ‘હુશેન’ કહીને બોલાવતા હતા ?’

‘હા’

‘પણ તમે હિન્દુ લાયક થયા ને અહીં આવ્યા ત્યારે તમે ચોતે ‘હુગિદામ’ નામે કેમ લાયસન્સ ન લીધું ?’

‘મને આ બાબતમાં જોશ વિચાર નહોતો’

આ વાતચિત ચાલતી હતી તે દરમિયાન એક આગ્રેડ વયની કાઠિયાવાડી બહેન અદરના રૂમમાંથી બહાર આવ્યા તે બાઈ બર્ણેઆ જણાયા ને હુશેન બાઈ મારી પાસેથી લઈ ગયેલ “સમાજગ્ન” નો અડ એમણે વાગેલો. હુશેન હિંદુ હરિદાસભાઈના આ ધગવાળા હશે, એ અનુમાન મેં કીધું કારણ કે, મને હકોકત મળી હતી કે સમાજથી તગડાડાયથી એક ધલભલ યાત્રિની બહેનથી હુશેનભાઈ જોડાયા છે ને સેમનાથી એમને બે મુત્રીઓ થઈ છે એમને ગુજરાતી બણાવી છે એમને માટે દેશમાં કોઈ હિન્દુ ખાનદાન કુટુંબમાં ઠેગણુ શોધી લઈ કરી દેવાની ઇચ્છા આ બહેને મને જણાવી

કેટલીક વધુ વાતો થઈ ને સાંજ પડી ગઈ. ૬૧ વાગ્યા પછી સામે કિનારે પહોંચ્યા મોટરગોટ મળે તેમ ન હોવાથી વધારે અમય રોડાવું પરતડે તેમ ન હતું તેથી અમે ગળ લઈ ની-બ્યા એ બહેને મારે અન્માન કેયું હરિદાસભાઈ એક માર્ગદર્શક સુધી અમને મૂકના આવ્યા. મોટરગોટમાં બેસી અમે ઘેર પહોંચ્યા મને હિન્દુ પાણિવાઓની આવી નિષ્કુરતા બોધ બેદ થયા.

રૌશન ગારસીયા

લૌરેન્સો મારકીઝથી ૫૫ માર્ચના દુર દ્વાન્મવાનની મઠહ ઉપરનું આ ગામ છે, અહીં લગભગ ૧૫ લોકોના ગણુઓ ને બીજા મેમ્બરોનાઈ વગેરેની દુકાનો છે ગેરેશન નજીક બન્ને બાજુ માંમમાની દુકાનોની વાઇનનો એક પહોળો ગરતો તે માત્ર એક બજાર છે દરેક દુકાનદાર નજીક આ 'બુઝવાટ'—જાફ લોકોને મોટા ગણે છે અહીં ધણે દ્વાન્મવાનની મોનાની ખાણોમાં ઝમાઈ નેગીવા પાછા આવે એમની સાથેનો જ છે એજન્ટની ઓફિસ છે અહીં તેના ઉપર એજન્ટનો કુર, ગાજનો ટેમ ૫૫૩૫૫ની જમત તથા જે ડીમ્પ્રીક્ટનો તે હોય તે ડીમ્પ્રીક્ટમાં તેમને મોની આપવાનું રેલભાદુ કે મીમ્બલાદુ ધ બધું તે મોનાની ખાણોમાંથી લાભ કરી આવનારા માફરો પાસેથી એજન્ટ અહીંથી જ વસુલ કરી લે છે આ ગીગમિટિયા નેગીવોને ઉત્તરવાનું ને મે દલાજા ગહેવાનું આ પહેલું મોટું સ્ટેશન છે એ નેગીવો માથેનો વેપાર જ આ ગામમાં છે અ વાડિયામાં બે વખત આ ગીગમિટિયા માફરો દ્વાન્મવાનમાંથી આવે છે ને પગારનું મોટું લાભ છે તે બજારમાં ની જે ત્યારે તેઓને પોતાની દુકાનમાં બોલાવવા માટે દરેક દુકાનદાર બુઝવાગીઆ તોમરોને રાખે છે

બે દુનો અહીં પોર્ટુગીઝોની પણ છે આ ગામના વેપારનો જૂનો ઇતિહાસ લખવા જેવો નવી દરેક દુકાનદાર દારૂ વેચે છે તે દારૂ આપવા માટે દારૂને નોડ રાખે છે હજી એકાદ બે હિન્દુઓ પોતાની દુકાનનો ચોક્કસ ભાગ આ ગીગમિટિયા માફરોને મામ વેચવા મુસલમાનને લાડે આપે છે તેનું લાભુ દુકાનને રથી ૩ પાઉન્ડ મળે છે તે પેગલાકુતની દુકાન વચ્ચે પાર્ટીશન નથી ગખતા તે માસ કે દારૂ દુકાનની વચમાં બેસીને નેગીવ પીએ તેવી ગોઠવણ કરવી હોય છે

૨૦૦૦ ગીગમિટિયા મલુરો ગ્લો શકે તેટલું મોટું એજન્ટનું કમ્પાઉન્ડ છે તેઓ બજારમાં નીકળે ત્યારે મેળો ભગવા જેવું લાગે

છે. કમાઈને ઘેર જાય ત્યારે કંઈ ને કંઈ ખરીદ કરે છે. આ રીતનો અહીં વેપાર છે. એમાં કેટલાક વેપારીઓ અગાઉ કાંઈવાર દગા ફટકા પણ કરતા હતા એમ કહેવાય છે.

રોશન ગારસીયામાં સ્વાગત સભા

તા. ૨૫-૪-૩૨ ના ભાઈ પોપટલાલ હરિભાઈ કું. ના ભાગીદાર ભાઈ છગનલાલ ઝીણાભાઈને ત્યાં જમીને મારે એમની સાથે અહીંથી સરહદપરના ગામ રોશન ગારસીયા જવાનું હતું. તે મુજબ સાંજની ૫-૨૦ ની ટ્રેનમાં અમે નીકળ્યા. રાતના ૮-૧૦ મિનિટે ભાં પહોંચ્યા. સ્ટેશને એમની દુકાનનો સ્ટાફ લેવા આવેલો. રાત રહ્યા. બીજે દહાડે ત્યાંના ભાઈઓની સભા બપોરના ૩ વાગે મેમર્સ પોપટલાલ હરિભાઈ કું. ની દુકાનમાં શ્રી. છગનલાલ ઝીણાભાઈના પ્રમુખપદે મળી. જેનો પ્રગટ થયેલો અહેવાલ નીચે મુજબ:

‘આજે’ લોહાણા વિન્ય ના ત્રી ભાઈશ્રી ડોમાણીનું આગમન થતાં એમને આવકાર આપવા અત્રેના ભાઈઓની એક સભા બોલાવવામાં આવી હતી.

પ્રારંભમાં અહીંના એક આગેવાન બધું મોનજીભાઈ ઠાલીદાસ પટેલે ભાઈ ડોમાણીને અહીંના વેપાર, ધર્મોત્તેજ સભાની ક્ષાન્ત્ય ને બીજી કેટલીક માહિતી આપ્યા પછી સર્વ ભાઈઓને ભાઈ ડોમાણીને પરિચય કરાવ્યો હતો. ત્યારપછી શ્રી. પ્રમુખ સાહેબની વિનંતિને અનુસરી ભાઈ ડોમાણીએ સર્વ ભાઈઓનો આભાર માનતાં જણાવ્યું કે: મારા વતનના-મારી જન્મભૂમિ નજીક નજીકના બધુએને નીરખવાની મને અહીં મળેલી તક માટે હું પ્રભુનો પાડ માનું છું. તમે બધા ભાઈ જો થોડે ઝાઝે અંશે મને જણાવો તો હો જ. આપ મર્વ ભાઈઓમાં એકમંપ જોઈ હું રાજી થયો છું. વેપારમાં ખોટી હરિફાઈ અહીં નથી તે પણ મેં જાણ્યું છે. આપણા સેક્રેટરી માહેબે કેટલીક વાતથી મને વાકેફ કર્યો અને મને સમજણ પાડી તે બદલ એમનો હું આભાર

માનુ હુ અહીં વેપાર માત્ર દાત્તમવાલની સોનાની ખાણોમાં કામ-
 નગી કરાઈને પોતાના દેશમાં આવનાર ને કમાના જનાર કાફર
 લોકો માથેનો જ છે તે પણ અહીં અમુક ઠલાડ મુધી જ વેપાર રહે
 છે તે વખતે મેળો ભરાવા જેવો દેખાત ચંદ્ર ગહે છે એ બગાળ છે
 પણ અહીં આનીને મેં થોડુક જોયું છે તેના ઉપર તમારે લક્ષ ન
 ખેંચુ તો મારી ફગળ ચુક્યો ગણાઈ તે એ કે આપણે ગુલુવશી-
 સ્ત્રિયો હીએ. આપણો ઇતિહાસ ઉજવળ છે આપણાથી કંઈ પણ એવું
 નામ ન થાય કે જે આપણી કુળ મર્યાદાને હીણુ લગાડનાર કહેવાય
 અહીં થોડાક ભાઈઓ પોતાની દુકાનમાં મામ વેચનારાઓને પેટા
 ભાકુત તરીકે ગણે છે જેનું માસિક ભાડું ૨-૩ પાઉન્ડ માત્ર મળે
 છે, પણ એ માસ વેચનારને અપાયલા ભાગ આકુ પાર્ટીશન પણ
 નથી વળી તે કાફર લોકો દુકાનદારની દુકાનમાં ખેસીને એવું ખાણું
 ખાય છે આ બાબત ઠીક નથી જો કાંઈ દલીલ કરે કે એમ
 કર્યા સિવાય વેપાર ન થાય તો તે બરાબર નથી ઘરણું કે જે
 ભાઈઓ દુકાનમાં એવો ભ્રષ્ટવાડો નથી ગણતા તે ભાઈઓનો
 વેપાર નથી થતો એમ કાંઈ કહી શકશે નહિ બીજી મારા લક્ષ ઉપર
 લાવનામાં આ મુ છે કે અની આપણા ભાઈઓ કાફરને—શુઝવાટ
 (Half caste) ને નોકરીમાં રાખે છે ને તેના પગાર તરીકે લગભગ
 ૫૦૦ પાઉન્ડ દર માસે ખરચાય છે હું માનું છું કે આ કાફર નોકરો
 થોડા કમી કરી તેની જગ્યાએ આપણા ભાઈઓને ગોઠવવામાં આવે
 તો તેટલો પૈસો આપણા ભાઈઓના ધરમાં ગળ બીજી આજના
 દટોકનીના સમયમાં વેપાર નનગા હોવાને લાંબને, તેમજ ન ધારેલી
 તુકમાતીમાં ઉતરવા જેવા વખતે બને ત્યાં મુધી આપણાજ ભાઈઓના
 નાણા જોખમમાં ન આવે તેની સાવચેતી રાખવાની તમારી ફરજ
 છે આ લાવનાને નજર સામે રાખવામાં આવે તો મારે માનવું
 છે કે મોટા ગણાતા ભાઈઓની વિરૂદ્ધ તમારે ફરિયાદ કરવાનું
 કારણ જન્મરો નહિ વગેરે કેટલીક સુચનાઓ કર્યા મછી દેશ તેમજ

સમાજ પ્રત્યેની ફરજ અદા કરવામાં તમે અહર્નિશ તૈયાર રહો છો તે જોઈ મને આનંદ થાય છે, કહી અંતમાં મર્વ ભાઈઓનો આભાર માન્યો હતો.

પછી સેક્રેટરી-શ્રી. મોનજીભાઈ કાલીદાસે યોગ્ય શબ્દોમાં વક્તાનો આભાર માની પ્રમંગલે અનુમરતું વિવેચન કર્યા પછી સભા વિમર્જન થઈ હતી.

એ પછી ભાઈ ડાસાણીને અત્યારની ટ્રેનમાં પાછું જવાનું હોવાથી તે ટ્રેનનો સમય પણ ચર્ચા ગયો હોવાથી સૌ ભાઈઓ તેને વિદાય આપવા સ્ટેશન સુધી ગયા હતા ને ૫-૫ મિનીટ ટ્રેન ઉપડી ત્યાં સુધી રોકાયા હતા.'

રાત્રે આઠ વાગતે અમે પાછા હોંદરે-ઝો માસ્કીક આવી ગયા.

મોડાના હોટલ

આ શહેરમાં ગોરાઓના હોટલો ઘણાં છે પરંતુ તેમાં દરિયા કિનારે આવેલું ઉપરોક્ત હોટલ ઐથી શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. એક દિવસ (તા. ૧૬-૪-૩૨) મિ. જ્ઞાની તથા ભાઈ ધર્મો તથા હું રાતના પંજે આલીને મમુદ્ર કિનારાના રસ્તે 'ખીચ તરફ' ફરવા નીકળ્યા. અજવાળી રાતે મમુદ્રના કિનારે કિનારે મુંદર બાધેલ રસ્તો વટાવતા અમે ૧૦ વાગે આ રમણિય સ્થાને પહોંચ્યા. દિવર્મીંગ બાથના સમુદ્ર વચ્ચે બાધેલ ધક્કાના છોડાપર ગોઠવેલા બેન્ચો ઉપર આંદનીના પ્રકાશમાં સમુદ્રની ધીમી લહરીઓને અવલોકતા અમે બેઠા. ઘડીભર અમે ક્યાં છીએ અને સમય કેટલો પમાર થઈ ગયો? તેની પણ ખબર ન રહી. ઘડી પ્રકાશ આપના ને ઘડી છુટાઈ જતી દેખાતી મમુદ્રમાં 'બોયાં ઉપર ગોઠવેલી હલેક્ટ્રીક લાઇટની બત્તીઓ રમણિય લાગતી હતી આ બધું જોના જાણે બેમી જ રહીએ. આખરે રાતના ૧૧૧ વાગતે ઊડી મોડાના હોટલમાં ગયા. ત્યાં ચાહ, સોડા વગેરે પી અમે ૧૨-૧૨૧ વાગતે ઘેર જવા નીકળ્યા. છેલ્લી દ્રામ અળી. મોઢી રાતે સ્થાનગર પહોંચી આવ્યા.

જૂના મિત્રનું મિલન

તા ૧૭-૪-૩૨ના ચચાઈથી માગ મિત્ર શ્રી પોપટનાન ઝીણાભાઈ અહીં આવ્યા તેમને માગ આગમનની ગણ થતા મળવા આવ્યા એ ભાઈ અહીંના ગણ ૧૨ અને જૂના અનુભવી છે. સ્વભાવે આનંદી હિંદુ એમોમીએશનના પ્રેમિન્ટ છે આ પ્રદેશમાં શ્રીમાન નગમિંદલામ ઝીણાભાઈનું નામ સુપ્રમિલ છે મોખ્યામામા જેમ ભાઈ અમજી વીગજ તેમ અહીં શ્રી નગમિંદલામ ઝીણાભાઈનું રસોડુ કોઈ પણ જાતિભાઈ કે હરકોઈ હિંદુભાઈ માટે પણ ખુલ્લું રહેતું જાનિભાઈ નોમરી ન લાગે ત્યાં સુધી શ્રી નગમિંદલામને ત્યાં જ એને આશ્રય હોય ! શ્રી નગમિંદલામએ અહીંથી બીજોમ કાઢી નાખ્યું પરંતુ એમના ભાઈ પોપટનાન ભાઈ ચચાઈમાં બીજોમ કરે છે તેઓ સ્વભાવ બોળા અને વિશ્વાસુ મરંની માથે એમની ભનાઈ તડમછાવાના અનુભવ કોને નથી થયા ! મમે તેની મુશ્કેલીઓમાંથી પણ એમની વ્યાપારીકુનેલ અને મીઠી છલ માગ માઢી રાકે ! એમની સાથે દરિયા નિાટે ફરવા જતો એમના મિત્રનથી આ તરફના વપાગની સ્થિતિ આમોદવા વગેરે ઘણું જાણવાનું મળ્યું ચચાઈ આવવા મને અત્યામલ કર્યો મેં જવાનો વિચાર પણ મ્યો બે ત્રણ વખત નિશ્ચય કર્યો પણ વગમાવની ઝડીએ પડે ને વાહનરાળો વાયદો તોડે મારી તનીયત પણ અહીં આવ્યા પછી સહેજમાજ નરમ રહેરા લાગી હતી, વળી મારે મેં ની અધરચમા તો કોઈપણ બોગે સુગાન્ના પહોચવાનું હતું એટલે ન છૂટકે માગથી ચચાઈ તરફ જઈ સમાયું નહિ ઈશિગની એરી ઇન્જા હમે

‘લાન્ડી’ નેટીવા

નેટીવાની વસતી આ પ્રદેશમાં માગચાર લાખની ગણાય છે આ પ્રદેશના નેટીવો ‘લાન્ડી’ જાતના હોવાય છે તેઓ મોજામ્બીક કે બેંગા તરીપના નેટીવો જેવા લુચ્ચા નથી હોતા પરંતુ ગરીબ

દેખાય છે અગાઉ તો હિંદીઓથી પણ ડગ્તા હતા હવે તેવું નથી
રહ્યું દક્ષિણ આફ્રિકાની માફક અહીં પણ નેગીવ રેજિસ્ટ્રેશનનો ગાયદો છે.

ચોટુગીઝ ઇન્સ્ટ આફ્રિકાના 'લાન્ડી'
જાતિની નેટીવ સ્ત્રીઓ

સોનાની ખાણોમાં ગીરમિટ સીસ્ટમે કામ કરવા ગયે છે, તે
મલુરો અહીં ચોટુગીઝ ઇન્સ્ટ મારફત મોખવાવામાં આવે છે ત્યાંની

પાછા ફરતા મરકારી ટેકમ, 'કપડા લતા' ઉપરની જટાત, એજન્ટનો કર, જે ડીસ્ટ્રીક્ટમાંથી તેને લાવ્યા હોય તે ડીસ્ટ્રીક્ટમાં પહોંચાડી દેવાનું બોટ લાકડું, રેલ્વે લાકડું બધું એજન્ટ વસુન કરી લીધા પછી જ તેને તેના ઘેર પહોંચાડનામા આવે છે આ એજન્ટનું ટુકકનાર્ટર રોશન ગાર્સીયામા ને બીજી-ત્રેના-ગામા છે

બીજા પશુ ધન ગમે છે ચહેમા નોકરી કરે છે તેના નેગીવ Chief પણ તેની પાસેથી વાર્ષિક ટેકસ વસુલ કરે છે અહીં નેગીવ Chief ને 'રેમ્પો' કહે છે બહુ પત્નીવાદી જન છે

ભુઝવાટ પ્રજા મરદો હિંદી દુકાનદારોને ત્યાં Tailoring વગેરેનું વામ કરે છે. ને છાકરીઓ હિંદી ધરણામી કે પોર્ટુગીઝોના ઘર માડી જાય છે ભુઝવાટ છાકરીઓને 'મુવાત' કહે છે, તે ધઉનગણી કપાળી હોય છે

પોર્ટુગીઝ ન્યાયના નમુના

પોર્ટુગીઝો કેટલીશ્વાર ખુમારીમા કે ઘેરછામા હિંદીઓ માથે કેવું અતડાઈલર્મું આચરણ કરે છે તેના બે ત્રણ ઉદાહરણો અહીં ગણુ કરે છું

૧ કેટલાક વરસ પહેલા લોરેન્ઝો-માર-વીઝમા એ- બોન્ને ગૃહસ્થ મવારે દુકાન બોલીને બેહુ માફ કરતો ખુન્શી નાખી બેઠો મામે થોડે દૂર એક પોર્ટુગીઝ મારજન્ટ હોમો હતો 'દુકાનદાર આધેક હિમમને' ખુરશીપગ બેઠેલો તેનો અપાન વાયુ છૂટતા અવાજ થયો તે અવાજ આ મારજન્ટે સાંભળતા તેને એથી પોતાનું અપમાન થયું લાગ્યું, તે દુકાનદારને પચ્ડી 'કોમીસરીયેટ' (પોન્નિમ સ્ટેશન)મા લઈ ગયો અને હકીકત તિવેદન કરી મોલિમ ઇન્સ્પેક્ટર વિચારમા પડ્યો ફરિયાદ શી રીતે લખવી? આ પાત્ર કનાક પેના બોન્ન ગૃહસ્થને બેસાડી રાખ્યા પછી બીજાવાગ એમ નહિ કરાની સુચના આપી આડી દીધો

૨ બેરામાં એક ધનિયન દરજીની દુકાન; દરજી કાઉન્ટર ઉપર. કપડાંની ઘડી વાળતો હતો. મંચો, દરવાજાની નજીક હતો. તે પર. એક વારનો ગરમ કાપડનો ટૂકડો પડેલો; એક નેટીવ કપ શીવડાવવા આવ્યો. દરજી પેલી ઘડી વાળવામાં છે અને તેનું ધ્યાન આ તરફ નથી એમ માની પેલા નેટીવે મંચાપર પડેલો એકવાર કાપડનો ટૂકડો ગળવામાં સેરવી દીધો. દરજીના ધ્યાન બહાર તે નહોતું. નેટીવ રસ્તે પડ્યો ને દરજી તેની પછવાડે નેટીવ દોડ્યો. દરજી ઉઘાડે માથે પાછળ દોડ્યો ને પકડી પાડ્યો. પોલિસ-ઉભેલો ત્યાં નેટીવને પકડી લઈ જઈ અનેલી બીના મંભજાની. પોલિસ તે બન્ને જણાને 'ક્રામિમરીયેટ'માં (પોલિસ મેશને) લઈ ગયો. પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું. 'હમણાં કુરમદ નથી, જાઓ જેલમાં બન્નેને બેમાડો' પછી ચોર બીજો દલાડે જેલમાંથી છૂટ્યો ને પેલો દરજી ફરિયાદી ત્રીજો દલાડે જેલમાંથી છૂટ્યો.

૩ ફીંગરમાં હમણાં ચોડાજ સમય ઉપર જામ બેધપુગના રહીસ એક લોહાણાભાઈ પોર્ટુગીઝ કાર્ટમાં એક હિન્દીનો કેસ આણતો હતો તે સાબળવા ગયા હતા એવામાં એમણે જોયી બગાસું ખાધું. આથી એ લોહાણા ગૃહમંત્રને પકડી ત્રણ દલાડા જેલમાં ઠોકી માર્યો હતો.

આવા કેટલાક પોર્ટુગીઝ ન્યાયના ગમુજ દાખલાઓ છે. તેમાંથી વાનગી દાખલ ઉપરના ત્રણ ટાક્યા છે. આ ઉપરથી એ કંપના રહેજો થઈ શકે તેમ છે કે હિંદીઓ આ પોર્ટુગીઝ રીપબ્લીકમાં કેવું સ્વમાનભર્યું જીવન જીવી શકે છે?

સ્નેહીઓના સહવાસે

લૉરેન્સો મારકવીઝમાં લાઇ નટવરલાલભાઈ, ભગવાનજીભાઈ, મણીચંકર ભટ્ટ, ત્રંજકલાલ ભટ્ટ, દામોદરભાઈ, મોરારજીભાઈ,

છગનનાથભાઈ આદિ સ્નેહીજનોના મહાનામે જોયું જાણ્યું તે આનંદ
કર્યો એ મર્વ મિત્રોનો મહેમાન બન્યો એ બધું અત્યારે મધુર સ્વપ્નાસમ
યાદ આવે છે

શ્રી નટવરલાલભાઈ લામણીપૂર્ણ મગતાપડા સ્વભાવના કેળવણી
પામેલા અહીં જમીનદાર છે ખીન્તુ કઈ દનાલીનું નામ પણ કહે છે
'માસ્તર' નામે ઓળખાય છે

શ્રી હમીદાનજી હાકુભાઈ નિરાલિમાની, માહોશ, બવદાગકુશળ
તે પક્કા ખીજતેસમેન છે એના હૃદયમા મેરાની ધગર છે સારૂ
ઓશી શકે છે

અહીંની મુઘ્ઘ હોસ્પીટાલમા મેટર્નિટી હોમ, દરદીઓ માટેના
રૂમો, છેડનામા છેડના માધનોવાળો ઓપરેશન રૂમ, સ્ત્રીઓવાળા
ફાઉડીંગ ખાટયા, તે ઉપર મુનાયમ ગાદના વગેરે જોયા પછી
ગવર્નમેંતે બગલો સફલ માટે નની તૈયાર થતી બિલ્ડિંગ રીપબ્લીક
જાહેર કરવા મળેલી મિલ્ટિંગનું સ્થળ, ગવર્નરના બગનામા ઠાકિન્મિલ
હોન વગેરે મુદર જોવા લાયક સ્થળો આ બન્ને ભાષ્યોએ તા.
૧-૫-૭૨ના રોજ ટેકસીકાગમા મને લઈ જઈ બતાવ્યા

શ્રી મણિશકર જે ભટ્ટ તથા છોગ ભટ્ટ બન્ને મગદ ભાષ્યો
જાગ્યોની ફર્મોમા મારા પગારે સરપીસ કરે છે શરણાગતના
આશ્રયદાતા ગરીબો પ્રત્યે એમની દયાના ઝગણા વહે, સ્વભાવે મરણ
અને મેદાળ મારી સાથે કલાકોના કનાકા જરાય કટાવ્યા નગર
એ બધુઓએ ગાળ્યા હતા સમા ભાઈ મમાન એનો સ્નેહ
વરસતો હતો

શ્રી દામોદરભાઈ જામજ્ઞેષપુત્રના વતની બાહોશ વેપારી એમનો
આનંદી સ્વભાવ, હસવું મુખ અને વ્યાપારી કુતેહ કોષને પણ
આકર્ષે એમના કાકા મંગળજીભાઈ પણ જામજ્ઞેષપુત્રમા માયા
જાતસેનક

શ્રી મોગરજીભાઈ પુરપોતમનું ઘર તો મારૂ નિવાસસ્થાન હતું

હિતભાવી, મંડકારી ને છત્રાચુ. શ્રી. 'લોહાણા મેવા સમાજ'ના પ્રેમિડન્ટ. એમની કાળજી, માયા ને મમતા મદાય એવાં ને એવાં જ.

નવન-દુઝામી કવિનો પણ પ્રથમ પરિચય અહીંજ થયો હતો.

મોતી સાતિમાં કલ્યાણજીભાઈ લખુ કરીને એક મંડકારી વ્યક્તિ-અહીં વમે છે: એ ભાઈની માવા પણ અસીમ!

શહેરનાં થાવેની, ફામેની, મેલાંગા નામક સુંદર પરાંગોમાં રહેનાગ ભાઈએના મતકાર શ્રીલ્યા. મારા કુટુંબી ભાઈ પ્રણેતામ ખેતશી પણ અહીં હોવાનું જણ્યુ. એમને મળતાં હર્ષ થયો.

લગભગ ૨૧ દિવસ આ શહેરમાં રહ્યો. અહીંથી જવાના સમયે મફર મફળ ધમ્મવા ને વિદાયગીરીનું માન આપવા સાતિજધુઓ અને એકીજનોનો મેળાવડો શ્રી મોરારજીભાઈને ત્યાં થયો. શ્રી. નટવરલાલભાઈ ને મણીભાઈ ભટ્ટ પણ આવ્યા હતા સ્નેહીઓ-મિત્રો ને શુભેચ્છકો તરફની વિવિધ ભેટો ને શુકનના પડાઓ સ્વીકાર્યા. જે ભેટો સ્નેહી હૃદયનાં મનારણાં તરીકે જળવાઈ ગયેશે.

સ્ટીમર કંપનીના એજન્ટો

હિંદુસ્થાન અને આફ્રિકા વચ્ચે માત્ર સિટીસ ઇન્ડિયા સ્ટીમશીપ કં. ની જ સ્ટીમરો દોડે છે જાણે આફ્રિકા માટે એ કંપનીનીજ મોનોપોલી હોય.

હુગ્ગન અને ડેલાગોઆએના બદરોએથી ઇન્ડિયા અથવા આફ્રિકાના કોઈ પોર્ટમાં જનાર પેમેન્ટરો પાસેથી ટિકીટ-નુર-પેસેજના ભાવ પાઉન્ડમાં દરાવેલા છે. ઇંગ્લાંડ ગોલ્ડ સ્ટેન્ડર્ડમાંથી નીકળી ગયું અને સાઉથ આફ્રિકા * ગોલ્ડ સ્ટેન્ડર્ડમાં હજી હોવાથી સિટીસ પાઉન્ડના ભાવ ને સાઉથ આફ્રિકા પાઉન્ડ 10 Gold ના ભાવ વચ્ચે અત્યારે રૂપ થી ૪૦ ટકા જેટલો તફાવત રહ્યો છે.

* ત્યારપછી દક્ષિણ આફ્રિકા પણ ગોલ્ડ સ્ટેન્ડર્ડમાંથી નીકળી ગયું છે.

ખરી રીતે સ્ત્રીમંડળ કંપનીના એજન્ટોએ સ્થિતિ પાઉન્ડના હિસાબે એક્સ્ચેન્જ કાપી, આપી પેસેન્જરો પાસેથી સ્ત્રીમંડળ ભાડું લેવું જોઈએ તેને બદલે તેઓ ધરનો કાયદો ચનાવી નાગલ દ્વારેસવાન, ડેલાગોઆબેથી ચડતા પેમેન્જરો પાસેથી પાઉન્ડનું સોનું લે છે આ હિસાબે સ્ત્રીમંડળ કંપનીના એજન્ટો તેના ઠગવેના ટિપ્પીના દરથી ૩૫-૪૦ ટકા વધુ લે છે તેથી દરમાસે ઇન્ડિયનોના હજારો પાઉન્ડ (એક્સ્ચેન્જના હિસાબે) વધારે આ સ્ત્રીમંડળ કંપનીને મળે છે નાદાન દ્વારેસવાલની ઇન્ડિયન એસોસિએશન કે કોંગ્રેસ ડેલાગોઆબે ઇન્ડિયન એસોસિએશન જેની સરચાઓએ હજી સુધી આ અગત્યના પ્રશ્નને લક્ષ્યમાં લઈ હિંદીઓના ધર્માથી આ સ્ત્રીમંડળ કંપની ગેરબ્યાજખી રીતે વધુ નાણાં વસૂલ કરે છે, તે માટે કશી પણ હિંચાલ કરી હોય એમ જણાતું નથી આવો એક અગત્યનો આર્થિક પ્રશ્ન કેમ લક્ષ્ય બહાર હજી સુધી રહ્યો હશે તે સમજી શકાતું નથી સ્થિતિ ઇન્ડિયા કંપનીની આ દેખીતી જોડકાં છે એ ખુલ્લું દેખાઈ આવે છે

મુખ્ય ઇનાકાની જુદી જુદી વેપારી એસોસિએશનોનું પ્રતિનિધિત્વ ધગવતી હિંદી એન્જીન ઓફ કોમર્સનું તથા પેમેન્જર રીલીફ એસોસિએશનનું આ બાબતપર હજી લક્ષ્ય બેચાણ હોય એમ જણાતું નથી

આ સ્થિતિ ઇન્ડિયા સ્ત્રીમંડળ કુટુંબ સાહિયમાંથી ઇન્ડિયા કે બીજા પોર્ટોમાં જતા પેસેન્જરો પાસેથી ભાડું જોડ પાઉન્ડમાં લઈ એક્સ્ચેન્જ પચાની પાડે છે, તેમ સદગદ્ધ સ્ત્રીમંડળમાં થાંકતામના પેમેન્જરોને હાડમારી તો એનીને એની બોજવની પડે છે જે હાડમારીનો સ્ત્રીમંડળ ખડા નામા મને થયેલો જાતિય અનુભવ આ સ્થળે આવેખવાની રંગ લઉં છું

ઈન્દ્ર આ ક્રિકાને રસ્તે સ્ત્રીમર ખંડાલામાં

ઝગાઉ જણાવી ગયો છું કે તા. ૩-૫-૩૨ ના સપ્ત વરસાદ ને વાવાઝોડાંથી દરિયામાં તોફાન થવાના પરિણામે ડેલાગોઆગેના ખારાના મુખ નજીક રહેતી પાપલેટાની બોટ બહુ દૂર ધસડાઈ ગઈ હતી. એથી સ્ત્રીમર ખંડાલા તા. ૩-૫-૩૨ ના સવારના ડરખનથી આવી સાંજે ઉપડી જવાની વડી હતી; તે સ્ત્રીમર તો દાઢમસર આવી પરંતુ પાપલેટના અલાવે બહાર પડી રહી. પાપલેટાની બોટને અપોર પછી ત્રણ વાગતે એક બીજી સ્ત્રીમર કંપનીની સ્ત્રીમર મુખ્ય સ્થાને લાવી ને ત્યારપછી પાપલેટ સ્ત્રીમર ખંડાલાનો કબજો લીધો. તેથી તે દહાડે સવારને બહારે સાંજના બરાબર પાંચ વાગતે સ્ત્રીમર ધકકે લાગી. વરસાદ જોમથી પડતો હતો. એજન્ટે નોટિસ મારેલી કે સ્ત્રીમર મચારના ૬ વાગતે વહેલી ઉપડી જવાની છે. તેથી પિમેન્જરોએ તો રાતના જ સ્ત્રીમરપર ચડવું રહ્યું. સામાન પ્રથમ મોકલી આપવો જોઈએ, નહિ તો સાંજે ૬-૬૧૧ વાગ્યા પછી કસ્ટમ્સમાં લેગેજ પામ કરવાનું જોડાઉન બધ થઈ જાય. આથી અમે લાઇ જંગલશાલ લટ સાથે અમારો મામાન લઈ વરસતે વરસાદે ૫ વાગતે કસ્ટમ્સમાં ગયા ને પાસ કરાવ્યો. સ્ત્રીમર ધકકે લાગ્યા પછી પછુ વરસાદ વરસતો હતો. એ વરસાદમાં લીંમવાની પરવા ન કરતાં અમારો મામાન સ્ત્રીમરપર ચડાવ્યો. લાઇ મોરારજી પુરૂષોત્તમના નેડીવ બોયને તે સામાન પાસે બેસાડી અમે પાછા આવ્યા. સ્ત્રીમર ૬ વાગતે સવારે ઉપડવાની નોટિસ લાગેલી હોવાથી મારે રાતના ૧૨ વાગતા સુધીમાં સ્ત્રીમરપર પહોંચી જવું એ નિશ્ચય કર્યો.

સ્વચ્છાતિ બંધુઓ તથા સ્નેહી-મિત્રોનો મેળાવડો વિમર્જન થયા પછી સૌ લાઇઓ સાથે રાતના ૧૧ વાગતે મેં સ્ત્રીમર ખંડાલાપર પગ મૂક્યો. સ્નેહી-મિત્રો ને શુભેચ્છકો મને સ્ત્રીમરપર મૂકી પોતપોતાને સ્થાને વિદાય થયા.

દેશવાસીઓની હૃદયહીનતા

મારા મામાન અર્ધ ભોંજાયેલ અવસ્થામાં મેં મલાળી લઈ
પેલા નેનીવ બોયને દૂરો ડ્યોં

મારી જગ્યા મેં શોધી લીધી સામાન ગોઠવી હું બહાર જગ
ફગવા ને જોવા નીકળ્યો માજના વગમાદમાં ઉભા ગઈ ભોંજવાથી
તેમજ અતિશય વગમાદ ને ડી પડતી હોવાથી મને શઠી લાગી
હતી માથુ ફગતુ હતુ, આખો બગતી હતી ને ત્યાય એન પડતુ
નહોતુ પેમેન્જરો આવના હતા ને જગરા મેગવવા ફાફા માગતા હતા
આગળ પાછળના લાગમાં આવેલા ફાનગ્યો બધા ગાળ્યા હતા ને
ઉપગના લાગમાં પરન ને વગમાદના ઝપાગમાં પેમેન્જરો બેસી શકે
તેમ હતુ નહિ પહેલ ઉગમનથી ચડેલ હિંદી પેમેન્જરોએ એન્જનરૂમ
ને ફેબીનોની બન્ને બાજુની જગ્યા પોતાના મામાનના દાગીના ખડકોને
જોઈએ તે દગ્તા ત્રણ ગણી વધુ રાખી લીધી હતી અહીંથી ચડેલા
પેમેન્જરો-ઓ, માગક તથા પુરોને વરમાદ ને ઠંડીમાં પડતી
હાડમારીઓ નજરે નિદ્રાળુના છતાં તે હિંદીઓના હંદરમાં પોતાના
દેશલાડેએને ગાનની ગાન જગ્યાની મગરડ કરી આપરા જેટલી
પણ ઉદાર વૃત્તિ ઉદ્ભવતી નહિ

પેમેન્જરોની હાડમારી

રૂમગના આગળના લાગમાં હું જઈને જોઉં છું તો એક
હસ્થામી બહેન તથા એમનું નાનું બચ્ચુ તોફાની દગ્તિયામાં ટાઢથી
સોરાઈ જતુ હોય ને પોતે અવરથી મજા દુખી થતી હોય તેમ
'યા માલિક' 'યા ખુદા' ના ઉચ્ચાર કરતી જણાઈ ખીજી બાજુ
એક હિંદુ બહેન બિમાર જેની કણસતી સુતરાઉ ચાદર ઓઢી જેમ
તેમ બેસી હતી એમના ધણીઓ 'રાતની રાત જેમ તેમ કરીને
ફાટી નાખો' એમ આશ્વાસન આપી પોતે જેમ તેમ લાંબા ચંદ્ર પડ્યા
જતા આ દૃશ્ય જોઈ માન હૃદયને બહુ લાગી આવ્યું હું એમની

નજીક ગયો ને પૂછ્યું 'ખેડેન, આ પેમેન્ટમાં ક્યાં તમારા માટે સગવડ ન થઈ ?'

તે ખેડેને દુઃખી હૃદયે જવાબ આપ્યો. 'ભા, કેટલી ખબર ?'

આ ખેડેનોની દશા જોઈને મેં કહ્યું : 'તમારા આદમીઓને પૂછો. જો તેઓને વાંધો ન હોય તો મારા રૂમમાં ગતનીગત મરડતા ફરી આપુ ને કાલે મવાર પડના રૂમમાં ઉપડ્યા પછી કઈક વ્યવસ્થા રૂમમાંના ઓફિસરને મળી થઈ શકે.

આ મામળાના તેના આદમીઓને મનોપ થયો લાગ્યો. બંને ખેડેનોને મરડ ફરી આપ્યા પછી મારા પેતાના માટે જગા જોધરી ગઈ મેં રૂમમાંના સગવડને મળી ઉપડના ભાગમાં મેંન્ડ દવામના જાપગવાળા ચોકમાં પડેલાં બે વાળુ બેન્ચો નજીક ગતની ગત પડી રહેવાની સોંપ ફરી અર્ધ બોર્ડેજ ગિથિતમાં એક જોડી ને એક ઓફિસર ને ગેનર જી લઈ મેં જમાવ્યું ને તે બેન્ચની માથે મારા ઘોતિયાથી મારૂં ફરી જમાવ્યું પણ માથું પરનથી કાઢ કાઢ થાય તેમાં ઉપ દવાથી આવે ' હાલમાં ૪ વાગતાને સુમારે જગા આખું મીઠાઈ ને ૬ વાગતે તો ઉપડુ પડ્યું. જોઈ હું ને રૂમમાં હજી ઉપડી નથી ને મવારના બીજા પેમેન્ટરે પણ આરના માનુષ પડ્યાં. રૂમમાં ૬ ને જલે મવારના ૯ વાગતે ઉપડી.

ખંડાલાના ચિક્ષ ઓફિસર

પવનનો મપાટો ને વગમાદ તો હજી ચાલુ જ હતો. હું મોં ઘોંટા આગળના ભાગમાં ગયો તો ડેલાગોઆબેથી ચડેલ જગમગ બધાં પેમેન્ટરે તકલીફમાં હતા. મેં એમને કહ્યું ' ચાલો મારી માથે આપણે ચિક્ષ ઓફિસરને મળી કાંઈ કાલકુ જોલી આપવા વિનંતિ કરીએ અગર તો આ ખુલ્લું છે તેની ઉપર ક્વર ડરી આપવા કહીએ. આમાંથી પાંચ છ ભાઈઓને લઈ હું ચિક્ષ ઓફિસરની કેબીનમાં ઉપર ગયો. આ ચિક્ષ ઓફિસરનું નામ ઘણું કરીને મિ. G. H.

Rankin હતુ મારી સાથે છ માત ખીજા ભાઈઓને જોના તેણે મને પૂછ્યુ 'શું છે ?'

મેં જોમને જહુ નમ્રનાથી જણાવ્યુ કે 'આખી ગત આ પેમેન્જરો વન્માદ ને દડીમા જહુ હેગન થયા છે ને અત્યાગે પણ જો જ નિયતિ છે તેમાથી થોડાડ તો માદ પણ પડી ગયા છે દરિયે તોફાની છે માટે આ અગવડો ને હાડમાગીઓ દુન ડગ્વા કાલકુ' ખોલી આપવા મહેગમાની કરો.'

આ માલગી આફ્રિકા માહેમ પ્રથમ મૂછમા હમ્યા ને પગી મને જહુ 'મિસ્ટર' તમે જાઓ છો? કન્ડિયા ગવર્નમેન્ટે ૧૯૦ પેમેન્જરો માટે આ જગ્યા પામ દરેલી છે, તેમા અત્યાગે ૧૦૦ પણ પૂરા પેમેન્જરો નથી મામાન નહુ છે ને ડગ્મનરી થડેના નમારા ભાઈઓએ જગન રાખી લીધી છે તેથી કાલકુ ખોલી આપવાની હુ જગડ જોનો નથી.

ત્યાં મેં જહુ કે 'અગર જો જોમ જ છે તો તે પેમેન્જરોના સામાનને ઉપડારી આમને તે જગ્યાએ મગવડ કરી આપરી જોઈએ'

'તે નમે આપમ આપમમા કરી લો. I can't help હુ કઈ કરી શકતો નથી આફ્રિકા જોનો.'

'તે ફગજ તમારી છે' મેં જણાવ્યુ.

'Not at all' હી દરેયો.

આ માલગી મેં ખીજી વિનિતિ કરી કે 'અગર જો જોમ નહિ તો આગનના કાલકા ઉપર જ્યા આ લોકો જોરેના છે તેના ઉપર તાનપત્રીઓ બાધી ડગ કરી આપવા મેં કરો.'

'માગથી જોમ થઈ શ જો નહિ' જોવો જવામ મગના ભારે દીગીગ થયો જોની પામેથી ભાડુ લે તેની સુખમગવડ માટે ઝીમર પની મધાયલી હોવા છતાં આ ફીમરમા હિંદીઓના સુખ દુખની આટલી દુ સુધી જોરેકારી જોઈ.

સ્ત્રીમર પવનના સપાટાથી વધુ ડોલા ખાય. કેટલાકને ફેર ચડે, ઉલટીઓ થાય. પેસેન્જરોની આટલી હદ સુધીની હેરાનગતી નજરે જોવા છતાં આ ઓફિસર સાહેબે ફાલકું ખોલી આપવા કે કવર ખાંધી આપવા જેટલી સવડતા ન કરી આપી. તો પછી હવે શું કરવું? અંતે કેપ્ટન પાસે જવાનો નિર્ણય કર્યો.

હિંદી સરંગને પ્રથમ મળી તેની લાગણી એવી. તેને સાથે લઇ અમે કેપ્ટન પાસે ગયા. એને બધી સ્થિતિ ને પેસેન્જરોની તકલીફો જણાવ્યા પછી એમણે કહ્યું: All right I shall see.

આ પછી અમે સૌ નીચે આવ્યા ને ૧ કલાક પછી કેપ્ટને ફાલકું ખોલી આપવાનો હુકમ કર્યો, તે અનુમાર ૪ વાગતે સરંગે ફાલકું ખોલી આપ્યું. ડેલાગોઆબેથી ચડેલાં પેસેન્જરોએ એ ફાલકામાં જવ્યા લીધી.

ધર્મ કરતાં ધાંડ

મારી કેબીનમાં પેલી બહેનોને રાતની રાત માટે સગવડ કરી આપેલી તેમના આદમીઓ હવે તે બહેનોને પણ ફાલકામાં ખોલાવી લેશે એવું મેં ધારેલું પરંતુ દરિયા તોફાની ને ફાલકામાં પણ તોફારે રોલ લાગતો તેથી તે બાઇઓને તેના આદમીઓ પોતાની જગ્યાએ ફાલકામાં માંજ પડી છતાં લઇ ગયા નહિ. મેં પણ ધીરજ રાખી, એની વધુ કમોટી કરવાની ધારણાએ બીજી રાતના પણ મારી શેતરંજ પાથરી ગોદડી ઓઢી ફાલકાના ઉંચા બર્થપર પડી રહ્યો. રાતના સ્ત્રીમરને વધુ રોલ લાગવાથી હું બર્થ ઉપરથી નીચે પડી ગયો. એક લોખંડના ચાંલત્રા સાથે મારો જમણા પગનો ગોઠણુ નેસથી અડકાવાથી મને ઘડીલર તમસ ચડી ગઈ. ગોઠણુની ઢાંકણી ખસી ગઈ. ખૂબ નેસથી પચીઉં વીંટાળી હાથથી દબાવ્યો ને બા કલાકે માંડમાંડ પાછો ગોઠણુ પકડીને સૂતો. સવાર ચતાં ગોઠણુ તો સૂતી આવ્યો ને લોહીની ગાંઠ બંધાઇ ગયા જેવું લાગ્યું. બહુ દુઃખવા

લાન્થો આપના મહિનાઓ વીતી ગયા છતાં પણ હજી એ ગોણુ દુખે છે ને સ્ત્રીમર ખડાવાની મુમાફરી યાદ આવે છે

મવારે પેની બહેનોને મેં પોતે જ્ઞાનમ્મા એમની જગ્યાએ જવા સુચ્યું હતું મેં મારી જગ્યા લીધી પણ ગોણુનું દુખ વધી પડ્યું. ઉવાગોઆમેથી ચડન પુરોત્તન નામે એ કાર્તિક વસે આનંદી ને લાણીવાળો હતો તે મારી અગવડો દૂર કરવા ઘણી મીઠી ગપ્પો હતી.

ઉના આમેથી સ્ત્રીમર ઉપવા પડી અગમત ૬૦ મ્વાદ ભારે વરમાદ પડનનું જોશ ને ડીરી દુખ જોવાવું પડ્યું આ સ્ત્રીમર ખડાવાના પેમેન્જરો માટે મ્મ ખામ અગવડતા નથી જેમ એકદિમર બેઠો તો તેમ કાગળ પણ એવા જ હતા બીજી સ્ત્રીમરોમા જો દર માહેમ ન મેશા મવાર આજ પેમેન્જરોની તનીયન તપામવા તમારવા નીકળે છે પણ આ તો સ્ત્રીમર ખડાવાના કો દર માહેમ એક છુટા જેવા લાગતા પારસી ગૃહસ્થ હતા તે ફર્સ્ટ પ્રામની પોનાનો કેબીનમા જ માત્ર બેસી રહેતા હું માગ દુખતા પગપર દીન્યર આયોડીન લગાડવા માટે ઉપ ગયો મદદ મહેનને મોઢી ડાયા મ પૂઠ્યું ડાખટર માહેમ તમે તો ખચર લેવા પણ આવના નથી ?

શુ મર્ડ એમના બાપની તો રી નોધારી છે ?

આ જવામથી હું ડરી ગયો વધુ વાન મગી માડી વળી 'ગિન્યર આયોડીન ગોમ્બપર નોપડારી દુ પાછો મારી જગ્યાએ આન્થો

કઠણુ હૃદયનો વીગીવાળો

આ સ્ત્રીમરમા હિંદુ વીણીતો મેનેજર ને સ્ટાફ પણ માથે પડાવવા જેવા હતા તે કોઈ વાતની ના તો કહેનો જ નહિ પણ તેમાનું કર્મો મર્દજ નહિ.

હવે ધડનો આટો ફાટલી મોળ વચરની બીનકુવ કાચી,

મગાઈ (લીલા નાગિયેર) વગેરે વગેરે વચ્ચે રટીમગપગ આવે છે પરંતુ જે કોઈ જેમજે પોતાની જગ્યાપગ ન દેાય તે રૂઢુ છુએ તો કપડુંલનું કમગો કે જૂટ વગેરે જે ચીજ છટી પડી દેાય તે ગેપ કમી ગય છે

મોજાખીકથી કીરમાળીનાલા ૧૧ વચ્ચેનજ પ્રમાણુદ તથા મોડા ખીન દિન્દુ જાણ્યો તેમજ ખોગન ગૃહધો અપા ૪ દેવાક રગીમગ મોજાખીક ગેલાકને ૧૦૦૦ ગાગતે ઉપડી ગણ નજ દિવમની તોડાની દગિયાની હાડમાગી આજે દૂર યનાં વાનાવજી કમક પુરા જગ્યાતું હતું બેગ બદર આ રગીમગ જવાની નહેાતી

માગ મોજાખીમા વધુ વેદના ઉપડના વીચીવાલા મહાગજ પાનેથી ગગમ પાણી લઈ શીશામા નાખી હું ગેક કરના લાગ્યો પછી મોડી ગતે સુતો તા ૬ મીએ સવારના ૬ વાગને રટીમરે ધાગમનામ બદર મ્યુ અર્ધો માન ૩ ક્યાં રામવાની હતી અર્ધોથી રોક મુગજજાઈ વાલજી કુદુઅ મહિન પાછા જગમાગ આવના હતા તેની મુલાકાત થઈ મને મુમની તથા પર્પયા-કૂટ લેનાનો આગ્રહ કર્યો તે લીધુ ને પછી તો વીચીનાવા મહાગજની ગેટલી પેટમા પધગવતા પધારીપગથી ઉઠાયજ શાનુ? ધાગમસામથી ઉપડી બગબર રા કલાકે રટીમર જગજાગ આવી અલી પજુ માત્ર રા કલાક રામાઈ ૫ વાગે ઉપડી જવાનું નોટિમ ખોડ લાન્યુ પજુ મારે તો મારા જૂના ગામ જગજાગમા ઉનર્થા મિવાય આવે એમ જ નહેાતુ કારણ કે દન્ડિયાથી આવેલી મારી ચોક્કસબધ પોસ્ટ માસ્તર ખીમજજાઈને ત્યા પડેલી હતી તેમ મારી પાસે એ વધારાનુ પુસ્તકોનું બડલ જગજાગ મૂવાનુ હતું લાઇ હીરાલાલ જોશી રગીમરપગ મને મળ્યા એટનામા તો માસ્તર ખીમજજાઈના ખીન ચિજ જીવી રટીમગપામ લઇ મને તેડવા આવ્યા તેની સાથે ઉતાવળે ઉતાવળે હું પુસ્તકોનું બડલ સાથે લઇ કિનારે જવા ઉપડ્યો ખીમજજાઈ મારી રાહ જોતા ઉભા હતા

એમને ત્યાં જઈ મારી આવેલી પોસ્ટ બધી, લઈ વાંચવા
 . તુરતજ શ્રી. મુળજીભાઈ તેમજ મુરબ્બી. રતનશી જેઠાભાઈ
 મળી ગયા. એક પંથ ને દો કાજ થયા જેવું થયું. પછી શ્રી.
 શીભાઈ, માર્સ્ટર. તથા હું, સ્ટીમરપર. જવા કર્સ્ટમ્સમાં
 ત્યાં સાથે નીકળ્યા. પોસ્ટનો કાથળો લઈ ભાઈ, ગોવિંદજી પહેલાં
 ગયા હતા. હું મોટરબોટમાં બેઠો. કાથળો મૂક્યો ને શુભેચ્છકોની
 તથા લઈ સ્ટીમરપર જવા રવાના થયો. અર્ધ-રસ્તે મોટરબોટ
 ભાઈ ગઈ. ૧૫ મિનિટનો ખોટો થયો. માંડ માંડ સ્ટીમરપર
 ગયો કે તુરત સ્ટીમર લંગર ઉપાડી ચાલવા માંડો. તા. ૧૦-૫-૩૨
 રના ૭ા વાગતે કિલીન્ડીનીના બારામાં આવી પહોંચ્યા.

મોમ્બાસા ઇમીગ્રેશન ઑફિસર

હિન્દુસ્થાન જવા આવવાની સ્ટીમરપર અહીં ઇમીગ્રેશન ખાતું
 . કાળજીવાન રહે છે.

અમારી સ્ટીમર ખંડાલા કિલીન્ડીનીના બારામાં આવ્યા પછી
 ભરના બે ત્રણ હિંદી ખુલાસીઓ, ‘ મોમ્બાસા જતેવાલા પેસેન્જર
 ર જાઓ ’ એવી જૂઓ પાડવા લાગ્યા. અમે સેકન્ડ ક્લાસમાં ઉપર
 ૧૧. કેટલાકવારે ડોક્ટર અને ઇમીગ્રેશન મુરોપિયન ઑફિસર સાથે
 હિંદી હાલકો આવ્યા.

સ્ટીમરવાળાઓ દરેક પોર્ટમાં ઉતરનારાં પેસેન્જરોનું લીસ્ટ
 પદા મુજબ અગાઉથી જ ઇમીગ્રેશનખાતાને પૂરું પાડે છે. તે લીસ્ટ
 જ્ય પ્રથમ સ્ત્રીઓનાં નામ બોલવામાં આવે છે. પ્રથમ સ્ત્રીઓ
 સ સાવ છે. આજસુધી સ્ત્રીઓ માટે ૨૦૦ શિલિંગ ડીપોઝીટ
 હો મૂકાવતા નહોં; પણ હવેથી સ્ત્રીઓ માટે પણ ૨૦૦ શિલિંગ
 પોઝીટ મૂકવી પડે છે. હું તો એક વિઝીટર હોવા છતાં, મને પણ
 શિલિંગ ૨૦૦ ડીપોઝીટ રાખવા ઇમીગ્રેશન ઑફિસરે કહ્યું. મારી
 સા. ઇન્ડિયાની કરન્સી નોટો તેટલા પૂરતી હતી એ. રૂ. ૧૩૩૫)

‘મની એકએન્જર ને આપી શિલિંગ ૨૦૦ની નોટા. ત્રી ઈમીગ્રેશન ઓફિસરને આપી તે પછી એ નાકે તેની ગસી. તેમજ ટેમ્પરરી ૫ મીટ મને મળી પછી યાદ આવ્યું કે લૉરેન્સો મારકીઝમાં જી આઈ ના એજન્ટની ઓફિસમાં પાઉન્ડ ૧૦ ડીપોઝીટ મોકલવા તેની ગસીમાં ઈમીગ્રેશન ઓફિસરની સહી વગર ડીપોઝીટના પાઉન્ડ ૧૦ ના ઓર્ડરમાં આપી. એજન્ટની ઓફિસમાંથી પાછા મળે નહિ હું મહી લેવા ફરી ઉપર ગયો ત્યાં ઓફિસર માહેમ ફર્ડ નામના ‘બ્રિ હાર્ટ’ લેવા આવ્યા ગયા હતા કેટલાક હિંદીભાષીઓ ડીપોઝીટની ૨ મની ગામમાંથી મંગલ થવાની રાજી નેતા હિલા હતા એ મના પડી નાસ્તો લઈ ઓફિસર માહેમ આવ્યા ને મેં ડીપોઝીટ ગસીપગ મહી લીધી લગલગ ૧૦૧ વાગતે મારો છુટકો થયો.

પોર્ટરો ને ટેકરી કાર્યવરો

ઓર્ડરમાં આપી મીમરમાંથી પેમેન્ટરોના મામાન ઉપડાવી કર્ટમ્મમાંથી ૫૨ કગવી આપવા માટે એક એજન્ટની છે તેના પોર્ટરો પેમેન્ટર પાસેથી મળુ પછી લઈ શકે નહિ જના અનુસ્ય. પેમેન્ટરો પાસેથી આ પોર્ટરો ઘણીવાર પૈમા પડાવે છે અને નહિ તો તુરતમા તેના દાગીના ઉપાડેજ નહિ આ રીતે આ નેગીવ-પોર્ટરો પછી હિંદીઓની અગાનતાનો લાભ ઉઠાવે છે એજન્ટનીવાળાઓ દર દાગીને ૨૫ એન્ટ આઈ કરે છે તે દાગીના કર્ટમ્મમાં લઈ જતા વસ્તુ મેં છે મામાનના દાગીના કર્ટમ્મમાં પામ મગાયા પડી તે પોર્ટરો જાણીતા પાસેથી પછી અક્ષિમ માગે છે.

વગમાદ ઝીણો ઝીણો વરમતો હતો મીમરમાંથી પોર્ટરો પામે મારા ૩ દાગીના ઉપડાવી ૧૧ વાગતે દુ કર્ટમ્મમાં આવ્યો. જકાન માટે મામાન તપાસનાર એક હિંદુ કનાર્ડ હતા તેમણે મને પૂછ્યું કે કઈ જાત નેવો માન છે? મેં મળુ ‘તમે જેવો શકો છો સામાન દુ ખે ની જતાઓ આ મારી ૫ મ મારી ને એ મોટર ટેક્સીવાળા

સાથે કાયદા મુજબ ૧ શિલિંગ દરારી હું લાઇ એચ. એચ. મોદીને ત્યાં જતા નીકળ્યો. મોખ્યાસાના ટેકસીવાળા જેવી હુમ્યાઇ અન્ય કોઇ રથને મેં આફ્રિકામાં હજી મુઠી નોઈ નથી. મેં શિલિંગ એક દરારેલી છતાં તે ટેકસી ડ્રાઈવરે હું લાઇ મોદીને ત્યાં પહોંચ્યા પછી મારી પાસે શિલિંગ ચાર માંગી ને ખટપટ થઈ. આખરે લાઇ મોદીએ ૨૥ શિલિંગમાં પનાચું. મોખ્યામાની 'સોશિયલ સરવીસ લીગ' આ દિશામાં પોતાનું લક્ષ દોડાવી અનુભવ્યાં પેસેન્જરો આ ટેકસી-ડ્રાઈવરોની હુમ્યાઇના બોગ થતા બચે તેવો કંઈક પ્રયત્ન કરે તો ઘણું સાફ. સ્ટીમરમાં અનુભવેલી અગવડો, ઠંડી વગેરેના કારણોએ મારૂં શરીર સ્વસ્થ નહોતું. થાકી પણ ગયો હતો, ગોઠણ પણ હજી દુઃખતો હતો. વરમાદ પણ રહેતો ન હતો.

લાઇ મોદીને ત્યાં

મોખ્યાસામાં લાઇ એચ. એચ. મોદીને ત્યાં હું ઉતર્યો. મારા ગોઠણમાં લોહી જમી ગયેલું તેમાં હજી દુઃખાવો બહુ હોવાથી અહીં ડૉ. શેફને બતાવ્યો. તેમણે બે દલાડા મક્કમપટો કરી ઉપચાર કર્યા.

વરસાદ ચાલુ જ હતો. રવિવારે અહીંથી સીધી યુગાન્ડા જવા માટે ઉપડતી ટ્રેનમાં મારે જીજ્ઞાસુ જવાનું હતું.

તા. ૧૩ મી મે શુક્રવારના મુ'બઈથી ઉપડેલી સ્ટીમર 'કારાગોલા' અહીં આવી. તેમાં શેડ વિટલવડસ અમરશી માલિય જતા હતા. તેની સાથે એકાદ પારસલ ડેલાગોઆબે મોકલાવ્યું. મારી સાથે કેટલોક સામાન વધારાનો હતો તે લાઇ મોદીને ત્યાં મોખ્યાસામાં રાખી દીધો ને લેધરબેગ તેમજ બીજું કેટલુંક જરૂર પૂરતું ખરીદવાનું હતું, તે ખરીદી લીધું. પોસ્ટ લખી નાંખી. રવિવાર તા. ૧૫ મી મે ના લાઇ. ડાહ્યાલાલ ચકુભાઈની પુત્રીનાં લગ્ન પ્રસંગે જન્મવાના ન્હોતરાંને માન આપી ૩ વાગને મીઠો રેલ્વે સ્ટેશને પહોંચ્યો.

કેનીઆ—યુગાન્ડા રેલ્વે

જી. ના ત. ૨૬

અહીંની રેલ્વે કેનીઆ-યુગાન્ડા રેલ્વે કહેવાય છે. અંકવાડિયામાં ૨ વખત મીધી યુગાન્ડામાં જવા માટે ઉપડે છે. યંત્રિયામનાં ચેસેન્ગને ૪૦ ગતક મુધીનું વજન ફી લઈ જવા દેવામાં આવે છે તે ઉપગત વધાગના વજનનો ચાર્જ કરવામાં આવે છે.

આ કેનીઆ-યુગાન્ડા રેલ્વેનું ચાર્જ દુનિયાના કોઈપણ દેશ કરતાં વધારે છે. યંત્રિયાસ કરતાં મેકેન્ડકલામ રેલ્વે બાકુ લગભગ ચાર ગણુ છે.

અહીંથી જી. ના જવાનું થડનું બાકુ લગભગ ૩૫ ચિલિંગ એમે છે ત્યારે સેકન્ડ ક્લામનું બાકુ લગભગ ચિલિંગ ૧૩૬ લે છે. છતાં સાઉથ આફ્રિકા રેલ્વે માથે સરખાવતાં આ રેલ્વેમાં જોઈએ તેવી સગવડતા નથી.

હિંદીઓ અહીં યંત્રિયાસમાં મુસાફરી કરે છે. યંત્રિયામનો કમ્પાર્ટમેન્ટ હિંદીઓ માટે ભુડે ગખવામાં નથી આવતો. નેટીવેને હિંદીઓ બધા એક માથે પૂગાય છે.

ગોગાખાવાળા બાઈ વિશ્વદાસ ધન્ડિયાથી આવેલી મીમરમાં પોતાની પત્નીને મોઝાસા લેવા આવેલા તે પજુ મારી માથે દતા. બાઈ વિશ્વદાસ અને દુ. બાઈ મોહીને ત્યાં પજુ માથેજ દતા. એ બાઈની પજુ ચોડીક મેવા મને મળી છે. દ્રેનમાં પજુ બાઈ વિશ્વદાસનો સદકાર મને મળવા લયો થઈ પડ્યો હતો.

હેર લોબાઈ

બાઈ વિશ્વદાસની પત્નીએ હાજર બુધેટો ઝાંખ્યો ન હતો. તેનીજ બાલુમાં બેઠેલાં એક જુદેને પગમાં ઉપાન્યાં કર્યાં કરતી ને ચીંટીઆ પહેરેલા દતા. તે પોતાના ધન્ડી પામે કમુસી નરેજ જવાની

હતી. તેનો નાનો દેરીડો તેની માથે હતો. એ નાના છોકરાની જીભ આરામ જ ન લેતી. રાજ લગલગ પાસેર સોપારી તે ખાઈ જતો. ને વખતે ખીલે ત્યારે 'ગોરાણું અમારૂં ગામ, કાંઈ વરતુ કંઈ વાડીયું' એવાં આપળોડીઆ સોગંદા ફાવે તેમ ફેંકતો આવતો. પોતાની ભાભીની અગવડ સગવડ માટે તેને ચિંતા ન હતી. પેલી ખાઈ તો બિચારી આખે રસ્તે ધુંધટડો ખેંચી રાખતી. બીજી એક મુતારણુ જેવી લાગતી બહેન યુગાન્ડામાં પોતે કેવી રીતે ધર્મને સાચવી રહી છે તેનું રમભર્યું વર્ણન, પામે બેઠેલી એક બીજી બહેન પામે કરી રહી હતી. ને જ્યારે 'લુહાણાનું અમે ન ખાઈએ' એમ બોલતી ત્યારે બહુ જોસભર તેનો અવાજ નીકળતો. ધણુ કરી આ બહેન કમ્પાક્ષા જવાની હતી.

નવી રીતની નંબળાઈ

થોડાંક સ્ટેશનો વટાવ્યા પછી એક બે મોમાલી તથા કાફર ઇન્ડિયનના ડબ્બામાં ચડી આવ્યા. એક ખોળ ભાઈથી અમણપણે ઉતાવળમાં એમાંના એકનો પગ કચરાયો ને પેલા મોમાલી ચીડાયો. ને ફાવે તેમ એની ભાષામાં ભાંડવા માંડયો. વાત એટલી હદ સુધી વધી કે મામલો મારામારીપર આવી જાય એવો યર્ષ ગયો. ત્યારે અમે બધા જરૂર પડે તો પેલા મોમાલીનો મામનો કગવા તૈયાર થઈ ગયા પણ ખોળભાઈ જણે સાંભળતા જ નથી તેમ બેમી ગલા કાંઈએ કહ્યું: 'આ કાફર આટલી ગાળો ભાડે છે છતાં તમે કંઈ કંઈ ન બોલો ?'

પેલા ખોળભાઈનો જવાબ આ હતો કે 'ભલેને ! આપણે ક્યાં સમજીએ છીએ ?' નંબળાઈ છુપાવવાની આ નવી શીસ્તુરી મેં જાણી.

ચાલુ ટ્રેને

સવારે બીજો દહાડો ૧૦૧ વાગતે નદરાત્રીના સ્ટેશને અમે પહોંચ્યા. માગ મિત્ર ભાઈ રૂપાણી મને સ્ટેશને લેવા આવ્યા હતા. અહીં ટ્રેન ૨૧ દલાક પડી રહે છે તેથી જો કાંઈને સહેરમાં જમવા જતું હોય તો ટાઈમ મળી શકે છે. ભાઈ રૂપાણી મને જમવા તેડી ગયા. જમ્યા પછી ટેકસીવાળાને કહ્યા મુજબ ૧૨ વાગને તે પાછો લેવા આવ્યો.

ત્યાથી રોક કાનડભાઈ નાગણુ તથા ભાઈ મોહનનાન વીગળ
સોનપાલને મની મમયમ પાછો રોશને આની પહાચ્યો ૧
વાગતે દ્રેન ઉપડી તે દિવસ માજના ૮ વાગતે નકુર રોશને પહોચ્યા
અહીં દ્રેન બા ના ઉની મહે છે કિસુમુ જવાનો ફાટો અહીંથી
નીચે છે કિસુમુ તગ્જ જનાર મેન્જરો ઉનગી મથા ૧૭૫ કે આ
દ્રેન સીધી યુગાન્ડામાં રૂપાના મુધી જવાની હતી

કેનીઆ-યુગાન્ડા ગેલે

શ્રી રામજીભાઈ વીગળ પાણુ નકુર રોશને મન્યા તે દ્રેનમાં
મારી માથે ૮ના નકુર રોશને ગુડઝ ના મોતીનાનભાઈ જમવાનું
લાન્ધા તે અમે માથે બેસી નમ્યા

મવારે યુગાન્ડાની મજહમા દરોરો રોશને હાલ વાગને પહોચ્યા
માજના ૬-૩૦ વાગને જીન્ન પહોચ્યો રોશનથી જીન્ન શહેર
લગભગ ૧૫ માઈન જોટનુ દૂર છે શ્રી મુજજીભાઈએ મને લેવા
માટે આફ્રિકાના મનાઈ ભાઈ લક્ષ્મીદામને કાગ લઈ મોટા રો હતો
લગભગ ૧ દામીનો ખોતો તે લઈ અમે આફ્રિકામાં આપ્યા આ પ્રમાણે
કેનીઆ યુગાન્ડા રે વેની અમગવડ બરી લાગી મુમાફરી પૂરી ગી
યુગાન્ડાના પ્રવેશદ્વારે પહોચ્યો

યુ ગા ન્ડા પ્રો ટે કટ રે ટ

જી નંબર

મોમ્બાસાથી ૮૨૬ માઇલ દૂર, યુગાન્ડાના ઇસ્ટર્ન પ્રોવિન્સનું આ હેડ ક્વોર્ટર્સ છે. મોમ્બાસાથી રવિવારે ૪ વાગતે ઉપડતી ટ્રેન મગળવારે માળના ૬-૩૦ વાગતે અહીં પહોંચે છે: એટલે કે લગભગ ૫૦ કલાકનો રેલ્વેનો રસ્તો છે. મોમ્બાસાથી બુધવારે ને રવિવારે એમ બે વખત યુગાન્ડા જવા માટેની ટ્રેન ઉપડે છે. કેનીઆમાં નકૂરે સ્ટેશનથી યુગાન્ડા જવાનો કાટો ફૂટે છે વચ્ચે યુગાન્ડાની મહદના ટ્રેસરો સ્ટેશનથી સરોડી સુધી રેલ્વેની બાંધવાના નાખવામાં આવી છે.

મન ૧૯૨૮ માં રેલ્વે અહીં સુધી પહોંચી યુગાન્ડાના રૂના વેપારનું આ મોટું મથક છે યુગાન્ડાના બીજા પ્રોવિન્સો કરતાં આ ઇસ્ટર્ન પ્રોવિન્સમાં ક્રાંતનની પેદાશ સૌથી વધારે છે.

ક્રાંતન ઈન્ડસ્ટ્રીનો વિકાસ થયા પછી એક દશક્રમા આ શહેર ધણું આગળ વધ્યું છે. મોટા મોટા જીનરોની ઑફિસો તેમજ ક્રાંતન ખરીદનારી હિન્દી તેમજ જાપાનીસ ફર્મોની ઑફિસો પણ અહીં છે. શહેરનો દેખાવ રણિયામણો લાગે છે. ગિલ્દિમિલ્દિવાળું છે.

આ શહેર, મારીય દુનિયાની અગ્નિયશ્રીઓમાં એક પ્રધાનપદ બોગવતી અગ્નિયશ્રીવાળા વિક્ટોરિયા નામક સરોવરના કિનારા પર આવેલું છે.

વિક્ટોરિયા મરોવર

ખરેખર પૂર્વ આફ્રિકાના હૃદયપર જલે માક્ષાત પ્રકૃતિ દેવીએ પોતાની સુદૃઢ ગાનો સ્વર્ગોલ્લ ખનનનો ખાની કર્યો હોય ને ? સેન્ડો મુમાફરો આ મરોવરના દર્શન કરવા દૂર દૂરથી ઇંગ્લેન્ડ કે અમેરિકા યાને દુનિયાની મર્વ દિશાએથી આ તરફ ધમકાઈ આવે છે વાચનાર ! જે તમને ઈશ્વરી લીના નીગખવાનો શોખ હોય તો એક વખત આ અદ્રભૂમિની ચાની જેવા મરોવરના દર્શન કરવા જરૂર જશે. માર્ચ એડ ઉર્ડુ ગાઅરે આને નીરખી શ્યુ છે કે —

નહિ મહોતા / જેવરકા જસે ખુખી ખુદા કે દે,
કચસા પુરુખા લખા, અહાહાહા ! સરોવર ય.

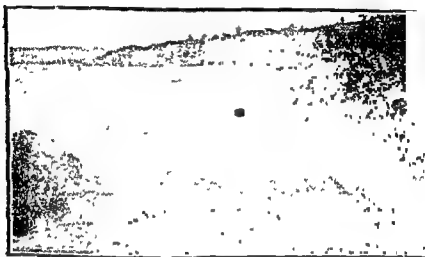
દુનિયામાં મોટામાં મોટું આ સરોવર ગણાય છે તેનો ધેગવેલ સ્તાવીમ હ નર ચોગમ માર્ચનો છે દુનિયાની એ એક અગ્નયની ગણાય છે લગાઈમાં હિનગથી દક્ષિણ ૩૭૦ માર્ચ ને પહોળાઈમાં પૂર્વથી પશ્ચિમ ૨૦૫ માર્ચ ને છે

કિનારાનું પાણી એકદમ મધુ સ્વચ્છ નથી પણ મિનાગથી થોડે દૂર ખીનકુન ચોખ્ખું ત્ય જેવું નિર્મળને મીઠું જળ છે આ સરોવરમાં વિધવિધ પ્રાણના-પ્રભુની ડગાના લડાગરૂપ જળચર જીવો પડેના છે મગરો દરિયાઈ મોજા કીમોડા ચિત્ર વિચિત્ર મર્પો, પશુઓને મગતા મોપગા જળપત્તુઓ વગે અને પ્રકારના જીવો જોવામાં આવે છે

પ્રભાત કે માજના મમથે નિનારે નિનારે શીતજ અનીનની લહેરોમાં ફરતા આ સરોવરની ખામ ન્યતાને મૌન ર્વનાની સ્વર્ગોલ્લ આખી યાય છે

આ મરોવરનો કિનારો એકદમ અનેક નાના મોટા કુમરો ને પલાડેથી ધેગવેનો છે તેની સીનસીનેરી આખને દેરત પમાડે છે સરોવરમાં મુમાફરી કરતા માર્ગમાં પ્રકૃતિનું સાચું સૌન્દર્ય જોવાય છે.

દૂરથી દીસતા બેટોના રંગબેરંગી દેખાવો, પક્ષીઓના દર્શપ્રિય કંઠરવો, વૃક્ષરાજીઓની નૈસર્ગિક લીલમણી અને ખુલ્લા સરોવરની રમણિયતા નીરસ આત્માને પણ રમિક બનાવી કુદરતી મન્ટીમાં બહેકાવી દે છે.

રીપન ડ્રોલ્સ નજીક વિક્ટોરિયા સરોવરનું 'શાન્ત ગંભીર દશ્ય.

આજે અંગ્રેજ લોકો અભિમાનપૂર્વક કહે છે કે મન ૧૮૬૦ માં આ સરોવર પહોંચ વહેલા ગોરા મુમાફર કેપ્ટન સ્પીક શોધ્યું. એ કથન એમના માનવા પ્રમાણે બલે ઠીક હોય પણ ખરી વાત એ છે કે જ્યારે ખુદ જીસિસ ક્રાઇસ્ટનો જન્મ પણ નહોતો થયો તે પહેલાં ભારતના ભગવીરોએ આ વિક્ટોરિયા ન્યાઝાના ઉત્કૃષ્ટ કિનારાને પોતાનું નદનવન બનાવી, વસવાટ કરવા માથે આ કિનારાના દેશીઓ સાથે શરીર મંબધ જોડ્યા હતા. અને આ ભૂમિને ચંદ્રભૂમિનું અધૌકિક નામ અભિમાનમહ સમર્પ્યું હતું. એની માળીતી ઇતિહાસ આપે છે. આજે પણ આ પ્રદેશમાં 'વાયાં વેઝી'—ચંદ્રના બાળકો નામે વર્ણસકર પ્રગ્ન હરિત ધરાવે છે.

ભારતીઓ પછી એશિયાટીકિનાં પગલાં આ મરોવરના કિનારે કિનારે થયાં હતા. એટલે એ બીના ખામ યાદ ગણવાની છે કે સન ૧૮૬૦ માં ગોગઓએ વિક્ટોરીયા ન્યાંજાનાં દર્શન કર્યા તે પહેલાં એ પ્રજાને આ કુદરતની અગત્યબીના લગભગ મરોવરની જાંખી નહોતી થઈ બધે ખમર પણ નહોતી.

જીન્ન સુધી રેલ્વે પહોંચ્યા પહેલાં કેનીઆથી યુગાન્ડામાં આવવા તેમજ વેપાર વ્યવહારના માત્ર લાવવા લઈ જતા માટે આ મરોવરમાં નાની સ્ટીમરો ફરતી હતી. કેનીઆના છેડે સરોવર કિનારાના પ્રથમ બંદર હિસુમુ યાને પોર્ટકેલેરેન્સથી મીમરો ઉપડી ને યુગાન્ડાના જીન્ન, કંબાયા, બુકાબાદિ બંદર ફરતી ટાન્ગાનિકામાં મ્યાંજા સુધી જતી હતી. હવે યુગાન્ડાનો બધો વેપાર વ્યવહાર રેલ્વેથી થાય છે જીન્નમાં તો કુદરત પણ બધ કરવામાં આવ્યું છે. હવે હિસુમુથી મ્યાંજા સુધી ફક્ત એકાદ બે નાની સ્ટીમરો ચાલે છે.

અદમાની મધુ ખીસેલી ચાંદનીમાં તમે જાનરગિબી-નીકામાં બેસી આ સરોવરમાં મહેવગાહે નીકળ્યા હો તો તમને થોડી દ્રષ્ટના આવી શકશે કે યુગબુકારોએ શા માટે આ સરોવરને અંદ્રખમિ કહી દશે ? સંગજનહારની આ અગ્નિન કયા જોતાં નવન તુમિ જ ન થાય ! દ્રષ્ટનાની પાખો નિબેનન-ગ્રાબુડીન બની જાય છે.

ટીપન ફાલ્મ

આક્રિડા ખડમાં મૌથી મોટા ધોધ આ મરોવરમાંથી પડે છે તેનું નામ 'ટીપન ફાલ્મ' આપરામાં આવ્યું છે. જીન્નથી ૬૧ કલાકને ગ્ગને દૂર વિક્ટોરિયા સરોવરમાંથી ૩ થેધ પડે છે શાન્ન, જબાર મરોવરના ગર્મમાંથી આ પડતા ધોધમાંથી મીમરની ધનિદાસ મરાદુર નાઈમિ નદીનો જન્મ થયો છે.

આ ટીપન ફાલ્મ-ધોધમાંથી એક મેકન્ડમાં ૧૫૦ ફુટની

મિટર પાણી પડે છે નૈસર્ગિક મૌન-ર્યના દર્શનના અભિનારીઓએ આ 'રીપન ફ્રાન્ક' ની રમ્ય લીલાના દર્શન કર્યા જેના છે

રીપન ફ્રાન્ક-શ્રવણ

ધોવની બાકુના પરચરના ખડકેા દપર શ્રી રામજીભાઈ દયાસ (કુવાડે માથે) તથા શ્રી તુલસીભાઈ પટેલ ં સહકુટુંબ ધરતી નીનાતુ અનુપમ દરથ નિહાળી તથા જોવાય છે

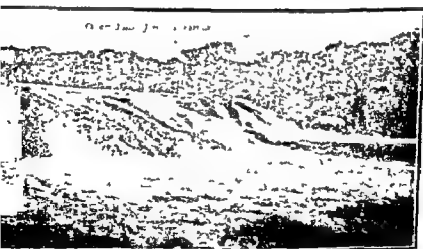
કુગરોની તળેગીઓને સુખમન કરતુ ગગમેગી તગગોમા તથાતુ, આમમાનના ગગોનું પ્રતિબિંબ ધરતુ દરતુ કૂદતુ પાણી ધોધના ાસ સુધી આને છે, ત્યાસુધી તો ંઈ અનેરી દીન્યના દીપાવે છે પણ ન્યારે એજ જળપ્રનાં ધોધ રૂપે નીમ ફૂટની જિયાઈએથી પડે છે ત્યારે મોગી ગર્જનાથી નાગજન કપાની દે છે જેટલુ દેખનામા તે દમ્પ સુજ છે તેટલુ ઉપભોગમા તે ભયકર પણ છે જિનેથી પડતા એમ મામગ પાણીનો અરાજકેટનો ભયકર ને ાગ્ર હોય તે વાયનાં પોને જ દ્વી લે.

અને- જનની નાની મોગી માઈનીઓ એ પાણીના પ્રમગ વેગમા ધમધમ નામ્પલમા પડતા પાણી સરોવરમા આવનાને ફૂદાફૂદ

કરી રહે છે તે અને ધોધના મારથી જંગાવણ પાણીના ઊંચે ઉછળતા મ્વેત કુવારાઓ સાથે તે જ જળ જરા આગળ વધી સમેતરનો વિદાય લેતુ—અન્નમદાયિની જનનીની સોલ્મમાંથી સ્થાનત્રપ્ત થતાં જળે વિયોગના વિલાપ કરી રહ્યું હોયની? એ જોતાં પ્રેક્ષક હૃદયને ઝાંઘ અવનવા ભાવો ઉપગમે છે.

આ સ્થળ એટલું મનોરંજક છે કે તેનો તાદસ્થ ચિતાર આપવા-કોઈ કુશળ ચિત્રકારની પિંછી અને કવિની કલ્પના જોઈએ—જીન્નનિવાસી લોકોને દરવા દરવાનું એક મુંદરમાં મુંદર સ્થળ આ છે.

ચોતરફથી નિગરાના અંધકારમાં અટવાનાં, ત્રિવિધ તાપથી શોકાતા, ઝાંઘ કોઈ માનવપ્રાણી કોષવચ ઉશ્કેગરલી હાલતમાં આ દુષ્ટ માથાવી અંજાનથી ૫૨ થવા ૫૯ આ જળ પ્રવાહમાં મમાવાનો આશ્રય કોઈ વાર જઈ લે છે.

ઓવન ફોલ્સ—જીન્ન

આ સિવાય અહીંથી ૨ માઈલ ઉપર એક ધોધ પડે છે. તેનું નામ Ovan falls 'ઓવન ફોલ્સ' કહેવાય છે.

બીજો એક ધોધ છન્નથી ૩૦ માઇલને અંતરે કમ્પાવાને
રસ્તે પડે છે. તેને 'સાઝીમ્બા ફોલ્સ' 'Saziwuwa falls' કહે છે

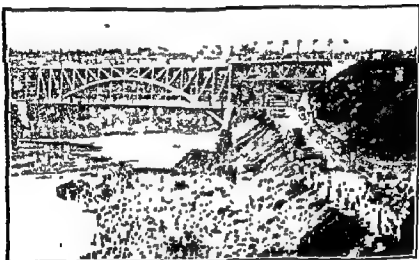

માઝીમ્બા ફોલ્સ Saziwuwa falls

નાઇલ બ્રીજ Nile Bridge

છન્નથી કમ્પાવા જતા મારે ઉપર જણાવ્યું તેમ વિટોરિયા
સરોવરમાંથી પડતા ધોધોથી બનેલી, ગોંધના મુશ્કાતુનાદ ગાતી વહી

જાતી નાઇલ નદીના મુખદ્વાર પર એક પૂલ બાધનામા આવ્યો છે. આખા યુગાન્ડામા આ નાઇલ નદીપટ્ટો પૂલ છેલામા છેલ્લી ઢબની બાધણીનો દુરાગ ઇન્જિનીઅરોથી તૈયાર કરાવનામા આવ્યો કહેવાય છે.

ઝન્જી નાઇલ રેલ્વે-બ્રીજ

ઉપરથી રેલ્વે પસાર થાય છે તે પૂલની નીચેથી કમ્પાવા તરફ જવાનો દ્રાશીક વ્યવહાર થાય છે.

તા ૧૪મી જાન્યુઆરી સન ૧૯૩૧ ના રોજ તે ખુલ્લો મૂકવામાં આવ્યો હતો. તે પૂલ ઉપરથી કમ્પાવા જવા માટે રેલ્વે પસાર થાય છે અને પૂલની નીચેથી મોટા લોરીઓ ને ટ્રાન્સપોર્ટના અન્ય સાધનો ધમધા ૭ ચાલી રહ્યા છે. આ પૂલ થવા પછી અહીંથી કમ્પાના જવા આવવા માટે લોઝિતે લારે સુગમતા થઈ છે.

અન્ય સ્થળો

આ મિલાય અહીં જંગલના સુંદર મકાનો, શી નાનજી કાળીંગ મહેતા પમ્લીક ને દોન્ટ રિફોર્મેશન સેલેબ્રેશન માઉન્ટ,

પેવોલિયન કલ્પ, ગવર્નમેન્ટ ઑફિસો, હોસ્પિટાલ, વિશ્વકર્મા મંદિર, સ્મશાન ભૂમિ, ઈન્ડિયન સ્કૂલ સિવાય અન્ય રમત ગમ્મતની ગ્રાઉન્ડો, ક્લબો વગેરે જોવા લાયક સ્થળો છે. યુરોપિયન રેમિકન્સી સરોવર કિનારા નજીક છે.

મોટા હિન્દી વેપારીઓ

૧, શેઠ નાનજી કાળીદાસ મહેતા: સુપ્રસિદ્ધ માહમિક પ્રખ્યાત પુરુષાર્થવાદી આ મહાપુરુષના નામથી હિન્દી જનતા લાગ્યે જ અપરિચિત હશે. તેઓશ્રીની લુગાઝીમાં મોટી શુગર ફેક્ટરી છે. ઘણી મોટી જમીનદારી છે.

‘હોઇમા કોટન કું.’ ના નામે કોટન ખીઝનેસ કંપે છે, મોટા જીનર્સ છે. ઘણી સ્થાવર મીલ્કતો ધરાવે છે:

૨, મેસર્સ વિઠ્ઠલદાસ હરિદાસ કું. આ ફર્મના મુખ્ય મંચાલક શ્રીમાન ભાઇ મૂળજીભાઇ પ્રભુદાસ છે. મુદાનની મરહદથી તે બે(જીયમ-કોન્ગોની બાઉન્ડરી સુધી, તેમજ કેનીઆ અને ટાન્ઝાનિકામાં પણ આ ફર્મની સ્થાવર મીલ્કતો, જીનેરીઓ વગેરે આવેલી છે. મોટા જીનર્સ તરીકે આ ફર્મનો નંબર પહેલો છે. કંકીરામાં શુગર ફેક્ટરી છે. મોટી જમીનદારી છે. ઘણાં એસ્ટેટો ધરાવે છે.

આ બે સાહસિક લોહાણા વીરોની ફર્મોથી સારા ૫ યુગાન્ડા-તેમાં ૫ ખાસ કરીને હર્સ્ટર્ન ગ્રોવિન્સ-લોહાણા વેપારી સંસ્થાન બન્યું છે.

યુગાન્ડાની આ બે માહસિક હિન્દી ફર્મો ઈસ્ટ આફ્રિકાની હિન્દી જનતાની શાલા છે. માતૃભૂમિનું ગૌરવ છે. સેકડો માનવ-પ્રાણીઓ એના આશ્રયે પોષાઇ રહ્યાં છે.

૩, જીજી કોટન બાઇંગ કું: શ્રીમાન ભાઇ ચુનીલાલ હીરજી કોટેયા. જીનર્સ, કોટન મરચંડસ.

૪, શ્રી. દામોદર ઝીણાભાઈ. જીનર્સ, કોટન મરચંડસ.

- ૫, મેસર્સ સી. પારેખની કું. જનર્મ, કોટન મરચટસ
 ૬, ,, નારણદાસ રાજરામ કું. જનર્મ, કોટન મરચટસ
 ૭, ,, લગવાનજી સુન્દરજી કું. જનર્મ અને મરચન્ટસ
 વગેરે, વગેરે.

કાપડ ઈ. ના વેપારીઓ

૧ શ્રી રામજીભાઈ વીરજી એન્ડ કમર્સ, ૨ પીતાબર
 મોનીભાઈ, તેમજ એકાદ પોલબધુ છે
 પહેલાની મદદથી અને હિંદીઓ આજે ઈસ્ટર્ન પ્રેસિન્ડમા
 દુકાનદારો બની ગયા છે સરોડીમાં એની એન્ડ છે મોખ્યામામા
 જનરલ બીઝનેસ છે

રૂના દલાલો

કોટન બીઝનેસનું આ મોટું એન્ટર પ્રેસિન્ડમા દલાલોની
 પણ માતબર ક્ષમો અહીં છે કોટન દલાલોમાં પાયોનીયર તરીકે
 શ્રીકૃત ગમજી લધાભાઈ દલાલ છે તે સિવાય કે વિઠ્ઠલદાસ કું.
 અને વજીન એન્ડ શાહ કું. વગેરે મુખ્ય ક્ષમો છે

અહીંના મુખ્ય કોટન દલાલો બહુધા પોતાની ઓફિસમાં
 બબ્બે ટેલીફોનો રાખે છે મોમમના વખતમાં બબ્બે ટેલીફોનો
 રાખના ઈનાં હહે છે કે લાએજ તેઓને 'રિસીવર' નીએ મૂકવાનો
 અવકાશ મળે છે

અહીં ટેલીફોનના 'કોલ' ઉપર ચાર્જ હજવામાં આવે છે એટલે
 પ્રત્યેક કોટન દલાલને વગર દહાડે ટેલીફોન કું. ને સેન્ડો સિનિંગો
 આપવી પડે છે રાતના ૮ વાગતા પછી બહાર ગામ માટે અરધો
 ચાર્જ રાખવામાં આવે છે ટેલીફોન કંપનીને આ પ્રદેશમાં સારામાં
 સારી કમાઈ માય છે

એ રૂના દલાલોની ઓફિસો મારા જોવા અગત્યના પ્રવાસીને
 અનેક શ્રદ્ધ પુરુષોની મુઝાકાત કરવાનું માધન પણ બને છે

મારું નિવાસસ્થાન

જીન્નમાં મારું નિવાસસ્થાન શ્રીમાન લાઇ મૂળજીલાઇ પ્રભુદામ વેકુલદાસ હુન્નિન કું.)ને ત્યાં જ હતું. પોતાના ભવ્ય નમોનો એક મોટો અવાવદો કમ જરૂર પૂરતાં કરનીયર સાથનો શાશ્રીએ અગાઉથી જ મારા માટે તૈયાર રખાઓ હતો. એટલું જ કે પણ ઈસ્ટ આફ્રિકાના માગ પર્યટનને મફત બનાવવા માટે શાશ્રીએ શક્ય તેટલી મર્વ મગવડ કરી આપવા ઉપગાંત મગાલાઇ તાં પણ અધિક ર્નેદ્ડ અગણ વહાવી, મને આનંદ આપવા, કોઇ ને મને જરાય અગવડ ન થાય તે માટે ડાળજી રાખવા ને મારી વસ્થ પ્રકૃતિમાં માગ માટે ડૉક્ટરી ઉપચારો કરાવવામાં ને ટર્ન પ્રોવિન્સના પ્રવાસ માટે પ્રોન્માહન આપી એક ર્નેહી-મિત્ર બંધુ તરીકે પોતાની કર્ને બજાવી છે, તે કદી પણ આ જીવનમાં પરાય તેમ નથી.

દિનગત અનેકવિધ પ્રકૃતિમાન હોવા છતાં શ્રીયુત જીલાઇને ત્યારે જુઓ ત્યારે એમનું વદન પ્રકુલ્લ ' એક બાળક થે પણ ર્નેદ્ડથી વાત કરી મનોપતો એ જ્ઞાન અને નિરાશિમાની કુમેર યુવક ' યુગાન્ડાની હિન્દી પ્રજનુ અણુમોધુ ધન ' છે. મ કહેવામાં લેશ પણ અતિગયોક્તિ નથી. મારા પ્રવાસી મનમાં અનેક નન્નાગીઓના થયેલા પરિવ્યવમા આવો મધુરલાપી, હારે જુઓ ત્યારે વદનપર હાસ્ય તગવગતુ હોય તેટલો જ આપાર નીણુ All round ગુધુવશી યુવાન મે આના જેવા બીજે ર્નેયો નથી.

યુગાન્ડાના ઈર્ટર્ન પ્રોવિન્સમાં પર્યટન કરતા મારૂ મુખ્ય સેન્ટર અહીં જીન્ન રાખ્યુ હતુ.

માંદગીને બિછાને

સાઉથ આફ્રિકામાંથી પોર્ટુગીઝ ઈસ્ટ આફ્રિકામાં આવતાં જ પાણી બદલાની અસર મારા શરીરપર થવા લાગી હતી. સ્ટીમર

ખડાનામા હંડી વાનાઓડા ને વગમાલના તોફાનથી તેગન થવું પડ્યું ને યુગાન્ડા પહોંચના જાણે હું ક્યારેથી જ્યાં આવી પડ્યો? એની કાષ્ટક માનમિ અશાન્તિ અને તદ્દન પનટાઈ ગયેલા વાનાવગળાને પગિણામે અહીં આપ્યા પછી એ ૧૦ અડાડિયા સુધી તા રાજ માયુ ભાર થઈ ત્ય ગતના હિવગમ આરે શ્રામ ચા શરીર બેચેન ગયા કરે એવું અન્વયપાણુ જાગ્રાનું ગતના નિંદરી વણુ હતી પણ આ સ્થિતિની મેં દરકાર જી નહિં દગ દદાગ આમ પમાઈ થયા નવું પણ અનીં દગધડા નગની થઈ પગી મનાથી વગમાલની ઝંડીએ આપની ને જતી થઈ મા એમામાની રાજગતા ને શિયાગાની ગુનાખી હંડી નહિ પણ આગ્રાગ નીધાઈ જઈએ એની હંડી! આમ બન્ને નવુંનો અનુભવ એ જ દિનમમા થયા ૨ આની દરકારનાળી નવું ને પાણી ૧૦નાથી શરીર તાવ ચ ના લા ના માયુ જાણે કાટ-કાટ થાય ને અચેતન જેની દશા થઈ પડી શ્રીમાન લાઈ મૂળજીલાઈને મારી આની શારીરિક જાનનની ખમગ પડના જો લાઈના અતરને ઉડુ હુ ખ થવું હાય અંતુ લા યુ ગિરાડે માથે નહિં ફગાની મને સુચના આપી ને નના આવનાર મોને પ્રથમ અલી જગ અસ્વસ્થતા રહે કંઈ રી ર નથી જોડાને મોનાવુ છુ વગેરે આશ્વાસન આપ્યું એ નેની જોવાને મારી પાસે જ મહેના જોડા જ્યો નીચે રટાઈના રસો ના મજાગજને હવે લી દીડુ કે મળે જલાકે તે પણ મારી ખમગ લે અને પોતે દ રોજ પાચ માન રખત મારા રમમા આવી સલામ લે ડોડા માથે આની ૧૧જી ૨ આમ આડ દશ દહાડા બિજાનાવુ મેવન ધ્યા પછી તાર તાત લિલ્લ તો ગયો ડો દરે હમેશ કરીનાઈન સેવન ગ્વાની સનાઈ આપી તે મુજમ હુ યુગાન્ડામા રહ્યો ત્યા સુધી ગતના સતી વખતે બે જોળી કરીનાઈનની નિયમિત લીધા રતો છિપ દૂધ પીતો તેથી પેટ સાફ આવતું ને શરીરમા સ્ફુર્તિ ગટેતી આ પ્રયોગ મને માફ આવી ગયો હતા પરતુ સાચી તદ્દ સ્ત્રી આ પ્રદેશમા મેં અનુભવી નથી અહીં કોઈપણ નવીન

આગતુઠને તેમજ કાયમના વચવાટ ડરનારાઓને પણ મેલેરિયા તાવ આવવો એ તો સામાન્ય વાત ગણાય છે. તેમા બેદરકારી ગખવાથી મોત્ય સાગવાગના અભાવે બ્લેક વૉટર ફિવર થઈ જાય છે. સફારીમાં પણ ક્વીનાઇનની ખાટથી તો દરેકને માથે ગખની પડે છે

સ્મશાન ભૂમિ

તા. ૧૯-૫-૩૨ના ૮, રોક લીલાધગલાઇ સુદગ્જ તથા લાઈ કંરશનનામ રાયચુગ જૂના રેલ્વે સ્ટેશન નજીક આવેલ સ્મશાન ભૂમિ જોવા ગયા

રેલ્વેના જૂના સ્ટેશન નજીક આ સ્મશાનભૂમિ છે જમીન ૨૦૦ ફૂટ લાખી પહોળી છે ફરતો ચોતરફ ડમ્પાઉન્ડ, છાપર તેમજ લાયબ્રેરી હોલ બધાઓ છે. આમા વગેરેના વૃક્ષો રોપવામા આવ્યા છે. આ તૈયાર ટગવવામા લગભગ શિલિંગ ૧૫ થી ૧૭ હજારનું ખર્ચ કરવામા આવ્યું છે આ બન્ને પ્રગસેવકોની જહેમત, મમય અને ઘણજીનું એ સ્મશાન છે એક વખત જે દિશાએ લાજ્યેજ કોઈ આડે દહાડે ફરવા જતું એ આ થયા પછી ફરવા હરવાનું પણ સ્થળ બનતું જાય છે.

શ્રીમાન રોક લીલાધગલાઇ તથા લાઈ રાયચુગએ આ બધું મને ખતાવ્યા પછી અમે ખુલા મેદાનમા ગાલીચા જેવી લીલી ઘો ઉપર, બેઠા એ સ્મશાન ભૂમિનો પૂર્વ ઇતિહાસ જાણ્યો. પછી ત્યાંથી નીકળી અમે નાઈન્ટી સીજ તરફ ફરતા ફરતા ગામ તરફ આવતા હતા ગા માઇલ દૂર ગામ રહ્યું ત્યાં મોટરકાર અટકી પડી અધકાર સામ્રાજ્ય જમાવતું જતું હતું. એક લાઇ ગામમા મોટર આલુ કરવાને જોઈતા માઇન લેવા ગયા અમે પગે ચાલીને જવા વિચાર કરીએ છીએ ત્યાં ન્યાઝા ગેરેઝવાલા મિ. દામજી અને તેમના કેળવાયલા પત્ની (મિ દામજીલાઇએ પાગ્ગી કોમની બાળા સાથે વર્ણાન્તર લક્ષ કર્યું છે) ફરીને ઘર તરફ મોટરકારમા જતા હતા તેમણે અમારી રીસાઇ ગયેલી મોટરકાર જોઇ અને અમને પોતાની કારમાં અમારે ચાને મૂકી ગયા

શ્રી. રામજી લધાલાલ માથે

અર્ધોના કાટન દવાયોમા પાયોનીય ગણાતા શ્રીમાન લાલ
રામજી લધાલાલનો ટેલીફોન મળતા હું એમની ઑફિસે ગયો. ગ્રેવા
માટે એ લાલએ દેતામા છેલ્લી પત્રિકાની સીટમે મગાન બધાન્યુ છે

સૌ જ્ઞેન રામાર્જી રામજી દલાલ

યુગાન્ડામા કુધટાનો બલાને દુર કરનાર પહેલા સુધારક જ્ઞેન

સામાન્ય હિંદી વ્યક્તિઓમા જે બહુ બગે જોવામા નથી આવતો,

એવો નિયમિતતાનો અદ્ભુત ગુણ મેં એમનામાં જોયો. શ્રી. રામજીભાઈ પોતે સુધારક છે. એમનાં પત્નીશ્રી રંગલાબહેન પણ સુશીલ, વિવેકી તેમજ પતિના વિચારને અનુસરનારાં આદર્શ ગૃહિણી છે. લોકાણુ જોવી રૂઢીચુરત જાતિ અને તેમાં સ્ત્રીઓની અમાપ અજાનતા વચ્ચે લોકસમૂહની દીકા નિંદાની જરા પણ પરવા કર્યા વગર ધુધટાની બહાને દૂર દગ્ગનાર યુગાન્ડામાં એ બહેન પહેલાં જ જોયાં. આથી મને આ સુધારક દંપતિ માટે માન ઉત્પન્ન થયું. તેઓની રહેવાની ઢબજમ, ધરની સ્વચ્છતા, કળામય ચિત્રો, બાથરૂમ, કીચન, પરણાળ, આફ્રિકા આદિની ગોઠવણ જોયા પછી કોઈ ગૌરાગ લોડને પણ કંચુલ કરવું પડે કે ઇન્ડિયન આપણાથી રહેણી કરણીમાં સર્વ રીતે શ્રેષ્ઠ ન હોય તો ઉતરતા તો નથી જ.

આ કુટુંબ જોમ પશ્ચિમી પદ્ધતિ પ્રમાણે રહે છે; તે જ પ્રમાણે શ્રીમાન રામજીભાઈએ પોતાના દલાલીના બીઝનેસમાં પણ તેટલી જ પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે. તેઓનો અભાવ આનંદી, માયાળુ ને મળતાવડો; સમયની કિંમત તેઓશ્રી બરાબર મમજો. યુગાન્ડામાં કોટનની નાનાથી કરીને મોટામાં મોટી દેશી પરદેશી વેપારી ફર્મોમાં દલાલ તરીકે રામજીભાઈએ એક ક્ષત્રિયવીરને જાજો તેવો વિશ્વાસ મેળવ્યો છે. એમના આદર્શનિધ્યે જાણે જૂના મિત્રો લાંમે વખતે મળ્યા હોઈએ એવું લાગ્યું. સાંજના ૪ વાગ્યે હું, રામજીભાઈ તથા સી. પારેખવાળા શેઠ મણીલાલ, ત્રણે જણ સુપ્રમિદ્ધ વિષ્ટોરિયા લેંક-પિકાક રોડપરથી કુદરતની રમણિય કૃતિ-‘રીપન ફાલ્મ’ તરફ ફરવા ગયા.

વિષ્ટોરિયા ન્યાંઝામાં ‘કીમેકો’ નામક બહુ મોટાં જળચર પ્રાણીઓ રહે છે. તે ‘કીમેકો’ની પીડની ચામડીની લાકડીઓ બનાવાય છે. વિષ્ટોરિયા સરોવરની તે ગોલા છે. કીમેકોને મારવાની ગવર્નમેન્ટે મનાઈ કરી છે. ખાસ કાંઈ બહારનો પ્રવાસી કીમેકોને મારવાની ઇચ્છા રાખે તો તેને લાઇસન્સ મેળવવું પડે છે. આ ‘કીમેકો’ ને યુજ્જરાતીઓ જળધોડા કહે છે. મોટા પાડા કરતાં

પણ વધુ મોટા હોય કે માજના વખતે તેઓ મરોન કિનારે બહાર જમીનપર ધામ વગેરે ખાના નીકળે છે, ત્યારે લાગ્યેજ કોઇ માનવ પ્રાણી ત્યાં જવાની હિન્મત ડરી શકે

શ્રીમાન રામજીભાઈની ઇચ્છા મને 'કીમેકો' બતાવનાની હતી અને પિકોક રોડપર નીચે મગવ તરે ઉભા ગયા મરોનમાં ગળુનાર વગતા કીમેકોના ટોળા ને ટોળા કોઇનાર માથાનો લાગ તો કોઇનાર પેટનો લાગ ઉચો ડરી પાછા પાણીમાં અમાઇ જતા જોયા ખુમ મત્રા આની કુન્ગતની અગાધ શક્તિ આગળ માનવપ્રાણી કેટલું તુન્ન છે તેના વિચાર આવ્યા પછી રેલ્વે ધ્વજ તરફ યધને શ્રીમાન શેઠ મણીભાઈનો બગલો યુરોપીયન રેમિન્સીમાં છે તે ગસ્તામાં આવતા ગેઠ મણીભાઈ અમને પોતાને ત્યાં લઈ ગયા ત્યાં થોડી વાર બેઠા પછી હું ને રામજીભાઈ રોડ આવ્યા

ખીજે દિવસે અમે સાજના રિક્ષીએશન ડાઉનડ તથા કલબ તરફ ગયા ના કા લાયબ્રેરી જોઇ ત્યાં કેટલાક ખેડેલ બધુઓ વગેરેનો પણ પગિચય થયો

સાહસિક સારસ્વત ગોર

તા. ૨૦-૫-૩૨ ની રાતના હું શેઠ લીલાધરભાઈને ત્યાંથી હુક્કો પીધને પાછો આવું છું, ત્યાં તો શ્રી મૂળજીભાઈ કીરા ગરેલા તે પાછા આવી ગયા હતા મારી તળીયતના ખમર પૂછી ૨૫ શેઠ વિઠ્ઠલસભાઈના ગોર મહાગળે જોશી લાલજીભાઈ તથા છગન જોશીને બોલાવ્યા લાલજી ગોરના શીરપર તામ એકની જગનાચીની પાધડી કોઇ કદાચ પંગળી સમ લાગતી હતી સફરદુ ગોર મહાગળેનું ખંભાગીઆથી પોતાના મજમાનના આશ્રયે આ સૂમિમાં આગમન થયું હતું

મોઝાસામાં ઈમીએશન એક્સિસરે ડીપોઝીટના અલાવે ન ઉતરના દીધા એટને ગયા જગનાર' ત્યાંથી મજમાનો દ્વારા પ્રવાસ

ફરી ગયા ધારમલામ. ત્યાંથી દબોરા ને મ્યાન્ઝા પહોંચી વિક્ટોરિયા મરોવરમાં સ્ટીમર રસ્તે ઉતર્યા છુકાયા પાસે ને પ્રવેશ્યા ચુગાન્ડાની હદમાં ! ત્યાંથી મસાકા, કમ્પાલા થઇ જીન્ગા પહોંચવાનું સાદસ સારસ્વત જોશીઓ જ ફરી શકે ! જન્ને ઇન્ટર્ન ઓવિન્સમાં ફરીને પાછા અહીં આવ્યા હતા. ભાઇ મૂળજીભાઇએ મારા તરફ આગળી ચીંધી ગોરમહારાજને પૂછ્યું કે. 'આમને ઓળખો છો ?'

‘હા. માખાપ, નામ માંલજી છે ને અમારૂં ખૂબ વાટયું છે.’
લાલજી ગોર હમતા હમતા બોલ્યા

પછી લાલજી ગોર ને મારા વચ્ચે કેટલીક અગત્યની વાતો થઇ. એ ઇસ્ટર્ન ઓવિન્સમાં ફરીને આવતા હતા તેથી હું તે તરફની કેટલીક બાબતો જાણવા માગતો હતો, સારસ્વત ગોર લડાવવામાં બાકી શાના ગમે ? એમની મીઠી કચ્છી કર્ણપ્રિય વાણીમાં એમણે તો તે બાબતના મમત્ર હિન્દીજીવનનો મને ખ્યાલ આપી દીધો. વળી જ્યાં ગસ તૂટે ત્યાં શ્રી. મૂળજીભાઇની પ્રભાવળી કમાલ કરતી. પાછળથી મને એ જાણવામાં આવી ગયું કે શ્રીમાન ભાઇ મૂળજી ભાઇએ મારી અવ્યવસ્થા પ્રકૃતિમાં કમક મઝાકે લર્ચુ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવા આ ગોર મહારાજનેની અત્યારેને અત્યારે સુલાકાત કરાવવાનો પ્રયત્ન યોજ્યો હતો. ત્યાંપછી તો શ્રી. લાલજી જોશી મારા પ્રવાસમાં મને કમુલ્કી ને છેવટ કિસ્મતમાં પણ મળ્યા હતા. તેમની રસિક દુચકાઓ સાથેની ચોખ્ખી ને ચટ વાતો સૌને માલજીવી ગમે.

શ્રી. ચુનીલાલભાઈનું નિમંત્રણ

જીન્ગામાં આવતા જ જીર્ણ જવર વગેરે શારિરિક વ્યાધીઓમાં ઝડપાયો તેથી કેટલાક દલાડા સુધી તો લખવા, વાચવાનું કે બહાર દૂર જવા આવવાનું બાગ્યે જ થતું માગ સ્નેહી ભાઇશ્રી ચુનીલાલ હીન્ગ કેટેગ્યા બહાર સફારીમાં ગયા હતા ત્યાંથી પાછા આવતાં તેમને મારા આગમન વિષેની જાણ થઇ કે તુરત જ ભાઇ દેવજી

કેશવજીને મોટગડા લઈ મને મોનાના મો 'યા (તા ૨૮-૫-૩૨) મને જોતા જ એ મૂ નવડી ગરીબા ગહેના પ્રમળ આશ્માનો આનંદ પાળી શકે. ખમર અતર પડી આવી લાને આથે જમવાનું નિમત્રણ આપી લાઈ મૂળડલાઈને ટીકાનથી ખમર આપી અનુમતિ લઈ લીધી.

મ્વ. બાઈ સુનાજીવ હીરજી કોટેચા

શ્રી સુનીનાનબાઈની પહેલી સુનામત મને પોરબંદર મુકામે]
સન ૧૯૨૭માં થયેલી જન્મભૂમિ પ્રયેનુ એમના હૃદયમાં રહેલું

ગૌરવ પ્રથમ મુલાકાતે જ હું પ્રિછી શક્યો હતો. 'લગભગ એક' રાત ને દિવસ અમે એમના હક્કર પ્લોટવાળા મકાનમાં માથે રહ્યા હતા. એમનામાં બર્ડાઈને શોભે તેવી ટેક ને ક્ષત્રિયને છાજતી વટે, મારા હૃદયમાં ઊડી અમર કરી. તે પછી સેવાસમિતિ પુસ્તકાલયનું સુદર પ્રકાશન 'ધીખતો જ્વાળામુખી' એમને અર્પણ કરાવ્યું. તેની કદર પણ એ ભાષ્યએ ઉદારપણે કરી હતી.

અમે માથે જમ્યા. અરસ્પગસનાં હૃદય ફાલવ્યા. એકજ ભૂમિમાં જન્મેલા—અતિથિ તરીકે નિમત્રેણા બધુનો સ્નેહપૂર્વક યથોચિત સત્કાર કર્યો. કેટલીક ઝીણવટ ભરી માહિતીઓ એ ભાષ્યએ પૂરી પાડી. મારી સાથેની વાતચિતોમાં કણે કણે 'જન્મભૂમિ અને રઘુવંશી' તરીકેનું ગતિય ગૌરવ એમનામાં ટપકતું જોવાતું.*

સ્વાગત સભા

મારા અહીં આવ્યા પછી પાંચમે દહાડે શ્રી જી-ગન લોહાણા મહાજનશ્રીની મળ્યા તા. ૨૨-૫-૭૨ ના રોજ ગતના દાા વાગતે મહાજન વાડીમાં બેલાવવામાં આવી હતી જેમા થયેલા કામકાજના પ્રગટ થયેલા અહેવાલનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે.

'પ્રારભમા શ્રીમાન મૂળજીભાઈ પ્રભુદામે ભાઈ ડાસાણીનો જાતિજનોને પરિચય આપતા જણાવ્યું હતું કે 'હું નથી ધારતો કે આપણી જાતિમાં ભાઈ ડાસાણીની ઓળખાણ કરાવવાની જરૂર હોય. હું તો એમને વરસો થયા ઓળખું છું. પત્રકાર થવાના એમના મનોરથ સોળ વર્ષ પહેલાં તેઓશ્રીએ મને જણાવ્યા હતા દૃઢ નિશ્ચયથી મંકંપ સિદ્ધ કરી શકાય છે એવું ઉદાહરણ આપણા મહેમાન ભાઈ ડાસાણી નજરે

* ધણાજ કુખની વાત જ બર્ડા પ્રાન્તનો આ રઘુવંશી-પુરુષાર્થો ભાઈ યુનીવાર્સલાઈ હોરજ ગયા જૂન માસમાં (૧૯૭૪) જીન્મ મુકમે જ આ માયાવી જગત્ છોડી પ્રભુના પરમ ધામમાં સિધાવ્યા છે. પરમાત્મા સદગતના આત્માને સાક્ષત સાતિ-સમર્થો !

સમીપ છે. પત્રકાર તરીકે એમના સ્વતંત્ર વિચારોથી ઘણીવાર એમને બહુ મહત્ત્વ ઠરવું પડ્યું છે. એમને આવકાર આપતા આપણે આજે આનંદ થાય છે ત્યારપછી અંતરના કોટન દલાલ શ્રી. વિઠ્ઠલદાસ ભાઈએ જગતમાં પત્રકાર અને પત્રકારિત્વ માનવ પ્રગતિમાં કેટલું અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે તેપર સુંદર પ્રવચન કરતા ભાઈ ડો. માણીએ લોહાણા નતિની બળવેલી સેવાની પ્રશંસા કરી હતી. વળતા જવાબમાં ભાઈ ડો. માણીએ મહાજનશ્રીએ કરેલા સત્કાર માટે આભાર માની કેટલુંક મનનીય વિવેચન કર્યા પછી રાતના ૧૧ વાગતે સભા વિમર્શન ચર્ચા હતી.

સિનેમામાં

તા. ૨૮-૫-૩૨ ની રાત્રે થીમાન લીલાધરભાઈ તથા ભાઈ રામચુરાના આગ્રહથી અહીં સિનેમામાં મિ. દવેની બનાવેલી 'એથડીમેજ' શીલમ ચાલતી હતી. તે જોવાને એવડી દીન બહેવાવવાના ઇરાદે ગયા દિદમા ખૂબ ઉપયોગ થઈ ગયા પછી જૂની રડી શીલમે આ તરફ આવે છે. મુખ્યમાં તે સાથે આફ્રિકામાં મેં ઘણું હિન્દી અંગ્રેજી પીઠ્ઠરો જોયેલા તેની સરખામણીમાં આ શીલમ જોતા મને કટાણો ઉપજ્યો. હિન્દુસ્થાન સિનેમા બિઝોગ દજી કેટલો કમળ છે તે જણાયું.

કકીરા શુગર વર્કસ

આ પ્રદેશમાં લોહાણા-ક્ષત્રિયોની માલિકીના બે ખાડના કારખાના છે તેને અંગે રોરડીના મોટાં એસ્ટેટ છે. તેમાંનું પ્રથમ હું ઉપરોક્ત ખાડનું કારખાનું જોવા તા. ૧૬ મી જુલાઈના ગયો હતો.

બે વર્ષ જેટલા દુકે સમયથી ઘર ચલેલી આ હિંદી સાદસની સ્થના ને વ્યવસ્થા જોઈ હું દેસ્ત પામી ગયો. શુમાન્ડાની ગણીતરી કર્મ-એસર્સ વિઠ્ઠલદાસ હરિદાસ કું લી ના આગીદારોની અચાન

ગતમહેનન, બહોળો અતુલ્ય અને કરકમરભરી ઉત્તમોત્તમ વ્યવસ્થાની જાણે આ ફેક્ટરી અને ગેરડીના શાખાઓ સાક્ષી આપના હોયની !

લગભગ ૧૨ ચોરસ માઇલના વિસ્તારવાળા શેરડીના આ એસ્ટેટની વચમાં ગુગર ફેક્ટરીની ચીમની દૂરથી દેખાય છે. રાત્રિના વખતે ઇલેક્ટ્રીક લાઇટથી જાણે સમુદ્રમાં Full lightsથી યુરોપનો P. O. નો મેલ ખડો હોય એવું મનોહર દ્રશ્ય છેટેથી જોનારને દેખાય છે.

ઉદ્ઘાટન ક્રિયા

સન ૧૯૩૦ ના ઓક્ટોબર તા. ૨૨ મીએ-દીપોન્સવીના દિવસે આ ફેક્ટરીની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા યુગાન્ડાના એક્ટિંગ ગવર્નર મિ. પી. ડબ્લ્યુ પેરીમેનના હસ્તે કરવામાં આવી હતી. આ યાદગાર પ્રસંગે જનરલ કમ્પાસાદિ યુગાન્ડાના મર્વ મથળેથી યુરોપિયન, ઇન્ડિયન અને નેટીવ-વેપારીઓ, ઑફિસરો, ઓળખીતાઓ ઇષ્ટ મિત્રો વિ. ને નિમંત્રવામાં આવ્યા હતા.

પ્રસંગને દેદીપ્યમાન બનાવવા ફેક્ટરી નજીક એક બવ્ય સભિયાનો ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો.

જનરલ લગભગ ૮૫ માઇલ દૂર કકીરા ગુગર વર્ક્સની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા કરવા દીઠ એક્સેલેન્સી એક્ટિંગ ગવર્નર, પોતાના એ. ડી. સી. સાથે સમયસર આવી પહોંચતાં એમને ખોલ્ય મ્હાઉટના સુખ તરફથી બેન્ડના મુંદર સરોદમાં આવકાર આપ્યો હતો. કંપનીના મેનેજીંગ ડાયરેક્ટર શ્રીમાન મૂળજીભાઈ પ્રભુદાસે આવકાર આપનારું હુંક ભાષણ કર્યા પછી આ કર્મના મેકેટરી મિ. તુલસીદામે આ સાહસ કેવી રીતે હસ્તિમાં આવ્યું; એ સાથે કર્મનો હુંક ઇનિશિયલ કહી બતાવ્યા પછી કેટલીક જરૂરી મુચનાઓ પણ કરી હતી. વળતો નામદાર ગવર્નર સાહેબે ચોગ્ય શબ્દોમાં જવાબ આપી કંપનીના આ સાહસની ફતેહ ઇન્છી હતી ત્યારપછી ફેક્ટરી ખુલ્લી મૂકી હતી. પછી ફેક્ટરી, એસ્ટેટ રેલ્વે, પમ્પીંગ સ્ટેશન વગેરે બેંધ મહેમાનો સ્વસ્થાને પાછા કર્યા હતા.

આ મમારબને નજરે નિહાળનાર એક લાઇ કહેતા હતા કે
આ જ મમારબની યોજના તેને અંગેની સુ સ્થિતિ પાડીશીમા,

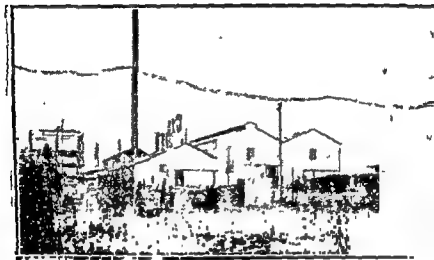

(મિ. મેન. ૧૪ નામે વસ્તુ પ્રવાસે ૧૨૦ પાઈ (૧૩૪) ૧૦૦ શ્રી મૂળદાસ
પ્રવૃદ્ધિ નામથી બાળક પહેલા પહેલા લેવાય છે તેની બાબતમાં મિ. મેન
વધા શ્રી વિશ્વદાસ બોધે તેમ જીવન વપારીઓ લેવા લાયાય છે.)

તેમજ મહેમાનોને મલકાવવા વગેરે દેવ કાર્યોમાં અને દરેક જગ્યાએ
નવા લોકોને યા કંપનીના મેનેજર ૧૧ ૫૦૦ શ્રીમાન શ્રી મૂળદાસ
અનુદાસનુ ચક્રિત અજમરીને મળી બિલુ નેરાતુ હતું

એસ્ટેટ મેનેજમેન્ટ

વ્યવસ્થાની મગજતાને ખાતર આ એસ્ટેટના ચાર વિભાગ માંડલા છે ૧, ફરોજો ૨ ચીકા ૩, મગાઈ ૪ કંકીંગ

કાંકીરા શુગર ફેક્ટરી

પ્રત્યે- એસ્ટેટમાં અફઝ હિન્દી મેનેજર એસ્ટેટ પ્લેન્ટેશનમાં કામ કરનાર નેગીવ ફૂલીઓની સંખ્યા લગભગ ૨૦૦૦ જેટલી રહે છે ફૂલીઓને વેસ્ટ નાઇલ, ટેસો, એચોલી છુગીશુ વગેરે શુગરનાના જુદા જુદા છાલાઓમાંથી રિક્રૂટ કરવામાં આવે છે આ નેગીવાને ગેરનાને આટે ૧૪ સેગ્રીગેશન કમ્પો ઉભા કરવામાં આવ્યા છે તેઓની તપ્પીયત સલાજ માટે નેગીવ dresser રાખવામાં આવ્યા છે આ નેગીવાની જુદી જુદી જાતોને એક સાથે રાખવાથી તેઓમાં લાઇઓ થાય છે ૨૫ થી ૨૮ નેગીવાના જથ્થાનો એક દ્રુપ, તેના ઉપર એક નેગીવ સ્કેડમેન હેલ્થ તેને નેપાળો કહે છે એકે દ્રુપ વચ્ચે એક એની જાતનો રસોઇઓ એમ ૧૦-૧૨ દ્રુપના એકે મોટા કમ્પ ઉપર એક

-હિંદી ઇન્સ્ટિટ્યુટ અને એસ્ટેટના મર્વ હિન્દી ઇન્સ્ટિટ્યુટને ઉપર
એક બાહોશ પ્રતિષ્ઠા સુપરવાઇઝર ને તે મર્વના જનરલ મેનેજર
તરીકે તેમજ ડ્રેક્ટરીના જનરલ મેનેજર તરીકે એક જ વ્યક્તિ !
શ્રીયુત દયાગઝ મુનશી તે કર્મના એ- ભાગીદાર છે ડ્રેક્ટરી
અને એસ્ટેટ પેન્શનર મર્વના ન્યા બેંકએ ત્યાં એનો આત્મા
પ્રગળનો જાણ ૩ યુરોપીયન, ૨ મોગિસિયસ, ૫૦ હિંદી, ૫૦
નેપાળી ઉપરાંત ૧૫૦૦ થી ૨૦૦૦ કુલીઓ એ મર્વનો ગવર્નર ભાઈ
દયાગઝ ' તેમજ એને બેંકવાસ માને હિંદી સ્ટાફ એમને શુભેચ્છક
ગણે યુ એસ્ટેટમાં, યુ ડ્રેક્ટરીમાં કે યુ અન્યન, ન્યા જુઓ ત્યાં કામ
કનાગઓને એ જ ચિંતન રહે કે હમણાં દયાગઝભાઈ આવશે
બધું તન એમની સુચનાનુસાર ચાલે ગુજગતી પાચ ચોપડી ભણે
પાચ અનુભવની એમણે ધડાધને ને મોટા મિલેનીયલ ઇન્જિનીયર
જેટલું જાન રંગે છે એ મર્વના સુપરવાઇઝર શ્રી મૂગજભાઈ પ્રભુદાસ

એસ્ટેટ રેલ્વે

જુના જુના એસ્ટેટમાંથી શેરડીનો જથ્થો ડ્રેક્ટરીએ લઈ આવવા
માટે લગભગ ૧૬ ચોરસ માઇલના વિસ્તારમાં રેલ્વે નાખવામાં આવી
છે એ લોકોમોટીવ-એન્જિનો છે

પર્યાજ સ્ટેશન

ડ્રેક્ટરીમાં પાણી લાવવા માટે ૨૫ માઇલ દૂર મીડા સરોવર-
વિ ગ્રાનિયા ન્યાઝાના કિનારા ઉપર એક પર્યાજ સ્ટેશન ઉભું કરેલું છે.
જે ન્યાઝામાં ૩૪૦૦૦ ગેલન પાણી પૂર પાડવાની શક્તિ ધરાવે છે.
૮ ઇંચનો પાઇપ નાખેલો છે એ ટેન્કો બાધરામાં આવ્યા છે જેમાં
૭૨૫૦૦૦ ગેલન પાણીનો જથ્થો સમાઈ શકે છે

ડ્રેક્ટરી દરરોજ ૨૪ કલાક ચાલુ રહે તે ૧૫ ટન ખાડ
ખનારી શંક નેટલી કંપેમિંગી છે પરંતુ હાલ દરરોજ ૧૦ ટન ખાડ
તેરાજ નવામાં આવે છે

પ્રેસેસઃ પ્રથમ ફેક્ટરીના દ્વારપર આવેલ કશિંગમાં એક નેટીવ બોય શેરડી ધોતો છે. તે કશર પછી એની મેજ બીજા કશિંગ મશીનમાં જઈ બીલકુલ બારીક બૂકા થાય છે. પછી ઑટોમેટિકલી પ્રેસીંગ મશીનમાં જાય છે ત્યાં રસ થાય છે. તે રસ પાઇપલાઇન રિક્લાઇનિંગ મશીનમાં વ્તય છે. ગંધક ને ચુનાથી તેને સાફ કરવામાં આવે છે. એમ એક પછી એક એમ જુદા જુદા પ્રેસેસ થતાં ૩૬ કલાકે સુંદર સફેદ ખાંડ તૈયાર થાય છે.

ફેક્ટરી સામે જ ઑફિસ છે. ત્યાં લેખર ડીપાર્ટમેન્ટ, નર્મરી ડીપાર્ટમેન્ટ, સ્ટોર ડીપાર્ટમેન્ટ, એમ બધા સમાવેશ થાય છે

ગતની વખતે ભાષા દ્વાજાજીભાષા સાથે કેટલીક ગતજીવા ભેગ વાતચિતો કરી. એટલામાં ગોઠવેલા પ્રોગ્રામ મુજબ જીન્નથી કાર પણ મને લેવા આવી પહોંચી આમ ગુજર વર્કસ ને મેટલમેન્ટને અંગે બન્યું તેટલું ગાપજી

આ ભેયા પછી શ્રીમાન શેઠ નાનજીભાષા કાળીદાસ મહેતાની આથી વધુ મોટા પાયાપર ખાંડની ફેક્ટરી લુગાઝીમાં હોઇને તે પણ ભેષ આવવાનો વિચાર હોઈ

લુગાઝી તરફ

તા. ૨૦-૭-૩૮: ટેલીફોનથી નક્કી કર્યા મુજબ ૪ વાગતે મોટરકાર મને જીન્ન લેવા આવી. એમા ૯ લુગાઝી જવા નીકળ્યો. જીન્નથી ૮૧ માઇલ દૂર શ્રીમાન શેઠ નાનજીભાષાનું કોશી બનાવવાનું કારખાનું અને ચામ્બો છે. તે ટોચા એસ્ટેટના નામે ઓળખાય છે. શ્રીમાન શેઠ નાનજીભાષા સ્વદેશ ગયા હતા પણ લુગાઝી એસ્ટેટ તથા ફેક્ટરીના જનરલ મેનેજર ભાષા જમનાદાસ હકુર મારા આગમનની રાત્ર જોતા ત્યાં બેઠા હતા. અમારી મોટરકાર આ ટોચા એસ્ટેટ પહોંચી. ત્યાં ચાલપાણી લઈ અમે લુગાઝી જવા નીકળ્યા. આજ પડી ગઈ હતી. લુગાઝી હીવપર

શ્રીમાન નાનજીભાઈનો લગ્ન બગલો, બગીચો ને તેની નજીક એક ફ્લોગ બેટલે દૂર ગેસ્ટ બગલો આવેલો છે એ ગેસ્ટ બગલાના એક રેસિડેન્સ રૂમમાં મારા ઉતારાની સવડ કરવામાં આવી હતી ગતની જમીને સીધો ગેસ્ટ બગનામાં મારે ઉતારે બધ થોડીવાર ભાષ જમનાદામ ફક્ત સાથે વાતચિત કરી બિજાનામાં પડ્યો.

સનાગના પથારીમાંથી ઉઠતા જ દાતણ દુધ ઘસ વગેરે તૈયાર પડેલુ આનંદમાં બેઠાય આવીને ગરમ પાણી ખૂંટી ગયો પછી સિગારેટની પી પૂળી, ચાહની કિટલી એક ટ્રેમાં આવી ગઈ તેને ઇન્સાફ આપ્યા પછી ફેબ્રરી નજીક આવેલી હું ઑફિસે ગયો ઑફિસમાં લેન્ડર ઑફિસ, સ્ટોર ઑફિસ, મેનેજરની ઑફિસ, એક્સચેન્જ રૂમ આદિની પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિએ ગો વલુ બેઠા એ સર્વની અપ-ટુ-ડેટ સીરેક્રેડિટલ મેનેજમેન્ટ નિરખતા, એક યુવકના પ્રબળ પુરુષાર્થની માફી આપતુ આ મહાન જખ્ખર સાહસ બેઠા હું મુગ્ધ થઈ ગયો મહેનતુ અને સાહસિક પુરુષાર્થો એકજ વ્યક્તિ કેટલી હદ સુધી હદ મંકરે પોતાના ધોયને ફળિતાર્થ કરી શકે છે તેનો આ અત્યક્ષ દાખલો છે.

યુગાન્ડા શુગર ફેક્ટરી

આ એસ્ટેટની ૧૦૦૦૦ એકર જમીનમાં ૬૦૦૦ એકર જમીનમાં વાવેતર થયેલું છે સન ૧૯૨૪ માં નાના પાયાપર આ સાહસ હાથ ધરવામાં આવેલું મન ૧૯૨૭માં તે મોટા સ્કેલ ઉપર લઈ જવામાં આવ્યું છે તેમાં ૫૦ એકર જમીન તો ફક્ત નર્સરી માટે છે જુદી જુદી જાતની ગેરડીના બીજનું વાવેતર કરી તેનાપર ફેબ્રીકલ પ્રયોગો કરી તેની જાત સુધારવા અખતર કરવામાં આવે છે ફેક્ટરીને અંગે સામે એક વર્કસોપ છે. ફેક્ટરીમાં ૭ બેચ-૧૨, ૧૪ કેસિંગ રોલ્સ છે ૮૦૦૦ ટન વરસ દહાડે આ ફેક્ટરીમાંથી ખાડ તૈયાર થઈ શકે તેવું છે, અત્યારે દરરોજ ૩૫ ટન ખાડ તૈયાર થાય છે.

જેમાંથી ખાંડ ન બની શકે તેવા નકામા ચંદ્ર પટેલા ગોળમાંથી સ્પિરીટ બનાવવા માટે બાબુમા એક ડિસ્ટીલરી ઉભી કરવામાં આવી છે. તેમાં સ્પિરીટ બનાવાય છે. તેમજ તેમાંથી જુદા જુદા પ્રકારનાં સેન્ટ પણ બનાવાય છે. મુખ્યત્વે કરીને કંપની પોતાની મોટરકારો અને મોટર લોરીઓમાં પેટ્રોલને બદલે આ સ્પિરીટને અંગત ઉપયોગમાં લે છે.

ફેક્ટરી સામે લેબોરેટરી, સ્પેર પાર્ટ્સ સ્ટોર, ડેલ્વે ડીપાર્ટમેન્ટ, પલેન્ટેશન તેમજ કેમીકલ એનેલાઇઝર વગેરેની ઑફિસો આવેલી છે. હેડ ઑફિસથી થોડે દૂર હોસ્પિટાલ આવેલી છે એમાં એક M. B. B. S. હિંદી ડોક્ટર તેમજ ૪ નાઉન્ડરનો સ્ટાફ રોકવામાં આવ્યો છે.

એસ્ટેટ રેલ્વે

આ એસ્ટેટમાંથી શેરડી ફેક્ટરીમા લાવવા માટે ધણા માઇલોમા ફેરતી નાની રેલ્વે છે ૫ લોકોમોટિવ એન્જનો અને ૫૦૦ ટ્રકસો છે. ટ્રકસોમાંથી શેરડી કર્શિંગ ગલમા પહોચાડવા એક મોટી ટ્રેન ઉભી કરવામાં આવી છે. ટ્રકમોમા શેરડી ભરી રેલ્વે એન્જી લાવે તેને ટ્રેનમાં ઉપાડી ફેક્ટરીમા ધકેલાય આ દૃશ્ય ભારે આકર્ષક લાગે છે.

સ્ટાફ મેનેજર

ફેક્ટરી અને એસ્ટેટના જુદા જુદા ખાતાઓમા ૪ યુગેપિયન, ૧ મોરિસિયસ ને ૧૫૦ લગભગ હિન્દીઓનો મોટો સ્ટાફ કામ કરે છે. એસ્ટેટ પલેન્ટેશનમા લગભગ ત્રણથી ચાર હજાર નેટીવ ગીરમિટીઆઓ કામ કરે છે. આ ગીરમિટીઆઓને એલ્યુમિનમ-કો-ગોની મગલદપરથી તેમજ રૂવાન્ડા ડિસ્ટ્રીક્ટમાંથી ૬ મહિનાની ગિરમીટ ને ૧૫ શિલિંગ મામિત પગારે મિલ્ટ કરવામા આવે છે. એમને ખોરાકમાં ૧૧ શેર મકાઇનો આપેલો અને ૦૧ શેર ભોંયશિંયનાં ખીજ આપવામાં આવે છે.

મકાઈનો આટો બનાવવા માટે ફેક્ટરી નજીક એક ફ્લોર મીલ છે જે ડિસ્ટીલરીમાંથી પેદા થતા રિપરીટથી ચલાવવામાં આવે છે. આ એસ્ટેટ તથા ફેક્ટરીને અંગેના ન્તાફને ગ્રહેવા માટે ઇન્ડિયન ક્વૉર્ટર્સ, યુરોપિયન ક્વૉર્ટર્સ બુલ્ડે બુલ્ડે રચે છેલા કુવામાં આવ્યા છે નેટીવ ગીરમિટીઆઓ માટે બુલ્ડે બુલ્ડે રચે છેમ્પો છેલા કુવામાં આવ્યા છે.

આ મોટા એસ્ટેટના ૨ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે ૪૦૦૦ એકરનો વિભાગ 'લુગાઝી' અને ૬૦૦૦ એકરનો વિભાગ 'ટેન્ગા' તરીકે ઓળખાય છે.

જીન્નથી ૨૨ માઈલ દૂર કંપાના જવાને રસ્તે આ લુગાઝી એસ્ટેટ આવેલું છે.

૧૧ દન ગન્ડીમાંથી અદાજ એક દન ખાડ ઉત્પન્ન થાય છે.

પર્યાય સ્ટેશન

ફેક્ટરીને પાણી પૂર પાડવા નજીકની નદીમાંથી એક નહેર ખોદી તેનાપર પર્યાય સ્ટેશન ઉભું કરેલું છે એક ઓછિલ એન્જીન અને એક ગ્રીમ એન્જીન એમ બે એન્જીનો છે તેના વડે કરીને ૧૨ ઇંચના પાઈપથી પાણી પૂર પાડવામાં આવે છે.

એસ્ટેટના ગામ્બાઓમાં જવાના રસ્તાઓની બન્ને બાજુએ ઇન્ડિયન વૃક્ષા રોપવામાં આવેલા હોવાથી દેખાવ ઘણો મનોરંજન લાગે છે.

લુગાઝી ટાઉનશીપ

ફેક્ટરીથી લગભગ ૧ માઈલને આનરે નીચાણવાળા ભાગમાં શ્રીમાન શેઠ નાનજીલાલએ લુગાઝી નામક ટાઉનશીપ બધાવી છે તેમાં લગભગ ૭૫ જેટલી દુકાનો નેગીવ માર્કેટ રોડે ભાડે અપાવે છે જેનું મોટી રકમનું ભાડું ઉત્પન્ન થાય છે નજીકમાં કેનીઆ—યુગાન્ડા રેલવેનું કાનલો સ્ટેશન છે જે ૨૬ કંપાલા સુધી જાય છે. વેપારીઓમાં બોગી હાર્ડિશર્પ ન ગમે તે માટે શ્રીમાન નાનજીલાલએ

તેના રૂસ તે ઝેનુલેશન થયા છે તે અનુભાર હુ માગીના વેપારીઓએ
ચાવવું જોઈએ તે રૂસ પ્રમાણે નહિ વર્તનારને હુ માગીમાયી દુકાન
ખાલી રાખવામા આવે કે તેથી અન્ય અગના જેવી વેપારી હરિદ્વાર
અહીં નથી એટલે વેપારી મો રીડર્ગિન રૂમ નાખીને વપાર કરી શકે છે

શ્રીમાન શેઠ નાનલબાઈ કાવીદાસ મહેતા

આ ઉપરાંત આ ગહિતસીપ નહતે પોન્ન ઓદિમ તેમજ
આર્યમમાજ મન્દિર અને એક સારથેરી પસૂક

શ્રીમાન શે નાનલબાઈ હુ માગીના એ ગામજેવા ગણાય છે.

ફેરરીના જનન્ય એનેજન બાર્ડ કમનાતમ ૧૬૨ સાથે હુ
પંખીએ નેશન તેમજ એન્ટના માળ્યાઓ જોવા ગયો
આ મનાન દિંદી માદમન થો અનામન વાપડી નાનાઓ જોઈ,
-હુગાઝી ટાઉનશીપમા લાવતરી નો આયમમાજ મદિરમા થઈ
અમે મને પાઝા ફરતા દતા ત્યાર મે નેગીવ પોનિઓ એક ડાલીમા
મરી ગયેના માનેના એ નેગીવના મમને ઉપાડી એન્ટ હોસ્પીટાલના
ડાક્ટર પાસે મર્ડિશીકર માટે નઈ જતા જોવામા આ પા

૨ નેટીવ-ફલીની લુચ્યાઈ ૫

પોનિઓએ 'માના મરેપુ એ માગવાથી માણુમ મરી ગયો-ફૂફા'
ફલુ આથી પછી અમે ૫૭ મોટા ૧૨મા ૧૨ ઓફિસે જવા ગયાના
થઈ ગયા નેજા ડીપાટમેન્ટના એનેજન મિ ૨૭ વી પડ્યા થોડા
નેગીવાની માથે વાત ના મિનડુર બેઠિકર ગીતે ઓફિસ બહાર
એન્ય ઉપર મેના દતા શ્રી જમના મમાધએ આ વગનાને અમે
પૂછ્યુ કે શી દમી ન / મિ ૫ યા ન ન બેપગ્વાધપિણે જણે મ્થુ
બન્યુ ન દોય ને હમે જોત્યા ૨ ડેમ છ ને ડરાન્ડાની જાતનો એક
બહુ નફર અને મામનો ૨ ની છે, તથુ લાડા પહેના માદી પાસે
દોગ રતો આવેતો કે માદો હુ મે ડાક્ટર પાસે મોકલ્યો.
ડાક્ટરે તેને જુનાબ આપ્યો તે જુનાબ નીવા નક્કિ ને દોળી નાખ્યો.
પછી હોસ્પીટલમાથી નાસી ગયો તે ગિપાઝ મને મલ્યો તે પછી
તે ફરી મારી પાસે આ યો ને એડી દાજરી પૂ ના મને જોટા
કારણુ બનાવવા ના-યો મ તેનુ માર નઈ ધમખી આપી ને ધક્કો
માગી ફર નો તે મગી ગયો દોય એમ ૬ માનતો નથી આ વાત
ચાય છે ત્યા પેના અમ ઈરીએ-પોનિઓ તનાના મરી ગયેલા
નેગીવને ડાલીમા નઈ હો પીગતમા આની પલ-વા એન્ટના નેગીવ
ફલીઓના મરણુ માટેનો કે ગમે તેનો આરોપ દોય જના પથુ નેગીવ
પોલિસ, ઉપરી સુરોપિયન પોલિસ અમનદાઝ તરફથી ઓર્ડર ન મળે
ત્યાનુધી એ હિંદીને ૫ ડી પોનિમ તાનામા રાખી શકે નહિ, એમ

જાણ્યું. પછી અમે મૌ હોસ્પીટાલમાં એ કહેવાના મગ્નાર ફૂલીની, ડૉક્ટરી તપાસ થતી હતી તે જોવા માટે ગયા. હોસ્પીટાલના એક-રૂમમાં કહેવાતા મગ્નાર ફૂલીની લામને સુવગવી હતી. તે નેટીવ-ફૂલીની પડી ગેહવાની હળ અને દોગ એવાં ફળો કે જરૂર દૂરથી જોનારને, લાગે કે તે મરી ગયો છે, પરંતુ હું જોયા કરતો હતો કે મિ. પંડ્યાના, પેટમાં જાણે પાણીય દ્રવ્ય નથી ડૉક્ટરે આવશ્યક માધનો માથે. પ્રથમ એ નેટીવનું હૃદય ભુગળી મરી તપાસ્યું અને શરીરના બીજા ભાગો-નાડી વગેરે પણ તપાસ્યા. પછી તેમણે કહ્યું: 'આ મરી ગયો, હોવા વિષે મને શક છે.'

તુરંત જ કઈ દવાનો ડોઝ તૈયાર કરી આ નેટીવ ફૂલીના મોં માં નાંખવા માડ્યો, પરંતુ પેલો ફૂલી મોઢું ઉઘાડે નહિ તે ઉપાવ્ય, શરૂનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો. ત્યારે મોં ઉઘાડ્યું પણ દવાનો ડોઝ કાઢી નાખ્યો. પછી ડૉક્ટરે માથાના ભાગમાં એક ચીમટો લીધો કે 'ઉ...હુ .હુ'નો અવાજ થયો. એ હમી પડ્યા. હુ, તો અભયખીમા ગરકાવ થઈ ગયો અહાહા આ જમણી નેટીનામાં, પણ કેવા દોગી અને યુક્તિયાજ પડ્યા છે. ડૉક્ટરે પશુ તેને ઓળખ્યો. પછી જનરલ મેનેજર શ્રી જમનાદામલાઈએ ખીન્સામાથી સિલિંગો કાઢી ખખડાવી ને કહ્યું. 'હતા પી જ. ૫ ગિલિંગ ગલીમ આપીશ.' આ માબગી પેલો દોગી-મરી ગયેલા નેટીવ આખો ઉરાડી પાછો. મીચી દીધી ને 'માઈ ડાર્ડ આપો' એમ એની લાપામાં બોલ્યો. જમનાદામલાઈએ કહ્યું. તારો દર્દ તથા ગિલિંગો હુ આપુ છું એટલે, તો ને હવવા લાન્ચો. પેલા અસહકારીઓ પશુ ચાટ પડ્યા ને તે નેટીવને સિલિંગોની લાલચ આપી હોસ્પીટાલના In-door ફરી તરીકે દાખલ કર્યો. આ રીતે આ વિચિત્ર નેટીવ ફૂલીનો વિચિત્ર દોગ, ને લુચ્યાઈનો બેદ ખુલ્લો થઈ ગયો.

લેખક ડીપાર્ટમેન્ટના મેટેજર. મિ. જી. વી. પંડ્યાને નેટીવો 'જાના મગ્નુ' કહે છે. આકિશના નેટીવો શુદ્ધ કદ અને ઘઘાળા

ઉપરથી નામ પાડનામાં થ । ૫૫૫૫ હોય છે એરુ નો અર્થ આપણી ભાષામાં રીચા-લામા-ટાપી-ચાય છે બાર્થ ૫૫૫ ૫૫૫૫ અને લાકરી માળમ જેવા પેષાદમાં નાગે છે નેગીર પૂલીઓમાં તેની હાથ પડે એ પ્રનાળે શમિશાળી અત્યંત ન હોય તો આ જુદી જુદી ગતોના નેગીવાને એમાં ગળવા લાગે અનેક અર્થ પડે એમ ગણ્યું

૧૫૫ દિવસ બહો ગતી આ એસ્ટેડ તમજ ફાટગીની અવસ્થા જોઈ ત્યાંથી બાધ ન નબદામ જીવગત અને જીવન ચૂપી ગયા

શ્રીમાન દેવજીભાઈનો મેળાપ

શ્રી વિકલદામ હરિદાસ કુ ની રૂમના નિયમ પ્રમાણે કાઠનની સીઝન ખલામ થતા રે જીનેરીઓના મનેજરા પોતપોતાની જીનેરીના દિમાળની મોજમ મરવા જીવનની રેડ ઓફિસે મહેતાજીએને લઈને આવ આ સમયે મર્ જીનેરીઓ અને એસ્ટેડોના જનરલ સુપરવાઈઝર શ્રીમાન દેવજીભાઈ કુમરશી દક્કરની લાજરી હોય જ શ્રીમાન દેવજીભાઈ કુમરશી આ રૂમના લાગીદારોમાંના એક છે ઓફિસ નફાગની સર્વ દખરેખ એમના સન્નત અનેક એસ્ટેડો ને જીનેરીઓને ગળા કારભારમાં ઝીડુમાં ઝીળી બાબતમાં પણ નિષ્ણુતા વગવનાર એ અદ્ભુત વ્યક્તિ । લેન્ડો ઠીરદોકદમાંની જીનેરીઓના મજબબ એકે કુબીરામાંકડાની જીનેરીએ લ ૫ બગલામાં તેઓશ્રીનો સહકુટુંબ નિવાસ મહેનતુ અને વ્યાપારી પોસિટિવલ મેજુ । શ્રીમાન શ્રી દેવજીભાઈ મારા નનકુમના સંબંધી થાય આવી વ્યક્તિઓના મહવાસમાં આપ્યા પછી લોકાલા ગૃતિજ એક એવી છે કે જે ગતિના મુખકો જે દિશામાં પોતાની સક્રિયોને રોકે તેમાં તેઓ સલામ સંપૂર્ણ વિકાસે સાધી પારગમ બની ગય છે એ મારી માન્યતા પણ ને વધુ દદ થઈ

શ્રી દેવજીભાઈ જેવા વ્યાપારપ્રવીણ તેટલાજ સુધારક વિચારના છે સવ પ્રક્રીમાં રસ લે તેઓ જીવન આપ્યા પછી

શ્રી મૂળજીભાઈના દિવાનખાનાના હોલમાં મોઢી રાત સુધી મિજલસ ક્રમભરી. તેમાં અનેક સામાજિક, ધાર્મિક ને વ્યવહારિક પ્રશ્નોની રસભરી ચર્ચા થતી. આથી કેટલીકવાર મારા જેવાને ધણુ બાબતો મળતું.

કમુલીમાં મારા મામાના દીકરા-ભાઈ વીરજીની માંદગીના અમાર્યાગ મને મળ્યા. તે ભાઈએ મને મળવા બોલાવ્યો હતો. તેથી પ્રથમ મેં અહીંથી કમુલી જઈ આવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

કસોજી જીનેરીએ

તા. ૯ મી જૂને અપોરના ૩ વાગતે અમાલેના બેરીસ્ટર જસભાઈ, સુનીલાલભાઈ હીરજી, વિકલદાસ બોઝર તથા રાયચુરા-ભાઈના ચિ. છગનલાલ ને હું, કમુલી જવા જમભાઈની માટરમાં રવાના થયા. ૫ વાગ્યે કમુલી પહોંચ્યા. જીન્ગ ને કમુલી વચ્ચેનું અંતર ૫૦-૫૨ માઈલ જેટલું છે રસ્તા તો યુગાન્ડાના બહુજ ઉત્તમ છે. કમુલી પહોંચ્યા પછી હું મારા ભાઈ વીરજી ત્રીકમદાસને ત્યાં ગયો. મને આવેલો જોઈને એ બિજાનાવગ ભાઈને આનંદ થયો. શ્રી. જમભાઈ તથા સુનીલાલભાઈ વગેરે શ્રીમાન દામોદર ઝીણુભાઈને (મોટાભાઈ) મળવા કમુલીથી ૭ માઈલ દુર્ગાજી જીનેરીએ જવાના હતા. એ ભાઈઓએ મને પણ સાથે લીધા ને કહ્યું કે ૮-૯ વાગતે રાતના પાછા વળી આવશુ. તેથી હું પણ એ કંપની સાથે ઉપડ્યો. કસોજી જીનેરીએ પહોંચ્યા પણ મોટાભાઈ હતા નહિ. તે વળી ત્યાંથી ૧૫-૧૬ માઈલપર એકે અન્ય રથજે કામસર ગયા હતા, એટલે અમારે રોકાઈ રહેવું પડ્યું.

આ જીનેરીએ ભાડચરના રહીશ એક વયોવૃદ્ધ છગનભાઈ ઠરીને પરચુરશુ વેપાર કરે છે અને જીનેરીમાં જ રહે છે. આ વયોવૃદ્ધ ગૃહસ્થનો મેંવાભાવ જોઈ હું ચકિત થઈ ગયો.

સફરમાં અમે જુપ્પા પણ થયેલા. છગનભાઈએ મકાઈના ડોડા રોક્યા, તળ્યા, પાપક રજી કર્યા ને સૌએ ચોક્કા ખાધા. પછી

મારી ઈચ્છા સીલા જુગુ (બોયસિંગ) હોય તો રોગને ખાવાની થઈ રાતના વખતે છગનભાઈ એક માખી Native Chief ને ત્યાં દૂર દૂર ગયા ને લાવ્યા તે જોવા ને ખાધા એટલામા રાતના દાં વાગતે મોટાભાઈ પણ આની પહોંચ્યા એ મધા ભાઈઓ જમ્યા મને તો મોગભાઈનું ખર્ચે નહિ ને બીજી યુગાન્ડામા આપ્યા પછી મારી અવસ્થા પ્રકૃતિમા ગતના જમવાની દેવ તો ફગળિયાત છોડવી પડી હતી તેઓને જે ૧૫ હતું તે પનાવ્યા પછી યુનીનાનભાઈ જસભાઈ ને છગનભાઈ પાછા જવા ની બ્યા ની વિદુનદાસભાઈને તથા મને મોગભાઈએ આમ્રહૂવ નાવ્યા તે દિવસની મોજી જીનેરીની ગાતનું મને હજાર અમરુ તાનુ ને કે વિદુનદાસભાઈ હું ને મોગભાઈએ ડ્રવન પોથીના પાના ને પાના વાવ્યા ને ખુમ અમત કરી મવાગના પા વગાવ્યા પછી જગતગ પગલે આગમ કરીને અમે ૧૦ વાગતે (તા -૬-૩૨) મોગભાઈ માથે એમની મોટા ૧૨મા કમુની આવ્યા x

ક મુ લી

જનથી કમુની ૫૦ ૫૦ માફન ચાર ૭ મોટાકારી સરવીસ છે જખર દા-મપોટનું વામ થાય છે કનીઆ-યુગાન ૧ વ રેશન છે રેશન ટાઉનથી લગભગ ત્રણ માઈલ દૂર છે

યુસોગા રીન્દ્રી ટની, આ નુખ્ય ટાઉનરીપ છે જૂની ટેન્કરી ટાઉનરીપ બદલી નવી ટાઉનરીપ બધાઈ છે જૂની કમુની જે જગ્યાએ હતી તે જગ્યા આગે વતાને માટે મહુ ને પ્રતિકુળ હતી પરંતુ નવી જ યા પ્રથમના કરતા જગ હંચાણુમા ને રીક છે પ્રથમ

x ધણીજ દીલગીરી થાય છે કે કરોજી જીનેરીમા એ ૧૧૦૦ ની ગમતવસી રાતને ચિર છવ સ્વરૂપે આ પુસ્તકમા લખાવણી બેવાને શ્રી. લાઇ દામોદર ઝીણાભાઈ આજે હયાત નથી મયા રિસેમ્બર (૧૮૩૪) માસમા તેઓશ્રી પોરબ દરથી પુન યુગાન્ડા તરફ જતા રસ્તામા-સ્ટીમરમા જ આ ફાની ફિનિયાના ત્યાજ કરી મયા છે પ્રજુ એમના અ માને ચાલિ સમર્પો

વેપારમા પણ આ ગામ મૌથી આગળ પડતું ગણાતું પરંતુ હવે એનું રહ્યું નથી, તો પણ ઉપરના ભગ્નાં ગામડાઓ હોવાથી ઠીક ઠીક વેપાર આવે છે કપામની પેદાશ પણ આ ડીપ્ટ્રીફટમા વધુ થાય છે. ગામમા પોસ્ટ ઓફિસ છે સ્કૂલ પણ હમણા જિલ્લાઓના પ્રાઇવેટ ફાઇથી ગર થઈ છે. ઇન્ડિયન એમોમીએશન છે સ્મશાન કમિટી છે. હસ્તર્થ પ્રેવિન્સમા આ ગામ મોટું છે વગલગ ૭૫ થી ૧૦૦ દુકાનો છે તેમા લોહાણા, ખોન, ચટેલો વગેરે મુખ્ય છે લોહાણા ભાઈઓમા શ્રી દયાળજી અમરગી, ત્રિભોવનરામ માધવજી, ગીરધર માધવજી, ગો.ગદાન કુરુજી વગેરે મુખ્ય વપારીઓ છે આ ઉપરાંત નાના નાના વેપારીઓ મળીને કુલગ ૩૦ દુકાનો લોહાણા ભાઈઓની હશે આ વપારીઓમાના કટલાઈ કપામ ખરીદ કરનારા મીડલમેન Middle Men છે કપામ ખરીદના માટે એમના ડોન્ટ પણ છે Middle Men Association પણ છે ચોતરફ ફરતી દૂર દૂર છત્રેરીઓ આવતી છે પ્રથમ લોહાણા મિત્ર મંડળ નામે એક મત્થા હતી પરંતુ હાલ તે અમાધીન્ય થઈ છે ગામમા પ્રથમ બે લાયબ્રેરીઓ હતી અન્યારે 'જેવી સ્લમ' નામ- મથાની લાયબ્રેરી નહિ જેવી છે કામ કરનાર ઉત્ખાલી વ્યક્તિઓ નોકરીને અગે યા બીજા ડાગ્લુમર ધ્યાન દેતી જાય છે ત્યારે તેને પછવાડે પેલી સરથા પણ નિષ્ક્રીય બની જાય છે આવું એક માસિત્ય ને જાનપ્રચાન-નુ માધન અતિ જરૂરનું હોના છતાં તેના તરફ અહીંની પ્રજાને રહ્યું જોઈએ તેવા રસ લાગ્યા જણાતો નથી

બાળકોને કળવવાના એ ખાનગી ફૂડે જેવી તેવી ચલાનાતી સ્કૂલ સિવાય અન્ય કંઈ માધનો દિંદી બાળકો માટે નથી આ પ્રદેશમા કળવણી માટેની એક ભયર ઉભૂપ છે

સ્વાગત્સભા

કસોજી છત્રેરીઓથી તા ૯ મી જૂનના મવારે ૧૦ વાગેને શ્રીમાન દમોદરભાઈ તથા વિદ્યુત્તમભાઈ માથે અમે કમુલો આવ્યા.

આજે અહીંના મહાજનથીની એક સભા સાંજના ૬ વાગે થીમાન મોટાભાઈના પ્રમુખપદે શ્રી. ત્રિભોવનદાસ આધવજીના મકાનમાં બોલાવવામાં આવી. જેમાં યથેલા કામકાજના પ્રગટ થયેલા અહેવાલનો હુંક મારાંશ આ પ્રમાણે:—

‘શરૂઆતમાં મત્રીશ્રી જોડાજીદાસ કુરજીએ મહેમાન ભાઈ ડા. સાણીની જોળખાણ કરાવ્યા પછી ભાઈ ચિદંબદાસ બ્રોકર પોનાની લાક્ષણિક શૈલીમાં બોક્ષતાં કમુલીના બધુઓએ વેપારમાં ખોટી દરિદ્રાઈ કરી અરસપરમને નુકમાન નહિ કરતાં નાના વેપારીઓની સિન્ડીકેટ કરવા સુચના કરી. તે માથે માગય ફસ્ટ આફ્રિકા લોહાણા વેપારી સંગઠન કરવા અરજ કરી હતી. વળતા જવાખમાં ભાઈ ડા. સાણીએ આજના સ્વાગત માટે મહાજનથી તથા મર્વ ભાઈઓનો આભાર માની કેટલીક વિગતો માથે લોહાણા વેપારી મધ્યાન ઉપર બોક્ષતાં જણાવ્યું કે: યુગાન્ડામાં મોટા ભાગે લોહાણા વેપારીઓ છે, લોહાણાઓ ધાતે તો એકમપથી વેપાર મધળો હાથ કરી શકે પરંતુ ખેદની વાત છે કે લોહાણા બંધુઓ ઉપર ઈર્ષ્યા ને દ્વેષથી કળિયુગી રાક્ષસ અહીં પશુ ગણત્ર ચલાવે છે. નથી નેનું ભાવિ ઉજ્જવળ નથી જોવાતું. નાના નાના વેપારીઓ પશુ ખોટી દરિદ્રાઈઓથી પોતે કમાના નથી તેમ અન્યને કમાવા દેતા નથી. આ ધણુ દુઃખભર્યું છે. સપને સંગઠન આજના યુગમાં નહિ કરે તો તમને ધણુ સોમતુ પડશે. એ માટે શ્રી. ચિદંબદાસમહાઈની સુચનાપર બાર મૂકીને ધ્યાન ખેંચું હતું.

ત્યારબાદ મૌનો આભાર મનાયો ને સભા વિમર્જન થઈ.’

સગા-સંબંધીઓ

આ કમુલી તથા તેના ઉપરના જરમાં લોહાણા દુકાનદાર ભાઈઓની જ વિશેષ સંખ્યા છે. મોટે ભાગે એ પારમંદર તરફના છે. એમનામાં આદરાનિધ્યની ભાવના, સ્નેહ, ને સામળી છે. યોગ

બારાડીવાસી લાઇઓ પણ છે. એમાંના ધણા ખરા તો મારા મગા-
સંબંધીઓ થતા હતા.

હું ચાર દિવસ અહીં લાઇ વીરજી તથા મારાં મામીની
સાન્નિધ્યમાં રહ્યો. લાંબા વખતની માંગીથી લાઇ વીરજીના
નિર્બળ બનેલા શરીરને જોઇ મારા આત્માએ ઊંડી વેદના અનુભવી.
છતાં પણ એનામાં અપૂર્વ સહનશક્તિ ને અદ્વાય દિગ્ભવ જોઇ મને
ભારે નવાઇ ઉપજી. દુઃખોમાં મનુષ્ય પક્ષો થાય છે, એ ખરું છે.

શિંગડાનિવાસી લાઇ મેઘજી મુદરજી ને અહીં એક જીતેરીમાં
એનેજીવ તરીકે કામ કરે છે: એ વિવેકશીલ ને સંસ્કારી લાઇને
ત્યાં હું સૂતો.

અહીં આવ્યા પછી દવાફેર કે ધ્યાનકેરને લઇને ગળે મારી
તળીયત પણ કંઇ સુધારાપર આવતી હોય એમ લાગ્યું.

લાઇ વીરજીલાઇએ મને કહ્યું: 'ત્યારે લાઇ, તમે આવ્યા છો
તો પછી કમુક્કીના ઉપરના ભરમા પણ કરી આંવા-જોઇ આવો.
મારી મોટર લોરી લઇ જાઓ.'

ઉપર ગામડાંઓની સહેલ

તા. ૧૧ મી જૂનના મચારના ૯ વાગતે લાઇ ત્રિભોવનદામ
આધવજી, લાઇ ગોકલદાસ કુરજી, મિ. તત્ત્વા તથા બીગ્ગ એકાદ
લાઇઓ મળી પાંચ માન જાણુની કંપની-અમે કમુક્કીના ઉપરના ભરમાં
જવા મોટર લોરીમાં નીકળ્યા. પ્રથમ બિલાવરી, નંડોલવા, ટાઉનશીપો
જોઈ કિરેશ પહોંચ્યા. કિરેશમાં બાણુવડનિવાસી લાઇ કાનજી
જયરામ અતિ સંસ્કારી ને માયાળુ બંધુની દુકાન છે. નામથી તો
તેઓ લાઇ મને ગળાતુ હતા. મારા આગમનની વાત ગળણી રૂબરૂ
મેળાપ થતાં બહુ આનંદ થયો. બપોરના ૧૨૫૫ નો દાર્દ્રમ થયો હતો.
પાંચ સાતની કંપની માટે પૂણી જ માત્ર બનાવવાની અમારી સુચના
છતાં એ લાઇએ તો બહુવિધ જમણુ તૈયાર કરાવ્યું. ૩ વાગતે
જમ્યા અને ત્યાંથી અમારી કંપનીમાં એ કાનજીભાઈનો પણ પધારો.

ચો ૫૨ી અમે કિરોગથી મનીયા, જુએન્ડે, જુમારા જુનેરી,
નયકોક ન નુ કન્ગો નામક ટાઉનમીસોમા ફરીને નાતના ૧૨
વાગન ૧૭ કમુની બની પદોચ્ચા

આત્મિકન-હિંદુ મંત્રાર

આ ભ મ જુએન્ડે નામક રથો ત્વાની નેગીર જો માયે
ધ નુ મડી રતારી થા બેડેન એ દિની લાદને નેરા એમની
મથની નતચિત તથા ગાળીનો વિરેન્ડ જાળ્યા પડી મને વાનુ ક
તે ભદ અધુમમજુ નમજ અજાન નથી એમના પિના દેશમા નુરન
દેવન ૩ ૫ ૬ લગમગ ૧૦ વા થયા એ ભાર્ત યુગા-ભા ને
છ ને ની નેગીર જો મગલ પામ્યા પડી મીજ પા નેગીર
નિત ની જ ન ભાર્તની પડની દુકાન ૭ મ એ ભાર્તને
પૂજુ નમ અમ કેમ પુ આપણા દેશમા આ જો માની
અ ન

એ રીક નુ જુ પડુ એ બધુ મમાંધીન બને છે
એ ભા મ જાળ્યા આપ્યા
૧૭૧ પધુ આપણા માટે આજ નીક ન કે ૯
મ નુ

૧૭૨ ભાત નમ અમલવા હો માનો કે મ આ જુ ત પાપ
કવુ જ ન ત મજુન કે હુ પધુ હુ આપને ખાતરી ૨૧ી આપુ
કે અ ન ૨ મનાગઓમાનો મેટો ભામે નેગીર સીઓ ૧૧થે
મમમ ૩૨ી છુપા પાપો ૩૨ છે તેના ૩૨૫ હુ મારા ને નદિ ૧ કે
ને મા ૧૩ હુ ને કશ્વરનો કમન મુન્દેગા નવી મનનો

૧૭૩ માન્ય રીત આજકાલ મમારને ન્યાય દરવાજો પાપ જુલનાર
અનિ પાપી ગણાય છે આ લાઇનો પાપ કમનવાનો દિ મનલયો
૧૭૪ ને તે માથે છુપા પાપોની વધુ મજુનિતા બનાવવાના મમે
જવાન સામે પ્રજા જ નહોતો

આ સફરમાં ઘણીવાર શયતાનનું ચક્ર-સોરી પણ રીમાઈ જતી ત્યારે વળી મારો ભત્રીજો લાલજી માથાકૂટ કરીને મનાવી લેતો.

એકે સંસાર-દર્શન

જન્મમાં કેટલાક દિવસ પહેલાં મારા એક મિત્રે મને કમુલીના એક હિંદુભાઈની ઓળખાણ કરાવી હતી. પ્રભાતકાળના તોરેલિયાનાં તેજ સંમે પ્રકાશતા એ ભાઈના હૃદયમાં 'કમુલી આવીશ ત્યારે જરૂર તંમને મળીશ' એ મારા વગર જોઈતા કંઈનથી, થતું દુઃખદ મથન એના નેત્રોમાં ડાકિયાં કરતું મેં જોયું હતું. પછી એનો માટે કંઈક સાંભળેલું; તેથી સ્વાભાવિક એ ભાઈને ત્યાં જવાની મારી જોડાંસા લીધી બની. મામને છેડે લાડના પ્લોટમાં એ લાઈ રહેતા હતા, એ બેરીના નાહોલિયા હતા. સપ્તાહમયું જનાનું! પડોશમાં તપાસ કરતાં પ્લોટના દરવાજાંપર સપ્તાહ ભર્યો જાપતો! મારા ભત્રીજાને મેં કહ્યું: 'લાઈ, તપાસ કરને! ભાઈ...છે?' એ બિચારે કેટલીય વાર દરવાજે ટકટક કર્યા રાખ્યું છતાં કાંઈએ જવાબ આપ્યો નહિ, તેથી તે પાછો આવ્યો. એક બાળુવાળા ભાઈએ કહ્યું: 'છે તો ઘરમાં, પછી એના અંતઃમાં કંઈ દર હોય કે પછી છાંપાવાળો કંઈ જોઈ જાય તો લુંડો! એ વિચાર હોય કે પછી દેશમાં ત્રીજી વારની 'લાડલી લેવા ગયા ત્યારે 'મારી જીનેરીઓ છે' એવાં ગંપાં હાકેલાં: તે બધું ખુલ્લું થઈ જવાનો કરે હોય કે ગમે તેમ હોય પણ દરવાજે ન જ ખેલાયો. તે જ દહાડે બપોરે એ ભાઈ કંપાલા ગમ્મનિંત કરી ગયાના વર્તમાન મેળ્યા. કહે છે કે બિચારાને વેશવેલો નથી ને તે જોવાની ઘણી હોંશ! એટલે એ 'શર માટીની ખોટે' આ ત્રીજીવારની પત્ની લાવ્યા. ત્રીજી વારની ઓધરે નહિ એવી વહેમી માન્યતાના નિવારણાઈ એક દોંગલીને સાથે રાખી હતી. એ દોંગલી ત્રીજી ને આ એથી સમજાય. પહેલી પરણેતર પત્ની નિઃસંતાન રહેવાથી છૂટાછેડાની 'સિદ્ધી' ધખી આપી ને કરી બીજી! તે બીજીને આક્રિયામાં જ

અંધારામાં રાખી પોતે આખા દેશમાં ને કરી ત્રીજી ! આમ જો ભૈરીના નાહોલિયા એ ભાઈ બન્યા હતા. એમના મંસારનું દર્શન કદાપી લેવાય એ જ હીક ! અઢીવીસીને આગે પહોંચવા આવેલા આ ભાઈની મંમાગ્મહચારિણીઓની દેહલતાના ડોલનમાં માતૃત્વની રેખાઓ અમકાવી, પ્રભુએ એની લોંચ પૂરી કરી કે નહિ ? તે જણાયું નથી-

આફ્રિકાના અમંચૃત અરણ્યવાસીઓ, ભારતમાં આવી ઉપરના ઢાંકમાં ને આડઅરમાં અબુદ્ધ જનોને આંજી નાખી, અનેક પ્રકારના સાચાખોટા ગોપા હાડી આ દેશમાંથી કન્યારત્નો લઈ ગય છે. ત્યાં કેદ પૂરાયલી હરિજી કરતાં વધુ મારી હાલન નેમની રહેતી નથી. સ્ત્રીની કિંમત એ માલિકેનું મનોરંજન કરનાર નિર્જીવ પૂતળી કરતાં વધુ એને મન નથી. શુદ્ધ આર્યસંસ્કૃતિમાં અશુદ્ધતા કેમ હાખલ થાય છે ? તેનું આણુપાનણુ આ દર્શન છે.

જનાના સીસ્ટમ

આ તરફ જનાના સીસ્ટમ—લાજ-ધુધટાની રસમ ઊપપણે મળાય છે. પંદર અને યોગ્ય કામને અપવાદ મણીએ તો સારાય હિંદુ સમાજની સ્ત્રીઓ લાજ ધુધટામાં પૂરાયલી રહે છે. આ તરફ હિંદુ સ્ત્રીનું જગત ૧૦૦×૧૫૦ નો પ્લોટ, તેની આડીવાડી, ધરમાં ને નેટીવ બોય ને તેનો આ દુનિયાનો પ્રભુ ! એટલામાં સમાઈ ગય છે. સવામયા ને મેઠ દોઢ વરસે આવતી સુવાવડાથી એમની શારિરીક શક્તિ હણાઈ ગય છે. થોડા સમય પહેલાં અહીં બનેલી એક કરણુ ઘટનાથી વાચનારને આ સંબંધે કંઈક ખ્યાલ આવી શકશે.

એ હિંદુ ભાઈઓમાં નાના ભાઈની પત્ની અહીં રહેતી હતી. એને સુવાવડ આવી. ખાટલા નીચે દેવના નાંખી સુવાવડમાં રોક કરવામાં આવે છે. આ બહેનને પણ તેમ કરતાં એક વખત નિદ્રા આવી ગઈ- જોમાં કે.ણુ મળ્યું શી રીતે પણ આસ્તે આસ્તે ખાટલો, ગોદડાં

સળગ્યા ને બાઈ અને પડખામા સૂતેલું બાળક બન્ને દાઝતાં બાઈ બૂમો પાડવા વાગી બાઈનો ઘણી કાંઈ કામમર ૮-૧૦ માંધલ પર આવેલી જોડ જીનેરીમા ગયો હતો, પણ જેઠ દુકાનમા હતો બાઈની કારમી બૂમો જેઠ માલગે પણ નાના ભાઈની વલુ લાજ કાઢે જોડલે એની પાસે કેમ જવાય ? એ મૂર્ખતાભરી રૂઢ માન્યતાએ જેઠ ન ગયો ને બાઈ લગભગ બળીને ભડયું થઈ ગઈ પછી એનો ઘણી આવતા હો-પીટાણમા મોઢલી ત્યાં ૫-૭ દિવસે આ લાજધુધટાની પાપી રૂઢિનો ભોગ બનીને તે બાઈ કુમળા બાળક સાથે ઇશ્વરના દરબારમા અગ્રજી રંગવા આવી ગઈ.

ચોપાટ કંપની

આજે (તા ૧૩મી જુન ૧૯૩૨) બાઈ મૂળજીભાઈ શંવજી, પોતાની મોટી લોરીમા, ભાઈ ત્રિભોવનભાઈ, તના તેમજ મને નામ્બે-ડવા, છુલોપા ને નામનામી તરફ ફરવા લઈ ગયા ત્યાં મારા વતનના ભાઈઓ પોપટભાઈ પ્રમાણુ, દરબાર કંપાણ જેઠવા વગેરેની દુકાનો જોઈ માજના ૭ વાગને પાઠા કમુલી આની ગયા. રાતના ચોપાટ રમવાનો પ્રોગ્રામ ગોઠવાયો હતો આ ગામમા ચોપાટ રમવાનો ગોખ છે આ પ્રોગ્રામ પાઠ ઉતાગવા કિડેગથી ભાઈ કાનજીભાઈ જયગમ પણ કમુલી આવ્યા હતા ગતના ૬ વાગતે ભાઈ મેઘજી સુંદરજી, કાનજીભાઈ, ત્રિભોવનભાઈ, ગોકળદાસભાઈ, પરશોતમ વસનજી, ' બાના ખોશી ' વગેરે ભાઈઓએ જમાવી, તે રાતના ૩ વાગતા સુધી

બીજે દહાડે ગતના ' જમનાજીને ઝાઢે મધુરી વેણ વાગે ' હિન્દુ-વંશજીવ જનોની મહેફીલ જતમી

કમુલીથી જન્મમા

સુવારના (તા ૧૪-૬-૩૨) ભાઈ વીગજીભાઈ તથા મારા આમીની રમ લઈ ૬ ત્રિભોવનભાઈ તથા મૂગજીભાઈ ગાયજી ત્રણે કમુલીથી જન્મ આવરા નીચ્છવા ૧૧-૩૦ મિનિટે જન્મ પામેલ્યા ઇન્ડિયાની આવેની પોચા નાચી જવામો લખવા આવતી કાલે ઈમાન્ગા જરાનો ઊચાર કરો

મોઠો તાર

આજે મારે કમાન્ગા જવાનું હતું ત્યા બપોર પછી મારા સસરા લંધુભાઈ ધનમગીના અનમાનના માદા ખમરનો તાર ભાઈ દામજી લંધુભાઈને લીંગ ખખર આપરા વિધેનો દશથી આવ્યો આ દુખદ વર્તમાન મને મળતા મારા હૃદયને આઘાત થયો વેરાડમા એ વહીવતી છેલ્લી મુનાકાત વળાચે હવે તો તમને ક્યાથી મળુ ? મને બરાસો નથી દામજીને જ તમે મળો એ તેમના શબ્દા અને એ આત્માનું મૃતસ્વરૂપ મારી નજર સામે ખુ થઈ ગયું આ નશ્વર મમાગની અમાગતાપર વિચારા આ રા એ વિચારોમા વધક મન અડળાયતું ગયું જન્મ્યું તે જવાનું તો છે જ પગનું એ વૃદ્ધ વહીલને પુત્રોને મગરાની આમલ્યા ગહી ગઈ એ જ વસવસો મને થયો

બીજે દહારે નાગ્મઆડના એ કક્કરની મોટી લોરીમા ભાઈ નારા યશુ બીલાભાઈ માથે કમાન્ગા પહાચ્યો (તા ૧૬મી જૂન ૧૯૩૨)

ઇ ગા ન્ગા

આ ઇમાન્ગા-ટાઉનરીષ યુગાન્ડાના ઇસ્ટન પ્રેવિન્સનું પ્રવેશદાર છે પ્રથમ આ ડીરટ્રીકટમા કમાન્ગા સુખ્ય વેપારનું કેન્દ્ર હતું યુગાન્ડાની જાણીતી મોટી વેપારી રૂપ વિટ્લદાસ હુરિદાસ કે ના મૂળ અતાપી પુરૂષ વિટ્લદાસજીએ યુગાન્ડામા આવી પ્રથમ

અહીં જ નાને પાયે દુકાન કરી હતી. જીન્નથી ૨૭ માર્ચ થાય છે. ૨૫—૨૭ લોહાણા ભાઈઓની દુકાનો છે. થોડા પટેલ ભાઈઓ ઉપરાંત ખોળા, મુસ્લીમ ભાઈઓનો પણ દુકાનો છે. લોહાણા ભાઈઓમાં કરશનજી કલ્યાણજી અને ભાઈ હુરજીભાઈ કલ્યાણજી તેમજ ધર્મોદ્ધ માસ્તર ગોકળદાસભાઈ વગેરે થોડા સરકારી ભાઈઓ છે. શ્રી. હુરજીભાઈ મુખ્યત્વે કરીને V. H. & Co ની બુકામોલી જીનેરી જે અહીંથી ચારપાંચ માર્ચ દૂર છે ત્યાં રહે છે. એ જીનેરીના તેઓશ્રી મેનેજર છે. બીજા ઈશ્વરભાઈ પટેલ નામક એક કેળવણીકા યુવક છે. પબ્લીક એગ્રિવિટીમાં ભાગ લેનાર મળતાવડા તે આનંદી સ્વભાવના છે. એક સ્વતંત્ર પટેલ લાયબ્રેરી પણ ખોલી છે. સાહિત્યવિકાસી છે.

ગુજરાતી સ્કૂલ

અહીંની ઈન્ડિયન એસોસિએશન તરફથી તા. ૧૭મી જૂન સન ૧૯૨૫ના એક ગુજરાતી સ્કૂલ ખોલવામાં આવી છે. તે સ્કૂલ માર્ચનું સિલિંગ ૧૫૦૦૦ જેટલું ફંડ છે. તે સ્કૂલમાં એક ધર્મોદ્ધ ગોકળદાસભાઈ કરીને વાનખંથ જેતુ જીવન ગુજારના માસ્તર છે. તેનાથી સ્કૂલની પ્રતિષ્ઠા વધી છે. આ સ્કૂલની મુલાકાત મેં લીધી હતી. ૩૦ બાળક, બાળકીઓ તેમાં અભ્યાસ કરે છે. ખોળા, લોહાણા, પટેલાદિના બાળકો ઉપરાંત પણ ચાર નેટીવ બાળકોને પણ તે સ્કૂલમાં અભ્યાસ કરના જોઈ મને બહુ નવાઈ ઉપજી હતી. ઈશ્વર-સ્તુતિ વખતે એ નેટીવ બાળકો હાથ જોડી ઓં માથે ઉભા રહી ગાય ત્યારનું દ્રશ્ય અતિ સુગમિત લાગે છે. આ બાબતમાં માસ્તર ગોકળદાસભાઈને મેં પૂછ્યું કે: આ નેટીવ બાળકોના માન્યાપ આ સ્કૂલમાં ગુજરાતી ભણવા મોકલે એ નવાઈ જેવું છે. તેઓ કેળવાયેલાં છે? માસ્તરે કહ્યું કે: હા, તેઓનાં માન્યાપ કેળવાયેલાં તો નહિ પણ જ્ઞાતમુશ્વત્તિનાં હોવાથી પોતાના બાળકોને ગુજરાતી જ્ઞાન આપવાને ઉત્સુક છે. આ સાંભળી થોડી નવાઈ લાગી.

તેની સાથે હિન્દી બાળકોની મુશ્કેલી દેખાવણી અને તે પણ તે બાળકોનાં માબાપો મોટે ભાગે છોકરાં સચવાણાની પ્રધાનવૃત્તિએ નિશાળમાં મોકલે એ મરખાવનાં ભારે ખેદ થયો.

૩૬ માન્યતા

માસ્તર ગોકળદામભાઈ લો. મિત્રમંડળ લાયધેરીના સેક્રેટરી તરીકે પણ સેવા બજાવે છે: મારા કુમારના જવા પછી તેઓથીએ મિત્રમંડળની મલા બોલાવવાનો સેક્રેટરીતરીકે એક મરકબુલર ફેરવ્યો. તેમા બધા ભાઈઓની મદદોઓ લીધી. રાતના દા નો મમય તેમાં ફર્યાદાયલો. રાત્રે માત્ર થોડા ભાઈઓ બેગા થયા. તપામ કરતાં જણાયું કે અહીં એવી ૩૬ માન્યતા ચર્ચગર્જિ છે કે મલા મળે નો તે ફંડ કરવા જ મળે. ત્યાં જઈ પછી શરમાતું પડે તેના કરતાં જતું જ નહિ. જો કે માટે કર્મ ફંડ કરવાનું નહોતુ તેમ મલા મેળવવા માટે માસ્તર માહેબતે મેં કશું નહોતુ. માંજના તેઓથીએ મને ખબર આપી હતી કે રાતના અમાગ મડળની મલા બોલાવી છે દેગ છોડીને પેટને ખાતર પરદેશ ગયો છતાં ત્યાં પણ લુહાણો તે લુહાણો ! એ અનુભવ અહીં થયો.

મુસ્લીમ એકમંપી

આવા નાના ગામમા માત્ર ચાર પાંચ મળવામાંડયાને તે પણ બહુ આધારણુ રિયતિના મુસ્લીમભાઈઓ હોવા છતાં ગામમાં મસ્જિદ ને મુમાદરખાતુ ઉજુ કર્યું છે. એ એમની ધર્મપ્રધાન ભાવના ને કામી એકમંપી બતાવે છે. આવી એકમંપી આ દેશમાં સર્વ હિંદીભાઈઓમાં હોય તો કેવુ મારું !

શોગા-નેટીવો

અહીંના મૂળવતની-નેટીવો 'શોગા' જાતિના કહેવાય છે. તેના ઉપરથી આ ડીન્ડ્રીકટનું નામ 'યુશોગા' પડ્યું છે. દરેક શોગો-નેટીવ સાંકડેલ રાખવાનો શોખ ધરાવે છે. તેઓ જુલકણા ને સ્વભાવે ખડાંની મેર જાતિ જેવા બોળા છે: શરીરે કદાવર હોય છે. એમની સ્ત્રીઓ પણ કદાવર ને મહેનતુ છે. મગાન્ડા જેટલી આ શોગા જાતિ

બુદ્ધિમાન નથી તો પણ પહેરવેશમાં, જુદા જુદા હુન્નર ઉદ્યોગ શીખવામાં હમણાં હમણાં બહુ સુધરવા લાગ્યા છે. આફ્રિકામાં એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી નેટીવોમા બહુપત્નીનો રિવાજ તો છે જ. બહુ પત્નીવાદ હોવા છતાં ગોકચો ગોકચો વચ્ચે ખારવેધ નથી હોતો. એમના પહેલ-મુખી-Chief ને 'મામી' કહે છે.

હિંદમા જેમ અમંતૃત શૂદ્ર જાતિમા જૂતપ્રેત, પિશાચ, કાકળુ ઈત્યાદિની માન્યતા હોય છે. તેમ આ નેટીવોમા પણ છે તેથી તેઓ વહેંચી છે. 'ગા-ગા' શબ્દનો અર્થ પણ એની ભાષામા જનકુ થાય છે. એટલે એવા કોઈ જનકુગરો-મન જન્મના દોગીઓના અહીં વસવાટ હોય ને તે ઉપરથી આનુ નામ 'કંગાન્ના' પડ્યું હોય એવું અનુમાન થઈ શકે.

આ નેટીવો લાકડી-માટીના-Hut-જુમ્મા આધીને રહે છે. તેમાં જે કોઈ ઘરનું માણસ મરી જાય તો તે જુઓ Hut ખાલી કરી નાખે છે ને બનના સુધી તો તે જુમ્માની નજીકમાં જ તે મરનાગને દાટે છે.

તેઓનો ખાગદ મુખ્યત્વે કરીને કેળા તેમજ માસનો હોય છે. પણ આજકાલ દંવ આ શોગા જાતિ પણ મકાઈ વગેરે અનાજનો ઉપયોગ કરવાનું શીખતી જાય છે. તમાકુ, નીમ-મીઠું ને માણુ આ ત્રણ વસ્તુઓ બહુ વાપરે છે. જાપાનીસ ઇમ્પ્રીટેશન રેશમનેદ વપરાશ પણ આ જાતિમા વધ્યા છે. નેટીવોએ પણ પોસ-ટેકમ; લટ-ટેકમ ગાડ-ટેકમ વગેરે કાંડા ગવર્નમેન્ટને આપવા પડે છે. જે બધા કાંડા મળી વાર્ષિક ૩૦-૩૫ શિલિંગ માથાદીક થાય છે તે કપાસની મોમમે વસુવ કરવામા આવે છે કદાચ નેટવા માટે જ મોમમ ખુલવાની તારીખ ગવર્નમેન્ટ નક્કી કરે છે. આ જગલી જાતિમાં પણ સદકારની ભાવના છે. જ્યારે કોઈ મરી જાય છે ત્યારે સગાં સંબંધીઓ તેના ઉપર ખાપણુ નાંખે છે. American Cloth 'મરીકાન' ખરીદીને જેવો માણુ તે મુજબ લઇને નાંખે છે

કપાસ આ હિંદીઓમાં વધુ ને માંગે ચાય છે. આ યુગાન્ડામાં નેટીયો જ કપાસનું વાવેતર કરે છે. ખેતીમાં પાવડા મિલાય બીજા દુધિયારો વાપરતા નથી, પણ બધું કામ દાઢથી કરે છે.

હિંદીઓની દુકાને ઈર્ષ ખરીદ કરવા આવે ત્યાં હિંદી દુકાનદાર જે ભાવ કહે તેના કરતાં અઘી દિમ્મતે તે માગણી કરે છે. દુધિયાનો માસ આઠ આને માંગવાનું પણ કહે છે કે આપણા લોકોએ જ શીખાડ્યું છે.

પ્રથમ હિંદીઓ ગ્રામે આ નેટીવાં બહુ માનની દૃષ્ટિથી નેતા પડતું હવે એવું કશું રહ્યું નથી. ક્રિશ્ચિયન પાસ્ટરીઓ તરફથી નેટીવોમાં હિંદીઓ મામે ઝેરી પ્રચારકાર્ય થઈ રહ્યું છે.

ક લી રો માં

અહીંથી મારે ૧૬-૧૭ માર્ચના દરમિયાન 'કલીરો' નામક સ્થળે જવાનું હતું ત્યાંથી ડા. નારાયણ હુરજીને મોટર લોરી મોકલવાનું મેં આર પાત્ર દ્વારા પહેલા કલી મોકલ્યું, પણ તેની લોરી ન આવતા બાઈ કરચનજી કલ્યાણજીએ પોતાની મોટર-અમથી મને કલીરો મંજી આનવા કૂવવરને ઓડંગ કર્યો. તે મુજબ તા. ૧૬મી જૂનના સવારના ૧૧ વાગે હું કલીરો પહોંચ્યો. શ્રી. રામજીબાઈ મૂળજીને ત્યાં ઉતર્યો. અમે જીન્સમાં અગાઉ મળ્યા હતા. બાઈ નારાયણ હુરજીને ખબર મળતા તે બાઈ પણ મળવા આવ્યા બંને બાઈઓ મુજી ને મગજ અભાવના અવતર. "લેખક કે પત્રકારનું ઠેકાણું જ ન હોય" એ નારાયણબાઈનો અનુભવ હોવાથી લોરી મોંઘી નહિ એ અજબ ખુલાસો મળ્યો.

ત્યાં સી. પારેખની જીનેરીનો કેળવાયલો ઝટક. એટલે અનેક અર્થાં થતાધરટ આફ્રિકા-યુગાન્ડાના હિંદીઓ વિષે ધણુ જાણવાનું મળ્યું. બીજા પણ એકાદ બે લોકોના બાઈઓ અહીં વસે છે. આવતી કાલે જીન્સ જવાનો મેં વિચાર જણાવ્યો પડતું રામજીબાઈ ને નારાયણબાઈએ

એ વાત જ હિંદવી દીધી. કોઈ રીતે જવાય નહિ. તેઓના આગ્રહે મને લાગ્યાર જનાવ્યો. રાતના તો રામજીભાઈની દુકાનમાં યુવાનોની નાની મંખી ડીએટિંગ મોમાયટી જની જતી. કેટલીક રમુજ ચર્ચાઓ થતી ને આનંદ અનુભવાનો.

અહીં થી, જમભાઈ ભટ્ટ દરીને એક મજબૂત ગૃહસ્થ રહે છે. એમના પત્ની પણ આદર્શ ગૃહિણી ને કેળવણેલાં જાનુ છે. એમને ત્યાં સવારે જમવાનું નિમવણુ મળ્યું.

હલીંગ-ટાઉનગીપ હમાનગારી નાની છે. જન્મે લોહાણાભાઈઓ ત્યાંના પ્રમાણુમા મોટા વેપારી છે. આનહી ને હમમુખા મળતાવડા; વેપાર એકજ પણ ખામાપીઝી કે વેરઝેર નહિ. એકને ખીજ વગર ચાલે નહિ. અડીની કપની મને ખડુ ગમી. અહીં એક મામી Native chiefની મુલાકાત પણ મને રામજીભાઈની દુકાને થઈ, તેની માથે દિંદની લડત, ત્યાના નેડીવાની નિયતિ વગેરે મંજબમા ઘણી વાતો થઈ. 'મામી' અંગ્રેજી જાણના હતા. મને પોતાને ત્યા આવવાનો ખડુ આગ્રહ કયો પણ એમ મમય વિતાવવા માટે મારી પામે વખત ન હતો તેથી એમની સાગણી માટે મેં આભાર માન્યો ને મમયને અભાવે તેમને ત્યા જવાની અશક્તિ બતાવી.

ખીજે દહાડે ભાઈ જમભાઈ ભટ્ટને ત્યા અમારી કપની જમવા ગઈ. જગજગ ૧૨ વાગેને એક મોટા ગહિન્ડ ટેબલને ફરતી બેઠેકો અમે સીધી. યુગાન્ડામા આવીને આ પહેલી જ વાર જાણે હું ગુજરાતમાં હોઉં, બ્રહ્મસત્રિય ને નાગર જેવી મોમાયટીને ત્યા જમના હોઈએ, આદર્શ ગૃહિણી અનિયતે ભાવલયાં આગ્રહથી જમાડતી હોય એવા ચિત્તા ખડો થયો. આની માથે જંગઓને લાંબા ધુંધટ દરાવવામાં પોતાની આજર રક્ષાની માનના અહીંના હિંદુઓના યૈરાંઓની સુલાની ચાકગડી જેવી કેદી હાલત ને એમના મમારની સગખામણી ફરતાં આકાશ પાતાળ જેટલું અંતર જણાયું ત્યા નારીગતિ અજાન ને પરાધીન દશામાં મજબૂતી હોય ત્યાં એ મહીલાઓને પેટ

માતૃભૂમિને અવતરના અપાનના પ્રગ્ન ઉત્પન્ન થવાનો આશા આકાશ
કુમુદવત્ નીરડેને ।

આજે આખોવ દિવસ અમારો આ કળ્યાવલી કપનીના
સદવામમા પમાય થયો ગરિનો આનન્દનક પ્રોપ્રામ
ગોઠાયો પાનાની રમત ને હાગેનિયમપર મગીનની મીઠવસ
જનમી પછી તો અગ્નેમગ્ના ત્યા ગમ્મતનુ પૂછવું નુ ?

શ્રીયુત ભટે આવની ઢાલે પોતાની મોટગમા મને છન્ન
પહોંચાડવાનુ વચન આપ્યુ નાગાયણભાષ્યે માથ પૂરાવવો એ નક્કી થયુ
ને મોડી ગતે લગલગ — ૩ વાગે સૂતા (તા ૨૦-૬-૩૭)

રનેહીઓ સંગાથે સફરમાં

તા. ૨૨મી જૂન ૧૯૭૨ના ૧૧ા વાગે ૬ ક્યીરાથી પાછો
છન્ન આવી ગયો યુગાન્ડામા આન્યા પછી ધાર્પા ડગ્ના અહીં જ
વધુ સમય લાગી ગયો તમીયત નરમગમ્મ રહેતી જ હતી મારા
સસરા શ્રી લધુભાઈ ધગ્મશીના થયેલા અવમાનથી વૌઠિ-વ્યવહારે
પણુ મારે ભાઈ દામજીભાઈ લધુભાઈના મોઝુધી જવુ જોઈએ વળી
સ્વર્ગરથે પણ મને ખામ દામજીભાઈને મળવાનુ હતું હતુ
શ્રી દામજીભાઈ લેન્ગો ડીરટ્રીકટમા આવેના હીંગ ક જે અદીથી
લગલગ ૩૦૦ માઈન જેટલુ દુર થાય છે ત્યા વી. એચ ૩ ની
એચ્ય આફ્રિમે ગ્હે તમીયત તગ્દ નજર કરતા દિમ્બન થતી નહોતી,
પરન્તુ શ્રી મૂળભાઈની ઈચ્છા ૬ ઈરટર્ન પ્રોવિન્સમા જઈ આપ્યા
પછી જ છન્ન છોડુ તો ઠીક એવી હતી એ લાખી સફરમા
મને બની શકે ત્યા સુધી જગતક ન અનુભવરી પડે તેની યોજના
તેઓશ્રીએ કરી રાખી હોય એમ જણાયુ એ ભાઈની મલાદથી એ
ઈરટર્ન પ્રોવિન્સમા જવાનો નિશ્ચય તો કર્યો

જે દહાડા પછી શ્રીમાન મૂળભાઈને એક મમધીના વ્યવહારિક
પ્રમગમા ભાગ લેવા કેનીઆમા એક સ્થળે જવાનુ હતુ તેની
મગાથે મારે તથા શ્રી પ્રધાનભાઈએ પણ જવુ અને ત્યાથી પગભારા

શ્રી. પ્રધાનભાઈ પુરુષોત્તમ લાખાણી માથે મારે લીરા જવું, એવો પ્રોત્સાહ મોઢવાયો.

તેથી બે વણ દિવસ અહીં આરામ લીધો. તા. ૨૫મી જૂનના ૩૧ વાગતે શ્રી રામજીભાઈ વીરજી, પ્રધાનભાઈ ને હુ શ્રી. મૂળજીભાઈ સંગાથે કેનીઆમાં જવા રવાના થયા. ઈશાનગાથી ભાઈ હરશનજી કલ્યાણજીને સાથે લઈ છુકાબોલી જીતેગીએ હરજીભાઈ પામે આપ્યા. શ્રીમાન મૂળજીભાઈની ભારે કાગની ઝડપી ઝપીડે ડાયવર, પ્રધાનભાઈની કારને છુકાબોલી લાવ્યો; તેથી પખો, પાણીની ટાંકી વગેરે ડિસ-ઓર્ડર થઈ ગયા. તે કારને રીપેર કરીને મલિકેશી જીતેરીએ લાવવા ડાયવરને સુચના આપી. અમે મૌ શ્રી. મૂળજીભાઈની કારમાં માંજના ૭૧ વાગતે છુકાબોલીથી રવાના થયા. શ્રી મૂળજીભાઈની રોહસરોઈમ જેવી લેન્ડો કાગ ૨ કલાકમાં દરેરો પહોંચી. ત્યાં બ્રેન્ચ ઓફિસે ૦૧ કલાક રોકાઈ ૧૦ વાગતે છુટીરો જીતેગીએ જવા ઉપડ્યા. દરેરોથી છુટીરો ૩૨ માઈલ દૂર થાય. જીતેરી આજુ હતી. એના મેનેજર શ્રી. જેઠાભાઈ પટેલને ત્યાં આહવાણી લઈ અમે કેનીઆમાં આવેલ મલિકેશી જીતેગીએ જવા ૧૧ વાગતે ગતના ઉપડ્યા. ત્યાં કન્ટર્ન પ્રિવિન્સમાંથી આવેલા અન્ય ભાઈઓ સાથે બેઠા થવું, એવું નક્કી થયું હતું. છુટીરોથી મલિકેશી જતા રસ્તામાં કેનીઆ અને યુગાન્ડાની મરહુમે એક મોટી ગમણિય નદી આવે છે. રાતના ૧૨ વાગતે અમે મલિકેશી જીતેગીએ પહોંચ્યા.

મલિકેશી યુગાન્ડા અને કેનીઆની મરહુમપર આવેલું મારું હવા-પાણીવાળું ધંધળું છે આજુમાણુ કુગરાની કારમાંથી ખીણમાં તે આવેલ છે. સૂર્યનાં આજા મોનેગી પ્રકાશમાં એમનો દેખાવ અતિ રળિયામણો અને આકર્ષક લાગે છે.

શ્રી. પ્રધાનભાઈની કાર રિપેર કરી ડાયવરને મલિકેશી લાવવા કહેવું તે કાગ આવી નહિ સવારના ૯ વાગતે અમે મૌ મલિકેશીથી નીકળ્યા અને નીકળ્યા નીકળ્યા મલિકેશીથી ૨૩ માઈલ થાય.

અમે દરેરા પહોંચ્યા અહીં શ્રી પ્રધાનભાઈના ગામના ૪-૫૩વાગાના વતની વગમશી કરીને દૂધવગ ગહે છે તેણે ખામી મુધારી આપી. તે મુધર્યા પછી છ વાગતે અમે દરેરાથી ચમાને જવા ઉપડ્યા.

દરેરાથી ચમાયે ૨૮ માર્ચલ થાય ગસ્તા મુદર અને કુદરતી સીન સીનેરીને નિગમતા અમે જા વાગતે ચમાલે પહોંચ્યા સ્વતંત્રતા ને પરાધીનતા વચ્ચે આલઅનતી જેટલો ફેરફાર અનુભવ્યો ચમાલેમા કિમ્મુવાળા ભાઈ દુલ્લભજી મુન્દરજીને ત્યાં ૨ કલાક રોકાયા અહીં મારા ગામના એક સૂતાર અનાયાસે મગી ગયા પગેશમા વતનનુ પક્ષીય બહાલુ લાગે એ જનકહેનીનો માક્ષાત્મક થયો રાતના ૯-૩૦ વાગતે અમે ચમાયે છોડ્યુ ને ત્યાંથી ૮૫ માર્ચલ દૂર મરોડી રાતના ૧૨ વાગતે પહોંચ્યા શ્રી પ્રધાનભાઈ જેવા ગમ્મતી રત્નભાવના ભાઈ સાથેની આ મુસાફરી ઘણી આન જનક બની હતી.

મરોડીમા ગતના ૧૨ વાગતે શેક કુગશનદાસ મોનજીને ત્યાં ગયા મરોડીથી પિનિટોક જીનેરી જ્યાં પ્રધાનભાઈ ગહે છે તે ત્રીસેક માર્ચલ થાય અને લીંગ ૮૦ માર્ચલ થાય.

સનારના જીન્નવાળા ભાઈ ગમજી વીરજીની મોનગ્યોરી મરોડીથી લીંગ જવાની હતી ચમાલેમા એમના મહેતાજી હુગિલાલે મને કહેલુ કે આપણી સાથે લીંગ આરજે આ મગવડ હોનાથી શ્રી પ્રધાનભાઈને મારે મરોડી રોકી રાખવા મને ઠીક ન લાગ્યુ, તેથી તે ભાઈને મે આમહુપૂર્વક પિનિટોક જીનેરીએ જવા કહ્યુ કેટલીક આનાકાની પછી તે ભાઈએ મારી વાત સ્વીકારી ને પોતે પિનિટોક જીનેરીએ જવા રવાના થયા.

સવારે ૧૧ વાગતે (તા ૨૮-૬-૩૨) ભાઈ હુગિલાલ સાથે એની મોટર લોરીમા લીરા જવા ઉપડ્યો અમારી સગાથે મરકન્ડાદલ કે વાળા ભાઈ મુતરિયા પણ હતા અમારી કંપની ગમ્મત કરતી સાંજના ૪ વાગતે લીરા પહોંચી.

લી રા

જીવનથી લગભગ ૨૭૫ માહલ દૂર ઠગટન પ્રેસિડેન્સીના લેન્ગો હીરટ્રીકટનું આ હેઠકોર્ટર છે. ટી. સી. ની ઓફિસ તથા કોર્ટ તથા પોલીસ ધાણું વગેરે છે. જાગની ગ્યના મુંદર છે ભાઈ સુતરિયાને પણ મારી માથે ભાઈ દામજી લલુભાઈને ત્યાં જ ઉતરવાનું હતું. ભાઈ દામજીના પિતાથી લલુભાઈનું દેશમાં અવમાન થયેલું એટલે માટે તો એમને મળવા આવવાનું જ હતું. તે ભાઈ પણ મારી માર્ગપ્રતિષ્ઠા કરી રહ્યા હતા.

હિંદીઓ

એન્ટ, ખરેલ, બ્રાહ્મણાદિ મળીને લગભગ ૬૦-૭૦ હિંદીઓની અહીં દુકાનો છે. એક યુવકમંડળ છે. તેને અંગે એક લાયબ્રેરી ચાલે છે. ઇન્ડિયન એસોસિએશનના આશ્રય નીચે એક ગુજરાતી સ્કૂલ ચાલે છે. ગવર્નમેન્ટ કેમ્પમાં મરકારી ઓફિસો આવેલી છે. હિંદુના તે આ તરફ હિંદી માનમમાં ઠાંધ ખામ પરિવર્તન થયું લાગતું નથી. V. H. & Co તેમજ શેઠ નાનજીભાઈ કાળીદામની જીનેરીઓ દમ ત્યારપછી જ આ હીરટ્રીકટમાં લોડાણા લાઈઓની વગતી દમ છે. કોટનનું વાવેતર અહીં સારા પ્રમાણમાં થાય છે. ટરોરોથી સરોડી સુધી રેલ્વે ખાન્ય લાઈન છે પરંતુ સરોડીથી લીરા ને કીટચુમ સુધી ટ્રાન્સપોર્ટનું કામ 'મોટર લોરીઓથી' થાય છે. કેટલાક હિંદી યુવાનો અહીં ઉત્સાહી છે. અહીંથી સુદાનમાં થઈ કેરો-હજીમથી યુરોપ જવાય છે. હિંદીઓને સુદાનમાં વેપાર કરવાનાં લાઈમન્સ મળી શકતાં નથી. સુદાનની સરદાર નજીકમાં જ છે.

લેન્ગો-નેટીવો

આ લેન્ગો હીરટ્રીકટના નેટીવો તદ્દન નમ્ર શરીર રહે છે જે કે હવેની જન્મતી પ્રજા દેખાદેખીએ કપડાં પહેરતી થઈ છે, પણ તે માત્ર એક ચડી ને ગજીકરાક. સ્ત્રીઓ પણ શરીર દાકેવા એક પટકા

કેડે વીંગડી ૧૧૧ જાતી રંગનો ભાગ ખુલે જ ગયો છે
જગલોમાં તે રાત રણ કડે દોરા મધી તણુ ડય જેના હુડાથી
શરમની જના હાક છે માગકાને તડાથી બચાવવા મોટા તુમડાને
અધવચેથી બે લાગમા ચીરી તે આ ના લાગમા બાળ ને મૂકી

લેનો નેનીવ ચી સિનીની મોટરના હાથરમાં
ખવન ભરવા પર્યાંન કડે કે

તેને પગાડ રીડ ઉપર મળી ગાના ૧ જાતીએ દાગુ બાધી લઈ
આવી ગય છે છુડા દાર જેકુ રમે છે અને ટપુકડ માળક
તેની માતાની પીરપર પ યુ આવવ રવા ગયુ હોય છે આ દસ્ત

અનુપમ છે. આ હેન્ગો-નેટીવ જનિ અહુ તર્કશક્તિ ધરાવે છે. નેટીવ લુકિકો-કોર્ટમાં ઉચ્ચ તપાસમાં પગલા અગ્રપ્રથમ સવાલ જવાબ જોવાનો પ્રશ્ન મળ્યો હોય તે ખાતરી કરી શક્યા દગે. પ્રત્યેક જીલ્લાના નેટીવો જાતિ જનિમ' અહુ મળીલા હોય છે. તમાગ ધરમાં ગમે તેટલા નેટીવો નોકરી હોય; તેમા એ. ચોરી કરે ને બીજો જોતો હોય-મણતો હોય છતાં તમે તેને મારી નાખો તો પશુ તે પોતાના જાતલાઈએ 'ચોરી કરી છે' તેમ કદી કહેશે નહિ. જગતી-નેટીવોમાં

કુદરતની અજામ કરામત !

એક નેટીવ જાને અવનરેલા એકસારીની જોડીઆ બાગકો

જન્મતા જ મૃત્યુવશ થયા. (અજોરા હોસ્પીટાલ)

પશુ સપ તે અડ્યતાની આ ઉત્તમ લાવના જોઇ હિંદીઓના તેથી 'ઉલટા જ વર્તન માટે ખેદ થયો. હિંદીઓ પોતાના ધગ્કામ કરવા માટે નેટીવ મરદોને નોકરીમા રાખે છે. તેનો પગાર માસિક શિલિંગ પાંચ સુધી અપાય છે એને પહેગવા માટે ચડી આપવામા આવે છે.

નેટીવોને કાઢી પળુ હુન્નર શીખવાડવામાં આવે તો તે જલદી શીખી જાય છે. કહે છે કે હાયકા પહેલાં આ નેટીવોની જાત એટલી બધી કસબુ હતી કે હિંદીઓની દુકાનમાં ન પેમની. તેથી પછી તેમને પરચુરાણ મેજની ખપતની વસ્તુઓ નીમક, માણુ, બાકસ વગેરેને કેટલાંક ખાનાબાળા એક ખુમચામાં ગોઠવી દુકાનની બહારના ભાગમાં એક તરફ બાંકડો રાખવામાં આવેલો. એ પ્રથા હજીય ચાલુ છે.

મુસ્લિમની મરહદ મરહદપરના નેટીવો 'તુખી' જાતિના છે. કદાચ તે મજબુત બાંધાના. તેમની સ્ત્રીઓ પળુ તેટલી જ મજબુત ! તુખિયા જાત મે પ્રથમવાર અહીં જોયું. આ તુખિયા જાતિના નેટીવોને આ કેસોનીમાં અમકારી-પોલિમ ખાનામાં નોકરી રાખવા માટે પહેલો પસંદગી અપાય છે. હેતુપુર સર આ પસંદગી થાય છે.

સ્નેહ-સંમેલન

અત્રે મારા આગા પછી યુવકમંડળના કાર્યવાહકો તરફથી એક સ્નેહ-સંમેલન મેજવામાં આજીયુ હતું. જે મેળાવડાના પ્રગટ થયેલા અહેવાલનો હુકે મારે નીચે મુજબ:

જાણીતા પત્રકાર લાઇ નારાયણજી ડેસાણીનું અત્રે આગમન થતાં શ્રી. લીંગ યુવક મંડળના કાર્યવાહકોએ એમના મતકારણે ટા. ૩૦ મી જૂન સન ૧૯૩૨ ની માંગના પા વાગતે મેસર્સ અમ્બારામ એન્ડ જમનાદામ કુંના મકાને સેક પીરલાઇ અલીમદમદના પ્રમુખપણા નીચે એક સ્નેહ-સંમેલનનો મેળાવડો મેળવ્યો હતો. આ મેળાવડામાં શ્રી. યુવક મંડળના મળ્યો ઉપરાંત ગામના સર્વ પ્રતિષ્ઠિત વેપારીઓ તેમજ ગવર્નમેન્ટ ઓફિસોમાં કામ કરતા મુજરાની લાઇઓએ પણ સારી સખ્યામાં હાજરી આપી હતી. સંમેલનને મફત બનાવવા યુવક મંડળના સેક્રેટરી લાઇ ડાલાલાઇ પટેલે ખામ જહેમત ઉઠાવી હતી.

સરખાતમાં પ્રેમિડેન્ડ સાહેબે પોતાની જોરદાર વાણીમાં

એક પત્રકાર તરીકે, મમાજ સુધારક તેમજ સમાજ સેવક તરીકે શ્રી. ભાઈ ડોસાણીનો પરિચય આપ્યા પછી યુવક મંડળના મંત્રીશ્રીએ પુષ્પમાળથી ભાઈ ડોસાણીનો સત્કાર કર્યો હતો.

વળતા જવાબમાં ભાઈ ડોસાણીએ યુવક મંડળના કાર્યકર્તાઓ તથા પંધારેલા સભ્યોનો આભાર માની જણાવ્યું હતું કે:—જ્ઞાલા ભાઈઓ ! આ પુષ્પહારની મધુરી સુવામમાં તમારા હૃદયની રત્નેશ્વર્ય ભાવના ટપકે છે. તે સાથે અમારી ફરજો અદા કરવાની તેમાં પ્રેરણા છે. યુવકો એ રાષ્ટ્રનું ધન છે. જગતના ઇતિહાસમાં જોશો કે દુનિયાના મહારાજાઓની ઉચ્ચપાયણ અને સામાજિક, ધાર્મિક ક્રાંતિની ચીનગારીઓ યુવકોએ જ સળગાવી સાચાં રાષ્ટ્ર મરજતવ્યાં છે. હિંદી હજારો માઇલ દૂર આવા અરણ્ય જેવા પ્રદેશમાં ધધાઈ આવેલા ગણ્યાગાંક્યા યુવકોએ પણ એક મંડળ સ્થાપી મુંદર લાયબ્રેરી હરિતમાં આણુવા બદલ હું એમને ધન્યવાદ આપુ છું. અહીંના સન્નેગો જોતાં આટલું આ કાર્ય પણ ફીક જ ગણાય. સાહિત્ય જીવન એ પ્રગતિનું પ્રથમ પગથિયું છે. કલા પછી યુવકોની ફરજો પર મનનીય વિવેચન કર્યું. પછીથી સાહિત્ય આક્રિધાના હિંદી જીવનનો થોડો ખ્યાલ આપી જણાવ્યું કે, સાહિત્યના કળાં ઇન્દ્ર આક્રિધાની સ્થિતિ જુદી છે. અહીં પણ હવે થોડે ઝાંઝે અંગે ગોરા વેપારીઓ તરફથી સાહિત્યનું અનુકરણ થતું જોવાય છે. એમને સત્તાની પણ મદદ મળે છે, હિંદી પ્રગતિએ હવે આ પ્રદેશમાં સ્વમાનભેર રહેવું હોય તો સંકુચિત દષ્ટિ અને નીચ પ્રકારની સ્વાર્થભાવનાને તજ દઈ સાચું સંગઠન કરવાની જરૂર છે. સાથે ઉત્તમ પ્રકારની રહેણીકરણી પણ હોવી જોઈએ, વગેરે કહી સપ અને ઐક્યતાની ખાસ જરૂર જણાવી હતી.

ત્યારબાદ આજના કફેડા વેપારના સન્નેગોપર બોલતાં જણાવ્યું હતું કે: ૧૯૧૪નાં વિશ્વવ્યાપી યુદ્ધ પછી આખા જગતને આર્થિક પ્રશ્ન મુંઝવી રહ્યો છે. આ દેશમાં પણ વેપારના અતિ કફેડા મંનેગો ઉભા થતા જાય છે. કેટલેક અંગે-આપણે પોને પણ એ માટે

જવામદાઈ છીએ તેથી જીવને દોષ દેનાર હતા આપણા પોતાના દોષો પહેલાં દૂર કરવા તૈયાર નહોતું જોઈએ વેપારમાં આપમઆપમમાં જોગી હિંદીશ તત્ત્વની જોઈએ જમાનાને જોગખી હિંદી વેપારી બનતું અગદન નહિ હોય તો આ દેશમાં ૫ વર્ષ પછી હિંદીઓનું સ્થાન ગ્રેગે નહિ

પછી આમાર્જિટ સ્થિતિપર આવતા યુગાન્તમાં જન્મેલા બાગકાની તાર્કિક ગિતિ સુધા વા માટે વ્યાયામશાળા કે ઝળવણી આપવાની ટાંક મળીન સ્વસ્થતા નહિ હોના વિશે ધ્યાન ખેંચુ હતું બાગકા પ્રત્યે મામાપોની મેદરકારી માટે ખેદ દર્શાવ્યો હતો

ભાઈ મોલીબાઈ પહેલે વક્તાનો આભાર માન્યો હતો અતમા પ્રેમિડન્ટ માહેમે ઉપમદાર કરતા જણાવ્યું હતું કે આપણા જ્ઞેમાન ભાઈ ડોમાણીએ પોતાના અનુભવથી વણી બાગતોમાં આપણુ લક્ષ ખેંચી આપણને આભારી બનાવ્યા છે એમના અણુમોન ઉપદેશો હૃદયમાં ઉતારી અમરી બનાવવા હું મન લાઈઓને અગ્ગ કરે છું પછી ચાલુ અને મિત્રોને ન્યાય અપાયા માદ મેળાવડો નાતના દાા વાગતે વિમર્શન થયો

સ્કૂલનો મેળાવડો

‘શુ વાગના (તા ૧-૭-૨) મવાગના દાા વાગને અત્રે ચાલતી ઇન્ડિયન સ્કૂલના બાગકાની ૬ મામિષ પરીક્ષા લેવાઈ તે માટે મીઠાઈ હેચવા સ્કૂલના મુખનમાં એક મેળાવડો કરવામાં આવ્યો હતો પ્રાગભમાં એક બાળક તથા બે જોગ બાળકીઓએ ગાજીત ગાયુ પછીથી બે જોગ બાળકીઓએ ગાધીજી, સ્વગત્ત્વ લઈ ઘેર આવજો રે’ વાળુ ગીત હજવી હલકેથી ગાઈ નાતાવગ્ગુ સુમધુર બનાવ્યું હતું તે પછી સ્કૂલ કમિટિના સેક્રેટરી ગ પજાએ સ્કૂલની સ્થાપના, તેને અગેનું નજીવુ ફંડ વગેરે બાગતોથી ભાઈ ડોમાણીને જણાવતા કર્યા હતા બાદ ભાઈ ડોમાણીએ બાળકોને માતાપિતા ગુરૂ અને વડીલો તરફ વિનયી અને નમ્ર બનવાનો ઉપદેશ આપ્યો

-હતો. સાચી કેળવણી વિદ્યાર્થીઓને નમ્ર બનાવે. એ વાત નિરંતર હૃદયમાં રાખવા લલામણ કરી હતી.'"

પિલિટોક જીનેરીએ

સરોડીમાં કરેલા મંકેત મુજબ શ્રી. પ્રધાનભાઈ (તા. ૩૦-૬-૩૭) પોતાની કાર લઈ ૪ વાગ્યે મને લીરા તેડવા આવ્યા. ઘણા વર્ષે અંગત સંબંધીઓનું મિલન છૂટા પડતી વખતે દુઃખકારક જણાય. આજે હું ન જાઉં એવી દામજીની ઈચ્છા. શ્રી. પ્રધાનભાઈ સમત થયા ને આવતી કાલે પોસ્ટવાનમાં મારે પ્રધાનભાઈ પાસે જવું એમ નક્કી થયું. સાંજે કેમ્પ તરફ અને આજુબાજુના સ્થળોએ ફરવા ગયા. મિત્રો-જોડીઓને મળી તા. ૨ જી જુલાઈ ૧૯૩૨ના રોજ ખોળા ઈસિમાઇલ ખીમજીની પોસ્ટ મોટર-અસમાં હું રસ્તામાં કંપીરામાઇડો થઇને ભાઈ પ્રધાનભાઈને ત્યાં પિલિટોક જીનેરીએ ગયો. જીનેરી જોઈ સાંજના ટાઉનશીપ તરફ ફરવા ગયા. એ રાત શ્રી. પ્રધાનભાઈના અંગલામાં પસાર કરી. ખીજે દહાડે માંજના પ વાગતે શ્રી. પ્રધાનભાઈ કાર લઈ મારી સાથે સરોડી આવ્યા.

સ રો ઠી

ટેસો ડીસ્ટ્રીક્ટનું સરોડી હેડક્વૉર્ટર છે. રેલ્વે સ્ટેશન છે. ટાઉનથી રેલ્વે સ્ટેશન પાર પાસ માઇલ દૂર થાય છે. હોસ્પિટલ, બેલ, કોર્ટ, કચેરી, ડી. સી. ની ઓફિસ, પોલિસ થાણું વગેરે છે. લીરા કરતાં આ હેડક્વૉર્ટર મોટું છે. ટેસો ડીસ્ટ્રીક્ટનું ક્ષેત્રફળ પ્રત્યેક દિશાએ ૪૫ માઇલ જેટલું છે. કલગ ગ્રાઉન્ડ છે. વેપારીઓમાં પટેલ, લોહાણા, ખોળા વગેરે મુખ્ય હિંદીઓ છે. લોહાણા ભાઈઓના લગભગ ૧૮ ધર છે. શેઠ સમજી વીરજી, કર્ચનદાસ મોનજી, શેઠ લાલજી કાનજી વગેરે ભાઈઓના મારો વેપાર છે. અહીંની હોસ્પિટાલમાં ડૉ. રાગ કરીને એક ભાઈ સરવીસ કરે છેઃ ઘણા માયાળુ છે. એ સિવાય શેઠ

કરશનદામ મોનજી, હરજીવન પોત તથા શ્રી રામજી વીજી બ્રેન્ચન
મેનેજર વીજયદ વગેરે ભાઈઓની ડોપની મજાની મળી હતી

ગવર્નમેન્ટ હોસ્પીટાલમાં

તા ૫-૭-૩૨ મનાગ્ના ૧૧ વાગતે ડૉ રાજની ચિદીયી
'એક નેગીવ દરદીને ઓપરેશન કરવાનું હતું તે જોવા હું અહીંની
) ગવર્નમેન્ટ હોસ્પીટલમાં ગયો

ઓપરેશન રૂમમાં એક મજબુત બાધાનો નેગીવ દરદી પડ્યો
હતો તેને પાટ ઉપર સૂવાડ્યો વધગવળનું થતું ઓપરેશન જોવાનો
મારો આ પ્રથમ પ્રસંગ હતો પ્રથમ દરદીને કુવાના મામમાં ઇન્જેક્શન
અપાયું પાંચ મિનિટે તેની જોડએ તેની અમગ દરદીપગ ન થવાથી
તેને બેભાન કરવા ક્લોરોફોર્મનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો કે થોડી વારમાંજ
દરદી ગાના લાગ્યો ખૂબ જોર કરતો આખરે બેભાન થયો કે તુરત જ
ડૉક્ટર અધુથી ઉપની ચામડીના ૩ ચીરીઆ કરી નસોમાંથી લોહી
વહી ન જાય માટે તેને ચિપિયા જેના ઓગરોથી દમાખ્યા પાછી
લાઠી નાખ્યું ગોળીઓ બહાર કાઢી પાછી ગોઠવી બકગના આતંગડાના
'બારીક દોગથી ટાંગા ટેભા લગાડી ૨૦થી ૨૫ મિનિટમાં ઓપરેશન
કાર્ય પૂરું કર્યું

પ્રભુના બનાવેલા મર્મ મનુષ્યોની-પછી જાને તે કાળા હોય,
ધોળા હોય કે પક્કે વાને હોય તો પણ શરીરની ગચના તો સર્વની
સગમીજ હોય છે, ઓપરેશન રૂમમાં દરદી, હું ડૉક્ટર મળી તેમજ
૨ નેગીવ 'વેઇટર' હતા ડૉક્ટર હાથ આડુ કરી બહાર આવ્યા પછી
મને હોસ્પીટલમાંના 'In-door' દરદીઓના ખરોડો તથા વૉર્ડો,
સ્ત્રીઓના વૉર્ડો વગેરે મતાન્યા આ પ્રદેશમાં સેક્ટરે ૮૦ ટકા નેગીવ
સ્ત્રી પ્રશ્નો સિદ્ધીનિમના-ગમીના દરદી પીડાય છે

૩૬૬ના ગુલામ

આ બધું જોઈ અમે આફ્રિકામાં આવ્યા આ વખતે એક હિંદુ
સ્ત્રી દના લેવા માટે આવી તેનો ધણી સાથે હતો આ બહેને મજાની

માડી, પોલકું, ચણીયો પહેરેલાં હતાં. હાથ પગ તથા આખું અંગ સોનાથી ભરેલું પરંતુ તેના પગ ઉઘાડા નોંધ ડૉક્ટર રાખતે, મેં પૂછ્યું કે: આ બાઈ સારા ઘરની સ્ત્રી લાગે છે. છતાં પગમાં કેમ સપાટ કે ચપલ નથી પહેર્યાં ?

ત્યારે ભાઈ રાખએ કહ્યું કે: એ બાઈ..... છે. અહીં હિંદુઓમાં હજી બાવા આદમના જમાના પ્રમાણેના રિવાજો ચાલુ છે. બાપડીથી પગમાં કંઈ ન પહેરાય એવી એની માન્યતા છે:

આ વખતે સિંધના બની બેઠેલા રાખ અચ્ચે ક્ષત્રિયોનાં સ્વમાન હણવા જે અપમાનજનક કાયદાઓ ઘડ્યા હતા તેનું મને સ્મરણ થયું. સ્ત્રીના શરીર મરણ્યુ માટે પણ એનાથી પગમાં ચપલ પહેરાય નહિ. અથવા તો સ્ત્રી એમ પગમાં ચપલ પહેરે તો એ સ્ત્રીના માલિકનું મહત્ત્વ ઘટી જાય ! એવી માન્યતા ધરાવનાર-સત્તાધારી પુરૂષોની, કોલોનીની ગવર્નમેન્ટ કાયદાઓ ઘડી સ્વતંત્રતા દરી લે તો તેમાં આશ્ચર્ય થવા જેવું શું છે ? બીજાને સ્વતંત્રતા આપી શકે નથી તે સ્વતંત્રતા મેળવી પણ રી રીતે શકે ! અરેબ ૩૬૧ ચુસ્ત હિંદુઓના માનમમા અહીં કંઈ પલટો નથી થયો.

માંજના દક્ષિણમાં અમે ફરવા ગયા.

અંગોરા મીશન હોસ્પિટાલ

આજે (તા. ૬-૭-૩૨) બપોરના ૨ વાગેને શેઠ કમલદાસ મોનજી, હું તથા હુજીવન પટેલ ત્રણેયની કંપની અંગોરા હોસ્પિટાલ ગેવા ગયા. સરગડીથી અંગોરા ૩૨ માઈલ દૂર થાય છે હોસ્પિટાલ જિંચાણમાં લીસ ઉપર છે. ચોતરફ ડુંગરાઓની દારમાળા છે. આ તરફ આ હોસ્પિટાલ બહુ માનીની ને જાણીતી છે. અર્થ મીશનરી સોસાયટીની એ હોસ્પિટાલ છે. વ્યવસ્થા ને વાતાવરણ ખૂબ સરસ. હિંદીઓ માટે એ રૂમો કોઈએ અહીં બધાની આપેલા છે. કુદરતી સૌન્દર્ય ઘણું મજાનું છે. અપૂર્વ શાંતિ અને સાદાઈ છે.

વગમાઝ ઝીણો ઝીણો પડતો હતો અહીં કસીગિવાળા લાઈ નારણ
હરજના લાઈ પોતાના માળખની દ્વા ઝગવવા આવેવા તે મળ્યા
તે લાઈ ગમ્મતી જણાવા મળ્યું હોસ્પીટાલના ચાન્સ મનધી કેટલીક
ચાતો હી એમના જણાવવા મુજબ દનિયનો પામેથી ફાવે તેટલું આ
હોસ્પીટાલના ડોક્ટરો ચાર્જ કરે છે

અહીં હોસ્પીટાલ, ઓપરેશન ઓ સીઝર્મ તથા ડોક્ટરોને
રહેવાના માલ પગલુ અન્ડ વોર્ડો તથા એન્ડ નેગીવ જીને અવતરેલા
એન્ડશરીંગી બેડીઆ માળખની આકૃતિ વગેરે જોયા પડી અને ત્યાંથી
પાછા ફરતા એન્ડ નામ ટાઉનશીપમા પળેઆ

એન્ડ

આ તરફ યુરોપિયન માલિકીની ૫ જીનેગીઓ છે એન્ડમા
લાઈ નાનજી જાવજીની મુના તથા તે લાઈ E A G ૮૦ ની
જીનેરીમા નોમ્મી કે જે લાગી પ્રધાન યુવક છે અને પોતાને ઘેર તેડી
ગયા નાત કે લઈ જવાનો આગ્રહ મ્યો પરતુ અમાગથી રામવાય
તેમ હતું નહિ ગળ્યુંકે આજે અરોગીમા ૮ વાગે જાતિસમા
અગરાની હતી એવે કોઈ પણ જોગે જમીને જવાનું અને
કહ્યું પણ અમયના અભાવે અને લાચારી બતાવી

ત્યાંથી ગતના જા વાગે અગેરી આવવા અને ઉપડયા સરોગી
અહીંથી બગલગ ૨૦ માલ ન થાય આ તરફ એન્ડ ગતની માન્યતા
૩૬ થયેલી છે કે આપણે મોટગમગ વધને ક્યાય ગયા હોઈએ, ત્યાં
જમવાનો કોઈ આગ્રહ મેરે ને આપણે ન જમતા
આલી નીમ્મીએ તો મધ ને મધ વિધિ મોટગમગને નડે અને પણ
જમવાનો આગ્રહ મળતા અને ગમરા ન હતા તેથી કે ગમે તેમ
પણ એવથી સરોગી જતા ગળામા અને જારે મુરોલીઓ નડી

કારમી કમોટી

કરસનતસબાઈની મોટગમગ એટલે ધરી ધડીમા જમવા જમી-
રીસાઈ જતી લાખી વડુ જોવી ! થોડો જ અમય થયા સેન્ડહેન્ડ

ખરીદિલી. ચેરથી રવાના થયા પછી વરસાદ ઝીણું ઝીણું પડતો હતો. ઠંડો પવન સાથે ઝુંકાતો હતો. અપાડ મહિનાની બિહામણી મેઘલી-રાત પછી પૂછવું જ શું? અમે ગાા દલાકમાં નવેક માઇલ ગયા પછી છુગોન્ડાનો રસ્તો બાંધી કોર્સિંગ થાય છે ત્યાંથી સરોહીના માર્ગે વળ્યા. અને એ માનીતી લાડી-શયતાનનું ચક્કર રીસાયું. આકાશમાં તોપોના જનરો ભડાકા થતા હોય એમ મેઘ ગર્જનાઓ થવા લાગી. એવામાં મોટરકારનો કલચ તૂટી પડ્યો ને એક ડગલું પણ આગળ વધવા ના પાડી. સરોહી દશ માઇલ દુર દૂર હતું ત્યાં એક સાઇડમાં જઈ અટકી પડી. આવે સમયે રસ્તામાં કોઈ મનુષ્ય તો શું પણ પક્ષીનો-પણ અવાજ સરખોય મલળાય નહિ. વરસાદ, પવન અને ઠંડી સુમત્રાટા કરતી મોટરકારમાં બેઠેલા અમારા શરીરને અર્પે કે કમકમાડી છૂટે. ત્રણેમાંથી કોઈએ રેઇન-કોટ કે છત્રી સાથે લીધી નહોતી. ફાનસ કે સર્વિલાઇટ પણ ન મળે. આવી ભયંકર રાત્રિએ હવે સરોહી શી રીતે સહીમક્ષામત પહોંચવું? એ વિચાર થઈ પડ્યો. હુરજીવન પટેલ ને કરશનદામભાઈ અરસ્પરમ વાત કરવા મડ્યા કે: ચેરમાં નાનજીએ જન્મવાનું કહ્યું ને આપણે ન રોકાયા ત્યાંથી મને તો જાગી આવ્યું હતું કે આપણે ટાઇમસર આ દારથી સરોહી ભાગ્યે જ પહોંચી શક્યું. મેં કહ્યું: નેમાં શું થઈ ગયું! એ તો ખાલી વહેમ ને શંકા. દશ માઇલ જ દૂર ફક્ત સરોહી છે તો ચાલો આપણે ત્રણે જણ ચાલવા માડીએ. જો થવાનું હશે તે થશે. રસ્તામાં કોઈ મેટીવના ઝુમ્પા આવશે તો ત્યાં જઈ પંસા આપી કાપને ગાયે લઇશું. આમ કહીને દિશ્મત આપી.

કરશનદામભાઈએ કહ્યું: બીજું તો કાંઈ નહિ પણ રસ્તામાં હિંમત પ્રાણીઓ-જનાવડો હુમલો કરે તો પીડા થઈ પડે. મેં કહ્યું: આપણે ત્રણે જણા માથે હોઇએ તો કાંઈ ભય જોવું નથી. આમ શરમમાં ને શરમમાં હુરજીવન પટેલ, કરશનદામભાઈ

ને દુ ત્રણે જણા પગે ચાનતા નીચ્છ્યા એમદ પાત્રી ચા-યા હૃદય
ત્યા તો કુશનદામલઈ પટેલ ને આરા ત્રણેના ખૂબ વગમા ના
ઝાલવથી ખગડાઈ ગયા ને ભાગ વધ્યો. જરસનતાસભાઈએ ક્યુ ૩
સરોગીની રાતિ મલામા આપણે હન નહિ પહોચી રાખીએ તે લોખ
રાહ જોઈને ચા યા જશે માઝ માનો તો એક સુચના ૫૨ તે એ કે
આપણે મોટામગમા જેસી ગદીએ ને નેગીન-બોયને સગાઈ મોઢીએ
તે ડૉક્ટર રાગને ખગડા આપે તે ડૉક્ટર રાગ પોતાની મોટરથી
આપણને લઈ જાય એમ કુરુ દીઁ છે

અમે જાણ્યુ ૨ એ સુચના ૫૩ વાજખી છે મેટલે
ચળા પાછા જ્યા મોટામગ પી હતી તે તરફ આવવા
પાછા દુર્ધા આમ લગલગ એમ દોડ મનાક વીતિ ગયો ને મોટામગ
પાસે પગેથી પેવા નેગીવ બોયને મગળનો દુખડો મળી આવ્યો તેમા
પેન્સીનથી લા યા તૂટ્યા અક્ષરેમા ચિત્રી લખી આપી સગાઈ
મોઢીએ બોય ૧૨ વાગતે અરોગી પહોચ્યો ને ૧૧ વાગતે
ડૉક્ટર રાગ પોતાની મોટર લઈ અમને લેવા આવી પહોચ્યા બોય
સરોગી પહોચે ને ડૉક્ટર રાગ આવી પહોચે તે દગમ્યાનમા
આરપાય લાખેનો મમય અમે શી ગીતે વિનાયો દમે ૧ એ વિચાર
કેાઈને થાય એ સ્વાભાવિક છે તો તે અખધે એટલુ મહેલુ ૫ મે ૧
જ્યારે એક જ પ્રમગની આપત્તિ એક સાથે વિદગનાગ મદવાસીઓ
ઉપર આવી પડે છે ત્યારે તે આપત્તિ તેના અદિશ નાના મોટાના
બેદને દુગ મગી દે છે તે જ ગીતે અમારા વચ્ચેના મોગ નાનાના
બેદ દુગ થઈ ગયા અને અને પ્રમગની વાતો ઉપડી એમા એ પ્રમે
સમય પમાગ થઈ ગયો

ડૉક્ટર રાગ મોટરકાગ લઈને ૧૧ વાગતે રાતના આવ્યા અમે
૨૧ વાગતે સરોગી બેળા થયા મુગા-ગની આટલી મુસાફરીમા
મોટામગનો આવો અનુભવ ને મરમી કમોટી ખ્યાલ નહોતા થયા

ખીન્ને દલાડે (તા ૭-૭-૭૨) સાગના ડૉક્ટર રાગ સાથે જેલ

જોવા ગયો. જેણે કાચી બાધેલી હતી. માટી બાંધુથી દિવાલો ઉભી કરી ઉપર ધામ છાઈ દીધું હતું. ત્યાં નેટીવ સ્ત્રી પુરૂષો-કદીઓને જોયાં: સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોના કુમ્મળા જુદા જુદા હોય છે.

અપોરના ૧૧ વાગતે પિલિટોકથી પ્રધાનભાઈ આવ્યા. ડૉ. રાજ, પ્રધાનભાઈ, કરચનમભાઈ, હુરજીવન પટેલ વગેરે અમે બધા શ્રી. પ્રધાનભાઈની મોટરમાં યુગોન્ડો જવા ઉપડ્યા. (તા. ૬-૭-૩૨.)

યુ ગો ન્ડો

સુગરીથી યુગોન્ડો ૨૨ માઇલ લગલગ દૂર થાય છે. અમે ચારેક વાગે ત્યાં પહોંચ્યાં.

અમારી મોટર ભાઈ સુન્દરજી મોનજીને ત્યાં ચોલાવી ને પછી અમે એક ત્યાંના મોટા પંમાવાળા ગણાતા ભાઈને મળવા ગયા. એ ભાઈ ગાદી તકીઆની બેઠકે ઉપર કબરમાથી કાઢ્યા જેવું કટાણું મોઢું કરી બેઠા હતા.

અમારી કંપની તે શેઠને મળવા ગઇ પણ આ કહેવાતા મોટા માણસે 'આંવા' કહેવા જેટલી વિવેકશુદ્ધિ પણ ન દેખાડી. તેનો દ્વેશે જોતા મને લાગ્યું કે આના જીવનમાં કોઇ દિવસ હસવાનું જ નહિ હોય! યુગોન્ડોના આ 'શેઠ' કહેવાય છે.

હિન્દીઓમાં મોટે ભાગે આ તરફ આવા નકામા નીવડુ-Weed વાવેલા બીજના રોપાઓનું જીવનમત્વ ચૂસી લેતા રહ્યા છે.

ત્યાંથી પછી અમે ભાઈ જીવજીદાસ કાળીદામને મળવા ગયા. તેમનો વિવેક, નૃદુ વાણી, અપૂર્વ આદર ભાવ જોયો. આ મ્યજે બે વિરોધાભાસ માનવ-પ્રકૃતિનો અનુભવ લઇ અમે વરમતે વરસાદે રાતના ૮ વાગતે યુગોન્ડો છોડી પાછા સરોડી તરફ આવવા રવાના થયા.

યુગોન્ડો: એ મીઠા મરોવર ઉપરનું મ્યજ છે. સરોવરમાં ચઢાણો વગેરે ચાલે છે. મચ્છરનો ઉપદ્રવ વધુ છે.

જીવલેણ અકસ્માત

છ દહાડા હું સરોડીમાં ગયો, અંગોરા મીરાન હોસ્પિટાલ, ચેર, બુગોન્ડો ને આબુમાબુના ગામડાઓ ત્રેયા અહીંથી મારે મમાયે જવાનું તા ૧૦મીના લાઘ દુ'નલજી મુંદરજી અહીં મમાયેથી આવ્યા અને મને કહ્યું 'ટરેરોવાગા બાવા વપનીની મોટર-વોરી એક 'મામી'ની ખગમ થયેલી મોટરકારને અહીંથી ધમડી લઇ જવા આવી છે, તેમા હું અહીં આ-ચો ને માજે તે જ મોટરવોરીમા પાછો જવાનો છું તમે પણ મારી માથે ચાલો '

મેં વહ્યું 'હીઠ, ત્યારે હું તૈયાર ચાઉ છું ને મને બોલાવજો '

સાજના દાઢ વાગતે અમે સરોડી છોડીને મમાયે જવા ઉપડ્યા ડ્રાઇવર, હરગોવિંદદામ, દુ'વલજીલાઇ વગેરે મોટરવોરીની આગલી સીટમા મેકા હું, દવપત ને ૧૨-૧૩ વર્ષનો એક બાગક જે મોટરકાર ગયેલી વારને મોટરવોરી ધમડી જતી હતી, તે મોટરકારમા બેકા મોટરકારની બેટરી ચાર્જમા નડેતી ગમી તેમજ લાકડાથી પેલી લોરી સાથે એને યાવેલી હતી એની બેઠનું પણ ડેકાણું નહોતું મોટરવોરીની લાઇટની બેગરીનું પણ ડેકાણું નહોતું

વગમાદના પાણીથી ગગ્તાની માટી ચીણી થયેલી તેમા લોરીના બ્લીન્ક ચોગી જાય ત્યારે આ નિશ્ચય મોટર ૧૨ માર્ગથી ઉતરી બાબુ ધમગાઇ જાય એ સ્વાભાવિક હતું અમે પ્રભુનું નામ લેતા આ સાહમ ખડતા ચેર પહોંચ્યા ત્યાં ચાઉપાણી પીધા પછી નીકળ્યા ને થોડે દૂર જતા મોટર માથે બાધેલું લાકડું ફગી જતા જીવલેણ અકસ્માતથી બન્યા જે જગ ગફનતી ગ્વી હોત તો અમારી મોટરકાર બહુ ઉંચેથી ધમડી પડી હોત

મને ઠડીમા આજે ઉધરસે પણ વધુ જોગ કર્યું હતું વરસાદ પડવો ચાતુ જ હતો, બીજવાગ પણ જે લાકડાથી મોટરકારને લોરીથી ટાઇટ બાધી હતી તે લીધું પડ્યું ને મોટરને એક ધક્કો એવો લાગ્યો કે તે ઊંધી વગતા સ્ટેન્ડ બગી ગઇ બીજવાગ પણ પ્રભુની કૃપાથી ઉગરી ગયા

પછી તો મોટરલોરી બહુ જ ધીમા વેગથી ચલાવાતી. તેમજ થોડી થોડી વારે મોટર સાથે બાંધેલુ લાકડુ ફરી ફરી ટાઇટ કરવુ પડતુ. એમ મદા અંતરવેદના અનુભવતા, સરોહિથી સાંજના ૬૫ વાગતે નીકળેલા હડી, વરસાદ ને આવા અકસ્માતો અનુભવી રાતના ૨૫ વાગતે—૮ કલાકે—૮૫ માઈલનો પથ કાપી મ્પાલે બેગા થયા. ઉધરસ, હડી અને ભૂખે હડોલા ખાઈ ખાઈને હું અધમુઆ જેવો થઈ ગયો હતો. શ્રી દુલ્લભજીભાઈ મારી આ હાલત કળી ગયા. ગરમ પાણીની કાથળીથી થોડો શોક કર્યો, પણ તે ગત જે સ્થિતિમા પસાર કરી હતી તે યાદ કરતા અત્યારે પણ રોમાચ ખડા થાય છે (તા ૧૦-૭-૩૨)

મ્પા લે

ઈસ્ટર્ન પ્રોવિન્સની બીજી ટાઉનશીપો કરતા મોટું છે, સુદર ખજાર, આણુઆણુ બગલાઓ અને નૈસર્ગિક સૌન્દર્ય મંગાનુ છે એક તરફ પહાડે જાણે ચોતાની પાખમા સમાવ્યુ હોય એવો ભવ્ય દેખાવ છે. સાંજને સમયે આ કુદગતી દૃશ્ય જોતા મનોમુગ્ધ થઈ જવાય છે.

મસમાઈલી ખોજન લાઈઓ અહીં બહોળી મખ્યામા વસે છે મોટા વેપારીઓ છે, તેઓમા કોમી ધર્માભિમાન અહીં વધુ પ્રમાણમા હોય એમ લાગ્યુ એ કામ તરફથી કન્યાશાળા, સ્કૂલ, લાયબ્રેરી કલબ, વગેરે દરેક સ્થળે આ દેશમા હોય છે જ એ કામના યુવાનોનો મોટો ભાગ કેળવાયલો જોનામા આવે છે

ચટેય લાઈઓ પણ સારી મખ્યામા અહીં વસે છે કેળવાયલુ છે તેઓની કલન, પ્લેઈંગ ગ્રાઉન્ડ, સોસાયટી વગેરે વ્યવસ્થિત છે. એકાદ બે બેરીસ્ટરો એ કામના અહીં વસે છે વિવેકી અને સાહિત્ય-વિલારીઓ છે દેશ પ્રત્યે લાગણી ધરાવે છે. હરકોઈ મહેર હિતના પ્રશ્નમા તેઓ રસપૂર્વક ભાગ લે છે મુસદ્દી પણ ખગ બીજી સર્વ કામના હિંદુલાઈઓ થોડી ઝાઝી સખ્યામા અહીં વસે છે.

હિંદુભાઈઓની એક સ્કૂલનું લગ્ન મકાન બંધાય છે આ માટે ૧૫ હજાર સિલિંગો ડ્રામા કરીને તેની ટિકીંગ વેચી ઉપજાવનાર હિંદુ યુવાનો ધનવાદને પાત્ર છે એક પબ્લીક લાયબ્રેરી પણ છે એમના સેક્રેટરી એક પટેલ સુનક છે

આ હીરટ્રીકટમા કાશીની પેદાશ જળમગ છે પણ નેટીવો પાસેથી તે હિંદી વેપારીઓ ખરીદી ચકે નહિ તેવો વાયદો છે તેની મોનોપોલી તો એક યુરોપિયન કંપનીને આપરામા આવી છે

લોહાણા ભાઈઓની અહીં ૧૦-૧૨ દુકાનો હમણા હમણા ચલેલી છે બે વરમ થયા મહાજન સરથાનો જન્મ થયો છે ભાઈ ગોરધનદાસ તેમજ ત્રિભોવનદાસ બન્ને ઉત્સાહી યુવકાના પ્રયાસે કઈ પ્રવૃત્તિ થયા કરે છે

દુઃખી દિવસો

મારા જીવનમા મેં કેટલીય વાર અનુભવ્યું છે કે જ્યારે જ્યારે કઈ અનિષ્ઠ થવાનું હોય ભારે હું હજારો માર્ગલ દૂર હોઉં છતાં એનું સુચન કાઢતે કાઈ રીતે મને થાય અહીં મ્યાલેમા આવી છું મિમાર પડ્યો ને તા ૧૧મી તેમજ તા ૧૨મી જુલાઈ—એ બેદનાડા જર્મીનર ઉધરસ સાથે ન સમજી શકાય એવી બાધી થાય, હૃદય બળ્યા રે દુઃખ વિચારો આવે ને ક્યાય એન પડે નહિ ભાઈ ગોરધનદાસ તથા ત્રિભોવનદાસ બન્ને યુવકો તેમજ મારા વતનના ભાણુજી તુતાગ મારી અસ્વસ્થ પ્રકૃતિ અને ઉદાસીનતાથી ચિંતાતુર રહેતા પાછળથી મને જણાયું કે મારે માટે મારા જીવનમા એ દુઃખ દિવસો હતા મારી એ હાલત અનિષ્ટનું સુચન કરનારી હતી તા ૧૧મી જુલાઈના અમદાવાદમા મારી ધર્મપત્ની સૌ રત્નલક્ષ્મીએ આ જગત્ની જગત છોડી ઠેકઠા આસ લીધા હતા

એક હિન્દીની ધાનત

આજે (તા ૧૪-૭-૩૨) અનાવાસે એ મૃદન્ધ મળ્યા એની પાસે સમાજજીવનના ત્રણ વર્ષના લવાજમના રૂા ૧૫) નેળા

હતા. પહેલાં એક વર્ષનું લવાજમ તો એ ભાઈએ એડવાન્સ મોકલી આપ્યું હતું. પછી ત્રણ વર્ષ સુધી લવાજમ મળશે એ આશાએ પેપર મોકલ્યા હર્થ. કેટલાય પત્રો લખી લવાજમની ગિઠરાણી કરી તેમાં એક પણ પત્રો જવાબ આપવાની એ ભાઈએ જરૂર ન લેતા; ત્યારે ન છૂટકે ત્રણ વર્ષ પછી પેપર મોકલવું બંધ કર્યું હતું.

આ પ્રમાણે એક વર્ષનું લવાજમ મોકલી ત્રણ ત્રણ વર્ષ સુધી પેપર હજમ કરનારાઓનો આ પ્રદેશમાં તોટા નથી. તેથી હિંદનાં વર્તમાનપત્રોને ભારે ખોટના ખાડામાં ઉતરવું પડે છે.

આ ભાઈ મ્યાન્ડમાં હતા પણ ત્યાં વેપારમાં મનું ન આવવાથી અહીં પધાર્યા હતા. મેં એમની પાસે ગિઠરાણી કરી તો કહ્યું કે 'આપી જઈશું.' પછી કેટલીય શોધ કરતાં છુમતર થઈ ગયા. પાછા મળ્યા જ નહિ. આફ્રિકાના માલિકા ધરાવનાર વર્તમાનપત્રકારોને આવા અનુભવ માર્ગદર્શક થાય એ હેતુએ આ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

આલેથી રવાના

આ તરફ જન્મથી આલે-સરોડી વચ્ચે ભાઈ હરિદાસ ઝાંળાદાસ મોટર-બસ અને ટ્રાન્સપોર્ટનું કામ કરે છે. આ તરફના મારા પર્યટનમાં એ પ્રેમાળ યુવકે પોતાની બસમાં લઈ જવાની અને તેને અંગે અતિ આગ્રહ છતાં એક સેન્ટ પણ મારી પાસેથી નહિ લેવાની એમની નિસ્વાર્થ ભાવનાએ મને જેવડા આભારી બનાવ્યો હતો. એ જ હરિદાસભાઈ પોતાની મોટર-બસમાં આલેથી તા. ૧૫-૭-૩૨ના સવારના ૭ વાગતે મને લઈ દરોરો આવ્યા.

૮ રો રો

આલેથી દરોરો ૨૮ માઇલ થાય છે. સુંદર વૃક્ષરાજ, પ્રભાતના પહોરમાં આંખને આનંદ આપે એવા રણિયામણા ડુંગરોની સુંદર ટકરીઓની કુદરતી રમણિયતા જોતાં અમે ૮ વાગતે દરોરો પહોંચ્યા ત્યાં ભાઈ વલ્લભદાસ રણજોડાદાસ, જે મારા સન્નિવ ભાઈ

ચુનીવાવલાઇ હીરજના લાલેજ થાય છે, તેને ત્યાં મારે જવાનું દ્વિતીય તનુજમાં અતિથિ સત્કારનો આદર્શ અહીં પણ મથાર્ય જોવાયો. લાઈ વ્યવહારસની અહીં પ્રતિષ્ઠિત વેપારી તરીકે ગણના થાય છે. દરોરો એ ઇન્ટર્ન પ્રોવિન્સના અદગના લાગનું પ્રવેશદ્વાર જેવું સેન્ટર છે. વળી પ્લાન્ચ લાઈન રલ્વે જનશન હોવાથી રેલવેને મોટા મોટા પણ અહીં ગહે છે. એ રીતે આ અગત્યનું સ્થળ ગણાય છે. ત્રણ ચાર માઇનના ધોગવામાં એક મોટા મોટા જેવો ઉચો પર્વત આ સ્થળની શોભામાં ઉમેરો કરે છે. કેટલાય માઇન દૂરથી દરોરોનો આ પહાડ ગોળ કોણ જેવો દેખાય છે. આલે સંગોડી લીરા ઇ અન્ય હેડક્વોર્ટસ કમતા અહીં મુરોપિયનો પણ વધુ પ્રમાણમાં ગહે છે. એક ગોરાની હોમ પણ છે.

ઇન્ડિયન લોકેશન

સાઉથ આફ્રિકાની માફક ચામડીનો નગરો આ પ્રેટોરિયામાં પણ એક યા બીજી રીતે જોવાય છે. પ્રાગલભ તે બહુ જુનું અને દૂરો પણ દિનપરદિન તેનું સ્વરૂપ વધારે વધારે બદલાવ આવતું જાય છે. કોલોનીના મયદા ને એડમિનિસ્ટ્રેશનમાં મોગ કાળા વચ્ચેનો ભેદ ઉધાડો જણાય આવે છે. બીજા જીવ્યાઓના અન્ય હેડ વૉર્ટરોમાં અમલદાર મુમાફગને ચીવટાઇથી જુએ ત્યારે દેખાઇ આવે પરંતુ આ દરોરામાં તો Colour prejudice જુલો તગવરી આવે છે.

અહીં ગોરાઓના વસવાટ માટે દરોરા પહાડની બાજુમાં ઉચાણની જમીન રાખેલી છે. જ્યારે હિંદીઓને માટે તદ્દન નીચાણની તળેલી છે.

ગોરા વસવાટની જગ્યા હાન્ડ્રિસ રેલ્વે વૉટર ટેન્કમાંથી નગના પણી રમતગમતના મેલોનો પોસ્ટ ઓફિસ રસ્તા વચ્ચેની મગવડોથી બહાર છે. જ્યારે હિંદી વસવાટમાં પાણીનું ડેમણ નહિ નગ નહિ, રસ્તા કે સ્વચ્છતાદિનું કશું ય ડેમણ જોવામાં આવતું નથી. અહીં ઇન્ડિયન

સોફિશન જેવું જુદું જ તરી આવે છે. હિંદીઓના પાકા પ્લોટા છે. રહેવાનું ને દુકાન વગેરે એક સાથે એ તો હિંદીઓની પ્રણાલિકા છે.

થોડા પટેલ, ખોળ, લોહાણા ઇ. દુકાનદારો છે. એ બજારો છે. હિંદી બાળકો માટે કોઈ સ્કૂલ કે માનસિક વિકાસ માટે હાયબ્રેરી વગેરેનું કંઈ સાધન અહીં જોવામાં આવતું નથી.

રેલ્વેમાં રંગભેદ

આ પ્રદેશની રેલ્વે કેનીઆ-યુગાન્ડા રેલ્વે દહેવાય છે. તે રેલ્વેમાં ગોરા નોકરની પેન્શનેબલ સરવીસ ખરી પણ હિન્દીની નહિ. એક હિન્દી નોકરે ગમે તેટલા વરમ નોકરી કરી હોય તો પણ તેને એક મહિનાની નોટીસથી છૂટા કરી શકે. રેલ્વે ક્વૉર્ટરમાં પણ હિન્દી અને ગોરાને રહેવાના ભેદ નવારે ખરી રીતે આ રેલ્વેમાં હિંદીઓએ જ આરંભમાં મોટા ભોગો આપ્યા છે. આજના સમયમાં રેલ્વેમાંથી હિંદીઓના ઘણા મોટા રટાફને કરકસરના બહાના તળે કમી કરવામાં આવે છે. રેલ્વેની નોકરીમાં મોટે ભાગે અરોતર પ્રદેશના પટેલ ભાઈઓ છે. અહીં કેટલાક પટેલ ભાઈઓનો પણ મને ખરિચક થયો હતો.

આ તરફના નેટીવો

સારાય આફ્રિકાના મૂળ વતનીઓ-નેટીવોની આમડીનો રંગ કાળો સીમમ જેવો, હોઠ જડા ને હંચ અર્ધા ઇથના વાકડિયા કાળા સમ્મર વાળ હોય છે: પછી પ્રાન્ત અને સ્થાન ભેદે કોઈ સ્થળે નીચલો હોઠ જડો, કોઈ સ્થળે ઉપલો, શરીરનો બાંધો મજબુત, પણ દેહની ઊંચાઈ નીચાઈમાં થોડા ફેરફાર સિવાય રંગ, વાળાદિમાં એક જ સરખું મળતાપણુ હોય છે અને તે પુરાણોમાં આવતું પ્રાચીન અનાર્ય જાતિના વર્ણન માથે જરાખર મળતું અથવા છે.

આ સ્થળ રેલ્વેનું હેડક્વૉર્ટર, મોટું જાંઠરાન હોવાના સખબે નેટીવો પણ કોઈ નોકરીમાં તો કોઈ ધધાસર જુદા જુદા જીલ્લામાંથી આવી વસેલા જોવાય છે.

કરકેસરની ડુકાનો

હિંદી દુકાનદારોના માણસો દુકાને કંઈ ચીજ લેવા આવતી નેટીવ સ્ટ્રીઓને ખુશ ગણવા કંઈ કંઈ પ્રકારની ચેજાઓ કંઈ છે મોટે ભાગે આ નેટીવ પ્રજામાં સિગાર પીવાની ખૂબ શોખીન હોય છે, તેથી એવી થોડો તમાકુવાળાઃ ક્રીસ્ટી સિગાર ખાસ આ ક્ષામ સુદરીઓને ખુશ ગણવા વળાવી તેઓ આગળ પાછળ તૈયાર રાખે છે ને મોઢા લઈ લીધા પછી દુકાનદારનો માણસાતેની સાથે મીઠી મસ્કરીબર્ચા વાક્યો બોલી મિગરેટ મસ્ત આપી, દિવાસળી સળગાવી તેના મોઢા આગળ ધરે છે. તે નેટીવ—સૌ પોતાના મોંમાંની મિગરેટ તે સળગતી દીસમળી ઉપર મરી મળવાને છે ને પછી ખુશ થતી ચાલી જાય છે.

આ દૃશ્ય મ એક વખત એક દુકાને જોયું. પછી મેં પેલા દુકાનદારના માણસને પૂછ્યું કે: 'આમ દિવાસળી તમે સળગાવી તેના મોં પાસે ધરે તેના કરતા બાકસ તેને સળગાવવા આપી દો તો તમારો એ સમય પણ બચી જાય.'

જવાબમાં તેણે કહ્યું કે: 'તેમ કરીએ તો નો કેટલાંય બાકસો સાજ પડે ગેય થઈ જાય-તે લોકો નજર ચુકાવી લઈ જાય આ તો સળગાવી દહએ એટલે મોત આપ્યું ગણાય ને બાકસો પણ બચી જાય.'

આ યુક્તિ જાણી હું હેરાન પામ્યો ને એ મમજી શકાયું કે હિંદી મગજ હેતુ સાધવામાં કેટલી ક્રીજવટથી વિચાર કરી રહે છે.

પ્રદક્ષિણા

બીજે દહાડે માર્ગનો V. H. & Co નો પેટ્રોલ સ્ટેન્ડની બેન્ચ આફ્રિકાના મેનેજર મિ. રાવ સાથે અમે દરોગા હોયની ફરતી પ્રદક્ષિણા કરી. યુરોપિયન રેસિડેન્સી બેઠ.

ત્યારપછી બાઇ-વહાલદાસબાઇએ મોટર તૈયાર કરીને અમે ૧૦ માઇલને અંતરે મોઢા નામક રથને ફરવા ગયા. ત્યાં મોટાબાઇની ઝનેરી છે. માતઆક દુકાનો છે. બાઇલીલાધર મુંદરજીને ત્યાં બેઠા ને મોઢી રાતે ત્યાંથી પાછા દરોગા આવ્યા.

હવે ઇસ્તન પ્રોવિન્સનું પર્વટન પૂરું થયું, મારે અહીંથી પાછું
ઇસ્તન જવાનું હતું પણ આજે વધ્યભાગનાપણે આગ્રહ રી મને

શ્રીમાન શેઠ રામજી લલાલાઈ (પારોલીયર ઠાકન દલાલ-ઇસ્તન)
રાહી નાખેલા અમ નાગોળગેગ તરફ લાઈ ગોરધનનામ ધરમશીને
મળવા ગયા પણ તે લાઈ ઇસ્તન ગયા હતા (તા ૧૭-૭ ૩૨)

ભાગ લગવો યતો રમણિય પુષ્પો, જગવો નિહાળતા ને ગાંગજી
ખેલ સાથે કમ્પાલા વિષેની વાતચીતો કરતા માનના ૪ વાગને કમ્પાલા
આવી પહોંચ્યા

ક મ્પા લા

જીન્મથી કમ્પાલા લગલગ પચથી ૬૦ માઇલ ધાય છે મન
૧૯૩૦મા વિઠોરિયા સરોવરમાંથી જન્મતી નાઇલ નદીના મુખદ્વાર પર
પૂલ બધાયા પછી જીન્મ—કમ્પાલા વચ્ચેનો દ્રાશીક મરણ થઇ
પડ્યો છે એ પૂલ બધાયા પહેલા વહાણો અને ફેરી મોટીથી
વહેનાર ચાલતો યુગાન્ડાનું છેલ્લું રેલ્વે સ્ટેશન છે

કમ્પાલા એ યુગાન્ડા પ્રિવિન્મનું વેપારનું મુખ્ય સેન્ટર છે
કાટન બીજનેસ માટે મુખ્ય સેન્ટર જીન્મ ને તે પછી બીજે નંમરે
કમ્પાલા ગણાય છે જીન્મમા કાટન ખરીદનારી તથા દલાલોની જે
હિંદી કમ્પો છે તેની બ્રેન્ચ ઓફિસો અહીં પણ છે

હિંદી વસ્તીમા ખોળ, ખેલ, લોહાણા, વાણિયા, બ્રાહ્મણ ને
કારીગર વગ મુખ્ય છે હવેના મમયમા ગરીબ વર્ગ ધીરે ધીરે
ઓછો થતો જાય છે

રોક અલીદીના વીરાગમથી ખોળઓ કા કાનજી ભોજીજી,
વેનલ્લામ મૂનાણી અને પોપટલાલ કાળીદામથી મધ્ય કાર્કિયાધોડ
તથા પારવ્વર સ્ટેટના લોહાણા ભાઇઓ આ પ્રેરિન્નમા આવી વસ્યા
હોય એમ જણાય છે

પટેલ વર્ગ ઝળવાયેલો છે ખોળ મુવાનો પણ ઘણા ખરા હવે
ફળવાયેલા જોવામા આવે છે લોહાણા ભાઇઓના હાથમા મુખ્યત્વે
કરીને કાપડનો વેપાર છે હોઇમા કાટન કપડી તેમજ ભાઇ પોપટલાલ
કાળીદાસની જીનેરીઓ છે લોહાણામા થોડા મુવાનો અહીં નવા યુગના
જમાનાને બાણી શકે છે એતનું પરન્તુ તેઓ જે માને તે સ્વતંત્રપણે
વ્યવહારમા મૂકી શકે એવા સંજોગો એમના હોતા નથી

લોકાણા મહાજન સંસ્થા છે. તેને અંગે-એક પ્રયિકાગ્રમ છે. તેમાં અતિથિને રહેવાની સ્વચ્છતા રાખેલી છે. એક લાયબ્રેરી તેજ બિન્ડીગમા છે. બેની સાથે ૨૭.૫૫. કાનાણીનું નામ વેડ્યુ છે. સવ ૧૯૩૪ થી અહીં એક બોર્ડિંગ સંસ્થા પણ ચાલુ કરવામાં આવી છે.

ખોજન ભાઈઓના હાથમાંથી હવે વેપાર ઓછો થતો વધતો છે. થોડા પટેલ ભાઈઓની દુકાનો છે તે મિનાય પટેલ ભાઈઓ. બધા ટાટન ફર્નિચર, બકિલોની, બેન્ડિસોમા, સ્ટુલો આદિ ખાતાઓમાં મોકરી કરે છે ગાજકાર્યાદિ, પબ્લીક-ગ્રાહર કામોમાં મુખ્યત્વે પટેલ ભાઈઓ રસપૂર્વક ભાગ લે છે. કેટલીક જાહેર સીલચાલોમાં તેઓ મુતસદી તરીકે દીપે છે.

જીન્ન વગેરા અહીં બોમ્બે રાજને અપવાદ ગણીએ તે હિન્દીઓને રહેવાના પ્લોટ બહુ મગવડભર્યા નથી ગેરા લોકોનો વખવાદે તે પ્રત્યેક વખે Hilly land ઉપર હોય એ સ્વાભાવિક છે.

યુગાન્ડામાં અમમ મર્ક થયેલો કરતા કમ્પાલામાં હિન્દીઓની વસતી વધુ પ્રમાણમાં છે. યુગાન્ડામાં મોટામાં મોટું આ શહેર છે અહીંના હવાપાણી જીન્ન કરતા સાગ નથી. હમણા એક દાયકામાં આ શહેરમાં ઘણા સુધાગવધારા થયા છે બે કે તેની વચ્ચે કાઠિયાવાડી ભાઈઓમાં વધુ પ્રમાણમાં થઈ હોય એમ ન કહી શકાય.

જોગ ભાઈઓનાં તે ત્યાં લુઓ ત્યાં સ્ટુલો, કલમે, ખાનગી આદિની વ્યવસ્થા હોય જ. ત્યાંથી જોઈ કરતા પ્રકૃતમ જોઈવણા છે.

પટેલોની પણ કલમે, સોમાયટીઓ તેમજ રમત ગમતનાં સાધનો સુવ્યવસ્થિતપણે છે.

મગાન્ડા-નેટીવ

યુગાન્ડા પ્રોવિન્સમાં મગાન્ડા જાતિનો એક નેટીવ રાજ છે. તે નેટીવ રાજને 'કુબાકો' કહે છે. કુમ્પાલાથી ૨ માઇલ દૂર નેટીવ ટાઉન છે તેને 'મિન્ગો' કહે છે. ત્યાં મીશન હોસ્પિટલ મેડીકાલ કોલેજ છે અને તે આખા યુગાન્ડામાં સુપ્રસિદ્ધ છે.

બુગાન્ડાના રાજા—આ મગાન્ડા જાતિના ‘કુબાકો’ની સ્થિતિ આજે કાઠિયાવાડના સામાન્ય તાલુકદાર કરતા પણ નપાવટ જેવી થઈ રહી છે. પ્રથમ કોઈ પણ હિન્દી ‘કુબાકો’ને છૂટથી મળી શકતો હતો; પણ હવે તો પરવાનગી મેળવવી પડે છે અને પરવાનગી મળે તો પણ યુરોપિયન એ ડી સી ની હાજરીમાં જ મુલાકાત થઈ શકે આવા બંધનો મૂકાયા છે હિન્દીઓને પ્રથમ Free hold જમીનો મળી શકતી હતી હવે નથી મળી શકતી દિન પર દિન નવા નવા કાયદાના બંધનોએ ‘કુબાકો’—હાલનો નેટીવ રાજા માત્ર નામનો બની રહેલ છે ટાઉનશીપ અને ગવર્નમેન્ટને ઉપયોગી જમીન સિવાય આ ઓવિન્સમા જમીનોના માલિકી હક્ક આ મગાન્ડા નામક નેત્રીવ જાતિના ‘મગાન્ડા’ પ્રથમથી જ Ruling Nation રાજકર્તી ગણ છે આખા આફ્રિકા ખંડમા નેત્રીવ જાતિઓમાં શુદ્ધિમાનમાં શુદ્ધિમાન જો કોઈ જાતિ હોય તો આ મગાન્ડા જાતિના નેટીવો છે મગાન્ડા જાતિના બાળકોને કેળવણી આપવા માટે કિશિયન મિશનરીઓ તરફથી સ્કૂલો, હાઈસ્કૂલો વગેરે ચાલે છે તેમાં અગ્રેજ કેળવણી સાથે હુબર ઉદ્યોગ પણ શીખવાય છે તેમને કિશિયન બનાવાય છે આજે ધણાય મગાન્ડા યુવાનો અગ્રેજ કેળવણી લઈને બહાર નીકળ્યા છે મગાન્ડાઓની ગૃહસ્થશક્તિ ધણી સારી હોવાથી અત્યેક હુબર તેઓ જલદી શીખી લે છે તેઓનામાં રાજકર્તી કોમ તરીકેનું હજી અભિમાન છે વિશેષ—મિડી વાણી ને નજરતા તે મગાન્ડાના આપની જ છે આ જાતિનો ખોગક મુખ્યત્વે ઠરીને કેળા છે હમણા હમણા આ મગાન્ડા જાતિમાં કહેવાતા મુધારાનો વા વાયો છે

મગાન્ડા-જેઓને કેડ જાડી કેળાડવાનો શોખ હોય છે કેડથી નીચે બબ્બે ચાર ચાર કમડા-કીકોઈ આદિ પહેરી ઉપર ‘કિટાબડો’—પટ્ટો પાથે છે બપોનીસ રંગીન કેનસી વસ્ત્રથી બદન, માડી, ગણીઓ જેવું મવન શીવડાવી શરીરને આભાદિત કરે છે હાથમાં

રેશમી રૂમાવ સાથે હાલતી-મદમાતી ચાલે ચાલતી આ મગાન્ડા સ્વામ મુદરી સૌનું ધ્યાન ખેંચી રહે છે ફેશનમા ચડ્યા પછી આ નેગીવ સ્ટ્રીઓમા નૈતિક મધનો દીલા પડ્યા છે

તેમાનો ફેળવાયેનો વગ હિન્દમા ચાલતી સ્વરાજ્યનો વડતનો અભ્યાસ કરી રહ્યો છે પોતાની હાલનો ગિયતિ પણ તે વર્ગ બગતર સમજે છે એમ તેમાના કેવલાક ફેળવાયેનાઓની માથેની વાતચીતથી હું જાણી શક્યો હતો

હિન્દીઓ વિરુદ્ધ પ્રચાર

પાદરી મીચનગીંગો હાઈસ્કૂલોમા મગાન્ડા બાળકોને હિન્દીઓ વિરુદ્ધ ભભેરે છે એમને એવું મમજાવવામા આવે છે કે ભુઓ હિન્દીઓએ આ દેશમા આની તમારા માટે કશું કર્યું નથી પરંતુ ઉત્તર તમને પૈમેઝથી ચૂરી લીધા તેઓ ઝોણુ આપી તમને કો છે-દગા ફટકા કરે છે પરંતુ અમે તો તમને ભણાવી ગણાવી લાયક બનાવીએ છીએ તમે માદા પડો ના તમારે માટે હોમ્પોટાનો ઉભી કરી અને બજેટમા ખોટ આવી ના તમારી ઉત્તિ માટે દબરો પાઉન્ડ વિનામતથી આપ્યા ગાંધે અમે તો તમારે ભલું કરનારા છીએ પરંતુ હિન્દીઓએ તમારે માટે શુ મ્યું ? ઉપરાંત મીંગ કટલાક આશોપો પણ હિન્દીંગો ઉપર ખોટા માયા મૂકી રલા છે આ રીતે હિન્દીઓ વિરુદ્ધ એરી પ્રચાર ગપ ત્યાના પાદરીઓ એમના નેગીવ શિષ્યો મારફત કરાવી રહ્યા છે હિન્દીઓએ આજના સમયે કશું નો સમજાવ તો પૂર્ણપણ નેગીવોનો વિશ્વાસ સપાદન કરવાની જરૂર છે અને એમા જ એમની જાની સનામતી સમાયની છે

વિચિત્ર ડાયલૉગ

આ પ્રદેશમા મીચન સોસાયટી તરફથી ચાલતી હાઈસ્કૂલોમા એક નેગીવ Chief મામી સાથે એક ડાયલૉગ જોવાની તક મને મળી હતી ડાયલૉગ હાઈસ્કૂલના નેગીવ વિદ્યાર્થીઓ ભજ્પતા હતા જેમા એક-ધનિયાની-હિન્દુ ફુકાનદાર બન્યો હતો જે સ્વધરના પહોરમા

એક નાનીશી પેતડી, ચરીર ઉધાડો, દાઢી વધી મથેલા, માથે ચોટલી
કમરગ થાય, આખો માડમાડ જાણે ઉધડતી ચુસ્તી જેની હાથમાં
દાતણુ લઈ માગીની લીંત ઉપર પનરા છાંછ દીધેની દુકાનના
દરનાજ ઉપર મોઢામાં દાતણુ ખોતી ખો ખો કરે છે, ત્યા જ થુંકે
છે હા હા ન્કરી ઉલ ઉતારે છે ને તેની સ્ત્રી પણ મહા ગભ
સ્મરપમા આમતેમ આટા બારે છે બે પાચ ગદા બાળકો ફરે છે આ
સમયે એક નેત્રી-સ્ત્રી-પુરુષ 'કીકાઈ' લેવા આવે છે આ દુકાનનાર
ખનિયાની દાતણુ કરતો ઉભો ચંપ કીકાઈઓ ખતાવે છે મહા
માથાકૂટે કિમ્મતમાં હા ના કરતા એકની કિમ્મત નક્કી થાય છે
તે કીકાઈ કાગળમાં વીંગી બાધી આપવા દુકાનનાર પોતાનો એક માણસ
જે બહાર ખુમચાપર બેઠેલો છે તે તરફ ફેરે છે ને દુકાનનાર પોતે પેના
નેટીવ જોડાને વાતો કરાવે છે પેલો છોકરો મોત્રી કીકાઈ બાલુના
ખાનામાં સેરની દઈ તેને બહે નાની કીકાઈ બાધી દ છે તે નેટીવ
દપતી થિર જઈ પેલી કીકાઈ હાથથી ઘરો જીએ છે તે નાની પડવાથી
ખાજ તે દુકાનનાર પાસે બદલવા આવે છે દુકાનનાર તેને ગાળો
બાડી કાઢી મૂકે છે

આવા બે ત્રણ પ્લોટો તે કારણોગમાં લજવી ખતાવ્યા તે
બધા હિન્દીઓ વિરુદ્ધ પ્રચારવાર્ય કરનારા હતા તેઓ હ મેશ નેત્રીને
ઉપદેશ દે છે કે હિન્દીની દુકાને તમારે કંઈ ખરીદના ન જવું ને
હાથ જો જવું પડે તો તેની કિમ્મત તે કહે તેના કરતા અરધી
કિમ્મતે માગવું આવું વિષમય વાતાવરણ હિન્દીઓ માટે આ
પ્રદેશમાં ઘેરાતું જાય

વેપાર કળા?

હિન્દીઓમાં સંગઠન જોઈએ તેવું નથી હિન્દી વેપારીઓની
વેપારી સિન્ડીકેટો કે સંસ્થાઓ ક્યાય ઉભી થાય તો પણ તે નભતી નથી
હવે તેનાથી તદ્દન ઉલટું જોરા વેપારીઓનું એક ઉદ્ધારણ
આપવું ઠીક થશે

૧. યુગાન્ડામાં પેટ્રોલની ખપ જગ્ગર પ્રમાણમાં છે. કોટન ટ્રાન્સપોર્ટ, મોટરકારો વગેરે સર્વમાં પેટ્રોલ પ્રથમ નોટએ. આ પેટ્રોલ વેચનાર ત્યાં ત્રણ કંપનીઓ છે. રોય કું., બરમા પેટ્રોલ કું. તથા એક અમેરિકન કું. આ ત્રણે પેટ્રોલ વેપારી ફર્મો યુગાન્ડામાં સર્વ સ્થળે પ્રથમ વગદાર હિન્દી વેપારીઓને એજન્સી આપતી ને પેટ્રોલ ફેડીટપર વેચાતું. આમાં કમીશન ઉપરાંત 'લીફ્ટ' વગેરેમાં એજન્ટોને મારૂ ચાન્સ મળતું. આ બીના તે કંપનીઓના ખ્યાલ બહાર પણ નહોતી. તે માટે કેટલોક મમય થયા આ પેટ્રોલ કંપનીઓ વિચાર ચલાવતી હતી. અંતે એ ત્રણ કંપનીઓની સિન્ડીકેટ થઈ એટલું જ નહિ પણ યુનીયન થયું છે. જોઇન્ટ બીઝનેસ ચાલે. ફેડીટપર પેટ્રોલ કાઢને નહિ આપવાનો ઠગવ કર્યો એજન્સીઓ અપાયલી બંધ કરી ને હવે જોઇન્ટ કંપનીથી એ મર્વ કામ ચાલે છે. યુનીયન થયાથી જુદી જુદી ઓફિસોનું ખર્ચ બચી ગયું, દરિદ્રાઈ અટકી ને વેપાર ગંડેથી થવા લાગ્યો. ઇન્ડિયન વેપારીઓ આવ્યા દાખલાઓ નજરે જોવા છતાં ને ઉપરથી પણ ધડો લેતા નથી એ ભારે અફસોસની બીના છે.

ઓમ્બો રોડપર

શ્રીમાન બાર્ડ પોપટભાઈ કાળીદાસ ને હું આફ્રિકામાં આવતાં એકજ ડેટીમરમા હતા. હું સાઉથમાથી યુગાન્ડામાં પહોંચું તે પહેલાં એ ભાઈ સ્વદેશ લણી રવાના થઈ ગયા હતા. ઇસ્ટર્ન પ્રોવિન્સમાં મને વધુ સમય લાગી ગયો. મારી રાહ જોઇ ભાઈ કાકુભાઈ કાળીદાસ અને ભાઈ રૂગનાથ જોરાજ કે જેના ઉપર યુગાન્ડા પ્રોવિન્સના પ્રવાસની મજાનો મદાર હતો; તે ભાઈઓ પણ સ્વદેશ રવાના થઈ ગયા એટલે હવે અહીં વધુ મમય ગાળવાનું મારે માટે નકાસું જેવું હતું. બાર્ડ વલ્લભદાસ કાળીદાસ અહીં હતા. મારે ઉતારે તો મારા એ ભાઈને ત્યાં જ હોય! એ ભાઈએ પોતાના ઓમ્બો રોડપરના બજા મકાનમાંનો એક અલાયદો ખડ મને રહેવા

માટે કાઢી આપ્યો હતો એને ત્યાં મને પગથાનો ભાસ નહોતો થયો. ભાઈ વનભદ્રામ પકા બીજનેસમેન કોટન લાઈનના ઉડા અભ્યાસકે મને મળેલી અશ્વદત્ત બેટને નિગમતા આ ઘોરખો રોડપરનું ભવ્ય પ્રમન અનર્નિશ આખ મામે ખડુ ગહે છે.

મહાજનશ્રીની સ્વાગત સભા

અત્રેના શ્રી લોહાણા મહાજનશ્રીની જનગલ સભા અહીંના શ્રી લોહાણા પચિમશ્રમમા શ્રીમાન રોડ નાગજી કાનજીના પ્રમુખપદે તા ૪-૮-૩૨ ના સાજના પા વાગતે મળી હતી. હજીના શ્રી વિદુનદામ દનાન તેમજ અમાકાથી ભાઈ વદાવન મનજી પણ આવ્યા હતા. મદ હુ મલાના કામગજના પેપરમા પ્રગટ થયેલા વિસ્તૃત હોવાનો આગશ નીચે મુજબ.

પ્રાગભા મત્રાશ્રી મોતીનાલ ભાઈએ ભાઈ ડોસાણીનો પગિચા દરાવતા કહ્યું કે ભાઈશ્રી ડોસાણીનો પગિચા કરાવવો શો હોય? એ વિદ્વાન બધુએ અહીં આવી આપખને આભારી બનાવ્યા છે. ભાઈ વિદુવદાસ બોક્કરે કહ્યું કે પત્રકાર એટલે માગદર્શક સાચો. પત્રકાર સિદ્ધાંત માટે મોટા ચમગધીની પણ રોડમા ન દબાવે! ભાઈ ડોસાણી એવા જ એક પત્રકાર છે એમણે સિદ્ધાંતને ખાતર અતિ સમટો સહન કર્યા છે. વગેરે ઘડી ધ્રુવ આફ્રિકા કોન્ફરન્સ કમ્પાલાને આગણે બોલાવવા અપીલ કરી પત્રી મપ ને મગફળને અંગે વિવેચન કર્યું.

ભાઈ વલ્લભદાસ કાળીદામે જણાવ્યું કે પત્રકાર તરીકે આ પ્રત્યમા ભાઈ ડોસાણી પહેલા જ છે એમના સ્વતંત્ર વિચારો માટે મને અપૂર્વ માન છે. પછી એ ભાઈએ યાત્રિના જૂતપૂવ ઇતિહાસને ઇકનતા પચિમશ્રમ લાવમેરી તેમજ ગમત ગમન માટે ખરીદાવણી જમીનની રજીસ્ટ્રી પચિત કરા.

પ્રત્યુનરમા ભાઈ ડોસાણીએ મહાજનશ્રીએ કરેલા સત્કાર મેં આ નાગ માંયો યાત્રિના ઇતિહાસ વિષયક મુલ્ય વિવેચન કરી, એને

જાતિયે અસ્મિતા જીવત રાખવાનું માધન જણાવી 'અંતિદામિક' મદત્તા મિદ્ધ કરી હતી ઈ. આ. લો. કેન્દ્ર-સ્ત્રમની જરૂરીઆત દર્શાવી હતી: પછી જાતિ સુધારણા બોલી ફરીવાર મદાનજનશ્રીનો આભાર માન્યો:

અંતમા વયોવૃદ્ધ પ્રમુખશ્રી નાગજીભાઈ કાનજીએ ઉપમંદાર કરતા જણાવ્યું કે: આપણા વિદ્વાન ભાઈ ડો.માણીએ પૂરતા વિવેચનથી આપણી ફરજો આપણને મમજતી છે અને આવા ભાઈના આગમન માટે આપણે આભારી છીએ ખરી વાત છે કે આપણા કુટુંબને સુધારવા આપણે હવે લક્ષ દેવું ઘટે. આ દેશમાં પ્રથમથી જ ભણેલા ભાઈઓ બહુ થોડા આવ્યા છે, તેથી આપણી મામાનિદ્ધ રૂઢિઓમાં જરાય ફેરફાર થઈ શક્યો નથી પણ હવે મમય આવી લાગ્યો છે. જગ્યા ત્યાંથી મવાગ જણવું જોઈએ ત્યાગપછી આપણી બહેનો પોતાનું મડળ ઉભું કરી રોડસમેયન ગોકંવે, મારે વાચન જે એવા સુધારાને આપણે પ્રોત્સાહન આપવાની ફરજ મમજતી જોઈએ. વિદ્વાન ભાઈ ડો.માણીને આવકાર આપવામા આપણે આપણી ફરજ યાત્રતી છે. તે આપણો પરમ ધર્મ છે આવા ભાઈઓના જ્ઞાનપાલ આપણે માટે બહુ ફાયદાદાર છે લાજ-પડદો ઓછો દગ્ગામા વધ અશક્ય જેવું નથી આજના મહેમાનોનો આભાર માનું છું વગેરે ઠગેલ વિચારો સુદર અનુભવી વાણીમા ગળું દબા હતા'

ભૂમિનો પ્રભાવ

ઈસ્ટર્ન, વેસ્ટર્ન ને યુગાન્ડા પ્રેવિન્સના પ્રવાસથી મને એ જણવામા આવી ગયું કે યુગાન્ડામા વેપારી સસ્થાન વસાવનાર શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ચોગેશ્વરના પરમ મિત્ર મુદાગાની વીરપ્રસૂતા ભૂમિના લોહાણા બધુઓ જ છે એમની વિવેકશુદ્ધિ, એમનો આતિથ્ય સત્કાર, એમના સાહસ, સાચા ક્ષત્રિવને શોભતી ટેક-વટ અને જ્ઞાન મહેનતનો નેટો જડવો મુશ્કેલ છે સૈદરાષ્ટ્રના મધ્યભાગમાથી કેટલોકે અસંસ્કૃત વર્ગ પણ આ તરફ આવેલો જોવાય છે

૧ લાઇ પોપટભાઈ કાળીદાસ, જ્યસમલાઇ પુરુષોત્તમ, ગોકળદાસ
ભાઈ, પુરુષોત્તમ મૂળજી, વલ્લભદાસ શુવગજ, નાગજીભાઈ કાનજી
જેવા અહીંના લોક સમાજની સોભા છે

ધરત આક્રિષ્ટના પ્રવાસના અનુભવોથી મૂળ વતન 'સલાળા' કે
એવું જ ખીજી ગામનું નામ સાબળતો ત્યાં પગથિયું ચડીને પણ સમજ
વેડકવાનું મને દીક ન લાગતું સ્થાળીપાક ન્યાયનુસાર અહીંની એકાદ
અનુભવ ન હટકે ટપકારી લઈ

જી પી કાનાણી પુરતકાલયના સેક્ટરી લાઇ તુલસીદાસ ને હ
એક દિવસ નેટીન ગાઉન-મેન્જો જોરા ગયા આપણા હિન્દી લાઇઓની
ત્યાં દુકાનો છે ત્યાંથી પાછા ફરતાં હોતે એક લાઇને ત્યાં લાઇ
તુલસીદાસ મને લઇ ગયા એનો નામાર્થ થતો હતો કોંધીનાલ પણ
સાવ હા માટલા જેવો !

ગાયકવાડી મધ્ય કાઠિયાવાડના દેનાતા કન્યાવિક્રયી લાગતો એ
વતની અમે એની દુકાનમાં પ્રવેશ્યા એણે ન કહ્યું 'આવો', ન કહ્યું પૂછ્યું
કે નવા આગતું લાઇ કોણ છે ? ન પાણી પીવા સગ્યો વિવેક કર્યો
ન બાપડા ઉપર બેઠવાનું કહ્યું એ તો નરમ પાણીની રબ્બરની
કાચળી પગપર મૂકી શેક વ્યાં કરે ! જે મારે સાથીદાર એના
ઉતરેલા હાલ્લા જેવા મહેગ તરફ જોયા કરીએ હાટમાં એના બેચાર
ફરફરિયા જેવા સતતિષન આમતેમ આટા માગતા હતા. એકને
ઉંચું રાખી તે પડી ન નવ માટે ખીજા હાથથી આધાર આપ્યો
હતો અમે નિર્ભય થઇ વચ્ચે કલ મામેના બાપડાપર બેઠા અમારા
દેશમાં સાદી આન્યવાણીમાં કહ્યું છે કે

આવ્ય નદિ આલ નદિ ન્યા નદિ નેનનમાં નેહ.

તે ધર પ્તી ન નાઇએ બને કચન વરમે મેદ

હું તો આ સ્વમાની બુમિમાં જન્મેલો મને વ્યાપી ગઇ હું મારા
સાથીદારના મ્હો સાચુ જોયા કરે, તીરછી નજરે આ નેતીર-દાઉનના
નગરે ૫ અવસોક પછ એનું ફેરાદ મ ન હશે ! હું દટાજેલ

સાથીદારને નેત્રસંકેત કરી ઊડી નીકળ્યો તો મેં એ નંગ ખોલે વ
 શાનો ? પછી મને જણાયું કે : એ જાતે કંગાળ નહોતો, પણ
 એનું સંસ્કારવિહોણું હૃદય કંગાળ હતું. જૂમિનો પ્રભાવ ! આવાં નવરત્ન
 વીંટીનાં નંગો (!) આ તરફ હજુય કોઈ કોઈ દેકાડે ગોઘ્યાં મળી
 આવે ખરાં !

ન્યારે એ જ નેટીવ-ટાઉનમાં એક અન્ય લાાઈને ત્યાં જતાં હજી
 દુકાનમાં અમે પગ નથી મૂક્યો ત્યાં ઉદાસબેર ઉભા થઈ અમને ખેસવા
 આસન આપ્યા પછી તુરત જ ખજર અંનરથી ખુખીભરી રીતે
 પરિચય કરી લઈ, ચાહપાણીથી મતકારી અમને અનન્ય પ્રેમભાવે
 આંજી દીધા. એ સુદામાની જૂમિનો વતની હતાં !

મ. ગાંધીજી પણ સુદામાની જૂમિમાં જ જન્મ્યા છે ને ?
 એક જ જાતિમાં આટલા પ્રકૃતિ વિરોધાભાસનું કાળ જન્મજૂમિનો
 જ પ્રભાવ ! એ સિવાય અન્ય કશું કદી શકાય નહિ.

કમ્પાલાથી રમીગી

મસાકાથી લાઈ વંદાવન મને અહીં મળ્યા, ત્યારે સુધવાર—
 શુક્રવાર (તા. ૧૦-૧૧ સુધી) સુધી તેમની પાસે પહોંચી આવીશ
 એમ મેં કહ્યું હતું. તા. ૧૦-૮-૩૨ ના લાઈ ગીરધગવાલ મહેતા
 મોટર-લોરી લઈ મસાકાથી આવ્યા અને રાતના તેની માથે મસાકા
 મારે જતું એવો નિશ્ચય કર્યો; પરંતુ રાતની મસાકરી મારા જેવા
 અસ્વસ્થ પ્રકૃતિવાળાને સુખભરી નહિ થાય એવી સુચના મારા
 સન્નિમત્ત લાઈ પુરૂષોત્તમલાઈ મૂળજી તરફથી ચતા મને પણ તે
 વ્યાજબી લાગી. લાઈ પુરૂષોત્તમલાઈએ મને કહ્યું કે : ખીજી કંઈ
 સુખભરી વ્યવસ્થા નહિ થાય તો ટેકસી લાડે કરી હું તમને અમયસર
 ત્યાં પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરીશ.

સવારના થી લાઈ પુરૂષોત્તમ મૂળજીએ ખાસ મોટર-ટેકસી
 લાડે કરી કમ્પાલાથી ૨૩ ગાંધી દૂર મસાકાને રસ્તે 'ગારે' કરીને

ટાઉનશીપ છે-તેને 'મ્પીગી' કહે છે: ત્યાંસુધી અમારી સાથે અમને મૂકવા આવ્યા. આ 'બાડે'માં ગઢકાનિવાસી લાઇ જીવણદાસ-લીમણ 'પટેલ' તરીકે ઓળખાય છે. એને ત્યાં આજે રનેહ-સંમેલન હતું. અહીં પાંચ લોકોહાણુ લાઇએ. ઉપરાંત બેઝામ તથા વહોરા-લાઇએ. વગેરેની દુકાનો છે. આજે 'બાડે'ના સર્વ હિન્દી લાઇએને 'પટેલે' જમણુ આપ્યું હતું, અને રાતના રનેહ-સંમેલન હોવાથી જીવણદાસલાઇએ અમને આગ્રહ કરી ધરાર રોક્યા. રાત્રિના ગામ લોક-એકઠું થયું. ત્યાં વેપારી સંગઠન ઉપર લાપણુ આપ્યું. સવારે ધી અરકન્દાઇલ કંપનીવાલા લાઇ કાશીલાઇ પોલ સહકુદુમ્મ પોતાની મોટરકારમાં મસાકા જતા હતા, તે અમને સાથે તેડી ગયા-શ્રી. પુરુષોત્તમલાઇ ત્યાંથી પાછા કમ્પાલા ગયા.

મ્પીગીથી મ્પરારા

મસાકા અહીંથી ૬૨ માઇલ દૂર થાય. રસ્તામાં પટેલ કાશીલાઇના કુદુમ્મ સાથે અમારી મુસાફરી સુખભરી થઇ પડી. કારણ કે આ દેશમાં પટેલ બહુઓનાં ઘેરાં લાંબા ધુંધટામાં પૂરાઇ નથી રહેતા, પણ તે બહાને મોઝામા ઉતરનાં જ દૂર. ફેંકી દે છે. પટેલ સિવાય ઇતર હિન્દુ કેમો અહીં પોતાની સ્ત્રીઓને ધુંધટામાં પૂરી રાખી સ્ત્રિની શુદ્ધ હવાથી વચિત રાખવામાં પોતાનું ગૌરવ સમજે છે. એટલા માટે તે સૌથી પછાત છે. બપોરના ૧૨ાં વાગતે અમે મમાકા પહોંચ્યા. (તા. ૧૧-૮-૩૨)

લાઇ વંદાવન વેસ્ટર્ન પ્રોવિન્સમાં મ્પરારાની હેડ ઓફિસે રહેતા હતા. તેઓથીએ પોતાની મમાકા ઓફિસે લખી, હું આવું કે તરત મ્પરારા મોકલવાનો પ્રબધ કર્યો હતો.

તે જ રાતના ૧૦ વાગતે લાઇલાઇલાઇ નામક એક પટેલની મોટર-લોરીમાં મ્પરારા જવા રવાના થયો. ઠંડીના અમકારા પખ હીક તેજ હતા તેથી કાકાથી,

ઝાકળદામભાષ્યે રસ્તામાં ટાઢથી રસણ કરવા એક બ્લાન્કેટ આપ્યું. એકાદ બે માઇલ માર્ગ કાપ્યા પછી ઝાઢવા માટેનું બ્લાન્કેટ ખોલતાં માલુમ પડ્યું કે બરાબર વયમાંથી જ એના બનાવનારે બે ભાગ પાડી નાંખ્યા છે. એટલે બેવડું કરીને ઝાઢનાં પણ પવનની મુમવાડી સોંસરવી શરીરમાં પ્રવેશી જતી. પછી ડબ્બલને બદલે દોઢીયું કર્યું તો પણ એ બ્લાન્કેટ તો કળ્યાણી બાપડીની પેઠે પોનાનો દડા છાડ્યો નહિ. એટલે પછી બોઇલરને ઠંડું ન પડવા દેવા દાથીજાપ મિગારેટોને બાળી ભસ્મ કરવાનું ચાલુ રાખ્યું.

ઢાઢીની ંદ્રિકા ખીસી હતી. કાઈ કાઈ વાર શરમાળ નવોદાની માફક તે વાઢળાંઓથી ઢકાઈ જતી. રસ્તામાં હિંમત પશુઓની આખની ધલેકટ્રીસિટી પણ ધણીવાર જોવામાં આવતી. આ પ્રકારે અવનવાં દરયો દેખાતાં. ભાઠાર ઘોડાની માફક ધીમી ગતિએ ચાલતી ભાઇભાલ ભાઇની ભેરી ફાલકે દર માઇલનો પથ કાપી મવારના ઝાવાગતે અરગ પહોંચી. અમે પણ ટાઢમા સોરાઇને કાચક્કા વળા ગયાં હતાં શ્રી. વંદ્રાવનભાષ્યે એ વખતે ચાલનો પ્રબધ કર્યો. તે પીને શતનો ઉત્તગરે ને થાક હોવાના મળબે લખાવી દીધાં તે સવારના ૬ વાગતે ઊઠ્યોઃ (તા. ૧૨-૮-૩૨).

મ્મ ૨૧ ૨૧

યુગાન્ડા-વેસ્ટર્ન ગ્રેવિન્સના અંકોડે ડીસ્ટ્રીક્ટનુ આ હેડક્વોર્ટર છે. ઇસ્ટર્ન ગ્રેવિન્સ ને યુગાન્ડા ગ્રેવિન્સ કરતાં આ વેસ્ટર્ન ગ્રેવિન્સમાં હિંદીઓની વસ્તી બહુ જ થોડી છે. અરગ દવાપાણી માટે સાડું સ્થળ છે. પાણીનો રંગ લાલ ને તે ફિલ્ટર કરીને પીવાય છે. વાપરવાનું પાણી પણ બહુ દૂરથી લાવવું પડે છે. થોડે દૂર એક નાનીશી મુદર નદી છે. અહીં લોહાણા બધુઓ, એકાદ બે પટેલો ઉપરાંત ઇસગાઇલી બોમ ભાષ્યોની ૧૫—૨૦ દુકાનો છે. પંખળીઓ પણ થોડા છે.

આ પ્રેવિન્સમાં મેસર્સ વંદ્રાવન પ્રેમજીની કુ-ફર્મ સુપ્રસિદ્ધ છે. શ્રી વંદ્રાવનભાઈ મનજી આ ફર્મના એક મુખ્ય સચાલક છે. આ પ્રેવિન્સમાં ભાઈ વંદ્રાવનની ભારે લાગવગ છે સ્પષ્ટતા, વ્યાપાર-કળાકુશળ તેમજ લાગણીનાળા યુવાન છે. આ પ્રદેશનો એનો અનુભવ વિશાળ છે. નહેર હીલચાલમાં આગળ પડતો ભાગ લેનાર-કેળવણી આદિના ભરમા હમેશા રસપૂર્વક શ્રમ લેનાર તરીકે તેઓશ્રી જાણીતા છે. તેઓની નસોમાં ખડા ભૂમિનુ વીરત્વ તેમજ સ્વમાની લોહી છે. સ્વભાવે આનંદી તેમજ મિલનસાર, વાચન વિશાળ છે. આ હીસ્ટ્રીકલને લગતુ એ ભાઈ પામેથી મેં ઘણુ જાણ્યુ છે.

ફિક ફીવર અહીંની ભૂમિમાં 'જવા' થાય છે તેનો ગગ ભૂમિના જોતો લાલ હોય છે તે મનુષ્યને કરડે તો શરીર સોજી આવે તે તાવ ચડે તેના ઉપચાર જો સમયસર ના થાય તો માનવજીવન જોખમાં જાય છે. આ તાવને અહીં 'ફિક-ફીવર' વહે છે.

કેથોલિક ચર્ચ

પોસ્ટમાન્તર પટેલ શ્રી હવે વગેરે ભાઈઓ સાથે સાજના કેથોલિક ચર્ચ તરફ ફરવા ગયા. Fathers પાદરી બાવાઓ પોતાની ફરજો બજાવતા જગનમાં પણ મગળ કરી કેવા સ્વચ્છ અને સુખી જીવન ગુમારે છે? એ માથે નિંદી જીવનને સરખાવતા હિન્દીઓ માત્ર જીવન શી નાખે છે-ગોગઓ જીવનજીવતા જાણે છે, એમ લાગે. ફાધરોની મુનાકાત થઈ એમની મૃદુવાણી, એમનું આદરાતિથ્ય અજન્મ ! ઈન્ડિયાથી આવનાર એક પત્રના એડીટર તરીકે ભાઈ વંદ્રાવને એ ફાધરોને મારો પગિયમ કગાળા ચર્ચ જોયુ, સિગારેટો પીધી થોડા Oranges મુમંખી-ફળો અમને આપ્યા આ જીરિયાના ફાઈન વાઈન માટે જોશ કરી તેનો ઉપકાર સાથે અમે અસ્વીકાર કર્યો. એ ફાધરોને Good Bye કરી અમે ત્યાંથી ફરતા ફરતા ઘેરે આયા.

આવતી કાલે કેવાલે સ્થળ જો યુગાન્ડાનું કાશ્મીર ગમ્યાય છે તે જોવા જવાનો વિચાર કરતા મતા.

લીમકાય 'મામી' Native Chief

લાઇ વંદ્રાવને અહીંના Native Chief 'મામી' વિષે મને વાંત કરેલી તેજ 'મામી' મોટરકારમાં લાઇ વંદ્રાવનની દુકાને કંઈ કામસર આવી ચડ્યા. આ 'મામી' જેવો બીમકાય મેં મારાચ આફ્રિકા ખંડની મુસાફરીમાં બીજો કોઈ જોયો નથી. કારમાં તથા માણસો સમાય તેટલી પહોળી મોટી સીટમાં તેઓથી એકલાનુ બીમકાય શરીર મમાયું હતું. એમનું વજન ૪૦૦ ગ્રામ જેટલે કે લગભગ આપણા દશ મણ જેટલું. દેખાવમાં આપણે મદાગાસ્કારની કથા કહેનાર વ્યાસજીએ લીમનું જે વર્ણન કરે છે તેજ જાણે અહીં પ્રત્યક્ષ જોતા હોઈએ એવું આપણને લાગ્યા ગિવાય ગહે નહિ. બે બોડીગાર્ડો જેવો નેટીવ નોકરોએ એમના શરીરને ટેકા દીધો ત્યારે માંડમાંડ કારમાંથી ઉતરી ને દુકાનમાં આવ્યા. ખજર અંતર પૂછ્યા, અને મને પોતાને ત્યાં લઈ આવવા લાઇ વંદ્રાવનને ખામ જવામણ કરીને પુનઃ એ જ રીતે બોડીગાર્ડોની મદદથી પાછા કારમાં બેસી રવાના થઈ ગયા. સદરદુ નેટીવ Chief 'મામી' જખ્ખર પગુધન ધગવે છે. અતિ વિચારક તેમજ શુદ્ધિમાન છે.

શિકારની સહેલ

આજે અમારે કબાલે તરફ જવાનો પ્રોત્સાહ નક્કો થયો હતો પરંતુ અપોર પછી બે વામને લાઇ એધવજી મમાયાર લાવ્યા કેઃ અહીંથી ૧૮ માઈલ દૂર 'ઇખાન્ડા રાડ' પરના જંગલમાં એક સિંહ ભરાયો છે અને તેને નેટીવોએ ફરતો ઘેરા લાવ્યો છે એનો શિકાર કરવા સરદાર મખખનસિંહને નેટીવો બોલાવવા આવ્યા છે. શિકાર જોવાનો આવો મોકા ફરીવાર પ્રેમવો ફુલ્લ છે. મરદાર મખખનસિંહે પણ આપણને લાઇ ડોસાણીને સાથે લઈ આવવા કહેવડાવ્યું છે. આથી અમે આજે કબાલે તરફ જવાનું મુખતવી રાખ્યું અને હું, એધવજીલાઇ ને વંદ્રાવનલાઇ, ત્રણેય જણા મોટરકાર લાઇ

સરદાર માથે શિકારે ગયા સરદાર મખખનમિય શિકારી તરીકે આ પ્રોવિન્સમાં મશહુર છે તેમજે તો એક મોટર-લોરી સાથે લીધી માથે હમેશ શિકારમાં એમની સાથે રહેતો એક નેગીવ મદદગાર ત્રણ ત્રણ રાઇફનો નયા તેને લગતા કારતુસો વગેરેથી સરદાર સંજ્ઞ થયેલા હતા અમારી દુડી ૧૮ માઇનપર તે જગલમાં પહોંચી સામસામા ફેળના વૃક્ષોના નન હતા તેમાં સિંહ લગાયલો છે એમ નેગીવોએ કહ્યું નેગીવોના નાગડો સ્ત્રીઓ સુદ્ધ હાથમાં લાલા લાડી લાકડીઓથી સંજ્ઞ થયેલા એમને ઘેરા ધારી બેઠેલા જોયા સરદારે પહેલા એમની બધી વાતો આજની લીધી હિંમત પ્રાણીઓના શિકારીઓની હિંસક પશુઓનું માનમ મમજવાની કેટલીક તીવ્ર બુદ્ધિ હોય છે તે અમે આ પ્રસંગે જાણ્યું પ્રથમ તો સરદારે અમને ફેળના વનની બાજુમાં ઉંચી ટેકરી ઉપરના વૃક્ષ ઉપર ચડી જવા સુચના કરી અને પોતે તે વનની ચોતરફ પ્રદક્ષિણ કરી ખૂન વિચાર કર્યા પછી એક બરાબર મુદ્દાના સ્થળ ઉપર સંઘળા મરગમ સાથે તૈયાર થઈ ઉભા પછી નેગીવોને મોટેથી હાંકો મરવા કહ્યું તે પ્રમાણે લાંબા ચતા હિંસક પ્રાણી ચીકાકુ ને ગર્જના કરી ન ગર્જના સાંભળીને સરદારે કહ્યું કે સિંહ નથી પણ ચિત્તો લાગે છે અને તે વાત ખરી પડી ચિત્તો જ હતો સિંહ મરતા આ પ્રાણી બહુ સમતાન હોય છે તે ગમે તેવા શિકારીના પગમાંથી આખાં છટકી જવાની પામેલિયત ધરાવે છે સરદારે પણ આજે આ ચિત્તાને શિકાર કરવાની ભારે સુકિત પ્રયુક્તિઓ વાપરી પરંતુ બે ત્રણ વખત એક વન-વૃક્ષરાજીમાંથી નીકળી પેટભર ભોય ભેગો થઈ વિજળીક ઝડપે બીજામાં ધુસી જાય અને સરદારના ધામાંથી અજબ ચાતુરીથી છટકી જાય આમ આ દૃશ્યતા ને સરદાર વચ્ચે ભારે હરિશ્ચંદ્ર ચાલી સાજ પડી અમ આ હિંસક પ્રાણી હવે હાંકો કરતા જો બહાર નીકળે ને મરે નહિ તો નેગીવોને ફાડી ખાય એવી બીક નેગીવોને લાગી તેથી સરદારના હુકમ અનુસાર સાજ પડી તેઓએ ફરીવાર હાંકો કરી ચિત્તાને બહાર કાઢવામાં પોતાની સલામતી ત

નેછ. સદરહુ ચિત્તો ત્રીજી વખત રહેજ ધાયવ થયેલો બચી ગયો. અમે મૌ રાતના ૮ વાગતાના સુમારે ત્યાથી પાછા મ્મરારા ભેગા થઈ ગયા

પણ આ પ્રસંગે શિકારીઓને પશુઓનું માનમ, તેમનો સ્વભાવ, તેમની ઢોંગાઈ, તેમની આદતોનો કેટલી હદ સુધી અભ્યાસ કરી તર્કશક્તિ વાપરરી પડે છે તેનો અનુભવ અમને બરાબર થયો. (તા. ૧૪-૮-૩૨)

અંકોડે ડીસ્ટ્રીક્ટના નેટીવો

૧. યુગાન્ડા-વેસ્ટર્ન પ્રોવિન્સનો આ અંકોડે ડીસ્ટ્રીક્ટ ઉઠ/૩ જેવો ને તેમા વસતી બહુ થોડી છે. આ તરફના નેટીવો બહુ ગરીબ અને એમનો મુખ્ય ખોરાક કાચા કેળા પકાવીને ખાવાનો છે તેને 'મટોફી' કહે છે. આ ડીસ્ટ્રીક્ટમા માત્ર ૨૦૦ જેટલા હિંદીઓ છે. રસ્તા ન્યાગે પાકા નહિ હતા ત્યારે આ તરફનો વેપાર-એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે માલ લઈ જવાનો માત્ર પગાજી (Coolies) થી ચાલતો, પણ રસ્તા પાકા થયા પછી હવે મોટર-લોરીઓથી ટ્રાન્સપોર્ટનું કામ થાય છે કપામનુ વાવેતર બહુ ઓછું; અહીંથી કમ્પાલા સુધીનું ટ્રાન્સપોર્ટનું ખર્ચ બહુ આવતુ હોવાનુ કારણ પણ કદાચ કપાસના ઓછા વાવેતરનું હોય.

આ તરફના નેટીવોમાં જે પશુધન-ઘેટા બકરા રાખે છે તેને 'મહિમા' કહે છે. તે આપણા દેશના ભરવાડ જેવા ગણાય વિશેષ કરીને આ 'મહિમા' જાતિના સ્ત્રી-પુરુષો ચામડાં પહેરે છે. સ્ત્રી પ્રરણેલી હોય તો ઉપરના ઉપરી ૨ ચામડા પહેરે ને કુવારી હોય તો ૧ ચામડું પહેરે. આ જાતિ કપડુ ભાગ્યે જ પહેરે છે સ્ત્રીઓનાં ઘરેણાં પીતલના વારા । પીતલના વારાનાં શુભળાઓ પગે પહેરે છે તે બગડી ન જાય તે માટે તેને કેળના પદ્મથી પીટી લે છે આ અંકોડે જાતિના નેટીવો યુગાન્ડા પ્રોવિન્સના કરતા જંગલી અવસ્થામા

છે જગતમાં ધાન-ડાલની તેઓ ડગ્ગા છે લગભગ દરેક સ્ત્રી પુરુષો નવાકુ પીના હાથમાં લાગી ચુકીઓ રાખે છે 'મહિમા' શરીર માખણ ચોપડે છે ને કેડ ઉપર ચામડુ વીંટાળે છે નાના મોટા પુરુષો હાથમાં લાવડી તો ગળે જ બીજી જાત જે પશુધન રાખનારી નથી તેને 'મિયાકાડે' કહેવામાં આવે છે 'મહિમા' અને 'મિનાકાડે' એ ધધાના બે વિભાગ પડેલા છે મટોકી-કેળાનો ઘર બનાવી પીએ છે

કપાલેના પ્રવાસે

આજે (તા ૧૫-૮-૩૨) ભાઈ વંદ્રાવનભાઈ, આલીમામદ કામમ, ભાઈ અમૃતનાથ પુરુષોત્તમ પૂજારા વગેરે અમે ભાઈ વંદ્રાવનની મોટરકારમાં મવારના ૭ વાગતે કપાલે જવા ઉપડ્યા રસ્તામાં દરે દર ને વીમ વીમ માછનપર આવતી નાની નાની ટાઉનશીપોમાં વંદ્રાવનભાઈના આડતિયાઓની દુકાનપર વિશ્રાંતી લેના જઈએ. એક અંતે અડીનુ સ્પેશિયલ ખાણુ 'મટોકી' તૈયાર દગવી તેની આસ્વાદ લીધો. પડ માછનપર ભાઈ વંદ્રાવનભાઈની ખરીદેલ 'મો મીય' આવે છે તે જોઈ તે સ્થળનો નેટીવ બોય અમારા માટે થોડા મૂળા તેમજ મોગરી તથા ચોખ્ખુ પાણી લાવ્યો જગતમાં આ વસ્તુનો સ્વાદ પશુ કમ ઓગળ આવે છે અંકેડે ડીસ્ટ્રીક્ટ છોડી કિંગેઝી ડીસ્ટ્રીક્ટની હદમાં પ્રવેશતા વધક જુદી જ દુનિયામાં પ્રવેશતા હોઈએ તેણે લાગે છે બાઉન્ડરી ઉપર એક Rest house આવેલું છે તે માત્ર ઝોગ લોકોના જ ઉપયોગ માટે છે આ રેસ્ટ હાઉસ એટને અંકેડે ને કિંગેઝી ડીસ્ટ્રીક્ટની સરહદ જાતી ટેકરીપર તે આવેલું છે, ત્યાંથી લીધો હરિવાળો પ્રદેશ શરૂ થાય છે આખમે અતિ આનંદ આપનાર આ ગળિયામણુ બૂમિમા પ્રવેશતા જાણે કુદગતે અહીં જ મધણ સૌન્દર્ય ઠાલવી દીધું હોય તેમ જોનારને લાગે છે ગરતા જાતી ટેકરીઓ ઉપર ચડવા ને ઉતરવાના । જાયા પહાડો ને ટેકરીઓ વટાવતા અને મોજથી મુમાદરી કરતા અમે સાંજના ૪ વાગતે

કિંગ્ડોમ ડીસ્ટ્રીક્ટના હેડક્વાર્ટર કુઆલે પહોંચ્યા. ત્યાં ડા. રામજી મનજીને ત્યાં અમે ઉતર્યા; જે શાંત, ગંભીર ને માયા મેવડ છે.

કુઆલે

હિંદુસ્થાનમાં હવા ખાવાના સ્થળ તરીકે મુખ્યત્વે દરીને જેમ કાશ્મીર સુપ્રસિદ્ધ છે, તે મુજબ આ 'કુઆલે' પણ હવા ખાવાનું સ્થળ છે અને તેને મુગાન્ડાનું કાશ્મીર કહે છે. ઘણું મુંદર સ્થળ છે. ઠંડી વિશેષ પડે છે. મમુન્ડી મપાટીથી ૭૦૦૦ ફૂટ ઉંચે આવેલું છે.

કિંગ્ડોમ ડીસ્ટ્રીક્ટનું આ હેડક્વાર્ટર છે. ઘાઘ લેન્ડઝ ઉપર ડી. સી. ની ઑફિસ, પોસ્ટ ઑફિસ, નેટીવ—લુકાકા વગેરે ગવર્નમેન્ટ ઑફિસો તેમજ ગોગ અધિકારીઓનો વચવાટ છે.

નવી ટાઉનશીપ થયા પહેલા હિંદીઓ માટે રેમ્પરરી ટાઉનશીપ આ હીલ ઉપર જ હતી પણ નવી ટાઉનશીપ માટે નીચેની ખીણના ભાગની જમીન હિંદીઓએ પોતેજ ઇન્ડિયન ટાઉન માટે ખર્ચ કર્યાનું કહેવાય છે. ત્રણ ચાં લોહાણા ભાઈઓ તથા ૧૦-૧૨ ખોળ ભાઈઓની ટુકાનો છે. મુખ્ય ખીજનેમ્ નીમક-મીકાનું તેમજ લોહાના વાગનું છે. અહીંના નેટીવો પશુઓને પણ મીકુ ખવરાવતા હોવાથી નીમકને ઉઠાવ જાયરો છે. તેમજ અહીંથી ૪૦ માઇલ ઉપર બેલ્જીયમ-કેન્જોની સગહડ આવેલી છે. તે બેલ્જીયમ-કેન્જોમા પણ મીકુ-નીમક અહીંથી જ જાય છે. આ નીમક અહીંથી ૧૫૦ માઇલ દૂર 'કાટવા' નામક સ્થળ છે ત્યાંથી આવે છે આખા વેસ્ટર્ન પ્રોવિન્સ તેમજ બેલ્જીયમ-કેન્જોમા પણ કાટવાનું જ મીકુ વપરાય છે. કાટવામા ૧ શિલિંગનું ૬૦ રતલ મીકુ મળે છે મોટું ખીજનેમ અહીં મીકાનું જ છે.

નેટીવો: અહીંની 'રૂચીરા' નામક નેટીવ જાતિની સ્ત્રીઓ લોખન્ડો વારો વધુ પ્રમાણમાં પહેરે છે ખીજ જાત 'રૂવાન્ડા' કરીને છે, સૈન્યને ભારે ઢોંગી અને કિન્નાખોર છે. માથામાં ધોરીઆની માફક વચમાંથી વાળ ઉતરાવે, માથાની વચમાં મીધો ચીરો થઈ ગહેવાથી તે શીંગડાંની

માફક લાગે છે સુમાન્ડાની શુચર ફેક્ટરીઓ માટે પગાલુઓ-Coolies અહીંથી સપ્લાઈ થાય છે આ જાતિ કેળ ને લાવ જીવારમાથી દાર બનાવી પીએ છે લાગ્યે જ કાંઈ દિન આ નેગીવો નહાતા હોય ! વિશય કરીને ચામડા જ પહેર છે

મીરાન હોસ્પીટાલ આ મિરાય અર્થ C M S હોસ્પીટાલ પણ છે તેમા જનિયન વોર્ડ જુદા ગખવામા આવ્યો છે યુરોપિયન વોર્ડ પણ જુદો છે નેટીન માન્કેટ પણ છે હવા ખાવાનુ આ સ્થળ દોવાથી દિલીઓ માટે એક મુસાફરખાનાની અહીં ખામ જરૂર છે

ઇન્ડિયન એસોસીએશનની મિટિંગ અમાગ આગમનની ખમર પડતા આવ ૧૨ આપવા માટે અહીંની ઇન્ડિયન એસોસીએશનની મિટિંગ ગ્રે હુનેનખાઇ રહેમતુલાના પ્રેસિડન્ટપણા નીચે ગતના ૮ વાગતે મળી જેમા ત્યા સ્કૂલ બધ પડલી તે પાલી ચાનુ રવાનુ રૂઝ થયુ મીઠાના વપાગીઓની મિન્ટીકેટ કગના માટે વિચાર થયા મિટિંગનું કામ પૂર થયા પછી અમે મૌ છટા પડયા અને અમાગ આનંદે જઈ સતા.

મરોવરમાં જળવિહાર

આજે (તા ૧૬ ૮ ૬૨) અહીંનું ખાસ જોવાનાયુ યુન્યોની' નામક સરોવર જે અહીંથી લગલગ ૫ માર્મિલને અંતરે આવેનુ છે, તેની સિંહેલગાહે જવા પોસ્ટમાસ્ટર અખાતાનલાઈ માથે અમે સાજના ૬ વાગતે નીકળ્યા આ મરોવરે જવાનો રસ્તો ભારે વિષ્ટ છે એક ભારે જોખમી કોરનર આવે છે લાઇ વ દ્રાવન જેવો બાહોશ ડ્રાઈવર ન હોય તો ત્યા મોરરને જરૂર એક્સીન્ટ થાય ધણીય વાર અહીં આવતા મુસાફરોને આ કોરનર ઉપર એક્સીન્ટ થયેલ દોવાથી ગવનમેન્ટે હાથ થોડો તે સ્થળે સુધાયો મોં છે, પરનુ હજ તે જોખમલયો રહ્યો છે ત્યાથી મોટગને તે કાગનગમાથી વાળી પાછી ઉચેથી આરતે આરતે નીચે લઈ જવી પડે છે તે રસ્તો ખજ સાકડો અને જો જરા સુખ્યા તો મોટગમરમા બેઠેલા બધાની જીભી બયમા આની પડે અમે યુન્યોની લં પહોંચ્યા ફરતા તજુ

માઇલના વિસ્તારમાં આ મીઠા પાણીનું મગવ છે મગવની સહેવગાદે આવનાગએ મારે નેગીવેએ હોડીએ ગખેલી હોય છે તે હોડી એક જ ઝાડના થડને કોઠીને બનાવેલી હોય છે એકએક હોડીમાં ચારચાર ઇસમ બેસી શકે છે આ હોડીરાખા નેગીવા ત્યા જ કુપડા ‘કુપડા’ બાધી ગહે છે બહુ જ મગીત મન ચામડા પહેને છે. લાડડાના હલેમાં વડે ચાર નેટીવો દોડી હટાવે છે અમે દોડીમાં બેસી જળવિદ્યારે કન્યા લાગ્યા ફરતા ચોનગફ પદાડો તે વચમાં સરોવર એ કુરતની અદ્ભુત કાગીમગી જોવાની અધુરોત જીવન દ્રાણ હતી અમે નૌકાવિદ્યારે ફરી જાવાગતે પાગ મગવને નિનાગ આગ્યા તે પછી વંદ્રાવનભાઇએ નેગીવેને ચોડા મેન્ડ બક્ષીમ આપી નાચ કરાવ્યો નેટીવો દમશેષ નાચ-તાયમાં ભાગ ચાલાદ હોય છે તાર ઉપર તેઓને વિચિત્ર ગીતે નાચતા નીગખી અમને જાગ આનંદ આવ્યો આ સરાનની ગહેનગાદ જીવનમાં નદી ન બૂનાય તેડી હતી.

નેટીવ જેલઃ બાજ મવાને અમે અહીંની નેટીવ જેલની મુલાકાત લીધી હતી તેમાં નેગીવ જોએ પણ નદી તરફે હતી તેને ખાવાને જીનમ ને ગ્તાણુ અપાય છે

નેટીવ માન્યતા ગતની મીની સિન્ડીકટ મગવે વિચાર કરવા ફરી ઇન્ડિયન એમોર્મીએશનની મલા થઈ, પરંતુ બહુ વાટાઘાટને અંતે પણ સિન્ડીકટ મગવ વપાગીએ એમન થઈ રાડ્યા નહિ એ હિંદીમાનસનો પ્રભાવ હિંદીએ એમમત થઈ શકે જ નહિ અને તેઓની સિન્ડીકટ નબે જ નહિ એમ અહીંના નેટીવો પણ માની ગયા છે

રાત્રિના ગુવાખી ડી ને સુન્ડ જરાનો ઉપબોગ કરતા અમે સ્થ ગયા

બેલજીયમ-કોન્ગો

બેલજીયમ-કોન્ગોની મરહદ કનારેથી ૪૦ માઇલ દૂર છે. યુગાન્ડામાં નેટીવોને ફટકા મારવાની મગ બધ થઈ છે, પરંતુ

બેલ્ગિયમ-કોન્ગોના રુઝ ફટકાની મગ્ન વાણ છે આ કોન્ગો પ્રદેશના નેટીવા રુઝ મહુ જગલી અવસ્થામાં છે ત્યાં એક 'લંબૂટી' નામક નેટીની જન વસે છે તેને અંગ્રેજી સુમાફરાએ Pigmy-Dwarf આવેબેની છે આ લખૂની નત ભાગે લુચ્ચી અને

બેલ્ગિયમ-કોન્ગોના નેટીવાની એક છાત્ર

કિનાબોર તેને ૨૧ રાતો ને લનાઈમ ખીલકુન ૨-૨૫ ફૂટ માત્ર લમ છે એના મોઢા ફુક્કર જેવા હોય છે તેનું રહેવાનું કાલમ માટે કોઈ સ્થળ નથી હોતું તે દાથીનો સિંઘર અદ્ભુત રીતે

કરે છે ને હાથી જ તેનો ખોરાક છે ઘણીવાર માણસને પણ તેઓ ખાઈ જાય છે તેમથી ગોગને ખાવાનું વધુ પમદ કરે છે તે માને છે કે એ નીમક બહુ ખાતો હોવાથી ગોરા છે ને તેથી તેને ખાવામાં વધુ સ્વાદ આવશે બીજી ગતિના નેટીનો પણ છે.

હાથીદાંતનું લીલાંક

બેલજીયમ-કોન્ગોમાં હમણા સોનાની ખાણો પણ નીકળી છે. તેમ હાથીદાંતની પેદાશ પણ જબ્બર છે.

હિન્દી આફ્રિકન બેડાં: બેલજીયમ-કોન્ગોમાં વસના હિન્દીઓમાંના ઘણાખગ ત્યાની નેટીનું ઓરતોને ધરમા રાખતા હોવાના દાખલાઓ બન્યા છે એકવાર નેટીવ સ્ત્રીના કદામાં કમાયો તે ગમે તેવો મેસેટકે પહોંચતો હોય ના પણ વખત જતા નમણી સ્થિતિમાં આની પડે છે આવા અનેક દાખલા નજરે જોવાય છે ઇસ્લામી ભાઈઓ તે નેટીવ સ્ત્રીને ઇસ્લામી બનાવી પછી સમાજ માંડે છે પણ હિંદુઓ નેટીવ સ્ત્રીને ધરમા રાખીને તેના ઉપર હિંદુ સંસ્કૃતિની છાપ પાડતા નથી. પણ તેથી ઉલટું નેટીવ સ્ત્રીના સહવાસી પોતે નેટીવ જોડા

આવ્યા ને કાઢી રીતે સાજી સુધી રોકાઈ જવાનો આગ્રહ કર્યો
અપોગના ગામનેકોની સભા મળી આગાખાની રૂઢીનું મંજૂર
અણાવવાનું કંડ થયું મૌને આનંદ થયો સાજના પ વાગતે લાઈ
વધી કરીમ પોતાની મોટરકારમાં મને અમાકા પાછા મૂકી ગયા
(તા ૨૩-૮-૩૨)

ગતના ૧૨ વાગતે શ્રી વંદાવનભાઈ અગરાથી અમામ આવ્યા
ને મને રોકી ગળ્યો

આજે (તા ૨૪-૮-૩૨) અપોગ પછી વંદાવનભાઈની આંકિસે
લાઈ જેઠાલાઈ તથા મી દેમાઈ સાથે આ પ્રદેશને લગતી ગાજીય
સામાજિક ગમિક ચર્ચા થઈ લાઈ મોગરજી પ્રાગજી શેડીઆ પ્રોડ્યુસ
ખરીદી માટે અન્તાડે નામક સ્થળે જઈ ગયા હતા તેને મળવા
તથા રોમન કેથોલિક મીશનનું હેડક્વૉર્ટર અહીં જોવા જેવું હોવાથી
શ્રી લલ્લુભાઈ દેમાઈ, ગીગધગલાઈ મહેતા કનજીભાઈ, હું ને
વંદાવનભાઈ એ અગ જોવા અપોગના ૪ વાગતે જઈ લઈ ગયા તથા

વી રા એ સ્ટે ટ

રોમન કેથોલિક મીશનનું ઈસ્ટર્ન પ્રોવિન્સ ક્વૉર્ટર આ તરફ
પગિયળા વધારે છે આ R C મીશનનું હેડક્વૉર્ટર અમાકાથી ૮-૯
માઈન દૂર રગિયામણી હાઇવે-૩૩ ઉપર વિશાળ જગ્યામાં આવેલું
છે એ વીગ એસ્ટેટ હોવાય છે આ વીગ એસ્ટેટની
બાઉન્ડરી Cપર ખાગલ વનીભાઈ કરીને એક મસ્કારી
ગૃહસ્થની દુકાન છે વંદાવનભાઈના તે મિત્ર છે તેનું સાદુ પણ
સ્વચ્છતાના નમુના પ થર અને તેમના ડાહ્યાયલા પત્ની-માગકોને
જોઈ અમે ખુશ ખુશ થઈ ગયા પત્રી લાઈ વધીલાઈને પણ સાથે
લઈ અમે R C M ના વીરા એસ્ટેટમાં આ મીશન તરફથી
ચાલતી સરચાઓ તથા તેની વ્યવસ્થા વગેરે જોવા ગયા

આ એસ્ટેટમાં મુખ્ય બીચપ તથા બીચન દાખ નીચેના

મીશનરીઓના રહેવાના છૂટા છૂટા મુન્દર સગવડવાળા કરના બગીચાઓ સાથે રગબેરગી ફૂલોથી આચ્છાદિત થયેલા બગલાઓ આવેલા છે રસ્તાઓની બન્ને બાજુ ખામ વિલાયતી વૃક્ષોની હારો એમની શોભામા અનુપમ વધારો કરી રહી હતી. મધ્યમાં નેટીવ બાળકો માટે બોર્ડિંગ, સ્કૂલ, કન્યા આશ્રમ, કન્યાઓને શીખવાડવામાં આવતુ ભરત, ગુથણ, શીવણકામ, તેઓએ તૈયાગ કરેલા કેટલાક ટેબલ-લૉથ, શર્ટ, ગજકરાક, મોબાઇલ ના નમુનાઓ વગેરે બધું અમને આશ્રમની સીસ્ટરે બતાવ્યું. Direct methodથી નેટીવ બાળકોને કેમ શીખવાડાય છે તે પણ અમને કેઇડ અરી સીસ્ટરે મમળગ્યુ નેટીવ બાળકોને માટે કમરતરાળા વગેરે જોઈ અમને ભારે સંતોષ થયો.

આ આશ્રમના અધિકારીઓની નમ્રતા, વિનય ને નિગમિમાનિનાનો પાક હિંદી આશ્રમોના સંચાલકોએ અવશ્ય શીખવા જેવો છે. આશ્રમ પાસ વર્ષે પોતાના પગપગ હિલુ ગ્રહી ચાલે તેવી યોગ્યતાઃ દરેક સીસ્ટર ને બીશપ-કેપ ટેડીર લાપામા પાગપત. એમના રહેવાના બગલા સ્વચ્છ ને મુન્દર. જગલી નતિના બાળકો પણ શિક્ષણથી કેવા બની શકે છે ? તે તો આ આશ્રમની નેટીવ કન્યાઓને નીરખવાથી મમળગ્યુ. આ દૃષ્ટિએ વિચારના ક્ષિપ્તી પાંદરીઓ પગપ અન્નણી જૂમિમા વર્ષ ને પણ કાંડા પાવા કેમ નાખે છે તેનું આપણને તુરંત લાન ધાય આ સ્થળ જોવાની મને મજેલ સુદર તક માટે બાઇ વંદ્રાવનભાઇનો હુ આભારી છુ એ બાઇએ એ નેટીવ કન્યાઓના હાથથી તૈયાગ થયેલ એકાદ કરાક, ટેબલકલોથ ને રમાવ વગેરે ખરીદ્યા અને ત્યાગપછી અમે ત્યાથી અંતાડે જવા રનાના થયા.

અંતાડેઃ ૭ વાગતે બાઇ મોરારગજ પ્રાગજ શેરીઆ પામે ગયા અમને આવેલા જોઈ તેઓ બાઈ ભારે ખુશી થયા. આજે હતી કૃષ્ણજયંતી-આઠમ ! બાઇ વંદ્રાવન ને મહેતા મોટરમાંથી હિતરી સીધા પહેાંચ્યા એડીઆના રસોડામા અને જે દેખ હાથ

લાન્ધુ તે લાવ્યા દુઝાનમ ને મડયા ઉડાનવા । સેરો કેળાપર હાથ
માર્યો હમાદમ । પછી ખૂબ વાતો કરીને ત્યાંથી વિદાય માગી
રવાના થયા એમ આનદ લૂની ગતના દાા વાગને અમે પાછા
મસાકા આવી પહોંચ્યા

મિત્રોનું મંડળ

મમાગના હિન્દુ યુવાનોમા નેતન છે, ઉત્માહ છે લાગણી છે,
વિચારણાશક્તિ છે ભાર્ષ કાનજી હું સગળના દિવાનખાનાનો હું
એકસિસ તરીકે ઉપયોગ કરતો ભાઈ ગીરધરનાન મહેતાના મહેતા સ્ટોરે
ભદ્ર પુરોનોની મુનાજાત થતી ગામથી ગોડગદામ ભાઈને ત્યાં વાતસંય
ભાવ અનુભવાતો ભાઈ નાગલુમમ કાનજી વગેરે ભાઈઓ સાથે
એસી મીડી વાતો થતી મિષ્ટ મહેમાનીઓપ માણી અન્ય બધુંઓનો
આદરભાન અનુભવો માસ્તર લુભાઈ દેસાઈ મશીભાઈ પટેલ,
જેઠાભાઈ આદિ મિત્રોના મંગી વચ્ચે થતી ચર્ચાએ ઘણું ઘણું મળ્યું

મસાકાથી વિદાય

હું આજે (તા ૧૫-૮-૩૨) લગભગ ૧૫ દહાડા આ તરફ
ભાઈ વદારનભાઈની માન્નિધ્યમા વેસ્ટર્ન પ્રેવિન્સ તથા મમાગની
મુમાકરી ખુશખુશાન રીતે પૂરી કરી મારે કમ્પાલા પાછું જવાનું
નક્કી થ્યું ભાઈ વદારનભાઈ તથા ભાઈ ગીરધરલાલ મહેતા મને
કમ્પાના સુધી ગઈ લઈ મૂકવા આન્યા ગતના ૧૦ વાગને અમે
મસાકાથી રવાના થઈ ગતના માલીઆ-મિત્રાન્ડા તથા ચડામના
ભાઈઓને મળતા ગતના ૨ વાગે કમ્પાના આવી પહોંચ્યા

બેા મ્યો

કુમ્પાલાથી ૨૩ માઈન દૂર છે જૂની ટેમ્પરરી ટાઉનશીપ
મોગી હતી, પરંતુ નવી ટાઉનશીપ થયા પછી ઘણા વેપારીઓ
ધની ગયા છે ઘણા ખરા ઉપરના ભરમા જઈ ગયા છે લોખાણા
ભાઈઓ ૫-૭ તથા ખોળા ભાઈઓની મંખ્યા સૌથી વધાર છે

હુ તથા કમ્પાલા લો. મહાજનશ્રીના પ્રેસિડન્ટ શ્રી. નાગજીભાઈ કાનજી આજે બપોરનાં ૩૧ વાગતે (તા. ૨૬-૮-૩૨) કમ્પાલાથી નીકળી અહીં ૪૧ વાગતે આવ્યા. સાંજના શિવલિવાસી ભાઈ ઓધવજીભાઈના આમંત્રણે ત્યાં જમ્યા. અહીં પારતરવાલા શ્રી. કાનજીભાઈ મારા સખી થાય, પરંતુ મને એ ખબર નહોતી. જમીને અમે સાંજના ૭૧ વાગતે કમ્પાલા આવવા ઓમોથી રવાના થયા. વાટમાં એ વૃદ્ધના ધણુાય અનુભવો જણવા મળ્યા.

દુઃખતે ઠેસઃ કલાકે સવા કલાકે કમ્પાલા પહોંચ્યા. ઓમો રોડપરના મારા નિવાસ પાસે કારમાંથી ઉતરીને અંધારામા જતાં વચ્ચે ખુલી ગટરના ખાડામાં પગ પડતાં છોલાઈ ગયો. એક તો એ પગનો ગોઠણ દુઃખતો તો હતો જ તેમા આ વધારો થયો. શૂળાનું સીકટ કાંટાથી ટળ્યું હશે એમ જમાનાજૂની માન્યતાએ મનને સમજાવ્યું.

ક મ્પા લા માં

એ ચાઠ દહાડા અહીં રહી પ્રવાસનો થાક ઉતાર્યો. અહીંના લગભગ બધા જ્ઞાતિબધુઓએ મારા તરફ દર્શાવેલી લક્ષી લાગણી નહિ ભૂલાય. શ્રીમાન ભાઈ પુરુષોત્તમભાઈ મૂળજીની દુકાનને આંદ્રિસ ને દિવસનું આરામગૃહ મેં બનાવ્યું હતું મગાન્ડા ભાષામા વૃદ્ધને 'મકકુ' કહે છે. મકકુ નાગજીભાઈ કાનજી, ભાઈ મોતીલાલ દેવવદ, ભાઈ તુલસીદાસ, ગણુાત્રા વગેરે ભાઈઓએ મારી સાથે ફરવા ફરવામાં પોતાના મમયનો ભોગ આપી મને આભારી બનાવ્યો.

વતનના વાલેમરીઓ શુભેચ્છક ગોકળદાસભાઈ, જયમંગભાઈ, ન્માઈ વલ્લભદાસ જીવરાજ વગેરેની માયા સમજાઈ. શ્રી. પોપટભાઈ ને કાકુભાઈની ગેરહાજરીમાં પણ ભાઈ વલ્લભદાસે પોતે અગવડો વેડીને પણ મને સગવડો કરી આપી પોતાની ફરજ બજાવી હતી.

મુગાન્ડાનો પ્રવાસ પૂરો થયો. મુગાન્ડાના મારા હિન્દી ભાઈઓએ મારા પ્રત્યે બતાવેલો પ્રેમભાવ મને સત્તાય યાદ રહેશે.

સ્નેહીઓના સ્નેહ-મલાગણા સગ્રહી આવતી કાંવે મવાગના અહીંથી ઉપડતી મેનદ્રેનમા યુગાન્ડા છોડી કેનીઆમા પ્રથમ એરોરેટ જવાનું નક્કી કર્યું

યુગાન્ડાને છેડતી મલામ

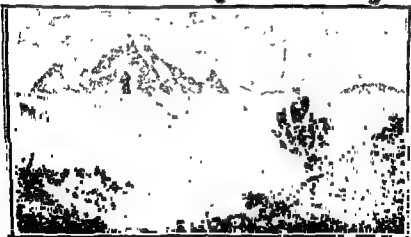
તા ૧લી માર્ચ ૧૯૭૭ ના મવારના ૬ વાગતે યુગાન્ડાની જમિને વન રી કેનીઆ મેનમા એરોરેટ જવા ભાઈ વનમલામની નાગમા નેશને ગયો. કંપાયાથી એરોરેટ સુધીનું રેલવેનું સેન્ડ કનામનું ભાડું રૂ. ૫૬-૭૬ સેન્ટ આપી મીટ નક્કી કરાવી સ્ટેશન ઉપર વિદાયગીરી આપવા કંપાયાના માગ મિત્રો સાથે સુમેજક ભાઈ પુરોષોત્તમ મૂળજી વગેરે અગાઉથી જ પરોઢી આપ્યા હતા. ભાઈ પુરોષોત્તમભાઈએ ગુમનમા ચાકવેનું કામ અને મોનોગ્રામ વાળી સાનાની વોંગી મમર્ષો સ્નેહ-શ્રુતિ ચિજીવ કરી સ્વાભાવિક રીતે સ્નેહીઓથી છૂટા પડતા હૃદય જે દુઃખ અનુભવે તે લાગણી અમને મોને થઈ મમય થતા દ્રેન ઉપડીને અમે ભારે હૈંમે છૂટા પડ્યા. કેનીઆ યુગાન્ડા રેલમા મેન્ડ ન્યામ કંપાટમેન્ટમા હિંદીઓ તેમજ નેગીવા એક માથે બેમી રોકે પણ યુરોપિયનો મારે સેન્ડ નાસ કંપાટમેન્ટ જુ નાખવામા આવે છે માથે Restaurant car જેડેલી હોય જ માઉથ આફ્રિકાના જેની મગન. મેકન્ડ કનામમા મુમાફરી કરનાર હિંદીઓને આ રેલમા નથી

યુગાન્ડાને છેડતી મલામ ખરી ખાનાથી જવાના થયા ગમ્તામા જીન્ન સ્ટેશને ભાઈ ગાયલુગ કમ્બુની સ્ટેશને શ્રી મૂળજીભાઈ મવજ, ટરેરો જ રહે ભાઈ વનમલામ અપુષ્ટાકામ તથા ગોમ્ધનકામ ધરમશી વગેરે સુમેજક ભાઈઓને મળતા, એમની પ્રેમાળ ભાવનાઓને બીનતો, ગતના ૧૧ વાગતે કેનીઆ કેનોનીમા ગોરા સેન્ટરના સેન્ટર-એરોરેટ સ્ટેશને પહોંચ્યા.

કેનીઆ કેલોની

કેનીઆ પહાડ Mount Kenya

આલના ધુમ્મટ હેઠળ કોઈ અગમ્ય જાન મેળવવા અને જટાધારી યોગીગજ સમાધીસ્થ દશામા મેદા હોય એવા દિમચી આચ્છાદિત શ્રુગોવાળા કેનીઆ પવત ઉપરથી આ પ્રેશનું નામ

કેનીઆ પહાડ Mount Kenya

‘કેનીઆ કેલોની’ ગખવામાં આવેલું છે (સન ૧૯૨૦) તે પહેલા યુગાન્ડા તેમજ કેનીઆ ગળીને ઈસ્ટ આફ્રિકા પ્રોટેક્ટોરેટ ગણાતો હતો.

ક્ષેત્રકેળા: આ કેનીઆ કાલોનીનું ક્ષેત્રફળ ૨૨૪૮૫૨ ચોરસ માઇલ છે (૧૪ કરોડ ૨૦ લાખ એકર એટલે એટલિટન કરતા બમણું) પૂર્વે હિંદી મહાસાગર, ઈશાન કાણે ઇટાલિયન સોમાલી લેન્ડ ઉત્તરે એરિત્રિયા, પશ્ચિમે ફૂટાજી સરોવર, યુગાન્ડા અને વિક્ટોરિયા અરોર આવીલા છે દક્ષિણે ટાન્ઝાનિકાનો વિશાળ પ્રદેશ છે (સન ૧૯૧૪ની વડાઇ પહેલા આ ટાન્ઝાનિકા-જરમન ઈસ્ટ આફ્રિકા કહેરાતો નો)

કેનીઆ પર્વત નજીકનો પ્રદેશ હજુય લગભગ અણખેડાયલો છે. હિંદી, અંગ્રેજ કે મહાગની અમલ રેલ્વેલાળા પ્રદેશની માફક તે બાજુ વસાહત કરી ગઈ નથી

કેનીઆના નેટીવો

કેનીઆ કાલોનીના અસર વતનીઓ-નેટીવ જગતી અવસ્થામાં છે તેની જુદી જુદી જાતો Tribes ને તાલકારાગાઓ કહેવાય છે તે જાતોના વસવાટ ઉપરથી તે જાતોના નામ અત્યારે પણ રાખેલા છે કેનીઆ પર્વતની આસપાસ વસતી નેટીવ જાતોને એમ્બુ શુકા અને મેરુ તાલકારાળા કહેવામાં આવે છે

એમ્બુ: જાતના નેટીવો જંગલી અને મકાઈમાથી દારૂ બનાવી પીનાના અકાંગ બમની હોય છે સરા અને સુદરી પાછળ જીવન ન્યોન્છાવર કરવામાં એ અભિમાન લે છે

મેરુ તાલકારાળાઓ બોતવામાં કંઈક વિનથી હોય છે પરંતુ મનનત્રમાં તેઓ અનહદ માનવાનાગા હોઈ પોતાના દેશ વશ રાખી સન્તા નથી આ જાતિમાં અનેક છુપા મડળો હસ્તિ ધરાવે છે એવી મડળીઓ અન્ય બોળા તાલકારાળાઓ ઉપર અજળ કાણુ ધરાવે છે આવા છુપા મડળના કોઈ પણ સભ્યની ઇચ્છાને કોઈ પણ તાલકારાળા આધીન ન થાય તો તેને આપ આપે છે અને પછી રાતના વખતે કે જગલમાં નિર્જન સ્થળે પોણે દહાડે આપિત વ્યક્તિપર જીવમ

ગુનરે છે. અજાણી વ્યક્તિઓએ કરેલા અત્યાચારને અહીંના નેટીવો દૈવી કોપ માને છે. અને તેથી આપ નિવારણુએ દૈવી આત્માઓને જાણિદાન આપે છે.

એ ઉપરાંત તેઓમાં 'ખૂની મડળો' છે તે ઝેરના અખતરા કરતા નજરે પડે છે. તેઓને જાહેર કરવા કે શોધી કાઢવા કોઈ હિંમત કરી શકતું નથી. આ ખૂની મડળો સામે આંખ ઉઘી કરનાર વ્યક્તિના રાઇ રાઇ જેવડા ટુકડા ન જાણી શકાય તે રીતે કરી નાંખવામાં આવે છે. આ ટોળીઓ પોતાની માર્વલોમ સત્તા આ બાબતના તાયફાવાળાઓ ઉપર અજમાવે જાય છે.

એમ્બુ તાયફાવાળાઓ પણ જંગલી અને ઝંતુની છે. થોડાક વર્ષો પહેલાં એક ઇસમનું ખૂન થયું. સૌ કોઇને એ ખૂનની ખબર પડી. તપાસને પરિણામે જાણવામાં આવ્યું કે એમ્બુ તાયફાવાળાઓની જંગલી પ્રણાલિકાનું એ પરિણામ હતું. એમના વમવાટવાળા વિભાગમાં જો કોઈ પાડોશી તાયફાવાળો ચડી આવે તો એમ્બુના નિયમ પ્રમાણે વ્યવસ્થિત રીતે તેનું ખૂન કરવામાં આવતું. આ જાતિના નવજુવાનો જેઓએ ખાડાના ખેવ ખેવી, રણયજ્ઞમાં આકૃતિ આપી, પોતાનાં ભાક્ષાં લોહીથી ન રચ્યા હોય તેઓ આવા ખૂનના પરિણામે જીવને જોખમમાં નાખ્યા વગર 'લડવૈયા'નું અભિમાનભર્યું પદ મેળવે છે.

ખાસ કરીને રાક્ષસી કાયાવાળા એમ્બુ લડવૈયાને પેલા પાડોશી તાયફાવાળાને જીવતા પકડી લાવવાનું અને મુકરર કરેલે ઠેકાણે લઇ આવવાનું સોંપવામાં આવે છે. તે પછી તેઓના સગદાર પકડાયેલા પાડોશી ઇસમનું ધડથી માથું જુદું કરે છે. પછી તે મરેલા શરીરને કુંડાળુ ફરતાં ફરતાં ભવિષ્યના સુવાન લડવૈયા ભાહું ધોંચના જાય ને નાચતા જાય ને લોહીમાં ભાહું તરખોળ કરે. આ ક્રિયા કરી લીધા પછી નાનપણથી તેઓના ગળાની આમપાસ બાધેલી દોરી તોડી નાંખવામાં આવે છે. તે દહાડેથી તે બીજા લડવૈયા જેટલો હજી

ભોગવનો થાય છે. અને પંચની બેઠક માટે ઉમેદવારી કરવા લાયક મણાય છે. આવા ખૂનોની વિગતો જગત જાણી શકતું નથી કારણકે તેમાં લાગ લેનાર જોડેને આકર્ષ મોગ આપી તેઓના મ્હો બધ કરવામાં આવે છે.

કાવીરોન્ડો વિન્ટોરિયા મરોવરને કિનારે કિનારે વસના નેડીવાની જાત 'કાવીરોન્ડો' નામથી ઓળખાય છે. આ 'કાવીરોન્ડો' તાવશાવાળાઓ એક દમકા પહેલા નમ્રાવચ્ચામાં રહેતા હતા. હજી તેના જગવમાં રહેનારા જાતબાધઓ શરીરે ગાંધ યોળી અદભુત યોગી પેડે વનવગડે ભટક્યા કરે છે. શરમના સ્વાગ હેઠળ એમાં આપણને મર્યાદાભૂત લાગે, વિકાગનાં વિષ આંખોમાં ઉભગવે, મધુજ સુખોપભોગની સજિઓ મગ્ગવે, મંચૂનિના પનનનો પવન દેખાય પરંતુ તેઓ એમાનુ કરુણ નથી અનુભવના કારણ કે તેઓ એ નમ્રાવચ્ચાથી દેવાયલા છે તેથી તેઓને વિકાગના પડળ આંખે ચડતાં નથી કશિક નુખનાગની વામનાઓ વિવેક મૂકી મનેજ થની નથી. આપણાથી ખીજી રીતે તેઓ વધુ નીતિમગ્ગવાળા અને મદાયારી છે. બહુ પન્નીવાદનો નિવાજ તો આફ્રિકાની મારીય નેડીવ જાનોમાં છે. તેઓ ખગુધન રાજ છે મદાદ આદિ વાંચ છે સ્ત્રીપુરોના શરીરનો આધો મનજીવ હોય છે હવ મનજીવ પ્રવનના મદવામે તેઓ કપડાં પહેરના શીખ્યા હ. સ્ત્રીઓ શરમની જગ્ગાએ એક કપડાનો પટકો વીંટાળે છે માથે નાનો પટકો ઓડે છે વસ્ત્રમ્થળા હ લાગે નવખર્. ત આ પીતગના વારાઓ એ એમના દાગીના-ધરેખાં! વિન્દી શોક્યો વચ્ચેનો ખામ્વધ આ નેડીવ જાનોની ગાક્યોમાં બેસતો નથી મોડી શોક્યને માન અ પે છે ને તેની અંગમાં રહે છે કિસુમ કીસી, યાસા, સવાન્ડા આદિ ન્યાજા કિનાગના સ્થળોએ આ કાવીરોન્ડો જાનના નેડીવો વમે છે. ને જીવવાને કાવીરોન્ડો ટીન્ડ્રીકટ કરે છે.

લુઓ બાન્દુ અને કાવીરોન્ડો નામક નેડીવ જાનિનું મિશ્ર લેલી 'લુઓ' નામક નેડીવ નાવશાવાળાઓમાં વહે છે. તેઓની મજબા

આશરે પાંચ લાખ જેટલી છે. તેઓ સ્વાગ્રથી અને ભારે પુરુષાર્થો હોય છે. તેઓના સસર્ગમાં આવનાર પ્રગતિ પાસે પોતાના રીતરિવાજ પગાવવા તેઓ પ્રયત્નશીલ રહે છે. એમની માતૃભાષાનો તેઓને ગર્વ હોય છે.

નન્દી: આ તાલકાવાળાઓ મુખ્યત્વે કરીને પશુધન રાખી-ગુજરાત ચલાવે છે. પારકા ટોરની ચોરી કરીને હાંકી આવવાની તેમનામાં જન્મથી ટેવ રહેલી છે. આ તાલકાવાળાઓની સ્ત્રીઓ પણ સુગત કરાવે છે. મગપણ-સજ્જનમાં કન્યા પિતાને કન્યાના બદલામાં ટોર આપતાં પડે છે. તેઓની સખ્યા જળરી છે. વિદ્યાતાના લેખને માને. ધર્મગુરો શબ્દ માને. તેઓનો મુખ્ય ધર્મગુરુ (લેખન) ની તેમના ઉપર પ્રજ્ઞા સત્તા છે. મદનવાકાંક્ષી ધર્મગુરુઓ થોડાં વર્ષોપર યુવાનોને આગળ કરી બળવા કરાવવાની તૈયારીઓ કરાવી હતી આ પ્રસંગે સફળ બનાવવા મોટા પ્રમાણમાં દારૂ બનાવવામાં આવ્યો હતો. સરકારે આ વાતની ખબર પડતા તુરંત જ આપતાં પગલાં લેવામાં આવ્યાં હતા તેને પગિણાએ ધર્મગુરુને દેશપાઠ કરવામાં આવ્યો. ત્યારપછી સગદાર તેઓના સરદારોનો મદદાર મેળવી, સગીન વ્યવસ્થા ગોઠવી તેમને કાલુમા ગાળવાની પેઢી કરી છે. તેઓની મંખ્યા લગભગ ત્રીસેક હજારની હતી. આ જનિતિ તદ્દુ ને કામણુ દુમણુમાં વિચારમ ધરાવે છે. જાદુગરો વગમાને લાવે છે એવી એમની માન્યતા છે.

યુવાનો પણ સુન્નત ઢગાં છે. સુન્નત ક્રિયાના અમય દરમિયાન દરેક યુવાન ટોરની ચોરી કરવા નીકળી પડે છે. આ પ્રમાણે ચોરેશ ટોર પછીથી તેના માલિકને સોંપી દેવામાં આવે છે. તેઓનો જાડવૈયો ઉમ્મરે આવતા વૃદ્ધાવસ્થામાં માલગાર ટોરોનો માલિક બનવાની અંતિમ ઇચ્છા ધરાવતો હોય છે

કીકૂયુ: આ જનિતિ સ્ત્રી પુરુષો વચ્ચે ચપળ, બાહોશ અને અકલવાળા છે. તેઓ મુખ્યત્વે ખેતીપર નિર્વાહ ચલાવે છે. આવનામાં જંગલી, હુચ્યા માનવવાળા છે.

કેનીઅના પાનગર નખરૌણીની આમપામના ફળદ્રુપ જમીનના
પગપગ તેની કિલે મો માહનના ઘેરા નુધીના લગિયાળા ખેનરૌમા
તેઓ વમરાગી ગી ગલા છે પ્રથમના જમાનામાં તેઓ વનના વિરાટ
વૃક્ષોને મગગારી જગનોના જગનો માગી નાખી માફ થયેલ

નેટીવ કીફુના કન્યા

જમીનપગ ખેતી ને સમરાગ ગતા ખીજે વૉ ફરી કુવારા માહા
વનને એ જ પ્રમાણ સગવાવતા ને સમના જવ તઓ સ્થાયી વમવાટ
* તા શીખ્યા છે બિનાડીના ટોપના આગળના ધરો બાધી ધરોના

જીવ્ય કરી, નાનકડું ગામ વગાવી રહે છે. ઘરમાં હવે ઉન્નતમનુ નામ નહિ ને અંદરના ભાગની જમીનને એમજ ગહેવા દે છે. લીપતા કે પથ્થરની લાદી નાખના નથી. એક ભાગમાં વાછરડા, બળદ, ગાય છેતાં અને ખડરાં પૂરે. ખીજા ભાગમાં આલ્મોપાચ મહિત પોતે વમે.

આ જાતિ મહાત્માગ્રસ્ત છે. પાઠશાળી જમીન પચાવી, વાંચનાર કરી, માલદાર બનવાનાં તેઓ સ્વપ્ના સેવે છે. તેઓ પોતાના જીવનનું પરિવર્તન કરી જાણે છે. આ જાતિને તૈયાગ કરનાર એક હુરી થિકુ નામનો પ્રભાવશાળી વીર થઈ ગયો; જેને પકડી પાછળથી કેદ કરવામાં આવ્યો હતો. આધુનિક મરૂત પ્રજાના મગર્ગમાં આવનાર પાંદેશીઓની રહેણીકરણીનું અનુકરણ કરી હવે તેઓ મુધંગવામાં અપવાતો ડાળ કરે છે. તેઓની જીવજૂની પ્રથાઓ ને ગિવાંત મામે ઉગતા યુવાનો, જકો ગામે બડ કરી હોડેઓક ભગ કરે છે. જૂના કાળથી આ જાતિનો સ્ત્રીઓની પણ મુજબ કરવામાં આવે છે. એ ચાલતી આવેલી પ્રભાવશાળીને ધર્મ માથે મનઘ હોઈ તેમાં કાંઈ પણ પ્રકારનો સુધારો મુશ્કેલ કાંઈ દિમ્બ પણ કરી શકતુ નથી. વહેમ અને ખોટી માન્યતાઓ તો લગભગ દરેક આફ્રિકન-નેડીવોમાં રહેલી છે તે પ્રમાણે આ જાતિના જીવનમાં પણ ઓળખાત વણાઈ ગઈ છે. ખુદ દિંદિના દવડા વર્ણોમાં પણ કયા નથી? આજના બડખોર યુવાનો આવી ધર્મચુગ્ત માન્યતાઓ મામે પણ માથા ઉઠાં કરે છે પણ કાંઈકને જ તેમાં કંતેહ મળે છે. બાકી ધણા ખગને વહેમના વમળમાં મુગમાવી દાળી દેવામાં આવે છે. તેમના યુવાનો આજે વિદેશીઓનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા છે. આવું પથરગી અનુકરણ એમને તારું છે કે ફાડે છે તે જોવાનું ગહે છે.

પોકોમાં આ નેડીવ જાતિ ત્યાંના નદીને કિનારે વસે છે, સંખ્યા માત્ર બાર હજાર હવે. તેઓ વિધવો અને સ્વચ્છંદી છે. પૂર્વ કાળમાં તેઓ કિત્તે આફ્રિકામાં રમતા હતા. પરંતુ બજવાન હુમ્મીકેંક પ્રજાએ તેઓને ત્યાંથી હાકી કાઢતાં અહીં આવી વસ્યા છે. આ

ગતિમાં બુલિયાર છૂટથી ખેલાય છે. સરિનાને તીરે વસતા હોવાથી બેઠાએ તેવા તંદુરસ્ત નથી. બુલિયાર તેમના ઉગતા બુવાનોની શક્તિ અને બુદ્ધિ નિરતેજ કરે છે. વર્ષાઋતુમાં તાના નદી ગાંડીતુર બની માછલોના માછલો સુધીના કિનારા ધોધ નાંખે છે. ઘરેનો નાચ કરી ગામનાં ગામો ફૂઆડી દે છે. આવા પ્રસંગે આ તાયફાવાળાની સ્ત્રીઓ ઊંચા વાંસના માંચડાઓપર વસોઈ કરતી નજરે પડે છે. ઉંચાં ઝાડના પોત્રા ધડની બનાવેલી દોડીમાં આસરે લે છે.

ફુકાળના વખતમાં તેઓ ગામડાંઓ છોડી ચાલી પશુઓ પેટે જંગલમાં વસવા ચાલ્યા જાય છે. કાળે કરી આ ગતિ સંખ્યામાં ને શક્તિમાં ધમાતી જાય છે. પાડોશી સોમાલી તાયફાવાળાથી તેઓ હંમેશા ડરતા રહે છે.

શિરાઝી: મલિન્ડી પાસેના કિનારાપર રહેતા તાયફાવાળાને શિરાઝી કહે છે. તેઓનો ધધો ખેતીનો તેમજ માછીમારનો છે. આ શિરાઝીમાં સંગીત અને નાચનો હંદ લાગેલો છે. આ સંગીત ને નૃત્યકળામાં તેઓ સુખ મપત્તિ ને જીવનની ફનાગીરી કરી રહ્યા છે. આખા વર્ષની કમાઈ એક જ રાતના નૃત્યમાં-દરિકાઈમાં આંખો મીંચી વેડી નાંખે છે.

મસાઈ: આ મસાઈ ગતિના નેટીવા બહાદુર લડવૈયા તાયફાવાળા કહેવાય છે. અત્યારે 'હાઈલેન્ડ' વાળો પ્રદેશ જેના ધણીરમ્ણી ગોરાઓ થઈ પડ્યા છે; તેના વિચાળ પટ પર આ મસાઈ નામક નેટીવ ગતિ હવે રીઝર્વ હદમાં વસવાટ કરી રહી છે: તેઓનું મુખ્ય ધન ઢોર છે. તેઓમાં ધણા માલદાર માણ્યો છે. એક વાર તેઓ મધ્ય આફ્રિકામાં ગાસ વરનાવનાર તરીકે પ્રખ્યાત હતા. તેઓના તાયફાનું બધારણુ લસકરી હાથે કરવામાં આવ્યું છે. તેઓની દરિત અને સત્તા તેમના બહાદુર યુવાન લડવૈયાઓના શૌર્યપર અવલબે છે. આબુબાલુના પ્રદેશના તાયફાવાળાઓ માથે ધોંગાળાં કરવાં, ધાડો પાડવી, ઢોર ચોરી આવવાં, લૂંટ સાથે લગ્નનાઓ લઈ

આવવી એ એમની મર્દાનગીની રમનો હતી ને હજીયે થોડીધણી છે, સ્ટંટની લક્ષ્મીથી માલદાર જનતા વૃદ્ધો યુવાનીયાઓનાં આવાં કામોને ઉત્તેજતા. એટલે કાળે કરી તેમનો એ સ્વભાવ જ પડી ગયો. તેઓ એમના મુખ્ય સરદાર Chiefની આગામાં રહે છે. એ સરદારને વૃદ્ધોનું પાંચ મંદ કરે છે. મમાઇ જાતિ કીકુ જાતિ સાથે આંતર-લક્ષ્મી જોડાય છે. કીકુની હત્યા મમાઇને પરજુલે પણ મમાઇની મોહિની કીકુ યુવાન માથે લમ કરવામાં લીધુપન માને છે. એમનામાં જાતિ અભિમાન નીવ છે. શરીરે તેઓ કદાવર, પાંચ લાથે પૂરા હોય છે. એમના મ્હેરા કનિષ્ઠના દેશીઓને મળના આવે છે. ત્રાંખા જેવો એમની આમડીનો રંગ છે. તેઓ સૂરવીર, સ્વામથી, મગદર ને આસાક હોય છે. તેઓ મેલી વિદ્યામાં (મત્રતંત્રમાં) માનનારા નથી. તેઓના ધર્મગુરુ વરમાદ લાવવા અને ઔપધોપચાર કરવા પૂરતું જ માન ધરાવે છે.

ખીંગ ભગવાડ તાયફાવાળાઓની સ્ત્રી કરનાં મમાઇ સ્ત્રી વધારે સુખી દેખાય છે. સ્ત્રીઓ શરીર શણગાર અર્થે ત્રાંખા અને લોખંડના વારાનાં ગુચળાં અને કાડીઓનો ઉપયોગ કરે છે.

વિક્રમગાં દ્વિસક પશુઓથી ભરચક જંગલોવાળા પ્રદેશમાં વમના હોવાથી તેઓને એવા મનુષ્યલક્ષી પશુઓનો સામનો કરવો પડે છે. એક વખત એવો હતો કે મમાઇ યુવાનોને યુદ્ધકળાનું જ્ઞાન, ભાલા અને ઢાલ લઇ મિલના સિકાર કરવાનું શરૂઆતથી જ આપવામાં આવતું હતું. આજ પણ લોહીથી ભાકું રંગાલુ ન હોય એવા મમાઇ યોદ્ધાનાં મારાં સન્માન ચતા નથી. મમાઇ લવનાઓની મીડી નજર એની લ્હીમ જેવી કાયા ઉપર દરતી નથી. તેઓ એ મારે નિર્દોષોનાં પ્રમોપાન ખૂન કરી એસે છે. રાજ્યસત્તા એ અટકાવવા ઘણા પ્રયાસ કરી રહી છે છતાં મમાઇ કુમાગિક્કાઓ મેણાં મારી લોહીથી ખરડાયલુ ભાકું જેવા ઇચ્છતી હોઇ તેઓની મીડી નજર ખાતર. મમાઇ યુવક યુનુનપર ચડી પાડોથી તાયફાવાળાનું ખૂન કરી. નાખે છે.

તેઓ મુજત પ્રમગે મોત માથે મરદાનગીની ગમત ગમે છે મુન્નત કગતા પહેના યુવાનો દારૂ પાથેન બગદો ખુશા મેદાનમા પડવાની તરિક્કાઈ મોતને મુડીમા ગળી આદરે છે આ ખાસ પ્રમગ માટે એક બગવાન મળો બગદ પર્મ કગવામા આવે છે એ મગદને આગને દહાડે આજો દિવમ દૂધ ને ગેરડી અને મગાઇમાથી બનાવેનો દેશો દારૂ પીવાડવામા આવે છે આ હુગિકાઈ સાર્વજનિક મનાય છે તેમા લુપ્ત લુપ્ત તાવકાનાગાના યુવાનો માથા મૂકી ઉનરી પડે છે તેમાનો જે યુવાન દારૂ પીધેન ગાડાતુર બગદને વાડાના જોરે જમણા શીંગડાને પડી થભાવ એ વિજેતા મનાય છે શરૂઆતમા બળપર આક્રમણ કરી ખૂન ખીજવે પછી એને મેદાનમા છોડી મૂકે આજુ બાજુ લોકો થાય એટલે બળપર આરે પગે ઉઠે અને દોડે યુવાનો એની મામે દારૂ પડવા મહેનત કરે કોઇક પડે ને કોઇક વિજયી થાય વિજેતાને આખુલ વગસ અમાઇ મહીનાઓ આખ્યોથી સન્માન કરી વીગપૂજ કરે છે

વિજેતા યુવકે ત્યારબાદ બળદને જમીનપર પગાડી મારી નાખે છે મરેલા બળદની ચામડી ઓતરડી લેવામા આવે છે તે ચામડીની નાની નાની પગીઓ કરે છે તે પગીઓને મર્દાનગીના ખેન ખેલનારાં સૌ કોઇ કાડે અને ગોઠવે એક એક બાધે છે

મસાકાઓનું પ્રિય પીણુ લોહી અને દૂધ છે તેઓ માસ માટે દોરને મારી નાખતા નથી પણ દોગના શરીરમાથી લોહી મઠી લેવાનું તે કુશળતાપૂર્વક જાણે છે શરૂઆતમા બળદને માથે લાલા કે તીરવતી તેની ગરદનની નસપર ઘા કરી લોહી મઠીને પી નાખ ખુન ધરાઈને લોહી પીધા પછી પડેલા ઘાપર રૂઝ લાવવા માટે જગશી વનસ્પતિનો લેખ કરે છે અને એ બળદ પાછી રાખી મેગવે નહિ ત્યાં સુધી તેની ગરદનમાથી ફરીનાર લોહી કાઢવામા આવતું નથી

લુપ્તવા નન્દી જેવા જ સ્વભાવના આ લુપ્તવા તાવકાવાળાઓ છે દોર ચોરવાની ખાસીયત જન્મથી જ તેનામા છે સખ્યામા

તેઓ ૬૫૦૦૦ છે સગીરે કાનડા ને નન્દી રૂતા ચપળ પ્રગ્ન છે દોઢ ગોના અમાલ બાળક કે જરૂનું ફૂં ગીને ખૂન ફગીને પછુ દોઢની ચોરી કરે તેઓને વાજુમા ગાખવા કોવોલી ગવર્નમેન્ટને મારા પ્રમાણમાં લરડા ગાખતુ પડે છે તેઓનું ખરગ આ જ્ઞતિ ઉપર નખાયેયુ છે વચ્ચે પૂર્વે ૭ માસ અગાઉ આ જ્ઞતિની શ્રીઓને સુન્નત કમવાસનો ગિવાજ છે

અકાશમા નદનાળીની નજર આ નાક્ષત્રી કાપાવાળા નેગીવા વસે છે તેને અનાબ્બા કોનામા આવે છે આ તાવદાવાળાઓ નૂના કાળમા મનુષ્યભક્ષી હતા એમ હદરાય ૭ આગળના આગ દાનો દિસક પ્રાણીઓ પેરે અબ્બીફાગ જનાવસાનો તઓ ગોખ ધગવ છે કાચુ મામ ખાવાના મનડના થાય એ માટ પાણુ એમને એ ગોખ હોય એમ માની રામય છે તેઓ અદમ દાડ પીનારા છે મારા સોદાગર ને કુનગ નુદાર છે મનજીમા અનજી થહા ગાખનારા છે

માંણુક ને સોમાલી: ફેનીઆ પતની તળેરીગથી દક્ષિણુ એમિમિનિયા સુધી અને કેડાંદ પતથી જટાનિયન સોમાલીવેન્ડ સુધીના વિશાળ પ્રદેશપર સમરાટ રૂનારા તાવદારાળાઓ આશ્ચુર ને સોમાલી હદરાય છે તઓનું ધન પણુ પશુઓ ૮ તેઓ ધાસ ને પાણીની રોધ માટે માન મામ એન્ડ નથેથી બીજે નથે લટક્યા કરે છે સોમાલી લગવડ પ્રગ્ન ૮ લાગ જતુની છે તઓમા પેટા જ્ઞતિ ઘણી છે થોડા વર્ષો પહેલા નદનાળી પામેના એન્ડ સોમાલી ગામમા ધોળા દિવસે લાવા, ઝરી, મદુર અને તીંગકામડા ઉડ્યા હતા એ હુલ્લમા ઘણા નિર્દોષો મારા ગયા હતા હુલ્લડનું કારણુ એન્ડ પેટા વિભાગની સુદરીને બીગ્ન પેટા વિભાગવાળા યુવાને હગણુ કરી ઘરમા બેસાડી હતી એ હતુ

એ મન્ને પેટા જ્ઞતિઓમા એ દિવસથી વરઝેર બડુ ૧૫૪૧ એક દિવસ એ વેરુ વાતાવરણુ ઉગ્ર મળી ગયુ ને સેકડો માણુસો ખુલ્લા મેદાનમા દ્વિયાંગે લઈ ઉતરી પડ્યા રક્ષક ધવાયા, કષ્ટ

મરાયા ને કંઈક અડક્ટમાં આવતાં કપાઈ ગયા. મહામદેનતે સચિવારબંધ લશ્કરી માણસોએ આવી દુલ્લહાઓને પકડ્યા. દુલ્લહા કરનાર સરદારો ઉપર મુકદ્દમો ચાલ્યો. બહુ જ કેમ લખાવી વાતાવરણ હતું બની ગયા પછી મમય જોઈ આરોપીઓને મજા દોકી દીધી. રાત્ર્યસત્તાને પણ આ જનિને શિક્ષા કરતાં મમય, ધીરજ ને વિચારપૂર્વક કામ લેવું પડે છે.

પચરંગી જાત: ઉત્તર સરહદપર પચરંગી તાલુકાવાળાઓ વસે છે. એટલે તેઓમાં આપસઆપમના આંતર કસહને કારણે વારવાર બખેડા થાય છે. ગાંધી ને રેન્ડાર્ફસ તાલુકાવાળા હાડના ગરીબ છે. બોગન અને ગુરે તાલુકાવાળાઓ વચ્ચે વર્ષોથી વેરઝેર છે. સામા મળતા તેઓની આંખો લડે, પડખે ચડતાં ધા કરી લે. બેખબર રહેતા બીજાના માથા વાઢી લે. એક જ સરહદમાં થયેલા આ તાલુકાવાળાના શત્રુભેગથી અજાનિની ચીનગારીએ હરવખત સળગી ઉઠે છે.

બોની: તાલુકાવાળાઓની બહુ જ થોડાઓને જાણ હશે. તેઓ જગમી ને હૂં છે નેઓ અઝા શિકારીઓ છે. તેઓની સખ્યા માત્ર હજારેક હશે. આરબ સહેર લામુની પાછળના જગમમાં તેઓ વસે છે. કોન્ગોના પ્રખ્યાત 'પીગમીઝ' તાલુકાવાળાઓ જેવા જ પરદેશી માણસોના મદવામમાં આવતા ડરે છે. તેમને ધણા થોડાં માણસો જોના હશે. તેઓ સહેર તરફ જાય છે જ આવે છે.

ટાપુઓના તાલુકાવાળા: પૂર્વ તરફના કિનારાપર હિંદી મહાસાગરમાં નાના નાના છૂટા છવાયા ટાપુઓ આવેલા છે તેમને બાજુ ટાપુઓ ઠહેવામાં આવે છે ત્યાં વસતા તાલુકાવાળાઓની ગહેણીકરણી કિનારે વસતા નેટીવોને લગભગ મળતી છે તેઓ ખેતીકાર ને કુશળ નાવિક છે. સ્વભાવે ઉઝાઉ. અવિચારી ને હુકી સુદ્ધિવાળા છે.

વડાણમાં ભરેલા માલના નુરના અમાઉથી લીધેલા પૈમા વડાણ ઉપડે તે પહેલાં ત્યાં જ ખગ્ગી નાંખે છે. ખેતરના ભવિષ્યના પાકને ચીરવી મુકી, નાણાં ઉપાડી મોલ ઉતર્યા પહેલાં તો વાપરી કાઢે છે. અધ ગુજરીતી યાદ તેઓ કરના નથી. આવતી કાલની ચિંતા તેઓને નથી. મણાવ તેટલું માણી લેવું ને ભોગવી લેવું, મતોથી રહેવું એ એમની ટેવ. અનાજ વગર દિવસોના દિવસો સુધી કડાકા કરવા પડે તો ય રહેરા આનંદી. આવી ટેવોએ મુડીવાદીઓના તેઓ અવેશાએ ગુલામ બને છે. માલિકો પામેથી અંગઉધાર નાણા લે છે ને વગસોનાં વરસો વેંક કરે તો ય કરજથી છુટી શકતા નથી બીજા મોઢને તેની નોકરીની જરૂર પડે તો તેના ઉપરનું કુજ એના આગસા શોધને ભરીને છોડાવે.

મુડીવાદીઓના પગમાંથી બચાવવા સરકાર પ્રવાસો જ્યાં છતાં તેઓને એવી પારકી દબલ ખમદ ન હોવાથી કંઈ કારી ફાવતી નથી. મુડીવાદીઓના ગુલામ રહેવાને તેઓ સરખવા હોય એમ લાગે છે.

એ હડો રે ૮

એસ્ટોરેટ હાઇલેન્ડ પર આવેલું ગોગ સેટલમેન્ટ એન્ટર છે. તેને કેનીઆનું સ્વર્ગ કહે છે. નફર રેશનેથી આ તરફ રેલ્વેના બાધકામની શરૂઆત મન ૧૯૨૨ મા થઈ હતી ત્રણ વરસે અહીં રેલ્વે પહોંચી હતી. રેશન માત્ર તેમ જ સ્ટાફના રહેવાના કોર્ટરો ધણાં બધાં બાધેલાં છે. ૬૬ મખત, વરસાદ પડે અને ભૂખ પલુ અહીં કંકડીને લાગે. તદુરતી મગની ગ્રહે એવું આ સ્થળ છે. રેલ્વે અહીં સુધી પહોંચ્યા પહેલાં નફરથી કિમ્બુ વચ્ચે લોન્ડીઆની રેશન આવે છે; તે રેશનેથી અહીં બેલગાડીથી બધો માલ આવતો હતો લોન્ડીઆનીથી એસ્ટોરેટ ૬૪ માઇલ થાય છે. ૬૦ સતલનો એક એક મજગો-બંદલ બાંધી વેપારીઓ એટલે દૂરથી માલ બેલગાડીઓથી મગાવતા. આ સ્થળ પહેલાં ન. ૬૪ ના નામથી જ ઓળખાતું.

સન ૧૯૦૭ માં પ્રથમ સાઉથ આફ્રિકાના ૩૨ લોકો અહીં આવી સેટલ થયા ત્યારપછી ગ્રસ્તે ગ્રસ્તે અન્ય ગોરાઓ આવતા ગયા.

સન ૧૯૨૧ સુધી હિન્દીઓ પ્રત્યે ખુલ્લી સૂઝ નહોતી પણ હિંદુમાં મત્યાગ્રહની લગાઈ ને સન ૧૯૨૩ના સ્વેતપત્ર પછી હિંદીઓ તરફ રગબેદની સૂઝ વધી ને ગોરા ને હિંદીઓ વચ્ચેના અગાઉનો એખલાસભર્યો મળધ વધુને વધુ અગપ્પામણો બનતો ગયો.

આ સ્થળે હિંદીઓમાં સૌથી પહેલાં રાણાક ડારણના રહીશ ભાઈ ગોરધનદાસ સુદગ્ધ તથા ઠોયાણાના રહીશ ભાઈ યનજી માધવજી, એ બે મિત્રો આન્યા ને લાગીદારી ડપનીમાં વેપાર શરૂ કર્યો આજે આ તરફ વધુ લોકાણા ભાઈઓની મખ્યા પણ એ તરફની હોનાતુ દારણ એ જ લાગે છે આજે એ બન્ને એક વખતના મિત્રો છૂટા થઈ પોતપોતાનું ખીજનેમ મોટા પાયાપર ચલાવી રહ્યા છે.

મથીગેશન સન ૧૯૨૫માં ૩ વે અહીં સુધી પહોંચ્યા પછી હિંદી વેપારીઓ ને યુરોપિયન વેપારીઓ ખીજનેમ પણ એક સ્થળે કરે એમાં ગોરાઓની ચમચનના ન જળવાય એટલે હિન્ડિયન ટાઉનનું સેન્ટર જુદું નક્કી કરી એના ૪૦ પ્લોટોનું લીનાઉ કરનામાં આ યુ ત્યાં હિંદીઓને વાઢનાં સન ૧૯૦૭ પછી જામનગર તરફના વીસાં એસનાગ વણિકોનું આગમન થયું ત્યારથી વેપારમાં પણ હાગિશાઈ શરૂ થઈ એમ કહે છે આજે હિન્ડિયન ટાઉન ને યુરોપિયન ટાઉન જુદાં એ બન્નેના ગગના લાઈટ ને સ્વચ્છતામાં જમીન આસમાનનો તફાવત ! અજનબ્યા પ્રવાસીને પણ ગોરા-હિંદી વચ્ચેના આમદીના રગબેદની સૂઝ અહીં ખુલ્લા નજરે તરી આવે છે.

દુકાન માથે જ હિંદીઓને ગ્રહેવાની પ્રચલિત હોવાથી હિન્ડિયન ટાઉન 'હિન્ડિયન લોકેશન' જેવું બની ગયું છે યુરોપિયન ટાઉનમાં જે અગાઉ જૂના હિંદીઓ આવેના તેના થોડાધણા પ્લોટો અગાઉથી અપાઈ ગયેલા તે અત્યાર છે, પરંતુ તે પણ એક તરફ છેવાડે જુદા તરી આવે છે એ દરે અહીં સાઉથ આફ્રિકાનું અનુકૂળ થયું જોઈ શકાય છે.

હિંદીઓમાં આધુનિક કેળવણીનો બહુધા અભાવ હોવાથી પબ્લીક સ્કૂલસાલમાં ભાગ લેવાની તેઓએ પ્રથમથી જ ઓછી દરકાર રાખી હતી. Shop hours Ordinance અહીં અમલમાં મૂકાયો છે. તેથી રવિવારે કામદાના અંકુશે મર્વને દુકાનો બંધ રાખવી પડે છે. નથી કોઈ ગુજરાતી કલબ કે નથી રમતગમતનાં અન્ય સાધનો કે નથી કોઈ પાંચનાલય. શ્રી. રામચંદ્રજીનું એક મંદિર હમણાં બંધાયું છે.

ઇન્ડિયન ટાઉન નજીક નદીમાંથી હિંદીઓ પાણી ભરતા હતા પરંતુ તે મ્યુનિસિપાલિટીને કચ્ચું નહિ હોય; તેથી નદીમાં તે રથજો ગટર ઉતારી. એટલે હિંદીઓને મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી પાણી મેળવ્યા સિવાય અન્ય રસ્તો નહિ. તેનું ૩૦૦૦ ગેલન સુધીનું ચાર્જ ૧૦ શિલિંગ ને ૩ શિલિંગ મીટર ભાડુ મળી ૧૩ શિલિંગ ઓછામાં ઓછી દર માસે પ્રત્યેક હિંદી કુટુંબને આપવી જ પડે છે.

આ તરફ મોટે ભાગે ગોરા સેટલરો પોતાના ફાર્મોમાં ધઉનું વાવેતર કરે છે. ધઉંની પેદાશ મોટી કલમ થાય છે પહેલાં હિંદી વેપારીઓ તે ખરીદી શકતા હતા ને આરા નફો પણ મેળવી શકતા હતા. સને ૧૯૩૦ માં કેનીઆ ફ્રાન્ચર્સ એસોસિએશન ગ્રથપાઈ. કેનીઆ લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલમાં Wheat pool એરડીનન્સ પસાર કરવામાં આવ્યો. અને તે કામદાના આધારે હિંદીઓના હાથમાંથી ધઉંની ખરીદીનો હક્ક છીનવી લેવામાં આવ્યો. અપવાદરૂપે આટાની એકાદ બે મીલો હિંદીઓની માલિકીની હશે બાકી બધી ગોરાઓની માલિકીની છે. અને તે મીલોવાળાને પણ K.F.A. પાસેથી જ ધઉં ખરીદવા જોઈએ. આથી હિંદી વેપારને અપાર નુકશાન થયું છે.

ગોરાઓનાં બાળકોને કેળવણી લેવા માટે અહીં ભારે મોટે ખર્ચે સ્કૂલનું મકાન સરકારે બંધાવ્યું છે જ્યારે હિંદી બાળકો માટે ગોરાની જૂની સ્કૂલનો સેકન્ડહેન્ડ સામાન લઈ હિંદીઓએ સ્કૂલનું મકાન બંધાવીને તે ગવર્નમેન્ટને સોંપ્યું છે.

એડોરેટની બાંધણી, દેખાવ અતિ સુંદર છે. આ પ્રદેશમાં

ટીડો ત્રણ ગર વર્ષો થયા ઘર કરી રહેવા છે. ઉત્પન્ન થતા માલની કિંમત જગતના બજારમાં ઘટી ગઈ ટીડો પાગવાર નુકશાન કરે-આવા મંત્રેઓમાં કેનીઆ ગવર્નમેન્ટની સારી મદદ હોવા છતાં પણ ગોગ મેટથરો ઉચે આવ્યા નથી અને તેઓએ જે માલદાર થઈ જવાની ધામણા ગમ્બેવી તે ફળીભૂત થઈ નથી.

હું, બાઈ ધારશી માધવજી કે જેનો 'કેનીઆ સ્ટોર્સ' યુરોપિયન ટાઉનમાં છે ત્યાં ગયો હતો. એમની ખીજ દુકાન ઇન્ડિયન બજારમાં પણ છે ઇન્ડિયન ટાઉનના વેપારીઓનું ખીજનેમ ફક્ત નેડીવો માથનું છે. ત્યાં યુરોપિયન ટાઉનમાં ગોરાઓ સાથે વેપાર વ્યવહાર હોય છે.

ગાંધીજીની આર્મી

તા. ૨૦-૬-૩૭ ના હું આફ્રિકામાં બેઠો હતો. ત્યાં કેટલાક ગોગ મેટથરો સાથે ગોગમ દેવીઓ પણ ખરીદી માટે આવી હતી-તેમના એક વયોવૃદ્ધ પણ ભવ્ય મહેરાવાળા મેટથર સાથે બાઈ ધારશીબાઈએ મારો પરિચય કરાવ્યો એની સાથે કેટલાક વિષયો પર વાતચીતો થઈ એ વાતચીતમાં એની નિષ્પક્ષપાત અવલોકન શક્તિ અને વયોવૃદ્ધ હોવા છતાં વિચારોમાં યુવાનોને પણ એક બાજુ મૂકી કે તેવું હૃદય જોઈ મને એમના તરફ બહુ માન ઉપજ્યું. એક અગત્યની વાત દરમિયાન અહીં ટપગલી લઈ

Wheat pool Ordinance અને કેનીઆ ફાર્મર્સ એસોસીએશન વિષેની વાતમાં એ સાહેબે પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા કે મધુદ્રનું પાણી બહુ ગોરાઓએ પી જવાના સ્વાર્થો આશયે ગાયદો પામ કર્યો પણ કુદરત કદાચ તે નહિ મદન કરી શકતી હોય તેમ જણાય છે જગતમાં કાચા માલોના ભાવ ગગડી મયા તે ખીજ બાજુ હિન્દીઓને થતા અન્યાયોથી ગાંધીજીની આર્મી—ટીડો અહીં આવ્યાં તે મેટથરોને કેડશર કરી દીધા. મરકાગ ગમે તેટલી મદદ કરે-સગવડો આપે પરંતુ કુદરત સાનુકુળ ન હોય તો મેટથરો શી રીતે ઉચા આવી શકે ?

આ વાતચીતને અંગે મને ધણું આશ્ચર્ય મળ્યું. પછી અમે અસ્પર્શ આભાર દર્શનનો શિષ્ટાચાર વિધિ કરી છૂટા પડ્યા. તેમણે પોતાના કાર્મમાં આવવા મને આગ્રહ કર્યો ને નિયત મમથે તેડવા મોટર મોકલવા કહ્યું પણ મને સમય ન હોવાથી ઉપકાર માર્થ માટે એ વયોવૃદ્ધ સંજ્ઞનની આકરનો અસ્વીકાર કરવો પડ્યો.

મિ. ઓઝાની મુલાકાત: હિંદમાંથી જર્નાલીસ્ટ તરીકે આફ્રિકાને આંગણે પગ મૂકનાર ભાઈ ઉછરગરાય ઓઝા અહીં અનાયાસે મને મળી ગયા. તેઓશ્રી નમરોખીથી વીમાના કામદાનને અંગે આજે અહીં આવ્યા હતા. અને અહીંથી ૪૫ માઈલ દૂર કિટાલે કરીને ટાઉન છે, ત્યાં જવાના હતા. તેની સાથે અમારે પણ કિટાલે જવાનું નક્કી થયું. એમની પોતાની મોટરકારમાં હું, ધારશીભાઈ તથા અહીંના ડૉક્ટર સાહેબ બપોરના ૩ વાગે કિટાલે જવા ઉપડ્યા.

કિટાલે

વૃત્સાદ સખ્ત પડી ગયો હતો. રસ્તામાં કાર સ્લીપ ન થઈ જાય તેથી સંભાળપૂર્વક ચલાવનાં જાણ વાગે અમે ૪૫ માઈલનો પંથ કાપી કિટાલે પહોંચ્યા.

અહીં પણ ગોરા સેટલમેંટ જ વસે છે યુરોપિયન અને ઇન્ડિયન ટાઉન જુદાં છે. અહીંના ગોરા સેટલમેંટનો મોટો ભાગ ઇન્ડિયામાં નોકરી કરી ગયેલા પેન્શનરોનો છે. ભાઈ ગોરધનદાસ મુંદરજી અહીં યુરોપિયન ટાઉનમાં વેપાર કરે છે. તે પોતે દેશમાં હતા પરંતુ તેમના નાનાભાઈ દામોદરભાઈ મળ્યા. મીત્રનસાર સ્વભાવના ને માયાળુ છે. અહીં શ્રી. ધારશીભાઈનો પણ 'કેનીઆ સ્ટોર્સ' છે. ત્યાં ભાઈ ગોરધનદાસ રહે છે, તે પણ યુરોપિયન ટાઉનમાં છે. ખીજા હિંદી ભાઈઓ પણ મળ્યા. ગોપાળજી-ભાઈ કરીને એક લાગણીવાળા સંજ્ઞન પુરુષનો પરિચય થયો. ભાઈઓનો

પ્રેમભાવ મને કોઈ રીતે આજે ત્યાં રોકાવાને લક્ષ્યમાનતો હતો; પરંતુ ભાઈ એાઝાને મોટમ આજે જ પાછું એન્ડોરેટ પહોંચવાનું હોવાથી બધા ભાઈ એાને દળીમળી રાતના ૬ વાગતે અમે ત્યાંથી પાછા આવવા નીકળ્યા તે ૧૧ વાગને એન્ડોરેટ પહોંચી આવ્યા.

એન્ડોરેટ ઇન્ડિયન ટાઉન

આજે (તા. ૪-૬-૩૨) રવિવાર હોવાથી દુકાનો બધ. હું ઇન્ડિયન ટાઉનમાં ગયો. અહીં પણ શ્રી. ધારશીભાઈની દુકાન છે ને તેની વ્યવસ્થા એમના મોટા ભાઈ ધનજીભાઈ કરે છે. એમની જૂનવાણી વાતો, સ્વદેશી ફૂમ, માદાઈ ને શરૂઆતના આ દેશના વેપાર, મહન કરેલા મકોટા આદિનો ઇતિહાસ શ્રવણ કરવામાં મને ભારે રમ પડ્યો. વગમાદ નો શરૂ જ હતો. ૨ ટલાક પછી મખત તડકો ને આઝાર અચ્છ દેખાય. એ કુન્દરી રમણિયતા ખરેખર અહીં અગ્નિવાને આશ્ચર્યમુગ્ધ કરે છે.

અહીંથી—આ હાઇલેન્ડમાંથી મારે કિસુમુ જવાનું. કિસુમુ અહીંથી મોટર રૂને ૮૦ માઇલ થાય. રેલ્વે રસ્તે જતાં બહુ દૂર ચકાવો લેંચ પડે અને સમય પણ બહુ ગય તેથી કિસુમુ જવા માટે મોટર રૂને જ સુગમ પડે છે. એન્ડોરેટ અને કિસુમુ વચ્ચે વ્યાપાર મબધ બહુ ન હોવાના મબમે દ્વારીકે ઓછો છે.

પ્રસ્થાન: ભાઈ ધારશીભાઈએ અહીંથી કિસુમુ જવા માટે મને સ્કોટિશ મિ વિલિયમની ટુરોગકારનો પ્રબધ કરી આપ્યો. તા. ૮-૬-૩૨ ના સવારના જમી લીધું કે આપેલા ટાર્ફ મ પ્રમાણે બરાબર ૧૧૧૧ વાગને મિ વિલિયમ કાર લઇને આવ્યો. તેમાં અમારો સામાન રસ્તામાં પાછો પડે તો જોગત નહિ તેવી રીતે એમણે જોડવ્યો ને પાછલી સીટમાં ગમે તેટલો વગમાદ પડે તો પણ સુખપૂર્વક અમારી મુસાફરી થાય એ પ્રમાણેની સર્વ વ્યવસ્થા મિ. વિલિયમે અમને કરી આપી.

કિ સુ મુ ને ૨ સ્તે

ભાષ્યોની વિદ્યાય લઈ અમારી દુરીગકાર રહાઈ થઈ. તે વખતે આકાશ સ્વચ્છ ને મધ્યાહ્નનો સૂર્ય પોતાની પ્રજ્વળ શક્તિનો પરિચય કરાવી રહ્યો હતો. આગલે દિવસે વરસાદના પાણીથી પવળેલા ચીકણી માટીના બનેલા રસ્તા હજી સૂકાયા ન હતા. મિ. વિલિયમ ધીમી ગતિએ કાર હંકારતા હતા, અને અમને ગોરા સેટલરોનાં મોટાં મોટાં ફાર્મો, તેઓના રહેવાના બગીચાદિ રસ્તામાં બનાવતા જતા હતા. દીડોની રાક્ષસી સેખ્યાનો નાશ કરવા માયન્ડ્રીફિક અખનરાઓ મોટા ખર્ચે કરવામાં આવ્યા છતાં પણ ફેલેડમદ ન થયાની વાત જાણી. આમ ૪૫ મિનિટ સુધી દૂર દૂરની ટેકરીઓ જોના અમે દરેક માઇલનો રસ્તો કાપ્યા પછી સાહિય આફ્રિકાના ઉત્તર દ્રાવ્યવાસના જંગલોમા કુદરતની સુંદરતા જોવાને જે ધન્ય પ્રસંગ મને મળ્યો હતો તેથી પણ વધુ સુંદરતા નિહાળવાનો આ બીજો અનુપમ યોગ સાપડ્યો. યૌનન નીતરતી મુદરીસમી ચીરજીવ પૂર્ણ સુવાવરમા ભોગવતી કુદ્ગતનું રસપાન કરવું એ પણ જીવનનો અનેરો આનન્દ છે એમ કવિત્વદયો કહી રહ્યાં છે. એનો માણાકાર આજે જાણે પ્રભુએ મને કરાવવાનો સંકેત કર્યો હોય એમ હવે પછીના રસ્તામા અપૂર્વ વનરાયને બેટતાં લાગ્યું. જેમ જેમ આગળ જતા ગયા તેમ તેમ જાણે મૃત્યુલોકની દેવભૂમિમાં વિદરતા હોઈએ. એકવાર મયઆરની મુમાફરીથી પાછા વળનાં નિલગીરીપર નીરખેલી સર્વાંગ સુદર કુદરતની લલિત રમ્ભનિ તાજી થઈ. રસ્તાની બન્ને બાજુ ઊંચા ઊંચાં ગગનસ્પર્શી ઝાડો અને એમાંથી વહેતા મદમ્દ શીળાસમીરનો મધુન્દવ ને બાજુમા ખીણોમાં વહેતાં પાણીના મજુલ કવરવ દીક્રને ડોલાવી મૂકતાં હતા. મજુલ સૃષ્ટિ લાખોગણી સુદર છે. માનવ કલ્પનાથીય પર એવા ચોતરફ પારાવાર પુષ્પો, લયી રહેલી કુજલતાઓના અનુપમ સૃષ્ટિસૌન્દર્યનાં રસપાન કરતાં મારા આત્માએ જે દર્શન સમાધિ અનુભવી તેનું

આમેદુખ ચિત્ર દોરવાને મારી નિમેગ લેખિની અસક્ત છે હું તો
 એટલું જ કહી શકું કે મારા જીવનની એ ધન્ય ઘડીઓ હતી કાષ્ઠ
 કાષ્ઠવાર ગ્તાનો વાક દીવમા લાનનો મંચાર ડગવતો કેટલાક ઊંચા
 નીચા ઢોળાવવાળા જોખમી ગ્તામ થી ખમાર ધવાતું હોય ત્યારે
 મિ વિવિધમ અમને આવેતી ગખવા સુચના આપી દેતો આમ
 વીસેડ માર્ધિ માર્ગ દાખ્યા પછી દડાડ, લડાડ ને વિજળીના
 ચમન-ર માથે જોતોતથી વગમાદ તૂની પડયો અધારધોર
 આખુલ નહ, પૃથ્વીની વૃક્ષગણ જળમય બની ગઈ એવું કુરતે રૌદ્ર
 સ્વરૂપ ધાગણ કર્મુ ઠડા પવનના સુમવાટા મોટરકાગના પડદાને વીધીને
 જાતો આપાર અમાગ શરીરને સોમગ સ્પર્ગવા આવવા લાગ્યા આ
 જોદને દીવમા બી- પેરી કે હવે શુ યમે મિ વિવિધમ બહુ ધીમેથી
 બેધડકપણે મોટરકાગની લાઇટના પ્રકાશમા વાર ચલાવી રહ્યા હતા-
 આ અમય અમને ધીંગલ આપતા મ્હુ 'તમે ગલગતો નહિ હમણા
 વગસાદ ગદી જશે આ પ્રદેશમા આવા દૃશ્ય તો માધાગણ છે' ગરમ
 શદ્, ધન-કોટાદિ માધનો હોવા છતાં હીથી અમાગ લાઇના
 આગળા અગાધ જવા લાગ્યા અમે ડોલો જવાબ આપ્યો નહિ જીવન
 મગલુની આશા નિનારા વચ્ચે હંચુ હિંચાળા ખાવ લાગ્યું પણ
 ઇશ્વરકૃપાએ પોણી કનાકે વગમાદ માઠો પડયો ને અમાગ જીવમા
 જીવ આપ્યો પ્રિયતમથી દૂરને દૂર લાગતી રમિકાના મુખ ઉપર
 દીનના તોફાનની લાચી ચમકી રહે તેમ દૂર દૂર દેખાતા ગિરીશૃંગોપર
 મધ્યાના તેજની લાલી ચમકી ગદી આ દેખાવ પણ પાછો
 દીવહર મન્યો ખરેખર કુદરત આગળ માનવપ્રાણીનો જો દિસામ ?
 કુદરત પણમા કેવું પરિવર્તન કરી નાખે કે એ વિચાર ઉદ્ભવ્યા ને
 સમ્યા ઘણીવાર લોકોને કહેના સાબળ્યા છે કે ઉન્નતામા લીલા
 વૃક્ષની શીતળ છાયે બેધ મળે મુધા ને તૃપા પણ જૂલી જવાબ, એટલે
 કે કુદરતનો કાઠ જોતા જૂખ તગસ લાગે નહિ પણ અમને તો કમડતી
 દડી, વગમાદ ને કુદરતની કારીગરી નીરખતા ઠડા પડેવા બોલવરને

ચાલતી ગરમ કંચાની નમત્તા ગતી. પણ આવા અગણ્યમાં એવાં
સ્વમા કપાથી માયાં પડે? એવામાં મિ વિવિધમે મોટા થોલાવી તો
એક પેટ્રોલનો પમ્પ ને અંદરના યાર્ડમાં લાકડાના ફ્લાટનું ધગ અમે
નેયું. અમે મોટરમાંથી હિનયો. મિ. વિવિધમે ક્યુ વરગાઈથી માડીના
રસ્તા ચીકણા બની ગયા છે કાર મ્લીપ ન થાય તે માટે માંકળ
બાંધવાની છે. અમે એકબાણુ ઉભા ત્યા તે ધગમા એક વૃદ્ધ પુરુષને
તેની પત્ની તથા માતા માથે નેયા તે પંચનખના ક્ષત્રિય હતા. અમે
ગુજરાતી પ્રવાસી છીએ ત્રણી તેઓત્રીએ અમને ધગમા આવવા
આગ્રહ કર્યો અમે ગયા. ક્ષત્રિયનો આનિથ્ય મત્કાર અગણ્યમાં
પણુ છુપાયો ન ગહે. એમના પત્ની ચાલ બનાવી ચાલ્યા ને અમે પીધી.
અમને તો એ નેક્રતુ જ હતુ થોડી વાતો થઇ એમના પુત્રો
આ દેશમાં ભુટે ભુટે થયે નોડરી હે છે ને પોને અર્ધો નાની
સરખી દુકાન રાખી માન જીવન ગુસ્તરે છે મિ વિવિધમે માંકળ બાંધી
લીધી કે અમે એ વૃદ્ધ પતીનો આભાર માની ગ્ન લીધી ને મોટરમાં
એકા. તે પછી ટ્રાઈ પણ ગતની અગવડ વગર અમે બાકીના ૩૦
માઇલ કુદગતની અવનની ડગાને અવલોડતા માળના પ વાગતે કિસુમુ
પહોચ્યા. મિ વિવિધમે કહ્યું અગવડ પડી હોય નો અમારી ક્ષમા
માગવાનો શિખાચાર દર્શાવ્યો ને Good Bye કરી ગત લીધી

કિ સુ મુ

સુપ્રમિદ્ધ વિડોરીઆ મરોવરને કિનારે કેનીઆને છેડે આવેલું
આ જૂનું સહેર છે વિડોરીઆ મરોવર અહીંથી જ શરૂ થાય છે. તેમાં
Ferry boats નાની સ્ટીમરો દોડે છે મરોવરનો કુદરતી દેખાવ
રમણિય છે કિનારાપરના પ્રદેશને 'ન્યાંઝા પ્રોવિન્સ' કહે છે.
સરોવરને નેટીવ ભાષામાં 'ન્યાંઝા' કહે છે

યુગાન્ડા સુધી રેલ્વે પહોચ્યા પહેલા ત્યાનો મવે
માલ તેમજ દારીક વ્યવહાર બધો અહીંથી જ સ્ટીમરો

માનકત થતો હતો ને સરોવર ડિનાગના ઇન્જન કમ્પાલા, ઇન્ડેબે આદિ બધે માલ ઉતરતો હતો હજીય ટાંગાનિકાના બ્લાઝા છુઝાબાદિ અરોગના બધા રાટે કેનીઆનો માલ અહીંથી સ્ટીમરોમા જ જાય છે યુગાન્ડામા ન્દવે પહોંચ્યા પહેલા અહીંના વેપારની જાહેરાતનાથી બહુ જ હતી અહીંના નગરે પોર્ટ ફ્લોરેન્સ Port florence ગ્રેવામા આવતું આજેય બંદર છે, ગોદી છે, બધુંય છે, પરંતુ પૃથ્વી ગિદ્દિગિદ્દિ નથી મીઠા પાણીનું સરોવર એટલે આ રથળ તેમજ ડીસ્ટ્રીક્ટમા મનુષ્યોનો ઉપદ્રવ રહે છે કેનીઆમા ન્દનું આ છેડનું મથક છે મોન્ગાસાથી અહીં સુધી ૩૬ કલાકનો ૨ વનો ગન છે ૨૦ વર્ષ પહેલાં ને આજના મિસ્રમમા મહુ તકાનન છે વપાર નવહાગમા મતા પણ શહેર રચનામા સુધાગ થયા છે ને હજીયના જાય છે જે માઈનપર સામે કિનારે ગામ્બુ નામક ટેમ્પરી ટાઉન ગાદી નાખવામા આ યુ છે ત્યાંના વેપારીઓ નના નેન્ટરમા આવી ન્ધ્યા છે હિન્દીઓની મહોળા પ્રમાણમા વમતી છે

મુખ્ય પેદાશ આ ડીસ્ટ્રીક્ટમા મગાધ, કાફી ને બોયર્મિંગની છે નેટીય લોગ ને ઉગાડે છે ને હિન્દીઓ જંગનોમા ટુકાનો નાખી તે ખરીદે છે આ નેગીવ-પ્રો યુમ ખરીદીનો વ્યાપારી હક્ક પણ હિન્દીઓ પામેથી ખુચની લેનાનો હાલ એગ્રીનન્સ પસાર કરવામા આવ્યા છે પ્રોડ્યુમનો ભાવ નહિ અને હિન્દી વેપારીઓમા ખોટી હરિફાઈ આવા મગજે તેમા પણ જોઈએ તેવા લાલ હાલ મેળવી શકતો નથી

હવેનાનું આ દે ક્વૉટર છે હી ગી તમજ પી સી ઓફિસર તેમજ કોર્ટ કચેરી પોલીસ લાઇન વગેરે હ આધવ મોલ્સ તેમજ માણના કાગખાના હિન્દીઓના છે હિન્દીઓમાં અખ્યત્વે ઓગ્ન અને લોહાણા વગેરે વેપારીઓ છે

ફેરી દાનદારોમા વખતને નિયમીતપણે ચી રીતે સબવે

નિયમિતપણું હોય તો દેશીની દુકાન શાની ? વેતરાં મિલાય જીવનમાં બીજું સ્વચ્છ હોય તો તે પછી દેશી શાનો ? અહીં Shop hours act લાગુ નથી તેથી હિંદી નોકરોને લગભગ ચોવીસે કલાક શેડોનું વૈતર કરવું પડે છે. તેટલા જ માટે કેળવાયલા યુવાનો હિન્દીની નોકરી તરફ નાપસંદગી દર્શાવે છે. ન્યતર કેલોનીઆ રહીને અહીંના Orthodox હિંદુઓએ જીવનનું ધોરણ કથુ ય બદલ્યું નથી. માત્ર રૂમમાં કોટ પાટલનું ધારણ કરવા જેટલો ફરક કર્યો છે.

મામાજિનું જીવનમા શિચિય ને રાટીપર તગપ પડે ત્યારે હિન્દીઓ હોહા કરી મૂકે છે. કેનીઆ કેલોનીનો છેવાડેનો આ પ્રદેશ તેના અન્ય ભાગો કરતા કંઈક રહેણીકગણીમાય ઉતરતો છે સગેવર કિનારાના કેટલાક ગામોના હિંદુઓ ન્હાતા નથી, અને નવા આનનાર પણ ન ન્હાય તે માટે તેમને નજીક લાય જતાવે છે. અને એથી ન માને તેને 'ન્દાઇએ તો ન્યુમોનિયા થાય' એવી બીક પેસાડે છે. આ ગેજ નહિ ન્હાવાનો પણ ઇતિહાસ છે. આમ થવાનું મુખ્ય કારણ તો આર્થિક લોભદૃષ્ટિનું જ છે પ્રથમ પાણી દૂરથી ભરી લાવવાના ધંમા આપવા પડતા, એટલે એક ડબ્બાથી ચાલતું હોય તો બે ડબ્બાના ધંમા ન ખરચવા એ હિન્દી મનોવૃત્તિએ ન્હાવાનું નામુ માડી વાળ્યું લાગે છે ન આવને જ રૂબે કોઇ કોઈ એકાદ બે અકાદિએ એક વાર ન્હાય છે.

આફ્રિકામા આવું જીવન જીવનારા ઈર્ષ હેતુ પાગ પાડવા બપોરે કાઠિયાવાડમા પધારે છે ત્યારે ટીલાટપકાનો ભપકાનાર આડળર કરી એકાદ ભાગવત સંપાદ કરી નાંખે, એકાદ નાત જમાડી પાડે, ચોડાંક કપડાં ને વામણની દલાળી કરી ભયોભયો કહેવગવીને ધાયું કામ કલાવી લેવાની કળા તો તેઓ પટેલાથી જ શીખેલા હોય છે.

આ પ્રાન્તિન્મમાં લગભગ ૨૦૦ લોહાણા કુટુંબોની વચ્ચી ગણાય છે. કિસુમમા લગભગ ૪૦ લોહાણા કુટુંબ વસે છે. તેમા ભાઈ છગનલાલ મોરારજી વગેરે ૨-૩ શીમન ગણાય છે. આકીના બધા સાધારણ સ્થિતિના છે.

વિક્ટોરિયા સરેવરના પોર્ટન્ટ મામે શ્રીમાન ભાઈ પ્રાગજી સુદરજીના બન્ય મકાનના બહારના એક સ્થત ન ખડમા માગ માટે રહેવાની વ્યવસ્થા કરવામા આવી હતી અને જરૂર પૂરતા અન્ય માધનો શ્રીમાન ભાઈ છગનવાય મોગરજી તરફથી પૂરા પડાયા હતા, એ બદલ એમનો આભાર માનુ

લોહાણા ધર્મશાળા છે ધર્મશાળાનો માણસ પ્રેમજી કુભાર સેવાભાવી છે

વિવિધતા કિસુમુમા હિન્દુ યુનીવન છે, સનાતન લક્ષ્મીનારાયણનું મંદિર છે લક્ષ્મી વિજય સંગિત મંડળ છે. આ મંડળ તરફથી એક સુદર પુસ્તકાલય ચાલે છે.

પટેલ, બ્રાહ્મણ, મિશ્રી આદિ પ્રાંતોના યુવાનોમા કંઈક ઉત્સાહ ને ચેતના જોવાન છે

કી બો મુ

લગભગ ૧૧ દહાડા કિસુમુ તેમજ અહીંના ડિપ્ટીકટની મુસાફરીમા ગાળી દુ તા ૨૦-૬-૨૪ ગતના ૮ વાગતે શ્રી. લાલજીભાઈને આપેલ વચન મુજબ કીમોસ ગયો કીમોમ નીચાણવાળી જમીનપર આવેલુ છે ત્યા હિન્દીઓની જમીનો છે મુંદર દાખાઓ, હિન્દીઓની ખેતી વિષયક ખતની ખાત્રી આપતા ઉભા છે ધણુ રમણિય સ્થળ છે શ્રી લાલજીભાઈ માથે બહુ મોડી રાત સુધી બેસી આનંદપૂર્વક વાતો કરી મવારના પા વાગતે કીમોસથી ટ્રેન ઉપડે તેમા મારે લુમ્બ્યા સ્ટેશને ઉતરી કેરીચો જવાનુ હતુ વહેવા આહ પાણી કર્યા મજૂર ન મળે તેથી પોતે હાથગાડીપર મારો સામાન ચડાવી સ્ટેશને મોકલ્યો ને બરામર અમયમર ટ્રેનમા લાગુ કરી દીધા

લુમ્બ્યા: રસ્તામા મેરોની સ્ટેશને એક બાનજવાવના ઓગખીતા મિશ્રી મારા માટે આહ બનાવી લાવ્યા. બપોરના ૧૧:૩૦ વાગતે

હુમ્મવા ઝેશને પહોંચ્યા. રેશન માત્ર શ્રી આર્ચુદ્દલાઇ રૂપારેલિયાને ત્યાં જમ્યા. ફેરીચોથી બોક્સ-બોડીકાર હુમ્મવા આવેલી તે સાથે ભાઇ ધરમશીએ મને ફેરીચો લઇ આવવાનો પ્રબંધ કર્યો હતો. ૨ વાગે એ કાર ફેરીચો જવા ઉપડી.

કે રી ચો

હુમ્મવાથી ૨૩ માઇલ દૂર સમુદ્રની સપાટીથી ૭૭૦૦ ફૂટ

ઊંચુ હાઇલેન્ડપર આવેલું જ્યોત છે. હુમ્મવા ઝેશનથી બધો માસ મોટર-લેરીચોથી ટ્રાન્સપોર્ટ થાય છે. રસ્તો બધો પહાડી છે. બપોર સુધી મખત તડકો ને બપોર પછી હમેશાં વરસાદ પડે છે. હડી મખત, તંદુરસ્તી ધણી જ માગી. મૂખ કંકડીને લાગે.

હુમ્મવાથી આઠ માઇલ દૂર અમે આવ્યા પછી જાણે જારે મેં તૂટી પડ્યા હોય એવા જોમબંધ વરસાદ શરૂ થયો. બધાય પહાડો, રસ્તાઓ અધકારમય થઇ ગયા. જળપ્રલય થવાનો હોય તેવું દશ્ય બંધુ થઇ ગયું રસ્તા અતિ ખરાબ, અમારી બોક્સ-બોડીકાર માફગ બાધવા છતાં ધીમી ધીમી ચાલી શકતી ૨૦ માઇલનો પથ ૨૧૧ કલાકે પૂરો કરી માઃ માઃ માજના ૪૧૧ વાગે ફેરીચો પહોંચ્યા. ત્યાં ધરમશીભાઇ, ખેગજભાઇ, પટેલભાઇઓ ઇ. મળ્યા.

ખીજે દહાડે બપોરના હિંદી બાળકોની ઝૂલની વીઝીટ લીધી.

ઇ. એ. ની સલાહ તેજ રાતના આવકાર આપવા મિ. અમીરહીનના પ્રમુખપદે ધી હન્ડિયન એમેસીએશનની મજા મળી. તેમાં પ્રમોગિયલ વિવેચન કરી ૧૧૧ વાગે ઘેર આવ્યો.

ખીજે દહાડે (૨૩-૯-૨૨) સવારે પટેલ રાવજીભાઇ મને મળવા આવ્યા. અહીં કેનીઆ ટી ક્લબ ને આફ્રિકન હાઇલેન્ડ ટી. ક્લબ ના ક્ષેત્રો બંધુ વિસ્તારમાં છે. તે પટેલ મિત્રો સાથે જોવા ગયો. શ્રી. અમ્બાલાલભાઇએ ફેક્ટરી વગેરે જરાબર જનાતી સમજાવુ પાડી.

અહીં પટેનભાઈઓ થોડાઘણા છે જતા બહુ ઉત્સાહી ને પ્રેમી છે એક લાયબ્રેરી માટે ફંડ ઉઠાવું કરેલું છે

જાહેર સભા માનના પ વાગને ભાઈ ચતુરભાઈ બી. પટનાના પ્રમુખપદે બીજા જાહેરમભા ગોડવાઈ તેમા 'હિન્દી આધુનિક હાનત' પર ભાષણ આપ્યું

લોહાણા ભાઈઓની ૬-૭ દુકાનો છે ગિથિતિ માધારણ પટેનભાઈઓની પણ દુકાનો છે પટેન બધુઓએ તથા મમન્ત હિંદી ભાઈઓએ રેનો મલગા બૂનાય તેમ નથી

ચાહના બગીચા

હિંદુસ્થાનમાં છુક ઓન્ડ લીમીટેડ તે જ અહીંની કેનીઆ દી કંપનીએ મન ૧૮૨૫માં અહીં હજારો એકર જમીન લઈ ચાહના બગીચા બનાવવાનું શરૂ કર્યું બીજા એક આફ્રિકા ન હાઇનેન્ડઝ દી કંપનીના ચાહના બગીચા પણ અહીં છે આ બેમાં કેનીઆ દી કંપની (છુક ઓન્ડ વાળા) નું એસ્ટેટ બહુ મોટું છે એ કાર્મમાં એકેક હજાર એકરના નાના એસ્ટેટો અને એ દરેક એસ્ટેટમાં ૨૬૮રી દરે એસ્ટેટમાં એક આફ્રિકા ને એક ફેક્ટરી આફ્રિકા દરેક આફ્રિકામાં આડકે હિન્દી ડનાક પગાડ શિલિંગ ૨૦૦ થી ૨૫૦

આસામના બગીચાની ચાહનું બીજાઅહીં મગાવાય છે તે ચારકોનામાં પેટ થઇને આવે છે એની બગાળી મણની દિંમત ૩૦૦ થી ૪૦૦ શિલિંગ થાય છે એ બીજાને જતુ ન લાગે માટે formalan પ્રયોગ કરનામાં આવે છે એ બીજા આસામથી એક મામમાં અહીં પહોચવું જોઇએ ડીમખરની ચરૂઆતમાં નમરી પ્રયોગ કરવામાં આવે ૥ બીજાની પેગીઓ આવના તુરતજ રોપવામાં આવે છે એક માસે તે ઠાંગે ને ૬ માસે એની ૬ ઇંચ જેટલી ઉંચાઈ થાય નર્સરીમાં રોપ બહુ જામે થકો હોય તો બીજો વરસે કાપીને થડ રાખે પછી તે રોપને

આવે છે. ગરમીમાં એક સરખા જાહેને નીકળ્યા પછી તેની જુદીજુદા જાત-આખી, બૂધી-બનાવાય છે ને એમ બધું કામમાં આવે છે ત્યારબાદ પેકોંગ ડીપાર્ટમેન્ટમાં જાય છે.

મેનેજમેન્ટ

આહના ફાર્મમાં કામ કરનાર મજૂરોને Labour acts લાગુ પડે છે. માસિક ૧૦-૧૨ શિલિંગના પગારે ત્રણ વર્ષની એગ્રીમેન્ટ નેટીવ મજૂરો લાવે છે હંમેશા તેને અંકક દીઠ રા. રતલ પોશો મળે છે. અઠવાડિયાએ બે આલ્સ મીકુ ને ૧ રતલ બીન્સ અપાય છે તેઓને રહેવા માટે ટેમ્પરરી ક્વૉર્ટર્સ બનાવેલાં હોય છે. ૧૦-૧૨ રૂમની લાંબી લાઇનો ને એક રૂમમાં ૬ બિછાના ને સામે રાંધણી. દરેક એસ્ટેટમાં એક ડ્રિપેન્સરી એક હિંદી અથવા યુરોપિયન મેડીકલ ઓફિસર ને એક નેટીવ ડ્રુસર રાખવામાં આવે છે કેાઈ ગભીર અકસ્માત થાય ને ધ્યાન ન પડે તો ગવર્નમેન્ટ જનરલ હોસ્પિટલમાં મોકલવામાં આવે છે. તેનું ચાર્જ દરરોજનું ૧ શિલિંગ થાય તે કંપની આપે એમ્બ્યુલન્સકાર રાખવામાં આવે છે હિંદી ક્લાર્કો માટે જીન ક્વૉર્ટર્સ હોય છે. એક હિંદી ક્લાર્કને ત્રણ રૂમ રહેવા મળે ને કામ કરવા એક નેટીવ બોય આપવામાં આવે છે. હિંદી ક્વૉર્ટર્સ ૫૦૦૦ શિલિંગની કિમ્મતનું થાય છે નેટીવ મજૂરનાં બાળકો માટે મીસનરીઓ તરફથી મૂલો હોય છે.

એસ્ટેટ મેનેજરો યુરોપિયનો હોય છે. તેઓને ગહેવા મુદ્દર બગલાઓ તેમજ મોટરકાર આપવામાં આવે છે આ કંપનીઓએ લાખો શિલિંગો આ સાહસોમાં રોકી છે

લાઇ અબાલાલ રાવજીભાઇ તથા રામલાઇ પટેલે માથે ચાલી આ બધું બનાવીને અમને સમજાવ્યું (તા. ૨૫-૬-૩૨)

લુખ્ખવા :

ધૂમશીબાઈના માતૃશ્રી રાધાનાથ બારે માયાજી જમ્યા સિવાય અમને જવા દીધા નહિ. તેથી ૧૦ વાગતે જમી એલીઓની, વિદાય

સમ નીકળ્યા. બાઇ ધરમશીભાઇ પોતે પોતાની કારમાં મૂકવા આવ્યા. ૧૧૧ વાગતે લુમ્બવા પટ્ટોંઆ. (તા. ૨૬-૯-૩૨)

લુમ્બવા રેલ્વે સ્ટેશન છે. નાનું ગામ છે, પણ ફેરીચોના ભરનો ટ્રાફીક જમ્બવર છે. બે ત્રણ લોહાણા, પટેલો તેમજ મોહમ્મદોની દુકાનો પણ છે.

હિંદીઓની સભા: લુમ્બવામાં સ્ટેશન માસ્તર આશુદ્ધભાઈને ત્યાં રહેવાનું. એમનું કુટુંબ જ આખું આવાળું. તે રાતના માખનર આશુદ્ધભાઈને ત્યાં હિંદી ભાઈઓની મલા થઈ. આફિકાના અનુભવો સંભળાયા.

ભીખાભાઈ પટેલ બહુ આવાળું મજમન છે

બીજે દહાડે મારે અડોંથી નફર જવાનું હતું. પંતુ કેટલાક ભાઈઓના અતિ આમદને વશ થઈ રોકાઈ ગયેતુ પડ્યું.

ગામ સોડની સભા તેજ ગાનના ૮ વાગતે અડોંનાં સ્ત્રીપુરુષની એક જાહેરમલા મિ એ આવર. પટેલના મકાનમાં ગોડવડામાં આવી. સામાજિક સુધારાપર વિવેચનો થયા.

તા. ૨૮-૯-૩૨ના શ્રીમાન ભાઈ ભીખાભાઈ પટેલને ત્યાં જમીને ૧૨-૩૦ મિનિટે અડોંથી ઉપડની ટ્રેનમાં નફર જવા રવાના થયા.

૧ ફૂ રે

વૃત્તમાદ ધોધમાર પડતો હતો એક વાણિઃ ગૃહસ્થને ત્યાં પ્રથમ ઉતર્યો, પરતુ પછીથી રેલ્વેના Chief goods Clerk ભાતીભાઈને માગ આગમનના ખબર મળતાં, તે પોતાને ઘેર તેડી ગયા.

આ નફર ગામ પણ હાઇસેન્ડ પરતુ સેટલરોનું મધ્યસ્થળ છે. યુરોપિયન બજાર ને ઇન્ડિયન બજાર જુદીજુદી છે ચાર પાંચ લોહાણા ભાઈઓની દુકાને છે દારકાના હીરજી થેવા ભગત ને રાણવાવનિવાસી ગોરધનદાસ નેશુસી તેમજ માસ્તર નરસીદાસભાઈ, પુરુષોત્તમ વેલજી, રૂગનાથ લાલજી વગેરે ભાઈઓનો પરિચય-ગ્રિષકર થઈ પડ્યો હતો.

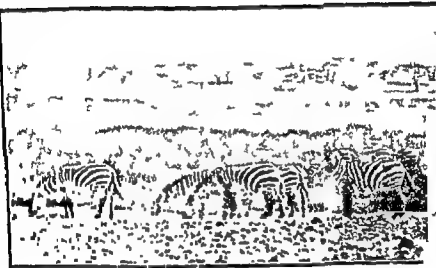
અહીં 'ગોપ અવર્ગ એક્ટ' લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે. હિંદીઓ શુદ્ધ છે એક કાઠિયાવાડના ગારામિયા-દગબારની મોટી દુકાનો છે. મુડીવાદ તેની ગેરગમત પ્રવેશ્યો જાણાય છે. સુવકમડળ તરફથી એક લાયબ્રેરી આવે છે એક 'દે દગિ' વણિદ અહીં 'ઝેરી' તરીકે ઓળખાય છે. યથાનામાં તથા શુણ્ણ લોકો કહે છે કે અહીંનું સ્થળ એવું છે કે હિન્દી માણસો હિન્દીન થઈ જાય છે. હાઇવેન્ડપર આ સ્થળ હોવાથી હડી વિગેય યુરોપિયન ટાઉન ગળિયામાંથી છે કાળા ગોરા વચ્ચેના ગમેદ પ્રત્યક્ષ તરી આવે છે.

૨-૩ દહાડા નિગિલ્લુ કરી તા ૧લી ઓક્ટોબર ૧૯૩૨ની સાજના ૬-૫૫ની દુનમાં અહીંથી ગીવગીન જવા ઉપડ્યો. નકૂરથી નકૂરથી ૧૬૨ માર્ચ ૧ થાય છે. નકૂરથી ગીવગીન મુધીનું ટ્રેનભાડુ સેન્ડ લામનું રિ ૭/૨ પડે છે. વગભગ ગા ન્યાકે ટ્રેન પહોંચે છે. ભાઈ નરસીદામ માનીભાઈ ને ડુગનાથે અમાગ માટે વણી તકનીક ઉઠાવી ગતના ૬-૨૦ મિનિટ ૬ ગીવગીન પહોંચ્યો.

ગી લ ગી લ

ગીવગીનમાં રેશન માસ્ટર ગમભાઈ દેમાઈને ત્યાં ગ્લો હોતો આ પટેલદપતી મસ્કારી અને માવાળુ ત્રણ દિવસ અહીં પૂરી મગવડ, શાંતિ ને આનંદ અનુભવ્યા. ગીવગીન પાસુ હાઇવેન્ડપરનું એક રેશન છે. આ કાંઈ મોટું શહેર નથી. રેશનના ઉપરના ભાગમાં કેટલાંક હિંદી પ્લોટોની લાઈન છે, તેમાં નાના નાના હિંદી વેપારીઓની દુકાનો છે. નીચેના ભાગમાં થોડે થોડે અનરે બે ત્રણ મોટા મોટારો છે. મિડી એમ મનની કરીને એક કેળવાયેલા પટેલ બન્યું છે, જે યુરોપાદિની મુસાફરી કરી આવ્યા છે એમનું બીઝનેસ ધણુ મોટું છે. ગોના સેન્ડલગેને બેઠેલા બધા માન તે ગખે છે. બીજી એક દુકાન હા નયુભાઈ માધવજી નામના લેહાણા ગૃહસ્થની છે તેઓનું

ખીઝતેસ પણ પ્રોવીઝન અને વાહન વગેરેનું છે કેળવણીની ઉણપ ને જૂને ચીલે ચાનનાની રીતને લઈને વેપારમાં ધોવ લાઈને મુકાબલે આ શે બેઈએ તેવો પ્રોગ્રેમ કરી રાખ્યા નથી સ્થળ માર મજાનું છે હવાપાણી સાગ

છાયાઓનું જીવ

અહીંથી જ નધરાખી જવાનું હતું તો ૪-૧૦-૩૨ સવારના ૮ વાગે દ્રેનમાં નધરાખી જવા નીકળ્યો અહીંથી લગભગ ૫૦ કલાકનો નધરાખી પહોંચ્યાનો દ્રેનનો રમ્તો છે. મારા મિત્ર શ્રી રામલાલ સ્ટેશન માર્તરે દ્રેનમાં અમારે માટે નધરાખી સુધી ખાસ જમ્યાની સગડ કરી આપી કુદરતી સૌન્દર્યનું અનલોડન કરતા ગસ્તામાં છાયાના જીવેજીનું નિહાળતા બગબર બપોરના ૨-૩૦ અમે ફેનીઆ ફોલોનીના પાટનગર નધરાખી સ્ટેશને પહોંચ્યા અહીં ભાઈ સોનપાલ તથા માર્તર જોમનપુત્રા સ્ટેશને સામા લેવા આવ્યા હતા

ન ધ રો પી શ હે ર

ઈસ્ટ આફ્રિકામાં આ એક જ સહેર ધણુ ગળીઆમણુ છે એની ગચના દક્ષિણ આફ્રિકાના સહેરોની હમે થયેલી છે હવાપાણી ધણુ મારા જે - દસ વર્ષ પહેલાના જેટલા ઉત્તમ હવાપાણી કેટલા હિંદી ગીચ બતામા ગણા નથી તો પણ એકદરે ધણુ મારા જી સગવડ

આ કોલોનીઆ ગોરા અને હિંદીઓ વચ્ચે હાઇલેન્ડમાં તેમજ સર્વ થયે ગેનાની તેમજ વેપાર કરવાની જગ્યાઓમાં આમડીને ૨૦ ભેદ નજર જેઠ સકાય છે અહીં પણ યુરોપિયન બીઝનેસ માટેની મજાના જેતા આપણને સ્વતંત્ર કોલોનીઆના ગોરા વેપારીઓની નિયમિતતા, સ્વચ્છતા, કાર્યપદ્ધતિ ઉપગત વેપારી લાભો જાગવી ગમવાનું ગજદારી જ્ઞાન અને મગનાદિ અનેક બાબતો આશ્ચર્ય થમા - ૪

ગોરાઓની વસ્તી અહીં બધા થયો કરતા વધુ પ્રમાણમાં છે. કોલોનીઓ ગવર્નર પણ અહીં ગહે છે ગવર્નમેન્ટની બધી ઓફિસો, કોર્ટો વગેરે અહીં છે મોટા મોટા ગોરા વેપારીઓની હેડઓફિસો પણ આ સરેગમાં છે ગોરાઓને રહેવાની પૂરતી સગવડવાળી જમીનો, તેમના ઉપર જગ્યામાં છેલ્લી વૈજ્ઞાનિક હમે બધાપલા બગનાઓ, કોલોની ગવર્નમેન્ટની ઓફિસો, મુદર ગગતાઓ તથા ગોરાઓના વમવાટના લગાની સ્વચ્છતા જેઠ છક થઈ જવાર છે

હિંદીઓ પણ કેનીઆના બીઝ કોર્ષ પણ થયે કરતા અહીં વધુ મજ્યામાં વસે છે બધી કામો ને બધી જતોના હિંદીઓ અહીં જ યુવાન કેળવાવવા હિંદીજનોના વિચારો અને વાણીમાં અહીં ગાજી. નેતના જેઠ સકાય છે હિંદીવાનોના લુટાતા ગજ્યદારી સકો ને યતા અન્યાયો માટેની લડત પણ પ્રથમ આ સહેરમાંથીજ શરૂ થઈ હતી અગ્રેજ સિસણ પામેલા હિંદી યુવાનોને પોતાની ઓફિસિયલ સરસીસ હોઇને જેઠતો મમય મળી શકે છે, તેમા તેઓ રાજદારી ચર્ચાઓ કરે છે વાતોમાં વીર જેવા છે

કરત આફ્રિકાના હિંદીવાનોના હિતાર્થે પોતાનું સમગ્ર જીવન સમર્પણ કરનાર રવ. દેશાઈ મેમોરિયલ હોલ દમણાંજ અહીં ખુલ્લો મૂકાયો છે.

હિન્દીવાનો માટેના વેપારી લતા અહીં મુખ્યત્વે કરીને 'ઇન્ડિયન બ્રાડર' અને 'સ્વિચગેડ' ગણાય છે. આ ગીચ લતાઓમાં રહેવાનું, રસ્તાઓનાં ઢેકાણાં નહિ. આરોગ્યતાની દૃષ્ટિએ ગોરાઓની સાથે હિંદીજીવન સરખાવતાં આપણને દયા ઉપજ્યા વગર રહે નહિ. સુરોપિયનો કરતાં હિન્દીઓની વસતી વધુ હોવા છતાં રહેવાની જગ્યાઓ બહુજ ઓછી ને અસુખાકારી રથાન ઉપર. કેટલોક સમય થયા નગારા રોડપર ટુંકા લીઝ ઉપર હિન્દીઓને રહેવા માટે જગ્યા અપાઈ. સ્વિચ રોડ અને ઇન્ડિયન બ્રાડર કરતા આ રહેવાની જગ્યા સારી છે. ત્યાં હિંદીવાનોએ મકાનો બધાવ્યા છે. મુખ્યત્વે શ્રીમત વર્ગ તેમજ આફ્રિકા દેશોમાં તરીકે નોકરી કરનાર બહુલો હિંદી વર્ગ અહીં રહે છે.

હિન્દી કોમોમા કોમવાર યુવક મડલો છે, હિંદુમાં જેમ જોવાય છે તેમ અહીં પણ એવા કોમી મડલો મળે જતા નિશ્ચયતઃ દશામાં મૂકાઈ જાય છે. લોહાણા, પટેલ, વાણિયા, કારીગર વર્ગની કોમો તરફથી પુસ્તકાલયો પણ દસ્તિમા આવ્યાં છે; તેમા પટેલ બધરહુકના બબ્બ મકાનમા સૌથી ઉત્તમ પુસ્તકાલય જોયુ સનાતન ધર્મ સભા, કચ્છી-ગુજરાતી હિંદુયુનાયન ને આર્યમમાજ મંદિર છે. તે ધાર્મિક સંસ્થાઓ તરફથી દેન્યા કળવણીની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરવામા આવી છે. 'શહેરની બહાર એક આર્ટ્સ સંસ્થા થી અદ્વાનદ બલ્લવર્પાત્રમ છે.

ઈસલમાઈલી ખોગ્ન કોમ તો હવે આ પ્રદેશમા જુદીજ તરી આવે છે. આ કોમમાં કોમીભાવ સૌથી વધુ છે. તેમનું ખાનું, ફલગ લેડીઝ વોલન્ટીયર કોર વગેરે ધાર્મિક દૃષ્ટિએ રચાયલા છે.

કોમ કોમના વાડાઓનું કોમીત્વ અહીં વધુ પડતુ દોસી આવે છે. અને તેમાંય ક્યાંક ક્યાંક તેજોદેષિતાના દર્શન થાય છે. વેપારીઓમાં થોડા હિન્દી વેપારીઓને બાદ કરીએ તો બાકી બધા હિન્દીઓ નેટીવ-ટ્રેડ કરે છે.

લોહાણા જાતિના શેઠ કાનજીભાઈ નારાયણજી અહીં શ્રીમત
ગૃહસ્થ છે. તેઓનું બીજનેસ ગારા લોકો માથેનું છે

બોમ્બ વીમા એમનાજ વલ્લિકે જાતિની પ્રેમમં પ્રેમચદ રાયચદની
કુપનીની કર્મનું બીજનેસ ઘણાજ મોટા પાયા ઉપર છે, મેકમ્પાસા, થીકાદિ
અથળોએ તેમની પ્રેમ્ય ઓફિસો છે નેમીવ પ્રો. યુસ ખરીદીનું કામ આ કર્મનું
જગમગ છે એનામજ વામણેનું કારખાનું મેકમ્પાસામાં છે આ કર્મના
એક ભાગીદાર શ્રીમાન પ્રેમચદભાઈ કચરાભાઈ બાહોશ તેમજ
વ્યાપારપ્રનીજ છે તેઓનું વાચન વિશાળ છે, તેઓના વિચારો પણ
નવાયુગના આદેશને અપનાવનારા છે સાહિત્યવિનાસી હોઈ વિદ્વાનોની કદર
કરનારા તે જણાવુ વૃત્તિના છે તેઓશ્રી જેમ સ્વચારને કમાઈ જાણે
છે તેમ તેનો મહુપયાગ પણ કરી જાણે છે

નિદીઓમા આ પણ જુદીજુદી નાતોના વાડાઓ, ધર્મના
ભિન્નભિન્ન કાટાઓ, મતભેદો ને વ્યાપારી હરિશ્ચઈ એના કેટલાક
આવરણો મપ અને એકદિનીના માર્ગમા અવરોધસ્તો થઈ પડે છે.

ગહેર સલાહ તા ૧૨-૧૦-૩૨ ના સાજના અંગેના શ્રી પટેલ
અધમ હુડના આશ્રય નીચે નમરોબી પબ્લીકની જાતેગમલા બોલાવવામા
આરી જેમા શ્રીયુત સુનીભાઈ પટેલના પ્રમુખપણા નીચે 'સંસ્થાનોમા
હિંદી જીવન' ૫૦ ન્યાખ્યાન આપ્યું

હિંદી ગયેલા જાણીતા જર્નાલિસ્ટ ભાઈ ઉચરગરાય ઓઝા
પણ આ શહેરમા ફટલોક સમય થયા રહી વિમાની એજન્સીનું
કામગીર વરી ગયા છે

ધીકાઃ શેઠ કાનજીભાઈ નારાયણજી તેમજ શ્રીયુત પ્રેમચદભાઈ
સાથે અમે ધીકા ડેપ્ટીકેટમા ફરી જેવા લાયક રમણિય રચણો
જોયા આ મહાનુભાવો સાથેની વાતચિતોમા આ દેસાંનીને લગતી
કેટલીક વ્યાપારવિષયક માહિતી મળી એમનો બહોળો અનુભવ,
નિગલિમાનિતા અને માયાણુ સ્વભાવ સૌને આખો આવા લાગણીભર્યો

સહકારે તેઓશ્રી અત્રેની સારીય હિંદી પ્રજામાં માનવંતો મોબો ધરાવી રહ્યા છે.

‘ઇન્ડિયન વૉઇસ’ પત્રના તંત્રી શ્રી. અંબાલાલ પટેલ તેમજ સહતંત્રી મી. ધ્રુવે મારા અહીંના આગમન તથા સામાજિક સુધારના વિષયોપર આપેલાં વ્યાખ્યાનોના અહેવાલો તેમજ વારંવાર નોંધો પ્રગટ કરી જે બહી લાગણી ખતાવી તે બહી શકાય તેમ નથી.

તા. ૪ થી તા. ૨૧ ઑક્ટોબર સુધી ૧૮ દિવસ હું આ નંદરાબી શહેરમાં રહ્યો. તે દરમ્યાનમાં ધણા લાભઓનો હું મહેમાન બન્યો હતો. હિંદીઓ તરફથી ચાલતી કેટલીક કેળવણીની મંસ્થાઓ જોઇ.

શ્રીશ્રદ્ધાનંદ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ

શરદ પૂર્ણિમાની સોહામણી રાતે ૯૨૮ આફ્રિકાના સુપ્રમિદ્ધ વેપારી શ્રી. નાનજીભાઈ કાલીદાસની મોટી મહાયવડે કરીને હસ્તિના આવેલ, શહેરથી ૪-૫ માઇલ દૂર, શાંત રમણિય રથજે, શ્રી શ્રદ્ધાનંદ બ્રહ્મચર્યાશ્રમના બ્રહ્મચારીઓની માથે પૂર્ણિમા ઉત્તમમા ભાગ લઇ દૃતકૃત્ય થયો. આશ્રમના મુખ્યાધિષ્ઠાતા શ્રીમાન છોટુભાઈ પટેલની સુચનાથી ‘બ્રહ્મચર્યનું મહત્વ અને બ્રહ્મચારીની જીવન ફરજો’ ઉપર થોડુંક બ્રહ્મચારીઓની મમક્ષા વિવેચન કયુ. મકાનો, બગીચો, કૃષ્ણકુજ વગેરે જોયાં.

આજે જો કે શ્રીમનોનાં બાળકો જ આ સમ્પ્રદાયે કરીને લાભ લઇ રહ્યા છે પરંતુ ૯૨૮ આફ્રિકાની હિંદી પ્રજા આવા આશ્રમને સંગીત આર્થિક મદદ આપવાનું ચાલુ રાખે તો આ ઉચ્ચ દૂર થઇ શકે તેમ છે.

આ પ્રદેશમાં સામાજિક સુધારાને માટે કામ કરવાનું બહોળું ક્ષેત્ર છે. સામાજિક દષ્ટિએ અહીંની હિંદી પ્રજાએ પ્રગતિ કરી જણાતી નથી. કારણ કે અહીં સૌ કમાવા આવ્યા છે; એથી તેઓનું લક્ષ્યનિદુ અર્થ-ઉપાર્જન કરવા તરફ જ રહેલું છે. અહીં કોઇ સમાજ સુધારાના ઉદ્દેશો રથપાયલી સાર્વજનિક સંસ્થા નથી અને

ખસ્ટ આફ્રિકાવાસીઓનું એ નિશા તરફ હજી જોઈએ તેવું લક્ષ્ય
ખેંચાયું જણાવું નથી.

અહીં માગ નિવાસ દગમ્યાન જોયેલા હિંદી સમાર-ચિત્રોમાં
એકાદ એ ચિત્રો અહીં જણાવું કે છુ ને પગથી વાચનાર સમજી શકશે
કે બહારના દેખાવમાં કાટ, પાટલૂન, હેટ પહેરીને કોલોનીયલ અનેકા
હિંદીના સામાજિક જીવનમાં કેટલો સુધારા થયા છે ?

સંસાર-ચિત્રો

[૧]

અમારા મહેવાના સ્થળ પાસે એક પટેલ રહેતા હતા કાટ,
પાટલૂન, નેડ-ટાઇ ને શીઝ પગ 'હેટ' ધારણ કરતા હતા એની ઉમ્મર
૪૫ થી ૫૫ ઉપર હોય એમ જોનારને પ્રથમ દર્શને લાગે.
તે જ્યારે ધડ છોડી બહાર નોકરી ધધે જાય કે તુરતજ એક ૧૧-
૧૨ વર્ષની ન્હાનકડી બાળા માગ મિત્રની પત્ની પાસે આવી બેસે
ને મટમટ વાતો કરે એ બાળકની વિચિત્ર લાગતી વાતોથી બે ત્રણ
દહાડે મ મદારા મિત્રપત્નીને પૂછયું કે આ છોડી કેવી નાતની ને
કેવું છે ' એની મા મરી ગઈ છે ?

આ પ્રશ્નો માલગી મારા મિત્રપત્નીને હમણું આવ્યું ને મને
કંઈ તમે જોને પૂછો.

એ બાળકી બેઠી હતી તેણે ચલાવ્યું 'અરે!
આ હમણા મયા ને ? ને માથે માહેમ લોક જોવા ટોપો પહેરેજ ને
૪ માગ 'વગ' ધાય '

આ માલગી મને કમકમા આવ્યા મેં પૂછયું 'તમારા
માબાપે આટલી નાની વયમાં તમને પગણાવી અહીં કેમ મોકલ્યા ?'

તે નિર્દોષ બાલે બોલી 'માગ મામામ મરીમ, પાસે
અમારૂં નાનું ગામડું છે મેં તો બહુ કંઈ કે નહિ જાઉં, પણ મારી
સુ માલે ? ગયે વરમે મને પગણાવી દીધી. મારા વર તાછરાબીયી દેશમાં

આવેવ હતો તેણે ક્યું. હુ માથે તેડી જમરા તેથી માગ માનાપે મને મોકલી દીધી.

‘તેથી શું ખોટું થયું’ અહીં જેવી મંતાફકડીની ગમત તુ ત્યાં રમત.’ માગ મિત્રપણીએ વ્યગ્રમાં ટપુકો કર્યો.

‘એ વળી શું’ મેં પૂછ્યું.

એટલે મળી એ ટપુકી ડાઢરીએ હંમેશા માંડ્યું.

‘આ છુઓને હું ગરે નાનકડી’ તેથી અભેગાઈ ઉપગ્રથી કાઢ વાટકો કે એવું કદ ઉનાગવા જાડિ નો પડોચાય નહિ એટલે ખુરશીપગ ચડીને હાથ વમાવીને લેવા જાડિ તો કાઢ વાગ હાથમાથી વાટકો કે થાળી પડી જાય એટલે માંગ વગ ચીડાઈને મને મારવા ઉડે. એના માગથી બચવા, તેના હાથમા ન મપડાવા માટે ને આમ કે તે તો હું બીજી તરફ ફરું એમ ઢગા ઢગા આડે કામ તરફ જના ગમે ન ગરે તો કમચીયા નીચે મરી જાડિ ‘આમ નામાનામ થઈ ગરે, પછી બહુ નાં તેના હાથમા મપડાઈ જાડિ ત્યાં મને જુડે.’

‘તને ગમેઈ આવડે છે’ મેં પૂછ્યું.

‘હા ગંધના નો મને જેવું તેવું આવડે માગી બાજો મને નાનેથી જ ગીખવ્યું હતું’ ને મોકલી.

‘તાગ માનાપને તુ દેશમા ગાગા લખે છે’

‘ના, ને ના, હું ત્યાં લખેલ છું’ પછી તો ‘વગ હોય ને છ મારે’ ને એરી ફેટલીત વિચિત્ર વાતો ને ટપુકી ડાઢરી-પોલસાઈની ઢોંગલી-વહુએ નહી નાખી આ આલગીને હિંદુ નાનોના હનપિપપક રિવાજો અને આ પોટલ દમ્પનીના મમાગપગ વિચાર કરતા માડ હૃદય કમ્પી ઉ-યુ.

[૨]

તા ૮-૧૦-૨૨ની રાત્રે નવરાત્રિ ઉત્તમ મહળમા—જેન આશ્રમમા ‘ધુધટાની અનિષ્ઠ પ્રથા’ પર લાખણુ આપીને મારા મિત્રો સાથે હું પાછો આવતો હતો ત્યાં એક બાહ્ય જાતિના આધેડ

વયના ગૃહસ્થ પોતાના મેનણ નાના નાના છોકરાઓની માથે અમારી લગોલગ આસ્યા આનતા દતા અમારી વાનોમા સુઝ પૂરાવી તે બાધ બોલ્યા 'અરે, અહીના ડૉક્ટરો કેના સ્વાર્થી છે ? તેનો અનુભવ તો મારે ત્યા ત્યારે ૭ મી 'ડીલીવરી' આવી ત્યારે મને પૂરેપૂરો થયો'

આ વાર્તાનાપ માલગી મને દમનુ આવ્યું અને મેં છોકરાઓ તરફ આગળી ચીંધી પ્રજ્યુ 'આ તમાગ છો ગ છે'

બાધ, હાંડગુના છે મારે ૫ છોકરા છે (જેટ ૧૦—૧૧ વર્ષના છોકરાને મતાવી તેજે હતું) આ જુઓને આ છોકરાના લગન કરવા બેનણ મામ પછી મારે દેશમા જવાનું છે પાસપોર્ટ તૈયાર થાય છે'

ત્રીને વધુ ડીલીવરી અપાવવામા પોતાની મદાનગીનુ પ્રદર્શન કરાવતા અવનન ટાયોનીમા વસતા, જગનને જ્ઞાનનો વાગસો આપનાર પૂર્વજોના નગીગના મુમધી આવુ માલગના હૃદયને કબનું કબ થક ગયુ આ ઉપરથી વાચનાગ સમજી સકને કે આ દેશમા સામાજિક સુધાગના પ્રચારગાય મારે કેટલી બધી જ રીઆત છે ?

અસ્થાન

તમે ઇન્ટ આફ્રિકામા ગએ અને નર્થ ગેળી મહેર ન જોયુ તો કોલોનીનો ખ્યાલ તમને નહિ આવે ફ્રેંક ગુજગતી પ્રવાસીને અહીં નાનું મગ્નુ ગુજગત જોનારો ૧૮ દિવસ મુધી આ સહેરમા રહી અનેક મિત્રો અને હિંદી યુનાનોના લાનબીના હુકમની પ્રેમાળ લાગણીઓ ! વાચી સચો

ભાઈધમશી હેમગજ, ભાઈ મોનપાલ માસ્તર જોનપુત્રા, માંડવીઆ ભાઈઓ શ્રીમાન કાનજીભાઈ નારાયણજી વગેરે સાતિ-બધુઓએ મારા પ્રત્યે મમતા ને આપા દર્સાવી આભારવશ કર્યો

આસો વદ ૭ શુક્રવાર, ઓક્ટોબર તા ૨૧મીના અહીંથી મારે સીધુ મોમ્બાસા જવાનું હતું મોમ્બાસા અહીંથી ૧૮ કલાકે ટ્રેન ખેલેએ છે ટ્રેનમા ગત એક પમાર કરનાની હોવાથી, તેમ રાતની ટ્રેનમા

વધુ ગીરદી થવા મજબૂત નદિ તેથી લોભવણ થઈને મોઝ્યાસા સુધીની થઈ કલામની ટિપ્પીટ મેં ખરીદી. ધીમાન ગેડ કાનજીભાઈ નારાયણજી, ભાઈ મોંડીઆ, ભાઈ મોનપાલ, માસ્તર જોશનપુત્રા, શ્રી. છાદુભાઈ પટેલ આદિ એલી-મિત્રો મેં જોશને વળાવવા આવ્યા. તેમની વિદાય લઈ મોઝ્યાસા જવા ઉપડ્યો.

૨૧ મે ૨૧ જ્યે

નૃપ્તિ કાળાધી બગોરના ગા વાગતે નીકળ્યો. હાઈલેન્ડમાં કંડી વિરંપના કારણે મને થોડો આમ ચડતો હતો; માથુ ભારે ભારે રહેતું હતું અને કોઈવાર જાંતુજીવર પગ રહેતા હતા ચડકલામમાં આજે જગ્યાની અનુકૂળતા હતી. જડોનાં વૃક્ષોમાં દેન પાતાનો માર્ગ પૂણું વેગથી કાપતી જતી હતી અને મારીય પૃથ્વીની મુનાફરી કરીને હું ધ્યાનમાં પહોંચતો હોડિ એમ કંઈક મનને થતું. કંડા પવનનો સુમસાટ, કચાક કચાક વગમાળના ઝાપટા પણ પડતા, ઉંચા નીચા હોળાળુમા દેન વાંટી ચુકી પમાર થતી જોતા હૃદયને લાગતું કે પ્રભુએ બધી જ સૃષ્ટિસુન્દરતા અલીજ કમ વેરી દીધી દશે.

રાત પડી. કંડીથી થડકલામના કંમ્પાર્ટમેન્ટના દરવાજા બધા બંધ રાખવા પડતા હતા. તે દલાડે ગાતના ઉંચ ન આવવાથી કંઈક ગરમ પાણી પેટમાં નાખવા ઈચ્છા થઈ. ગાતના ૩ વાગતે વોઈ સ્ટેશન આવ્યું. આ સ્ટેશન મોડું ગણાય છે ત્યાં Tea-stall જોયો. હું દરવાજો ખાલી નીચે ઉતર્યો ને ચાક પીધી ન પીધી કે દેન ઉપડી ચુકી ને દૃશ્યભોગ દોડ્યો. ચાલતી દેને એક કંમ્પાર્ટમેન્ટની પગથીયર માંડ માંડ ચડી તો ગયો પણ દરવાજો બંધ, અંદરથી કોઈ ઉઘાડે તો જ ઉઘડે. માથું પણ ઉઘાડું. ચાલતી દેન, અંધારી અષ્ટમીનો ચંદ્ર થોડો ચડેલો પરંતુ હુમમ અને ગાડીઓમાંથી દેન પસાર થતી હોવાથી પ્રકાશ જોઈએ તેવો નહિ. કંડા પવનના

સુસવાટા એ-જનના ધુમાડામાંથી ખગતી કોનમાંની મ્લીઓ અને બિહામણી જાડીઓમાં વામ ચુકા વગાડમાં સુસવાટ ભરી જતી ટ્રેનમાં બહારની પગથી પરદરના નના આખડા પચડી ટીંગાઈને બહાર ઉભો આવતા મારી દાલત કરી થઈ જાય તેની જાખી શબ્દોમાં ગાવવાથી મ્લી પગ માયો ખ્યાલ આપી રાડાય તેમ નથી પણ દુખમાં તે આક્રમક પગમાં પાણુ મહન કરવાની શક્તિ ને દ્વિમત આપી દ છે એ ખર્ક છે દરવાજાના આ-જા માથે નાં મ મડાગાડ વાળી દીધી હાથ તેવી વ્વાભાવિષ્ ભુદિ ઉપજી નયમાં એ-ચયે એવી રિયલિમાં માયુ મલેજ બહાર રહેવાથી એ-જાની ડાળીના પાદડાઓ માથે ઝપાટાબધ અથગાયુ ને પ્રભુએ તેમાંથી બચારી લીધો આમ એ-કયા આ રિયલિમાં ગપ માછલ મુધી બહાર ટીંગાતો આ-યો ત્યારે એક સ્ટેશન આ યુ ટ્રેન ઉભી રહી તે જોઈ જતજે નવો જીવ આ-યો ને અચ્ચે દોહતેમ પ્રભુનો કોટ કોગી ઉપકાગ માની મારો કમ્પાર્ટમેન્ટ મુશીનને શોધી મઠી દરવાજો મોલાવી ઉપર ચડી ગયો મારી સાથેના એકાદ બે હિંદી ભાઈઓ મારી ચિંતા મગતા દત્તા તેઓને મારી વિતક કરી આવી જાડીઓમાં-આપી ઠડીમાં-આપી મુતીનતોમાં હ નર પશુ ખડિત થયા સિવાય અબીશુદ્ધ મની થયો તે માટે તેઓ પશુ કુદરતનો અમલગત ગતણી અગમ્ય થયા ને પ્રભુનો પા માન્યો પછી તો મતે પણ એ જ દશા ને એ જ નિયાગેમાં હાથ ન આવી માયુ કાટકાટ થયા વા યુ મારી આ દાનત જોઈ પામે બેઠેલા એ-વશ્વિક બધુએ પોતાની બેઠ ખોલી તેમાંથી એ-શીશી જાડી મતે વા આપી તે વાનો ડોઝ લીધા પછી જરા સરીરમાં ગરમી આપી ને મિગાર મગગાવી ન મિજનાપર પડી ગયો ને રાત પસાગ મ્લી

સવારે (તા ૨૨-૧૦-૩૨) ૮-૩૦ મિનિટે મેન્ડામાં સ્ટેશને પહોંચ્યા સ્ટેશન ઉપર મારા મિત્રો શ્રીયુત ભાઈ છુદ્દને બેરીંગ ભાઈ હીરાચ ભાઈ વગેરે અમને લેવા આવેલા અમારા રહેવા માટે આમ અવારોહી મગવડ કરવામાં આવી હતી ત્યાં મામાન પહોંચ્યાઓ

મો મ્મા સા

ઈસ્ટ આફ્રિકા કિનારાનું ઐતિહાસિક જૂનું શહેર છે. છેલ્લા વીસ વરસમાં એનું સ્વરૂપ પલટાઈ ગયું છે. પૂર્વ આફ્રિકાનું આ પ્રવેશદ્વાર આજે સુદર શહેર બની બની અયું છે. જે લગભગ પહેલાં જોએએ જોયું હોય તેને આજ જોતાં એની રચના નવમરથી કરવામાં આવી છે એમ લાગે મના પાકા ડામરના સ્વચ્છ, આલીશાન મકાનો, દરિયા કિનારે યુરોપિયન વમચાટના મુંદર જગત્રાઓ, કિલીન્ડીની રોડપરના મુશોભિત મકાનો, બન્ને બાલુ વૃક્ષોની દારોથી સોબીતા રસ્તાઓ, દરિયાઈ મુસાફરોને દૂરથી કિનારાની ચેતવણી આપતી દીવાદાંડી, કિલીન્ડીની કરદમ્મ, ઇલેક્ટ્રીક કેનો, સ્ટીમરોને સોડે લાગવા પક્કો બાંધેલો ક્ષ દૂર મુખીનો ધક્કો, ગોડાઉનો, રેલ્વે સ્ટેશન, જીપ્સીઓનાં મકાનો, ફાલ જેલ તરીકે વપરાતો પોર્ટુગીઝના વખતનો જૂનો ફિલ્મો વગેરે આ શહેરની ગોલામા અનુપમ વૃદ્ધિ કરી રહ્યાં છે.

શહેર નજીકની જ ખાડીમાં પ્રથમ મુંબઈની સ્ટીમરો આવતી ને કરદમ્મ પછી કિનારા ઉપર જ હતું. પરંતુ છેલ્લી લગાઈ પછી કિલીન્ડીનીનું બદર બધાયા બાદ બધી સ્ટીમરો દવે કિલીન્ડીનીજ જાય છે.

કેનીઆ ને યુગાન્ડા માટેનો સર્વ માલ અહીંના બદરે ઉતરે છે. ને અહીંથી રેલ્વેમાં ટ્રાન્સપોર્ટ થાય છે.

દર ચૌદ દિવસે અહીં મુંબઈથી સ્ટીમર આવે છે. રેગ્યુલર જેલ સરવીસ છે. સિવાય યુરોપ, અમેરિકા જાપાનાદિ દુનિયાના સર્વ ભાગોમાંથી માલ બરી સ્ટીમરો આવે જાય છે.

સંરક્ષક જગતને નામે કોલોની સરકારે હિન્દુઓ આવતા ધી, ઘઉંનો આટો, અનાજ વગેરે ઉપર ભારે જકાત નાંખેલી હોવાથી દિન પર દિન હિન્દી જીવન વધુને વધુ ખરચાણ બનતું જાય છે.

બીચઉપર, મોખાસા નહેરની સામે પાર-કીસાવની શાખાઓમાં તેમજ મજેરાસ તરફ, કિલીન્ડીની રોડ, લાઇટ હાઉસ વગેરે ફરવા

હરવાના સુદર રથજોએ માળના સમયે નીડળતા મર્વ દેશની રગ
મેગી પ્રત અત્ની જોઈ શાય છે

રેલ્વે સ્ટેશન હાન જે શહેરની નજીકમાં છે તેને દૂર લઈ જવા
માટે ગાનનમેન્ડ વિચાર ચનરી હી છે તે મામે હિદી વેપારીઓએ
વિરાધ દર્શાવે છે પણ અતે હાનનુ રેલ્વે સ્ટેશન દૂર લઈ
જવામા આનશે એમ જણાય છે

મોરમામાનાં એક મજાર

અહીંની નેગીવ પ્રજા મુખ્યત્વે કઝીને શહરને એક છેડે રહે છે
જો કે સાઉથની માફક જી તેનું લોકેશન નામ નથી અપાયું
નેગીવામા પણ બધી જગતા આ શહેરમા વસે છે સોમાની કાસ્ટના
સોમાનીના લામુ તરફના નેગીવા સ્થાનિકિઓ ચાતાગઓ—Halla
caste વગેરે બધા સિરી ભાગે એ તરફ જ રહ છે લામુ તરફની
સ્ત્રીઓ મૌન ધનતી હોય છે

આગ ૧ પ્રજા પણ અહીં થોડી મંખ્યામા જણાય છે
હિન્દીઓ મોગી મંખ્યામા અહીં વમે છે મોટે ભાગે કુટુંબ

માથે રહે છે. લાટીઆ, લોહાણા, વાણિયા, પટેલ, કડીઆ, મુતાર, સહ, મોચી, વાણુંદ, ખોગન, ખારવા, ઘોળી વગેરે મર્વ કામોના હિન્દીઓ અહીં છે. કામ કામવાર મડો છે. દવાપાણી મારા.

ઇન્ડિયન સોશિયલ મરવીસ લીમ, તેને અંગે ચાલતુ પુસ્તકાલય, ઇન્ડિયન એસોસિએશન, ઇન્ડિયન ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ, ઇત્યાદી મંસ્થાઓ હસ્તિ ધર્ગે છે.

પાટીદાર મહીવા મમાજ નામક એક પાટીદાર કામની સ્ત્રીમંસ્થા છે. હિન્દી મહીવા મમાજ પણ છે.

ગવર્નમેન્ટ સ્કૂલ, કન્યાશાળા, તેમજ એક અલીદીના વીસગમ હાઇસ્કૂલ છે. યુનિવર્સિટી નથી પણ લડન મેટ્રીક થવાય છે

ઇમમાઇલી ખોગન કામના આ કોલોનીયા જોમ દરેક મથળે લાયબ્રેરી, ખાનુ, વોલન્ટીઅર કોર, કલબ, સ્કૂલ વગેરે હોય છે તેમ અહીં પણ અતિ વ્યવસ્થિતપણે છે.

હિન્દુઓનું મંદિર છે આર્ચસમાજ મંદિર પણ છે

‘કેનીઆ ડેઇલી મેઇલ’ નામક એક દૈનિક તેમજ અડવાડિક પેપર અંગ્રેજ તેમજ મુજગની લાપામા અહીંથી પ્રગટ થાય છે. ગોરા લોકોનું પણ એક અંગ્રેજ દૈનિક પણ અહીંથી પ્રગટ થાય છે.

આ કોલોનીઓની કોર્ટમાં બેરીસ્ટરોજ પ્રેક્ટિસ કરી શકે છે. ગોરા બેરીસ્ટરો તેમજ સોલિસીટરોની ફર્મો છે. હિન્દી બેરીસ્ટરો પણ છે ભાઈ બ્રુક્લેવ બેરીસ્ટર પણ અહીં રહે છે

મોમ્તાસોની ખાડીની મામે પાર—કીમાવનીમા તેમજ રેલ્વે રસ્તે મજેરામ સુધી હિન્દીઓની માલિકીના શાખાઓ છે. એ શાખાઓમા કેટલાક સાધનસપ્ત હિન્દીઓએ ગરમીની સીઝનમાં રહેવા માટે મગનો બધાવ્યાં છે

સમાજસેવક દંપતી

અહીં એક મમાજસેવક પટેલ દંપતીનો પરિચય થયો. એમનું નામ શ્રીમતી મૌ. ઈન્દુમતી જ્ઞેન તથા શ્રીયુત મગનભાઈ

મડળ તરફથી 'દીવોલી' મિનેમા હોલમાં વાર્ષિક મેળાવડો કરવામાં આવ્યો હતો. યુવકમડળ તરફથી ચાલતી વ્યાયામશાળાના સભ્યોએ કેટલાક પ્રયોગો કરી બતાવ્યા. સંગીતની ધુન લાગ્યા પછી 'નાતો અને તેની ઉપયોગિતા' પર વિવેચન કર્યું.

લોહાણા ભાઈઓ

જૂના મોટા વંધારીઓ શેઠ કેશવજી આણંદજી, કાનજી ભાણંજી, વલ્લભદાસ મૂલાણી આજે નથી પરંતુ પ્રારભમાં બહુ સાધારણ સ્થિતિમાંથી કાળબળે શેઠ કાળીદાસ કાનજી, ભગવાનજી સુંદરજી, રથામજીભાઈ કાળા હંસરાજ દુલ્લભજી, રામજીભાઈ વીરજી, થોપટવાલ ભાઈવજી વગેરે આજે મોટા બનેલા છે.

યુવાનોમાં ભાઈ છુદ્દેવ, ભાઈ સેજપાલ, જે. ટી. મોદી, ધારશી આંબાભાઈ, મારોડલાલ થોપટ, ગોકળદાસ રામજી, નરશીભાઈ, લીલાધર માખેયા ઠાકરશી બદવજી, ડાયાલાલ ચક્રભાઈ, હીરાચંદ થોપટ, ભાઈ આંધવજી વગેરે ઉત્સાહી યુવકો છે એ ભાઈઓની મારા પ્રત્યેની બાનબીની લાગણી તેમજ બીજા યુવક ભાઈઓની મમતા અને માયા પણ વીમરાય તેમ નથી આ સર્વ યુવક બધુઓને ત્યાં મીઠી મહેમાનીઓ માણી, એમની માથે ફર્યો, હર્યો, ઘણું જાણ્યું ને જોયું.

હુગાન્ગાથી માગ મન્મિત્ર ભાઈ હુરજીભાઈ કલ્યાણજી પણ અહીં દાતના કુખને લઈને ડૉન્ટરનું શરણ લેવા આવ્યા હતા. તેની ફરીવાર આ શહેરમાં મુલાકાત થતા અત્યાનંદ થયો. પછી તે ભાઈ લીલાધર માખેયા ને ડી. સી. ના શાગ્યાઓમાં જઈ જંગલોની મજા માણી. મોગો મેક્રી આક્રિડન મિષ્ટ મેવાનો મ્વાદ લીધો મગ્રકના મિષ્ટ જળ પીધા ને ઉપગ્રથી કાગીદામ શેઠની કારી ધાકાર કથનીઓ સાંભળી કાળજી ઉચવાઈ પડ્યા એ દિવસો ન જૂલાય !

અહીં લોહાણા નતિ કેનીઆના અન્ય સ્થળો કગતા સુખી હાલતમાં જોવાય છે.

મહાજન સભા: બેસતા વર્ષને દહાડે શેઠ કાળીદામ કાનજીના રાખેદામાં કહીએ તો 'હિત્રીની જલર' બેમી જતાં મહાજનની સભા ન થઈ, પણ તે પછી તા. ૩-૧૧-૩૨ના રોજ મહાજનવાડીના શાખામાં સભા યોજવામાં આવી અને હેતુપુરઃમરનું પ્રમોગોચિત વિવેચન કરવામાં આવ્યું.

સ્ટીમર 'ડૂમરા'માં

તા. ૮ મી નવેમ્બરના શીમાન બાદ રામજીભાઈ વીરજીને ત્યાં સ્થાનિક અને બહારના મિત્રો સાથે મિજબાની ઉડાવી મૌને હળી મળી હતું. સ્ટીમર ડૂમરામાં અહીંથી જંગબાર જવા રવાના થયો. ઇંમીગ્રેશન ઓફિસમાં જઈ મોઝાસા છોડી જવાની ખબર આપી આવ્યો, જરૂર પૂરતો સામાન સાથે લીધો. બાઈ ડી સી. પોતાની કારથી મને ફિલી-ડીની બહારે માંજના ૪ વાગતે સ્ટીમર પર મૂકી ગયા. ૬ વાગતે સ્ટીમર ઉપડી.

સ્ટીમર 'ડૂમરા' આ કિનારાના બહારેમાં ફરતી બી. આઇ. કું. ની નાની સ્ટીમર છે. તે અહીંથી ટાંગા થઈ જંગબાર જવાની હતી.

સ્ટીમરે સવારના વહેલા ઉપકાળે ટાંગા બહારે લંગર કર્યું. ત્યાંથી ૧૦ વાગતે (તા. ૯-૧૧-૩૨) ઉપડી માંજના ૪ વાગતે બરાબર જંગબારના હસ્ટમસને બાધેલ ધક્કે લાગી. મુખારી ધણી સુખાકારી બરી હતી. કિનારે ઉતરી ૫ વાગતે શહેરમાં પહોંચ્યો.

ઝાંઝીબાર પ્રોટેક્ટરેટ

જાણવા ભેગ

ક્ષેત્રફળ જંગમાર અને પેન્નાનો ટાપુ 'ઝાંઝીબાર પ્રોટેક્ટરેટ' રહેવાનું તેનું ક્ષેત્રફળ જંગમારનું ૬૪૦ ચોરસ માઇલ તથા પેન્નાન ૩૮૦ ચોરસ માઇલ મળી ૧૦૨૦ માઇલ છે.

૧મલી અને ૧૯૩૧ની વચ્ચે ગણતરી પ્રમાણે ૨૩૫૪૨૮ છે તેમાં ૧૮૬૪૭૧ આફ્રિકનો, ૩૩૩૬૬ આર્ય ૧૪૦૪૨ બ્રિટિશ હિન્દીઆ ૪૭૮ યુરોપિયનો છે.

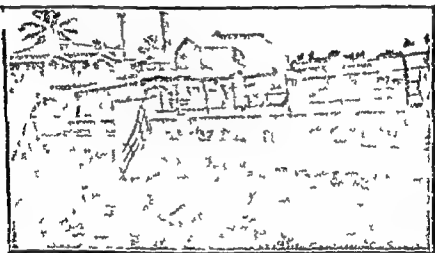
ગામન જંગમાર મુલતાનના પ્રમુખપદે એક કાઉન્સિલ છે તેમાં બ્રિટિશ ડેરીડનને બાંધ ૬ અમલદારો છે ૧૫ મજૂરો, ૨ હિંદી મજૂરો અને એક બીનમજૂરી યુરોપિયન સભ્ય છે.

મુખ્ય પેદાશ: આ ટાપુમાં નાળિયેર અને લવંગની છે દુનિયાને ભેંજાયે તેના ૮૦ ટકા લવંગ આ ટાપુ એકલો પૂરો પાડે છે.

જંગમાર ૨

ઐતિહાસિક અમલતા ધરાવતું પુરાણ સહેર છે અહીંના આરમ મુલતાનની કવે ખાસ કરી મત્તર જેવું મહું નથી મુલતાનનો મહેલ 'બે-સત-અમલ'માં મજૂરી ઓફિસો લાવવામાં આવી છે શુભાન પોતાના જૂના મનમાં રહે છે.

કુન્ડાને જે પાણી હતુ ત્યાથી નદી નાખી મિડગાની (જે
વતારો માં હતુ) ના પા વાવરામાં આવ્યુ છે આજના જમાના
અનુમારે ત્યાં નવા કુન્ડાની બનાવવામાં આવી છે નાની
સ્ત્રીમના ધમ્મ નામે નવા એક પૂન માધવામાં આવે છે ચીજીંગે
માગી જોઈતી ગ્રામાં આવી છે જો હિનોની નજારા વાદનો
ગ્રામાં આવી ,

દરમની નીલ ને નામ્લુ ગરને જોડતો પૂલ (જગમાં)

જેક દાદ ના નામા આ ગાહરમાં પણ ધવા મુધાગનધાગ
કામાં આવ્યા હ વસ્તાઓ મુધાયા છે દરમની નીલ ને
ગામ્બુરો નમજ પઠાડેના ભાગમાં કે નાક મુ ગ ના નસ્તાઓ
મનારનામાં આ ર છે કેક તેમજ હાઈકોટ હ લવાપાણી
વેસ જેવા છે

હજી અહીં રૂપિયાનુ ચલણ ગણુ છે જે આસ્તે આસ્તે
નદી નાખી રૂપિયાનુ ચાલ તેવા મલર છે

૪૦ જેઠના મહુને મદને અદીં ૩૫ જેઠના દરાસના' હિમ જે
તોલ ચાલે છે મદ ઘણુ મઝાનુ છે જન વ પોસ્ટ આફ્રિકા છે
પોસ્ટમેનો દાન શહેરમા ધરે ડિલીવરી અપાય છે

એ મમથે વેપારમા આ શહેરની નહોજલાલી અપૂર્વ હતી.
વેપાર બધો હિંદીઓના નાથમા હતો આજે ગિયતિ પડતાય છે
હિન્દીયાથી નવા આવનારાને ૩ ૧૦૦) દમીગેશન ખાનામા
અહીં ડીપોઝીટ મૂકવા પડે છે

જંગમાઝ ને પેખ્યા વચ્ચે જંગમાઝ ગવર્નમેન્ટની નાની
રીમોગ દાદ છે વહાણો પણ ચાલે છે

હિંદીઓ

અહીં મ્હંજી ત્રગ-વાણિયા, ભાગીઆ બહોળા મખ્યામા વસે
છે મરમનથી રાજધાની બહલી આગમ સુરતના જંગમાઝ આચા
ત્યાગે તેની માથે હિંદીઓ પણ અહીં આવી વચ્ચા હતા જેમની
કેટલીક વપારી પેટીઓ આજેય છે ત્યાગપત્રી અદીં સ્થિરિ
એવચી ખાતુ અધપાતુ નુ

એ જમાનો હતો કે જે વખતે હિંદીઓ જંગમાઝના
સુલતાનના જમણા નાથ જેવા હતા અને તે વખત જે હિંદીઓએ
ધાર્યું તેત તા હિંદી કોનોની વમાની શક્યા હોત પરંતુ એ દીવંદશિ
એ મમથે નજાતી કાચિવાદારી હિંદીઓ પણ સર્વ કોમોના અદીં
આવી વચ્ચા છે મોટા ભાગ અહીંના કાવચી વમાદતી જેનો
બની ગયો છે

આવમમાજ છે કન્યા પાસાળા ચાલે છે પોતાનુ મમન છે
સાવચેરી છે દિન્દુ ગુનીયન છે રાષ્ટ્રીય કન્યાશાળા છે દિન્દુ
અમખાના છે દિન્દુ નિરાશિન ક - તેમજ શ્રી ડીગેન્મરી છે શ્રી
નાના ડોક્ટર ધણા જ દવાગુ ને સેવામારી મત્તન ૧૬
વહેગ, ખોજની પણ કોમવાઝ સાવચેરીઓ છે

૧. લોહાણા બાઇઓની બે દાયકા પહેલાંની મહોજલાલી આજે નથી. જૂનામાં માત્ર શેઠ રતનશી જેઠાભાઈ લાધા છે. એની જમીનદારી છે, ઉપરાંત લાકડાંનું બીઝનેસ કરે છે. સેવાભાવી ગૃહસ્થ છે. બીજા મૂળજલાઈ વાલજી કરીને ગૃહસ્થ છે. બાકીના મોટે ભાગે ઝાસરી વગેરેનો વેપાર કરે છે. ભાઈ ચતવાણી, ઠંકરા, લક્ષ્મીદાસ ખીમજી વગેરે યુવકો ઉત્પાદી છે. મહાજન મંથા છે. શહેર બહાર રૂ. ૧૩ હજારની કિંમતની મહાજનની વાડી છે.

ધસમાઇલી તેમજ કુનાચસરી ખોળાઓ, વહોરાઓની વમતી અહીં શરૂઆતથી જ વધુ મંખ્યામાં છે.

હિંદુમાં અહીં એક ગોત્રારાણીની કોમ છે. તે કોમની સ્ત્રીઓ આફ્રિકેનોના ક્વોંગના શાખાઓમાં જાય અને બીજાં કેટલાંક કોમો હિંદુ જાતિને હીલુપ લાગે તેવાં પણ કરી રહેલી કહેવાય છે. એ વસ્તુ સુધારો માગે છે.

ઇન્ડિયન એમેરીસિયન છે: યુવાનોમાં રાષ્ટ્રીય ચેતના જોવાય છે. એકંદર રીતે અહીંનું હિન્દી જીવન અગ્રજામણુ નથી.

હિન્દીઓનું 'ઝાંઝીયાર વાઇમ' નામક એક દૈનિક તે અઠવાડિક પત્ર બહાર પડે છે. તેના અધિપતિ મિ. અનતાણી કરીને કચ્છનિવાસી કેળવાયલા નાગર યુવક છે.

સરકારી નોકરીમાં હવે નવા હિન્દીઓ લાગેજ દાખલ થઈ શકે છે. ઇન્ડિયન પબ્લીક સ્કૂલ ઉપરાંત ખાનગી શિક્ષણ મંથાઓ પણ છે.

સ્વાહિલી—નેટીવો

જંગલાર કિનારાપર રહેનારા નેટીવો સ્વાહિલી કહેવાય છે ધંણાં વર્ષોથી પરદેશીઓના સહવાસમાં આવતા હોવાના કારણે ઇસ્ટ આફ્રિકાની સૌથી અગ્ર પ્રજામાં તેની ગણના થાય છે. આ દેશપર આરબ સત્તા થયા પછી આરબો સ્વાહિલીઓની છાકરીઓ માથે આંતર લગ્નમાં જોડાતા હોઇ, દેશીની ગણનામાં આવી જાય છે. આરબ

એક વખત આ દેશના ધણી હતા. ગુલામોનો વેપાર એકવામાં તેઓનો
કોટો હાથ હતો. અહીંના મૂળ વનનીઓ ઉપર હજી તેઓ કાણુ
લાગવી રાખે છે. તેઓ મોટાં ખેતરો-સામ્રાજ્યોના માલિકો છે,
જીવનમાં રંગીલા ને વિપવમાં ગયનારા છે. ગઈ કાલની તેમની
પ્રજ્ઞાની યાદથી રાચના, બુનકાળની નેઓની જાહોજલાલીની પરદેશીઓ
પામે ગર્વથી કયા કહેતા, લચીગના સામ્રાજ્યોમાં નજરે પડે છે,

ભાપાનીસ રમકડાં વેચતો સ્વાહિલી બુદ્ધના વેરામાં. (નંમ્બાર)

દિવસે દિવસે હવે તેઓ ધણાતા જાય છે. સ્વાહિલીઓ એવડ વગરના
ને આગસુ કહેવાય છે. કેનીઆના બધા નેટીવો દરતાં આનંદી અને
હસમુખા છે. થોડો વખત કામ કરી મેળવેલા પૈસા તેઓ વધુ દિવસ
આરામ કરી ઉડાવે છે. પૂર્વ આફ્રિકાના ઘડતરમાં સ્વાહિલીઓનો
મોટો ફાળો છે. તેમની ભાષા પણ 'સ્વાહિલી' કહેવાય છે. એ ભાષા
કરત આફ્રિકામાં રાષ્ટ્રભાષા જેવી થઈ પડી છે. ઘણા હિંદીઓ પણ
એ ભાષાનો ઉપયોગ પોતાના ઘરમાં કરી રહ્યા છે.

સ્વાહિલીઓ આજે ઘણા માલાક થઈ ગયા છે. તેઓની સ્ત્રીઓ
ઓના ઘરનું આરાધનું અરધું ઉઘાડુ રાખે છે. ઘરમાં સ્વચ્છતા રાખનારી છે.

આમ્મે ને નેટીવો ફેશનનાં કમતા જવાથી ને પ્રોડ્યુસની કિંમત ઘટી જવાથી આર્થિક દૃષ્ટિએ ખેડાણ થતા જાય છે. વિલામી વાતાવરણ નૈતિકઅધોનાની જાડીની કડી નાખે છે.

પગની પનોતી

ફરીમર 'ફૂમરા' પગની ઉતરી દુમીયા મેડ મૂળજીભાઈ વાલજીને ત્યાં ગયો મારા આગમનની જાણ થતા મારા નજનીકતા મળી હા. હીંગજી કાગભાઈ આગમન પોતાને ત્યાં લઈ ગયા.

પછી તુરંતજ માન જૂના મિત્ર બાઈ પુરપોતમ મામચદ શાદને મળવા હોગમેર જતાં દોનો - એની દુનન નજદીક ગતામાં કાઈએ નાખેલી ફેશની કાચ ઉતરી રા. વપનતા જોતજી પડી જવાયુ વળી એ જ ન જતા એ 'ગની દા ભી ખસી જતા અગધી કલક મુધી એરોન જેલ દાવનમા પડી ન્હા ભાઈ પુરપોતમે તુરંતજ આ બાબતના જાણુદાર ફેશનજી માચીને 'સાચી આપતા બતાવે લીધા. આ પગની પનોતી મને આકેન નજ પછી ફુખ જ ફેતી આવે છે. અતિ દુખે કે હોય પણ 'પણીન - વિદ્યનતા અર્થ પડે છે. આ હાલતમાં ૨ ફેશની તા તદન નિ'દાય જેવા અહીં આની પડી ગયો.

ફેશની મંડળ

જંગમાર માડ જૂનુ વનન જેવું ઘણાં જૂના પરિચિતો હજીય અહીં મળી આવે છે.

તા. ૧૩ મી નવેમ્બરના થી. રતનશીભાઈના શામ્યા તરફ મેડ મૂળજીભાઈ વાલજીની કારમાં અમે બધા ફરવા ગયા. ઓ. રતનશીભાઈને ખેતીવાડીનો અજબ ગોખ. જંગમારથી ૪-૫ માઈલપર આ મુદર શામ્મે આવેલો છે, બાજુની એક નદીના વહેતા ઝરણામાંથી પાણીનો પ્રવાહ વાળી એક ટેન્ક બધાવ્યું અને તેમાં પાર્શ્વ મૂકી સારાય શામ્યાને પાણી પૂરું પાડવામાં આવે છે. ખેતીવાડીના વિકાસ માટે ભારે કાળજીપૂર્વક જીદ જીદ અખતરા કરવામાં આવે

છે. તે જોયા પછી ત્યાંથી ફેટલેઝ દ્વાર સુધી મુંદર સીનસીનેરી નિહાળના મહાજનશ્રીના શામ્યા તરફ ચર્ચ માળના પાછા આવ્યા શ્રીમાન મૂળજીભાઈની માયા ને મુરબ્બી રતનશીભાઈ જેઠા લાધાનો વાત્સલ્ય ભાવ અપૂર્વ !

ભાઈ હીરાવાય જોશી, મોહનલાલ દામર જે સી ગદલ, મારતઝ વગેરે સ્નેહીજનો સાથે માળના હિન્દુ જીમખાનામાં જઈ બેસતો અને નિવૃત્તિને મમયે હું ગ્લો ત્યા સુધી એ ભાઈઓની કંપનીમાં આનંદ અનુભવતો.

તા ૧૪ મી નવેમ્બરે દેશથી આવેલ સ્ટીમરમાં પત્ર મળ્યો. બહેનની માદગીથી દીન ઉચક ચર્ચ ગધુ ને કાઈ પણ ભોગે તા ૨૧ મીએ અહીંથી ઉપડતી સ્ટીમર 'ટેમ્પરીઆ' જે સીધી પોર્તુગલ જાય છે તેમાં દેશ પહોંચી જવું એવો નિશ્ચય કર્યો તેથી ટાન્ગાનિકાના અદરના ભાગમાં જવાનો પ્રોત્સાહ કરી તે મમય દરમ્યાન ધારમયામ જઈ આવવાનું નક્કી કર્યું.

આજે બ્રિટિશ હન્ડિયા કુ ની સ્ટીમર 'કુગ-ગ'માં ધારમયામ જવા રાતના ગ્વાના થયો.

ધા ૨ સ લા મ

જંગમારથી ધારસયામ સુધીનો મેઈન સ્ટીમરનો માત્ર ત્રણ ચાર વ્યાકનો રસ્તો છે. સ્ટીમર કરાન્ગ રાતના ૨-૨૧ વાગે ધારસયામ જવા ઉપડી સવાળના ૬-૩૦ વાગે વારમયામના બારમાં લગર કર્યું.

ધારમયામનું બાર જોવા જેવું છે સ્ટીમરને પાયલેટ લેવો પડે છે. બહુ જ સાકડી નહેરમાથી સ્ટીમર પસાર થઈ અદરના ભાગમાં જાય છે. લડાઈના વખતમાં દુસ્મનોથી જયવા એ સાકડી નહેરના સુખદારે એક મોટી સ્ટીમર આડી ડૂબાની જરમનોએ બારે બધ કર્યું હતું, પણ લડાઈનો મામલો ખનમ થયા પછી બહુ ખરચે એ

સ્ટીમરના ઠોઠાંને સ્ટીમરોની આવગતવ થઈ શકે તે રીતે લાંગી તોડીને એક બાબુ ખસેડી નાંખ્યું જોવાય છે. સ્ટીમર ધારમલામની તે નહેરમાં પ્રવેશે છે ત્યારે બન્ને બાબુ કિનારાની વૃક્ષરાજીથી શોભતી દરિયાળી ભૂમિનું લગ્નદર્શન આંખને અતિ આનંદ આપે છે. કિનારાથી બહુ થોડે દૂર સ્ટીમરો જોઈ રહે છે.

લડાઈ પહેલા આ જરમન ઈસ્ટ આફ્રિકા કહેવાતો હતો. લડાઈ પછી આ પ્રદેશ બ્રિટિશ એન્ડેટ નીચે મુકાયો છે. ત્યારપછી આ શહેરમાં બહુ સુધારા વધારા થયા છે. યુરોપિયન ડેસિડન્સી સી પોર્ટન્ટપર સુંદર ઉપવન જેવી જગ્યાએ વસાવી છે. ટાન્ગાનિકાનું આ પાટનગર રળિયામણું છે. હિંદુ અમરાનભૂમિની ઉત્તમ ગોઠવણ છે.

અમારી સ્ટીમર કરાન્ગએ લગર જ્યાં પછી ઇમીગ્રેશન ઓફિસરે આવી તેમની ફરજ બજાવ્યા પછી યુવકમણના સખ્ય ભાઈ ત્રિભુવનનામ તેમજ મારા મ્નેહી સ્વ. ભાઈ એાધવજી વિશ્રામના નાના ભાઈ માધવજી વિશ્રામની ફર્મના એક ભાઈ ચત્રભુજ મને સ્ટીમરપર લેવા આવ્યા. તેમની માથે કિનારે ઉતર્યાં. શહેરથી ૧૦ મિનિટને રસ્તે માગ માટે નિયત કરેલા લોહાણા પથિકાશ્રમના લગ્ન મકાને ભાઈ માધવજીભાઈની મોટરકારમા તે યુવકો મૂકી ગયા.

સ્વ. એાધવજીભાઈ સાચા આર્ય અને સસ્કારી પુરુષ હતા. અમે જંગલારમા એક સાથે રહેલ ત્યારથી જ આ કુટુંબ માથે મારો ઘરાબો હતો. એમનું આખું કુટુંબ જ મંસ્કારી ને વેદિક ધર્માનુયાયી છે. સ્વ. એાધવજીભાઈના પત્નીથી બહેન લાડકીઆઈ પોતાના સ્વર્ગસ્થ પતિના પવિત્ર આદેશને અનુમરી સ્ત્રીજાતિની પ્રગતિ અને સસાર સુધારાના કાર્યમાં તન, મન અને ધનનો બોગ આપી વૈધવ્યને વિમળ બનાવી રહ્યાં છે. એ બહેન ધારમલામ હિંદુ મમાજનુ અણમોયુ ધન છે.

ભાઈ રામજી કુએર ગણાત્રા, ભાઈ સોમાણી, શ્રી. ગોવિંદભાઈ નાનજી પટેલ, શ્રી. અગ્નુનભાઈ, હિંદુ મણના સેક્રેટરી ભાઈ સી. સી. જમીનદાર, ભાઈ દુર્ગાચકર લગવાનજી મહાગજ, ભાઈ કાનજી

જયગમ, લાઘ માધવજી વગેરે મિત્રોની મદદથી માત્ર દિવસ અહીં આનંદમાં પસાર કર્યા. મધુરી મહેમનીઓ આગેગી.

આર્યમમાજી મદિરમાં મલ્લા તા. ૧૭ મી નવેમ્બરના આર્યમમાજીના આશ્રય નીચે એક મલ્લેર નભા ચીમાન અલ્લુનમાર્ષના પ્રેસિડન્ટપણા નીચે મળી હતી, જેમાં આપણું 'આમાલિક જીવન' પર મેં વ્યાખ્યાન આપ્યું.

તા-આનિકા-નેરીવની સ્ત્રી. (મહત્તમ)

લોહાણા યુવક મંડળની સ્વાગત મલા: તેજ માળના લોહાણા પથિકાશ્રમના લગ્ન યોગાનમા લો. યુવકમંડળની સ્વાગતાર્થે સભા મળી હતી જેમાં 'લોહાણા મતિ અને યુવકોની ફરજે પર આપ્યાન આપ્યું.

ભારત યુવક વ્યાયામ મંડળ તન્કથી ના. ૧૮ મીના માળના સભા મળી તેમા વ્યાયામપર વિવેચન કયુ

અહીંથી વિડોનિયા મંગલવન્ના છેડાપર આવેલા મજા મુધી ડાન્ગાનિકા જેવે છે. જેવે નેશન મજાનુ છે અહીંના નેટીવા પણ ચાલાક છે.

તા ૧૧ મી નવેમ્બરના માટે દેવ આફ્રિકાનો ડિનારો છોડી જંગમ્બારથી અફેશ તન્ક ઉપડી જવાનુ હોવાથી નેદીઓનો અનિ આમલ છતા પણ માગથી અહીં વધુ મેજાવાય નમ નહોતુ તેથી તા. ૧૬મીના જંગમ્બાર ગવર્નમેન્ટની ટ્રીમર Cupid-કયુપીડમા પાઠો જંગમ્બાર આવવા ગ્વાના થયો. લાઈ ઝાવિંભાઈ નાનજી પટેલ તથા માધવજીભાઈ વિશ્રામ ટ્રીમરપર મૂકવા આન્યા ટ્રીમર કયુપીડ' ૧૨ વાગને ધાગમધામથી ઉપડી માળના જા વાગને જંગમ્બાર પહોંચી આવી

દેવ દે શ ભ હુરી

એ દિવસ અહીં દેશ જવાની તૈયારી કરવામા, મિત્રોને મળવા ફળવામા, જેવા લાયક થયો તન્ક કરવા કરવામા ચિનાયી તા. ૨૦મી નવેમ્બરની માળના ટ્રીમર 'ટ્રેઈંગિઆ'મા આફ્રિકા છોડી અફેશ તન્ક આવવા ગ્વાના થઇ ગયો.

૫-૪૫ મિનિટે નેદીઓના માથમા હુ ટ્રીમરપર જવા માટે ફરટમ્મમાં આવ્યો. મામાન અગાઉથી જ ટ્રીમરપર મેડલાઈ ગયો હતો. મી. રતનજી જેઠાભાઈ લાધાના હુવ્યના વાન્મલ્યભાન વર્ણવતી પુષ્પમાળ પહેરી, અન્ય નેદીઓના નેદલાવને કીકી

જંગલોની ભૂમિને વેદન કરી મોટર જોટમાં રવાના થયા. ક. ૬-૧૪ મિનિટે સ્ટીમર પર પહોંચ્યા. રાતના ૯ વાગે સ્ટીમરે જંગલો છોડ્યું.

સવારના ૬ વાગે ઉડી સ્ટીમરના ઉપરના ભાગતરફ જઈ જોયું તો હજી મોખ્યાસા આવવાને ૨ કલાક જેટલો વખત હતો.

શૌચ સ્નાનાદિથી પરવારી તૈયાર થયો. ૮ વાગે મોખ્યાસાના કિલિ-ડીની બંદરે સ્ટીમર ધકકે લાગી. (૨૩-૧૧-૩૨)

મિત્રોનું મીલન

સવારના ૯ વાગે સ્ટીમરમાંથી ઉતરી હું મોખ્યાસા શહેરમાં ગયો. શ્રી. ભાઈ છુદ્દદેવ, જ્ઞેન હંદુમતી, મગનભાઈ પંડલ, ધારણી આંબાભાઈ, માણેકલાલ પોપટભાઈ, ભાઈ હીરાચંદ વગેરે ઈષ્ટમિત્રોને મળી અહીં પડેલા મારા સામાનના સાત દામીના સાથે હાથ ભાઈ ડાંગ્રાલાલ ચક્રાવર્તીની મોટરકારમાં સાંજના ૪ વાગે પાછા કિલિ-ડીની બંદરે સ્ટીમર પર આવી પહોંચ્યા. સ્ટીમર ૬ વાગે ઉપડી મુકી. (તા. ૨૩-૧૧-૩૨).

મહાસાગરની સુસાક્ષરી

સ્ટીમર 'ટેઈરીઆ' હવે અહીંથી સીધો પૌરબંદર જવાની હતી. સીધી પૌરબંદર જનારી સ્ટીમરમાં હંમેશાં આફ્રિકાથી પેસેન્જરો વધુ હોય છે.

આ સ્ટીમરમાં ટેલાગોઆબેથી ડા. ગોર્વિલ્ડ હવન, || નંદલાલ મેઘજી વગેરે ભાઈઓ સ્વદેશ આવવા ગયા હતા. સ્ટીમર ટેઈરીઆ નાનું સરખું ગામ જની ગયું હતું, જ્યાંન્યુઆરોમાં મુંબઈથી સાઉથ જતાં સ્ટીમર 'કારાગોલા' વિ. વીસીના એનેન્ડ દ્વારા મહારાજ હતા તે જ મહારાજ આ દેશ હતા. તેથી જમવા પહેલેનો પ્રબંધ સારો હતો. સ્ટીમરના મીઓ નાતમત તોડ મંડળની પ્રવૃત્તિને પણ અનાયાસે આ- માં સારો લાગ જમવા છે

એક હારે જન્મવા જન્મવામાં ત્યાં ભાગ્યેજ કોઈ પૂછે છે કે તમે કંઈ નાતના છો? એ તો બધું સ્ટીમરમાથી હિંદના કિનારે ઉતર્યા પછીજ.

મમુદ્ર શાંત હતો, મહાસાગરની મુમાફરી અતિ સુખભરી થઇ પડી હતી. બળ્લે ત્રણ ત્રણ વખત ગરમાગરમ જન્મવાનું મળતું. ખાધેલુ ખરાબર પચી જાય, જૂખ કકડીને લાગે ને ઉંધ ખરાબર આવે. ગંછપા-ચોપાટની રમતો જમાવાય. ક્યાંય ભજનીયાં ગવાય. ક્યાંય સંગીતની છાજો ઉડે. સાંજના આરામ ખુરશી નાખી સ્ટીમરના આગલા ભાગ ઉપરથી મહાસાગરની મહાન ગભીરતા ને શાંતિ અવલોકતાં, શીતળ સમીરની મોજ માણતા ધડીભર અધમ સંભાગની વાસનામય સૃષ્ટિનું વિસ્મરણ થઇ જાય.

જંગળારથી લાઇ જયરામ પ્રેમજી, પોતાની સુવાન પુત્રી સાથે દેશ આવવા મારી માથે જ ચડ્યા હતા. લાઇ જયગમ પ્રેમજી મારા જૂના મિત્ર. એનું હૃદય વાચવાનો સ્ટીમરમાં એક સમયે યોગ મળ્યો. હૃદયમાં નિખાલમતા ઝરતી હતી આખમાં આનંદ ને ઉદાસીનતા પણ માથે જ હતા. એની વાતોમાં શબ્દે શબ્દે સમાજના ત્રામનું જાણે દરદ ઝગતુ હતું.

આમ નવ દહાડા વિતી ગયા. હવે આવતી કાલે જન્મની જન્મભૂમિ સુદામાપૂરી-પોરબંદર સ્ટીમર પહોંચવાની છે. તેથી સર્વનાં દૈયાં આનંદે નાચી ગયાં હોય તેવાં ઉલ્લાસમય બની ગયાં. વેગવિખર પડેલી વસ્તુઓને એકઠી કરી બ્યવચિત કરવાના બ્યવસાયમાં સૌ પડ્યા. ને કાલ મવારના 'પોરબંદર આવશે' એજ ભણકાર સંભળાવા લાગ્યા.

તા. ૧ લી ડીસેમ્બર ૧૯૩૨ રાતના ૪ વાગતે ઉંઘમાંથી જીડી બહાર ડોકિયું કરતાં કિનાગની તેમજ પ્રતાપી રાજવીના રાજમહેલની ભવ્ય રાશનીનો પ્રકાશ ઝળહળી જોડેલો જોવામાં આવ્યો. હૃદય પુલકિત બન્યું. જોનજોતામાં સામાન મંભાળી પેક કરવામાં એકાદ બે કલાક નીકળી ગયા. તેટલામાં બાહ્ય રવિએ પોતાની સુવર્ણ રશ્મિઓ

વડે સુદામાપૂરીને જાણે દેદીપ્યમાન બનાવી નાખી. સ્ટીમરે કિનારાથી ચાર માઇલ દૂર લાંગર કર્યું શાંત સાગરમાંથી ઉછળતી ધીમી જળહેલીઓ સાથે એ રશ્મિઓ ગેલ દરવા લાગી.

અગીઆર અગીઆર મહિના આફ્રિકાના અગરયોમાં ભટકી અનેકવારના અકસ્માતો ને આપત્તિઓમાંથી ઉગરી સહીમવામતપણે પુનઃ સ્વર્ગથી પણ અધિક સુદર જનની જન્મભૂમિને આગણે પહોંચતા હૃદયે જે આર્તદ અનુભવો તે લાવ આખેડુખ દાગળપર આલેખવા અશક્ય !

જોતજોતામાં મન્છવાઓ તેમજ મહાવીર શ્રી હનુમાનજીને વિજયધ્વજ ફગાવતી સ્ટીમલોન્ચ સ્ટીમરની સોડયે આવી લાગી સામાનના દાગીનાઓ સ્ટીમરની કેનથી ઉતારે છતાં લોકોને ધીજન નહિ તેથી મન્છવાવાળાઓને પૈમા દરાવી ઉપકાવવા મડયા મેં તો મારા સામાનના દાગીના કેન પાસે મૂકાવ્યા ને કેનથી મજવામાં ઉતારાવ્યા. પછી સ્ટીમલોન્ચમાં જગ્યા સીધી દશ દશ દહાડા જેના ખોળે જીવન દોરી મૂકી અવનવા અનુભવો સાથે આનેદૂર્વક વિનાડયા હતાં; તે સ્ટીમર ટેપરીઆથી પણ છૂટા પડતા થોડી ગ્યાની અનુભવાઈ

પોરબંદરના કસ્ટમ્સમાં

સુમરકિનારા સાથે અથડાઈને પાછા ધકેલાતા મોજાઓના માગથી સ્ટીમલોન્ચ ઉઘી નીચી થતા અંદરની ખાડીમાં પ્રવેશી કસ્ટમ્સને કાંઠે પહોંચી પરતુ કન્ડક્ટરોએ સ્ટીમલોન્ચની ટિકીટોની તપામમાં એક કસાક સુધી પેસેન્જરોને સૂર્યના તાપમાં શેક્યા, ત્યારપછી કિનારે પગ મૂકવાનો આરો આવ્યો. પછી એક બાજુ સર્વને કસ્ટમ્સના છાપરામાં ઉભાં ગાખ્યાં. ડૉક્ટર સાહેબ આવ્યા પૈલિમ દાદાઓનો રોફ પણ જોવા જોવો ! 'મોજાં ઉતારો, બૂટ ઉતારી પગ ઉઘાડા રાખો' આમ બધી એક્ટિંગ દરાવ્યા પછી ડૉક્ટર સાહેબ લાઇનમાં

ચક્કુ લગાનો પગ મામે નજરૂરી ગયા શા માટે? હા આફ્રિકાના જતુ-‘ફૂ’ તો નથી લાગ્યા ને? તેની તપાસ કરા માટે!

વેલુ ખારવીની મોનોપોલી

પછી મામાનના દાગીના ઉપાડનાની મોનોપોલી વેલુ ખારવીની! વેલુ ખારવી’ એન્ડે નજરમાન બાઈ! એની આગળે આજુ વરનોય! પૂરી ખરેરી જેમ નાના કે મોટા દાગીનાની મજુરીનો એન્ડે આઈ! કિનારેથી એન્ડે ફેલાઈ જેન્ડે દૂર ફરન્સ બહાર મૂખી દેનાના એન્ડે દાગીનાના ખાડા બહાર આના! બીજી ખારવીઓને તે દાગીને બે પે! આપે કે ભને ગમે તે આપે પણ ખારવીઓની એ Chief સર્વમત્તાધારી વેલુમાઈ દરે ની પાસથી દર દાગીને પૈમા દશ દશ ખેરવે! એની અપીન જ નહિ!!

મનના લોકુ દર દાગીના હીડ નજુ આના અને નીમલોન્ય બાપુ મુમખથી ગ્રીમર આવ તના પેમન્જાને માટે બાર આના પણ આફ્રિકાથી આનના પામેથી પ્રયે માથા દી’ દાદ પિયો લીધો કારણકે આફ્રિકાથી આના હતા!

માતૃભૂમિને કિનારે ઉતરતા પણ આટલો ત્રાસ પોતાના જ દેશમધુઓથી અનુભવાય છે તો પછી પગલા દેશનો તો ઓગતો જ શો કરવો?

ધણે દુકાડે માતૃભૂમિનો કિનારો જોયા પછી આ છેલ્લી હાડમારી કુટ્ટમથી બહાર નીકળતા માનની તુન્ત નિસરી જાય છે

બીજે દુકાડે કુટ્ટમમા પડેલો સામાન પાસ કરાવી લાવવા ગયો હા ધાગત તો એકાદ માગ મનથીને કે જેતુ ફરન્સ સાથે સમેશા કામ હોય તેને માથે લઈ જઈ શકે, પરંતુ તેમ પ્રતા છેલ્લો અનુભવ મને કદાચ ન મળે, તેમ મારી પામે જકાત જેવો સામાન કરોય હતો નહિ હાપેના પુસ્તકોપર જકાત નહોતી, તો પણ મજબુત પેકીંગ કરેલી પુસ્તકોની બે પેગીઓ ખોલાવી અત્ત વસ્ત દશમા

ડરી મી ને જે હામ ના કાઢે ચર્ચ શક તે હામમા ખાખા તણ
 હલાક બીધા આમા ય અહીં મ્હો બેઠેને માપ થતુ હોય એમ ના યુ
 આમજનને તાન્થી મહીમનામત પહેલ્યી આનનાની ખમત અપાઈ

ધરતીનો છેડો

તા ૪ થી ડીમેન્જના મનાગની ટ્રેનમા પોગબદ્ધથી અમદાવાદ
 આનના નીન્થો તા ૫ થી ડીમેન્જરે આક્રિડાની લગભગ ૧૧
 મામની મુમકડી ડરી તેની ન્મૃતિ રૂપે ઇશ્વરદત્ત દાત મહાને માટે
 ગુમાવી ગોડના દુખારા માથે દોરતી બાધી હુ ઘેર પાડાન્થો,
 એટલ જલો પૃથ્વીનો ય છેડો આવી ગયો ને આક્રિડાના પ્રવામતુ વર્ણન
 પણ પ થતુ નધાગમા પગ્દેશમા પાટડીને સગા વખતે નેશ પહોચતા
 પાચ નિમ અપૂણ શાંતિમા-આગમમા ગાગવાના ન્વખન ય અદશ્ય
 થઈ ગયા નમીનની બનિજારી ! હન્યોમ્

આ ર્કિ કા ખં ડ

રાજકીય-સામાજિક-ઔદ્યોગિક

અવલોકન:

શ્રીમાન શેઠ પુરુષોત્તમ દેવશી દકરાર (ખાંભોદર)
 જેઓને સાકય આફ્રિકા જવાનું તેમજ ગ્રીસમાં આપનાર મદદાનુભાવ.
 સમુદાય

બ્રિટિશ સત્તા અને હિંદીઆ

દુકંડ અવલોકન

પશ્ચિમની ગોરી ચામડીની પ્રજાએ પૂર્વમાં ધમારો કર્યો તેમાં અંગ્રેજ પ્રજા છેલ્લી હતી, પણ અંગ્રેજ પ્રજાની મક્કમતા તે કાર્યદક્ષતા તે લડાયક કાફલાનું જોગ તેમ જ વહાણવટાના ધધામા વધારે ઝડપ લાવવાથી એ પ્રજાએ આફ્રિકા અને એશીઆમાં વધારે સર્વોપરિતા મેળવી છે.

પશ્ચિમમાંથી પૂર્વમાં આવવા માટે મુઝેઝ કેનાલનો માર્ગ સન ૧૮૬૨માં ઉઘડ્યો. તે પહેલા આફ્રિકાની દક્ષિણે ચર્ચને જ પૂર્વમાં આવવાનો માર્ગ પ્રથમ પોર્ટુગીઝ વહાણવટીઓએ શોધી કાઢ્યો હતો. એથી જ આફ્રિકાના પશ્ચિમ અને પૂર્વ કિનારા તરફ પોર્ટુગીઝનાં મંરથાનો છે. પોર્ટુગીઝ પછી વક્ત્રા અથવા હમ લોકો આવ્યા. તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકામાં ચાણુ નાખ્યું. મુઝેઝ કેનાલ ઉઘડી એટલે તે કેનાલનો ટાણુ લેવાને ઈંગ્લાંડના દીવંદરો જન્યુ પ્રાર્થમ મિનિસ્ટરે ઇન્જિન પામેથી લેણા પેટે મુઝેઝ કેનાલના શેરા ખરીદી ઈંગ્લાંડના પાયા મજબૂતપણે નાખ્યા.

આફ્રિકામાં ઈંગ્લાંડે જુદી જુદી પ્રજાઓ પાસેથી બહુ સુક્તિપૂર્વક મત્તા મરકાવી લઈને સતતનત જમાવી છે. સૌ પહેલાં ઇન્જિનમાં

ખેદીયો પામેથી ગભ્યમના લીધી અને નામની મત્તા' તો હજી
 ખેદીને આપી ગાખી છે કે જેથી બીજા દબલગીરી કરી રાકે નહિ
 પણ મુદાન તો ઇન્જિનને નજર અપાય એ નક્કી છે ઇન્જિનની
 આખાદીની સુખ્ય ચારી તે નાઇલ નદી છે અને તે નાઇલનો
 પૂરેપૂરો કબજો ઈન્ડિયાના હાથમાં જ રહેવો જોઈએ એ તેમની
 ગભ્યનીતિ કહો કે દીર્ઘ-શિતા કહો કે જે કહો તે હતુ આ મમરે
 જર્મન પ્રજા ને અંગ્રેજ પ્રજાએ મધ્ય આફ્રિકાના ભાગ પાડી બેસાવુ
 નક્કી કર્યું બીજી બાજુ જંગમગના મુલતાનને રક્ષણ આપવાવુ
 અંગ્રેજોએ કર્યું અને યુગાન્ડા સુધી જંગમગના મુલતાનની મત્તા છે
 એ વાત ઉપલક્ષી રીતે કણુલ રાખી જર્મન અને અંગ્રેજ સહેનશાહતોએ
 ઇ મ ૧૮૯૦માં મધ્ય આફ્રિકાની વહેંચણી કરી યુગાન્ડા અને
 કેનીયા અંગ્રેજોએ ગાખ્યું ને ટાંગાનિકા જર્મનીને મળ્યું નાઇલનું
 મુખદ્વાર વિક્ટોરિયા ન્યાઝામાથી છે એન્ડે યુગાન્ડા ને કેનીયા
 પગની મત્તા હાથમાં આવના નાઇલ નદીનો પૂરો કબજો અંગ્રેજોને
 મળી ગયો.

આ રીતે આ પ્રદેશનો કબજો તો મેળ થો પણ તે હજી ઉગતો
 અણુવિચ્છીત પ્રદેશ હોવાથી તેમાં જોઇએ તેટલું ધન નહોતું ને
 દક્ષિણ આફ્રિકામાં તો હીરા તેમજ સોનાની ખાણો હતી, એન્ડે
 અંગ્રેજોની લોભી નજર તે તરફ ગઈ ત્યાં રહેતી ડચ પ્રજાને
 યુરોપમાંથી મદદ મળે તેમ નહોતી ત્યાં વસતી સહેનશાહતની
 પ્રજા-હિંદીઓને અન્યાય થાય છે એ બહાનુ કાઢી અંગ્રેજોએ
 બોઅર-યુદ્ધ કરી ડચોને હરાવ્યા હીરા ને સોનાની ખાણો ઉપર
 કબજો મેળ થો.

આ પ્રમાણે બીજી પ્રજા પાસેથી સત્તા લઈ લઈ, સુસ્લીમ પ્રજા
 પાસેથી ઇન્જિન, મુદાન અને પૂર્વ આફ્રિકા લીધું હતું વચમાં જર્મનો
 રહ્યા છેલ્લા યુરોપી યુદ્ધમાં એ આશા પણ ફળીયુત થઈ જર્મનીની

હાર થઈ અને અંગ્રેજોએ ટાન્ગાનિકા અને જર્મન વેસ્ટ આફ્રિકાપગ્નો 'મેન્ડેટ' મેળવી પોતાની સરતનત જમાવી. આ રીતે મુસ્લીમ, હિંદુ અને જર્મન પ્રજાઓ પાસેથી મત્તા લઈ અંગ્રેજોએ આફ્રિકામાં સામ્રાજ્ય સ્થાપ્યું છે.

આ પ્રમાણે આફ્રિકામાં મત્તા જમાવવાના કાર્યમાં અંગ્રેજોએ હિન્દનો પણ પૂરેપૂરો ઉપયોગ કર્યો હતો.

મધ્ય આફ્રિકામાં ગોરા મજૂરો કામ કરી શકે તેમ ન હતા. એ દેશના નેદીવોથી પણ કામ થઈ શકે તેમ નહોતું. તેમ આરબો પણ કામ કરવા તૈયાર નહોતા એટલે અંગ્રેજોએ પૂર્વ આફ્રિકાની રેલ્વે બાંધવા હિંદીઓને આપ્યા. જંગલારમાં સેકડો વર્ષોથી હિંદીઓ વેપાર કરતા હતા પણ રેલ્વે ઉઘડ્યા પછી મોટા જથ્થામાં ઈસ્ટ આફ્રિકામાં પણ હિંદીઓ દાખલ થયા.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં કમનસીબે હિંદીવાનો ગીરમિટિયા તરીકે પ્રથમ ગયા. તેની ખાજી વેપારીઓ ગયા; પરંતુ ગીરમિટીયાના દેશના હોવાથી એ અર્વનું સ્વમાન હણાયું, કસક ગવી ગયું.

મ. ગાંધીજીના પ્રયત્ને અને સ્વ. ગોખલેની કાઉન્સિલની સહત્તે પરિણામે ગીરમિટ બંધ થઈ પણ બદનામી રહી ગઈ.

ઇંગ્લેન્ડમાં ઇસ્લામી વસ્તી હતી એટલે હિંદીઓ ત્યાં દાખલ થઈ શક્યા નથી. ફક્ત એક જગ્યાએ હિંદીઓનો હાલ વધુ વસવાટ છે અને તે મોરિશીઅમમાં છે. આ પ્રમાણે હિંદીઓ આફ્રિકાના જુદા જુદા ભાગમાં પ્રમર્યા.

ઇંગ્લેન્ડ અને મુદાન બાદ કરતાં આફ્રિકાના જુદા જુદા ૨૦ દેશોમાં અંગ્રેજ સત્તનત છે. નીચે આપેલ ક્રમાંક દરેક દેશનું ક્ષેત્રફળ ગોરી, હિંદી, આરબ ને કાળાઓની વસ્તી મળ્યા દર્શાવેલ છે: તે ઉપરથી કંઈક ખ્યાલ આવી શકશે.

ક્રમ	કો માધ્યમ	ગણ	હિસા	આરંભ	તેડીય
૧	મોઢિયીઅમ				
૨	બાગ	૭૭૦	૧૭૫૦૬	૧૮૮૮૪	૧૮૩૭૮૧
૩	આમોડો લેન્ડ	૧૦૨૦	૧૩૮૬૦		૪૮૬૦૦૬
૪	ગીઝોસોલોન	૧૧૭૧૬	૧૭૨		૧૫૩૮૫૫૧
૫	ન્યામા લેન્ડ	૧૭૩૫૦	૫૬૮		૧૩૫૬૮૪૫
૬	સુત્રાના ડોટોકરેટ	૪૭૬૪૮	૧૧૧૭		૩૪૮૭૬૫૦
૭	સંધર્ન રોડોસીઆ	૮૪૨૦૪	૧૪૦૦૨		૮૩૮૪૭૮
૮	કેનીઆ કોલોની	૧૪૬૦૦૦	૧૪૫૪	૧૨૧૬૨	૨૮૫૧૦૨૩
૯	અનુઆના લેન્ડ ડોટોકરેટ	૨૨૪૮૬૦	૮૩૫૫૩		૧૫૬૩૫૭
૧૦	તાન્ગાનિકા ડેરીટરી	૨૭૫૦૦૦	૫૭	૭૦૫૮	૪૮૫૨૨૪૪
૧૧	કુનીયન ઓફ મા. આફ્રિકા	૩૭૪૦૮૫	૮૨૮	ખીજી પ્રમ	૬૨૧૫૦૫૦
૧૨	ચામી લેન્ડ	૪૭૨૩૪૭	૧૭૬૮૬૪૭ આસેરે		૧૧૧૫૬૮
૧૩	તોગધર્ન રોડોસીઆ	૬૭૦૪	૨૨૦૩		૧૩૩૧૨૩૧
૧૪	નામ્બીઝીઆ	૨૮૭૬૫૦	૧૩૬૮૬		
૧૫	માહિય લેન્ડ આફ્રિકા	૩૬૩૬૨૫	૫૨૦૦		
૧૬	સેન્ડ હેવીના	૩૦૨૩૮૩	૩૦૪૦૪		
૧૭	સીમીઅમ	૮૧	(ફ્રી પર્સી ૪૧૨૫)		
૧૮	ગેબ્રીઆ	૧૫૬૫	{ ૨૪૫૨૩ }		
૧૯	સોમાલી લેન્ડ	૪૦૬૮	{ ૨૧૧૨૩૩ }		
૨૦	ગોડા કાર્ટ	૬૮૦૦૦	આસેરે વર્ગી ૩૪૪૭૦૦૦		
	આ ઉપરાંત ૪૨લીક રાજકોતો તરી આવે છે.	૮૧૬૮૦	{ ૨૪૬૮૬૬૧ }		
			આસેરે ૨૧૦૦૦૦		

જંગમાર અને મોગિશીઅમમાં ગોગઓ ફક્ત ગત્ય કરવા જ રહ્યા છે. આ બન્ને દેશોનું ક્ષેત્રફળ નાનામા નાનું છે ને હિંદીઓની વસ્તી ભગ્યદ છે ત્યાનો વપાર હિંદીઓના હાથમા છે* છતાં કુલ મીલકતના પ્રમાણમા વમતી વધુ હોવાથી હિંદીઓની આર્થિક હાલત મારી ન ગદી મોકે જગતથી ભગતી બધ થાય તોપણ એ બન્ને ટાપુમા નથી જે પ્રજા જન્મ પામે તેનું શુ થશે એ પ્રશ્ન વિચારણીય છે.

આ બન્ને ટાપુઓ જમીનની પેદારા ઉપર છવે છે મોગિશીઅમમા શેરડી થાય છે તો જંગમારમા દોપગ ને લનીગ થાય છે. આ બન્ને ટાપુઓને એક બાજુ ગખીએ તો પછી પશ્ચિમ આફ્રિકા, દક્ષિણ આફ્રિકા અને પૂર્વ આફ્રિકા એમ આફ્રિકાના મુખ્ય ભાગો ઉપર નજર પડે છે પશ્ચિમ આફ્રિકા માથે હિંદનો વેપાર મંજૂર ન થઈ શકે એ રનાભાવિદ છે વળી ત્યાના આમોહવા એટલા ખરાબ છે કે હિન્દીઓ ત્યા ન રહી શકે. થોડા વર્ષ પહેલા આ જગ્યાએ સંસ્થાન કરવા અથવા વધુ હિન્દીઓને ત્યા વસના કરવા એ વાત અર્થાધ હતી રેવરડ એન્ડ્રુઝ એ મતના હતા પણ મહાત્મા ગાંધીજીને એ મત નહોતો કેટલીક તરફથી એમ કહેવામા આવે છે કે ત્યાં રગબેદ નથી પણ ખરી વાત તો એ છે કે ત્યા રગબેદ થઈ શકે તેમ નથી ત્યા મેનેગિયા અને બ્લેક વાંદગ ફિરગને લીધે ગોરા તો શું પણ હિન્દીઓ પણ દહી શકે નહિ અને નિર્માત્મ થઈ જાય. ત્યાં કાળી વસ્તી પુષ્કળ છે ખાડ અને કેકો મોટા જથ્થામા થાય છે. ખાડના કારખાના અંગ્રેજોના છે, ઉપરાત ગોલ્ડ કોસ્ટની સોનાની ખાણોનો કબજો પણ અંગ્રેજોના હાથમા છે આફ્રિકાના કોઇ પણ ભાગમાં

x આ હપતી વખતે બજાર મળે છે કે જંગમાર પ્રોટેક્ટરેટમા વસતા હિન્દીઓના હાથમાથી વેપાર પ્રુચવી લેવા તેમજ જમીનો લેવાના હક્કો હીનથી લેવા માટેના કાયદાઓ પસાર કરવામા આવ્યા છે. જેની વધુ વિગત માટે જુઓ 'જાંગમાર પ્રોટેક્ટરેટ' સિર્ષક પ્રકરણ

હિન્દીઓને ખનીજ ખોદવાનો હક્ક નથી આ પ્રમુખે પશ્ચિમ આફ્રિકા । હિન્દીઓના વસનાટને માટે બધ છે માત્ર દક્ષિણ આફ્રિકા ને પૂર્વ આફ્રિકા જે જ દેશો છે કે જ્યાં હિન્દીઓ વસી શકે અને બને જગ્યાએ હિન્દી પ્રગ્ન ઉભો છે જે લોકો માત્રાજન્યના મગાન હક્કની-સ્વરાજ્યની વાતો કરે છે તેમજ બ્રિટિશ કોલોનીઓમાં હિન્દીઓની સ્થિતિનું નિરીક્ષણ અવશ્ય કરવું જોઈએ

દક્ષિણ આફ્રિકાના ત્રણ મોટા ભાગો કરી શાય ૧ જર્મન વેસ્ટ આફ્રિકા ૨ યુનીયન ઓફ આઉટ આફ્રિકા ૩ બાસુટો જે વગેરે છટા હવાયા દેશો આ બધા પ્રજાની હવા હડી અને પુછી ૨ છે પ્રગ્ન ચેતનવતી ઉત્પત્ત થાય છે આ પ્રદેશોમાં ગોરી તેજ એશિયાગીઝ પ્રગ્ન સારી રીતે ગદી શકે તેમ છે અદ્યત્ત જમીનો પડી છે અને સૌથી મહ ખનીજો પણ પુષ્કળ છે પરંતુ હિન્દીઓને માટે આ દશના દરવાજા બધ થયા છે જે છે તેને પણ કાંઈ ગતિ એછા પ્રવાના થઈ શકતા બધા પ્રયાસો થઈ ગયા છે જનીન ખરીદવાનો હિન્દીઓને હક્ક નથી તો ખનીજ ખોદવાની તો વાન જ શી કરવી ? આ દશની સમૃદ્ધિ અદ્યત્ત છે

આ સાથે આફ્રિકાનો વિસ્તાર એટલિટનથી ૪ ગણો અને જર્મનીથી બેવડો છે ત્યારે ત્યાની ગોરી પ્રગ્ન ૧૭ લાખ છે

હિન્દીઓ અહીં પહેલાં મજૂર તરીકે આવ્યા ગીરમિગિઆના નામથી શુભામે તરીકે આણુવામાં આવ્યા એ ૨૧૬ ગદી ગણુ એનો ખ્યાલ એટલાથી આવશે કે એમનું વસ્તીપત્રક પણ થતું નહિ જે છે તે હિન્દીઓને પણ હવે કાંઈપણ પ્રકારે એ દેશમાંથી કાઢવાના ઇલાજો લેવાય છે એમને આઝીન દેખાડવામાં આવતું હતું પણ છુતુનેન્ડના પ્રદેશો નથી દેખાડવામાં આવતા મગ્નુ કે ગોગઓને ત્યાં હિન્દી સંસ્થાન નથી જોઈતું આઝીન ગવર્નમેન્ટે માફ ના મુલાકાતી દીધી છે કે એ પછુ uneducated હિન્દી એમને જોઈતો નથી

દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગોગઓનું અત્યંત માત્રાન્ય જોવા છે એ હિન્દ અને હિન્દીઓને લયમાં નાખે છે.

હવે ગ્લો પૂર્વ આફ્રિકા. આ ઉગતા પ્રદેશને પ્રથમ વખવાટ કરવા જોયો બનાવવામાં હિન્દીઓએ મોટા ભોગો આપ્યા છે, છતાં ત્યાં પણ હિન્દીઓ વિરુદ્ધની ચળવળ જોરશોરથી ચાલુ છે. ખનીજ ખોદવાના હક્કો હિન્દીઓને નથી. મૂળ આધાર હિન્દીઓનો વેપાર ઉપર જ છે. ફક્ત ટાન્ઝાનિકામાં હિન્દીને જમીન મળે છે આશરે ૧૯૦૮માં તે વખતના ઈસ્ટ આફ્રિકાના ગવર્નરે હિન્દી સંસ્થાન કરવાની માંગણી કરેલી પણ હિન્દી ગવર્નમેન્ટને તેની કાંઈ પડી નહોતી ને દેશી રાજ્યોની તો હજીય નજર પહોંચતી નથી અને પ્રજા પણ નિર્માણ હોવાથી કાંઈ થઈ શકે નહિ.

‘કેપથી કેરા’ નામક પોતાના અવાસ વર્ણનના પુસ્તકમાં કેપ્ટન ગ્રોગન લખે છે કે જેલજીવન અને ઝિંટનોના આફ્રિકા વખવાટના ઉદ્દેશમાં ફર છે ઝિંટનો પોતાની લવિષ્યની પ્રજાના વિનંતા અને વખવાટ માટે પ્રદેશો કળજો કરે છે. લવિષ્યનો વિચાર એમને પહેલો છે જ્યારે જેલજીવનો તરત નફાની વાત આગળ આવે છે એ દેશ પાછળ વધારે શા માટે આપણે માથાકુટ કરવી ? આથી જ તેમણે નાઈલ ઉપરના ચાણા ઉકાળ્યા.

ઉપર મુજબ અંગ્રેજોએ આફ્રિકામાં બહુ સીકિતથી યુક્તિપુર સર સસ્તનત જમાવી તેની આ ટુંકી રૂપરેખા છે

દક્ષિણ આફ્રિકા

યુનીયન ઑફ સાઉથ આફ્રિકા

ગ જ કી ય

નાટાન દ્રુમ્બરાન, કેપ કાલોની અને ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટ એ ચાર દેશોનું ૯ મે ૧૯૧૦ માં જોડાણ થયું ત્યારપછીથી તે આખો દેશ યુનીયન ઑફ સાઉથ આફ્રિકાને નામે ઓળખાવા લાગ્યો એ ૨૦ વર્ષ પછીનાં એનો ખામ જણવા જોવો ઇતિહાસ નથી મન ૧૮૫૨ માં દ્રુમ્બરાનમાં ઓરેન્જ-ડચ લોકોએ ગાળા ચાલ્યું જોહાનિસ્બર્ગથી ૧૫ માઈલ દૂર ફ્રીમર્ગાર્પમાં ડચ પ્રજાએ ત્યાં નેત્રીય ચિહ્નને મારી નાખ્યો તેનું મેરણ તે ગામમાં છે અને હજી દર વર્ષે તે દિવસ રાષ્ટ્રીય તહેવાર તરીકે ઓરેન્જ પ્રજા ઉજવે છે વાન નામન મોતી નદી છે તે નદી ઉપરથી આ પ્રાંતનું નામ દ્રુમ્બરાન પડ્યું છે દ્રુમ્બરો અર્થે ઉપરનો ભાગ થાય છે

નાટાન પ્રાંત કગતા દ્રુમ્બરાલની સ્થિતિ જુદી છે નાટાનમાં જોમ અંગ્રેજોની મજ્યા વધુ છે તેમ દ્રુમ્બરાનમાં મુખ્યત્વે કરીને ઓરેન્જ-ડચ લોકોની મજ્યા વડુમાં વડુ છે ઓરેન્જ પ્રજાએ રીપબ્લીક સ્થાપ્યું હતું

મન ૧૮૮૯ માં અંગ્રેજ અને ઓરેન્જ-ડચ લોકો વચ્ચે ૧૬૫૪ થી ૫૪ ઓરેન્જ લોકોએ ત્રણ વર્ષ સુધી મરણીઓ જગ ખેત્યો હતો અટકાવતી ચાણાઓના નામ નીચે ડચ પ્રજાને જીતમગનો પરિચય

ઝગીને અંગ્રેજો પોતાની નેમમા કાવ્યા ત્રણ વર્ષ લડાઈ ચાલ્યા
બાદ મન ૧૯૦૨ માં અંગ્રેજોએ આ પ્રદેશ છૂટી લીધો તે વખતે
બેઅર, ગીપ્લીકનો, ગ્રેમિડન્ટ કૂંગ હતો, તે ચાલતી લડાઈ દરમિયાન
લોરેન્સો મારકીઝને મરતે હુલાસા ચાલ્યો ગયો હતો બેઅર-
ડચ પ્રજા મૂળ હુલાસાની વતની છે મન ૧૯૦૦ માં બેઅર-
અંગ્રેજ વચ્ચે મલાહ થઈ છતાં બેઅર લોકોએ અંગ્રેજોને દરી
ઠામ શાંતિથી બેમન દીધા નહોતા આથી પછી મન ૧૯૦૬ માં
આ પ્રાંતને જનમફાર રાજતત્ર આપી દેવું પડ્યું મન ૧૯૧૦ માં
આ ચારેય પ્રાંતોનું યુનીયન થયું રાજસામન મને જે મધ્યગણ
વડવામાં આવ્યું તે સાહિય આફ્રિકા એડ્ટ' નામે પ્રસિદ્ધ છે યુનીયન
થયું ત્યારે નાટાલ અને કેપ કાલોનીમાં બ્રિટિશ પદ્ધતિ પ્રમાણે અને
ટ્રાન્સવાલ અને ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટમાં ડચ પ્રજાની પ્રમાણ રાજવાડા
આવેલો હતો ચારેય પ્રાંતોમાં પરિસ્થિતિને અનુકૂળ નામો વડાવા
હતા, તે જૂની પ્રજાની ટકી રહે એ શરત ચારેય પ્રાંતો એકત્ર
થયા એ પછી બેઅરોએ રાજદારી પ્રગતિની ઝમાન ઝમા માડી
ડચ લોકોની રાજદક્ષતાને અંગે દક્ષિણ આફ્રિકાનો વડો પ્રધાન
અંગ્રેજ મચ્ચો ન થાય બ્રિટિશ વચ્ચનના જતી રી

જનગણ બેઅર, સ્મટમ જેવા કુનેહમાળ મગદોગની દોગવણી
નીચે બ્રિટિશ મનના પક્ષ તરીકે નામ માત્રના ગહે પણ એ
સામ્રાજ્યમાંથી મગજ પડે ત્યારે છૂટા થવાનો અધિકાર પણ તેઓ
બોગવં છે દેશનો આતંકિત કારણ પણ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની
હસ્તિ જ ન હોય એવી રીતે માત્ર દક્ષિણ આફ્રિકાના જિતનો જ
વિચાર કરીને ચલાવાય છે

બેઅર પ્રજામાં બે પક્ષ હતા એક પક્ષ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યથી
અલગ થવું એમ માનતો હતો, ત્યારે બીજો પક્ષ બ્રિટિશોથી
સહકાર રાખી બેચ માધવુ એવા મતનો હતો પહેલા પક્ષનો
આગેવાન તે આજનો વડો પ્રધાન જનગણ હર્ટઝોગ ને બીજા

યુનીયન ઑફ સાઉથ આફ્રિકા

ગ જ કી ય

નાના દ્વાન્મનાલ કેપ કાલોની અને ઓર્બન ફ્રી મેટ એ ચાગ જીનું ૬ સ ૧૮૧૦ મા જોડાણ થયું ત્યાગપત્રીથી તે આખે દશ યુનીયન ઑફ સાઉથ આફ્રિકાને નામે ઓગખાવા ના પે એ મા વર્ષ પહોંચાને એનો ખામ જાણના જોવો ઇતિહાસ નથી મ ૧૮૫૨ મા દ્વાન્મનાનમા ઓર્બન-ડચ લોકોએ રાજ્ય ન્યા જોનાનિસ્પગથી ૧૫ માઈન ફૂટ કૂમર્કોપમા ડચ પ્રજાએ નેની ચિરને મારી નાખ્યો તેનું મેરણ તે ગામમા છે અને ૬૨ વર્ષે તે દિવસ રાષ્ટ્રીય તહેવાર તરીકે ઓર્બન પ્રજા ઉજવે નામજ મોગી નદી છે તે નદી ઉપરથી આ પ્રાંતનું નામ પડ્યું છે દ્વાન્મનો અર્થ ઉપરનો લાગ થાય છે

નાટાલ પ્રાન્ત જગતા દ્વાન્સવાનની સ્થિતિ ૮ જેમ અંગ્રેજોની મખ્યા વધુ છે તેમ દ્વાન્સવા ઓર્બન-ડચ લોકોની મખ્યા વધુમા વધુ રીપબ્લીક સ્થાપ્યું હતું

સન ૧૮૮૬ મા અંગ્રેજ અને એ સર ચા ઓર્બન લોકોએ ત્રણ વર્ષ સુધી અટવાયતી ચાણુઓના નામ નીચે

એકત્ર થયેલા છે. અને તેઓ બ્રિટિશ પ્રજા-મંથના મળ્યો તરીકે સ્વતંત્ર રીતે જોડાયેલા છે.

જનરલ હર્ટજોગે અને રાષ્ટ્રવાદીઓએ આ નિર્ણયનો અર્થ દર્શાવ્યો. આફ્રિકાની પ્રજાને મન-નવના ખુવાસો કર્યો કે દર્શાવ્યો આફ્રિકા હવે સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર દેશ છે. તે ઇચ્છે તો પ્રજાસત્તાક જાહેર કરી શકે. ગ્રેટબ્રિટન યુદ્ધમાં ઉતરે છતાં તેને તટસ્થ ગણવાનો હક્ક છે. તેને પરદેશો માથે સ્વતંત્ર કાયદગાર કરવાનો હક્ક છે તે પ્રિવી કાઉન્સિલની અપીલ પણ રદ કરી શકે છે, વગેરે.

હર્ટજોગવાદીઓએ આ નિર્ણયને જનમથમાં મૂકવામાં જગત 'વિવિધ ન કર્યો દર્શાવ્યો આફ્રિકામાં આધનમંપત્ર અંગ્રેજ પક્ષની મદદ વગર પ્રજાસત્તાક સ્થાપણ તદ્દન અગત્ય જણાયાથી પ્રજાસત્તાકની પાન પાતી મર્યાદા. પણ હર્ટજોગની મર્યાદા અંગ્રેજોનો અખત વિરોધ છતાં વાવટાનો ખગડો તો પમાડ કરી દીધો અને દર્શાવ્યો આફ્રિકાનો ગૃહપ્રજા રોખ્યો. જમની ઇટાલી વગેરે દેશો માથે નવન કાયદગાર કર્યા અને જુદા જુદા દેશોમાં પોતાના કૌનમયો મૂક્યા.

સન ૧૯૩૩ માં નવો ગાંધીદારી અમલકાર થયો પ્રજાહૃદયમાં જારિ પસંદો થયો. જનરલ હર્ટજોગ તથા જનરલ સ્મટમે જનતાળને જૂલી જાંઘ ઐશ્ય કરવાની મતણા આરબી જનરલ હર્ટજોગે મિદ્દાત તરીકે કેટલાક મુદ્દાઓ ધડ્યા તે સાઉથ આફ્રિકન તેમજ રાષ્ટ્રવાદી જાંને પક્ષોએ સ્વીકાર્યા આ ડચ વિજયકર્તા શરતો અંગ્રેજોનેય સ્વીકારવી પડી. બાળશત્રુઓ મિત્રો થયા અને અંગ્રેજ-ડચ સંયુક્ત પ્રધાનમંત્રી જનરલ હર્ટજોગની મર્યાદા નીચે હસ્તિમાં આપ્યું.

પણ આ પરિસ્થિતિ કેપના રાષ્ટ્રવાદી નેતા ડૉ. મવાન અને પ્રજાસત્તાકવાદી પક્ષને ન રચી. તેણે ડચ-અંગ્રેજ અંકત્ર મામે બડ ઉદાગ્ય અને જનરલ હર્ટજોગ મામે યુદ્ધના મોરચા માડ્યા. ડૉ. મલાન બ્રિટિશ માત્રાજન્યવાદનો કટો વિરોધી છે તે એવા વિચારો ધરાવે છે કે દર્શાવ્યો આફ્રિકાને સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર પ્રજાસત્તાક બનાવનાની

બાલેગત માત્ર નોટિસ આપીને જ દરી દેરી પોતાની આ છત્તા પૂરી
ચાપ તે દગ્ગ્યાન રા નજ્યોર્જ પાંચમાને ૬ આફ્રિકાના ગામ જ્યોર્જ
પહેલા તરીકે ઓળખાવે એટલિટન યુદ્ધમાં ઉત્તર હોય ત્યારે ૬
આફ્રિકા તટસ્થ રહી રહક તેવો હક્ક ઇશુન ગમવો અને પ્રિવી
કાઉન્સિલની અપીલો ૨૬ ગામની

આ વિરાલ જનન્ય હુદ્દાઓને ડબ્બો ડૉ મનાન માથે મનથી
દરી. તને મનોપ આપે તેના જવાબુના ખગડા વડયા તેના તગ્ગથી
ગળુ થયેન માખત માન્ય ગામી જનગલ સમગ્ર આથી ભગ્ની નયો.
તેને પણ જનગલ હુદ્દાઓ મનાવી લીધો ને દેલનુ વાતાવરણ પનગની
દીધુ દક્ષિણ આફ્રિકાને મપૂર્ણ સ્વતંત્ર બના યુ યુનીયનમાં 'વેગ્ટ
મિનિસ્ટર એ' નાખન ડી ગામ જ્યોર્જને ગામ તરીકે નમન
કવુ અને રાજ્ય અલિ. આફ્રિકાના પોતાના પ્રધાનોની મનાહ પ્રમાણે
ચાનવુ અમ દના હ

દક્ષિણ આફ્રિકાને મપૂર્ણ સ્વતંત્રતાને પરે દોગના જનગ
હુદ્દાઓ ને જનગન સમગ્રની ગજનીતિનિપુણતા કિતિહાસમાં
અમગર રહે. હિન્ના નાજદારીઓએ હથ ગજદક્ષતાનો અવશ્ય
અભ્યાસ ગવા જોઇએ

હુ જ ૨ ઉદ્યોગ

આ જૂનિ સિમની ખનીજોથી ભરપુર છે મોનુ રૂપ હીંગ,
ને તાબા વગેરે વાનુની ખાણો છે મોગ્ધન દૂન-મનાન ને રહોરેશિયાની
સરહદપર આવન મમીના ગામ નજીક નામાની મોગી ખાણો છે તાથું
ઓગાળનાનું એક મોટું દાગખાનું ઉજુ કવુ છે, જે ૮ માઈલના
વિસ્તારમાં છ જોહાનિન્જોની ચોતરફ સ્ટ્રીન્જમથી કેન્ડરન સુધી
દરતી ૧૦૦-૧૨૫ માઈલના વિસ્તારવાળી જગ્યામાં મોનાની ખાણો
આવતી છે તેને 'Golden Area' નોનેડી સતો કહેવામાં આવે છે

કાલમાની ખાણો, ક્લેક્ટ્રિક સપ્લાય કંપનીઓ, ગરમ સ્ટ બનાવવાનાં કારખાનાંઓ, સુગર ફેક્ટરીઓ વગેરે બહુ મંયુક્ત મુડીથી Limited Concern થી ચાલે છે. મુંબઈ હવાજાની મીલાના ગેરના જેમ ભાવો ચડ ઉતર થાય છે, તેમ અહીં પણ આ બધી મોટી મોટી ખાણો ને ફેક્ટરીઓના ગેરના ભાવો ચડ ઉતર થાય છે. માન મિગ્રેટેન્સી જ આ યુનીયનમાં ફર જતો છે અને ગેજ રાજ નવી નવી નીકળતી જાય છે. આટલા ઉપગ્રથી મમજી રાકાગે કે કુતર ઉદ્યોગમાં આ પ્રદેશ કેટલો આગળ વધતો જાય છે. અહીં જમીનોમાં મકાઈ અને બાજીની ઉપજ જબરી થાય છે. આ મિયાય ઓરેન્ડમ આફ્રિકાના મોટા મોટા ફાર્મો છે. ઘેટાંની બેઠા મારામા મારી બને તે માટે અનેક પ્રયોગો સુચવાય છે. સાઉથ આફ્રિકાની બેઠા સૌથી મગમ વખણાય છે.

ખામ કરીને ખીજનેમમાં પણ ગોરી પ્રજા મૈથી મોખરે છે. એ પ્રજાએ 'યુડ મોર્નિંગ' અને 'થેન્ડ યુ' એ બે રાખેલા કાષ્ટ અજ્ઞાત રીતે ગોલી કઢ્યા છે. ખામ કરીને આફ્રિકાની મરડના વધુમાં વધુ કેમ જગવાય, તે ખુશી કેમ થાય અને આફ્રિકાને રાજ કરી આનંદ આપીને પણ વધુમાં વધુ પૈસા કેમ મેળવી શકાય એ કળા ગોરા વેપારીઓ પાસે જ છે. બાલ્કાનજમના ને રાષ્ટ્રીની મીકારામાં તમને ગોરા વેપારી મમાન ખીજ કાષ્ટ ઉસ્તાદ નહિ જોવામાં આવે. દરેક ગોરા વેપારીઓને ત્યાં સેક્સમેન તરીકે મુખ્યત્વે મૌગન છોકરીઓ કામ કરે છે, તેમને ખામ મોટુ હમણુ ગખવાનું ને આ વિષયનું એવું જ ખીજુ જરૂરી સિદ્ધાન્ત આપવામાં આવે છે. આજે આ યુનીયનમાં તમે દરેક આફ્રિકામાં ટાઇપીસ્ટ તરીકે, સ્ટ બનાવવાની ફેક્ટરીઓમાં વગેરે ત્યાં જુઓ ત્યાં તમને જોડી લાવનારો જોવામાં આવશે. આ રીતે પુરોનો સ્થાન અત્યારે જોડો સ્ટ્રીટો લેતી જતી દોડાથી આ દેસ દુનર ઉદ્યોગમાં આટલો અમર્યાને હોવા છતાં બેકાર પુરોનો મેખ્યામાં વધારો થતો જાય છે.

નાટાય, મૂનમવાય તેમજ કેષ વગેરેમાં અનેક દૈનિક વર્તમાનપત્રો પ્રગટ થાય છે. ' રાઉન્ડ ડેઇલી મેઇલ ' અને ' સ્ટાર ' નામે પત્રો લેડાનિર્ગર્ભમાંથી પ્રગટ થાય છે. તે અને પત્રોનો બહોળો ફેલાવો છે. આફ્રિકાના કોઇપણ પ્રદેશ કગતાં ઉંચામા ઉંચુ જનાલીકમ અહીં છે.

આ મિત્રાય ગોન્ડ માઇન્મના, ફાર્મરોનાં તેમજ એવાજ ખીજ અનેક અકરાડિકો અને મામિક પત્રો પ્રગટ થાય છે.

આ સ્વતંત્ર દેશમા વર્તમાનપત્રો ઔથી વડુ સ્વતંત્રતા ભોગવે છે. એક પત્રકાર છટથી પોતાના વિચારો દર્શાવી શકે છે પ્રાથમ મિનિસ્ટરની કડકમા કડક ટીકા તે કરી શકે છે, લોકોની વાણી અને લેખનશક્તિપર જગાય ગેરબ્યાજખી અકૂરો અહીં નથી. ખીજી બાજુ આ મુખેલી પ્રગત તરફથી વર્તમાનપત્રોને લેખએ તેથી અવિરૂદ્ધ ઉત્તેજન મળે છે આ માથે અગ્રખાવતા હિન્દુસ્થાનના વગાજ જનાલીકમનો ન્યાર વિચાર વગીએ છીએ સાર આપણી ગરમાવનાગી પરાધીનતાનુ આપણને માનુ ભાન થાય છે

મા મા જિ ક જી વ ન

ગૌગલ લવનાઓ ભાગે વિવાસી, મોટલી ને શાગીગિક ટાપ-ટીપમા લખલુટ ખરચ કરનાગી હોય છે. પાવડર, મેન્ડ ને જુદા જુદા કેસોની, જુદી જુદી ફેશનની તે મુલામ છે શાગીગને મુદર દેખાડવા તે ખરચ કરવામા પાછુ વાળીને જોતી નથી. વર્તમાનપત્રો આ દિશામાં સાર કામ કરી ગયા છે

આ લલનાઓની વાણીની મીઠાશ ને બહાગનો આડખર અતિ અજબ છે. દમણા દમણા પરણીને પરાધીન નહિ થવાનો અહીંની ગોરી છાટ્રીઓમા વા વાથો તેઓના જીવનનો એક માત્ર ઉદ્દેશ શરીરને મુંદર દેખાડવાનો, જુદી જુદી ફેશનના ફેમો પહેરવાનો, નાટક-મિતેમામાં જવાનો ને જીવનની મર્વ પ્રખરની મજા માણવાનો હોય છે. તેમનું મામાજિક બધાગણુજ એવુ છે કે એમની વ્યક્તિ સ્વતંત્રતાની વચ્ચે કોઇ આવી શકે નહિ. તે પ્રથમ પ્રેમ કરીને પછી વગ્ન

રે છે અને તે પણ મોજરોખ માણુનાના જ પ્રધાન ઉદ્દેશો તેઓનું પગલોતર જીવન બદાવથી જેટલું મુદ્દા વખાય છે તેટલું અદાથી સુખી નથી હોતું જે-જેઓમાં પછેના યુગલના છટા છેડાઓની મખ્યા બેના એ વાન મિલ્ક યર્ષ જન તેમ છે સતતિનિયમન Birth Controlની દનાઓનો કેમીન્ટ્રોને ત્યાથી જળરો ઉઘાવ થાય છે જીવનના બિલામ નિરકુશપણે માણે છે વરલાડા બહુ મોધા અને જીવન બહુ ખગ્યાગ છે દુઃખ સાહચ આફ્રિકા યુનીયનનો પ્રદેશ તે પતિમના કોઈપણ આગળ નધેના દેશના જેવો છે આખોય પ્રદેશ રમણિય અને કાદુપ છે રાજ્ય ગભાગમા ડચ અને અંગ્રેજી બન્ને ભારાઓ ફગળિયાન છે

આ પ્રદેશમાં માનવ જાતિને માટે તો ઠીક પશુ પશુર્ગના સુધાર માટે પણ ભારેમા ભારે ગળજી રાખવામાં આવે છે તેને માટે ખામ મગારી ખાતાઓ હસ્તિ ધગવ છે અહિની ગાયો હિંદુસ્થાનની બેસો વગતા વધુ મુદ્દા અને વધુ દૂધ આપનારી છે તેને માટે કેન રામો ૨ ફૂતગઓમાં જીનડોગ શિકારી ને એક ત્રીજી જાત આવ છે તેને એવું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે કે તે સાચા નિમ હનાન ગદ ગકર્તાનું ગમ કરે પ્રત્યેક ફાગમર અને લગભગ પ્રત્યેક ગોગના ધગમા ફૂતરો સાચો ચોક્કીદાર બન્યો છે તેની મિત પણ પ થી ૧૫ પાઉંડ જેટલી હોય છે અહીં ફૂતરાની જાતિસુધાર પ્રત્યે જેટલી કાળજી ગખવામાં આવે છે તેટલી ગળજી પગધીન હિન્દમાં માનવજાતિ પ્રત્યે પણ રાખનામાં નથી આવતી એ મહેતા શોડ થાય છે હિન્દમાંથી અહીં ફૂતગ લાવવાની મનાઈ છે, નાણુ કે એ અનદ્રેષ્-નમાના-ઝેરીના ફૂતરા આવવાથી જાતિ બીગા થાય એમ તેઓ માને છે

અહીંના બિલાડા પણ તેટલા જ મુદ્દા, કેળવાયના છે એક જ રોના ધગમા ફૂતગ અને બિનાડાના જન્મ ત ખાગ્વેધના સરકાર વલાઇ જવાય છે બેઉ માથે રમે છે, બેને છે ને મજા કરે છે

આઈરોની કેળવણી માટે પણ આ ગવર્નમેન્ટ યુરોપની કાંઈપણ સુધરેલી ગણતરી ગવર્નમેન્ટ જેટલી જ કાળજી ધરાવે છે. ડચ અને અંગ્રેજી ભાષા સંસ્કૃતિમાં આસે છે.

આ પ્રદેશને માત્ર ગોગઓનો જ દેશ બનાવવાની અહીંની સરકાર ઇચ્છા ગણે છે.

યુનીયનમાં હિન્દીઓ

એ તો અર્થ દ્રાવને વિન્તિ છે કે હિન્દીઓ બિલમી, કચ્છમરિયા, મહેનતુ ને સાધવાને માન આપનાર શાન્તિપ્રિય પ્રજા છે. તેથી જ તેના હરિફ એ પ્રજાને ધન્યદેશમાં મુશ્કેલીઓમાં મૂકી રહી છે.

સાહિત્ય આદિકા યુનીયન આખાયમાં હિન્દીઓ મામાનિક મેળાવડામાં ભાગ લઈ શકતા નથી. યુનિવર્સિટી કોલેજોરેશનની મોટર-બસોમાં ઇન્ડિયનોને બેસવાનો અધિકાર નથી. દ્રામકારમાં પણ ઉપરના ભાગમાં છેલ્લા ૩ બેન્ચો ઉપર જ હિન્દીઓ બેસી શકે, નીચેના ભાગમાં નહિ. આ મિયાન રેલ્વેમાં, પોસ્ટ ઓફિસોમાં, ખીચ ઉપર, ફેટલેક મથળે મગફળી ઓફિસોમાં પણ યુરોપીયન અને નોન-યુરોપીયનના બેઠા ખુલ્લી આપે જોવાય છે.

નાટાલ, ટ્રાન્સવાલ, કેપ કોલોની, ઓરેન્જ ફ્રી સ્ટેટ. એ ચારેય જુદા જુદા પ્રાન્તમાં હિન્દીઓના અમલમાં જુદા જુદા કાયદાઓનો અમલ આસે છે. કેપ કોલોનીમાં પ્રથમ ગમેલને ધ્યાન નહોતું. નાટાલમાં ઓછા પ્રમાણમાં હતું. ટ્રાન્સવાલ તેમજ ફ્રી સ્ટેટમાં પહેલાથી જ વધુ પ્રમાણમાં હતું.

દુનિયાના કાંઈ પણ દેશમાં ચામડીનો ગમેલ અહીંના જેટલો નહિ દરો. ટ્રાન્સવાલમાં તો મૌથી વધારે છે. આ દેશમાં હિન્દીઓ લગભગ ૫૦ વર્ષ પહેલાં આવ્યા. તેઓના ઉપર વધુમાં વધુ અંકુશો ને બેંદનીતિનો જેરી પ્રચાર તો બ્રિટિશ-અંગ્રેજ લગાઇ રહી જ ચલે છે. આજેય સાચું ખીજનેમ તો હિન્દીઓના હાથમાં નથી. તે છતાં

ય તેની નધુમા વધુ અંખાઈ અહીં જોનાય છે એમા મુખ્યત્વે ડરી
જ્યુ લોકો વધુ લાગ લગ્નવે છે

આ પ્રાંતમા મન ૧૮૮૫ મા બોમ્બે રીપબ્લીકના વખતમા
હિન્દીઓને જમીન-મી કત ખરીદવાનો હક્ક નહિ ને તેમને શહેરના
બહાર લોકેશનોમા રહેવાનું એવો એક કાયદો હતો ખરો પણ
તેનો અમલ માન નામનો જ થતો મન ૧૯૦૮ મા મેનાની
ખાતોવાળા લતામા- નહેરુ જેવી જગ્યામા હિન્દીઓને રહેવાનો
કબજા વધીતો હક્ક નહિ તેમે કાયદો થયો મન ૧-૧૧ મા મધ્ય
મુજમ નિમીત્તે કપતીદાર પદ જમીન ખરીદવામા હિન્દીઓને
મુશ્કેલીઓ ઉભી થઈ

મન ૧૮૧૩ મા નીએશન યદનો મખત અમલ શરૂ થયો
આ પ્રાંતમા રહેવાળા અને કબજા વધીતો મધીના કાયદાનો મખત
અમલ રીતે હિન્દીઓના વપારના હક્ક ઉપર પણ જોખમ આવ્યું છે
અથવા ખરો કીએ તો તેઓનું અસ્તિત્વ આજે હવમા આરી પડ્યું છે

મન ૧૮૮૧ ના લેન કન્વેનશનમા હિન્દીઓને આ પ્રાંતમા
વસવાની વપાર કરવાની ને ખામ તેઓના ઉપર કબજા કરે
ન નાખી શકાય તેવું નક્કી થયું હતું મન ૧૮૮૫ મા દૂઆવાની
રીપબ્લીક સરકારે એક કાયદો બનાવવા ધાર્યું કે જે હિન્દીઓ અહીં
આવે ત્યાં ૨૫ પાઉન્ડ આપનાથી તેમને રમવાનો હક્ક મળશે આ
વાત આરી ત્યાં હિન્દીઓએ સ્થિર મગમને રૂપિયા ૫૦ ને
પરિણામે ૧૮૮૬ થી પાઉન્ડ ૨૫ ને બને ૩ પાઉન્ડ મગમને
આપ એટલે તેને વસવાનું રજીસ્ટર મળે તેવું થયું અંગ્રેજ-મોઝ
લગાઈ ૧૮૮૧ મા ચવાના કાગળોમા પણ એક એ કાગળ સ્થિર
સરકાર આપેલું કે, હિન્દી પ્રજા ઉપર દૂઆવાની મગમર અન્યાયી
વર્તન ચલાવ છે પણ ૧૮૦૦ મા સુધી થઈ ત્યાં પડી હિન્દીઓની
દાન માનવા કોઈ નહિ

મન ૧૯૦૩ની માનમા હિન્દીઓને રીપબ્લીક સરકારે જે

પરમીટા આપી હતી તે બદલીને ૩ પાઉન્ડનાં રજીસ્ટરોથી અહીં વસવાનો ને કોઇ પણ વેળા જવા આવવાનો અધિકાર રહેશે તેવું તે વખતે ના. લૉર્ડ મીલ્નરે સમજાવ્યું હતું. ત્યારબાદ પણ આ પ્રાંતના જોગજોએ લયકર ચળવળ ચાલુ રાખી કે દ્રાંસવાલમાં મોટા પ્રમાણમાં હિન્દીઓ ધુસતા જાય છે. તેના પરિણામે સન ૧૯૦૬માં હિન્દીઓને ફરીથી રજીસ્ટર કરાવવા માટે ધારાસભામાં કાયદો લાવવામાં આવ્યો. જે દ્રાંસવાલમાં કાળા કાયદા તરીકે પ્રખ્યાત થયો હતો. આની વિરુદ્ધ મ. ગાંધીજીની સરદારી હેઠળ એક ડેપુટીશન વિલાયત ગયું ને તે કાયદો તે વખતે તો અટક્યો પણ મન ૧૯૦૭માં દ્રાંસવાલને જવાબદાર રાજતત્ર આપવામાં આવ્યું કે તુરત તે જ કાયદો પાછો પમાડ કરવામાં આવ્યો. આની મામે મહાત્મા ગાંધીજીએ સત્યાગ્રહની લડત ઉપાડી ને આખરે ગાંધી-સ્મટમ કરાગ થયા. તેમાં આગળના રજીસ્ટર ધરાવનાર હિન્દીઓના વસવાના અધિકારો કશુંક રહ્યા અને ૬ હિન્દીઓ આ દેશમાં દર વરસે નવા આવી શકે તેવો પણ કરાર થયો. મન ૧૯૧૦ માં મત્પાગ્રહ બંધ થયો. સન ૧૯૧૩ ની માલમા વળી નવાં કમીઝેશન કાયદો પમાડ કરવામાં આવ્યો હતો.

મન ૧૯૨૩ માં સ્મટમ ગવર્નમેન્ટ વખતે વળી 'કસ્ટોમ એરિયા' બીલ આવ્યું. જેમાં લેડિશનમાં ઇન્ડિયનોને જુદા કાઢવા, કમીઝેશન ખાતુ સખ્ત કરવું, ટાઉનમાં વેપાર ન કરી શકે; નવા લાઇસન્સ ઉપર અંકુશ. આવાં બધેનો મક્કમા. મન ૧૯૨૪માં જનરલ સ્મટમની સગકાર ગઈ ને તે બીલ મુલતવી ગયું. મન ૧૯૨૫ માં નેશનાલીઝ્ટ મરકાર અધિકારપર આવી ને સન ૧૯૨૬માં ફરી પાછું તે બીલ આવ્યું ને વળી પાછો હિન્દીઓ તરફથી ખૂબ વિરોધ થયો. પછી હિન્દ અને યુનીયનની જાન્યે ગવર્નમેન્ટોએ રાઉન્ડ ટેબલ કોન્ફરન્સ ભરી નિર્ણય કરવાનું કરાવ્યું. તે ઉપરથી હુબીજુકા ડેપુટીશન હિન્દીઓ આવ્યું.

એમા છેવટનો નિર્ણય થયો કે મૂંઝવાનનું ગજીરો જે દમેશને માટે હતું તે ત્રણ વર્ષ હિન્દીમાં ગેરે તો અહીં વસવાનો હક્ક નય તેવું થયું, એટલે મૂંઝ કાવમી ગજીરોની ઝિમ્મત હવે ગહી નહિ જે ખેડા દાખલ થયા હોય તેઓને કો-ડોનેશન—મારીની ચગતે વધ લેવા કો-ડોનેશન લેનાગના બાળનમ્યા આ પ્રાન્તમાં આરી લોકો નહિ ને ગહેવા રમવાના હક્કો તેમના બાગકોને મળે નહિ આ કો-ડોનેશન લઈ લેવા શ્રી ગામ્બીયે હિન્દીઓને ખાસ મમળાવા દના મન ૧૯૨૭ થી ના ગામ્બીયે અહીં હિન્દીયા ગવર્નમેન્ટના એજન્ટ નીમાઇ આવ્યા કોઇ પણ હિન્દી ફાજદારી ચુન્હો હરે ને તે દોરિન હરે તો અહીંની સગડા તેને દેશપાર કરી શકે ને તેના અહીં વસવાના હક્ક છુટનાઇ જન કો-ડોનેશન લેનાગઓ તો માત્ર અહીંની મરકાગની દયા ઉપર જ નહુ અને કાલવા ધાગે તો મરમર કાલો નહી શો કાવદાપૂવક તઓને સ્વીમાળ જ નથી એમ કહીએ તોય આમે

આ ૧૯૨૬ ના એપ્રિમેન્ટને 'કેપ્તાઉન એપ્રિમેન્ટ' હરે છે તેમા હિન્દીઓને ઓછા કે પાની પણ એક ગકીમ છે

મન ૧૯૩૧ મા સગરે હિન્દના એજન્ટ તેમજ દિંદી ગામના વિરોધ છના એક મુધાનો કમીશન કાવદો પમાર કરો જેમા રેજીસ્ટ્રેશન મર્ટિફિકેના અમે ગહેવા હક્કો છીનરી લેવામા આ ૧૧

દ્વાન્મવાનમા તગમર નેર હગર દિંદીઓની વસતી, આદલા આદના બાગો ને મધનો મળે ઓગ હોય નેમ મન ૧૯૩૦માં 'દ્વાન્મવાન એસિયાટિક લેન્ડ ટેન્નોગ બીય' પાયામેન્ટ મમલ બાબુ તેનાથી વળી દિંદીઓનું અસ્તિત્વ જ નેખમમા અવી પડે તમ છે આ માટે પણ વિરોધ ઉઠ્યો ને ને ઉપરથી મન ૧૯૩૨માં હિન્દીયા ગવર્નમેન્ટ તગરથી એક રૂપ્પેશન માઉથ આદિશા આપુ જેમા મિમિમ મરેગિની નાપકુ પણ એક મળ્ય દના જેનું કમી રિજીના આ મુ નહિ ને બીય પમાર થયુ દમળા વડે ફીયામ ૧૫ મ ૫મ નેનાપર નીમાયુ છે કે જે પણ રીન અ રેકમાં

હિંદીઓ ઉપર અનેક પ્રકારના કાયદાનાં બધનો ને મુશ્કેલીઓ ગભી કરી હવે નવા તો નજ આવી શકે પણ જે છે તે પણ આ દેશમાંથી એની મેળે ચાલ્યા જાય તેવાં પગલા લેવાઈ રહ્યાં છે.

અહીં ઇસ્લામી ભાષાઓ મોટી મીઠ્ઠોતોવાળા છે. એશિયાટિક લેન્ડ ટેન્ચર ખીસ અમલમાં મૂકના આ ભાષાઓને મૌથી જળરો ફટકો પડશે એમાં શક નથી.

આ યુનીયનમાં માઉથ આફ્રિકો ઇન્ડિયન કોંગ્રેસ નામક હિંદીઓની મુખ્ય મંસ્થા છે પરંતુ તે માત્ર પિટીશન કરવા મિવાય ખીલ્તું શું કરી શકે? અને ૧૯૨૭ની રાઉન્ડ ટેમ્પ કોન્ફરન્સમાં પણ આ કોન્ફરન્સના પ્રતિનિધિઓનો મદકાર અહીંની સગરે છૂંચ્યો નહોતો.

હિંદી બાળકોને ગુજરાતી માતૃભાષાનું શિક્ષણ આપવા માટે સરકાર તરફથી કંઈ ગોઠવણ નથી અહીંની ઇન્ડિયન સ્કૂલોમાં માત્ર હમ અને અંગ્રેજી ભાષાનું શિક્ષણ અપાય છે જેથી હિંદી બાળકો પોતાની વશપરપગગત મસ્કૂતિ બૂલી જાય છે. ન તો તે અંગ્રેજી જાની શકે છે કે ન માયા હિંદી જાને છે આમ અતોભ્રષ્ટ તનાંભ્રષ્ટ જેવી ભાવિ પ્રજાની ગિથિતિ જાની જાય છે. નાટાલમાં હિંદી બાળકો પ્રાસેથી શી લેવાય છે, ત્યાં કેપ અને ટ્રાન્સવાલમાં ફ્રી કેળવણી અપાય છે. યુગાપિયનોને આખા યુનીયનમાં મફત કેળવણી અપાય છે. હિંદી બાળકોના શિક્ષણ માટે યુનીયનમાં પ્રથમ બહુ જ ઓછી રકમ ખરચાતી હતી પણ હવે ૬૨૦૦૦ પાઉન્ડ વાર્ષિક ગ્રાન્ટ અપાય છે.

પોર્ટુગીઝ ઈસ્ટ આફ્રિકા

પોર્ટુગીઝ પ્રસામીઓમા વારકો ડી ગામાનું નામ મળીતું છે. આફ્રિકામા પણ વારકો ડી ગામા જ કેટલાક વડાઓ માથે ઈન્ડિયા જ્યાં માટે મુસાફરીએ નીકળ્યો હતો. ઇનિહામના અભ્યામીઓ એ જાણે છે. તેનો જ શોધેલો આ દેશ છે. ઘણો વિશાળ પ્રદેશ છે. બેંગા, મોઝામ્બીક કીરમાણી એ બધા પોર્ટુગીઝ તામાના બદરો છે. રહોડેશિયા તેમજ ન્યામા લેન્ડ જ્યાં માટે પેમેન્જરોને બેંગાથી જવું મરણ પડે છે.

સન ૧૮૬૨મા લોડોન્ઝો મારકવીઝથી દ્રાન્સવાલ જવાની રેલ્વે ખુલ્લી મૂકાઈ ન્યાગપછી અગમ્યમના વ્યાપારી લાભો મળીવવા માટે દ્રાન્સવાલની સરકાર માથે કાવકરારો થયા ને મન ૧૯૨૮મા પાછા ૧૦ વર્ષ માટે યુનીયન ગવર્નમેન્ટે થોડા ફેરફાર સાથે ફરીવાર નવેમરથી તે આણું રાખ્યા છે. તેથી દ્રાન્સવાલ જનાગં પેસેન્જરોને અદોથી જવું સગવડભર્યું થઈ પડે છે. દ્રાન્સવાલનો એક્સ્પોર્ટ ને ઇમ્પોર્ટ માલ પણ અહીંથી જ દ્રાન્સીપ થાય છે. યુનીયન ગવર્નમેન્ટનું ઇન્ટરન્સ પણ જુદું છે.

દ્રાન્સવાલની મોનાની ખાણો માટે મજુરો પોર્ટુગીઝ મગાર પૂરા પાડે છે.

મન ૧૮૬૫મા પોર્ટુગીઝોને અહીંના તેજીવ ગળન માથે સ્કાર્ફ કંપી પડી હતી. બીજી ગેરી પ્રમ્મ જેમ કાવાલાવાથી ૫૦૬૮મા પોનાની

મતા જમાને કે તેજ પ્રમાણે આ પોર્ટુગીઝ પ્રજાએ પણ અહીં મતા જમાની હતી અહીંના નેગીર ગામને 'રેગવો' હો છે લશ્કા મિા પગનિત થયેના રેગનાને પડી લીગ્મન મોડની આગેો હતો

નેગીર રેગના માથેની લગાદમા તે રખતના હિંદીઓએ પોર્ટુગીઝ પ્રજાગતે પૈમા ઉપગત બીજી પણ ઝણી મદદ ની તી

અહીંના નેગીર-રેગના માથે પોર્ટુગીઝોની તડાતમા દીગ્ના મનજી ખાણિના નામ- એ- દિન્દુ ભાઈએ ખરેખર અહીંના મમયે અપૂર્વ મમયસુચના વાપરી જીવના જોખમે પોર્ટુગીઝોને નિજ્ય અપાયો હતો આ પ્રેમમા તે મમયે એ- પ્રવચિત તે રક્ષા આમ છે કે

મન ૧૮૪૫ મા એન્ડ્રિમ અહીંના નેગીર રાજ-રેગવાએ ભાલા તીગકામર વગેરેથી સત્તજ થયેલા નવ રસ હગ્ગર માણ્યો માથે ચડી આની કેલાગોઆમેના નિના ઉપર એચિતો હુમલો નાથી પોર્ટુગીઝો નાસી છૂટ્યા રેગનાએ કિલો મરુ થો બધી તોરો ને મદુકા રેગનાના હમગમા આવી ગઇ પણ તનો ઉપયોગ ગ્રતા એ નેગીવોને આનડે નહિ મનજી ખાણિરો ત્યાની નેગીર ભારામા પાગત' આ તકે છુદ્ધિયાતુર્યના વાપરી માદમ ગી તે નેગીવામા હુમી ગયો ને મ્થુ આ તોપો વાપરતા ગાણુ છુ તમે બધા જિનાની બહાર ઉભા ગહો ને મને હુ મ રે' પછી જુઓ કે આ કેનાગોઆમે શરેરને કપાગમા કવો ઉગાડી મૂકે છુ' વગેરે મીમા વચનોથી રેગનાને વિશ્વામમા નીધો ભોગા નેગીવા મનજી ખાણિયાના વચનોપર વિશ્વામ ગાખી કિલાની બહાર આની ઉભા ગલા કે તુગત જ મનજી ખાણિયાએ કિલા ઉપરથી તોપોનો મારો તે નેગીવો ઉપર જ ચલાયો ને તેઓનો અચરથાણુ કાઢી નાખ્યો પછી પોર્ટુગીઝો પણ આન્યા અને રેગનાને જીવતો પકડ્યો મનજીને મોટુ માન દીધુ મારો હોદ્દો આપ્યો અને હજ્ય એક પોર્ટુગીઝ મનવાગનો મ્થન મનજી ખાણિયાના વશમાંનો છે એમ જણાયા છે

આ મિત્રાય તેના 'જગરામ' પત્ની હિન્દીએ પોટુંગીજોતે
ભારે મદદ કરી હતી એમ કહેવાય છે.

શ્રીયુક્ત ભાઈ ભગવાનજી કાકુભાઈ (ભાસ્કર)
શ્રી. ઇ. આફ્રિકામાં પહેલા 'હેટ' પત્રેલું કરનાર હિન્દી સુવાન:
સન ૧૯૨૮થી આ પ્રદેશમાં પોટુંગીજ લોકોની સંખ્યામાં દરવરસે

બહુ વધારે થતો રહ્યો છે. તેઓ અંગ્રેજ કે જર્મન પ્રત્યે જોવા ઉલોગી નથી. સ્વભાવે તેઓ ભોળા કહેવાય છે પરંતુ રાજ્યકર્તા તરીકેનું અભિમાન એનામાં વિશેષ જોવાય છે. તેઓ બહુ વાતોડીયા છે. પોર્ટુગીઝ સ્ત્રીઓ અંગ્રેજ કે કય રમણીઓ કરતાં વધુ રૂપાળી હોય છે. કસ્ટમ્સની નજીક રહેવે રટેશન છે. અકવાડિયામાં ત્રણ દિવસ લોરેન્સો મારકવીઝથી ટ્રાન્સવાલ જવા માટેની ટ્રેન ઉપડે છે. અહીં નવા આવનાર હિંદીને પહેલાં ૩૦ પાઉંડ મોનું ડીપોઝીટ મૂકવું પડતુ હતું; પણ હવે ૪૫૦ પાઉંડ ડીપોઝીટ રાખવાનો કાયદો કરવામાં આવ્યો છે.

આ પોર્ટુગીઝ સંસ્થાનના રાજ્યાધિકારીઓનો મોટો ભાગ લાચીઓ હોવાનું જણાવાય છે. જુગારની બધી પણ તેઓમાં થોડે ઘણે અંશે પ્રવર્તે છે પોર્ટુગીઝ લોકો નીનિરીતિમાં બહુ ઝડીયાતા ન કહેવાય. કેટલાક આફ્રિકાના પોર્ટુગીઝ રમણી સાથે લગ્ન કરી અમાર વ્યવહાર અતિ ખરચાળ બને, તે ન નિભાવી શકાય તેવા કષ્ટકારણે અહીંની નેટીવ કે 'મુલાત' Half caste સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરી સસાર માડે છે.

નેટીવોની વસતી આ સંસ્થાનમાં માડાચાર લાખની ગણાય છે. દક્ષિણ આફ્રિકાની માફક અહીં પણ નેટીવ રીઝર્વનો કાયદો છે. દરેક ઇન્ડિયન કે યુરોપિયનની સંસ્થાને અહીં રજીસ્ટર્ડ કરાવવાનો પણ કાયદો છે. આફ્રિકાની બીજી બધી કોલોનીઓ કરતાં આ પોર્ટુગીઝ સંસ્થાનમાં સાચી વધુમાં વધુ જગત રાખેલી છે. ખોરાકીમાં ઉપયોગી ધાણા છુંં વગેરે હિન્દીઓને જરૂરની ચીજો ઉપર દર રતલે એ ત્રણ શિલિંગ-બેટલી જગત ઠેકેલી છે.

હિન્દી પોર્ટુગીઝ ઇસ્ટ આફ્રિકાનાં કોઇ પણ સ્થળના કાગળ ઉપર ત્રણ આનાની પોસ્ટની ટિકીટ લગાડવી પડે છે. બ્રિટિશનગ્રાન્ડા મુતકના કાગળો ઉપર અઢી આના છે.

સન ૧૯૧૧માં પોર્ટુગીઝ રીપબ્લીક ચલાવતી હિન્દીઓ પ્રત્યેનાં માન ઘટતાં ગયાં છે. પોર્ટુગીઝ લોકો ચેપી રાગથી અતિ ડરનારા છે.

તેથી કેટલીકવાર તેઓ હિન્દી નજરે હમવા સરખા પ્રયોગો કરે છે. તેઓ માને છે કે હિન્દીઓ અમારા દેશમાંથી પૈસા લઇ જાય છે તેથી પાડોશી યુનીયનનું જોઇ તેઓ પણ દિનપરદિન હિન્દી આગમનપર અંકુશો મૂકે છે. સન ૧૯૩૨ ની સાલમાં તો પોર્ટુગીઝ કોલોનીયલ ગવર્નમેન્ટે હિન્દીઓને માટે પોતાના દેશના દરવાજા મદતર બંધ કર્યા છે. ઇમીગ્રેશન અને ઐકારીને લગતા કાયદાઓ પમાર કર્યા છે. એટલુજ નહિ પણ પ્રત્યેક પરદેશીઓએ પોર્ટુગીઝોને પોતાની કર્મમાં ફરજિયાત નોકરી આપવી જોઇએ; એવું પણ તે કાયદામાં કરાવેલ છે. હિન્દીઓ થોડા સમય સુધી આ કાયદાઓને અંગે હોહા કરી હમેશની માફક બેસી રહ્યા. બીજો ઇલાજ પણ શું? આજે બ્રિટિશ કોલોનીઓમા હિન્દીઓનું કોઇ સાંભળતું નથી તો પછી આ પરરાજ્યની કોલોનીમા તો કાણ જ સાંભળે?

પાટનગર લોરેન્ઝો મારકવોઝમાં બ્રિટિશ કોન્સલ રહે છે. ઇન્ડિયા એજન્ટની અહીં ખામ જરૂર છે. એ ઉપરાંત ઇન્ડિયન એસોસિએશન તરફથી એક પબ્લીસિટી ઍક્સિસ પણ સ્થાપવાની જરૂર છે કે જે આ પ્રદેશમાં વસતી હિંદી પ્રજાને રાજકીય કે બીજી થતી કનડગતોની અન્ય પ્રદેશોમાં ને હિન્દમાં જાહેરાત કરે.

મોઝામ્બીક અને બેરા બંદરે કિનારાથી થોડે દૂર સ્ટીમરો ઉભી રહે છે. મોઝામ્બીકના દરિયાની માછલીઓ ઘણી વખણાય છે. સ્ટીમર લંગર હગતા જ સ્ટીમરના ઍક્સિમરો ને બીજા પેમેન્ટરો પણ માછલીઓ પકડવાનો વ્યવસાય આરંભી દે છે.

આ કોલોનીમાં હિન્દીઓનું કોઈ વર્તમાનપત્ર નથી. મન ૧૯૧૭ માં એક સારસ્વત યુવક શ્રી. અંબાસંકર મોરારજી બજામદે 'હિન્દી સ્વમાન' નામક અડવાડિક પત્ર ઉદ્ધામોઆત્રેમાં શરૂ કર્યું હતું પરંતુ તે પત્ર હિન્દીઓનાં સ્વમાન રક્ષવાની ચર્ચા માથે હિન્દીઓની કેટલીક નહિ ઇન્જલા જોગ બાજીમા માથે પણ પ્રુવેશ ઉઠાવતું રહેવાથી ઉનેગનના અમાથે અંબાસંકર બંધ પડ્યું હતું એમ કહેવાય છે.

આ કોલોનીમાં સિનેમા કે હોટલોમાં ચામડીનો રગબેદ નથી. ન્દીઓને નાટક સિનેમા કે હોટલોમાં જવા મનાઈ નથી. ફક્ત માનિક મેળાવડામાં સ્થાન નથી પરંતુ હમણાં છેલ્લા કેટલાક મમયથી દુગીજોની નજર હિંદીઓ પ્રત્યે વક્ર થતી જતી જોવાય છે.

હિંદીઓમાં 'હેટ' પહેરવાની શરૂઆત મન ૧૯૩૨માં બે યુવાનોએ કરી પછી હવે 'હેટ'નો પ્રચાર વધતો જાય છે.

સન ૧૯૩૨માં ઇમીગ્રેશન તેમજ એકારીને લગતા નવા કાયદાઓ હોંતી સરકારે પચાસ કર્યા છે તેનો આરાંશ આ પ્રમાણે:

આ કોલોનીમાં વસતો કોઈપણ હસમ કામ ધંધા કે નોકરી રહિત— એકાર હોય તેણે એકાર રજીસ્ટર ખાતાની ઑફિસે ખબર આપવી. દેશગોઆએ બહાર રહેનારા એકારે તે તે સ્થળની ઑફિસને ખબર આપવી. એકાર રજીસ્ટરમાં નામવાળા ઈસમને ૬ મહિના સુધીમાં કોઈ કામ ધંધા કે નોકરી નહિ મળે તો આ દેશમાંથી ફરજિયાત તેના પોતાના દેશમાં મોકલી આપવામાં આવશે.

દરેક પરદેશી વેપારી કર્મો તેમજ ફુકાનદારોએ પોતાના નોકરોમાં ૭૦ ટકા પોર્ટુગીઝ રૈયતને નોકરીમાં રાખવી. (નિગીવની નણુના પોર્ટુગીઝ રૈયતમાં થતી નથી) આ ૭૦ ટકાનો કાયદો ઝાઝા ચિઠ્ઠીવાળા નોકરો હોય તે કર્મોને લાગુ પડે છે.

જે કર્મો કે ફુકાનોના નોકરો પરમીટ ધરાવતા હોય અગર પાંચથી વધુ વર્ષ આ કોલોનીમાં રહ્યા હોય તેવી કર્મો ચા ફુકાનદારોએ ૫૦ ટકા પોર્ટુગીઝ રૈયતને નોકરી આપવી પડશે.

નવા આવનાર પરદેશી માણસે પાંડન્ટ ૪૫૦ ડીપોઝીટ રાખવા પડશે અને તે પણ પહેલાથી રત્ન મેળવી હોય તેને જ કપરની રકમ ડીપોઝીટ લઈ ઉતરવા દેવામાં આવશે અગર તો માસિક આવક ૧૩૦૦ પાંડન્ટની છે તેવી ખાતરી ગવર્નમેન્ટને કરી આપે અથવા આ કોલોનીમાં જે પોતાની માસિકીની પ્રોપર્ટી ધરાવતો હોય તેને ઉતરવા દેવામાં આવશે.

પરમીટવાળા નોકરો પણ કોઈ વેપારીમાં નોકરી બધાઈને આવે તો અગર ૧૩૦૦ પાંડન્ટની માસિક આવક હોય, તેવાઓને પણ ૪૫૦ પાંડન્ટ ડીપોઝીટ રાખવા પડશે.

- ૭ તે માણસ જે ધધામા બેઠાર થયો હોય તેને તે જ ધધામા ફીવડ દાખલ થવા દેવામા આવશે નહિ
- ૮ દરેકના ઈચ્છા છેકાતને આવવાની છૂટ આપવામા આવશે ૫૯ હમરે લાયક છેકરો થયા બાદ પરવાનો મેળવવો પડે
- ૯ જે કોઈ સ્ટીમરનો કેપ્ટન ૧૮૪૫ થી ૧૯૨૫ સુધી સમયે ચોરીકુપીથી કાઢી મૂકે તો તેના કપડીને જાણવી તે કેપ્ટનનો કાયદા મુજબ ૬૮ વામા આવશે ૫૯ ૧૦ દિવસની અંદર નોકરોનું લીસ્ટ આપવા, ૧૦ દિવસની અંદર નોકરોની જાણવા બાબતે તેમ ન કરે તો તેનો ૬૦ પાઉન્ડ ૬૦૦૦ થી વધુ જપ્તિવામા આવશે ■ તે ૫૯ ૫૯ ૬૦ ને સમજી વિગતો જાણવી છે ને છેવટ રાજ્યના કમિશનર અથવા જપ્તિવામા અથવા બીજા ધધામા મદદી દરે તેના લાઈસન્સો આપવામા આવશે નહિ એમ જાણુ છે

આ ૧૫૬૩ની ઉંડી મમજી આપવાની જરૂર પડેલી નથી એ એની મેલે મદદી આપે છે કે હિન્દીઓએ ફગળિયાત ૫૦ ટકા ચોરુગીઓને નો ગીમા ગાખવા બે । તે કાઢી મૂકવા, વેપારના નવા લાઈસન્સ હિન્દીઓને ગવર્નમેન્ટની દયા ઉપર જ મેળવવા જતા હીપોગ્રી ૪૫૦ પાઉન્ડ વગર બાળે ગાખી લાગે । કોઈ હિન્દી આ દલમા આવે એટલે આ ૧૫૬૩થી હવે હિન્દીઓને માટે ચોરુગીઓએ ૫૯૫ પોતાના અધ્યાનના સર્વ દરવાજા ૫૯ મુકવા જેવું થું છે

બ્રિટિશ ઇસ્ટ આફ્રિકા

પૂર્વ ઇતિહાસ

એવું કહેવાય છે કે પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાં મહાભારતના આશ્વામની અર્જુને ઇસ્ટ આફ્રિકામાં જઈ ત્યાની નેદીવ સ્ત્રીને પરણી થોડો સમય રાજ્ય નભાવ્યું હતું. અને તે જ અરમામાં અર્જુનના પરમમિત્ર શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે પોતાના મિત્ર મુદ્રામાને આ દેશના કિનારાના પ્રદેશોની મુલાકાત લેવા મોકલ્યો હતો. આજે પણ ઇસ્ટ આફ્રિકામાં હિન્દી પ્રજામાનો મોટો ભાગ તો પૌરબદર રહેટ અને મધ્ય કાકિયાવાડમાંથી આવી વસેલો જોવાય છે.

લંડન રોયલ હિસ્ટોરીકલ સોસાયટીને પણ નાઇજના કિનારાના પ્રદેશોની શોધ માટે મુખ્યત્વે કરીને હિન્દુઓનાં પવિત્ર પુસ્તક પુરાણો માર્ગદર્શક થયાં હતાં અને તેમાં એ પ્રદેશને અંગેની જે માહિતીઓ આપવામાં આવી હતી તે લગભગ સાચી નીવડી હતી.

ઇસ્ટ આફ્રિકા માથે હિન્દી પ્રજાનો સંબંધ કદાચ મેકાઓ થયા અસ્તિત્વમાં છે એ વાત ઇતિહાસગ્રામી છે. તે સિવાય એ કથનને બીજી રીતે પણ ટેકા મળે છે.

હિન્દુસ્થાનના સર્વ ભાગોમાં જેમહિંદી ભાષા પ્રચલિત છે, તેમ ઇસ્ટ આફ્રિકા, સેન્દ્રલ આફ્રિકામાં સ્વાહિલી ભાષા રાબ્દભાષા જેની

૪. મ ૭૪૦ માં ઇસ્લામી આરબો આફ્રિકાના કિનારે ઉતર્યા હતા. મુખ્યત્વે કરીને તેઓ કિનારા ઉપગ્ના બેટામાં રહેતા. તે જ્યાં રહેતા ત્યાં સતત જમાવતાઃ ફક્ત વેપાર સાથે જ તેને કામ હતું. ત્યાના નેટીવો માટે તેઓને બહુ દગ્ગાર નહોતી. નેટીવોની સાથે લડાઈઓ થતી ને દંડના બદલા તરીકે વિજેતાઓ હારેલા પાસેથી ગુલામો લેતા ને તે ગુલામોને અરબસ્તાન તેમજ એશિયામાં મોકલી વેચવામાં આવતા. આ પ્રદેશના અંદરના લાગમાં પણ ગુલામોનો વેપાર બહુ જબ્બર હતો. (મન ૧૮૨૪ માં બ્રિટિશ વાવટો મોમ્બાસાના કિનારે ઉડ્યા પછી મદગ્સ્કુ ગુલામોનો વેપાર કાયદાથી બંધ કરવામાં આવ્યો હતો તેમાં પણ હિન્દીઓએ નાણાંની મોટી મદદ કરી હતી)

મ ધ્ય યુ ગ

ત્યારપછી સન ૧૪૯૭ માં પોર્ટુગીઝ મુમાફર વાસ્કો ડી ગામા પોતાની માથે ૧૫૦ માણસો તથા એક પત્રકારને લઈ, ત્રણ વર્ષ ચાલે તેટલો ખોરાક ૪ વહાણોમાં ભરી, કેપ ઓફ ગુડ હોપના રસ્તે હિન્દુસ્તાન આવવા નીકળ્યો હતો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ચંપને પૂર્વમાં આવવાનો માર્ગ પ્રથમ આ પોર્ટુગીઝોએ શોધી કાઢ્યો હતો.

આ વખતે ઇસ્ટ આફ્રિકામાં કીલવામાં આગેાની રાજ્યસત્તા હતી વાસ્કો ડી ગામાએ મોઝામ્બીક વિષે લખતાં જણાવ્યું છે કે ત્યાં હિંદુ અને મુસ્લીમ વેપારીઓ હતા અને સુદર પોસાક પહેરેલા હતા. વાસ્કો ડી ગામાએ આ બદરો લઈ લીધા હતા

તા. ૭મી એપ્રિલ મન ૧૪૯૮ ને દિને વાસ્કો ડી ગામાનાં વહાણો મોમ્બાસા પહોંચ્યાં. મોમ્બાસાના તે વખતના આરબ રાજાએ તેનું એક વહાણ રૂબાવી દીધું તેથી પોર્ટુગીઝ ને આરબો વચ્ચે વેરનાં બીજ રેપાયાં. તેણે પોતાનાં ૨ માણસો મોમ્બાસાના આરબ રાજા પાસે મોકલ્યા હતા. તે વખતે મોમ્બાસામાં હિંદુઓ

હતા એમ કહેવાય છે મોઝામ્બાની આબુના રથજે મલીન્ડી બદરે ખંભાતથી આવેલ કાના માલમનુ વહાણ પકડ્યું હતું વ્યારકો ડી ગામાએ હિન્દુસ્થાનને કિનારે પહોંચ્યાડવા તે કાના માલમને માથે લીધો વ્યારકો ડી ગામાને મવામતપણે હિંદને કિનારે કાના માલમે પહોંચ્યાડ્યો હતો ત્યારપછી પોર્ટુગીઝોએ પદરમા સોળમા મૈકા મુધી આગમે માથે લડાઈઓ ઠરી આફ્રિકાના કેટલાક ભાગો ઉપરાત મસ્કત મુધીનો પ્રદેશ લઈ લીધો હતો આરખો સાથે હમેશા લડાઈઓ ચાલુ રહેતી કહેવાય છે કે પોર્ટુગીઝ લોકો નેટીવો સાથે બહુજ ધાતકીપણે વર્તતા, તેમ તેઓની કેટલીક અયોગ્ય રાજપદ્ધતિથી પૂર્વમા તેઓ કાયમી મત્તા ટંકારી શક્યા નહિ આગમે વારંવાર લડાઈઓ કરતા, છેવટે મસ્કતના આરખ છમામે ઈ સ ૧૬૯૮મા ફરી મોઝામ્બા હાથ ઠરી કીનવા ને જંગમાર મુધી પોતાની સત્તા જમાવી

મસ્કતના ગભ્યકર્તા-છમામ તરફથી આ પ્રદેશમા 'લીવાની' યા ગવર્નર નીમવામા આવતા

મોઝામ્બા ફરી હાથ ઢરવા માટે લીસ્બન અને ગોના તરફથી ઈ મ ૧૬૯૯, ૧૭૦૩ ને ૧૭૧૦ મા પ્રયાસો ઢરનામા આવ્યા હતા પણ તે નિષ્ફળ નિવડ્યા હતા

ઈ સ ૧૭૨૭મા મોઝામ્બા અને જંગમારના 'લીવાની'-ગવર્નરો વચ્ચે તકરાર થતા વળી મોઝામ્બાના લીનાલોએ પોર્ટુગીઝોની મદદ માગી ને ફરી પાછુ મોઝામ્બા પોર્ટુગીઝના તાબામા આવ્યુ ત્યાના પોર્ટુગીઝ ગવર્નરે નેટીવોપર અનહદ જુલમો કરવાથી ઈ મ ૧૭૨૯ મા પોર્ટુગીઝોને એ પ્રદેશ છોડી દેવો પડ્યો ત્યારપછી પણ પોર્ટુગીઝ ગવર્નરે ગોવાથી ૫ વહાણોમા ૧૨૫૦ ઉપર માણસો ગાના કર્યા હતા પણ તે વહાણો હિંદી મહાસાગરમા ફૂટી ગયા અને પછીથી રૂબરૂમા નદીથી મોમાલીવેન્ડ મુધીના સારાવ પૂર્વકિનારાના પ્રદેશો ઉપર જંગમારના ગભ્યકર્તા-મસ્કતના આગળ છમામેની સત્તા યતી.

બ્રિટિશ વાવટો

આરબો હિન્દુઓને 'બનિયાની' કહેતા. આજે પણ જંગમ્માર મોઝાસાના નેત્રીઓ ધોતીયું પહેરનારાને 'બનિયાની' તરીકે ઓળખે છે. 'બનિયાની' એટલે વાણીઆ અથવા તો વેપાર કરનારા. હિંદી પ્રજાએ ખ્રિસ્ત આફ્રિકા ગાયેનો વ્યાપારી મંબધ જળથી રાખ્યો હતો. વહાણોમાં માત્ર ભરીને હિંદથી આવનારા હજીના હિન્દુઓ મોઝામાના શેખને મળે અને પોતાના દેશની વાતો કરે. હિન્દુસ્થાનમાં બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટે હિન્દના દેશી રાજાઓ સાથે કેવા કાલકરાર કર્યા છે અને હિંદમાં તેઓનું કેવું રક્ષણ કરે છે. અંગ્રેજો હિંદમાં કેવાં કામ કરી રહ્યા છે વગેરે વાતો વહાણોમાં માત્ર ભરી વેપાર કરવા આવનારા હિન્દુઓ પાસેથી જાણી લઈને મોઝામાના આરબોએ પણ બ્રિટિશોનું રક્ષણ મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો. ત્યાંના આરબ જેણે મોઝામા બ્રિટિશ રક્ષણ નીચે મૂકવાની તે વખતે ત્યાં આવેલા H. M. S. 'બાગ્ડાદ' ના કેપ્ટન વીડાલને ઓફર કરી કેપ્ટન વીડાલે H. M. S. 'ડીવન' ના કેપ્ટન આવન પાસે જઈ મોઝામાના શેખનો એ ધરદોષ જણાવ્યો. કેટલીક વારાઘાટ પછી કેપ્ટન આવને મોઝામા પોર્ટ ઉપર બ્રિટિશ વાવટો કરાવ્યો. (મન ૧૮૨૪) અને એ રીતે મોઝાસાના આરબ શેખને બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટનું સમય પૂરતું રક્ષણ મળ્યું.

મોઝામાના આરબો માટે એવું કહેવાય છે કે: તેઓમાં એક ભારે ખરાબ ટેવ એ હતી કે લેવું તેનું દેવાની ઘાનત નહિ. ગોરા વેપારીઓ પાસેથી મોટી રકમનો માત્ર આરબો મુદ્દાથી ખરીદતા પણ જ્યાંસુધી તેઓ લગાયક વહાણો લાવી બોમ્બાર્ડમેન્ટ કરવાની હદ સુધી ન આવે ત્યાં સુધી તે નાણાં ભરપાઈ કરતા નહિ. આટલી હદે વાત પહોંચે ત્યારે પછી ખરચ મહિન તેઓને ભરપાઈ કરી આપવાં પડતાં ગોરા વેપારીઓના હાથમાં તો રાજ્યસત્તાની મદદ

હતી પણ મોઝામ્બિકામાં વમતા હિંદી વેપારીઓને ભારે મુશ્કેલીઓ અનુભવવી પડતી.

‘આરકાટા’ ને ‘લીવન’ એ બે બ્રિટિશ વહાણો અરબસ્તાન અને આફ્રિકામાં શોધખોળ માટે મુસાફરીએ મોકલવામાં આવ્યા હતા. તે સન ૧૮૨૨ થી ૧૮૨૬ સુધી આ કિનારા ઉપર રહ્યાં હતાં. મોઝામ્બિકાના આરબોની રીતભાત ને વર્તન વિષે એ ચાર વર્ષના અગમી જાણુ તે સંબંધે કેપ્ટન થોમસ બોટલરે પોતાના મુસાફરીના પુસ્તકમાં જણાવ્યું છે કે.

‘આ વખતે મોઝામ્બિકામાં વડુ વખત રહેવાથી અમને ત્યાંના આરબોની રીતભાત, તેની કેટલીક અદરની રહેણી કરણી તેમજ વર્તન સંબંધે કેટલુંક વડુ જાણવાનું મળ્યું હતું. સત્તા હમેશા હકદારના હક્કો લૂંટી લે છે, અથવા સત્તા આગળ શાલુપણ નકામું નીવડે છે ખાસ કરીને ખનિયાની-હિંદુ વેપારીઓના સંબંધમાં તો અહીંના રોબતુ વર્તન ઉપરોક્ત કથનને સાચું કરાવે છે તે ઉપરાંત એક વિચિત્ર ને અભ્યર્થના કરી હકીકત તો એ છે કે ભવિષ્યમાં કેઈ પણ વખતે નાણા પાછા ભરપાઈ કરી દેવાની શક્યતા વગર નાણા ઉવાર લેવાને મોઝામ્બિકાના લોકોમાં એક ભારેમા ભારે ફર્જીયું જોવામાં આવે છે.

મોઝામ્બિકાના રોબને ઘણી જાતની આવકો હોવા ઉપરાંત કેટલાક ખાસ હક્કો તે ધરાવતો હતો. જેમાં મોટામાં મોટી આવક તો હાથીદાંતની હતી. પોતાનું આ સ્થાન અને મોભો ટકાવી રાખવા-ચોખ્ખાવવા તેને આ પ્રદેશમાં વસ્તી બારે જુદી જુદી જાતોમાં દર વર્સે બાર દબાર ડોલર સરખે ભાગે વહેંચી આપવા પડતા હતા. તે ઉપરાંત દરેક બાબત જન્મે તેને એ રોબ તરફથી પ્રથમ અમલુ ટોપી બેટ મોકલવામાં આવતા. દરેક કન્યાના સમ વખતે પોતાના ખર્ચે કન્યાને પહેરવા માટે ‘જવન’નું કાપડ રોબ તરફથી મોકલવાને રિવાજ હતો. અને મરી ગયેલા આરબના દરેક મિત્રોને મરનારના રાજપર આદાતવા ૨૪ ફૂટ કાપડ રોબ તરફથી આપવાની પ્રથા હતી આવા પ્રકારની જરૂરીયાતોને પહોંચી વળવા માટે હિંદુ વેપારીઓ તેમજ અરીઓને હાજરવામાં આવતા હતા.’

મોમ્બાસામાં પોતાની શાંતિપ્રિય પ્રગ્ન પ્રત્યેની સાંના રોખની આવી ગેરવર્તણૂકની હકીકત કચ્છના મહારાવશ્રીએ જાણ્યા પછી એ સંબંધે હિન્દી સરકારને ફરિયાદ કરી. મરકતનો મુલ્તાન-ઇમામ હિંદના અંગ્રેજો સાથે મૈત્રિલાવ ધરાવતો હતો. કચ્છના મહારાવશ્રીની ફરિયાદપરથી ઇન્ડિયા ગવર્નમેન્ટે મરકતના સૈયદ સમદને મોમ્બાસા ઉપર ચડાઇ લઈ જઈ તે ટાપુએ ઉપર વધુ મજબુત રીતે તેની રાજ્યમતા જમાવવાની રગ્ન આપી.

વિચિત્ર રાજનીતિ

ત્યાર પછી જ્યારે જ્યારે આફ્રિકા ખંડમાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો રાજ્યદારી હેતુ સાધવાનો પ્રસંગ આવતો ત્યારે એ રાજ્યદારી શેત્રજની રમતમાં વિશ્વાસુ હિન્દીઓનો ખ્યાદાં તરીકે ઉપયોગ કરવાની ઈંગ્લાન્ડના બાહોશ રાજ્યદારી બેજનઓએ પોલિસી રાખી હતી. એમ આફ્રિકાના ઇતિહાસના નિષ્પક્ષપાતી અભ્યાસ કરનારાને લાગે તો તેમાં નવાઇ નથી.

હક્ષિણ આફ્રિકામાં બોઅરો સાથે લડાઇ કરવાના કારણમાં પણ મુખ્ય સામ્રાજ્યની હિન્દી પ્રગ્ન સાથે સારી રીતે વર્તન નથી કરવામાં આવતું, એ આગળ ધરવામાં આવ્યું હતું. તે છેવટ જંગબારના મુલ્તાનને જીતી જંગબાર ટાપુને પણ સામ્રાજ્યમાં સમાવી દેવા સુધી હિન્દી સરકાર અને હિન્દી પ્રગ્નના લાભો રક્ષવાનાં બહાનાં આગળ ધરવામાં આવ્યાં હતાં.

ઝાં ઝી બા ર મો ટે કટ રે ટ.

હિન્દી લાગવગ

ઈ. મ ૧૮૩૨ મા મગતના હમામ-સાહે, મસ્કતથી તેની ગજવાની મજી ને જંગમાર લાન્વા આ વખતે તેની માથે અનેક આગ્રહો ને હિંદીઓ જંગમારમા આન્વા કે જે હિંદીઓના આગમને યુગપિયન શોધકાનો ગતો ખુલ્લો દરી આપ્યો ગન્નચનાવનુ, લડાઈઓ કરી, ગ્લુલુ લગુ ને મોજમજા કરવી એ આગ્રમોનુ કામ હતુ અને આર્થિક વ્યવસ્થા ને મુખ્ય વેપારનુ કામ હિંદીઓના હાથમા હતુ જેગમ રીવજ, જેઠા લોવા, ઇસમાઇનજી જીવજીજી વગેરે જંગમારની મુખમિદ વેપારી પેઠીઓ આ મમપથી જ ગધપાઈ હતી જંગમાર મુવનાનના ગત્યદારભાગના ઇતિહાસ માથે આ વેપારી પેઠીઓનો ઇતિહાસ પણ જોડાયેલો છે પછી તો જંગમારના આગમ ગત્યદર્તાઓપર હિંદીઓની લાગવગ એટલી બધી વધી પડી હતી કે ત્યારે ઇ. મ ૧૮૫૬ મા સૈયદ સહદના મૃત્યુ પછી તેના વારસો વચ્ચે મોટું દક્ક માટે વાધો ઉડ્યો ત્યારે હિંદીઓનો મયાદથી તે વાધો પાડ પાડવા કે લવાદ તરીકે ઇન્ડિયા ગવર્નમેન્ટને નીમવામા આવેલ સૈયદ મગતને જંગમારની ગાદી આપી અને બદલા ને મસ્કતને વાર્ષિક પાઉન્ડ ૮૦૦૦ આપવા એ સગતે તે વખતથી મસ્કતથી જંગમારને ઇડુ પાડ્યુ. આ પ્રમાણે જે હિંદીઓના

શુદ્ધિચાતુર્યે બ્રિટિશ માત્રાજ્યના પાયા ઇન્ટ આફ્રિકામાં નખાયા, તે જ હિંદીઓને આજે ઇસ્ટ આફ્રિકાના રાજદ્વારી ને વ્યાપારી ક્ષેત્રોમાંથી ખાતલ રાખી, તેઓને હાંકી કાઢવાના પ્રયાસો થઈ રહ્યા છે.

ન વા કા ય દા ઓ ની ભે ટ

આ પ્રમાણે ઇસ્ટ આફ્રિકા આખોય જંગલાર મુલતાનની સત્તા નીચેનો પ્રથમ જણાવી 'ઇસ્ટ આફ્રિકા પ્રોટેક્ટરેટ' બનાવ્યો અને જંગલાર ને પેખાના ટાપુઓ ઉપર જંગલાર મુલતાનની નામ પૂરતી મત્તા રાખી. વિશ્વવ્યાપી યુદ્ધ ખતમ થયા પછી બ્રિટિશ ઇન્ટ આફ્રિકાના કેનીયા કોલોની ને યુગાન્ડા પ્રોટેક્ટરેટ-એમ બે વિભાગ પાડ્યા. જંગલાર ને પેખાના ટાપુઓનું પણ 'આંગ્રીમા પ્રોટેક્ટરેટ' નામ આપ્યું. મુલતાનનું માત્ર નામ ગખ્યુ

ગોરાઓ પગાયા મુલકમાં તે પ્રદેશના અમલ વતનીઓના ભક્ષા માટે જ જાય છે અને પગેપકાર કરવા માટે જ તેઓ સંસ્થાનો સરખવે છે. જંગલારના આગ્યો ને નેટીવોનું ભણુ કરવાનું બાકી રહી ગયું હતું તે પણ મન ૧૯૩૪ માં કાયદાના એક જ સપાટે કરી નાખ્યું!

અગાઉ કહેવાઈ ગયું છે કે આ પ્રોટેક્ટરેટમાં મુખ્ય પેદાશ લવંગ ને કોપરાંની છે. અને તેનો બધો વેપાર મોટે ભાગે હજી મુધી ત્યાંના હિંદી વેપારીઓના હાથમાં રહ્યો છે દિનપરદિન હિંદી વસતી મખ્યામાં વધારો થતો જાય છે. તે વસતીના વધારાના પ્રમાણમાં તેને વમવા માટે આ ઉપરાત બીજા સંસ્થાનની મવડતા કરવાને બદલે ખુદ આ પ્રોટેક્ટરેટમાંથી વ તેમને હમેશ માટે હાંકી કાઢવા મન ૧૯૩૪માં નવા કાયદાઓ પસાર કરી તેનો અમલ પણ કરી દેવામાં આવ્યો છે.

હિંદીઓના રયાપિન હકકો અને વેપારનો નાશ કરવા જેવા કલ્પનામાંય નહોતા એવા નીચે મુજબના કાયદાઓ મન ૧૯૩૪ ના જૂન માસમાં ત્યાંની લેજિસ્લેટીવ કાઉન્સિલમાં પસાર કરવામાં આવ્યા છે.

- ૧ જમીનની ફેરબદલીનો કાયદો
- ૨ નાણા ધીરનારાઓનો કાયદો.
- ૩ સર્વોચ્ચ ઉગ્રાડનાર મંડળને લગતો કાયદો
- ૪ સર્વોચ્ચની નિકાસ કરનારાઓને લગતો કાયદો
- ૫ માલમા સેજમેજ કરવાને લગતો કાયદો.
- ૬ ખેતીવાડીની પેદાશની નિકાસનો કાયદો

જંગમર સરકારના આવા કાયદાઓ માટે જંગમરના તેમજ હિન્દના વેપારી મંડળોમા લારે વિરોધ પ્રગળી નિકળાથી હિંદી સરકારે એને અગે તપાસ કરી હેવાય ગ્લુ કરના એક મનદી અમલદાર મિ કે પી એસ મેનન I C S ને ગયા ઓગસ્ટ માસમા (૧૯૩૪) જંગમર મોકલાવ્યા હતા બહુ ઉઠાપોઠ થયા પછી મિ મેનનના હેવાલનો સાર પ્રગટ કરામા આ રો છે

મિ મેનન પોતાના રિપોર્ટમા જણાવે છે કે જૂન (૧૯૩૪) ની તા ૧૬ મીએ સામાન્ય માહિતી માટે આ કાયદાના ખગડાઓ પ્રસિદ્ધ થયા ને હિંદીઓનો પ્રખળ વિરોધ છતા ૧૫ વ્હાડામા એને કાયદાનુ સ્વરૂપ અપાયુ આ કાયદાઓ ઓચિંતા અમનમા મૂક્યા છે એવી હિંદીઓની ફરિયાદ વાજળી છે

સર્વોચ્ચ ઉગ્રાડનારાઓ તેમજ સર્વોચ્ચની નિકાસ કરનારાઓને લગતા ૧૯૩૪ના કાયદા હિન્દી વેપારીહિતોને અસીમ તુકમાનકર્તા છે તેથી તે કાયદાઓ ધારાપોથીમાથી નાણુદ કરવાની જરૂરીઆત દર્શાવે છે

જમીનની ફેરબદલીના કાયદા વિષે મિ મેનન જણાવે છે કે તેમા ખેતી કરનારાઓ ને ખેતી ન કરનારાઓ એવો બેદ પાડવામા આવે તો વાધાભયો નથી

નાણા ધીરનારાઓને લગતા કાયદામા ભૂતકાળમા થયેલા માટાને આ કાયદાની અસર ન થવી જોઇએ

જો સર્વોચ્ચ ઉગ્રાડનારાઓના મંડળના દબાણ ને લાગવગની

નીચે તેનો અમલ ન થાય તો માલની બેજસેજ કરવાના ને ખેતીવાડીની પેદાશની નિકાશ કરવાને લગતા કાયદાઓનો વિરોધ કરી શકાય નહિ.

આ કાયદાઓ જંગબારના હિન્દીઓના હક્કોને મર્યાદિત કરે છે. તેમની વર્તમાન પ્રવૃત્તિ મંકુચિત બનાવે છે અને એમના ભાવી લાભ તેથી રૂધાઇ જાય છે.

મિ. મેનનના રિપોર્ટ સામે જંગબારની સરકાર આ કાયદાઓ વાજબી ઠરાવે છે જંગબારની મરકાર કહે છે કે:

‘કોઈ હિન્દી ખેતીવાડી કરતો નથી, હિન્દીઓ પાસે જમીનો છે પણ ખેતીવાડી તો આરબ તેમજ આફ્રિકનો જ કરે છે.

આરબો ને નેટીવો નાણાની બાબતમાં ખીલકુલ બેજવાબદાર હોવાથી તેમના લાભોનું રક્ષણ કરવા તેમની પોતાની સામે તેમને રક્ષણ આપવાની સરકારને જરૂર પડી છે. આ કાયદાઓથી હિન્દી હિતને કંઈ ગુડસાન થાય એવું સરકાર માનતી નથી. વગેરે’

ત્યાંના એક એડવોકેટ મિ. ગુલામઅલી કાદરભાઈ કહે છે કે: ‘અહીં ખેતી જેવું કંઈ જ નથી.’

જંગબારના હિન્દી વેપારીઓ આ કાયદાઓનો સખ્ત વિરોધ કરનાં જણાવે છે કે: ૮૦ ટકા હિન્દીઓ કાયમના અહીંના વસાહતી છે. મોટે અહીંના આરબ અને નેટીવો જેટલો જ જમીન મેળવવાનો તેમનો પણ હક્ક છે. આ કાયદાથી આરબો ને હિન્દીઓ વચ્ચે જાતિય ઝેર રેડાશે.

આ કાયદાઓનો અમલ જૂતકાળમાં થયેલાં જમીનોનાં વેચાણોને પણ લાગુ પડશે એટલે સ્થાપિત લાભોને ગભીર જોખમમાં મકશે. વળી હિન્દીઓને ત્યાં ગીરવી પડેલી જમીનો આ કાયદા મુજબ હિન્દીઓ ખરીદી નહિ શકશે તો જમીનોની કિમ્મત કંઈ ઊપજશે નહિ તેથી હિન્દીઓની મોટી મૂડી રૂબી જશે. હિન્દીઓના ૮૦ લાખ રૂપિયાનું જમીનોમાં રોકાણ છે.

જંગબારની સરકારે ખેડુતોની દેવાદારી તપાસવા તથા રાહતની

લનામગ મગવા ત્યાના મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિના પ્રમુખપદે કુમીગન નીમ્બુ છે તેમા હિન્દીઓના તરફથી મિ તૈયમઅની બેરીસ્ટર છે

હવેગ ઉગાડનાગઓનુ મ ગણિટિ । ગસીડન્ટે નીમ્બુ છે તેમા નર્વીંગ ઉગા નાગઓ મેમગ નથી પણ મોટે ભાગે મગ રી અમનદારો છે, છતા તે બહાગના દખાનમા પગ રી ખાતુ નથી તેની બધી વ્યાપારી પ્રવૃત્તિઓ એક મિ બાર્ડને નામના મેનેજર રે છે હે છે કે હિન્દી વપા ની અવશ્યા માટે ૧૫ ાઓ ઘડાવનાગ પણ વેપારની શુદ્ધ હિગ્ગિશમા નિષ્ફળ જનાગ એ મિ બાર્ડને છે આ કાયદાઓથી તે હિન્દી વેપારીઓનો ના થઇ બેમે છે આ મડળને હવેગના વેપાર માટેની વિશાગ સત્તા આપવામા આવી છે

ખરી રીતે જોઇએ તો નર્વીંગ ઉગાડનારાઓનુ મડળ એ મધ મડળ નથી એ એક મગ રી ખાતુ છે તેની પવસ્થાપ અમિતિ સગ રા નીમે છે આ મડળને માન હવેગનો જ વપાર વાની નહિ પણ જમીન માનો તમજ અનાજ ખરીદવા વેચવાની પણ મતા આપી છે એલે ખરી રીતે તા આ મડળને ગન્ય તરફથી વેપાર મગનારી કેમ્પોરેશન જ હો ગ ૧૫ એની હિગ્ગિશ કોઇથી પણ થઇ શકે નહિ તવા ખામ હકો ને વિશાગ મતા તેમને આપવામા આરી છે હવેગની નિ ૧૫ ગવા માટે પરનાના આપવાની મતા સગ રે પોતાના હસ્તગમ્મી છે આ વેપારીને પગવાનો આપવા ને કોને આપવો ને કેલવાને આપવો તે મગમગ નક્કી કરમે આખડાઓ ઉપગથી જણાય છે કે જગનાગમા માનિની અગ ગીગવીથી ૨૦ ટકા જમીન હિન્દીઓના અજમા છે ૩૦ લાખ નર્વીંગના ઝાડોમાથી ૧૧ લાખ ઝાડો હિન્દીઓ હસ્તક છે

હિન્દીઓની એલી આર્થિક બરબાદી કરવા જ નહિ પણ આના હાથમાથી વેપારને ઝુટવી લેવા અને અગ્રેજ વેપારના શુ અને વિકાસ અર્થે જ કાયદાઓની આવી કિન્નેબદી રચાઇ રહી છે આ રીતે કનમને એકજ ઝંટકે હિન્દીઓને આ ટાપુમાથી હાડી કાઢવાની અમમાણિય યુક્તિઓ ગ્યાઇ રહી છે

મિ. એનને પણ પાતાના હવા
ખને એવી ટીકા કરવાની ફરજ પા
અસર હરેક પ્રકારના બહાર વિદ્યાર્થીની
ન્યાં વસી રહ્યો છે તે પ્રદેશોમાંથી તેને

આ રીતે જંગબારના હિંદીએ
ટાપરાંનો વેપાર છીનવી લેવા તેમ
ખરીદવાના હક્કને હુંટવી લેવા સાથે
પણ ભયમાં આવી પડે, એ રીતના

ફેરફાર વગર અમલ કરવામાં આવે તો હિન્દીઓને જંગબારમાંથી
ગાંસડાંપોટલાં ઉઠાવી ચાલી નીકળવાનો એક સમય નજીકમાં આવશે
એમ જણાય છે.

ઇમ્પીરીઅલ બ્રિટિશ ઇ. આ. કંપની

આફ્રિકાના પૂર્વ કિનારા સાથે બ્રિટિશ હિન્દની પ્રજાનો વેપાર
અહર્નિશ વધતો જતો હતો. અને તે એટલે સુધી વધ્યો જતો હતો
કે સન ૧૮૭૨માં બ્રિટિશ ઇન્ડિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કંપની પોતાની
સ્ટીમરો મુખ્યત્વે જંગબાર વચ્ચે દોડાવવી શરૂ કરી. ઇ. સ. ૧૮૮૬
સુધીમાં જંગબાર મુલતાન સાથે બ્રિટિશોનો પણ એટલી હદ સુધી
ગાઢો મંબંધ બંધાયો હતો કે તે વખતના મુલતાન સૈયદ ખરગસે સન
૧૮૮૭માં બ્રિટિશ ઇસ્ટ આફ્રિકન એસોસિએશનને કન્સેમન
આપ્યું. તેજ વર્ષમાં ઇમ્પીરીઅલ બ્રિટિશ ઇસ્ટ આફ્રિકન કંપની
સ્થાપવામાં આવી અને મહારાણી વિક્ટોરીઆ પાસેથી - આફ્રિકામાં
વેપાર કરવાનો પરવાનો-ચાર્ટર મેળવ્યો.

હિન્દી મહાસાગરમાં મહારાણી વિક્ટોરિયાની તાબામાં વ્યાપારી
તથા ખીજા લાભો રક્ષવા માટે કિનારાપરના પ્રદેશોનો કાણુ લાભકારક
ચક્ર પડે એ માન્યતાએ ઇમ્પીરિયલ બ્રિ. ઇસ્ટ આફ્રિકા કંપનીને ચાર્ટર
આપવામાં આવ્યો હતો અને નહિ તો ખીજાં રાજ્યોનાં રક્ષણ અથવા
તાબા નીચે વેપાર કરવાની ને રહેવાની ફરજ પડત. આ સમયમાં

ભલામણ કરવા સિદ્ધિ - ગવર્નમેન્ટ, ઇસ્ટ આફ્રિકા પ્રોટેક્ટોરેટની બહોળા છે. તેમાં જ જમીનો દિંદી ખેડુતોને આપી હિંદીઓને વસાવવાની સર્વોચ્ચ હતી. સન ૧૯૦૨માં એ કંપનીના એક ડાયરેક્ટરે ઉગાલું કહે:—

‘ઇસ્ટ આફ્રિકાની જમીન અને આબોહવા હિન્દી ખેડુત માટે પૂરેપૂરી અનુકૂળ છે. કિનારાપરનો બધો વેપાર સમગ્ર પહેલેથી જ હિન્દીઓના હાથમાં છે, તેઓ આ તકનો પૂરેપૂરો લાભ લઈ આ યોજનાને સહર્ષ વધાવી દેશે.’

આ અરમામાં હિન્દી સરકાર તરફથી પણ જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે: ઇસ્ટ આફ્રિકા પ્રોટેક્ટોરેટમાં હિન્દીઓને જમીનો મળી શકશે. પણ હિંદી ખેડુતોને ત્યાં જવા લલચાવનારી બીજી ખાસ કંઈ હીલચાલ તેને અંગે કરવામાં આવી નહોતી; છતાંય ઇમ્પીરીઅલ સિટિશ ઇ. આફ્રિકન કંપનીની ડહાપણુભરી અને દીર્ઘદર્શી પોલિસીનો લાભ લેવાની જે તક હિન્દીઓને આપવામાં આવી હતી તેમાં તેઓ પછાત પડ્યા નહોતા.

આ પ્રદેશના અંદરના ભાગના પ્રજાનો નિર્ણય થઈ ગયો કે તુરત જ સાહસિક હિન્દી વેપારીઓ અંદરના ભાગમાં દાખલ થવા મંડ્યા હતા. પણ કમનસીએ સિટિશ ગવર્નમેન્ટની મદદના અભાવે ધી ઇમ્પીરીઅલ સિ. ઇ. આ. કંપની નાણા મંબંધી લારે મુશ્કેલીઓમાં આવી પડવાથી તેને ઉપરોક્ત પોલિસીનો અમલ કરવાનો વખત મળી શક્યો નહિ.

ઇ. સ. ૧૮૯૩ માં ઇંગ્લાંડની ગવર્નમેન્ટ ગ્રોક્લસ નક્કી કર્યું કે ઇસ્ટ આફ્રિકામાં સિટિશ લાભોનો કબજો કંપની પાસેથી લઈ લેવો. કંપનીને અદીલાબ પાઉન્ડ આપી વેપારનો આપેલો પરવાનો પાછો લઈ લીધો. ઇ. સ. ૧૮૯૫ના જુલાઈ માસમાં ઇમ્પીરીઅલ સિ. ઇ. આ. કંપનીએ પોતાનું કામકાજ બંધ કર્યું. અને તે જ મહિનામાં ઇંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટ ગુગાન્ડા રેલ્વે બાંધવાનું કામ શરૂ કરવાની મંજૂરી આપી.

યુ ગા ન્ડા રે હવે

સન ૧૮૯૧-૯૨ માં ધી ધ. ધિ. ધ આ. કંપનીના વતી આ કામની પ્રાથમિક સરવધ મેસર્સ મેકડોનલ્ડ અને પ્રિંગલે કરી હતી. સરવધ પાર્ટી ૭, યુરોપિયન અને ૪૧, હિન્દીઓની બનેલી હતી. સરવધ રિપોર્ટમાં હિન્દી મજુરોની મદદ લઈ રેલ્વે બાંધવી. એવી ભલામણ કરવામાં આવી હતી.

આ માટે હિન્દી સરકાર સાથે મંદેશા ચલાવવા તેમજ રેલ્વે બાંધકામપર દેખરેખ રાખવા એક કમિટી નીમવામાં આવી અને સન ૧૮૯૬ થી તે રેલ્વે બાંધવાનું કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. આ રેલ્વેના બાંધકામ માટે જોઈતા મજુરો તેમજ કારીગરોને હિન્દુસ્થાનમાંથી બોલાવવામાં આવ્યા હતા.

હિન્દી મજુરોનો પ્રત્યેક માથાદીક, તેને લાવવા, પાછા લઈ જવા, મજુરી, ખાધાપોશાકી ને ડોક્ટરી સારવાર સહિત દરમાસે સરેરાશ રૂ. ૩૦) ખર્ચ આવતો હતો.

આ હિન્દી મજુરોને ઇસ્ટ આફ્રિકામાં રેલ્વે બાંધવાના કામ માટે મોકલવા મંજૂરમાં હિન્દી સરકાર તરફથી જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે:

‘ઇસ્ટ આફ્રિકામાં જનારા દરેકને ત્રણ વર્ષની એગ્રીમેન્ટ પૂરી થયે પાછા સરકારી ખર્ચે અહીં પહોંચાડવામાં આવશે અને એ જ પ્રમાણે ત્યાં જનારાઓની ઇચ્છા તે પ્રદેશમાં કામ રહેવાની હશે તો પણ તે રહી શકશે.’

૧. રેલ્વે બાંધવાનું કામ પૂરું થયા પછી ત્રણ વર્ષની ગિરમીટપર કામ કરવા આવેલા મજુરોમાંથી લગભગ ઘણા ખરા પાછા હિન્દુસ્થાનમાં ચાલ્યા ગયા હતા. કેનીઆ કોલોનીનો પૃથ્વીપરના તપગં જેવો. હાઇલેન્ડનો પ્રદેશ તથા વિક્ટોરીઆ ન્યાંઝાના ક્ષણકુપ કિનારા સાથે દરિયા કિનારાનું જોડાણ કરનારી વાલગાર રેલ્વે હિન્દુસ્થાને બાંધી આપી હતી. એ જૂલવું જોઈતું નથી.

ખુબી તો એ છે કે આ યાદગાર રેલ્વેના બાધકામ માં હિન્દી આવેલા પંજાબી ને ગુજરાતી મજુરોને મોતના મ્હોમ રહીને કામ નહીં પડતું જગલી હિંમત પશુઓથી પોતાનું રક્ષણ કરવા માટે એમને હથિયાર પણ ગખવાની મનાઈ હતી. મગરૂર બ્રિટિશ આફ્રિકામાં પશુ હિંદી મજુરો તરફ મારી નજરે જોતા નહિ છતાં જગનમાં અખપ્ત રોગો, જગલી નેગીવો તરફથી મારી નાખવાના ભય વચ્ચે મોતના કાચામાં પડીને અને એવા અનેક દુખો વચ્ચે રહીને પણ હિન્દી મજુરો તથા ઈંગ્લેન્ડ વર્ગે પોતાનું કામ પૂરું કર્યું હતું.

દુખની વાત તો એ છે કે હિંદી મજુરોની હાલત તેઓની અડચણો દુખો ને અપમાનિત દશાનું આલેખન કરવા માટે કાંઈ એકાદ હિંદી પત્રકાર પણ તેઓની સાથે આફ્રિકા મોકલવામાં નહોતો આવ્યો આજે જે કંઈ હમીશ્ત થોડીધણી પણ મળી આવે છે તે બ્રિટિશોએ પોતે કરેલી નોંધો ઉપરથી તાગી શકાય છે.

એકજ તળુમાં કેટલાક મજુરોને એક સાથે રાખવામાં આવતા આફ્રિકાના આ જગલોમાં પણ હિંદીઓ ઉપર હિંદોના હથિયારબંધીનો કાયદો લાગુ હતો અને તેથી જગલી પશુઓની સામે તેઓને રક્ષણ કરવાનું પણ કંઈ સાધન નહોતું છતાં બ્રિટિશ આફ્રિકામાં હિન્દી મજુરો ઉપર શકાની દૃષ્ટિએ જોતાં ખોરાક, વગેરેમાં પણ તેઓની જોઈતી મગવડો સચવાતી નહિ.

અહીં યાદ રાખવું જોઈએ કે આ સમયે (૧૯૦૨-૦૩) આ દેશમાં ગોરા સેટલરોની સંખ્યા માત્ર ૧૦૦ ની હતી જ્યારે હિન્દી વસ્તીની સંખ્યા ૬૦૦૦ થી ૭૦૦૦ ની હતી. ખરેખર હિન્દી પ્રજાએ જો તે વખતે એમ જાણ્યું હોત કે કેનીઆના ગોગ મેન્ડરોને લૂંટ ચલાવવા-એ દેશનો કબજો અપાવવા માટે સિંહોના મોંઢાના સિંગ બનવા અમાગ દેશબંધુઓને બોલાવવામાં આવે છે તો તે કદી પણ પોતાના દેશબંધુઓને ધરૂં આફ્રિકાની રેલ્વે રાખવા બાધવા મોંઢાત નહિ.

જે હિંદી મજૂરો ને કારીગરો ન આવ્યા હોત તો રેલ્વેનું આવું મોટું કામ ધારેલા સમયમાં લાગ્યે જ પૂરું થઇ શક્યું હોત.

મિ. વિન્સટન ચર્ચીલ લખે છે

સને ૧૯૦૮ માં ઈંગ્લેન્ડના મણીતા રાજ્યદારી મિ. વિન્સટન ચર્ચીલ આફ્રિકા ઇસ્ટ આફ્રિકાની વિષ્ટીટ ગયા હતા. એ મુસાફરીના સખેલ પુસ્તક “My African Journey”માં તેમણે જણાવ્યું છે કે:—

“It was the Sikh soldier who bore an honourable part in the conquest and pacification of those East African Countries. It is the Indian trader who penetrating and maintaining himself in all sorts of places in which no white man could go or in which no white man could earn a living, has more than any one else developed the early beginnings of trade and opened up the first slender means of communication. It was by Indian labour that the one vital Railway on which everything else depends was constructed. It is the Indian banker who supplies perhaps the larger part of capital yet available for business and enterprise, and to whom the white settlers have not hesitated to resort for financial aid. The Indian was here long before the first British Officer. He may point to as many generations of useful industry on the coast and inland, as the white settlers, especially the most recently arrived contingents from South Africa

can count years of residence. It is possible for any Government with a scrap of respect for honest dealing between man and man, to embark on a policy of deliberately squeezing out that native of India from regions in which he has established himself under every security of public faith."

અંગ્રેજી સાહેબનું આ કથન જ બ્રિટિશ મહારાજ્યની હિન્દી પ્રજાએ, આ ઇસ્ટ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના પાયા નાખી, તેને મજબુત કરવામાં કેવો અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે અને સૌથી વધારે ભાગ આપ્યો છે તેની સાક્ષી પૂરે છે.

કે ની આ કો લો ની

ફેબ્રુઆરી ૨૨૪૬૬૦ ચોરસ માઈલ

પેટાશી ૫૭, મકાઈ, કોશી ને ભોયસિંગની મુખ્ય છે

વસતી ૧૬૮૮૫, ગોરાઓ, ૩૬૬૦૦ હિંદીઓ, ૨૦૦૦ આરમો
૪૦૦૦, ગોવાનિસ, ને ૩૦૩૩૦૦૦ નેગીવો છે. (સન ૧૮૩૧)

લેજિસ્લેટીવ કાઉન્સિલ હાલની લેજિસ્લેટીવ કાઉન્સિલ, ૨૦ નોમીનેટડ
ઓફિસરો, ૧૧ ચુદામલા યુરોપિયનો ૫, ચુદામલા યા નોમીનેટડ હિંદીઓ,
૧ ચુદામલો આરમ, ૧ નેદીવાના હિત સરક્ષણ માટે નોમીનેટડ ક્રિશ્ચિયન
મીરાનરી મલી ૩૮ સંસ્થાની છેલા બધારણ મુજબની બનેલી છે.

જ્ઞ તિ થ એ ૨

ઈસ્ટ આફ્રિકા પ્રોટેક્ટોરેટ, જે આજે 'કેનીઆ કોલોની' કહેવાય છે તેમાં હિન્દીઓ અને યુરોપિયનો બન્ને બહાગથી આવેલી કોમો છે એટલે ખરી રીતે બ્રિટિશ મહાગાન્યની એ બન્ને બહાગથી આવેલી કોમોના વસવાટના હક્કો આ દેશમાં મમાન હોવા જોઈએ એ જ ન્યાય ગણાય પરંતુ ઘણી જ દુ ખની વાત છે કે કેનીઆના ગોગા સેટલરોની આખમાં પહેલેથી જ હિન્દીઓ કણાની માફક ખુએ છે, તેથી તેઓની સામે જખરજસ્ત વિરોધનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરી, અવસ્થિત કાર્યદક્ષતા ને કોલોનીની ગવર્નમેન્ટમાં જમરી લાગવગના પ્રભાવે આજે હિંદીઓની હાલત ત્યા નિરાધાર જેવી થઈ પડી છે

‘હિંદી પ્રજા ગોરી પ્રજા કરતાં ઉતરતા વર્ગની છે, પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ જ સર્વોત્કૃષ્ટ છે.’ એવો પ્રચાર કરનારા, આમડીના રંગભેદની સ્મરતું ઝેર અહીં પ્રસારી હિન્દીઓ વિરુદ્ધ લાગણી ઉત્કેરનારાઓમાં સૌથી મોખરે હોઈ ઉલામિયર નામના એક આગેવાન સેટલરનું નામ હિન્દી પ્રજાના વિરોધી તરીકે ચિરકાળ રહેશે.

કેનીઆના ગોરાઓને, સમુદ્રની સપાટીથી ૫૦૦૦ થી ૯૦૦૦ ફૂટ ઊંચી, ધ્વંશીત પાક ઉત્પન્ન કરનારી, મોં માગ્યા વરમાદ જ્યાં વરસે છે એવી, નદીઓ, ઝરાઓ, પર્વતો ને બીજી જોષએ તેવી કુદરતી રમણિયતાથી ભરપુર ફળદ્રુપ જમીનવાળો, કિમ્મતી ખનીજથી ભરેલો, પૃથ્વીપરના સ્વર્ગ સમાન દેશ અનાયાસે પ્રાપ્ત થઈ જવાથી એમાં કોઈ પણ પ્રકારે હિન્દીઓને હિસ્સો ન આપવો એ કારણે હિન્દીઓ તેઓને આખના કણ માફક ધુંચે છે. તેથી લાગવગથી, કાયદાઓથી, ધમકાથી એમ અનેક પ્રકારે જુદાં જુદાં પ્લાનનાં નીચે નેઓને આ દેશમાંથી કાઢી મૂકવાની ચળવળો ચલાવી રહ્યા છે.

જુઠાં વચનો

હિન્દી મજૂરીએ રેલ્વે બંધાઇ અને હાઈલેન્ડવાળો પ્રદેશ ખુલ્લો થતાં, એ વસવા લાયક સુંદર પ્રદેશની જમીનો ગોરાઓને આપવામાં આવી. બોળી હિન્દી પ્રજા જોસભેર ચળવળ ચલાવે નહિ તે માટે જુદે જુદે વખતે ત્યાંની ગવર્નમેન્ટ તરફથી વચનો આપવામાં આવ્યા અને સમય આવ્યો ત્યારે તે વચનોને કચરાની ટાપલીને સ્વાધીન કરી, હાઈલેન્ડનો પ્રદેશ માત્ર ગોરાઓને માટે જ રીઝર્વ રાખવાનો કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો. એટલું જ નહિ પણ ગોરા સેટલરો જમીન વેચવા ધિંચે તો પણ તે હિન્દીઓને વેચી શકે નહિ. હિન્દીને નામે ટ્રાન્સફર કરી શકે નહિ. વગેરે.

આ દેશમાં જમીન વેચાણ લેવાના હક્કથી હિન્દીઓને આતલ રાખવા ગોરા સેટલરોએ કેવી કૂટનીતિ અપત્યાર કરી હતી તે જરા જોષએ.

સન ૧૯૦૨ની ૨૮ મી ફેબ્રુઆરીએ ત્યાંની ગવર્નમેન્ટે હિન્દીઓને એક પત્ર લખી ખાત્રી આપી હતી. જેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે:-

‘You are in the error supposing that the Government has any intention of drawing a distinction between Europeans and Indians as far as rights of mining, settling and acquiring land are concerned.’

આમ એક બાજુથી ‘યુરોપિયન અને હિંદી બન્ને કામો વચ્ચે ભેદભાવ રાખવાનો મરકારનો ધરાદો નથી’ એમ ખુલ્લી રીતે હિંદીઓને જણાવી ઠંકું પાણી રેડાય છે અને બીજી બાજુથી હાઇલેન્ડના પ્રદેશની જમીનો ગોરાઓને આપ્યે જાય છે.

સન ૧૯૦૮ માં એક બાજુ કંચુ અને ફોર્ટ ટરનન વચ્ચેની જમીન યુરોપીયન સેટલરોને જ આપવા માટે વડી સંકારને રીસ્પેચ મોકલે છે તે જ લૉડ એલ્જન બીજી તરફ આમ કહે છે કે:

‘It was not consonant with the views of His Majesty’s Government to impose any legal restrictions on any particular section of the Community in regard to the aquisition of Land.’

સન ૧૯૦૭ માં ફોલોની ઓફિસના તે વખતના અન્ડર સેક્રેટરી મિ. વીન્સ્ટન ચર્ચિલે પાર્લામેન્ટમાં પૂછામલા એક પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં જણાવ્યું હતું કે:

‘I am not by any means in a position to say that the British Indian subjects will be altogether excluded from these districts.’

આમ જુદે જુદે વખતે હિંદીઓને, હિંદી અને ગોરા વચ્ચે કાયદાથી ભેદભાવ નહિ રાખવા માટે વચનો આપવામાં આવ્યાં હતાં

છતા તે બધા વચનોને નેરે મૂકી મન ૧૯૧૫ માં 'કાઉન લેન્ડ
ઓરડીનાન્મ' પામ કગવામાં આવ્યો.

કાઉન લેન્ડ ઓરડીનાન્મ

ગોગ સેટલમેન્ટ કોલોનીના ગવર્નરે ઉપર લાગવગ ને દબાણ
લાવી પહેચેથી જ પોતાનું ધાર્યું કગવતા ગયા હતા. ઇન્ડિયન
ગવર્નમેન્ટ ધણે દૂર હોવાથી સ્થાનપત્રો ગવર્નર શુરે છે તેની
લાગેજ તપાસ રાખી શકે એને તો એના ગોઠવેના તત્ત્વ મુજબ
ગવર્નરના ઠીસેયો ઉપર જ માત્ર નોંધાનું હોય.

એ મમથના ગવર્નરે ઉપર અને આફ્રિકા ઉપર લોડ
ડેલામિયનની લાગવગ અતિમ હદ સુધી વધી ગઇ હતી ત્યારે ત્યારે
હિંદીઓના હક્ક પ્રશ્ન ઉપર વિચાર કરવાનો હોય ત્યારે ગોરા
સેટલમેન્ટ તરફથી જખરે વિરોધ જાગશે ને જખરી અગવળ ઉપડશે
એવી બીજી મતાવાગાઓને લાગતી આવી ધાસ્તીભરી સ્થિતિ ઉભી
થવાનો અભવ જણાતો ત્યારે અગત્યના કમીશનેના પ્રમુખસ્થાને
હિંદીઓના દલા વિરોધી લોર્ડ ડેલામિયને નીમવામાં આવતો.

સન ૧૯૦૬ માં ગોગ કોલોનીસ્ટોની એમેસીએશન તરફથી
શુરેપિયનોની જનગલ મિટિંગ ભગવામાં આવી એમાં હિંદીઓ વિરુદ્ધનો
એક સુધારો પમાડ કરવામાં આવ્યો. એકે તે પછી બીજી મિટિંગમાં તે
સુધારો ગદ કરવામાં હતો ગોગઓની આવી હીલચાલનો જખરજસ્ત
મામનો કરવા માટે હિંદી કોમની પણ જનગલ મિટિંગ મેળવવામાં
આવી તેમાં રૂ ૨૦૦૦૦) એકઠા કર્યા અને હિન્દીઓના અભિપ્રાયો
જણાવવા તે જ વરસના અંતે (સન ૧૯૦૬) હિન્દીઓનું એક ડેપુટેશન
ઈન્ડિયા મોકલવામાં આવ્યું હતું.

આ રીતે ગોરા સેટલમેન્ટ હિંદીઓ વિરુદ્ધની અગવળ જારી
રાખી ગવર્નમેન્ટમાં પણ લાગવગ અને દબાણથી પોતાનું મન ધાર્યું
કગવવામાં ફતેહ મેળવે જતા આ વખતના હિંદીઓમાં માત્ર એ

એમ. જીવજી જેવા ગણ્યાગાંધ્યા વેપારીઓ સિવાય મોટા ભાગ સાધારણ લાજેલ પરચુરણિયો વેપારીવર્ગ, અલણ કારીગરવર્ગ ને નોકરીઆતોનો હતો. જે રાજ્યદારી આંટીધુંટીઓ લાગ્યેજ સમજી શકે. આવા બીન કેળવાયલા હિન્દીઓ વ્યવસ્થિત કાર્યદક્ષતાના અભાવે ગોરાઓની સુક્તિપુરઃસરની જખરજસ્ત વિરોધી ચળવળોનો સામનો ક્યાંથી કરી શકે ? જ્યારે ગોરાઓએ હાઇલેન્ડઝની બધીય જમીનો પચાવી પાડી ને કાપદાપૂર્વક લૂંટ કરી સીધી ત્યારપછી જ કેળવાયલા હિન્દીઓ આ પ્રદેશમાં આવવા લાગ્યા.

સન ૧૯૦૬ માં લૅન્ડ એક્ચીન પાસેથી અહીંના ગોરાઓએ હાઇલેન્ડઝવાળા પ્રદેશની જમીનો મેળવી અને ઇમ્પીરીઅલ ગવર્નમેન્ટને એ હક્કો મેળનાચાર્ટરિયે સ્વીકારવાની ફરજ પાડી.

સન ૧૯૦૮-૧૦ માં કીબોસ અને મોરોની નજીક નીચા પ્રદેશની થોડી જમીનો કેટલાક હિંદીઓને આપવામાં આવી.

સન ૧૯૦૮થી ૧૯૧૩ સુધીમાં ૧૭૪૨૫૩૨ એકરના વિસ્તારની જમીન અપાઇ ગઇ હતી અને સન ૧૯૧૩ ની આખરે કુલ ૩૯૧૯૯૨૩ એકર જમીન આપી દેવામાં આવી હતી. જે બધી જમીનો ગોરાઓને જ આપવામાં આવી હતી. જેમાં હિંદીઓને તો માત્ર ૮૫૨ જથ્થાનું તે નીચાણવાળી Low Lands જમીન ફક્ત ૩૦૦૦ એકર જેટલી જ મળી હતી. એટલે કે સન ૧૯૦૮-૧૦માં જે ૩૦૦૦ એકર જમીન કીબોસ ને મોરોની વચ્ચેની હિંદીઓને અપાઇ ત્યારપછી બધી જમીનો ગોરાઓને જ આપવામાં આવી. અને કોઇ પણ રીતે હવેથી જમીનનો એક ટુકડો પણ હિંદીઓને ન અપાય તે માટે ગોરાઓએ સીધી ને આડકતરી રીતે સાવચેતીથી લડત ચાલુ રાખી.

લેન્ડઝ બોર્ડ

સન ૧૯૦૮ માં 'લેન્ડઝ બોર્ડ' સ્થાપવામાં આવી હતી. તેમાં બધા મેમ્બરો ગોરાઓ જ હતા. હિંદીમાંથી એક પણ સભ્ય નીમવામાં નહોતો આવ્યો. બોર્ડ પુરત જ પોતાનું કામ ચર કર્યું. આ લેન્ડઝ-

-બોઈના મેન્બરોએ હાઇલેન્ડમાં હિંદીઓને જમીન ન આપવી અને સેટલમેન્ટ નહીં કરવા માટે બની ચકે ત્યાંસુધી હિંદીઓના આ પ્રદેશના આગમનપર અંકુશ મૂકવાની ભલામણો કરી; અને ખીજ ભલામણ એ કરી કે ભવિષ્યમાં જમીનોનાં દીર્ઘ ગોરાઓએ રાકી લેવાં. તે ભલામણો ઉપર એક આફ્રિકિયલ સુધારાનો ધડાકો કરવામાં આવ્યો કે હાઇલેન્ડનો વિસ્તાર વધારવો અને હિન્દીઓને નીચાણવાળી જમીન અમુક નહીં કરેલી હદમાં આપવી પણ તેને સરકાર તરફથી કશુંય ઉત્તેજન આપવું નહિ.

સન ૧૯૦૬માં આ કોલોનીના ગવર્નર તરીકે સર પેરસી છાર્ડ આવ્યા અને તેમણે પણ લૉર્ડ ડેલામિયર અને ખીજ ત્રણ ચાર આગેવાન સેટલરોની મેદમાં દખાઈ અગાઉના પહેલાંના ગવર્નર સર ચાર્લ્સ હંસીયટની પક્ષપાતી નીતિ મદ્દલ્ય કરી. તેણે મજબૂત રીતે માન્યુ કે: યુરોપિયનોને જમીનો લેવા પૈસાની મદદ આપવી અને ગુલામિયન માગિંગોના એગ્રેટોમાં આફ્રિકન-મેટીવો મજૂરી કરે; એના ઉપર ન આ કોલોનીની આબાદીનો આધાર છે. સર પેરસી જેવા ગવર્નરને અણખપતીના હિન્દીઓ સંબંધી કશાય વિચાર થયો નહિ.

આ ગવર્નર માહેબની નીતિ સાને હર્મીરીઅસ ગવર્નમેન્ટ તેમાં ઈંગ્લાન્ડના લોકો પાસે ફરિયાદ કરી દાદ માગવા ત્યાંના આગેવાને હિન્દી મિ. એ. એમ. જીવણજી ઈંગ્લાન્ડ ગયા.

મિ. જીવણજી ગજદારી પુરૂષ નહોતા પણ એક ભારે વફાદાર અને વગદાર વેપારી કે જેણે આ દેશના વેપાર વલુજની વિકાસમાં મોટો ફાવો આપ્યો છે અને જેણે પોતાની આખી જીંદગી આ દેશમાં વિતાવી છે. તેવા પુરૂષે ઈંગ્લાન્ડ જઈ કેનીઆના ઝોગ સેટલરોની હિન્દી વિરોધી હીંચચાલ ને કોલોની સરકારની પક્ષપાતી નીતિથી કેનીઆના હિન્દીઓની કેવી કોફાડી હાલત ચઢ પડી છે? તે બધી હકીકતો ત્યાંના લોકો મમક્ષ જાહેર કરી. એથી વધુ ખીજો યાંવ પણ શું?

સર પેરસીની ગવર્નરસીપની સુયોગ્ય તકનો લાભ ગોરાઓએ

ખરાબર લીધો. કેનીઆ, ગોરાઓ માટે જ સલામત રાખવા અને એશિયાટિકાને જમીન લેવાના હક્કો કાયદાથી અટકાવવા ગવર્નમેન્ટ ઉપર ભારે દબાણ કરવામાં આવ્યું. તેના પરિણામે લેન્ડઝ ઓફ તૈયાર કરેલું ખીલ લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલની જનરલ કમિટિ સમક્ષ રજુ કરવામાં આવ્યું. આ જનરલ કમિટિએ તપાસ શરૂ કરી તેમાં કોમ્પ હિન્દીને સાક્ષી તરીકે તપાસવામાં આવ્યો નહિ. ગોરાઓની એસોસિએશને હાઇલેન્ડઝમાં હિન્દીઓને જમીન લેવાનો કાયદાથી પ્રતિબંધ મૂકવા ભારપૂર્વક લલામણો કરા. તે પ્રમાણે સન ૧૯૧૫ની તા. ૧૦મી એ ઈ. આ. પ્રોટેક્ટરેટની લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલમાં તે ખીલ પામ થયું. અને, કોલોનીયલ ઓફિસે તે મંજૂર કર્યું. જે અત્યારે 'કાઉન લેન્ડ ઓરડીનાન્સ' (૧૯૧૫) તરીકે ઓળખાય છે.

કોલોનીના ભાગલા

હાઈડનો અંત આવ્યા પછી કેનીઆ કોલોનીના ૧ હાઇલેન્ડઝ, ૨ નેટીવ રીઝર્વ્સ, ૩ લો લેન્ડઝઃ એમ ત્રણ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. હાઈલેન્ડઝ ખાસ કરીને યુરોપિયનો માટે જ રાખવામાં આવી. 'નેટીવ રીઝર્વ' કોલોનીના નેટીવોને માટે-લેકેશન માટે. તે પણ યુરોપીયનો માટે તો ખુલ્લો રાખવામાં આવેલ છે અને તેને ગોરાઓના બનેલા એક દ્રષ્ટ નીચે મૂકવામાં આવ્યો છે. 'લો લેન્ડઝ' કોઈ કોમ્પ માટે રીઝર્વ કરવાના આવી નથી. હાઇલેન્ડઝ તો ખામ યુરોપીયનો માટેજ રીઝર્વ રાખી પણ લો લેન્ડઝમાં પણ સારી ફળદ્રુપ જમીનો યુરોપીયનોને આપવામાં આવી છે. બાકીની જમીન પાણી વગેરેની સગવડતા વગરની, રણ જેવી, જંગલોથી ભરપુર નકામા જેવી છે,

હિન્દીઓની સેવાનો ખદલો

ઉપર મુજબ યુરોપીયન અને હિન્દીઓ વચ્ચે બેદલાવ નહિ રાખવા, કાયદાથી પ્રતિબંધ નહિ મૂકવાનાં વચનો વારંવાર હિન્દીઓને

અપાયો છતાં તે વચનો ઉપર પાલ્લી ફેવો કેનીઆ કોલોનીઆ
બ્રિટિશ મહાગાજની હિન્દી પ્રગતના જમીન લેનાના હક્ક કાયદાથી
પ્રચલિત લેવામાં આવ્યા છે એટલું જ નહિ પણ ગોગાઓ પોતાના
એસ્ટેટમાં ગવર્નમેન્ટ-કાઉન્સિલની મંમતિ લીધા વગર ગોગા મિવાય
અન્ય કોમનો મેનેજર પણ ગાખી શકે નહિ, પણ ગોગાઓ આપસ
આપસમાં જમીનો Free Transfer કરી શકે

સન ૧૯૧૪ માં સળગેના મહાસુદમાં સાઉથ આફ્રિકાનું
લશ્કર ઇસ્ટમાં આવ્યું તે પહેલાં જ કેનીઆનું ગૃહલુકરવા માટે હિન્દી
સરકારે હિન્દી લશ્કરની ખરીદીનો મોકલ્યો આપી હતી બહાદુર હિન્દી
સોલ્ડીયોની અહીં કુલ સંખ્યા ૪૭૭૦૪ જેટલી હતી જેમાંથી
હિન્દના એ ૫૦૧૮ બહાદુર પુરોની કિંમતી જીંદગીઓનો ભોગ,
ઇસ્ટ આફ્રિકામાં બ્રિટિશ માત્રાજનના ગૃહલુકરે આ કેનીઆની
ભૂમિપર અપાયો હતો લડાઈના અત સુધી આ હિન્દી લશ્કર
કેનીઆમાં ગતું હતું

હજી કેનીઆની સરહદનું ગૃહલુકર કરવા વડી સરકારની મદદ
આવેલું આ હિન્દી લશ્કર અહીં પડ્યું છે—(૧૯૧૫) લડાઈ શરૂ
થયાને નવ મહિના થતા તે જ કોલોનીના ગોગાઓએ હિન્દીઓના
જમીન ખરીદીના હક્કો કાયદાથી છીનવી લઈ અન્યાયની પગપરા
આદરી. બ્રિટિશ સરકારના આ ખરે મમયે હિન્દમાં ન્યાયે હિન્દના
રાજ્ય મહાગાજોએ પૈમાથી અને જાતથી મદદ કરતા તથા
મહાત્મા ગાંધીજી ખેડા જીલ્લામાં રીક્ટરે મેળવવા પાછળ
મડયા હતા, તે જ અગામાં કેનીઆના ગોગા લોકો ખુલ્લી રીતે
હિન્દીઓને વિશ્વામઘાત કરી 'લૂટ'નો ધધો ચનારી ગલા હતા

આરબ રાજ્ય સાથે બ્રિટિશોની ઝાળખાણ કરાવી અને
ગંબાર સુલતાનના ગાદીવારસોના ઝગડામાં હિન્દીઓની
સૂચનાથી બ્રિટિશોને લગાદ નરીકે બેલાવવા અને જેના લીધે જ
બ્રિટિશોને ઇસ્ટ આફ્રિકામાં માત્રાજન જમાવવાનું સરળ થયું, તે જ

હિન્દીઓની વફાદારી, બ્રિટિશ મહારાજ્ય તરફની પ્રીતિ ને સેવાના બદલા તરીકે ઇન્ડિયન આફ્રિકાના હિન્દીઓના જમીન મેળવવાના હક્ક કાયદાથી છીનવી લેવામાં આવ્યા।

ઇ કો નો મિ ક ક મી શ ન

ઉપર જણાવ્યા મુજબ હાઇલેન્ડમાંથી હિન્દીઓને કાયદાપૂર્વકના ખાતલ કરવામાં આવ્યા પછી ને પોતાને મનફાવતું મળી ગયા પછી પણ કેનીઆના ગોરા સેટલરો કંઈ એસી ન રહ્યા પણ તેમની એસોસીએશને હિન્દીઓને સદાબરો આ દેશમાંથી કાઢી મૂકવા માટે મખ્ત લડન શરૂ કરી. લડાઇનો અંત આવ્યા પછી તો કેનીઆના ગોરાઓને કેફ ચડયો. હિન્દમાં 'રેલેટ એક્ટ' હિન્દીઓના માથામાં જડાયો ત્યારે ઇન્ડિયન આફ્રિકાના હિન્દીઓની તો વધુ ને વધુ ખરાબ હાલત થાય તેમાં નવાઇ નહિ. ગોરા સેટલરોએ આ તકનો લાભ લઇ હિન્દીઓ વિરુદ્ધ જખરી ચળવળ ઉપાડી. તેને પરિણામે મન ૧૯૧૭ના માર્ચ અને મે મામમાં યુગાન્ડા અને કેનીઆ ગવર્નમેન્ટ તરફથી ઇકોનોમિક કમીશનો નીમવામાં આવ્યાં.

યુગાન્ડાની સરકારે આ કમીશનમાં હિન્દીની નીમણૂક કરી પણ કેનીઆના કમીશનમાં કોઇ હિન્દીને મેમ્બર ન નીમ્યો. તેમ હિન્દી એસોસીએશન તરફથી કોઈ હિન્દીની જુબાની પણ લેવાની જરૂર જોઇ નહિ. આ કમીશનમાં હિન્દીઓના કદા વિરોધી નામચીન લોર્ડ ડેવામિયર અને બીજા ૫ એનાજ વિચારોને અનુસરતા મેમ્બરો હતા. તે સિવાય ૨ ઑફિસિયલ મેમ્બરો હતા. જેમાંના એક ઑફિસિયલ મેમ્બરે રિપોર્ટ ઉપર મહી કરવા ના પાડી અને બીજા મેમ્બરે કમીશન જે પદ્ધતિએ કામ કરતું હતું તે પદ્ધતિથી કટાણી તેમાંથી નીકળી જવા પ્રયામ કર્યા હતા. બાકી નોન-ઑફિસિયલ મેમ્બરો ૬ તો કેનીઆમાં હિન્દીઓની હસ્તિતાને જ ધિક્કારનારા તરીકે જાણીતા હતા.

લાગવાગટ ૨૨ મહિના સુધી આ કમીશનનું કામકામ ચાલ્યું અને મન ૧૯૧૯માં એ કમિશનનો રિપોર્ટ બહાર પડ્યો.

તે કમીશનમાં Terms of referenceની બહાર જઈને હિંદીઓને લગતો પ્રશ્ન લાવવામાં આવ્યો હતો. ગોંગ સેન્ટવરની ધમ્મણ હિંદીઓ વિરુદ્ધનું ડોક્યુમેન્ટ ઓફિસિયલ રેકૉર્ડમાં ગણવાની હતી તે પાઠ પડી.

આ કમીશનનો રિપોર્ટ તદ્દન એજન્ટશી હતો. તે વડી સગરે તે વખતે કશું ન રાખ્યો. પરંતુ હિંદીઓ વિરુદ્ધના બધા આક્ષેપો ઓફિસિયલ રેકૉર્ડમાં ગણા તે પછી પ્રત્યેક વખતે તક મળતા તેનો ઉપયોગ ગોંગ સેન્ટવરે કરતા ગયા છે.

મદરહુ ઇનોનોમિક કમીશનના રિપોર્ટમાં આફ્રિકન-નેગ્રોના લના માટે હિંદીઓને આ સુવિધાથી ટાંઢી મૂકવાની ભાગ મૂકીને લનામણો કરવામાં આવી છે અને એમ કહ્યું તા હિંદીઓ ઉપર કેટલાક અણગમતા આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા છે. હિંદીની દૃષ્ટિએ એ રિપોર્ટ કેનીઆના યુરોપીયનોએ હિંદીઓ ઉપર થયેલું તહોમતનામું ગણાય છે, જેનો ગુજરાતી અનુવાદ નીચે મુજબ.

‘તહોમતનામું’

‘આ પ્રદેશના મૂળ વતનીઓ-નેગ્રોના કલ્યાણમાર્ગમાં એશિયાટિકોની યતી સીધી અસર કે ને દરજ્જે વિધાતક થઈ પડી છે, તે મુખ્ય અને અતિ અગત્યનો પ્રશ્ન અહીં ચર્ચાએ ધીએ.

આ ચર્ચાથી સત્ય હકીકતો નિવેદન કરવા સિવાય કોઈને ખોટું લગાડવાનો અમારો ઉદ્દેશ નથી. વળી એ પણ સમજી લેવું જોઈએ કે અહીં જે કંઈ જરૂર પૂરતી ટીકા કરવામાં આવી છે તે આ પ્રેટેક્ટરેટમાં વસનારા હવકા વર્ગના કારીગર મજૂર ને પરચુરણિયા દુકાનદાર વગેરેના અનુવણીને કરેલી છે, કે જેમનો ભાગ્યેજ કોઈ હિંદી વગતીના સારા કુટુંબમાં

હશે. આવી દીકરાઓ હંમેશાં અપવાદરહિત હોતી નથી. આ દેશમાં પણ હિંદીઓમાં કેટલીક પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિઓ છે, પણ એવા અપવાદથી મુખ્ય દલીલ યા સિદ્ધાન્ત ખોટો કરતો નથી.

ઇમ્પીરીઅલ ડ્રિ. ઇ. આ. કંપનીના આગમન પહેલાં આ કિનારાના પ્રદેશોમાં હિંદીઓ વસતા હતા. તેઓનું મુખ્ય સેન્ટર જંગમ્માર હતું. આરણ વેપાર, ઇસ્લામી સંસ્કૃતિ, તેમજ ગુલામી વેપારની પ્રથા નાશુદ્ધ કરવામાં નાણાં ધીરવા વગેરેની મળેલી તકનો લાભ લઇ કિનારાના પ્રદેશોમાં તેઓએ પગપેસારો કર્યો હતો; પણ બ્રિટિશ સત્તા નીચે આવ્યા પહેલાં ઇસ્ટ આફ્રિકાના અંદરના ભાગમાં કોઇ હિંદીઓ પ્રવેશ કર્યો નહોતો.

યુગાન્ડા રેલ્વે બાંધવાના કામમાં ઇન્ડિયાથી આવેલ હિંદી મજૂરો જ અંદરના ભાગમાં પહેલા પ્રવેશ્યા હતા. આ કામ માટે હિન્દી મજૂરોને લાવવાનું મુખ્ય કારણ અનુકૂળતાનું મનાય છે. અહીં એ નોંધ કરવાની આવશ્યકતા છે કે અહીંના નેટીવ મજૂરોથી આ કામ પૂરું કરી આપવા માટે એક પ્રતિષ્ઠિત બ્રિટિશ કોન્ટ્રાક્ટરની ફેમ્ જે ઓફર કરી હતી તેના કરતાં હિંદી મજૂરોથી આ રેલ્વે બાંધવામાં કમલ ખરચ થયું છે. વળી યુગાન્ડા રેલ્વે બાંધવાનું દર માઇલે સરેરાશ જે ખરચ થયું તે સાઉથ આફ્રિકન યુનીયનની રેલ્વેના કરતાં પણ વધારે છે. વગેરે:’

ત્યારપછી સદરકુ રિપોર્ટમાં જણાવે છે કે :

‘કોઇ પ્રશ્ન કરે કે, ત્યારે યુગાન્ડા રેલ્વે બાંધવા માટે હિન્દી મજૂરોને લાવવાથી હિન્દીઓની હલકી કળવણીની અહીંના નેટીવોપર ખરાબ અસર થશે, એ વિચાર તે વખતના સત્તાવાળાઓને કેમ નહિ આવ્યો હોય ?’

આનો હુલોપાંગળો જવાબ એવો કર્યો છે કે :

‘હિન્દીઓ વારંવાર નેટીવોના અંગત પરિચયમાં આવતા રહેતા હોવાથી તે વખતે તેમ કરવું અનુકૂળ જણાયું નહીં.’

વગેરે કહી આગળ ચાલતાં જણાવે છે, કે—

‘આ બાબતમાં આફ્રિકાના બીજા ભાગો કરતાં ઇસ્ટ આફ્રિકાની સ્થિતિ કંઈક જુદી છે.

સાઉથ આફ્રિકા યુનીયન અને રહેડેશિયાની સરકારે હિન્દીઓને આવવા દેવાનું બંધ કર્યું છે. નાટાલમાં એક વખત હિન્દી મજૂરોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા પણ ત્યારપછીથી એમ કરવામાં એની બૂલ એને સમજાઇ છે. એ બૂલ સુધારવા હવે ત્યાં સખ્ત પગલાં લેવાઇ રહ્યાં છે.

કોલોનીયલ ઓફિસ નીચેના આફ્રિકન પ્રોટેક્ટરેટમાં હિન્દીઓનું આગમન એવા કારણે બંધ નથી કરવામાં આવ્યું કે ઇસ્ટ આફ્રિકામાં હિન્દી વેપારીવર્ગ આવતો નથી પણ મજૂરો, કલાકારો, કારીગરો ને યત્રવાદીઓ આવે છે. હિન્દીઓના સ્થલાથી ધણું વખત સુધી જરમન ઇસ્ટ આફ્રિકાનેય ખસાવવામાં આવ્યો હતો, પણ હમણાં કેટલાંક રાજદ્વારી હેતુઓસર ત્યાં હિન્દીઓને કેટલેક અંશે ઉત્તેજન અપાય છે.

આજે જે હિન્દીઓ અહીં કારકુનોનું, સુતારનું, મિકેનિક વગેરેનું કામ કરી રહ્યા છે, તેજ કામ જો નેદીવોને શીખાડવામાં આવે તો ધણું સતોષકારક રીતે કરી શકે તેમ છે એ એમાં ખાસ ખૂબી રહેલી છે. પણ હિન્દીઓ જ્યાંસુધી પોતાનો દેસવાસી મળે ત્યાં સુધી એવાં કામોમાં નેદીવોને દાખલ કરતા નથી. આ દેશના નેદીવોની આબાદી ને પ્રગતિ અવરોધનાર મોટામાં મોટું કારણ એ છે.’

‘જે ખરું છે. હિન્દીઓએ વેપારને વિકસાવવામાં, નેદીવોની જરૂરીઆતો વધારવામાં, તેમજ એમની પેદારતો માલ ખસારના, દેશાવરે મોકલવા લક્ષ્યાવવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે ને ભજવે છે, અને આ સેવા મારે તેઓ યથાપાત્ર છે; પણ મુખ્ય વિચારવાનો પ્રશ્ન એ છે કે જો એઓ ઉત્તેજન પ્રાપ્ત થાય તો એ જ, કયો અહીંના નેદીવ લોકો પણ બળારી શકે તેમ છે.’

હિન્દી પ્રજા આ દેશમાં યુરોપિયન અને નેટીવો નેડે સહકારી થવાને બદલે દરેક દિશાએ હરિક થઈ પડી છે. જે હિન્દીઓ યુરોપીયન રહેણી કરણી અને સભ્યતાને અનુસરી રહે તો નાની નાની બાબતોમાં યુરોપિયનોને તો તેની કંઈ બીક નથી પણ નેટીવોની બાબતમાં વસ્તુગ્રંથિતિ તેથી ઉલટી જ છે. આવી યુક્તિબાજ ને પ્રપચી કામ સાથેની હરિકાષ્ઠમા અહીંના નેટીવ કદી પણ ટકી શકે તેમ નથી. જ્યાં સુધી હિન્દીઓ તેને મારી નોકરીઓમાંથી (આવા કામોથી) દૂર રાખી અધમ શુધામગીરીમાં મખડતા ગખશે ત્યાં સુધી નેટીવોના નસીબમાં પાણી ખેંચવાનું ને લાકડા કાપવાનું જ લખાયલું રહેશે તેથી આ દેશમાં ચોક્કસ વર્ગોના હિન્દીઓને આવવા દેવાની વિરુદ્ધમાં ઘણા મજબુત આર્થિક કારણો છે. અને ખરેખર ઈ આફ્રિકાના કોઈ પણ ભાગમાં અધા ઇન્ડિયનોને છટથી આવવા દેવાની વિરુદ્ધમાં આ કરતાય વધુ વજનદાર બીજા એવા કેટલાક કમનસીમ કારણો રહેલા છે.

હિન્દીઓ શરીરસ્વાસ્થ્ય અને આરોગ્યતાના નિવમો તરફ બીલકુલ બેદરકાર રહેનારા હોવાથી શારીરિક બાબતમાં તો તે બીજા ઉપર સારી અસર ઉપજાવી શકે એમ નથી. કારણ કે આ બાબતમાં તો આફ્રિકન-નેટીવો કુદરતી રીતે ચોખ્ખાઈમાં રહેવા ટેવાયલા હોવાથી હિન્દીઓ કરતા વધુ કળવાયલા છે, પણ એ લોકોને પોતાની આસપાસ વસનારાઓનું અનુકૂળ કરવાની ટેવ પડી છે.

લેગ કે જે એમીરોગ કહેવાય છે, તે પણ હમણાં હમણાં મુખ્યથી જ આ દેશમાં હિન્દીઓદ્વારા દાખલ થયો છે. હિન્દીઓનાં રહેવાનાં ઘરો મોટાભાગે બીલકુલ ગદા હોવાથી, ગદાઈમાંથી જન્મતા બીજા એવા અનેક રોગો ત્યાંથી જ ફાટી નીકળે છે. હિન્દીઓ દરેક જગ્યાએ ગદા રહે છે. આ શરીરસ્વાસ્થ્ય અને આરોગ્યતાની દૃષ્ટિએ પણ હિન્દીઓનો વસવાટ તેમને એકલાને જ નહિ પણ આસ

કરીને આ દેશના નેટીવોને પણ ભારે લાયકારક છે.

એજ પ્રમાણે હિંદીઓનું નૈતિક અધઃપતન આફ્રિકનો, કે જે સ્વાભાવિક રીતે પૂર્વના એવા લયંકર દુર્ગુણોથી અનલિપ્ત રહેલા છે તેને ખરાબ કરે છે. તે ઉપરાંત હિંદીઓ નેટીવોને ચોરીના ગુન્હા તેમજ હલકાં કૃત્યો કરતાં પણ શીખાડે છે. ચોરીનો માત્ર રાખી તેને ચોરીઓ કરવામાં ઉત્તેજન આપે છે. એટલે જો તેઓને આ દેશમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવે તો આવા ચોરી વગેરેના ગુન્હાઓની સંખ્યા કે જે આજે વધી પડી છે તે પણ સરેરાશ ઓછી થઈ જશે.

૧, નેટીવોના લાભો રક્ષવા ૨, હિન્દી મહત્વાકાંક્ષાને સંતોષવી. એ એ મહાન પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરવાનું સહેનશાહતની સામે અત્યારે ધર્મસંકટ આવી ઉભું છે. તેમાંથી એકની પસંદગી કરી લેવાની છે. આ દેશમાં હિંદીઓની હસ્તિ દેખીતી રીતે નેટીવોની ધાર્મિક, નૈતિક ને આર્થિક પ્રગતિમાં અંતરાય રૂપ થઈ પડી છે. રાજકીય દૃષ્ટિએ આ સવાલ ઘણો અગત્યનો છે. તેથી આ અગત્યની બાબતનો જેમ બને તેમ વગર વિચલે ચોક્કસ નિર્ણય કરી નાંખવો જોઈએ. કાં તો આફ્રિકન-નેટીવોના પોતાના દેશમાં તેમના લક્ષ્ય તરફ દુર્લક્ષ કરી હલકા વર્ગના હિંદીઓના દાંગી હક્કોનો દાવો સ્વીકારવો. આ પ્રશ્નના આખરી નિર્ણયપર મુખ્યત્વે કરીને આખાય દેશના ભાવિનો આધાર રહેલો છે. જો હજી હિંદીઓને નિરંકુશપણે આ દેશમાં આવવા દેવામાં આવશે તો પછી તેને ચોક્કસ હદમાં સમાવવાય અશક્ય થઈ પડશે.

આ બાબતમાં અમે પોતે એવા મતના છીએ કે આફ્રિકન-નેટીવોના હિત તરફ દુર્લક્ષ કરવું; એ તેને મહાન-અશ્રમ્ય અન્યાય કરવા જેવું છે. હિન્દુસ્થાનમાં હિન્દીઓ પ્રત્યે એવું વર્તન કરવામાં આવે તો હિંદીઓ તે કદી સાંખી શકે નહિ.

આર્થિક દૃષ્ટિએ અવલોકતાં અમને લાગે છે કે હિંદીઓને આ દેશમાં લાવવાની પોલિસી લયંકર બૂધભરો હતી.

પ્રસંગોપાત અમુક સમય ને સંજોગો પૂરતા અપાયેલા વચનોને વળગી રહેવાથી લગભગ આખા આક્રિતમા નેગીવોની પ્રગતિ અટકી પડે છે તેથી અમારા મત પ્રમાણે એકનાર થયેલી ખૂલ જે રીતે નાટાલ સુધારી રહ્યું છે તે જ પ્રમાણે અહીં પણ સુધારી લેવી જોઈએ

ફેલ્ડે અને બીજા સરકારી ખાતાઓમા ઊંચી જગ્યાએ યુરોપિયનોને અને નાની જગ્યાઓએ નેગીવોને જોડી દિ-દીઓને કમી કરવા જોઈએ તે પછી બાકી જે હિન્દીઓ આ દેશમા રહે તેમને યુરોપિયન ગ્રેજુકેશની પ્રમાણે ગ્રેવાની ફગજ પાડવી જોઈએ તેમ કરવાથી તેઓની મજ્યા ઘણી ઓછી થઈ જશે '

પછી સન ૧૯૧૮ ના જુનાઈ તા ૨૦મીએ મળેલી ઇમ્પીરીઅન કોન્ફરન્સમા પસાર કરેલા એક ઠગવનો હવાલો આપી કમીશને મુચના કરી છે કે

‘આ ઠરાવની પોલિસીનો ઇસ્ટ આફ્રિકામા પહેલી તકે અમલ કરવો જોઈએ અને તે નિર્ણય અહીંના મૂળ વતનીઓ- નેગીવો ને આરબ પ્રજા તથા તે સર્વની જેના ઉપર જનાબદારી રહેલી છે તે ગોરી પ્રજાના હિતનો જ વિચાર કરી આત્મનિર્ણયના સિદ્ધાન્તપર ગ્યાવનો હોવો જોઈએ

અમે ખાસ એવા વિચાર ધરાવીએ છીએ કે અહીંના નેગીવોને આપણી સભ્યતા નીચે લાવીએ તો જ આ દેશમા આપણુ આવવાનું ને ગ્રેવાનું સાર્થક ગણાસે અને જે યુરોપિયન શીલોસોફીથી તદ્દન વિરુદ્ધ એસિયાટિકાની અમર ખીચે હજુ પણ વધુ વખત સુધી અહીંના નેગીવોને ગ્રેવા દેવામા આવશે તો આપણે તેઓના વિશ્વામનો ધાત કરવા માટે સુ-હેમાગ મણાઈશુ ’

હાથીના દાંત

કેનીઆના ઈકોનોમિક કમીશનના રિપોર્ટમાં હિન્દીઓ—એશિયાટિકા વિષેનું ઉપરોક્ત પ્રકરણ લક્ષ્યપૂર્વક વાચતા તમને જણાશે કે, કેનીઆને White Colony બનાવવા અને કેનીઆના મૂળ વતનીઓના વગરમાંના દુગ્ગી બની, તેમને પશ્ચિમી સભ્યતા નીચે આણી, એમનું ભણુ કરવાના ઝોડા નીચે હિન્દીઓને આ દેશમાંથી હાકી કાઢવા ઈગદાપૂર્વક આ પ્રકરણ દાખલ કરવામાં આવ્યું છે

આ વીસમી સદીના જમાનામાં પણ આફ્રિકાના અસભ્ય માનવોને સભ્ય બનાવવાનું નિષ્કામ કર્મ કરવાના ઇગ્ગદારો ફેટલી હા સુધી જગતને મૂર્ખ મમણ રહ્યા છે ?

એ તો હવે મધ્ય જગત સન્મુખ ખુલ્લું ચમક્યું છે કે યુરોપી પ્રગત પોતાના આર્થિક લાભો માટે જ બીજા દેશોમાં સત્તા જમાવે છે અને બીજાઓને કહે છે કે અમે તો મધ્યતા પ્રચારવા ઇચ્છીએ છીએ

ઇતિહાસના અભ્યાસીઓ જાણે છે કે, યુરોપિયન લોકો દેશ વિજયનું પહેલું પગથીલું ઇસુ ખ્રિસ્તના નામે ચઢે છે આખાય પ્રદેશને યુરોપના પ્રભુત્વમાં લાવી, જગતના અનેક ભાગોમાં યુરોપીયન સભ્યતાનો સીક્રો એટલી હદ સુધી જમાવે છે કે ત્યાંના મૂળ નિવાસીઓ પાસેથી તે લોકો ઇચ્છા મુજબ લાભ મેળવી શકે અને પછી સભ્યતાના શરકારિતાના એ ઇગ્ગદારો એ દેશોની વ્યવસ્થા કરી લે

ઇતિહાસ એ બતાવે છે કે, ગોરી પ્રજાએ વેપારના નામે તે ધર્મ પ્રચારના નામે બીજા પ્રદેશોમાં પગપેસારો કર્યો હતો ને કંઈ છે

ઇસ્ટ આફ્રિકામાં પણ પ્રથમ સીરાનરીઓ—પાદરીઓએ અદરના પ્રદેશમાં યાણા નાખ્યા ત્યાંના જંગલી લોકોની રૂચિ અને વૃત્તિમાં સરકૃતિના આક્રમણદ્વારા પરિવર્તન કરવાનું કામ આરંભ્યું આજે યુગાન્ડા ને કેનીઆમાં મોટે ભાગે ત્યાંના મૂળ વતનીઓને ક્રિશ્ચિયન બનાવી દીધા છે અને તેનાથી તેઓ ફેટલીક વાર રાજકીય, સામાજિક આમતોમાં ધાર્યું કરાવી શકે છે

પશ્ચિમવાસીઓ જીવનનું મૂલ્ય પાઉન્ડ સિલિંગોમાં વ્યાજ છે, અને જ્યાં વ્યક્તિધન્યતાઓની પૂર્તિ જ જીવનના પ્રધાન સૂરસમી છે, તેઓ ખીમ્મોને સભ્ય બનાવવાની બાગ પુકારે છે યુરોપી મસ્કૂતિના પ્રવર્તકોએ નીતિ કે દયાની ભાવનાને જરા પણ સ્પર્શ કર્યા વગર મર્વ સ્થળે સામ્રાજ્યોની સ્થાપના કરી છે આર્થિક ઉન્નતિ કરવાને નામે ખીમ્મોને છૂટવા, ચૂમવા ને ભિખારી બનાવવાનો પોતાનો અધિકાર સમજે છે, એ કહેવા કે સમજાવવાની હવે જરૂર રહેતી નથી મતલબ કે યુરોપી સંબંધતા તાબાની પ્રજાને શુભામ બનાવે છે અને તેનાથી પોતાના લાભ સાધે છે એ હવે કોઈથી અનુચિત રહ્યું નથી

જેના ભૂગર્ભમાં કિમ્મતી ખનીજો ભરેલા છે, જેની ઉંચી ભૂમિ સ્વર્ગમમાન છે, એવો સોના જેવો-ઈસ્ટ આફ્રિકા-ઉગતો પ્રદેશ અનાયાસે હાથમાં આવી જવાથી તેમાં હિન્દીઓને એક વ્યથા મગ્જો પણ ભાગ ન આપવાના ધરાદે નેગીવોના હિતમરક્ષણને પશ્ચિમી સંબંધતાને રક્ષવાના બહાના નીચે, હિન્દીઓ ઉપર અણુધટતા આક્ષેપો મૂકી, તેમને સદાજરા આ પ્રદેશમાંથી કાઢી મૂકવા માટે જ આ બધી કૂટનીતિ ત્યાના ગોરાઓ તરફથી મહણ કરવામાં આવી છે આ રિપોર્ટમાં જે અણુધટતા આક્ષેપો ધ આ ના હિન્દીઓ ઉપર કરવામાં આવ્યા છે તે પાયા વગરના છે હિન્દીઓના મુદ્દાઓનો બડી સીફતથી ગદીઓ આપવા માથે તેના તરફ કેવી તિગ્મતા અને ધણામય દષ્ટિએ જોવાયું છે, અને આ દેશમાંથી તેમની દન્તિને નાબુદ કરવા કેવા ઉપાયો સુચવાયા છે ? તે વાચનાગ આથી સમજી શકશે

ગોરા સેટલરો તરફથી આ સમય દરમ્યાન પાંદડા પછવાડે પોતાની વિરુદ્ધમાં કેવી રમત રમાઈ રહી છે તે વિષે ખરૂં કહીએ તો હિન્દીઓ મોટે ભાગે અધારામાં રહ્યા હતા

મધ્યાગાહમાં કેળવાયેલા અનુભવી હિન્દી વેપારીઓ સભાઓ

ભરીને ઠરાવો કરીને કે ઉપ્યુટેશન મોકલીને પોતાના દુ ખોનો પોકાર કરે પણ એ પરાધીન પ્રજાનો અવાજ સાલજેય કેણ? અને હિન્દીઓના આવેશનો ઉભરો સમાવી દેના માટે એ સહાનુભૂતિદર્શક મીડા વચ્ચે કે હુ પાણી રેડનારી વાફપદ્ધતાનો ઉપયોગ કરવાની નીતિ ગોરા સત્તાધિકારીઓને હવે ક્યા શીખવરી પડે તેમ છે?

આ ઉપરાત સદરહુ કમીશનના રિપોર્ટમાં છેત્રે The political future of East Africa 'ઇસ્ટ આફ્રિકાનુ ભાવિ ગજબધારણુ વિષયક એક પ્રકરણુમા રહોડેશીઆ, કેનીઆ ટાંગાનિકા, યુગાન્ડા ને જ ગમાગદિ પ્રદેશોનું ફેડરેશન-યુનીયન બનાવવાની પણ સુચના કરવામા આવી છે

સદરહુ કમીશનનો રિપોર્ટ એક ઑફિસિયલ ડોક્યુમેન્ટ બન્યો અને ત્યાગપછીથી કેનીઆના ગોરાઓને ત્યારે ત્યારે તક મળી ત્યારે સ્વહેતુ સાધના પ્રમાણુ તરીકે આ રિપોર્ટનો ઉપયોગ તેઓ કરતા રહ્યા છે

કન્વેન્શનના ઠરાવો

માત્ર આ ઇકાનોમિક કમીશનનો રિપોર્ટજ નહિ પણ તે ઉપરાત કેનીઆમા વસ્તી સર્વે ગોરી કામનો એ અભિપ્રાય છે એવી ડાખ બેસાડવા માટે આ સમયમા એક બીજી પણ ભારે હીલચાલ કરવામા આવી હતી તે એ કે એક બાબુ કમીશનનું કામ ચાલતુ હતું અને બીજી તરફથી કેનીઆના ગોરાઓના કન્વેન્શનના પ્રતિનિધિઓએ કેટલાક ઠરાવો કરીને કન્વેન્શન ઓફ એસોસીએશનની બેન્ચોપર અભિપ્રાયો માટે મોકલી આપ્યા અહીં એટલું યાદ રાખવુ જોઈએ કે આ કન્વેન્શનના ૫ પ્રતિનિધિઓ એ ઇકાનોમિક કમીશનના મેમ્બરો હતા, તે કમીશનના તૈયાર થતા રિપોર્ટમાથી આ ઠરાવો લઇ લેવામા આવ્યા હોય એમ જણાયા સિવાય રહેશે નહિ

આ ઠરાવો ઉપર અભિપ્રાયો લેવાવામા કેટલાક મીશનરીઓએ પણ મદદ કરી હતી અને સન ૧૯૧૬ના જાન્યુઆરી માસમા મળેલી કન્વેન્શનની મિટિંગમાં હિન્દીઓ એ તેની સંસ્કૃતિ વિરુદ્ધના તે

કરાવો પાસ કરી કોલોનીના ગવર્નરને મોકલવામાં આવ્યા; જે લગભગ કમીશનનો લલામણોને જ મળતા છે.

તે ઉપરાંત આ કરાવોમાં હિન્દીઓને લેજિસ્લેટીવ કાઉન્સિલમાં ચુંટણીના હકો નહિ આપવા, સરકારી નોકરીમાં નહિ રાખવા, ટાઉનશીપમાં ટુંકા લીઝ સિવાય ખીજે ક્યાંય જમીનો નહિ આપવા અને ખીજ કોલોનીઓની માફક આ કોલોનીમાં પણ તેઓનું આગમન અંધ કરવાની ભાર મૂકીને લલામણો કરવામાં આવી છે. તે માથે કેનીઆને બ્રિટિશ પ્રજાના ટ્રસ્ટશીપ નીચે મૂકી આત્મનિર્ણયનો અધિકાર આપવાની માગણી પણ કરવામાં આવી છે. છેલ્લે જરમન ઈસ્ટ આફ્રિકામાં પણ હિન્દીઓને નહિ વસવા દેવાની ખાસ લલામણો કરવામાં આવી છે.

આ પ્રમાણે ઇસ્ટ આફ્રિકાના ગોરાઓનો એક સામટો અભિપ્રાય ઇકોનોમિક કમીશનના રિપોર્ટને મળતો છે, તેવો પ્રભાવ સ્થાનિક તેમજ વડી સરકારમાં પાડવાના હેતુએ આ હીલચાલ વેગવતી બનાવવામાં આવી હતી.

મંથન કાળ

કેનીઆમાં વસતા ગોગઓની એસોસીએશનોના કન્વેન્શનના કરાવો તેમજ ઇકોનોમિક કમીશનનો રિપોર્ટ બહાર પડ્યા પછી સન ૧૯૧૯ થી ૧૯૨૨ સુધીના મમયને મમનકાળ કહી શકાય. સન ૧૯૨૦ માં ઇસ્ટ આફ્રિકા પ્રોટેક્ટોરેટમાંથી ‘કેનીઆ કોલોની’ બનાવવામાં આવી. આ મમયમાં કેનીઆની હિન્દી કામ અને ગોગઓ વચ્ચે અરસ્પરસ તિગ્રસ્કાં, ઘણા ને અવિશ્વાસના વાતાવરણે ઉગ્ર સ્વરૂપ પકડ્યું. પ્રત્યેક હિન્દી ગોગને હિન્દીનો દુસ્મન ગણવા લાગ્યો અને પ્રત્યેક ગોરા હિન્દીઓને હલ્લા માનવા લાગ્યો. કેનીઆના સત્તાધિકારીઓ પણ ગોરા સેટલરોની સેહમાં અંગર્થ જવાથી હિન્દીઓને હુડેમોક અન્યાયો થવા લાગ્યા.

ઈકોનોમિક કમીશનનો રિપોર્ટ લેવે વડી સરકારે દેખીતી રીતે મળુગ રાખ્યો ન હોય પણ તે પછીથી આજ સુધીમાં હિન્દીઓને કેનીઆમાંથી હાકી ઝાઢવા માટે તેમાં કરાયેલી સુચનાઓ મુજબ અમન થતો ગયો છે સન ૧૯૧૯ થી ૧૯૨૩ સુધીના સમય રાજકીય દૃષ્ટિએ ખુદ હિન્દુમાં પણ હિન્દીઓ માટે શાંતિભર્યો નહોતો ને તત્કાલે લાલ કેનીઆના ગોગ સેન્ટરોએ પણ હિન્દીઓને ધિક્કારનામાં, હલકા ઠગવવામાં ને અનેક રીતે હિન્દી સમ્પત્તિને ઉતારી પાડવાનો પ્રયાગ કરવામાં લીધો આ ઝગડામાં ઇસ્ટ આફ્રિકાના સુરેપીયન વર્તમાનપત્રોએ પણ હિન્દીઓને ઉતારી પાડવામાં પૂરતો પાર લખ્યો એ પ્રમાણે ધર્મ, સમૃત્તિ ને આમડીના રગ ભેડે કેનીઆમાં બહારથી આવી વસેની મન્ને કામે વચ્ચેનો મમ્મ વધુને વધુ ઠડવાયેલો બન્યો હિન્દીઓ વિરુદ્ધ ગોરા મેટલરોએ જોશોગથી વ્યવસ્થાપૂર્વકની ચળવળ ચાલુ રાખી એ મથનને પરિણામે સન ૧૯૨૩ માં કેનીઆ કોલોનીના રાજમધ્યગણ વિધાયક શ્વેત પત્ર બહાર પડ્યો તેમાં પણ ગોરાઓ પ્રત્યેના પક્ષપાતે ઇસ્ટ આફ્રિકાની હિન્દી કામને અન્યાય કરવામાં આવ્યો છે

નેટીવાના વણમાઘ્યા દ્રુસ્ટીઓ

આફ્રિકન-નેટીવાને તેઓની શ્વર્ગ જેવી જમિમાંથી કઢાડી મૂકી, તે જમીનોના માલિક એવું બધું કરવા આવનારા ગોગઓ ચર્ધ બેઠા અને તેઓને માટે કેનીઆમાં રીઝર્વ યા લોકેશનના નામે જુદા વિભાગો કઢવા જેમાં તેઓ સર્વનું પોપણ ચર્ધ રોકે તેટલી જગ્યા નથી આથી તેઓને કામ કરવા માટે ધર છોડી બહાર જવું પડે છે બીજી તેમના ઉપગના સરકારી ટેકસો, તેઓ બહાર જઈ મામ કરી કમાવા સિવાય બરી શક્તિ નથી ગરણ કે જમીન વાવવા વગેરેમાં સરકાર તરફથી તેઓને કંઈપણ સગવડ કે ઉત્તેજન આપવામાં આવતું નથી.

આથી તેઓને યુરોપીયન સેટલરોના ઓસ્ટ્રેલિયામાં કામ કરવું પડે છે. નેટીવ મજૂરો માટે જ માસની ગિરમીટની પદ્ધતિ છે. એ કોન્ટ્રાક્ટનો લંગ કાપ નેટીવ મજૂર કરે તો તે ફાજદારી ગુન્હો ગણાય છે. વળી યુરોપીયન સેટલરોના ઓસ્ટ્રેલિયામાં કામ કરવા નેટીવ મજૂરો પૂરા પાડવા માટે ગવર્નમેન્ટ ઓફિસરોદ્વારા નેટીવોના Chiefs-વડાઓને દબાણ કરવામાં આવે છે.

આફ્રિકન—નેટીવોના લાભ કેનીઆના ગોરાઓ-એના વણમાગ્યા દ્રસ્ટીઓ આ રીતે જળવે છે !!

સંસ્કૃતિનો દંભ

કેનીઆના ગોરા સેટલરોને ખરી રીતે તો પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ કે પૂર્વની સંસ્કૃતિ સાથે કશુંય લાગતું વળગતું નથી. એ તો માત્ર હિંદીઓની સામે સંસ્કૃતિ ભેદનું એક બ્હાનું જ ઉભું કરવામાં આવ્યું છે. બાકી સૌ જાણે છે કે આજની યુરોપી સંસ્કૃતિ મહાત્મા કાઇરટના જીવન સાથે જરાય બધ બેસતી નથી.

સહવાસ

એમ કહેવામાં આવે છે કે હિંદીઓનો સહવાસ આફ્રિકન-નેટીવોને નુકસાનકારક છે. ખરી ખીના તેથી ઉલટી જ છે. હિંદીના સહવાસથી જ નેટીવો ધંધા હુન્નરો શીખ્યા છે; એટલું જ નહિ પણ હિંદીઓ નેટીવોને રાજકીય હક્કોનું જ્ઞાન કરાવવા પણ પ્રયાસો કરે છે. બ્યારે તેથી ઉલટું ગોરાઓનો નીકટ સહવાસ નેટીવોને માટે ભયંકર નીવડ્યો છે. ગોરાઓના સહવાસે એ નેટીવ હલકામાં હલકી સિગારેટ ને દારૂ પીતાં શીખે છે. ને એકાદ સેકન્ડહેન્ડ કોટ પહેરી ‘ઓ...નો’ જેવું ઈંગ્લીશ બોલતાં શીખ્યો કે પોતે ‘બાના કુઆ’ યર્ધ ગયો માની તે પોતાના જાતલાઇઓને ધિક્કારતાં શીખે છે. આ વાનર નકલે તે પોતે આફ્રિકન મટી જાય છે અને અતોષ્ટ તોત્રિષ્ટ યુધ જાય છે.

અનીતિનો પ્રચાર

નેગીવોમાં વ્યભિચાર દાખવ કંગવાનું દોષારોપણ હિંદીએ ઉપર મગામા આવે છે તે પણ હજીજી જુદાણુ છે લગાધનો અન આવ્યા પછી અનીતિનો પ્રચાર યુરોપમાં વધી ગયો એ તો મી જાણે છે, ત્યારે આ તો સ્વતંત્ર કોલોની ! એમાં યુરોપિયનોની સાસરિક સ્થિતિ કેવી હોય તેની કલ્પના કરી શકાય એમ છે આફ્રિકન-નેગીવોની સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ગોરાઓની નજર ફેરી રહે છે તે તો ત્યાંના સત્તાધિકારીઓ તરફથી સ્થાનિક અધિકારીઓને નેગીવ સ્ત્રીઓનો સસંગ નહિ કરવાની ખાસ સુચનાઓ આપનામાં આવી છે તેથી દીવા જેવું સાખીત થાય છે એટલા માટે જ યુરોપિયન સ્ત્રીઓ ધરકામમાં નેગીવ સ્ત્રીઓને નોકરી રાખતી નથી પણ પુરુષ નોકર રાખનારું જોખમ જોડે છે

અનીતિનો પ્રચાર ઇસ્ટ આફ્રિકામાં જો થયો હોય તો તે ગોરા સ્ત્રી પુરુષોમાંથી થયેલો છે કે જેણે હિન્દી તેમજ આફ્રિકનોને Wine and Wine ના કેકમાં નાખી નાશને પથે નોતર્યા છે કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે ઇસ્ટ આફ્રિકાની કોનાનીમાં વસતા ગોરાઓના કરતા હિંદી જીવન વધુ પવિત્ર છે એમાં કંઈ શક નથી

ગોરાઓની મનોદશા

કેનીઆના હિન્દીઓની કુ ખો ખમનાની શક્તિ કમ્પસરિયાવૃત્તિ નેગીવોની સાથે હળા જવાની સહુકાઈ વગેરે મીલનસારપણાના શુભોની મામે શુમાની ગોરાઓ કદી પણ ફાવી શકે નહિ એ તો દેખીતું છે એને તો ઇસ્ટ આફ્રિકાના નેગીવો પાસે શુનામી કરાવી, તેના બદનામાં અપાતી મજુરીનું દ્રવ્ય પણ તેઓને પશ્ચિમી સંવ્યતાના મોહમાં નાખી ચૂસી લેનાની ધારણા છે તે પાર પાડવાના માર્ગમાં હિન્દીઓ આક્રમીલીકૃત ચર્ચ પડવા છે તેટલા માટે જ કોલોની કોઈ પ્રકારે પણ કેનીઆના શાંતિપ્રિય હિંદીઓને હવડા કંગવો કોલાનીના

સામાજિક, આર્થિક અને રાજદ્વારી ક્ષેત્રમાંથી એને દૂર રાખવા છે. તે માટે તેઓ પહેલેથી જ ધમપગડા કરી રહ્યા છે. મને ૧૯૧૯ સુધી કેનીઆના હિન્દીઓએ, રાજકીય, સામાજિક ને આર્થિક વ્યાપ્તમાં બ્રિટિશ મહારાજ્યની પ્રજા તરીકેના પોતાના મમાન હક્કો મમજવાની દરકાર કરી નહિ, ત્યાંના ગોગઓની મનોદશા અને પડદા પાછળ રમાતી રમત તેઓ મમજી શક્યા નહિ. તેનો લાભ લઈ હાઇલેન્ડની જમીનો, તેમજ ખીજા કેટલાક ખામ હક્કોને અમરપટ્ટો ગોરાઓએ કાયદાપૂર્વક મેળવી લીધો. ત્યારપછી કેનીઆ લેન્ડલેટીવ કાઉન્સિલમાં ચુટણીના મમાન હક્ક Common roll-ફ્રેન્ચાઇઝના હક્કો હિન્દીઓને નહિ આપવા દેવા માટે ત્યાંના ગોગઓએ કેવી ખટપટો આદરી તે ઇતિહાસ પણ જાણવા જેવો છે. એ માટે લેન્ડલેટીવ કાઉન્સિલને લગતા શરૂઆતના ઇતિહાસ તરફ જરા આપણે નજર કરીએ

ધારાસભા-ચુટણીના સમાનહક્કની લડત

ઈંગ્લેન્ડ આફ્રિકા પ્રોટેક્ટોરેટને લેન્ડલેટીવ કાઉન્સિલ મન ૧૯૦૬ના તા. ૨૭ મી ઑક્ટોબરના ઓર્ડર-ઇન-કાઉન્સિલથી આપવામાં આવી હતી. તે સમયથી ઇ. આ. ના 'કમીશનર' નો ટાઇટલ 'ગવર્નર'માં બદલાયો. શરૂઆતમાં તેનું બધારણ માત્ર ગવર્નર તે પ્રેસિડન્ટ અને ખીજા બે ઑફિસરોની નીમણૂક સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ જાહેર કરે: એમ ત્રણ મેમ્બરોનું આપવામાં આવ્યું હતું અને તેની બેઠક પણ વડી સરકારની ઇચ્છા મુજબ થાય એવું હતું. સન ૧૯૦૭ માં તેમાં અન-ઑફિસિયલ મેમ્બરોને બેઠવાની પરવાનગી મળી પણ તેની સંખ્યાનું ચોક્કસ કરવામાં આવ્યું નહોતું.

સન ૧૯૦૯માં ઇ. આ. પ્રોટેક્ટોરેટના પહેલા ગવર્નર સર જેમ્સ સ્ટેસલરે જતાં પહેલાં લેન્ડલેટીવ કાઉન્સિલમાં એક હિંદી સભ્યની નીમણૂક કરવાની બધામણ કરી, તે કેલોનિયલ ઑફિસે

મંજુર રાખી અને તેના આધારે સદરહ કાઉન્સિલમાં પહેલા હિન્દી મેમ્બર તરીકે ત્યાંના પ્રતિષ્ઠિત આગેવાન શેઠ એ. એમ. જીવજીની નીમણૂક કરવામાં આવી. પણ ચોડા જ સમયમાં શેઠ જીવજીને મુરોપિયન બહુમતીની વચ્ચે કામ કરવામાં મૂકેલીએ જણાઈ. આવી સંજોગોમાં શેઠ જીવજીને લાગ્યું કે ગોરાઓની બહુમતી વચ્ચે માત્ર એક જ હિન્દી સેજસ્ટ્રેટીવ કાઉન્સિલમાં કસા ઉપયોગનો નથી, તેથી તેણે પોતાની બેઠક પાછી ખેંચી લીધી. ત્યારપછી સન ૧૯૨૦ સુધી તેની જગ્યાએ ખીજા કાંઈ હિન્દીની નીમણૂક કરવામાં આવી નહોતી.

ગોરાઓની લડત

કેનીઆના ગોરા સેટલમેન્ટ સન ૧૯૦૯ થી જ સેજસ્ટ્રેટીવ કાઉન્સિલમાં ચુટણીના ધોરણપર પ્રતિનિધિત્વના હક્ક માટે માગણી કરતા રહ્યા હતા. સન ૧૯૧૪માં લડાઈ ફાટી નીકળી અને તે પછી તે આ હક્કો મેળવવા માટે તેઓએ બારે જોરજોરથી ચળવળ ઊઠાવી, પરંતુ સન ૧૯૧૮ સુધી તે બાબતમાં વડી સંગઠન તરફથી કશોય નિર્ણય કરવામાં આવ્યો નહોતો.

ત્યારે સર જનરલ નોરથી કેનીઆના ગવર્નર તરીકે આવ્યા ત્યારે સેજસ્ટ્રેટીવ કાઉન્સિલ ૧૨, આર્કિસિયલ તથા ૮, નોર્મીનેટડ નોન-આર્કિસિયલ મળી ૨૦, મેમ્બરોની બનેલી હતી. લડાઈ દરમ્યાન ફ્રેન્ચાઇઝના હક્કો મેળવવા માટે ખૂબ જોરજોરથી લડત ચલાવાતી હતી તેના પરિણામે તા. ૨૪ મી ફેબ્રુઆરી સન ૧૯૧૯ના રોજ, ગોરાઓને ફ્રેન્ચાઇઝના હક્કો આપવાનું બીલ સેજસ્ટ્રેટીવ કાઉન્સિલમાં પહેલી વારના વાંચન માટે રજૂ થયું. બીજી વારના વાંચન વખતે મેમ્બરોના એક મી. મેરીસને ચોક્કસ સાબકાતના ધોરણે ફ્રેન્ચાઇઝના હક્કો દરેકે ધિરિય પ્રમને આપવાનો સુધારો મૂક્યો પરંતુ તેને ટેકા આપનાર માત્ર એ જ મુરોપિયનો નીકળ્યા. લોર્ડ રેસામિયર તેમજ બીજા બધાએ એ સુધારાનો વિરોધ કર્યો તથા સુધારો ઉઠી ધ્રો.

હિંદીઓની માગણી

આથી નધરાણીનિવાસી હિંદીઓ કે જેમાં કેળવાયલા હિંદીઓની સંખ્યા વધારે હતી, તેઓમાં ખળભળાટ શરૂ થયો. તા. ૨૪મી માર્ચ ૧૯૧૬ના રોજ ઇન્ડિયન એસોસિએશનના પ્રતિનિધિઓએ આ સબ્જમા ગવર્નરની મુલાકાત લીધી. આ પ્રતિનિધિઓને ગવર્નર તરફથી એવો જવાબ આપવામાં આવ્યો કે: 'આ દેશ ખાસ કરીને યુરોપિયનોના લાભો માટે જ હોવાનો નિર્ણય વડી સરકાર તરફથી જાહેર કરવામાં આવ્યો છે. અને તેથી પ્રત્યેક બાબતમાં ગોરાઓની વર્ચસ્વતા તો કાયમ રહેશે છતાં પણ હિંદીવાનોના લાભો તરફ દુર્લક્ષ રાખવામાં આવશે નહિ.'

આ ઉપરથી તા. ૩૦મી જુલાઈના નધરાણીના હિંદીઓની એક જગી મિટિંગ મળી અને તેમાં કેટલાક ઠરાવો કરી ગવર્નરને મોકલવામાં આવ્યા. તેમાં લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલમાં હિંદી સભ્યો મોકલવા સબ્જે ફેવરેબલના હક્કોની માગણી કરનારો ઠરાવ એવા પ્રકારનો હતો કે 'હિંદીઓનો ઉદ્દેશ આથી આ દેશમાં વસતા ગોરાઓ ઉપર સત્તા અલાવવાનો નથી પરંતુ લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલમાં તહિન્દી કોમના હક્ક સરક્ષણ, તેમજ હિત જાળવવાનો જ છે. આવો પ્રુલ્લો એકરાર કરવામાં આવ્યો હતો.'

લાયકાતોના, અંકુશો સાથે મતદારીના ધોરણે લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલમાં ચુટણીના સમાન હક્કો માટે તેમજ ખીન્ન ઇંગવોપર વિચાર કરવાને ગવર્નર સાહેબને વિનંતિ કરવામાં આવી ગવર્નર સાહેબ તરફથી એવો નિરાશાજનક જવાબ મળ્યો કે: એ માગણીઓ વિષે પોતે કંઈપણ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરી શકે તેમ નથી.

દુકંડો ફેંક્યો

આ પછી ગવર્નર ૨૦ હિન્દીઓને લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલના સેમ્બરો નીમવાનો ખેતાનો ધરાવે જણાવ્યો. જનરલ નારધીએ મિ. અબ્દુરસલ્મ અલીદીના, વી.શરામ, અને મિ. વી. વી. ફડકેમા

નામોની લલામણ કરી: આ પ્રમાણે હિંદીઓને ટુંકડો ફેંકવામાં આવ્યો. હિંદી કામને આથી મંત્રાણ ન થાય એ દેખીતું છે. હજી તો આ પ્રકારે ચરૂઆત ચર્ધ તે દરમ્યાન ગોરાઓએ એની વિરૂદ્ધમાં ઠગવે કરી ગવર્નરને મોકલી આપ્યા. તે સંજયમાં ગવર્નરે પોતાના વિચારો ગોરાઓની સન્મુખ જણાવ્યા કે: ગોરાઓની સરખામણીએ એશિયાટિકાને સમાન હકકોનો પ્રશ્ન આ પ્રદેશ માટે નકામો પરંતુ કાઈ ને કાઈ સ્વરૂપે. હિન્દીઓને લવિધ્યમાં લેજસલેટીવ કાઉન્સિલમાં તેઓની કામના લાભો જળવવા માટે, ચોક્કસ બેઠકો, લામકાતોના અંકુશ સાથે, કામી મતદારીના ધોરણે પણ આપવી તો જોઈશે જ.

હિન્દીઓ માટે કામી મતાધિકારરૂપ બેદલાવ ભરી નીતિ લાદવાની આ બાબી બપભરી ગર્ભાંત રાજદારી ચેતવણી હતી.

ઈન્ડિયન કોન્ગ્રેસનો ઠરાવ

આમ લેજસલેટીવ કાઉન્સિલમાં જવા સમાન મતાધિકાર ને કામી મતાધિકારનો પ્રશ્ન હવે ચર્ચાનો વિષય બન્યો. ઈસ્ટ આફ્રિકા ઈન્ડિયન કોન્ગ્રેસ મળી. (૧૯૨૦) અને તેમાં કે બામની બેઠકો લેજસલેટીવ તેમજ એક્ઝીક્યુટીવ કાઉન્સિલોમાં ચુદણીના હક્કથી હિન્દીઓને મળવી જોઈએ તેવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો. જે નીચે મુજબ.

'That this Congress is of opinion that at least one-third of the seats on the Legislature and the Executive Councils of B. E. A Protectorate be allowed to the Indian Community by election.'

લૉર્ડ મીલર ડીસ્ટ્રેચ

ગવર્નર જનરલ નોરથી ઈંગ્લાંડ ગયા (૧૯૨૦). ત્યાં લેડ મીલર માથે આ પ્રોટેક્ટોરેટને લગતા કેટલાક પ્રશ્નોની ચર્ચા કરી.

પ્રોટેક્ટરેટને કાઉન કોલોની બનાવવામાં આવી. જે આજની 'કેનીઆ કોલોની' ! મદરહુ ઓર્ડર 'લોડ્સ મીન્નર ડીપેચ' કહેવાય છે. મદરહુ ડીરપેચમાં કેનીઆના હિન્દીવાનોને લેજીસલેટીવ કાઉન્સિલમાં માત્ર ૨, ૩ બેઠા જુદી જુદાઈ કરીને મોકલવા આદર કરવામાં આવી આ સંકુચિત આદરનો હિન્દીઓએ અસ્વીકાર કર્યો. આમ આ પ્રથમ વધુને વધુ મહત્વનો બનતો ગયો. બીજી તરફથી કેનીઆના ગોગઓએ પણ આની મામે ભારે હુંબેશ ઉઠાવી. હિન્દીઓ તરફની મુગથી મન ૧૯૨૧માં સેમેશન બીલ લાવી ધારામલામાં બહુમતીથી મંજૂર કરવામાં આવ્યું. તેને પરિણામે હિન્દી મંચ મી ફેડેને ગણનામાં આપવાની ફગ પડી આમ દિનપરદિન હિન્દી અને ગોરાઓ વચ્ચે કડવાશ વધતી ચાલી આથી હિન્દી સરકારે પોતાના એક મોટામાં મોટા અમલદાર સર બેન્જામીન ગેબર્ટમનને આ મંચે કેનીઆ કોલોનીમાં તપાસ કરવા મોકલ્યા હતા.

રાઉન્ડ ટેબલ કોન્ફરન્સ

લોડ્સ મીન્નરનો ડીરપેચ હિન્દીઓને ગભ્યદારી ચક્રરમાં નાખી ગુગળાવી દેવા જેવો અન્યાયી લાગવાથી મમાન મતાધિકાર મેળવવાની હિંદીઓની વલણ વધુ મજબૂત બનતી ગઈ. ગોરાઓ તેટલાજ જોરથી તેમની મામે વિરૂદ્ધ પડ્યા આમ બને કોમો વચ્ચે વૈમનસ્ય વધતું ગયું શાંતિચાહક હિંદી કોમે છેવટ સુધી શાંતિ અને બક્ષી લાગણી જળવવા પ્રયાસો કર્યા હિંદી એસોસીએશને બન્ને કોમોના પ્રતિનિધિઓની એક રાઉન્ડ ટેબલ કોન્ફરન્સ મેળવી સમાધાનપર આવવા કન્વેન્શન ઓફ એસોસીએશનને મુચના કરી. જે સ્વીકારવામાં આવી. તા. ૨૧ મે ૧૯૨૧ના રોજ જનરલ નોરધીના પ્રમુખરથાને એ કોન્ફરન્સ ગવર્નમેન્ટ હાઉસમાં મળી જેમાં હિંદી આગેવાન શેઠ એ એમ જીવણજીએ કહ્યું કે ધારાકાઉન્સિલમાં જેટલા યુરોપિયન ચુંટાયલા મેમ્બરો ગ્રે તેટલાજ હિંદી મેમ્બરો હોવા જોઈએ તે પણ સમાન મતાધિકાર Common

Roll ની પદ્ધતિએ. નો કે ૬૦ ટકા હિંદીઓ મત આપવાથી વચિત રહેતા હતા. છતાં પણ અંગ્રેજી ભાષા ગણે તે જ મત આપી શકે એ લાયકાતનું ધોરણ હિંદીઓએ કશું રાખ્યું.

જનરલ નોરધીએ લેજિસ્લેટીવ કાઉન્સિલ માટે ૫, હિંદી સભ્યોની સૂચના કરી. ગોરાઓએ માત્ર ૩, હિંદી મેમ્બરો ને નો સમાન મતાધિકાર માટે દબાણ કરવામાં આવે તો તે માત્ર મોઝામ્બા તેમજ નધરાણીના વેપારીવર્ગને જ કશું કરશે, એવું જણાવ્યું.

આ રીતે ગોરાઓની જીદી અને અસમાધાન બરી વલણથી કોન્ફરન્સ ભાંગી પડી. આ મંત્રણામાં ખુદ ગવર્નર સર જનરલ નોરધીએ પણ હિંદીઓ તરફ સારું વલણ બતાવ્યું નહોતું.

ખુલ્લી દુરમનાઈ

આમ રાઉન્ડ ટેબલ કોન્ફરન્સ ભાંગી પડ્યા પછી નામચીન લોર્ડ કેમ્પબેલે હિંદીઓ વિરુદ્ધની લડત પોતાના હાથમાં લીધી. હિંદી કામ અને હિંદી સભ્યતા વિરુદ્ધ પ્રચારકાર્ય કરવા ગોરાઓની એક પાર્ટી બની થઈ. ગોરાં વર્તમાનપત્રો પણ હિંદીઓને ઉતારી પાડનારાં કડક લખાણો પ્રગટ કરવા લાગ્યાં.

ખીજી તરફ સન ૧૯૨૧ના જુલાઈ માસમાં ગવર્નર મર જનરલ નોરધી ફરીવાર ઇંગ્લાંડ ગયા. ગોરાઓની એસોસીએશને હિંદીઓને માત્ર નોમીનેટ્ડ સીસ્ટમે એ જ મેમ્બરો લેજિસ્લેટીવ કાઉન્સિલમાં મોકલવાનો હક્ક આપવો એવી શરતે ઇંગ્લાંડમાં લડત કરવા એમને સલાહ આપી.

ગવર્નરની ગેઠહાજરીમાં કેનીયાના ગોરાઓએ હિંદીવાનો સામે ખુલ્લી દુરમનાઈ શરૂ કરી. ગભ્યજનોને ન ઘોમે તેવી રીતે હિંદીઓને ગાળો દેવા, નિંદા કરવાની હલકટ પ્રવૃત્તિ આદરી ને છેવટ બળવો કરવાની પણ ધમકી આપવા લાગ્યા. સામેથી હિંદીઓ પણ પોતાની ન્યાયી માગણી ન કશુંવવામાં આવે તો પોલ-ટેકમ ન કરવાની ના-કરની લડત લેખાડવાની વાતો કરવા લાગ્યા.

એ રીતે કોલોનીના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી ગોરા અને હિંદીઓ વચ્ચે ધર્મા-દ્વેષ ને અસતોષનો અગ્નિ મળગી ઉઠ્યો.

ત્રીજી તરફ કેનીઆના ગોરાઓ વતી ફેટલાક માણસો ઈંગ્લાંડમાં પણ કેનીઆના હિંદીઓ વિરુદ્ધ ઝેરી પ્રચારકાર્ય કરવા મંડી પડ્યા હતા. આખરે પાર્લામેન્ટની સ્ટેન્ડીંગ કમિટીએ પોતાનો અભિપ્રાય જાહેર કર્યો કે-

'This Committee is of opinion that there is no justification for assigning to Indians in Kenya a status in any way inferior to any other class of His Majesty's subjects.'

'આ કમિટિ એવો અભિપ્રાય ધરાવે છે કે કેનીઆના હિંદીઓને શહેનશાહતની ખીજ કોઈ પ્રજાઓના કરતા ઉતરતા દરજ્જાના માનવા તે કોઈ રીતે વ્યાજબી નથી.'

ગવર્નરની મંત્રણા

ગવર્નર સર જનરલ નોઝી ઈંગ્લાંડથી પાછા આવ્યા. તેણે ફેટલાક હિંદીઓને તથા યુરોપિયનોને મળવા માટે ગવર્નમેન્ટ હાઉસમાં બોલાવ્યા. તેમણે એકત્રીકયુટિવ કાઉન્સિલમાં ૧, અને સેલ્ફરસેટીવ કાઉન્સિલમાં ૪ હિંદી મેમ્બરોને મોકલવાનો મત દર્શાવ્યો અને Common Roll કે Communal Roll સમાન મતાધિકાર કે કોમી મતાધિકારના મુખ્ય સવાલનો દડો કરવાનું વડી સરકારના હાથમાં સોંપવા જણાવ્યું.

એ ઉપરથી ઈ. આ. ઇન્ડિયન કોન્ગ્રેસ મળી. ખૂબ વાટાઘાટને અંતે જનરલ નોઝીનો મત અથવા મોન્ટેગ્યુ-ચર્ચીલ એગ્રીમેન્ટ માન્ય રાખવાનું કબુલ કર્યું.

અળવાની ધમકી

ગવર્નમેન્ટના આ પગલા સાથે કેનીઆના ગોરાઓની એસોસિએશન એકમત થઈ ચકી નહિ એમણે તો વિરોધ જારી રાખ્યો.

વધારામાં ગોરાઓ તરફથી કેનીઆમાં સ્થળે સ્થળે ભમણ કરી હિંદી કામને ઉતારી પાડવા, તેમની ગેદણી કરણીપગ, એમની સ્પર્કરૂપી પગ હુમલાઓ કરવાનું તે કાલે તે રીતે નિંદા કરવાનું પ્રચાર કાર્ય આરભાયુ એટલું જ નહિ પણ જો હિંદીઓને કંઈ પણ હક્ક આપવામાં આવશે તો અમે ભારી નાખશું અને સગકાર સામે પણ બળવો કરીશું તેની ખુલ્લી ધમકીઓ આપવા લાગ્યા.

‘લુડ-વિન્ટરટન’ એગ્રીમેન્ટ

આના કામડોળ અને ઉશ્કેરાયના વાતાવરણમાં હિન્દી સરકાર અને કોનોનિયન ઓફિસ વચ્ચે આ બાબતપર પત્રવ્યવહાર ચાલતા હતા જેના પરિણામે થયેલો નિર્ણય ‘લુડ-વિન્ટરટન એગ્રીમેન્ટ’ કહેવાય છે.

કેનીઆમાં વસતી બધી બ્રિટિશ પ્રજાને ચુટણીના સમાન મતાધિકાર Common Roll આપવાનું અને ૨૧ વર્ષની ઉંમરના સર્વને કાલે પછી લાયકાતનું ધોરણ નક્કી થાય તે રીતે મતદારીના હક્કો આપવાનું એમાં દર્શાવવામાં આ ચુકતું લાયકાતનું ધોરણ એવા પ્રકારનું થવાનું હતું કે એનાથી માત્ર ૧૦ ટકા હિંદીઓ જ મત આપવાના અધિકારી બની શકે વળી ધાગમબામાં ૧૧ ગોરા ને ૭ હિન્દીઓની સખ્યા નક્કી થવાથી ગોરાઓની બહુમતી પણ કાયમ રહેતી હતી.

આ એગ્રીમેન્ટ કેનીઆમાં પહેલે તે પહેલા ગવર્નર જનરલ મોરધીને પાછો દિવસ બોલાવવામાં આવ્યો તે રવાના થયો ને એક અઠવાડિયામાં આ એગ્રીમેન્ટ કેનીઆ ગવર્નમેન્ટમાં પહોંચ્યું ખાનગી રીતે એ એગ્રીમેન્ટની કલમો જોગઓના જાણવામાં આવતા જ જોગઓના કન્વેન્શન ઓફ એસોસિએશન તરફથી તે તદ્દન ગેરમાલુમ છે તેમાં હિન્દીઓને વધારે છૂટછાટ અપાયેલી છે તેવો વધો ઉઠાવવામાં આ ચો અને ફરી પાર્કુ વાનાવરણ વિવચન બની ગયું.

આ ગિયતિ નિદાગીને ગવર્નર ગેબર્ટ ફારીન્ડો પોતાના મત બાધ્યોને તા. ૨૭-૧-૨૩ના રોજ આ ગુચવાપના ક્રોડકાંઠો ઉઠા

લાવવા મંત્રણા કરવા બોલાવ્યા. પણ ગોરા સેટલરોએ એ મંત્રણા અચ્છ બનાવી દીધી. છેવટે એવું કરાવવામાં આવ્યું કે, આ મુંચવણુમયી પ્રશ્નો ઉકેલ કરવા થોડાક હિન્દી તેમજ મુરોપિયનોએ એક મીશનરીને માથે લઈ ઇંગ્લાંડ જવું.

કેનીઆમાંથી હિન્દીઓમાં શેક જીવણુજી, મિ. એ. એ દેમાઇ, મિ. બી. એસ. વર્મા અને હુમનભાઇ વીરજી અને તેઓને મદદ કરવા માટે હિન્દુસ્થાનમાંથી શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રી, શેક જમનાદામ દ્વારકાદાસ, મિ. બી. એસ. કામત અને સી. એફ. એન્ડ્રુઝ વગેરે આગેવાનોને લાંડન મોકલવામાં આવ્યા.

ઇંગ્લાંડ પહોંચ્યા પછી ગોરા મીશનરીઓ, કામદારો, રાજદારીઓ તેમજ પ્રચાર કાર્યકર્તાઓ બધાએ લૅંડન ડેલામિયરના મતને મળતા ઘડને એક બીજો છુટો ઉઠાવ્યો કે, કેનીઆમાં મુરોપિયન સભ્યતાને હિન્દીઓના હાથે સખ્ત ફટકા લાગ્યો છે અને તે પૂરા ભયમાં છે. આ સંબંધે મોટાં મોટાં બહુમાં કુકવા લાખા કેઃ ફૂળી જતી મુરોપી સંસ્કૃતિને જો આ બીકજી ગવર્નમેન્ટ નહિ બચાવી શકે તો અમે અમારા પ્રાણોના ભોગે પણ તેનો નાશ થવા દઈશું નહિ. પશ્ચિમી સભ્યતાને અમારી કોલોનીમાં રક્ષવા અમે બધા મરી શીટવા તૈયાર છીએ. છેવટે ગોરા સેટલરોએ બળવો કરવાની પણ ધમકીઓ આપી.

આવી વિષમ પરિસ્થિતિ ઉભી થવાથી લૅંડનમાં જે હેતુમતર હિન્દી તેમજ ગોરા આગેવાનો ગયા હતા તે મંત્રણે કશી મંત્રણા થઈ શકી નહિ. તેમજ હિન્દીઓની મનોબધા મમજવાનો પ્રયત્ન સરખો પણ કરવામાં આવ્યો નહિ.

આવા સંલેગેમાં પોતાના જાનભાઈઓ સામે એક કોલોનીમાં નકામો વિખવાદ ઉભો ન કરવો, તેવા નબળા વિચારે વડી સરકારે સન ૧૯૨૩માં કોલોનીના બધારણનો એક શ્વેતપત્ર બહાર પાડ્યો. તેમાં ધારા કાઉન્સિલની મુંટણીના સમાન મતાધિકારની

હિન્દીઓની માગણી નકારવામાં આવી ને હાઇલેન્ડના પ્રદેશની જમીનો પણ એકત્રા ગોરાઓને જ અપાય: તેવો પક્ષપાતી ફેસલો આપવામાં આવ્યો.

ધારાસભામાં ૫, હિન્દી મેમ્બરો તથા એકઝીક્યુટીવ કાઉન્સિલમાં ૧, હિન્દી મેમ્બરને કોમી મતાધિકારથી Communal Roll મુંદ્રી મોકલવાનું તેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું.

સન ૧૯૨૩નો શ્વેતપત્ર

‘વુડ-વિન્ટરટન એગ્રિમેન્ટ’ને નાકબુલ કરી બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટે સન ૧૯૨૩ના જુલાઈ માસમાં આ ઝગડાનો ઉવટનો ફેમલો આપ્યો તેનું નામ ‘શ્વેતપત્ર’. આથી લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલની મુંદ્રણીમાં સમાન મતાધિકાર મેળવવાની લડતમાં હિન્દીઓ હારી ગયા. જે મળધે શ્વેતપત્રમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું કે:—

‘The Government of Kenya rejected the (Wood-Winterton) Scheme mainly on the ground that it gave no sufficient safeguard to the European Community against Indian predominance in the future. The desirability of arriving at an agreed settlement was impressed upon the Governor but his discussion with the leaders of the European Community led to nothing.’

હિન્દી કોમની જાગૃતિ

દુ:ખો ને અન્યાયોનો અનુભવ થયા વિના કોઇને ખરી સ્થિતિનું જ્ઞાન નથી થતું. તેમ કેનીઆના હિન્દીઓને પણ આ શ્વેતપત્રમાંના પક્ષપાતી ફેસલાથી પોતાની નિરાધાર હાલતનું જ્ઞાન થયું અને કોઇ પણ જોગે આવો સ્વમાન ભગ કરનારો નિર્ણય નહિ કબુલવાનો. ૫ ક્યો. તે માગે પોલ-ટેક્સ નહિ ભરવાની લડત ઉપાડી પરંતુ ૬ થઇ ચકી નહિ આ રીતે ફરી આ ઝગડો ચાલુ થયો.

વળી હિન્દી મગદાગ વચ્ચે પડી અને કેનીઆની હિન્દી કોન્ઝેમને કામચલાઉ મમાધાન કરવાની મનાહ આપી બન્ને સરકારો ને કેનીઆની હિન્દી કોમ વચ્ચે આ ઝગડાનું કામચલાઉ સમાધાન એવી રીતનું થયું કે સુટણીના મમાન મતાધિકારનો ગ્યાલ ચોખ્ખ તકે ફરી પાછો હાથ ધરવામાં ત્યાસુધી ન આવે ને બન્ને કોમો વચ્ચે સતોષ થાય તેવું મમાધાન ન થાય ત્યાસુધી કામચલાઉ મમાધાન રૂપે લેજીસ્લેટીવ કાઉન્સિલમાં હિન્દી એન્જીનેરને નોમીનેશન પદ્ધતિથી મોકલના.

ગોરાઓનો હેતુ

સન ૧૯૧૯ થી ૧૯૨૩ ના અગસામાં કેનીઆના ગોરાઓની ધામણા એના પ્રકારની હતી કે હિન્દીઓને મરૂં ક્ષેત્રોમાંથી હાકી કાઢી પોતાને માટે રીસ્પોન્સીબલ એન્ડ ગવર્નમેન્ટ મેગરી લેવું તે માટે તેઓએ પશ્ચિમી સભ્યતાની રક્ષા તેમજ નેટીવોના લાભો મજાગરા વગેરે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો મુદ્દાઓ ઉઠાવ્યા હતા દ્રસ્ટશીલના સનાનપર લૉર્ડ ડેલામિયર અને તેના જાતબાઈઓ સફળ થયા નહિ એ સમયે સ્વેતપત્રમાં બહાર પડ્યું હતું કે —

‘His Majesty’s Government can not but regard the grant of responsible self-Government as out of the question within any period of time which need now be taken into consideration .’

‘Primarily, Kenya is an African territory, and His Majesty’s Government think it necessary definitely to record that considered opinion that the interests of the African native must be paramount, and that if and when, those interests and the interests of the immigrant races should conflict, the former should prevail’

હિંદીઓની માગણી નકારનામા આવી ને હાઇલેન્ડના પ્રદેશની જમીનો પણ એકવાં ગોગઓને જ અપાય તેવો પક્ષપાતી ફેસલો આપવામા આવ્યો.

ધારાસભામા ૫, હિન્દી મેમ્બરો તથા એકઝીક્યુટીવ કાઉન્સિલમાં ૧, હિન્દી મેમ્બરને કોમી મતાધિકારથી Communal Roll યુટી મોકલવાનું તેમા જણાવવામા આવ્યું હતું.

સન ૧૯૨૩નો શ્વેતપત્ર

‘વુડ-વિન્ટરટન એગ્રિમેન્ટ’ને નાકબુન કરી બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટે સન ૧૯૨૩ના જુલાઈ માસમા આ ઝગડાનો છેવટનો ફેસલો આપ્યો તેનું નામ ‘શ્વેતપત્ર’ આથી લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલની યુટીમા સમાન મતાધિકાર મેળવનાની લડતમા હિંદીઓ હારી ગયા જે સમયે શ્વેતપત્રમા એવું જણાવવામા આવ્યું હતું કે —

‘The Government of Kenya rejected the (Wood Winterton) Scheme mainly on the ground that it gave no sufficient safeguard to the European Community against Indian predominance in the future The desirability of arriving at an agreed settlement was impressed upon the Governor but his discussion with the leaders of the European Community led to nothing’

હિન્દી કોમની જાગૃતિ

હુ યો ને અન્યાયોનો અનુભવ થયા વિના કોઈને ખરી સ્થિતિનું જ્ઞાન નથી થતું તેમ કેનીઆના હિન્દીઓને પણ આ શ્વેતપત્રમાના પક્ષપાતી ફેસલાથી પોતાની નિરાધાર હાલતનું જ્ઞાન થયું અને કોઈ પણ ભોગે આવો અવમાન ભગ કરનારો નિર્ણય નહિ કયું જવાનો નિશ્ચય કર્યો તે મામે પોલ-ટેક્સ નહિ ભરવાની લડત ઉપાડી પરંતુ તે ફેસલમાદ થઈ ચકી નહિ આ રીતે ફરી આ ઝગડો ચાલુ થયો.

વળી હિન્દી સરકાર વચમાં પડી અને કેનીઆની હિન્દી કોન્સેમને કામચલાઉ સમાધાન કરવાની સલાહ આપી. બન્ને સરકારો ને કેનીઆની હિન્દી કોમ વચ્ચે આ ઝગડાનું કામચલાઉ સમાધાન એવી રીતનું થયું કે: ચુંટણીના સમાન મતાધિકારનો અવાલ યોગ્ય તકે ફરી પાછો હાથ ધરવામાં ત્યાંસુધી ન આવે ને અને કોમો વચ્ચે સતોપ થાય તેવું સમાધાન ન થાય ત્યાંસુધી કામચલાઉ સમાધાન રૂપે લેજરલેટીવ કાઉન્સિલમાં હિન્દી મેમ્બરોને નોમીનેશન પદ્ધતિથી મોકલવા.

ગોરાઓનો હેતુ

સન ૧૯૧૯ થી ૧૯૨૩ ના અરસામાં કેનીઆના ગોરાઓની ધામણા એવા પ્રકારની હતી કે હિન્દીઓને મર્ચ ફેર્મેસમાંથી હાંકી કાઢી પોતાને માટે રીસ્પોન્સીબલ મેન્જ ગવર્નમેન્ટ મેળવી લેવું. તે માટે તેઓએ પશ્ચિમી સમ્યતાની રક્ષા તેમજ નેટીવોના લાભો સંભાળવા વગેરે અનેક પ્રકારના પ્રયત્ની મુદ્દાઓ ઉઠાવ્યા હતા. ટ્રસ્ટશીપના સવાલપર લૉર્ડ ડેલાભિયર અને તેના જાતબાઈઓ મદ્દજ થયા નહિ. એ સમયે સ્વેતપત્રમાં બહાર પડ્યું હતું કે:—

‘His Majesty’s Government can not but regard the grant of responsible self-Government as out of the question within any period of time which need now be taken into consideration.....’

‘Primarily, Kenya is an African territory, and His Majesty’s Government think it necessary definitely to record that considered opinion that the interests of the African native must be paramount, and that if and when; those interests and the interests of the immigrant races should conflict, the former should prevail.’

આમાં નેડીવોના લાભ સંભાળવાની મીઠી ને મઝાની વાતો ઉપરથી દેખાયા છે પણ ખરી રીતે કોલોનીના રાજ્ય વ્યવહારમાં તેનો કશો પણ અમલ થતો જોવામાં આવ્યો નથી. પણ આથી એટલું ખરું કે ત્યાં સુધી કેનીઆની ગોરી અને હિન્દી-બન્ને કામો વચ્ચે આ કમડો ચાલુ રહે ને કાઢને કાઢ રીતે હિન્દીઓનું સમાધાન ન થાય ત્યાં સુધી ગોરાઓની રીસોન્સીબલ સેફ ગવર્નમેન્ટ મેળવવાની ધારણા તુરતમાં ખર આવે એવું જણાતું નથી.

વિચિત્ર અદતીમેટમ

સન ૧૯૨૩ ના ચેતપત્ર મુજબ બનેલી નવી લેજરસેટીવ કાઉન્સિલે સન ૧૯૨૩ થી કામ શરૂ કર્યું. તેને ૩ વર્ષ પૂરાં થતાં ફરી પાછો નવી કાઉન્સિલમાં કામી મતાધિકાર ને સમાન મતાધિકારનો સવાલ હિન્દી કામ સામે આવી ઉભો રહ્યો. આ ત્રણ વર્ષના અરમામાં કેનીઆના ગવર્નર સર એડવર્ડ ઓગે જણી લીધું હતું કે: હિન્દીઓનો જુસ્સો નરમ પડી ગયો છે અને સંગઠન પણ જોઈએ તેવું રહ્યું નથી. આ તકનો લાભ લઈ તેણે એક છટકાખારી ગોઠવી. એ કહેવાની જરૂર નથી કે સર એડવર્ડ ઓગે-કેનીઆ કોલોનીનો ગવર્નર ગોરા સેન્ટલરોનો બની મિત્ર બની હિન્દીઓ તરફ ખુલ્લું અન્યાયી વલણ બતાવતો હતો.

સન ૧૯૨૭માં લેજરસેટીવ કાઉન્સિલની ફરી સુંદણી કરવાનો સમય આવ્યો. ત્યારે ગવર્નર સર એડવર્ડ ઓગે હિન્દી આગેવાનોને જણાવ્યું કે, નવી લેજરસેટીવ કાઉન્સિલની, પ્રથમ બેઠક ૧૯૨૭ ના માર્ચ માસમાં થશે તેમાં હિન્દી મેમ્બરોને પોતે નોમીનેશન કરી મોકલશે નહિ. વળી તેણે એક ડગલું આમળ વધી જણાવ્યું કે: જો હિન્દીઓ સન ૧૯૨૮ માં કામીમતાધિકાર કબજા રાખી પોતાના તરફથી મેમ્બરો ચુંટી મોકલે તો સન ૧૯૨૭ માટે પોતે નીમણૂક કરે અને મતદારોનું લીસ્ટ વગેરે તૈયાર કરવાની સવડતા માટે એક વરસનો સમય હિન્દીઓને આપે. તે સાથે એ પણ ખુલ્લું

જણાવી દીધું કે, હવે પછીથી ભવિષ્યની લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલમાં નોમીનેશન પદ્ધતિએ તે હિન્દીઓને મોકલી શકશે નહિ

હિન્દી કોન્ગ્રેસની પીછેહઠ

હિન્દી કોમ સામે વળી આ મહત્વના પ્રશ્નો ફરિયાદ કરવાનો સમય આવી ઉભો સન ૧૯૨૬ ના ડીસેમ્બર માસમાં ઇ. આ. ઇ. કોન્ગ્રેસ મળી આ સમયે હિન્દી કોમની આંતરિક સ્થિતિ તરફ નજર કરતા ગવર્નરના અટ્ટીમેટમનો નિર્ણય ન થાય તો આવેલી તક ગુમાવી દેવા જેવું કેટલાક નેતાઓને લાગ્યું અને તુરંતમાં હિન્દીઓ માટે કઈ ઉજળા ભાવીની આશા જણાઈ નહિ હિન્દુસ્થાનમાં સત્યાગ્રહની લડત ચાલતી હતી ખીજી તરફ હિન્દી સરકાર પાસે દક્ષિણ આફ્રિકાના હિન્દીઓનો પ્રશ્ન ખડો હતો આ સંજોગમાં હિન્દના આગેવાનો અગર તો હિન્દી સરકાર કેનીઆના હિન્દીઓને કરી મદદ કરી શકે તેવી સ્થિતિ હતી નહિ ઈન્લાડમાં કોન્ગ્રેસેટીવ પાર્ટી સત્તા ઉપર હતી. ત્યાં કેનીઆના ગવર્નર સર એડવર્ડ પ્રીગની ભાષે લાગવગ હતી

કેનીઆના હિન્દીઓનું ધ્યેય સમાન અતાધિકાર મેળવવાનું હતું આ વખતની કોન્ગ્રેસમાં આ પ્રશ્ન પરત્વે ભારે રસાકસી થઈ અને અતે under protest કામચલાઉ ગોઠવણ તરીકે કોમી મતદારીના ધોરણે મેમ્બરો સુદી કેનીઆની ધારાસભામાં મોકલવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો ઉપર વિચારના હિન્દીઓ કોન્ગ્રેસના આ પાછળ હઠાવનારા ઠરાવથી ધણા નારાજ થયા તેઓની દૃષ્ટિએ ગોરાઓ કરતા હિન્દીઓ ઊંચા હતા દરજ્જાના હોવાનો સ્વીકાર આ ઠરાવમાં દેખાયો.

ગવર્નરે બાજુ બદલી

ઈ. આ. ઇ. કોન્ગ્રેસનો આ ઠરાવ જાણ્યો કે ગવર્નરે બાજુ બદલી પોતાના વચનપર પાણી ફેરવ્યું અને કોન્ગ્રેસના મેન્ડેટની વિરુદ્ધ હતા એવા હિન્દીઓનું નોમીનેશન કરી નવી લે કાઉન્સિલમાં મોકલ્યા.

પછી પોતે તુરતજ ઈંગ્લાન્ડ જઈ વડી સરકારને સમજાવ્યું કે કેનીઆમાં હિંદી પ્રશ્નો નિવેડો હવે આવી ગયો છે

સન ૧૯૨૭ નો શ્વેતપત્ર

કેનીઆના ગવર્નરની આ યુકિતપુર સરની ગમત અને ગોરા સેન્ટલરોની મહત્વાકાંક્ષાને પોપવા પડ્યા પછવાડે ચતી હીનચાલો જોતો રાજદારી ક્ષેત્રમાં ક્યાય અવાજ નથી એના હિન્દીઓ ક્યાથી સમજી શકે? વડી સરકાર તો હિન્દી અને ગોરા વચ્ચેના મમાન મતાધિકાન્ના ઝગડાના મમાધાનની જાણે રાહ જ જોતી હોય તેમ ગવર્નરના કહેવા ઉપર વિશ્વાસ ગાંધી સન ૧૯૨૭ માં ખીજો શ્વેતપત્ર બહાર પાડ્યો તેમાં ઇસ્ટ આફ્રિકાના જુન જુદા બ્રિટિશ પ્રદેશોનું એક યુનીયન-ફેડરેશન બનાવવા મનઘે તપામ કરના એક કમીશન નીમવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું મન ૧૯૨૩ ના શ્વેતપત્રમાં આફ્રિકન નેગીવોના લાભો હમણેને માટે મંરક્ષાની દર્શાવેલી વાતો હવામાં ઉડી ગઈ અને ધારાસભામાં કેનીઆના ગોરાઓની બહુમતી રાખવાનું જાહેર થયું હિન્દીઓની રિયલિટી સન ૧૯૨૩ ના શ્વેતપત્ર મુજબ રહેશે તેવું જણાવવામાં આવ્યું

લૉર્ડ ડેલામિયરની ફતેહ

હિન્દીઓના દેહ વિરોધી-સેન્ટલરોના આગેવાન લૉર્ડ ડેલામિયરની ફતેહ થઈ સન ૧૯૨૩માં હિન્દીઓને રાજદારી ક્ષેત્રમાંથી બહાર ગાંધવામાં તે ફાળો હતો પછી હિન્દી કોન્ગ્રેસના હાથમાં ગોરાઓ કરતા પોતે ઉતરતા દરજ્જાના છે એની કજીરાત આપ્યા જોવા માંડ્યા તુરતજ ગવર્નર સર એડવર્ડ ગ્રીગની મદાય અને સહાનુભુતિથી સન ૧૯૨૩ ના શ્વેતપત્રના ખીજા ભાગમાં નેગીવોના બચાની જે વાતો હતી તે ઉપરથી દીધી ને ચુકાવલા અને-આફ્રિકાના ગોરાઓની બહુમતીવાળી ધારાસભા બનાવવા એક કમીશન નીમવા લૉર્ડ ડેલામિયર અને તેના ગોરાઓ આ કાર્ય ફતેહમદ રીતે પાગ ઉતાગવા ગવર્નર સર એડવર્ડ ગ્રીગને ખુશ ખુશ રાખવા લાગ્યા

હિન્દી કોમ ભયમાં

સન ૧૯૨૭ માં નવો સ્વેતપત્ર બહાર પડ્યો. તેમાં બ્રિટિશ પ્રદેશોનું દેડરેશન કંપી રીતે થઈ શકે તે સંબંધે તપાસ કરવા કમીશનની નિમણૂક થયાનું જાહેર થયું ને હિન્દી કોમ ભયમાં આવી પડી.

સન ૧૯૨૬ માં કોમી મતાધિકાર કબ્જા રાખવાના ઠરાવ કરનારા હિન્દી નેતાઓ સામે ઉગ્ર વિચારના હિન્દીઓ 'કોમીદ્રોહી' ને 'વિશ્વાસઘાતી'ના આક્ષેપો કરવા લાગ્યા. સંભોગોના વિચાર કરી કોન્ગ્રેસના એ કોમી મતાધિકાર સ્વીકારવાના ઠરાવને સુધારવા ઇસ્ટ આફ્રિકાની ઇન્ડિયન એસોસિએશનોની અન-ઓફિશિયલ કોન્ફરન્સ મન ૧૯૨૭ ના નવેમ્બરમાં બોલાવવામાં આવી. તેમાં હિન્દી સરકાર તરફથી ૨, પ્રતિનિધિઓ 'કોલોઝર યુનીયન કમીશન' સમક્ષ હિન્દીઓનો કેસ રજુ કરવાના કામમાં કોન્ગ્રેસને મદદ કરવા માટે મોકલવામાં આવ્યા હતા તે પણ હાજર હતા. હિન્દીઓએ કેનીઆના ગવર્નર સર એડવર્ડ ગ્રીગ-ગોરા સેટલરના જાની મિત્રને આ કન્વેન્શન ખુલ્લુ મૂકવા બોલાવ્યા.

ગવર્નરનું ગુમાની ભાષણ

હિન્દીઓના નિમંત્રણને માન્ય કરી ગવર્નર આવ્યા, પણ એ બૂલી ગયા કે પોતે અહીં મહેમાન છે. તેણે તો ઉલટું હિન્દી કોમને માફું લાગે તેવું મગફરીભર્યું ભાષણ આપ્યું તેણે કહ્યું કે

'હિન્દીઓ અહીં વિવિધ બંતોમાં બંદે ચાલતા છે. રહેણીકરણી તેમજ કેળવણીનું તત્ત્વ પણ એક સરખું નથી. તે જ પ્રમાણે જે દેશમાં તે રહે છે તેના વિકાસ કરવામાં કોમ આપવાની પણ તેઓની એક સરખી શક્તિ નથી. આ સ્થિતિ ને સંભોગપર વિચાર કરતાં હિન્દીને માટે રાજકીય ક્ષેત્રમાં કોમી મતાધિકારની જ પદ્ધતિ બધેએસતી છે. સન ૧૯૨૩ ના સ્વેતપત્ર મુજબ જ હિન્દીઓની પરિસ્થિતિ કાયમ રાખી જે કમીશન નીમવાનું આ સ્વેતપત્રમાં બહાર પડ્યું છે, તેમ કરવામાં વડી સરકારે ભારે કહાપણ વાપર્યું છે એમ હું માનું છું.'

આ ભાષણને યુરોપીયન પત્રોએ સતોષકારક કહી વખાણ્યું.

ધારાસભાનો બહિષ્કાર

ગવર્નરના આ ભાષણથી હિંદીઓમાં ભારે ખળભળાટ મચ્યો. કલોઝર યુનીયન કમીશનનો બહિષ્કાર કરવાની ચર્ચા ચલાગી. એને પરિણામે તા. ૨૫મી ડીસેમ્બરે સન ૧૯૨૭માં ઇ. આ. ઇ. કોન્ગ્રેસ, આગલા વર્ષે મોરબાસામાં કરેલા ઠરાવને રદ કરી, સામે આવી પડેલા સંજોગોપર વિચાર કરવા ને સમાન મતાધિકારના ધ્યેયને વળગી રહેવાનો નિર્ણય કરવા માટે મળી. તેમાં લેજસ્લેટીવ અને એક્ઝીક્યુટીવ કાઉન્સિલોનો બહિષ્કાર કરવાના ઠરાવો થયા. તે ઉપરાંત સદરહુ કોન્ગ્રેસમાં ગવર્નર સર એડવર્ડ મીંગ માટે પણ અવિશ્વાસનો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો.

આથી વળી ગવર્નર પીઃ ફરવી અને લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલની બેઠક આર્યને બહારે એ ૧૯૨૮ની ઠરાવી. હિન્દી કોન્ગ્રેસના આગેવાનોને ગવર્નમેન્ટ હાઉસમાં મળવા ખોલાવ્યા અને જણાવ્યું કે: 'લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલમાં જૂની નોમીનેશનની પદ્ધતિએ તમે હિંદી પ્રતિનિધિઓને હાલ મોકલો. આમ કરવાથી તમારી સમાન મતાધિકારની માગણી કે જે તમને પ્રાણુ સમાન મિલ છે તેને તમે ઊડી દો છો એમ સમજવાનું નથી. આ મતાધિકાર બાબતનો નિર્ણય વડી સરકાર તરફથી થાય ત્યાંસુધી આ પ્રમાણે તમે નોમીનેશન પદ્ધતિએ તમારા પ્રતિનિધિઓ લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલમાં મોકલો એવી મારી સલાહ છે.'

ગવર્નરની આ સલાહપર વિચાર કરવા હિન્દી નેતાઓએ વચન આપ્યું. તા. ૧ લી મે ૧૯૨૮ ના હિન્દીઓનું કન્વેન્શન મળ્યું અને એકમતે ઠરાવ કર્યો કે: જૂતકાળના મળેલા અનુભવો અને કાવિબની જવાબદારીઓપર વિચાર કરતાં સર એડવર્ડ મીંગની સુચનાઓનો ઉપકાર સાથે અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

આ પછી કોન્ગ્રેસના ઠરાવને માન આપી કેનીઆની લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલમાં હિન્દી કમનો એક્ય પ્રતિનિધિ ગયો નહિ.

હતા ત્યાં ને ત્યાં

ત્યારપછીના પાંચ છ વર્ષના સમયમાં કેનીઆના હિંદીઓની હાથત સુધરવાને બદલે વધુ ને વધુ કફાડી બનતી ગઈ ને જાય છે. એ સન્નેગોપર વિચાર કરી વળી સન ૧૯૩૩ના એપ્રિલમાં મોમ્બાયા ખાતે મળેલી ઇ. આ. ઇ. કોંગ્રેસે under protest કેમી મતદારીના ધોરણે ચુંટણી કરી, હવે પછીની નવી લે. કાઉન્સિલમાં હિન્દી પ્રતિનિધિઓ મોકલવા અને તે માટે મતદારોનું લીસ્ટ તૈયાર કરવા નીચે મુજબ ઠરાવો કર્યા છે.

'That this Congress is of opinion that the ban on the participation in the Legislative and Executive Councils should be removed and that the Indian Community should now participate on the Legislative and Executive Councils under protest, but the efforts for the attainment of Common Roll be vigorously carried on.'

'That this Congress recommends all Indian adults of the Colony nad Protectorate of Kenya to register themselves as voters on the voters Roll for the Legislative Council.'

(E. A. I. Congress: April 1933)

આ પ્રમાણે ચુંટણીના સમાન મતાધિકાર મેળવવા માટે લડત ચાલુ રાખવાની શરતે વાંધા તથા પણ હવેની લે. કાઉન્સિલમાં કેમીમતદારીના ધોરણે એમ્બરો ચુટી મોકલવાનો ઠરાવ ઇ. આ. ઇ. કોંગ્રેસને આખરે પમાર કરવો પડ્યો. એટલે કે સન ૧૯૨૬ માં હતા ત્યાં ને ત્યાં આવી ઉભા!

બેદી હીલચાલ

સન ૧૯૨૩ નો ચેતપત્ર બહાર પડ્યા પછી ઇસ્ટ આફ્રિકામાં આવેલા બ્રિટિશ મુલકોનું ફ્રેડરેશન થઈ શકે કે કેમ? એ બાબત તપાસ કરવા એક કમીશન નીમવામાં આવ્યું હતું. જે કમીશનનો રિપોર્ટ સન ૧૯૨૫માં બહાર પડ્યો હતો. જેમાં ફ્રેડરેશનની સામે હિન્દી કામે તથા યુગાન્ડાની તેમજ જુદા જુદા દેશોની સરકારે વિરોધતા બતાવ્યા ઉપરાંત ભૌગોલિક સ્થિતિ અને અવરજવરનાં સાધનોની અગવડતા વગેરે મુશ્કેલીઓ તરફ ધ્યાન દઈ તેવી કાંઈ યોજના તુરતમાં સફળ થઈ શકે તેમ નથી તેવો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો હતો; છતાં સન ૧૯૨૭માં ફરી પાછું હીલ્ટન યંગ કમીશન-કલોઝર યુનીયન કમીશન નીમવામાં આવ્યું. આટલા ટુંક વખતમાં આવું કમીશન નીમવાનું ખાસ ઈર્ષ્ય હારણ ઉભુ થયું નહોતું. પરંતુ આ બંધુક કેનીયાના ગવર્નર સર એડવર્ડ બ્રીગની અકસ્માત મહત્વાકાંક્ષા સતોપવા તેમજ ફ્રેડરેશન સ્ટેટની ધારાસભામાં કેનીયાના ગોરાની બહુમતી મેળવવાની મનોવાચ્છના નૃપ કરવાની બેદી હીલચાલનું પરિણામ હતું.

આ બેદ સન ૧૯૨૭માં મળેલી ઇ. આ. ઇન્ડિયન કોન્ફરન્સ પ્રમુખરથાનેથી મિ. તૈયબઅલી બેરીસ્ટરે ખુલ્લો કરી નાખી, સર એડવર્ડ બ્રીગની તેમજ સેક્રેટરીની મનોદશા ઉઘાડી પાડી નાખી હતી. તેમજ વિવિધ પ્રમણોથી સાબીત કરી બતાવ્યું હતું કે—

‘આ ઇસ્ટ આફ્રિકાની કેમેરોનીઓનું યુનીયન બનાવવાના પ્રયત્નો સન ૧૯૨૬ માં ગવર્નરોની કોન્ફરન્સ નઈરાગીમાં મળેલી ત્યારે જન્મ થયો હતો. ત્યારપછી એક વર્ષે એ ત્રણ ગવર્નરોમાંના એક એક સ્તંભ પડી પડી હતી. તે પછી કેનીયાના ગવર્નર સર એડવર્ડ બ્રીગ ઉઘાડ મથા અને કેમેરોનીયલ સેક્રેટરીઓ સાથે મંત્રણા કરી. તેના પરિણામિ ઇસ્ટ આફ્રિકાના સોફા સાથે પૂરી મંત્રણા કરી, તેઓના વિચારો બહુશ પછી આ યોજના ઈશ રીતે અમલી બની શકે તે બાબતોપર તપાસ કરી રિપોર્ટ તૈયાર કરવા એ કમીશન નીમવાનો નિષ્પત્તિ કરવામાં આવેલ ને કમિશન તે જ આ હીલચાલ થઈ કમીશન’

હીલ્ટન યંગ કમીશન

આ કમીશનને 'કલોઝર યુનીયન કમીશન' પણ કહે છે. તેમાં કોઈ હિન્દી મેમ્બર નહોતો. હિંદમાં કરન્સી કમીશન નિમાયું હતું અને જેણે બહાદુરીથી હિંદના વેપારનું અત્યાનાસ કાઢ્યું હતું તેની જ આગેવાની નીચે આ કમીશન નીમવામાં આવ્યું હતું. આ હીલ્ટન યંગ કમીશનનો બહિષ્કાર કરવાની કેનીઆના હિંદીઓમાં ચર્ચા ઉપડી હતી. હિંદી સરકારે આ કમીશન મમક્ષ કેનીઆની હિંદી કામનો કેમ બરાબર રજુ કરવાના કામમાં કોન્ગ્રેસને મદદ કરવા બે પ્રતિનિધિઓ પોતાના તગ્મથી મોકલ્યા હતા.

લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલમાં ચુટાયલા અન-ઓફિસિયલ ગોરાઓની બહુમતીની વિરુદ્ધમાં હિંદીઓએ આ કમીશન સમક્ષ એક મેમોરેન્ડમ તૈયાર રહી મોકલ્યું; તે ઉપરાંત આ પ્રદેશમાં હિંદીઓની નાની નાની હાડમારીઓ ને તેમને થતા અન્યાયો વિષે એક વધારાનું મેમોરેન્ડમ પણ રજુ કર્યું હતું.

મદરહ કમીશનના રિપોર્ટમાં હિંદીઓની સમાન મતાધિકાર Common Rollની માગણીનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે પણ તેમાં કેનીઆના ગોરાઓની મંમતિ લેવાની શરત રાખવામાં આવી છે. એટલે એ ઉદારપણાનો કશોય અર્થ નથી. કારણ કે ગોરી અને હિંદી કામ વચ્ચે આ મમાન મતાધિકાર સંબંધે તો મોટો ઝગડો છે. તેનો છેવટનો નિર્ણય અઘાપિ પર્વન્ત થયો નથી. તેથી મંજેગોને લક્ષમાં લઈ ઉપર જણાવ્યું તેમ સન ૧૯૩૩માં મજેલી ઇસ્ટ આફ્રિકાની હિંદી કોન્ગ્રેસને કોમીમલદારીના ધોરણે હિંદી મેમ્બરો સુટી લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલમાં મોકલવાનો ફરાવ કરવો પડ્યો છે. આમ દોઢ દાયકા સુધી હિંદીઓની ધારામલાસુટણીના મમાનહક્ક મેળવવા માટેની લડત ફળદાયી નીવડી નથી. એ જતાવવાને પૂરતું છે કે મદરહ કોલોનીમાં હિંદીવાનોની હાલત કેવી અસહાય અને નબળીઆતી થઈ પડી છે !

સ્થા નિ ક સ્વ રા જ્ય

જેની રીતે કેનીઆની ધાગમલામાંથી હિન્દીઓને સમાનહક્કથી બાતલ રાખવામાં આવ્યા તેજ પ્રમાણે નધરાણી મ્યુનિસિપાલ કોર્પોરેશનમાંથી પણ હિન્દીઓને ગ્રુટણીના હક્કોથી વચિત રાખવામાં આવ્યા હતા આમાં પણ કેનીઆના ગવર્નર મર એડવર્ડ બ્રીગે હિન્દીઓને અક્કમાં નાખી યાપ ખવરાવી હતી.

‘હિન્દીઓ અણુવડ ને પઠાત છે-ગોગઓના સમાન દરજ્જાના અધિકાર હિન્દીઓને હોય શકે નહિ-બધી પ્રમોશન હિન ને પ્રતિનિધિત્વ તો ગોગઓજ માવવી શકે હિન્દમાં કોમીમતાધિકાર છે તેથી અહીં પણ કોમીમતાધિકાર હોવો જોઈએ’ આવી વાતો અહીંના ગોરાઓ પહેનેથી જ છડેચોડ કરી રહ્યા હતા.

મ્યુનિસિપાલ કોર્પોરેશનમાં પણ બહુમતી મેગવી અનેક રીતે હિન્દી કોમને કનડગત કરવામાં આવે છે જેમ આપણે કેનીઆ લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલનો આછો પાતળો ઇતિહાસ જોઈ ગયા તેમ હવે હોમ્સ ગવર્નમેન્ટ મંત્રને પણ થોડી શૂતકાંગ તરફ નજર કરીએ.

શરૂઆત

મ્યુનિસિપાલિટીની શરૂઆત સૌથી પહેલા નધરાણીમાં થઈ હતી શરૂઆતમાં એક ઍન્ક્રિસિયન ને ૪, વેપારીઓ મળી ૫, સભ્યોની કમિટી હતી સન ૧૯૦૧માં તે કમિટી ઍન્ક્રિસિયન અને નોન-ઍન્ક્રિસિયન બન્ને સરખી સખ્યાના મેમ્બરોની બની સન ૧૮૧૬ સુધી તે કમિટીમાં ૧, હિન્દી ને ૧, ગોવાનીસ મેમ્બર હતા ૫મી ૯, ઍન્ક્રિસિયન, ૬, નોન-ઍન્ક્રિસિયન, ૭ હિન્દી ને ૧, ગોવાનીસ મળી ૧૮ ની કમિટી બની હતી.

સન ૧૮૦૮માં ‘મ્યુનિસિપાલ કોર્પોરેશન ઍન્ક્રીડીનાન્મ’ પાસે કરવામાં આવ્યો હતો પણ લડાઈના તેમજ બીજા મારદોએ

સન ૧૯૧૯ સુધી તે અમલમાં આવ્યો નહોતો. ત્યાંસુધી મ્યુનિસિપાલ કાઉન્સિલ ફક્ત સલાહકારક તરીકે હતી. સન ૧૯૧૯માં એક વિચિત્ર બનાવ બન્યો.

નોન-ઓફિસિયલ મેમ્બરોની ચુંટણી માટે મતદારોના મત મેળવી, વધારે મત મળે તેનાં નામો જાહેર કરવામાં આવે; તે મેમ્બરોનું નોમીનેશન ગવર્નર તે જ સ્થળે પોલ ઉપરથી કરે એવી સુચના થઈ.

ગોરાઓની ચુંટણી એ પદ્ધતિએ થઈ. પણ હિન્દીઓએ તે પ્રમાણે ચુંટણી કરી નામો જાહેર કર્યા તે ગવર્નરે સ્વીકાર્યા નહિ. હિન્દીઓને ગોરાઓના સમાન હક્ક અપાય નહિ, એ ધમંડી માન્યતાએ પોતાની મરજી મુજબના ૨, હિન્દીઓની ગવર્નરે નીમણૂક કરી. ત્યારપછી નંદરાબી મ્યુનિસિપાલ કાઉન્સિલ ૧૬, ચુંટાયલા ગોરાઓ, ૨, હિન્દીઓ, ૧, ગોવાનીમ ને ૧, ઑફિસિયલ પ્રમુખ મળી ૨૦, સભ્યોની બની.

મ્યુ. કાઉન્સિલનો બહિષ્કાર

ઉપર જણાવ્યું તેમ યુરોપિયનોની ચુંટણી કરવામાં આવતી ને હિન્દી તથા ગોવાનીસની ગવર્નર પોતે નીમણૂક કરતો. આ નવી પદ્ધતિ સ્વમાન હણનારી લાગવાથી નંદરાબીના હિન્દીઓએ તે સ્વીકારવાની ના પાડી. તેનાં બીજાં પણ સખળ કારણો હિન્દીઓની તરફેણમાં હતાં. એક તો એ કે ૬૬, ટકા જેટલો ટેક્સ તો એકલા હિન્દીઓ જ ભરતા હતા. છતાં માત્ર ૨, હિન્દી મેમ્બરો જ મ્યુનિસિપાલ કાઉન્સિલમાં અને ચુંટણીના હક્ક નહિ. આથી હવે મ્યુનિસિપાલ કાઉન્સિલમાં હિન્દી પ્રતિનિધિત્વનો પ્રશ્ન રૂઝાનિક, મટી રાજકોય બન્યો. મ્યુનિસિપાલ કાઉન્સિલનો પણ હિન્દીઓએ બહિષ્કાર કર્યો. એટલે મન ૧૯૧૯ થી ૧૯૨૫ સુધી નંદરાબી મ્યુનિસિપાલ કાઉન્સિલમાં કોઈ હિન્દી મેમ્બર હતો નહિ.

ડેન્હામ કમીશન

સન ૧૯૨૩માં સ્વેતપત્ર બહાર પડ્યો. ગવર્નમેન્ટ તેમજ ગોરા સેટલમેન્ટો તે મજુર રાખ્યા પછી વળી હિન્દી પ્રતિનિધિત્વનો પ્રશ્ન તાલે થયો નધરાણી મ્યુનિસિપાલિટી કોમી પ્રતિનિધિત્વના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવા સર એડવર્ડ ડેન્હામના પ્રમુખપદે એક કમીશન નીમવામાં આવ્યું હિન્દીઓને ૪, પ્રતિનિધિઓ પોતાના તરફથી ચુટણી કરી નધરાણી મ્યુનિસિપાલ કોર્પોરેશનમાં મોકલવાની આદેશ કરવામાં આવી. ચુટણીનું ધોરણ ગોરાઓના માટે જે અપત્યાર કરવામાં આવેલું છે તે મુજબ સ્વીકારવામાં આવ્યું તેના આધારે ૪, હિન્દીઓ ૫, યુરોપિયનો, એક ગોવાનીસ ને એક આફ્રિકામાં મળી ૧૧ સભ્યો બીજા એક ગોરાની ચુટણી કરે તે મળી ૧૨ સભ્યોની મ્યુનિસિપાલ કાઉન્સિલ બની

એ આદેશ નધરાણીના હિન્દીઓએ કષ્ટિ રાખી, તે પછીથી ૪ હિન્દી મેમ્બરોએ નધરાણી મ્યુનિસિપાલ કાઉન્સિલમાં એકેક લીધી (૧૯૨૫)

ફીધામ કમીશન

સન ૧૯૨૬માં ફરી મ્યુનિસિપાલ ગવર્નમેન્ટનો પ્રશ્ન વિચારણા માટે આવ્યો. મોખ્યાસા નધરાણી તેમજ તેમની આજુમાજુના પ્રદેશ ઉપરાત વસવાટવાળા બાગોમાં જ્યાં જરૂર જણાય ત્યાં લોકલ ગવર્નમેન્ટ સ્થાપવા કેનીઆના ગવર્નર સર એડવર્ડ ગ્રીગે જુલાઈ માસમાં એક કમીશનની નીમણૂક કરી આ કમીશનના પ્રમુખ જરૂટીસ ફીધામને ખાસ દક્ષિણ આફ્રિકામાંથી બોલાવવામાં આવ્યો હતો. એ તો સૌ જાણે છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં પહેલેથી જ હિન્દીઓ પ્રત્યે ચામડીના રંગભેદની સજા છે કમીશનનો પ્રમુખ જરૂટીસ ફીધામ રિપોર્ટ તૈયાર કરવાના કામમાં મદદ કરવા એક એક્સ્પર્ટને પોતાની સાથે લાવ્યો હતો તેણે કર બરનાગઓની

સંખ્યાપરં કથું લક્ષ આપ્યું નહિ અને હિન્દીઓ ને હકકો ને બેઠકો લોકલ ગવર્નમેન્ટ બોડીમાં ભોગવતા હતા તે હકકો પણ લગભગ ખુચવી લેવા જેવી સ્થિતિ ઉભી થઇ.

આ ઉપરથી ઇસ્ટ આફ્રિકા ઇન્ડિયન કોન્ગ્રેસે ઠરાવ કર્યો કે, જો જસ્ટીસ ફીધામ કમીશનના રિપોર્ટ અનુસાર અમલ થશે તો સર્વ સ્થાનિક મ્યુનિસિપાલિટીઓમાંથી હિન્દી મેમ્બરોને પાછા ખેંચી લેવામાં આવશે. વડી સરકારે તુરતમાં જસ્ટીસ ફીધામ કમીશનના રિપોર્ટને મજબૂરી ન આપી. આ અરસામાં કલોઝર યુનીયન કમીશન પણ ઇસ્ટ આફ્રિકામાં આવ્યું હતું. તેની તપાસ પણ શરૂ હતી.

આ સંબંધે હિન્દીઓનું એક ડેમોસ્ટ્રેશન સન ૧૯૨૮ના ફેબ્રુઆરી માસમાં કાલોનીઅલ સેક્રેટરીને મળ્યું. પરંતુ તેઓને કહેવામાં આવ્યું કે, રિપોર્ટમાં થયેલી ભલામણો મુજબ ગવર્નમેન્ટે અમલ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, તેથી લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલની પહેલી બેઠકે મ્યુનિસિપાલ બીલ રજૂ કરવા દેવામાં આવશે. આથી નંધરાખી તેમજ મોખ્યામાના હિન્દીઓમાં પાછો ખળભળાટ થયો. વિરોધદર્શક ઠરાવો કર્યા કે: હીસ્ટન યગ કમીશનનો રિપોર્ટ બહાર ન પડે ત્યાંસુધી આ ફીધામ કમીશનના રિપોર્ટમાંની ભલામણોને કાયદાનું સ્વરૂપ આપવાનું મુલતવી રાખવું. કેટલોક ભાગ હડેમોક કહેવા લાગ્યો કે ડીરેક્ટરીકેટ તેમજ સ્થાનિક મ્યુ. કાઉન્સિલોમાંથી હિન્દી મેમ્બરોને પાછા ખેંચી લેવા. કર ન આપવા. અસહકાર શરૂ કરવો. ગવર્નમેન્ટને ચેતવણી આપવામાં આવી કે જો ધારાસભામાં સરકાર મ્યુનિસિપાલ બીલ લાવશે તો સ્થિતિ ગંભીર થશે ને તેની સર્વ જોખમદારી તેઓના ઉપર રહેશે. સત્તાવાળાઓએ આ સંજોગો ધ્યાનમાં લઇ મે માસે મળનારી ધારાસભાની બેઠકમાં આ બીલ લાવવાનું મુલતવી રાખ્યું.

પછી ગવર્નરે મ્યુનિસિપાલ બીલ સંબંધે ઉભા થયેલા મતભેદોની બાબતમાં સમાધાની પૂર આવવા બંને કામની સ્વતંત્ર કમિટી નીમવાની સૂચના કરી. તે અનુસાર બંને કામોનાં પ્રતિનિધિઓની રાઉન્ડ

દેખાય દો-ફર-સ મળી. વાટાઘાટને અંતે સમાધાનપર આત્મા સુધારેલુ ખીલ પેપરમાં પ્રગટ થયું. ત્યારે જાણવામાં આવ્યું. સુધારેલા ખીલમાં ગેાવાનીસ મેમ્બરને કમી કરવામાં આવ્યો હતો અને હિન્દીઓને ઉતારી પાડ્યા જેવી ખીજ પલુ ફટલીક ધાલમેય કરવામાં આવી હતી. તે સામે હિન્દી કામે વિરોધ ઉઠાવ્યો.

હીલ્ટન યંગ કમીશનની લઘામણે સંબંધે ચર્ચા કરવા ગવર્નર સર એડવર્ડ ટ્રીગ ઈંગ્લાંડ જતા હતા ત્યારે હિંદી કામ તરફથી સર એડવર્ડ ટ્રીગની બેઠજરી રાજનીતિપર પ્રકાશ પાડતો એક મેનીશીરેટો તૈયાર કરી એટલિટનની પ્રજ્ઞને મોકલવામાં આવ્યો. અમદામ હિંદી કામ આ મિત્રાય ખીજું શું કરી શકે ?

હિન્દીઓએ મ્યુનિસિપાલ કાઉન્સિલનો બોયકાટ કર્યો.

સેમેસેશનના વાડા

હિન્દીઓને આમાનિક તેમજ સાંસારિક હોવમાં પણ ગોમ્તો કરતાં દસકા દરજ્જાના માની લાક સેમેસેશનના વાડા ઉભા કરવામાં આવ્યા.

આ પ્રમાણે સેન્ટરલેટીવ કાઉન્સિલ ને સોડલ ગવર્નમેન્ટમાં હિન્દીઓના મમાન અધિકારનો અસ્વીકાર કરી, માનભરી રીતે રહેવાના તેમના દક્ષ પ્રુવરી લેવામાં કેનીઆના ગોરાઓએ ફોલ મેનરી હિન્દીઓની દાર થઈ.

કેનીઆના ગોરાઓ અને હિન્દીઓ વચ્ચે દલે દક્ષિણ આફ્રિકાની માફક સેમેસેશનના વાડા ઉભા કરવામાં આવ્યા છે. મુરેશિપને ને રહેવાને માટે રેકરીઓ બપર મુદર જાઓ અને હિન્દીઓના કોઈ મારી જાઓ બપર રહેવાના અધિકાર છીનવી લેવાયા છે. મુરેશિપને પે તાના પોળા હિન્દીઓને પેલી છો નહિ. પ્રુદ મન ૧૯૨૩ના મે ૧૯૨૩ અનુમાર રાવનરપોમાં ગોરાઓને હિન્દીઓ વચ્ચે સેમેસેશનની પે

નહિ રાખવાનું વડી સરકારનું ફરમાન હોવા છતાં પણ કેનીઆ ગવર્નમેન્ટ તે પ્રમાણે વરતતી નથી. હિન્દીઓને માટે રહેઠાણની જગ્યા તેમજ વેપારની જગ્યા પણ ગોરાઓના લતાથી અલગ જ આપવામાં આવી છે. નધરાબીમાં ' ઇન્ડિયન બ્રાઝર ' ને ' રિવર રોડ ' હિન્દીઓ માટે છે.

આ પ્રમાણે સારાય કેનીઆમાં હિન્દીઓ કરતાં ગોરાઓ કાયદા મુજબ સરસાઇ ભોગવતા ચલા છે. ગોરાઓના રહેઠાણવાળી જગ્યાઓના કરતાં હિન્દી લોકોનામાં પાંચ ટકા પણ સફાઈ કે લાઇટો કે પાણીની સગવડ આપવામાં આવતી નથી. હિન્દીઓનાં સ્વમાન ડગલે ને પગલે હજીયે રહ્યાં છે. આ સ્થિતિ આજ કેનીઆના હિન્દીઓની છે.

ને ટી વ માર કે ટિંગ કા ઉ નિસ લ

ક્રેટલોક સમય થયા ગોરાઓ તરફથી નાના હિન્દી વેપારીઓ વિરુદ્ધ એવું પ્રચારકાર્ય કરવામાં આવતું હતું કે, નેટીવો જે મકાઈ, કાશી, આદિ પાક ઉત્પન્ન કરે છે તે હિન્દી વેપારીઓ ઝોછા ભાવે ખરીદી લે છે. માલના બદલામાં સામે માલ આપે છે, પૈસા રોકડા આપતા નથી. નેટીવોને ઠગી લે છે. નેટીવોનું બહુ કરવાના ખર્ચાપકારી હેખાવ કરી નેટીવ રીઝર્વમાં વેપાર કરતા નાના હિન્દી દુકાનદારોને હલકા પાડી, તેઓના હાથમાંથી નેટીવ પ્રોડ્યુસ ખરીદીને ધધો છીનવી લેવાની કપટકળા આદરવામાં આવી. નધરાબી ગોરાઓની ચેમ્બર ઓફ કોમર્સે એક મેમોરેન્ડમ તૈયાર કર્યું. જી-જી એસોસિએટેડ ચેમ્બર ઓફ કોમર્સે પણ બહારથી નિલેષ જણાવેલા કરાવ પસાર કરી કેનીઆ ગવર્નમેન્ટને મોકલાવ્યો. કરકસર અને ટેક્સેશનની તપાસ માટે લોર્ડ મોયનેને નિયત કરવામાં આવ્યા. સન ૧૯૩૨માં ઇ. આ. હિન્દી કો-મેમો હિન્દીઓને ચતા અન્યાયો પરત્વે ખરી સ્થિતિપર પ્રકાશ પાડતો મેમોરેન્ડમ તૈયાર કરી લોર્ડ મોયનેને મોકલ્યો. જેના

ઉપર દર્શાવેલ આપવામાં આવ્યું નહિ નાના હિંદી દુકાનદારો જે અત્યારે નેતીવ રીઝર્વવાળા સ્થળોમાં વેપાર કરે છે, તેઓના હાથમાંથી નેતીવ પ્રોડ્યુસ ખરીદતો ધણો કાયદાથી કુટવાઈ ગયેલો એવી લોર્ડ મોયનેના ટ્રિબ્યુનલના ૮૦ માં વેગમાં નીચે પ્રમાણે બધામણ કરવામાં આવી છે -

‘ With the object of assuring of growers a more ready share and a large share of the proceeds a native marketing advisory council shall be set up by the Governor consisting of the Chief Native Commissioner, two or three experienced members of the business Community. Some questions that might be usefully considered by this advisory body would be co-operative production and marketing bulking and grading establishment of marketing centres where large scale buyers might be induced to handle native produce licensing of traders and the prohibition or restriction of the system of barter which as practised in some of the Asiatic stores is alleged to operate generally to the disadvantage of the native producer.

આમ નેતીવાનું ભદ્ર અને ફાયદો કરવો ના એકા નીચે દિશાએ જે દાખા કાઢવા માટે આ એક નવી મુક્તિ ગયતમાં આવી એ રિપોર્ટ મુજબ નેતીવ માર્ગદર્શિ એડવાઇઝરી કમિટિયમ અમિનિયમાં જતી તેમાં એવો દિશા મેઅર નથી સત્કરુ રિપોર્ટ મુજબ નેતીવ રીઝર્વમાં માર્ગદર્શિ સેન્ટરો નહીં કરવામાં આવ્યાં છે તે મેન્ટરમાં જે નેતીવ પ્રોડ્યુસની ખરીદી માટે માગે એને મેનોપોલી બંધવામાં આવે

આ જ ઓરડીનાન્સ યુગાન્ડાને પણ લાગુ કરવામા આવ્યો છે તે અમનમા મૂકાતા જે નાના હિંદી દુકાનદારો નેટીવ પ્રોડ્યુસ ખરીદ કરતા હતા તે આ કાયદા પ્રમાણે ખરીદ કરી શકશે નહિ આ રીતે નાના હિંદી દુકાનદારોના હાથમાથી પ્રોડ્યુસ ખરીદનો વેપાર પણ આમ કાયદાથી છીનવી લેવાય છે આવા કારણોથી હિંદી વેપારીઓની દશા કગાળ થતી જાય છે

આગમનપર અ કુશ

જગતમા વ્યાપી રહેલ આર્થિક મદી તેમજ આરોગ્ય અને ચેપી રોગો ધુસી જવાના પ્હાના નીચે હિન્દીઓ માટે આ કોલોનીનું ધમોશન ખાતુ સખત બનતુ જાય છે કામ ધધો ચાલુ ન હોય અગર તો કાયમી નોકરી ન હોય તેવાઓને ભાગ્યેજ જવા દેવામા આવે છે અીઓ પાસેથી પણ ૨૦૦ સિલિંગ ડીપોઝીટ લેવામા આવે છે

ઉ ધા ડા અ ન્યા યો

ગવર્નમેન્ટ સરવીસ ખંધ

આ પ્રદેશમા ગવર્નમેન્ટ નોકરીઓમા ઉચી જગ્યા ઉપરથી હિન્દીઓને બાતલ રાખવામા આવે છે ટ્રકસરને નામે અને ગમે તેવા પ્હાના તળે, જે હિન્દીઓ આજે નોકરી ઉપર છે તેમાથી પણ કમી કરવામા આવે છે નવી જગ્યાઓ તો હિન્દીઓને હવે મળતી જ નથી ખરી રીતે હિન્દીઓને ગવર્નમેન્ટ સરવીસમાથી કાઢી મૂકી, તે જગ્યાએ મોટા પગારની યુરોપિયન અને નાના પગારની જગ્યાએ નેગેવોને ગોઠવવામા આવે છે

રેલ્વે ડીપાર્ટમેન્ટમાથી પણ હિન્દીઓને નોટિસ આપી રજા આપવામા આવે છે પ્રથમથી જ રેલ્વેની નોકરી હિન્દીઓ માટે પેન્શનેન નહોતી તેથી ગમે તેટલા લાખા સમયથી નોકરી કરનારને પણ રેઝ્યુમ્પટી આપી આજકાલ કમી કરવામા આવે છે

યુરોપિયન ફર્મોમાં પણ ન ચાલતે જ કાર્થ હિન્દીને રાખવામાં આવે છે, આજે જે હિંદીઓ તેમનાથી પણ હવે કાઢીને કાર્થ બહાન નોટિસો આપી ગયાં આપવામાં આવે છે

કેળવણી

મોરબામાં હાઈસ્કૂલ સિવાય સારા ધરટ આફ્રિકામાં હિંદી બાળકો માટે કાર્થ હાઈસ્કૂલ કે હોસ્ટેલ નથી તેમ હિન્દી પ્રમતો મોટા ભાગ થોડા અપવાદ બાદ કરતા હજી કેળવણીનું રહસ્ય મમજવાની દરકાર કરતો જણાતો નથી કેનીઆની ગવર્નમેન્ટ યુરોપીઅન કરતા હિન્દી બાળકોને કેળવણી આપવામાં બહુ જ ઓછો ફાળો આપે છે પ્રાથમિક શિક્ષણ ઉપરાંત વધુ કંઈ પણ સાધન નથી દર વર્ષે કેળવણીનો ૩૦ સિલિંગ કર ૧૮ વર્ષની ઉપરની વયના દરેક પુરુષ પાસેથી વસુલ કરવામાં આવે છે હિંદીઓની સખ્યા યુરોપિયનોથી લગભગ ૩બલ હોવાથી એન્જીકેશનલ ટેમની મોટી રકમ હિંદીઓ પાસેથી જ વસુલ થાય છે છતાં ગોરાઓના બાળકોને કેળવવામાં સરકાર જે ખર્ચ કરે છે તેના કરતા હિંદી બાળકોને કેળવણી આપવામાં થોડો ભાગ પણ મગકાર માં ખર્ચ છે સરકારની આ દેખીની પક્ષપાતી નીતિ હોવા છતાં તે બહુ ન્યાયમર ગણાય છે

ન્યાયમાં રંગભેદ

આ કોલોનીઓની કોર્ટમાં યુરોપીઅનોના કેસ યુરોપીઅન ન્યુરી મમલ જણાય છે ન્યારે હિંદીઓને તે પ્રાથમિક હક્ક પણ ઉઠાવી દેવામાં આવ્યો છે

ડોક્ટરી મદદની ખામી

સારા ધરટ આફ્રિકામાં એક જ દોસ્તીટાલ છે કે ન્યાં શી લઈને હિન્દી દરદીઓની સારવાર કરવામાં આવે છે કમ્પાસીમાં

એક મીરાન હોસ્પીટલ નેટીવો માટે છે, જેમાં અપવાદ તરીકે જમ્યા હોય તો 'ઇન-ડોર' દરદી તરીકે હિન્દીઓને દાખલ કરવામાં આવે છે.

ધણા ગભીર દરદમાં ઘેરાયલા હિન્દીઓને સારવાર માટે ધણી વાર હિન્દુસ્થાનમાં આવવું પડે છે. જ્યારે યુરોપિયનો માટે દરેક અગત્યના સેન્ટરોમાં સુંદર મકાનો ધરાવતી હોસ્પીટલો છે, જેમાં યુરોપિયન ડૉક્ટરો તથા નર્સોનો સ્ટાફ ગવર્નમેન્ટ મોટા ખર્ચે નીભાવે છે. હિન્દીઓ માટે એવી કંઈ સગવડ નથી.

હથિયારબંધીનો કાયદો

સન ૧૯૨૬-૨૭માં 'આર્મ્સ એક્ટીનાન્સ' પાસ કરવામાં આવ્યો. જેમાં પોલિસ તેમજ સરકારી અમલદારોને સત્તા આપવામાં આવી કે, કંઈ પણ કારણ જણાવ્યા સિવાય તે કોઈ ઇસમને હથિયાર રાખવાનું લાયસન્સ આપવાનું ના પાડી શકે.

બ્યવહારમાં આનો ઉપયોગ માત્ર હિન્દીઓને હથિયાર રાખવાના લાયસન્સો નહિ આપવામાં થાય છે. યુરોપિયનોને કાવે તેટલાં હથિયારો ધરાવવાના લાયસન્સો છૂટથી મળી શકે છે, પણ હિન્દીઓને નહિ. આના પરિણામે કેટલીય વાર હથિયાર ધરાવનારા ચોર-બદમાશોના હાથે હિન્દીઓનાં ખૂનો થઈ જાય છે આ એક ભારે અન્યાય પ્રવર્તી રહ્યો છે. હિન્દી વેપારીઓ જગલમાં રહે તેને બચાવના સાધનની જરૂર હોવા છતાં પણ હથિયાર રાખવાના લાયસન્સો ન મળવાથી લુચ્ચા લોકો તેઓને અસહાય બાણી લૂંટી લે છે ને ઉપરથી મારી નાખવાની ધમકી આપે છે. આ વસ્તુસ્થિતિ એકલા કેનીઆમાં જ નહિ પણ યુગાન્ડા, જંગબાર, ટાંગાનિકા વિ. સર્વ પ્રદેશમાં છે. આ પ્રમાણે હિન્દીઓ આ કોલોનીઓમાં સંરક્ષણ વગરના થઈ રહ્યા છે. જે વિચારતાં હરકોઈ ઇસમને સરકારની આ પક્ષપાતી નીતિ માટે દુઃખ થયા વગર રહે નહિ.

નાની નાની હાડમારીઓ

ઈસ્ટ આફ્રિકામાં તેમાંય ખાસ કરીને કેનીઆ કોલોનીના હિંદીઓની સ્થિતિ આજકાલ ઘણીજ કડોડી બનતી ગય છે. સન ૧૯૧૯થી સાલિય આફ્રિકાની માફક યુરોપિયન કોલોની બનાવવા મધ્યગા પ્રવર્તેલો થઈ રહ્યો છે. ધારાસભા, એકઝીક્યુટીવ કમિટિ, મ્યુનિસિપાલ કાઉન્સિલોમાં ન આવતે કોમી મતાધિકારની સીરટમે માત્ર નામનું પ્રતિનિધિત્વ હિંદીઓને આપવામાં આવ્યું છે એ સિવાય ખીર્ન કાંઈ પણ વહીવટી ખાતામાં હિંદીઓને સ્થાન નથી ગોરાના કરતા હિંદીને પ્રથમથી જ હલકો માનવામાં આવે છે. જ્યારે કરોની મોટામાં મોટી રકમ હિંદીઓજ ભરે છે.

હિંદીઓના જીવનમાં હમેશના વપરાયતી ઘી, ધઉનો આટો, ચોખા, અનામદિ હિંદી આવતી વસ્તુઓ ઉપર કોલોનીના ઉદ્યોગના સરક્ષણના નામે ભારે જકાત નાખી હિંદીના વેપારને કટોકટી લગાડ્યો છે, એટલું જ નહિ પણ આ ભારે જકાતના બોજથી હિંદીઓનું જીવન અતિ મોઘુ થઈ પડ્યું છે.

હાઇલેન્ડઝની જમીન એકલા ગોરાઓને માટે જ રાખવામાં આવી છે તેમને જમીને ખરીદવા તે મદદ કરવા લેન્ડઝ બેન્કમાંથી નાણાં પણ ધીરવામાં આવે છે તેવું કોઈપણ પ્રકારનું ઉત્તેજન હિંદીઓને આપવામાં આવતું નથી.

‘Wheat pool’ને કાયદો પાસ કરી હાઇલેન્ડઝમાં પાકતા ધઉ ‘કેનીઆ ફારમર્સ એસોસિએશન’ સિવાય ગોગ સેટલરો ખીજીઓને વેચી શકે નહિ. હિંદી વેપારીઓ ખરીદી શકે નહિ. ગોરાઓની ‘કેનીઆ ફારમર્સ એસોસિએશન’ ધઉના ભાવો મરજી મુજબના રાખી શકે.

તેનીવ લોકેશનોમાં હિંદીઓ પશુધન રાખી પહેલા ધો બનાવતા હતા કેનીઆની સરકારે તે ઉદ્યોગ હિંદીઓના હાથમાંથી છીનવી લીધો.

વિશાયતથી અણીતા માણસોને બોલાવી નેટીવોને ધી બનાવવા શીખવવાનો પ્રયામ કર્યો પણ સફળ થયો નહિ યુરોપિયન ડેરી કંપનીઓ, બીબી થઇ ને હિંદીઓના હાથમાંથી આ ઉદ્યોગ ચાલ્યો ગયો. કેનીઆમાં આટાની મીલો, ખાંડનાં કાગખાનાં, ડેરી કંપનીઓ બધી યુરોપિયન માલિકીની છે તેને લાભ પહોંચાડવા ને બિતેજવા બહાર દેશાવરથી આવતી તે વસ્તુઓ ઉપર સંરક્ષક જઠાત નાંખવામાં આવી છે. પણ મોઝામ્બિકામાં સાશુ બનાવવાનો ઉદ્યોગ હિન્દીઓના હાથમાં હોવાથી તે સાશુ ઉપર સંરક્ષક જઠાત નાંખવામાં આવી નથી એ બતાવી આપે છે કે માત્ર ગોરાઓને લાભ પહોંચાડવા માટે જ આવી પક્ષપાતી વલણ અખત્યાર કરવામાં આવે છે.

હિન્દુ ને આફ્રિકા વચ્ચે બી આઠ કુ ની સ્ટીમરો દોડે છે. તેના નુર વધારેમાં વધારે રાખવામાં આવ્યો છે ડેકના પેસેન્જરોને બારે હાડમારી ભોગવવી પડે છે સ્ટીમરોમાં કોઇ વાર રીતજાનો કેસ થાય તો પેસેન્જરોને ક્વૉરન્ટાઇન આપવામાં આવે છે તે માટે આફ્રિકામાં જંગબાર પાસે એક નાનો સરખો ટાપુ નિયત કરવામાં આવ્યો છે જ્યાં કઇપિયુ સાધનો કે સગવડો ન હોવાથી પેસેન્જરોને બારે હાડમારીઓ ભોગવવી પડે છે.

કેનીઆ-યુગાન્ડા રેલ્વેમાં બહાર દેશાવરોથી આયાત થયેલો માલ ઉપરના ભાગોમાં લઇ જવાનો બારે નુર રાખવામાં આવ્યો છે. પણ કેનીઆમાં ઉત્પન્ન થતા પ્રોડ્યુસને ૫૦૦-૬૦૦ માઇલ જેટલે દૂર-મોઝામ્બિકા પહોંચાડવાનો માત્રનામનો જ રેલ્વેનુર લેવામાં આવે છે. એટલે આમાં પણ માત્ર ગોરાઓને બિતેજવાનો હેતુ ખુલ્લો દેખાય છે કારણ કે ગોરા સેટલરોની જમીનોનું ઉત્પન્ન જ એક્સ્પોર્ટ કરવામાં આવે છે.

પ્રથમ દર ૧૮ વર્ષની વયની ઉપરના નોન-નેટીવ પુરુષ પાસેથી ૩૦ શિલીંગ પોલ-ટેક્સ વસુલ કરવામાં આવતો હતો પણ સન ૧૯૩૨ થી તે વધારી બમણો કરવામાં આવ્યો છે.

કેનીઆ-યુગાન્ડા રેલ્વેના નુરના બારે દર હોવાથી મોટરલોરીઓ

માલ દ્રાન્સપોર્ટનું કામ કરતી હતી તે મોટરલોરીઓ બધી હિન્દીઓની માલિકીની હતી. 'રેલ્વેને નુકસાન યાચ છે' એ બહાને 'મોટર ટ્રાંશીક ઓરડીનાન્સ' પસાર કરી મોટરલોરી દોડાવવાની લાયસન્સ શી ૨૫૦૦ સિલિંગ જોટલી વધારી દેવાથી હિન્દીઓના આ દ્રાન્સપોર્ટ બીઝનેસનો નાશ થઈ ગયો છે.

ગોરા સેટલરોની માલિકીની લગભગ ૭૫ ટકા જોટલી જમીનો પગતર રહેલી છે તેના ઉપર કશોય ટેકસ લેવામાં આવતો નથી.

આ પ્રદેશમાં વેપાર કરવા માટે લાયસન્સ લેવાનો કાયદો છે. આ લાયસન્સો લાયસન્સ ઓર્ડર આપે છે આ ઓર્ડરમાં એક્ય હિંદી એમ્પ્લર નથી હવે લાયસન્સ શી વધારવામાં આવી છે વખત જતા કેનીઆમાં પણ હિંદીઓને વેપારના લાયસન્સ મેળવવા માટે સાઉથ આફ્રિકાના જેવી રીતિ ઉભી થાય તો તેમાં નવાઈ નથી અત્યારે તો માત્ર શી જ વધારાય છે.

ઉપરોક્ત સક્ષિપ્ત અવલોકનથી વાચકો જાણી શકશે કે સર્વ રીતે સીધી સાદી શાંતિમિત્ર હિન્દી પ્રજાને બ્રિટિશ મહારાજ્યના તાબાના પ્રદેશોમાં તેના જ જાતબાંધુઓના હાથે થતા આ બધા અન્યાયો ને હાથમારીઓ સહન કરવી પડે છે, તેનું કારણ માત્ર એક જ કે હિન્દુ સ્વતંત્ર નથી.

યુ ગા ન્ડા પ્રો ટે ક્ટ રે ટ

જાણવા જોગ

ફોનફોન ૯૪૨૦૪, ચારસ માઇલ, તેમા ૭૧૬૬, માઇલમા મીઠા પાણીના સરોવરો છે. પૂર્વે ડેનીઆ, દક્ષિણે ટાન્ગાનિકા, ઉતરે સુદાન અને પશ્ચિમે બેન્ગલમ-કોન્ગોના પ્રદેશો આવેલા છે.

વસતી આશરે ૧૪૦૦૦ હિંદીઓ, ૨૦૦૦ ગોરાઓ તથા ૩૩ લાખ નેદીવો.

પેદાશ કોટન, કાશી મુખ્ય ઉપશાલ મકાઈ વગેરેની છે.

શાસન: સન ૧૯૨૧ ના નન્યુઆરીથી એકઝીક્યુટીવ તેમજ લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલો સ્થાપવામા આવી છે.

એકઝીક્યુટીવ કાઉન્સિલ ૪ અવર્નમેન્ટ ઑફિસરો, ૩ નોમીનેટડ-નોન-ઑફિસિયલ મળી ૭ મેમ્બરોની બનેલી છે. પ્રેસિડન્ટ તરીકે ગવર્નર બેસે છે.

લેજસ્લેટીવ કાઉન્સિલ ૪, અવર્નમેન્ટ ઑફિસરો, ૩, નોન-ઑફિસિયલ નોમીનેટડ મેમ્બરોની બનેલી છે જેમા પહેલા એક હિન્દી અને હવે બે હિન્દીઓને નીમવામા આવે છે. આ કાઉન્સિલના પ્રેસિડન્ટ પણ ગવર્નર સાહેબ છે.

ઐ તિ હા સિ ક

આ પ્રદેશની શોધ સૌથી પહેલાં ઇન્જિનના માર્ગે થઈ છે. ઇન્જિનના ઇતિહાસ સાથે તે સંબંધ ધરાવે છે.

ઈસ્પાનની રાજઆતમાં ઇન્જિન ઉપર રોમનોનું આધિપત્ય હતું. નાઇલના કિનારાની તરફ રોમનોને લાગી હતી. શહેનશાહ નીરોએ નાઇલના કિનારાપર ચડાઈ કરવી તેથી આ વિખ્યાત નદી નાઇલ અને ઇન્જિન દેશનો ઉલ્લેખ હિન્દુ પુરાણોમાં પણ મળી આવે છે.

ઇન્જિનથી સુદાનના રસ્તે નાઇલ નદીના કિનારે કિનારે મોકલે તે આરબ વેપારીઓ વેપાર કરવા આ પ્રદેશમાં આવતા. તેઓ પોતાની ખાસે હથિયારો રાખતા. તાંબા પીત્તળના વારા, ખોટાં મોતીને કાપડના બદલામાં હાથીદાંત, ચામડાં તથા ગુલામો લઈ જતા. ઇસ્લમ આફ્રિકામાં ગુલામોનો વેપાર પણ જખ્ખર હતો. ૧૯ મી સદીના અંત સુધી અહીંના મૂળ વતનીઓ તદ્દન જંગલી જેવા હતા. સુદાનની સરહદપરના આ પ્રદેશના નેટીવો તદ્દન નમ્ર દશામાં ને કટલીક જાતો ઝાડની ડાલો, ચામડાનો પટકો માત્ર શરીરપર વીંટાળીને રહેતા અને હજીય ઇસ્ટર્ન પ્રોવિન્સના લાંગો ડીરટ્રીકટમાં તેમજ વેસ્ટર્ન પ્રોવિન્સના કપાલે ડીરટ્રીકટમાં ક્યાંક ક્યાંક આ પ્રમાણે જોવાય છે.

સન ૧૮૨૪ માં મોઝામ્બિકા પોર્ટ ઉપર બ્રિટિશ વાવટો ઉડ્યો. ત્યારપછીથી જ્યાં જ્યાં બ્રિટિશ સત્તા ચર્ચ ત્યાં ત્યાંથી આ ગુલામોને વેપાર બંધ કરવામાં આવ્યો હતો.

હિન્દુસ્થાનમાં જેમ ઇસ્લમ ઇન્ડિયા કંપની વેપાર કરવા નિમિત્તે આવી ને સત્તા જમાવી હતી તેમ અહીં પણ ઇમ્પીરીઅલ બ્રિટિશ ઇસ્ટ આફ્રિકા કંપની વેપાર કરવાને આવી હતી.

સન ૧૮૬૨ સુધી આ તરફ સુરોપિયનોનો પગ પેમારો થઈ શક્યો નહોતો.

અર્ચ બીચનરી સોસાયટીના મીચનરીઓએ પ્રથમ મોઝામ્બિકામાં ચાલું જમાવ્યું હતું. C. M. S.ના મીચનરીઓએ પહેલવહેલો કેનીઆમાં

કિલીમાન્ઝારો પર્વત જોયો. પછી આસ્તે આસ્તે પાદરીઓ મોમ્બાસાથી ઉપરના પ્રદેશમાં પગપેસાગે કરતા ગયા. સફારીએ જતા આરઓ ને નેટીવો પાસેથી તેઓએ ઉપરના પ્રદેશની માહિતી મેળવી. તે મળેલી માહિતીઓના આધારે એક નકશો તૈયાર કરીને સન ૧૮૫૫ માં ઇંગ્લીશ રોયલ જીઓગ્રાફીકલ સોસાયટીવાળાને મોકલ્યો હતો. તે ઉપરથી જીઓગ્રાફીકલ સોસાયટીવાળાઓએ પરદેશ ખાતાની ઓફિસ તેમજ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પાસેથી ફંડ મેળવીને પ્રેસિડન્ટ રીપનને મોમ્બાસા મોકલ્યો. ઇતિહાસપરથી જણાય છે કે મન ૧૮૬૨ ના જાન્યુઆરી માસમાં પ્રેસિડન્ટ રીપન સાહેબે યુગાન્ડામાં પ્રવેશ કર્યો હતો ને સન ૧૮૬૩ માં ખરતુમને રમ્તે થઈ તે ઇંગ્લાન્ડ ગયો ને આ પ્રદેશને લગતો બધો રિપોર્ટ આપ્યો.

સન ૧૮૭૭ માં ચર્ચ મીશનરી સોસાયટીના મીશનરીઓને પહેલવહેલા આ યુગાન્ડા પ્રદેશમાં મોકલ્યા. તેને પછવાડે લગભગ બે વર્ષ બાદ રોમન કેથોલિકવાળાઓ પણ આ પ્રદેશમાં આવ્યા હતા. ત્યારબાદ સન ૧૮૮૮ માં ઇમ્પીરીઅલ બ્રિટિશ ઇસ્ટ આફ્રિકા કંપનીએ કેપ્ટન હુગાડને યુગાન્ડામાં મોકલ્યો હતો.

C. M. S. ચર્ચ મીશનરી સોસાયટી ને R. C. M રોમન કેથોલિક મીશન વચ્ચે લડાઈ થવાના કારણે ઇમ્પીરીઅલ બ્રિ ઇ. આ. કંપનીએ વડી સરકારને આ પ્રદેશ સોંપી દીધો હતો. ચર્ચ મીશનરી સોસાયટી તથા રોમન કેથોલિક મીશન તરફથી આ પ્રદેશના જુદા જુદા પ્રાન્તો ને મુખ્ય જગલામાં નેટીવોને માટે સ્કૂલો, હાઈસ્કૂલો, તેમજ હોસ્પિટાલો વગેરે ચલાવવામાં આવે છે. હોસ્પિટાલોમાં કેટલેક સ્થળે હિન્દીભાષાઓએ પણ ઇન્ડિયનોની સારવાર કરવા માટે રૂમો બંધાવી દીધા છે. નેટીવોને માટે મફત દવા અપાય છે અને હિંદીઓ પાસેથી ચાર્જ લેવામાં આવે છે. આ પ્રોટેક્ટરેટના સર્વ જાગોમાં C. M. S. ને R. C. M. નાં ચર્ચો છે. R. C. M. ને C. M. S. બન્નેનો ઉદ્દેશ અહીંના નેટીવોને ક્રિશ્ચિયન બનાવવાનો છે. લગભગ આ દેશના ૮૦ ટકા વતનીઓને ક્રિશ્ચિયન બનાવી દીધા છે.

સન ૧૮૬૬માં એડનની સુએઝ કેનાલ ખુલ્લી મૂકાઈ યુરોપ ને આફ્રિકાનો દરિયાઈ માર્ગ ખુલ્લો થયો તેની પહેલા યુરોપમાં આટલાન્ટીક મહાસાગરને રસ્તે કેપ ઓફ ગુડહોપ તરફ યઈને આફ્રિકામાં અવાતું આ માર્ગ બહુ લાંબો હતો પણ સુએઝ કેનાલ ખુલ્યા પછી હુકા ને સરળ રસ્તો થયો ત્યારપછીથી ઇસ્ટ આફ્રિકા તરફ યુરોપનું ધ્યાન ખેંચાયું સન ૧૮૭૨થી બ્રિટિશ ઇન્ડિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કંપની સ્ટીમરો જંગબાર, હિંદુસ્થાન ને યુરોપ વચ્ચે દોડવા લાગી

જેમ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ હિંદુસ્થાન ઉપરનો કાબુ મહારાણીની વિક્ટોરીઆની ગવર્નમેન્ટને સોંપ્યો હતો તેમ આ ઇમ્પીરીઅલ બ્રિટિશ ઇસ્ટ આફ્રિકા કંપની પાસેથી પણ સન ૧૮૯૩ની તા. ૧લી એપ્રિલે વડી સગકારે યુગાન્ડાનો કાબુ સીધો પોતાને હસ્તક લીધો

સન ૧૮૯૪માં આ પ્રદેશના યુસુબા, મુન્યારો, કંફરોન્ડો, નેવાલા આદિ વિભાગનો કબજો લઈ 'યુગાન્ડા પ્રોટેક્ટોરેટ' તરીકે જાહેર કર્યો

સન ૧૮૯૫થી મોઝામ્બિકથી રેલ્વે નાખવી શરૂ કરી તે ૬ વર્ષે એટલે સન ૧૯૦૧માં કેનીઆના છોડે વિક્ટોરિયા ન્યાન્ગા-સરોવર કિનારાના કિસુમુ બદર સુધી પહોંચાડી હતી તે અકવાડિયામાં એક વખત મોઝામ્બિકથી પોર્ટ ફ્રાન્સિસ અથવા તો કિસુમુ સુધી જવા ઉપડતી. પછી કિસુમુથી યુગાન્ડામાં જવા આવવા માટે વિક્ટોરીયા સરોવરમાં નાની સ્ટીમરો ચાલુ કરી. એ પછી આ પ્રદેશમાં આવવા જવાનો વ્યવહાર સુગમ થયો. પછી આસ્તે આસ્તે આ પ્રદેશના અસલ વતનીઓને કાબુમાં લીધા ને જુદા જુદા વિભાગમાં પગપેસારો કરી અંદરના ભાગમાં આમળને આગળ વધી સત્તા જમાવતા ગયા સન ૧૯૨૦ સુધીમાં આખોય પ્રદેશ પોતાને હસ્તક લઈ લીધો

રાજ્ય વ્યવસ્થાની સરળતાને ખાતર આ પ્રોટેક્ટોરેટના ચાર પ્રાંત બનાવવામાં આવ્યા છે. ૧- ઇસ્ટર્ન, ૨, વેસ્ટર્ન, ૩, નોર્થર્ન ને ૪, યુગાન્ડા આ ચાર પ્રાંતોમાંથી ઇસ્ટર્ન નેમ્બુ યુગાન્ડા પ્રાંતમાં વર્તી રહ્યું છે

નેદીવો કપામનું વેચાણ કરી શકે, તે પહેલાં નહિ. તે વખતે નેદીવો ઉપરનો ટેકમ એમના 'મામી' Chief મારફત વસુલ લેવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે.

આ ફોટન ખીઝનેસ મુખ્યત્વે કરીને હજીસુધી તો હિન્દીઓના જ હાથમાં છે. હિન્દીઓએ તેમાં મોટી ચાપલો રોકી છે. શરૂઆતમાં યુગાન્ડા પ્રેવિન્સમાં યુરોપિયનોની જીનેરીઓ હતી પરંતુ હિન્દીઓની હરકમરથી કામ કરવાની ટેવ, સખ્ત મહેનત અને હરિફાઈ માટે યુરોપિયનો ટકી ન શક્યા. અત્યારે ટેસો ડીસ્ટ્રીક્ટમાં ૫, જીનેરીઓ બે ચાર વરમ થયાં જ ગોગાઓએ ખરીદી છે તે મિલાય લગભગ બધી જીનેરીઓ હિન્દીઓની માલિકીની છે. અહીંનું ૩ લાંબા તારવાળું ઇન્જિનીયરન જાતનું થાય છે. જગતની બજારમાં તે 'યુગાન્ડા ફોટન' તરીકે ઓળખાય છે.

મન ૧૯૦૩માં પ્રથમ યુગાન્ડા પ્રેવિન્સમાં કપામ ઉગાડવાનું શરૂ થયું હતું. સન ૧૯૦૫ સુધી એક પણ જીનેરી આ પ્રદેશમાં નહોતી તેથી થોડાક કપામ નીપજતો તે કિમુમુમાં સ્થિતિય ઇન્ટ આફ્રિકન કોર્પોરેશનની એક જીનેરી હતી ત્યાં પીલાવા માટે મોકલવામાં આવતો હતો. અથવા તો કહો કે કપામ ખરીદીને સ્થિ. ઇ. આ કોર્પોરેશનને વેચી દેવામાં આવતો હતો. મન ૧૯૦૬માં પ્રથમ કમ્પાસમાં યુગાન્ડા કમ્પનીએ એક જીનેરી ઉભી કરી. ત્યાંપછી લગભગ દસ વર્ષસુધી ત્યાંના નેદીવો યુગાન્ડા પ્રેવિન્સમાં કરીને કપામનો જથ્થો ખરીદતા ને તે કમ્પાના લાગીને આ જીનેરીઓમાં વેચી નાખતા. સન ૧૯૧૫માં ૬, જીનેરીઓ કમ્પાસમાં ને ૧, ઇન્ટેન્સમાં ઉભી કરવામાં આવી હતી. યુગાન્ડા મિલાય કરતને પ્રેવિન્સમાં હિન્દીઓએ ડુકાનો નાંખીને કપાસ ખરીદવા લાગ્યા. પછી કરતને પ્રેવિન્સમાં ૫૫૫ આ ફોટન ઇન્ડસ્ટ્રીનેસ વિકાસ થવા લાગ્યો. પહેલી જીનેરી જીનગમાં સન ૧૯૧૧-૧૨ માં ચાલુ હતી. આ વખતે હિન્દી વેપારીઓ કપાસ ખરીદી ડુકાનોમાં રજોર કરતા. સન ૧૯૧૩ સુધી

કપાસ ખરીદવા માટે મારકેટ વગેરે કશું હતું નહિ. પ્રથમ લાન્ગો-ટેસો ડિસ્ટ્રીક્ટમાં સન ૧૯૧૩ માં મારકેટ ઉઘાડવામાં આવી. તે મારકેટમાં જ નેટીવો કપાસ વેચવા જાય. ત્યારપછી સન ૧૯૧૪ માં આખાય ઇસ્ટર્ન પ્રોવિન્સમાં આ પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં આવી તે સન ૧૯૧૬ સુધી ચાલુ રહી. સન ૧૯૧૯ પછી કેટલું ઇન્ડસ્ટ્રીનો વધુ ને વધુ વિકાસ થવા લાગ્યો. ત્યારે મારકેટની પદ્ધતિ બંધ કરી જુદા જુદા જિલ્લાઓમાં અનુકૂળ સ્થળોએ ગવર્નમેન્ટ તરફથી સેન્ટરો નક્કી કરવામાં આવ્યાં. તે ઉપર કપાસ ખરીદી રાખવા માટે ટેમ્પરરી સ્ટોરો બાંધવામાં આવ્યા. પછી કેટલેક મમયે કાયમી સેન્ટરો કરવામાં આવ્યા. તેના ઉપર પાકા સ્ટોરો બધાવા શરૂ થયા કે જે પદ્ધતિ અત્યાર સુધી કાયમ રહી છે. યુગાન્ડા પ્રોવિન્સમાં હજી સુધી પાકા સ્ટોરો બધાયા નથી પણ માટીની ભોંતો બનાવી ઉપર જૂનાં પતરાં જડી દઈ કાચા સ્ટોરો ઉભા કરવામાં આવ્યા છે.

યુગાન્ડામાં ૧૦૧, ટેમ્પરરી સેન્ટરો ને ૮૦, જીનેરીઓ: ઇસ્ટર્ન પ્રોવિન્સમાં ૩૪, કાયમી સેન્ટરો ને ૧૦૨, જીનેરીઓ: નોર્થર્નમાં ૧૬, ટેમ્પરરી સેન્ટરો ને ૧૧ જીનેરીઓ છે. તેમાં યુગાન્ડામાં ૮૦ માંથી ૬૨, ઇસ્ટર્નમાં ૧૦૨ માંથી ૮૧ ને બીજા પ્રોવિન્સમાં ૧૧ માંથી ૧૦ જીનેરીઓ કામ કરે છે. પ્રત્યેક જીનેરીની કિંમત અંદાજ તેની બિલ્ડિંગ, મશીનરી, રહેવાનાં મકાનો, હથિયારો, ફરનીચર, સ્ટોરો વગેરે માથે આજે લગભગ ૧૧ લાખ શિલિંગની ગણાય. કપાસ ખરીદવાના સેન્ટરોમાં જીનરો સિવાય મિડલમેનોએ (જીનરો સિવાય વચલા કપાસ ખરીદનારાઓ) પણ સ્ટોરો બધાવેલા છે. આ મિડલમેનોની એસોસીએશન પણ છે.

કપાસ ખરીદનારાઓને ગવર્નમેન્ટ પાસેથી લાઇસન્સ મેળવવું પડે છે. તે લાઇસન્સ સન ૧૯૧૪ સુધી કંઈપણ ચાર્જ લીધા વગર આપવામાં આવતું પણ ત્યારપછી બેન્જાબદાર ખરીદનારાઓની

મંખ્યા ઝોણી કગવાના કાગળે રૂ. ૧૫૦) લાઇમ-સ્ટ્રી લેવાનો કાયદો કર્યો આથી તે માલમાં રપલ માથી ફક્ત ૩૯ ની સખ્યા થઇને મન ૧૯૧૫ મા વધીને ૮૮ ની મંખ્યા થઇ. આ લાઇમ-સ્ટ્રી મેગવનાર પોતાના નગરથી ફાવે તેટલા એજન્ટો ડીસ્ટ્રીક્ટ કમીશનર પાસેથી પગમીટ મેગવી ગમી શકે. મન ૧૯૧૦ સુધી યુગાન્ડા ટ્રાઇન મુખ્યત્વે કચીને લીવરપુલ ખરીદતું હતું પરંતુ લડાઈને કારણે યુગાપમા શીપમેન્ટ કંપનીની મુશ્કેલીઓ ઉભી થવાથી મખત દરિયાઈ વસ્તો મુખ્ય ખરીદવા લાગ્યું ત્યારપછી તુરત જ જાપાને પ્રવેશ કર્યો. અત્યારે યુગાન્ડા ટ્રાઇનનો મોટો જથ્થો જાપાન ઉપાડે છે.

મન ૧૯૧૭-૧૮ માં કના લાવો હાઈ બદારના હિંમત ગયા તે વખતે યુગાન્ડા પ્રેવિન્સમાં એકાદ અપવાદ સિવાય બધી જીનેરીઓ ઝોગઝોની માલિકીની હતી એકમ્પોર્ટ કગવાની કંઈક અગવડતાને લઈને મડતા જતા લાવોપર ઝાંકુન નકવા, નેટીયોને કપાસનો અમુક જ ભાગ આપવાનો ગવર્નમેન્ટે ઓગડીનામ્મ થડી બદાર પા.મો. કરે છે કે, આ કગવેલા લાવથી જીનેરીને મોટો નફો મળેતો હતો અને જીનેરી મિત્રાય બીજા ખરીદી ન શકે એ પછી કાપેને હતો આ મંજૂરીમાં કમ્પાસના એક હનુગ નામક પાગસી ગદર્યે એક હિન્દી જીનેરીના ગેરે ભગવ્યા એટલે કાયદેમત તે બધા ફોર્મોસરો જીનેરી ગણાય તે બધા નેટીંગ પામેથી કપાસ ખરીદી શકે. (અરીથી Middle Menની ઉત્પત્તિ થઈ) આમ હિન્દીઓ ફોર્મોસરો બની વપામ ખરીદવા લાગ્યા તેથી મહાદુ કગવેલા ભારતો મગકાગે કાયદો થોડા વખતમાં નિષ્ફળ થઈ પડવાથી તે એંગ્લી લેવો પાયા.

મન ૧૯૨૦ સુધી આ પ્રમાણે ટ્રાઇનની કિંમત વધતી જ ગાલી ને ૧૦૦ રૂનસ કપાસની ૫૪ સિલિંગ સુધી ભાવ થયો મહા પગતુ બીજા જ માલે ફના ભાવ ફક્ત આગલા વર્ષના કરતા ૨૦ દા.જ. થયો. આ પ્રમાણે મન ૧૯૨૧ માં ભાવ મમરી જવાથી નેટીંગો માત્ર ૧૦૦ રૂનસ કપાસની સિલિંગ ૧ થી ૯ કમ્પાસમાં મળતી

આવા સંલેગોમાં લેવાથી ન હોવાથી ખરીદનારા બહુજ થોડા અને તેથી રખેને નેટીવોના હાથમાં કપાસ વણુવેચાયલો પડ્યો રહે એ બીકે ગવર્નમેન્ટે પોતે દર રતલે બજારભાવ કરતાં નેટીવોને ૧ સેન્ટ ઓછો આપી કપાસ ખરીદવા માંડ્યો. આમ કરવામાં એનો બીજો હેતુ નેટીવો પાસેથી ટેક્સ વસુલ કરવાનો પણ હતો. તે વરસમાં ૩૪૯૭ ગાંસડીઓ સરકારે ખરીદી ને સંધારણુ નફે વેચી કાઢી હતી.

મન ૧૯૧૬ના જાન્યુઆરી માસમાં એક્ટરપોર્ટ થતા ૩ ઉપર દર રતલે રૂપિયાના ૪ સેન્ટ એકસાધક ટેક્સ ગવર્નમેન્ટે નાખ્યો. સન ૧૯૨૬ સુધી તે પ્રમાણે વસુલ કર્યા પછી મન ૧૯૨૭ થી તેમાં એવો સુધારો કરવામાં આવ્યો કે હીવરપુલ એક રતલનો ભાવ ૫, પેની હોય તો દર રતલે અમુક સેન્ટ એકસાધક ટેક્સ લેવો.

લગાઇ પછી નવી નવી જીનેરીઓ બધાવી શરૂ થઇ. ક્રિનપરદિન કોટન ખરીદીની હઝિકાઇને કારણે તેની સંખ્યા વધતી જતી હતી. મન ૧૯૧૪ સુધી આખાય પ્રોટેક્ટરેટમાં ફક્ત ૨૦ જીનેરીઓ હતી. ૧૯૧૭ મા ૨૧ થઈ, ૧૯૧૯માં ૪૨, ૧૯૨૨ મા ૮૩, ૧૯૨૬ મા ૧૭૬ ને ૧૯૩૧ મા ૧૯૩ સુધી જીનેરીઓની સંખ્યા વધી ગઈ.

પ્રત્યેક ૩ની ગાંમડી ૪૦૦ રતલ વજનની બનાવાય છે ને તેનું મેજર ૧૬૧ ક્યુબીક ફીટ થાય છે. ગાંસડીઓ એક્ટરપોર્ટ કરવામાં સ્કીમરનું નુર તે ક્યુબીક ફીટ ઉપર લેવાય છે.

૧૦૦ ગતલ કપાસમાંથી ૩૦ ગતલ ૩ નીકળે છે. જીનેરીઓ સરેગશ ચાર મહિના કામ કરે છે. પ્રત્યેક જીનેર તરફથી એગ્રીકલચર ઓફિસ મારફત નેટીવોને બીયાં મફત પૂરા પાડવામાં આવે છે. જીનીંગ ફેક્ટરીઓમાં પણ અમુક અંગે કપાસીઆ બાળવામાં આવે છે. બાકીના વેચી નાખવામાં આવે છે. તે ખરીદનાગઓની એક જ એસોસીએશન છે.

સન ૧૯૦૫ થી કોટન ઇન્ડસ્ટ્રીનો થતો જતો વિશાસ ને જીનેરીઓની સંખ્યા આ નીચેના કોઠા ઉપરથી જણાઇ આવશે. ,

વર્ષ	ગાંસડીઓ	પ્રાન્તો બુગાન્ડા	અનેરીઓ કરેક્ટર્સ નોર્થર્ન કુલ
૧૯૦૪/૫	૫૦૧૧		
૧૯૦૫/૬	૨૪૧	૧	૧
૧૯૦૬/૭	૯૮૦	૩	૩
૧૯૦૭/૮	૪૦૧૦	૩	૩
૧૯૦૮/૯	૪૦૬૬	૩	૩
૧૯૦૯/૧૦	૬૪૯૦૧૧	૩	૩
૧૯૧૦/૧૧	૧૩૮૪૭	૩	૫
૧૯૧૧/૧૨	૨૦૮૫૬૧૧	૩	૫
૧૯૧૨/૧૩	૨૬૨૦૧		૧૧
૧૯૧૩/૧૪	૨૭૬૭૬	૮	૧૧ ૧ ૨૦
૧૯૧૪/૧૫	૩૨૮૧૬	૮	૧૧ ૧ ૨૦
૧૯૧૫/૧૬	૪૬૦૩૬	૭	૧૧ ૧ ૧૯
૧૯૧૬/૧૭	૪૧૮૩૨	૭	૧૩ ૧ ૨૧
૧૯૧૭/૧૮	૪૭૮૫૪		૩૩
૧૯૧૮/૧૯	૭૭૪૬૨		૪૨
૧૯૧૯/૨૦	૩૬૫૩૦	૧૮	૪૦ ૫૮
૧૯૨૦	૪૭૬૯૪૧૧	૧૮	૪૦ ૫૮
૧૯૨૧	૮૧૩૬૫૧૧	૩૧	૪૩ ૭૪
૧૯૨૨	૪૮૦૬૦	૩૪	૪૬ ૮૩
૧૯૨૩	૮૮૦૪૬	૪૨	૫૬ ૧૦૧
૧૯૨૪	૧૨૮૬૦૪	૪૦	૭૭ ૧૧૯
૧૯૨૫	૧૯૬૦૩૮	૫૪	૯૦ ૮-૩ ૧૫૫
૧૯૨૬	૧૮૦૮૫૬૧૧	૬૫	૯૯ ૧૦-૨ ૧૭૬
૧૯૨૭	૧૩૧૭૦૭૧૧૧	૭૧	૯૪ ૧૦-૨ ૧૭૭
૧૯૨૮	૧૩૮૪૮૬	૬૪	૭૧ ૧૦-૧ ૧૪૬
૧૯૨૯	૧૯૦૦૦૦	૬૧	૮૦ ૮-૧ ૧૫૦

* Report of the Commission of Enquiry into the Cotton Industry of Uganda 1929 (Page 35) માથી.

સન ૧૯૨૮ માં ગવર્નમેન્ટને યુગાન્ડા કોલનના એક્સ્પોર્ટ ઉપર કંટ્રોલની રેવન્યુ પાઉન્ડ ૪૩૨૦૬૨ નોટલી મળી હતી.

સન ૧૯૨૮માં યુગાન્ડા પ્રોવિન્સમાં કોલન બાઇંગ એસોસીએશનના નામે જનરોએ સિન્ડીકેટ ઉભી કરી. એ જ પ્રમાણે ઇસ્ટન પ્રોવિન્સમાં પણ તે મોસમ પૂરતી જનરોની સિન્ડીકેટ ચાલુ હતી. આ સિન્ડીકેટ મામે નેટીવોએ વિરોધ કર્યો. તેઓનું માનવું એવું હતું કે આ સિન્ડીકેટથી તેમને ધાર્યા કરતાં કોલનના ઓછા ભાવ મળે છે.

નેટીવોની આ ફરિયાદો ઉપરથી સન ૧૯૨૯માં તપાસ માટે મર વિલિયમ મોરીસ કાર્ટરના પ્રમુખપદે ખીમ્ ૪, ગવર્નમેન્ટ ઓફિસરોનું એક કમીશન નીમવામાં આવ્યું હતું.

યુગાન્ડાની કોલન ઇન્ડસ્ટ્રી બાબતમાં તપાસ કરવા નિમાયલા આ કમીશન સમક્ષ યુરોપિયનો, હિન્દીઓ ને ત્યાંના નેટીવોએ જુલાનીઓ આપેલી છે. તેમાં કેટલાક યુરોપિયનો માથે હિન્દીઓએ પણ કોલન ખરીદીમાં દગાફટકા કપી રીતે થાય છે, નેટીવોને કેમ છેતરાય છે, કૉલિટી કેમ હલકી થાય? વગેરે ન ઇચ્છવા યોગ્ય બાબતો ખુલ્લી કરી જગતની બજારોમાં યુગાન્ડા કોલનના હિન્દી વેપારીઓની વિશ્લેષ પ્રચારકાર્ય કરવા એક Documentary evidance જેવું માધન-આ કમીશનનો રિપોર્ટ-હરિફ વેપારીઓના હાથમાં મૂક્યો છે, એ ઘણું ખેદજનક છે.

આ કમીશને જે રિપોર્ટ પ્રગટ કર્યો છે, તેમાં જે સલાહ અને ભલામણો કરવામાં આવી છે, તે પ્રમાણે ગવર્નમેન્ટને કાયદાઓ કરે ને અંકુશો મૂકે તો હિન્દીઓના હાથમાંથી આ કોલન ખીજનેસ થોડા જ વરસમાં સદાને માટે ચાલ્યું જાય.

કોલન ખરીદીમાં આપસઆપસમાં ચતી હરિફાઇઓ દૂર કરવા સન ૧૯૩૪ થી યુગાન્ડાની સરકારે સર્વ જનરોનું એકીકરણ combination કરાવવામાં બનતી સમવડો આપ્યાનું કહેવાય છે. ભવિષ્ય કોઇથી કહી શકાય તેમ નથી.

પ્રત્યેક જીનેરીમાં ગામડી બાધવાનો ગ્રેમ ટોચ છે કપાસ ખરીદી, ટ્રાન્સપોર્ટ, જીર્નીંગ, પ્રેસીંગ બેઇન્ગ, મેનેજમેન્ટ, ટ્રાન્સપોર્ટ, રેફ્રેક્ટર વગેરે બધું મળીને લગભગ ખરીદ ઉપર ૪૦-૪૧ ટકા ખર્ચ જરૂર પડે છે. પ્રોવિન્સમાં આવી જાય છે ને તેનાથી ૩-૪ ટકા વધારે જુગાન્ડા અને નારધર્ન પ્રોવિન્સમાં ખર્ચ આવે છે.

જ્યામ ઉગાડનારા નેત્રીઓને રતનના ભાવે કિંમત અપાય છે કોટનના બજાર ભાવનો આધાર અમેરિકાની માર્કેટ ઉપર રહે છે સોદા ૧ રતન ઝના ભાવે થાય છે.

જીનેરીઓના નવા લાઇસન્સ આપવાપર કેન્ડાસ મમયથી ગવર્નમેન્ટ તરફથી અકુશ મૂકવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રમાણે જુગાન્ડામાં કોટન હન્ડલિંગનો દિવસે દિવસે વિકાસ થતો ગયો છે તેના ઇતિહાસની આ આશી પરખા છે.

ખાંડના કારખાનાં

આ પ્રદેશમાં ખાંડ બનાવવાના ૨, કારખાનાં છે ૧ જુગાન્ડા (જુગાન્ડા) શુગર ફેક્ટરી (રોક નાનજી કાળીદાસ મહેતા) ૨ જુગાન્ડા (મ્પીંગ) શુગર વર્ક્સ (મેસર્સ વિલ્ફ્રાઇમ હગિદામ ડા. લી) બન્ને હિન્દીઓની માલિકીના છે.

જુગાન્ડા શુગર ફેક્ટરી : સ્થાપન ૧૯૨૪ ત્યારપછી આસ્તે આસ્તે તેની કેપેસિટી વધારવામાં આવી છે (જુઓ, પ્રવાસવર્ણન વિભાગ પાનું ૧૫૨).

કંકીરા શુગર વર્ક્સ : સ્થાપન ૧૯૩૦ બે વર્ષે સન ૧૯૩૨ સુધી આ સાહસની કેપેસિટી પ્રવાસ વર્ણન વિભાગમાં પાને ૧૪૧ મે ટનના મુજબની હતી / ત્યારપછી તેણે ઘણો વિકાસ થયેલો છે સન ૧૯૩૪ ના ડીસેમ્બર ૧૧ જીનમાં ૬ માઇલ દૂર હગાન્ડા રોડના ગસ્તે આવેલ આ ફેરડીના પલેન્ટેશન એસ્ટેટ અને ફેક્ટરીની કેપેસિટી નીચે મુજબ છે.

એસ્ટેટ : શેરડીના પલેન્ટેશન માટેની લગભગ દસ હજાર એકર જમીનમાંથી ૬ હજાર એકરમાં શેરડીનું વાવેતર કરવામાં આવ્યું છે.

રેલ્વે : જુદા જુદા એસ્ટેટોમાંથી શેરડી ફેક્ટરીએ લાવવા માટે લગભગ ૨૫ ચોરસ માઇલમાં રેલ્વે વધારવામાં આવી છે. અત્યારે ચાર લોકામોટીવ-એન્જિનો છે.

સ્ટાફ : ફેક્ટરી તેમજ પલેન્ટેશનમાં ૩, યુરોપિયનો ૩, મોરિશીયનો ૧૨૫, હિન્દીઓ ને ૩૦૦૦, નેટીવો કામ કરી રહ્યા છે.

ઉત્પન્ન : વાર્ષિક ૯ થી ૧૦ હજાર ટન ખાંડ અત્યારે આ ફેક્ટરી ઉત્પન્ન કરે છે. સન ૧૯૩૨માં ફરેન્જ ૧૦ થી ૧૫ ટન ખાંડ બનતી હતી તે ૨ વર્ષમાં વધી આજે ફરેન્જ ૩૦ થી ૩૫ ટન ખાંડ તૈયાર થાય છે.

કોફી

કોફીની પેદાશ પણ આ પ્રદેશમાં વધારે છે. પરંતુ તે બીજનેસ સુખ્યત્વે કરીને પ્રથમથી જ ગોરાઓના હાથમાં છે. હિન્દીઓ કોફી ખરીદી એક્સ્પોર્ટ કરી શકતા નથી. ગોરાઓને મોનોપોલી અપાઈ છે.

ન જાણે ગ મા હિ તી

હવાપાણી

આ પ્રદેશમાં ગીદાં સરોવરો તેમજ ઝાડી વિશેષ હોવાથી, વરસાદ બારે માસ થોડો ઝાઝો પડતો રહેવાથી જમીન ભેજવાળી રહે છે. મચ્છરો પેદા થાય છે તેથી મેલેરિયાનું ભેર રહે છે. કબજિયાત રહે છે, દાંત ખરાબ થાય છે. કવીનાઈનનું સેવન કરવું પડે છે. બ્લેક-ચોટર દિવર પણ અહીં ધણાંને થાય છે. તેથી બીજા દેશોની

સરખામણીમાં આ પ્રદેશનાં હવા પાણી સાગં નથી. જો કે આજથી ૧૦ વર્ષ પહેલાંની સ્થિતિ ને આજની ગિચ્છિતિમાં ઘણો મુધારો થયો છે, પરંતુ ગોરી ચામડીને તો અહીંના હવાપાણી હજી જોષએ તેટલાં અનુકુળ નથી હવા પાણીની પ્રતિકુળતાને કારણે હિન્દીઓનું પણ શારીરિક સ્વાસ્થ્ય જગજગર રહેતું નથી.

કવીનાઇનનો જખ્ખર ઉઠાવ છે. ડૉક્ટરોને પણ સારી કમાઈ છે, સૂર્યનાં કિરણો સીધાં પડતા હોવાથી ઉધાડે માથે રહી શકાતું નથી. આ પ્રદેશમાં જન્મેલાં મંતાનો હિન્દુસ્થાનમાં જન્મેલાં બાળકોની સગખામણીમાં નિર્માલ્ય ચાય છે. ડૉક્ટરો દરદીને ઘેર જવાની વીઝીટ ફી ૧૦૧૧ શિલિંગ લે છે. દવાનું પ્રિન્કીપલન લખી આપે છે તે મુજબ દવા કેમીસ્ટ્રને ત્યાંથી લાવવી પડે છે. તેનું ચાર્જ કેમીસ્ટ્રને જીદુ આપવું પડે છે. સાઉથમાં પણ આ પ્રમાણે છે. કવીનાઇનનાં ઇન્જેક્શનો આપવાની પદ્ધતિ આધારણુ થઈ પડી છે. તેનું ચાર્જ પણ ૧૦૧૧ શિલિંગ લેવામાં આવે છે.

પોસ્ટ ઑફિસો

આ પ્રોટેક્ટરેટના દરેક જીલ્લાના હેડક્વૉર્ટરમાં પોસ્ટ ઑફિસો થયેલી છે. ઉપરના જંગલોની નાની ટાઉનશીપોમાં પોસ્ટ ઑફિસો નથી. ગણ્યે ગાંધ્યે સ્થળે ક્યાક સબ-પોસ્ટ ઑફિસો છે. ઇન્ડિયામાં પોસ્ટની ડિલીવરી ઘેર આપવા માટે પોસ્ટમેનો ગખેલા હોય છે, ન્યારે મોખ્યાસા, નધરાખી ને જંગલાર મિવાય આખાય ઇન્ટ આફ્રિકામાં પોસ્ટની ઘેર ડિલીવરી અપાતી નથી, પણ પોસ્ટ બોક્સો ગખેલા હોય છે. તે પોસ્ટ-બોક્સ ગખવાનું વાર્ષિક ચાર્જ આપવું પડે છે. દરેકને ઘણખર પોસ્ટ-બોક્સો રાખવા પડે છે. જેનાં પોસ્ટ બોક્સ ન હોય તેના કાગળો પોસ્ટ ઑફિસના કાઉન્ટર ઉપર મૂકી દેવામાં આવે છે તે જેના જેના હોય તે ધણી આવીને લઈ જાય આમાં એકના કાગળો ખીજો ઉઠાવી જાય તો તે માટે પોસ્ટ ઑફિસ જવાબદાર રહેતી નથી.

ચલણી સિક્કા

સન ૧૯૨૦ સુધી આ પ્રદેશમાં ઇન્ડિયાનો રૂપિયો ચાલતો પરંતુ સન ૧૯૨૦ પછી રૂપિયાને બદલે 'ફ્લોરેન્સ' ચાલુ કર્યા. લગભગ સન ૧૯૨૩ માં વળી 'ફ્લોરેન્સ'નો સિક્કો બંધ કરી શિલિંગનું ચલણ ચાલુ કર્યું છે. આ શિલિંગનો સિક્કો રૂપાનો નહિ પણ એક બે ધાતુઓની મેળવણી કરી બનાવેલો છે. આપણા દેશમાં જેમ પાંચ પૈસો તેમ આ દેશમાં સેન્ટનો સિક્કો છે. ૧૦૦ સેન્ટની એક શિલિંગ ગણાય છે. આ સેન્ટના ૧-૫-૧૦ ના એમ જુદા જુદા સિક્કા છે. તે સિક્કાની વચ્ચેમાં ગોળ છિદ્ર રાખવામાં આવ્યું છે, જેમાં દોરા પરાવી-દારડાની જેમ-અહોના નેટીવો જાળવી ગામે છે. આપણા દેશમાં ચાર આની, ચાક આનીના સિક્કાઓ રૂપાના છે તેમ અહીં નથી. અહીં તો ફક્ત અરધી શિલિંગનો સિક્કો છે. તે પણ શિલિંગ જે ધાતુઓની બનાવાય છે તેજ ધાતુનો છે કેનીઆ, યુગાન્ડામાં સર્વત્ર આ ચલણ છે.

કરન્સી નોટો

કરન્સી નોટો શિલિંગ ૫-૧૦-૨૦-૫૦-૧૦૦-૧૦૦૦ સુધીની જોવામાં આવે છે. તે હાર્ટ આફ્રિકા ગવર્નમેન્ટ તરફથી નહિ પણ હાર્ટ આફ્રિકન કરન્સી બોર્ડ તરફથી ચાલુ કરવામાં આવી છે. ઇન્ડિયાની કરન્સી નોટો ઉપર 'On Demand Promise to pay' લખેલું હોય છે. ઉપર India Government લખેલું હોય છે. એટલે તેનો અપ્પર અર્થ એ થાય છે કે ઇન્ડિયાની ગવર્નમેન્ટ આ કરન્સી નોટનાં નાણાં આપવા બધાયથી છે. જ્યારે આ હાર્ટ આફ્રિકાની કરન્સી નોટો ઉપર એવું કશું લખેલું નથી પણ East African Currency Board ને પછી શિલિંગોની રકમ આંકડા તેમજ અક્ષરોમાં અને નીચે ઝીણા ટાંખપથી These notes are legal tender for the payment of any amount

આવુ લખેલુ હોય છે નોટની નીચે કન્ઝી બોર્ડના મેમ્બરોની મહોઓ ઝાંખેની હોય છે મોખ્યામામા આ નોંધ કપાય છે

ટાઉનશીપો

આ પ્રદેશના નેટીવો એન્જ રથળે નહિ પણ અગ્રધા અરધા માઇન કે માઇન માઇન કે તેથી વધુ અનરે છૂટા છૂટા માટીના ઘર બનારી તે ઉપર ધામ પાથરીને રહે છે આ 'જુબા' આપણા દેશના 'ડુબા' ના આકારના ગોળ હોય છે સરસ્વાતમા એમને જોઇતી ચીજો ખરીદવા માટે અમુક વારે અમુક ગથળે માગેટો ભગનાની સીન્ટમ હતી ત્યારપછી ટેમ્પરરી પ્લોટો જુદા જુદા એન્ટગ્રમા ઉભા કરી કામચલાઉ ટાઉનશીપો ગચામા આની હતી પરંતુ આ પ્રદેશમા કોટન ઇન્ડસ્ટ્રીની ખીનવણી થયા પછી હવે ટેમ્પરરી ટાઉનશીપો બદલી નવી ગાયમી ટાઉનશીપો બનાવવામા આવે છે તેથી જૂનાને નાશુદ કરી નવા રથળે પાકા પ્લોટો બાંધવાના કામમા હિન્દીઓને અસંખ્ય પૈસાનો વ્યય કરવો પડ્યો છે ને પડે છે ટ્રનીઆ-યુગાન્ડામા આ કામોમા સિમેન્ટ ને પતંગ મોટા જગ્યામા વપરાય છે

ટેમ્પરરી પ્લોટો

હુંજય ઘણે રથળે-જગલોમા આની પા ૧ ટાઉનશીપ નહીં પણ મરજી પડે ત્યા વિનાયતી પતંગના મકાનો પોતાને ખરચે ઉભા કરી હિન્દીઓ દુકાનો કરે છે તે જગ્યાનુ પણ ગર્મિન્ટ બાંકુ લે છે તેને ટેમ્પરરી પ્લોટો કહેવામા આવે છે પણ ગર્મિન્ટને ત્યારે લાગે કે વેપારનું આ અગત્યનું સેન્ટર છે ત્યારે તે ચોક્કસ રથળે પસંદ કરી તે જગ્યાએ ટાઉનશીપ બનાવના ફગ્ગ પાડે છે ત્યારે આ ટેમ્પરરી ઉભા કરેલા મકાનો નકામા હરે છે ને હિન્દીઓને તે નવી જગ્યાએ નક્કી કરેલી નજરાણાની રકમ આપી પોતાને ખરચે પાકા મકાન ઉભા કર્યા પડે છે સારાય બ્રિટિશ ઇસ્ટ આફ્રિકામા આ સ્થિતિ છે

આ ટાઉનશીપ માટે ખાસ કાયદા કાનુનો રચાયેલા છે. તેની વ્યવસ્થા કરનાર સત્તાને 'ટાઉનશીપ ઓથોરિટી' કહે છે.

લીઝ હોલ્ડ સીસ્ટમે જમીન આપવા લેવા માટેની વ્યવસ્થા 'લેન્ડ ઓફિસ' કરે છે.

વર્તમાન પત્રો

કુમ્ભાસામાં ગોરાઓનું 'યુગાન્ડા હેરાલ્ડ' 'યુગાન્ડા ગારડીયન' તેમજ નેટીવોનાં પણ એકાદ બે પેપરો પ્રગટ થાય છે. કેનીઆમાં— નધરાબીમાં તેમજ મોમ્બાસામાં પણ ગોરાઓનાં પત્રો નીકળે છે. હિંદીઓનું એકજ પત્ર મોમ્બાસાથી પ્રગટ થાય છે.

મીઠા પાણીનાં સરોવરો

૧, વિક્ટોરિયા ન્યાંઝા (સૌથી મોટું) ૨, ફોર્ડ ન્યાંઝા ૩, એડવર્ડ ન્યાંઝા ૪, આર્મર્ટ ન્યાંઝા ૫, જ્યોર્જ ન્યાંઝા.

પ્ર કી ણું

સન ૧૯૧૪ની લડાઈ વખતે સરહદોના બચાવ અર્થે લશ્કર લાવ લઈ જા કરવા માટે મોતરફની મગફળો સુધી પાકા રસ્તાઓ બનાવવામાં આવ્યા છે. અહીંથી નજીકમાં નજીક સમુદ્ર કિનારો ૪૫૦ માઈલ દૂર થાય છે.

સન ૧૯૨૫ ના ફેડરેશન કમીશન અને તે પછીનાં બીજાં કમીશનોના રિપોર્ટમાં કરેલી બહામણો મુજબ ઇસ્ટ આફ્રિકાની બ્રિટિશ કોલોનીઓના ગવર્નરોની કોન્ફરન્સ દર માલ મળે છે. દરેક પ્રાન્તની સ્થિતિ અને સંજોગો પર વિચાર કરી એક કોલોનીમાં પસાર થયેલો કાયદો શક્ય તેટલા ફેરફાર સાથે બીજા પ્રાન્તની સ્થાનિક સ્થિતિને અનુકૂળ બનાવી લાગુ કરવામાં આવે છે. હાજલા તરીકે નેટીવ ગ્રેડ્યુમ મારકેટિંગ ઓરડીનાન્ડ ટાન્ગાનિકામાં પહેલો અમલમાં મૂકવા પછી કેનીઆમાં ને હવે આ પ્રદેશ-યુગાન્ડામાં પણ તે ઓરડીનાન્ડ લાગુ

કરી નેટીવ ગ્રોડયુસ ખરીદનાં સેન્ટરોમાં મોનોપોલી સીસ્ટમ દાખલ કરવા સરકાર વિચાર ચલાવી રહી છે.

ઇન્ટ આફ્રિકાના ટાન્ઝાનિકા, કેનીઆ, યુગાન્ડા, જંગલો વગેરે બ્રિટિશ પ્રાન્તોનું યુનીયન ગુરતમાં ન થઈ શકે તો જુદાં જુદાં મરકારી ખાતાંઓનું થઈ શકે તેનું જોડાણ કરવાનું તો શરૂ થઈ ગયું છે. ટાન્ઝાનિકા, કેનીઆ અને યુગાન્ડાના કસ્ટમ્સનું જોડાણ કરી દેવામાં આવ્યું છે. રેલ્વે યુનીયન માટે વિચારણા થઈ રહી છે.

ઇન્કમટેક્સ પ્રથમ ટાન્ઝાનિકા પછી કેનીઆ અને મન ૧૯૩૩થી આ પ્રોટેક્ટરેટને પણ લાગુ કરવામાં આવ્યો છે.

નાના હિન્દી દુકાનદારોની સ્થિતિ લગભગ કેનીઆના વેપારીઓ ને મળતી જ છે. ફેર માત્ર એટલો કે કેનીઆમાં ગોરાઓની વસતી વધુ હોવાથી ઊધાડી સૂગ છે જ્યારે અહીં ગોરાઓ કમી હોવાથી તેવી ભેદનીતિ સ્થૂળ દૃષ્ટિએ જોઈ શકાતી નથી.

આ સિવાય હિંદુઓની વગેરે વગેરે કેટલાક કાયદાઓ ધડાડ રહ્યા છે, જે સાહચર્યની માફક યુરોપીયન સ્ટેન્ડર્ડ પ્રમાણે ઇસ્ટની કોલોનીઓના સર્વ હિંદી વસાહતીઓને રહેવાની ફરજ પાડે તો એમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ નથી.

હુંકમાં આફ્રિકામાં જાહેર વિશ્વાસની સલામતી હેઠળ ન્યા ન્યાં હિન્દીઓ વસી રહ્યા છે તે તે પ્રદેશોમાંથી તેમને હાંકી કાઢવાની રમત આજે ઇસ્ટ આફ્રિકાની બ્રિટીશ કોલોનીઓમાં રમાઈ રહી છે. હિન્દુ પરાધીન હોવાથી જ હિન્દી દરેક સ્થળે નંધણીઆતો થઈ પડ્યો છે.

20 : 3 : 35

સ મા પ્ત:

અર્ચેલ કિંમતના પ્રમાણમાં બદલો મળી રહે છે.

શુજાત રાજશ્યાન પત્રમાનો અભિપ્રાય
કંઠસાક્ષવાળા કરોતિભુવણુ શ્રીમાન પી શર્મા

—જોનિષ સમયેની અનેક જાહેર ખબરો
પેપરોમાં વાંચવામાં આવે છે એથી સ્વાભાવિક રીતે
તેથી જાહેર ખબરો તરફ ઝળઝળાને ધણેજ અભાવ
હોવાનું અમારા જાણવામાં છે. અમને એવાઓ તાર
ખામ પ્રિયજ્ઞ અભાવ છે અને તે અમારો એ અભાવ
કાં ખામ ખાની મનનો ખચક નથી પણ જન
અનુમતિના છે. મ ધન મોજ વી રે મુખર્ષિના પત્રોમાં
મી. પી. ગમ ની તારા સાથેની જાહેર ખબરો વાંચી
અમને પણ સ્વાભાવિક આ 10 લેખોનું હરો એમ
ખ્યાલ આવ્યો હતો. વ તારા પત્રોમાં પણ તેમના
સખધી ખાસ વ વવામાં આગ્રાથી એ પાંચ રૂપિયા
ખાસીને તેમના અનુભવ લખા કુતુંડળ શ્રી સતોજવા
સવારો મોકલવામાં આગ્રા દેના અને તેના જવામ
મને જ્યારે મળ્યા ત્યારે વાંચીને હું બહોજ અનુભવ
ધર્મ ગયો હતો. આગળ ખાલગના જવાબ મળ્યા
તેથી તેમના આવા બહોળા અનુભવ માટે મને
સહસામાન હૃદયપૂર્ય છે. સમજા હોય તો પચ, પચ્યા
પચ્યા રૂપિયા કનામ આપવા જેવું એમનું સન્નીન
કામ છે. જાહેર જનતા આવા બહોળા જોતિષીનો
બહોળા પ્રમાણમાં અનુભવ લે એમ હું ઉચ્છુ છું.

૧૯૬૧ ૩૫

નવીન 'શુજાત રાજશ્યાન'

જમમગદુર જાણીતા
ભવિષ્યવેતા જોનિષ પી.
શર્મા (Predict Astro
loger) જેઓને જાનકર
માથી સખ્યામધ પ્રમાણ
પત્રો જેટ તેમજ ખબરો
મળ્યા છે

ભવિષ્ય મુજબનો ઉલ્લેખ

એક પ્રસન્ના જવાબને
માર્ગ રૂપિયા પાંચ મુખી
પ્રેરણ છે ખાસ ધગરેલા
વાર્ષિકી ત્રણ પ્રસન્ના જવા
બનો વાર્ષિક પાંચમી સાથે
૨ ૧-૨૦ પરદેશ માટે રા
પચ પચ લખવાના રાઈમ
સાથે આજુ કમર જાણી
લખતુ પણ પ્રસન્ની બોગ
પ્રસન્ની પ્રસન્ની નહિ. મવા
લેના જવામ સાથે ભવિષ્ય
ની આગાહી પણ જાણવારો
જે માર્ગદર્શક જનરો
હેડ એફિસ મુખ ૧૪
પવચવડારે શર્મા ભુવન
કંઠસાક્ષ કરે.

શર્મા ભુવન : (આર બોક્) કંઠસાક્ષ KATHLAL
(B B & C. I Raj) વાપા નડીઆદ

સ્થાપીત સને ૧૯૧૮]

[રજીસ્ટર્ડ નં. ૧૩૨૬]

રાજકોટ મેઘાણી ફાર્મસીની

જગપ્રસિદ્ધ રજીસ્ટર્ડ દેશી દવાઓ.

મેઘાણી સજીવન યાકુતિમાં ધાતુ પૌષ્ટિકનો ગુણ નથી, એવું સાબિત કરનારને રૂપીઆ ૧૦૦૦ ધનામ આપવામાં આવશે.

અખૂટ શક્તિ માટે

મેઘાણી સજીવન યાકુતી

હૃસ્તદોષ અગર બીજા કોઈપણ પ્રકારથી આવેલી નબળાઈના લીધે નિરાશ થયેલ લાઇઓને આ યાકુતિથી સપૂર્ણ પુરૂપાતન પ્રાપ્ત થાય છે. આ યાકુતિ ધાતુના તમામ વિકારોને સુધારી ધાતુનું મજબૂત બંધારણ કરે છે. વીયરચંબન, રક્તરોધક, અત્યંત કામોત્તેજક, કાન્તિ-વર્ધક અને પૂર્ણ ધાતુપૌષ્ટિક છે. એટલું જ નહિ પણ શરીરમાં આવેલી નબળાઈ અને નયુસકપણને દુર કરી લોહીને સુધારી જીવાનીનો જોસ આપે છે. ગોળી ૪૦ની કો. ૫-૮-૦ સેમ્પલ ડબ્બીની કો. રૂ. ૧-૪-૦.

ગુપ્તભાગની ખામી માટે

મેઘાણી અખર લેપ

હૃસ્તદોષ અગર બીજા કોઈપણ કારણે ગુપ્ત ભાગની નમો ઢીલી પડી ગઇ હોય તેને આ લેપ માલીસ કરવાથી ઇલેક્ટ્રીક પાવરની માફક નસોને એકદમ પાવરકુલ બનાવી, આવેલી નબળાઈને દુર કરી, નવું કાયમનું પુરૂપાતન અર્પણ કરે છે. બાટલી એકની કો. રૂ. ૮-૦-૦

વાળ કાઢવાનો સોનેરી સોપ તથા સોનેરી પાઉડર તથા સોનેરી સ્નો હુટક તથા જથાળધ અમારે ત્યાંથી મળશે.

પોસ્ટેજ અને પેકિંગ ખર્ચ મંગાવનારને સીર છે. પત્રવ્યવહાર ખાનગી રાખવામાં આવશે. વધુ માટે પ્રાઈસલીસ્ટ મગાવો.

લખો અગર મળો:-મેઘાણી ફાર્મસી:-રાજકોટ પરા (કાર્કિયાવાડ)

Vithaldas Haridas & Co. Ltd.

Associated Firm UGANDA (KAKIRA) SUGAR WORKS LTD.

Telegraphic Address 'Merchandise

P O Box 54

Registered Office JINJA

KAKIRA SUGAR WORKS AND PLANTATIONS
at Mile 9, Jinja-Iganga Road

Sugar Manufacturers, Cotton Ginners & Merchants.

The factory is installed with John McNeil's Millings plants crushing 400 Tons of cane per diem and with complete equipment to manufacture about 35 Tons or more of good pure white Crystal Sugar per day and about 9000 to 10000 Tons per year.

More than 10,000 Acres of good cane land is attached to the factory out of which about 6000 Acres are under cane

Water supply to the factory is from a pumping plant on the shore of Lake Victoria capable of 34 000 gallons of water per hour, with a pipe line of 8 and 6 inch pipes, 2½ miles in length, to the reservoir holding 700,000 gallons of water situated at a height of 90 feet from the factory

The factory has 25 miles of Railway and 4 locomotives for internal transport of cane. The Company engages for the sugar works, and plantation, 3 Europeans, 3 Mauritian, 125 Indians and about 3,000 skilled and unskilled Africans, having adequate housing facilities for all of them

Offices at

Bukoboli Mbulamuli Kamuli Busowa, Kabiramaido, Pijitok, Batta,
Chagweri Amalch Aboki, Zaber, Bubinga Butiru, Kalaki Kakira,
Kablaaz in Uganda and Malikisi in Kenya

And at: Ruva, and Kiberege in Tanganyika.

Branches at: Mbale, Soroti, Lira, Tororo and Arua.

Plantations at: Bukobeli, Buena, Busowa, Waibugu, Kisaiki:

Total about 4,000 acres free-hold land.

SUGAR SELLING AGENCIES:

NAIROBI: Liladhar Dharamshi & Bros., KAMULI: Dayalji Gokaldas.

P.O. Box No 968 KISUMU: Rugnath Gokaldas,

Liladhar Naranyi, P.O. Box 253. P.O. Box No. 11.

NAKURU: Harisingh Gujabhai,

P.O. Box No. 8.

KITALE: Gordhandas Sunderji,

P.O. Box No. 58

LUMBVA: Mohanlal Tulsi & Bros.

P.O. Box No. 11.

MASINDI: Alibhai Rajbhai.

P.O. Box No. 8.

ELDORET: Ali Kasam & Sons.

P.O. Box No. 36.

MWANZA: Bhagwanji Sunderji & Co.

P.O. Box No. 48.

GILGIL: Nathubhai Madhavji & Co

P.O. Box No 4.

IGANGA: Karsinji Kalyanji.

KAMPALA: Popatlal Kaldas,

P.O. Box No. 164.

BUKOBA: Rashid Moledina & Co.

P.O. Box No. 92.

Dar-es-Salaam, Tabora, Shinyanga, Kigoma:

Juthalal Velji.

Mbale, Soroti, Lira, Tororo, Arua:

Vithaldas Haridas & Co. Ltd,

CONGO BELGE: Mr. A. J. Antoine,

S.F. A.I., Bunia.

FORTHALL: Chhaganlal Ghelabai & Bros.

TORORO: D. D. Bawa, P.O. Box 16.

NYERI: Punja Jivaraj and Bros.

DODOMA: Juma Shariff Addetia.

જીના અને જાણીતા
સંપ્રદાયી તથા સ્ત્રીઓના દરદાના સ્વેચ્છાયાલીન રેદરાજ
હરજીવનદામ મુજદેવરામ ભટ્ટ દીગદણવાવાની બનાવેલી

કામદીપક પીલ્સ વાપરો

શરીરની શીથીલતા, જ્ઞાનતત્ત્વની નમજાઈ, અને દરેક દરોની
અભિરેખી માટે એકમ દવાજ એકવખત વાપરી ખાતરી કરો

ગોળો ૩૨ ની ૩૫ની એકની ટી ૩ ૧૧ પો ખર્ચ અથગ

અમાગ દવાખાનામા નાહી પગિસા કરી મરે રોગોતુ નિદાન
કરી દેશી વનસ્પતીની દવાઓ દરવામા આવે છે —

મળો યા બળો

હેડ ઓશીમ

માણુમા (મહોઝાઝા)

ધ્યાન્ય ઓશીમ

પાનકાગનાકા, અમદાવાદ

પત્રવહેવાર હેડ ઓશીમે કરવો.

તમારા ઘરના શણગારરૂપ

સમાજ જીવનનાં ફાઈલો

અનેક ચિત્રો, ફોટાઓ, તથા મનન દેવા લાયક સ્વતંત્ર
લેખો, ગમલયા ડાબ્યો, હાસ્યએકેયો, ગમિન્ડી નાની નાની વાર્તાઓ,
મોટી વાર્તાઓ, તથા અતિ મનનીય મામાનિક લેખોથી ભરપૂર
પાકી બાર્ન-ડોંગની ૨ થી ૧૬ વર્ષની ફાઈલોનો મેટ એડ માથે
ખરીદનારને રૂ ૬૬-૦-૦ હાસલમા મળશે

છટક દરેક વર્ષની ફાઈલની કિંમત રૂ ૫-૦-૦ પોસ્ટેજ બુદ્ધ

જો તમે સમાજના અથમા રમ લેના હો, તમારા બાળબચ્ચો,
પત્ની, માતા બહેનોને મગચારી અને વિચારક જેવા માગતા હો
તો જરૂર સમાજજીવનની ફાઈલોથી તમારૂં ઘર વમાવજો

વખો —

વ્યવસ્થાપક સમાજજીવન

ગયખડ અમદાવાદ

અંધકાર પર પ્રકાશ

યાને

બંડખોર જ્યા

રૂપે ભૂલતા!

આ ક્ષેત્ર આત્મજ્યોતિ જગાવતું યોગનું પુસ્તક નથી પણ લગ્નના પ્રશ્નની રસિક છણાવટ કરતી પ્રેમપૂર્ણ નવલકથા છે. હિંદુ મહાજમા બંડખોરો કેમ પેદા થાય છે તેની એક કથા ને રમ્ય કથા છે.

પ્રેમ એટલે સપૂર્ણ સ્વાર્પણ, પ્રેમ એટલે ઢોંગલા ઢોંગલીના ખેલથી કોઈ તદ્દન જ ભુદી પડતી સ્વર્ગીય વસ્તુ—આ બ્યાખ્યાપર લોહીના વેપારના લેખક રા. મધુકરે પોતાની ભાવભરી ભાષામાં તનમન અને લલિતતા અંમારની સ્વર્ગીય સૃષ્ટિ ખડી કરી છે. તે ઉપરાંત હિંદુમહાજમા બળતા પ્રશ્નો વિધવાવિવાહ, પતિતોદ્ધાર, બાળલગ્ન, વૃદ્ધલગ્ન, વર્ણાશ્રમધર્મ વગેરેનો રમિક રીતે ઉદ્ધેશ કર્યો છે

મંદરણોની વિગત

૧ લલિત કુમાર, ૨ ગમપુરમા, ૩ તનમન, ૪ ગયજીનું કુટુંબ ૫ બગલામાં, ૬ કુસુમકલિનો હોમ, ૭ નદિ કીનારે, ૮ મોહવશ મુવરાજ, ૯ લાવણ્યનું શયનગૃહ, ૧૦ મોહ અને પ્રેમ, ૧૧ વિદાય, ૧૨ મુખ ૧૩ અશાંતિ, ૧૪ કુમુદ વીણા, ૧૫ માલતિના વિવાહ, ૧૬ થોડીક ચર્ચા, ૧૭ ભાર્ગવહેન, ૧૮ મેના, ૧૯ માળામાં બળભગાટ, ૨૦ તનમનનો પત્ર, ૨૧ પવિત્રપ્રેમ, ૨૨ કાલિદાસનું ધર્મકર્તવ્ય ૨૩ સત્યધર્મ, ૨૪ વિધવા વીણા, ૨૫ લલિતાનું ખડ, ૨૬ માલતીનો પ્રેમ, ૨૭ હિન્દોગતાં હમારા, ૨૮ સેવાસમિતિ, ૨૯ પ્રેમલગ્ન, ૩૦ સ્વર્ગ.

જીવનને દિવ્ય વીણાના ગંગીત જેવું બનાવવું હોય તો આ પુસ્તક તમારે મગાવ્યે છૂટકો છે. નયનરંજક ચિત્રો, પાકું પૂકું મોતેરી નામ. કિંમત રૂ. ૨-૮-૦

સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય : રાયખડ : અમદાવાદ

રસમય દુંકી નવલિકાઓના સુમખા ૩૫

સંસારની વાતો

ગુજરાતી દુંકી વાર્તાઓના સાહિત્યમાં આ પુસ્તકે અનોખો ભાવ પાડે છે. જ્ઞેન લક્ષ્મીની કસાયલી કલમે લખાયલી એકે એક વાર્તા સત્ય ઘટનાત્મક છે. તેમાંના પ્રશ્ન ગો જાણે વાંચનારની આખ સામે બનતા હોય તેમ લાગશે.

એકવાર હાથમાં લીધા પછી તે બધીય વાતો વાંચી નાખ્યા વગર ચાલતુ જ નથી એ ૧૨ સમાગની માંથી વાતો-નવલિકાઓ આ પ્રમાણે છે

૧ ઓગમાયા	૨ રાધનારીનુ ગળ
૩ તાગનુ તપ	૪ મમગદામ મેડ
૫ આખર	૬ ગોકમાળો સમાગ
૭ બટકિયો વગે	૮ મડાંપગ વીજ પડી
૯ સુવાવડ કે સિતમ ?	૧૦ દેખાતો પશુપાત
૧૧ સુવામીની પરપગ	૧૨ સુખી મસાર ચિત્રો.

મનોરંજક ચિત્રો, ઉચા દેધરવેટ પેપરપર સુંદર ઠળામય છપાઈ, પાકું સોનેરી પૃથ્થું કિં રૂ ૨-૮-૦

વ્યવસ્થાપક : સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય.

રાયખડ : અમદાવાદ

૧૭ સતર વર્ષો થયાં મુંદરીસંઘના પ્રશ્નો સાથે સમાજના
અનેક પ્રશ્નોની સ્વતંત્રપણે છણાવટ કરતું, મુખ્ય ઇલાકામાં
માનીતું થઈ પડેલ માસિક પત્ર

સમાજ જીવન

તત્ત્વ. નારાયણજી ગોકળદાસ ડાસાણી

વાર્ષિક લવાજમ:

હિન્દ માટે: રૂ. ૪-૦-૦ હિન્દ બહાર: શિલિંગ નવ (રૂ. ૬-૦-૦)
ફૂટક નકલ છ આના

સમાજને લગતા સર્વ પ્રશ્નોની સ્વતંત્ર ચર્ચા કરનાર, મુંદરીસંઘના
અટપટા પ્રશ્નોને ઝીણવટથી છણી તેના ઉકેલ કરનાર આ એક જ માસિક
પત્ર છે. દર અંગ્રેજી મહિનાની છેલ્લી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

દરમાસે તેમાં અતુલવર્ણ્ય સામાજિક લેખો, મનનીય નોંધ,
કાવ્યો ઉપરાંત તમારા ચાર ફિયા લવાજમનો ખર્ચ તો એક ટુંકી
વાર્તા જ વાળી આપશે. આખાલવૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષ સર્વને માટે ચરખું
જ ઉપયોગી છે.

માંઘા માનવજીવનને સફળ કરવું હોય ને તમારા
સંસારમાં સ્વર્ગ ઉતારવું હોય તો આજે જ આ માસિકના
પ્રાહુક ખતી જાઓ.

લખો:

બ્યવસ્થાપક : સમાજજીવન

રાયખડ રોડ : અમદાવાદ

અખખાની આત્મકથાઓ

(મુન્નારા વારસા માથે બીજી આવૃત્તિ)

સ્ત્રી ગતિ ઉપર હિન્દુજમાજ કેટલી નદ સુધી 'ડાયરીઝમ' ચલાવે છે? ત્રામ, જુનમ અને આપખુદી મદન દગ્તી આર્યમાળાઓના જીવન કેવા અધમ થઈ જાય છે? તેનો હૃદયને કચિતાર આ પુસ્તક વાચતા આખ મામે ખડો થાય છે ૧૭ હારબેદે સાસાગિક વાર્તાઓ છે તેમા થોડીક તમ્મ નજર કરો.

૧ **આવિકા :** વ્યાવિકથી મામાપોના દુષ્ટત્વથી દીધરીઓના સંમાર કેવા મડેલો થઈ જાય છે, તે આ એક જૈન કુમાગિકાની કમ્મ કથની વાચતા સમજાશે.

૨ **અન્નપૂર્ણા :** મામુ નલુદના જુનમથી ત્રાસેલી ગુડા ફૂટવાના દુષ્ટ રિવાજે ગમશરણ ચનારી આ પ્લાલણ કુમાગિકાની આત્મકથા તમારી આખમા આસુ લાવશે.

૩ **ઉપા :** વ્યભિચારી પતિના પનારે પડેલી, મામુ નલુદના જુનમ મહતી, ગોમ્મના માવથી દુખી થતી, આ ઔદિન્ય પ્લાલણ કન્યા ઉપાની આત્મકથા રૂઢીની લિયણતા અને સ્ત્રી વર્ગની પગધીનનાતુ જાન કરાવશે.

૪ **વિમળા :** હિન્દુસ્તાનમા વેસ્થાઓ કેમ વધે છે? તે આ નાગરજાતિની મોઢે ચઢાવેલી કન્યા વિમળાકુમારીની જીવનકથાથી તમે જાણી શકશો.

૫ **આશા :** ખુબીની ન્યાતની આશાજાઈની આ આત્મકથા કેળવણી આતાના ધન્વેકટરો મહેતીજીઓને કેવી રીતે શીશામા ઉતારે છે તે તમને સમજાવશે.

૬ શ્યામા : શ્યામાની આ આત્મકથા હિંદુસંસ્કારમાં કળેડાંથી થતી પાપમાલીનાં દર્શન કરાવશે.

૭ ઇન્દિરા : પુરોહિતની દીકરી ઇન્દિરા વેસ્વા બનવા જોટલી સ્થિતિએ કેવી રીતે પહોંચી તેનું બ્યાન તમારા હૃદયને કમકમાવી નાંખશે.

૮ વિનોદિની : વિનોદિનીની આત્મકથા તમને આર્ય અનુભાની અનુભવ સહનશક્તિ તથા ઉચ્ચ આત્મભોગનો ખવાસ આપશે.

૯ રૂપાળી : નણદના કુકર્મે ભાભી રૂપાળીને બોગવવી પડેલી અમલક યત્રણા તો તમે રૂપાળીનું વૃત્તાંત વાંચીને ગળણી શકશો.

૧૦ મોંઘી : એક કચ્છી ગાઈની આ આત્મકથા તમને હિન્દુ-શિક્ષિકાઓમાં, ધર્મમંદિરો તથા સંસ્થાઓમાં આલતા ભવાડાઓનો બોદ ખુલ્લો પાડશે.

૧૧ મુરશીલા : લોહાણાની પુત્રી મુશીલા કેવી રીતે દુઃશીલા બને છે તેનો ઉલ્લેખ શબ્દોમાં કરી શકાય તેમ નથી.

૧૨ કોકિલા : કોકિલાની આ કર્મકથા તમને હિન્દુસમાજની નીચતા-નહોરતાનું જ્ઞાન કરાવશે.

આથી પણ હિંદુસંસ્કારની વધુ નિષ્કુરતાનું દર્શન તો તમને ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૧૭ માં વાનાં કરાવશે. આમાંથી એકજ વાર્તા વાંચવાથી તમારાં ખરચેલાં નાણાં વસુલ થઈ જશે.

વિદ્વાનો તથા વર્તમાનપત્રોના ઉચ્ચ અભિપ્રાયો મળેલા છે.

આખરે આનંદ આપે તેવાં મનોરંજક ચિત્રો. રૂપરવેટ ચેપરપર કળામય છપાઈ. પાકું સોનેરી પૃઠ. કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

વ્યવસ્થાપક : સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

રાયખડ રોડ : અમદાવાદ.

મહીલાઓની મહાકથાઓ

આ પુસ્તકમાં ૨૩ નાની મોટી વાર્તાઓ છે. તેમાંની એક એક વાર્તા આજે હિંદુમંત્રીઓના અભિપ્રાય અનુસાર જુદા જુદા હિંદુ વિદ્યાર્થી પ્રમુખો છે. એ કલ્પનાના તરંગો નથી પણ હિંદુમંત્રીની રાક્ષસી રૂઢીની ચક્ષુમાં પીસાઈ પાવમાલ થયેલી, હિંદુમંત્રીને શ્રાપ આપતી જુદી જુદી બહેનોનાં અંતરનાં દારો ઉઘડાવીને આવેજેલી મહાકથાઓ છે.

શારીરિક, માનસિક કળેમાં-લગ્નનાં ભયર પરિણામો, વાસના, દુઃખ અને ધર્મના કળેરદારોની પોલ, કન્યાવિક્રય, બાળલગ્ન, વૃદ્ધલગ્નના વરજોળા, મદિરોના ગોટાળા, વિધવાઓની હાલત, ન્યાતના નખખોદીઆ પટેલોનું ન્યાતને નામે દારસ, અસહિષ્ણુતા, સ્વાર્થાન્ધ નરપશુઓના અપત્ની સાથે વ્યભિચાર, મહીલાઓનું પોકળ આદિ અનેક વિષયો દરેક વાર્તામાં એવી અરણ રીતે ચર્ચવામાં આવ્યા છે કે વાંચનારને જાણે તે આખા સામે અત્યાગે જ બનતા બનતા હોય તેમ લાગે છે જુઓ:

૧ સવિતાની આત્મકથા: રૂપિયાની ચેલીઓ રણકાવી બાપે બાળવયમાં, બીજવર-પિશાચને પરણાવતાં સવિતાનો નીચ માલિક તેની કેવી દુર્ગતિ કરે છે અને અંતે સવિતા કેવી બડખોર થાય છે તે આમાં જોશો.

૨ વીરબાઈની વિતક વાત: એક વિધવા નરપિશાચનના રૂદામાં પડેલી આ લાટીઆણી કેમ પાવમાલ થાય છે? તે તો આ વીરબાઈ પોતે જ તમને કહેશે.

૩ કાન્તાની કથની: રૂઢીના યજ્ઞમાં પોતાનું બળીદાન આપતી આ કાન્તાબાઈની આત્મકથા જાણતાં તમારાં કાળજાં કંકણી ઉઠશે.

૪ દુઃખી કમળા-કન્યાવિક્ત્રી બાપના પેટે પડેલી આ કમળાની કંઈક ક્યનીથી જો તમારું કલેજું કપે તો જરૂર એને મદદ કરજો.

૫ અવલની આપવીતિ : નગરશેઠના મિથ્યાભિમાની છોકરાને પનારે પડેલી, અનેક અત્યાચારો મહન કરતી તજ્જની અવલની હકીકત જણતાં તમે દુઃખનાં એ આંધુ પાડશો જ.

૬ સૂરબાળા દલી સુધારકની જળમા સપડાવતી આ પ્રાગ્જ્ઞ ફોલ વિધવા અંતે નિરાશ બનતા આસલેટ છાતી આ જગત્થી કેમ છૂટી થાય છે, તે નહિ વાર્યંગો તો જરૂર પડતાશે.

૭ અતિલક્ષ્મીની આત્મકથા: મિથ્યા કુળાભિમાની-ગ્નલીમ પતુજી ધણીના પૈશાચિક કર્મથી બિચારીનો કેમ અદાલે અંત આવે છે? તે ચિત્ર તમને કમકમાટી ઉપજાવશે.

૮ પરાણે વૈધવ્ય: બળાતકારે વૈધવ્ય પાળતી આ બાળા બાળલક્ષ્મી, હૃદયલક્ષ્મી વેદીપર કેમ હોમાય છે? કહેવાતા મહિલાત્રયોમા કેવી પોલ ચાલે છે? આ બધા આમાનિક અત્યાચારો વાચતા તમારું હૃદય હચમચી ઉઠશે.

ખીજી વાતો પણ તેટલી જ રોમાચગારી છે. આમાની એકેએક ઘટના તમને આનંદ માથે જ્ઞાન આપી હાલના દિંદુસમાજમા ચાલતી ભયંકર બદીઓનું ભાન કરાવશે તેમાના નમનગજન ચિત્રો તો તમે પળે પળે જોશો. આની હૃદયસ્પર્શી કંઈક વાતોથી જીવનમંત્રામમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો સુગમ માર્ગ શોધી શકાશે.

આ પુસ્તક માટે અતિ ઉત્તમ અભિપ્રાયો મળેલા છે. ગુજરાતી રૂઢી વાર્તાઓના માહિત્યમાં આવું પુસ્તક કદિ પ્રગટ થયું નથી.

કળામય ગુપ્ત, એન્ટીક પેપર, પાકુ મોનેરી પ્રેસ. કિંમત

રૂ. ૩-૮-૦

બવસ્થાપક - સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

રાયખડ રોડ : અમદાવાદ

વનિતાની વાતો

સંસારના સતાપમાં સળગી રહેલી સુન્દરીઓની આ કલ્યાણનંદ
 ૧૦ કહાણીઓ તમારી આખા આજન કડીને નામે સમાજમાં ચાવનાર
 હોય તથા પ્રપચ ખુદા કરી તમારા હૈયાને હૃદયમયાવી મૂકશે જુઓ —

વાર્તા ૧ હી બાળવનની બટી સામે પોકાર કરી છદ્મીનદ
 વમળમાં પડેલી બે સ્ત્રીઓ કમકમાટી ઉપભવે તેવી પોતાની જીવનકથાઓ
 રજૂ કરે છે તેમાં ગરીબ સંસારની હાડમારીઓ, બાળમરણના બચકર
 કારણો અને ધમનીતિ વિનાની કેળવણી લઈ ફેશનમાં ફેસાઈ પડેલી એક
 સુધરેલીનો ઇતિહાસ એની અસરકારક રીતે સુધવામાં આવ્યો છે જે
 વાચતા તમારે દિન કંપી હશે

વાર્તા ૨ છ સ્ત્રીઓમાં રમતા જુઝારથી સંસારની સ્વી ફર્ફશ
 ધાય છે તે આ એક વહિક કોમની સ્ત્રીને મોઢેથી તેના અવળા કર્મની
 કહાણી નાણી તમે આશ્ચર્યચકિત થઈ જશો

વાર્તા ૩ છ આ દેશમાં સાત બાવીઓ ભોળી બાબાએને બાબાવી
 કેવી પોપવીલાઓ કરે છે ? બમની ચીંદરી ધરનારાઓ સાતના રૂપમાં ફરતા
 રાયતાને સમાજની આગમાં ધોળે દહાડે કેવી ધૂળ નાખે છે ? તે વાચતા
 આ એક જ વાર્તા તમને આ પુસ્તકનું મૂલ્ય વસુલ કરાવી દેશે

વાર્તા ૪ થી રૂઢીના જીવન તમે ક્યદાયની એક પ્રેમયોગિની
 પોતાના જીવનને પ્રકાશને થયેલી રીતે વાળી શકે છે ? તેનો ચિતાર
 આમાં છે

વાર્તા ૫ થી એક દીનહીન શિક્ષકની સ્ત્રી પોતાના માદા પતિને
 લઈ મુળદમાં જતા ત્યાં કેવી અવદશા બોલવે છે અને આખરે આપધાત
 કરીને જીવનનો સ્વી રીતે અવ આવે છે ? તે વાચી શહેરના સડેલા જીવન
 ઉપર તમને તિસ્કાર આવશે

વાર્તા ૬ હી ગરસીયાની કોમમાં દત્તક લેવાના નિંન રિવાજથી
 એક સોનું બીજી સ્ત્રી સાથે જના યવાની કમકમાટી બહેલી વાર્તા વાચીને એ

કચ્છ પ્રસંગ ઉપર તમારા હૃદયમાં પ્રશ્ન ઉઠશે કે આ તે કુમારિકા કે વિધવા ?

વાર્તા ૭ મી. : ૩ઢીના જીવમયી ત્રાસેલી હિંદુ સ્ત્રીઓ ખ્રિસ્તી ધર્મમાં કેવી રીતે વસડાઈ જાય છે, તેનો ત્રણ સ્ત્રીઓને મોઢેથી રજુ થયેલો હેવાય આ સ્મરણ અને સંતાપ નામક વાર્તામાં જોઈ શકાયો.

વાર્તા ૮ મી. : હિંદુ અવિલમ્બ કુટુંબમાં ધર્મ, રૂઢી અને રિવાજને નામે દેવા દબ તથા ગોડાળા આવે છે અને તેને પરિણામે જીવાન વિધવાઓના જીવન અધિકારને શરણે કેવી રીતે પડી જાય છે ? તે આમાં જોરો.

વાર્તા ૯ મી. : ઇતિહાસના પાના અમર બનાવનારી રજપૂત કોમને આશ્ચર્ય કેવો અધ પાત થયો છે ? એ આ વાર્તામાં વાચીને એની કચ્છ દશા ઉપર તમારી આખમાં આસુ આવશે.

ગુજરાતી નવલકથાના ક્ષેત્રમાં આજ સુધી આર્ત પુસ્તક કદી બહાર પડ્યું નથી. બહાવા બહાલીના ટાયતાથી તદ્દન નિરાશ અને સસારના સડાઓ સામે ભયકર યોદ્ધા થઈ જાય તે દુર કરવાનો ઉવાજો સુચવનાર આ સચિત્ર પુસ્તક કોઈ જાણે વાચક જ ન જોઈએ.

હંથા એન્ટિક પેપરો, નયનરજક ચિત્રો, મુદર છપાઈ અને રોનેરી નામનું મગજુન પૂરું છતા કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦

અભિપ્રાયોમાંના થોડાકનો ટુંક સાર

— દરેક વાર્તા સમાજજીવનનો જીવો જીવો પ્રશ્ન છડતી હોઈને ઉપયોગી તથા વાંચવા માંડે છે. ‘હિંદુસ્તાન’

— હિંદુ સસારના અનેક કચ્છારસિક પ્રસંગોના ચિત્રો ડીક રીતે રજુ કરવામાં આવ્યા છે. ‘ગુજરાતી દેસરી’

— સામાજિક કુરૂડીઓની લય કરતાનો આથી ખ્યાલ આવે છે હિંદુ સસારમાં અમે આ પુસ્તકને આપણા પુરુષ વર્ગની આખો ખોલનાર અને તેમાં ખારીક મનનનો ખોલક પૂરો પાડનાર ગણીએ છીએ. ‘ગુજરાતી પંથ’

બવરયાપક . સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય .

૨૦૬૭, ગાયખડ રોડ : અમદવાદ

સમાજની વેદીપર

(૧૮ બળીદાનો)

સુમાજ સીતમની લઠીમા રોકાઇ, તેની વદીપર હોમાઈ જનારી ૧૮ આર્ય અમળાઓની હૃદયદ્રાવક ધ્વનિઓ વાચનારના રોમાચ ખડા કરે છે. હિન્દુમત્સાર એટલે બળીદાનોનું અક્ષયપાત્ર. આ અક્ષયપાત્ર કેમ લરાય છે ને સમાજમા આજે ચાલી રહેલા બીયણુ રૂઢીચઠ મતાપચઠ, દલપચઠ, સ્વાર્થચઠ ને ઝાતિચઠમા નિર્દોષ કુસુમ કળીઓને કેમ હોમવામા આવે છે ? એ તમારે જાણવું હોય ને આજના દબી રૂઢીચઠોની પિશાચવીવાને પાગખવી હોય તો આ પુસ્તક આજે જ મગાની લો.

એએકે ગુજરાતી વાચનારનું ધર આ પુસ્તક-મુનું ન રહેવું જોઈએ. આમાની ૧૮ બળીદાનોની વાર્તાઓ કઈ કટપનાના તરંગો નથી પણ સાચી બનેલી વાતો છે. એકેક વાતને લેખકે બળીદાન કહ્યું છે ને તે બળીદાનોના નામ આ પ્રમાણે છે.

૧ માસ્તર સાહેબની પત્ની, ૨ પ્રભાદેવીનું પણ, ૩ ચારનું ભાવી ૪ વિધર્મા વિનોદિની, ૫ શાંતિની સમાધી ૬ નિળવનું અતિમ વચન ૭ મનોરમા ૮ જોડની જોડાકી ૯ મચગલ્લી કાન્તા ૧૦ કમનશીન કમળા ૧૧ અમેદનો બેદ ૧૨ વિમગના ગીતક ૧૩ કરણામયી ૧૪ કુમુદિની ૧૫ સતાયલી શિક્ષિકા ૧૬ દિવાળીની દર્દશા ૧૭ ખેલની પુત્રી ૧૮ બડખોર લીલી.

એકેક વાર્તા દેવાને હૃદયમચાની મૂકે છે. હાનના હિંદુ સમાજના ત્રાસ, આપખુદી ને ધર્મની આડ નીચે કેટલા નિરપરાધી આત્માઓનો કચ્ચરધાણુ વળે ? તે તમે જાણીને તેની મામે બડ જગાવવા તૈયાર થશો.

છોયા ફેધરવેટ પેપર ઉપર કળામય છપાઈ, પાકુ સોનેરી પૂકું નયનરજક ચિત્રો દિગ્મત માત્ર રૂ. ૨-૦-૦

વ્યવસ્થાપક સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય ગાંધી રોડ, અમદાવાદ

હિન્દુસમાજના સૂક્ષ્મ પ્રશ્નોને ઉકેલતી
રસમય નવલકથા

સ્નેહ-લક્ષ્મી

‘ પોલાદી ચોકડા ’ જેવાં રૂઢ થયેલાં અનિષ્ઠ બધેતોથી જઠડાયેલો હાલતો હિન્દુ મંસાર કેવો સડેલો બની ગયો છે ? સ્વાર્થો, અપ્રમાણિક અને પ્રપચી પટેલોનાં પાખડોથી હાલતી નાતો કેટલી હદ સુધી નફટાર્થ બતાવી રહી છે ? સમાજના અંગરૂપ ગણાતી માતિ સંસ્થાઓ તેના નાલાયક સુકાનીઓના કારણે કેટલી હદ સુધી નિંદાપાત્ર બની રહી છે ? સમાજની પ્રગતિને અવરોધક બાળલક્ષ્મ, વૃદ્ધલક્ષ્મ, ને અન્યેન્ય લક્ષ્મ વેદીમાં કેટલા આશાવન જીવ્યાઓનાં બળીદાન દેવાય છે ? મુડીવાદનો વર કેટલી હદ સુધી કામદાર વર્ગનો જીવ લઈ રહ્યો છે ? એક નૈઋતિક બ્રહ્મચારિણી સેવાવતધારી મહિલા સારા જગતપર કેવા ઉપકાર કરી શકે છે ? એક સાચો સન્માસી જગતનું કેટલું કલ્યાણ કરી શકે છે ?

ધર્મનો સાચો એકડો પણ નહિ ખાણનારાં વેવલાં ધર્મધેણડાંઓ સાચા ધર્મનું કેટલે દરજ્જે અપમાન કરી રહ્યા છે ? શુદ્ધિ અને સંગઠન આજના યુગમાં કેટલું જરૂરનું છે ? વિધવા જીવન કેટલું આશિયાણું ? અને દિલ કપાવનાર છે ? આ સિતમગર સમાજની મામે બડ શી રીતે કરવું ? તેનો સરળ અને મુંદર માર્ગ આ નવલકથા તમને બતાવશે.

સમાજના અનેક પ્રશ્નોને ઉકેલતી ગ્રેમરસથી ઉભરાતી આ નવલકથા વાંચનાં તમે બે ઘડી માનબાન જૂલી જશો.

હાથા એન્ડ્રીકેપરપર કળામય છપાઈઃ નવનરજક ચિત્રો અને આંખને દારે તેવું મુંદર પાકુ પૂઠું જતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦ વ્યવસ્થાપકઃ સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય. રાયખડ રોડઃ અમદાવાદ.

લોહીનો વેપાર

(એક અજોડ નવલકથા)

ગુજરાતી ભાષામાં આજ સુધી કદિ બહાર ન પડેલી એવી, હિંદુમહાજના પ્રત્યેક પ્રજાની તદ્દન સ્વતંત્ર અને નિર્ભયપણે ચર્ચા કરનારી આ એક જ સ્વતંત્ર નવલકથા છે. તમે ભલભલની વાર્તાઓ વાંચી હશે પણ આનંદમાં ગરકાવ કરી દેવા સાથે ગુજરાતી મહાજના ઉદ્ધારની ચાવી તો તમને આ નવલકથા જ બતાવશે.

તમે લોહીના વેપાર જોયો તો હશે પણ એ વેપાર નીચે કેવો ભયંકર જ્વાળામુખી ધગધગી રહ્યો છે તે જાણો છો ? તમે કદિ હિન્દુઆધિકારને લગ્નમંડપમાં મગજ ફેરા ફરવાનો ઇન્કાર કરતી જોઈ છે ? ગિવાજ પ્રમાણે પતિ યદ્ય બેઠેલા પત્નરને લોખંડના ચણા ચવાડનાર દ્રૌપદી કદિ નજરે નિહાળી છે ? લગ્નમંડપમાં ઘોડેસ્વાર ધર્મ આવેલા વગ્ગાળને ભર્યા મહાજનમાં “ભાષ” કહી પુકારનારી મિંદણ સમી આર્યપુત્રી જોઈ છે ? બળ્બેવાર તોરણેથી વર પાછો વાળનારી કુસુમ-કળીની અજગ સ્વતંત્રતાનો પ્રજ્વાલ કદિ તમે અનુભવ્યો છે ? આ બધા ચમત્કારો તમને ‘લોહીના વેપાર’ બતાવશે ! આજે જ ‘લોહીના વેપાર’ તમારી લાપજેરી માટે થાપી લો.

તેમાં આમાજિડ બંદ છે, નવું મહાજનમંદિર રચવા માટેનાં વિધાન છે, દબ્બી મહાજનસુધારકો ને દબ્બી ધર્મના પોકળના પ્રકાર છે. તે બીજું કંઈ એવું એવું છે કે જે તમે આજદિન સુધી ન જોયું હોય. આફ આફ મનોમુન્ધકર ચિત્રો, અપ-ટુ-ડેટ ગાર્મ-ડ્રોઈંગ; એન્ટિક પેપરપર કળામય છપાઈ; આ દળદાર મચની કિંમત ફક્ત રૂ. સાડા ચાર.

અભિપ્રાયો :

સુપ્રસિદ્ધ પત્રો શું કહે છે ?

“ હમણા બહાર પડેલી કોઈપણ નવલકથા કરતા ‘લોહીનો વેપાર’ સહેલો ચડી ભય તેમ છે. આપણા સાહિત્યમાં એ તદ્દન નવા પ્રકારની છે ને ન્યા સુધી એ સાહિત્ય જીવશે ત્યા સુધી આ નવલકથા સૌ હોશે હોશે વાચશે. .. આની અદર પુત્રનાં બીજ વાગના લગ્ન, હાથના સંમતિ વગરના લગ્ન, સ્ત્રીઓની પરત્રતા, વૈષ્ણવ મંદિરોની અપવિત્રતા, દીકરીઓનું વેચાણ - તેમના લોહીના વેપાર વગેરે દુષ્ટ રિવાજોની ઠીક અટકણી કાઢી છે. ”

સાહિત્ય

“ લોહીનો વેપારનાં બાત્રે હિંદુ સમાજમાં ચાલી રહ્યો છે તેનું હૃદયદ્રાવક ખ્યાન આ નવલકથા કરાવે છે. ”

સાંજ વર્તમાન

“ સામાજિક સુધારાઓ સામે બહુ કરવાનો માર્ગ આમાં લેખકે બતાવ્યો છે. ”

ગુજરાતી પંથ

“ આ એક સામાજિક નવલકથા છે. હિંદુ સમાજમાં રૂઢી-વિવરાતાયી જે વાગ અત્યાચાર થાય છે તેનું આબેદુજ ચિત્ર આલેખવામાં લેખકે સારી નિપુણતા દર્શાવી છે. સ્થળે સ્થળે લેખકે ખોદી રૂઢીઓપર પ્રહાર કરવામાં આવી ગઈ નથી. ”

મજબૂત

“ વારતાના દરેક ખાત્રો એવા તો સચોટપણે આલેખવામાં આવ્યા છે કે વાચકો વખતે નાટક સામે જ લજવાઈ રહ્યો હોયતો એવો ખ્યાલ આવી જાય છે. ”

રશુન સમાચાર

“ આપણી અવદગ્ધાનુ બાન થઈ શકે તે રીતે આ પુસ્તકમાં વિવિધ પ્રસંગો ગુપ્તીને આબેદુજ ચિત્રો દોરવામાં આવ્યા છે. ”

ગુજરાતી કેસરી

“ સમાજ રચનાનું પુનર્વિધાન એ આ નવલકથાનો હેતુ છે .. ”

હિંદુસ્થાન

“ સમાજના સુધારક સામે ‘લોહીનો વેપાર’ અવનવી વિચાર સૃષ્ટિઓ ખરી કરી રહે છે ”

કર્મભૂમિ

અવસ્થાપક : સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

રામજી રોડ : અમદાવાદ

જો તમે 'લોહીના વેપાર' વાંચ્યો હશે તો આ તેનો બીજો ભાગ તમારે વાંચવો જ જોઈએ

ધીખતો જવાબામુખી !

('લોહીના વેપાર' નું અનુસરણ)

રે, ધર્મ ને અધર્મની લડાઈ જરૂરીથી જન્માવ્યા હાલના હિંદુસમાજના કૃત્રિમ બંધનો સામે બગવો જગાવી સામાજિક પુનર્નિર્ધાનનો સરળ માર્ગ આ પુસ્તક વાચવાથી મળે છે,

આજ સુધી બહાર પડેલ નવલકથાઓમાં 'લોહીના વેપાર' ને 'ધીખતો જવાબામુખી' અનેરી ભાવ પાડે છે. રૂઢીચૂક કુપ્રભકુકોને ચથરાવનારા આ બન્ને પુસ્તકો છે.

આજના લગ્નની ધાતકી પ્રથા સામે બહુ જગાવનાગ જવા અને હિંદુ સમાજના મોટામાં ધૂળ નાખી બન્ને જાણુ દમ્પતિ બની રહે છે. વ્યભિચારી આચાર્ય—પાખડી ધર્મગુરુઓ, રનાર્થી મહાગજ, પાપી પૂજારીઓ ને ધર્મના કિંના નીચે રહી અધર્મ અધર્મ આચરનારાઓની સ્વાર્થી જળમા હિંદુ સ્ત્રી કેટલું હણાય છે તે લલિતાનું વેશાશ્રયન તમને કહેશે ને તે વાચતા તમાગ રોમાચ ખડા થશે એ જ વેશ્યા લલિતા હિમાલયની ફેવી કેમ બને છે? પેમના પંમલીઓ પુન જન્મના વરદાનો માગે છે તે જોવું હોય તો આ નવલકથા વાંચ્યા વિના તમને નહિ ચાલે.

મિસ પૌલ આજના કહેવાતા સુધારકો ને માસુરાના દલ કેમ ઉધારા પાડે છે? તથા કુસુમ આદર્શ સ્ત્રીચારણી રહીને શુ હરે છે? તે જાણવું હોય તો જલદી આ પુસ્તક મગાવી લો. લોહીના વેપારના જ લેખક રા મધુકરે આમાં કમાન કરી છે.

આ નવલકથાના એકેએક પાત્રો તથા પ્રમગો તમારી સાથે રાત કરતા હોય તેમ લાગશે.

જિયા ફેધરવેટ પેપરપર આકર્ષક છપાઈ, પાકુ સોનેરી પૂઠું, આખ ઠારે તેવા ચિત્રો સાથના આ દળતાર પુસ્તકના કિંમત માત્ર રૂ ૪-૮-૦

વર્તમાનપત્રોના અભિપ્રાયો:

—લેખકે જા તો હિન્દુ સમાજના જાણીતા ચક્ષીમા પીડાતી અબજાઓના લોટીમા કવમ બોળીને અથવા તો સમાજની કૂરતા સામે બગવો જગાડવા તરણોના હૃદયની જ્વાલાને લેખીનીને અથે ચઢાવીને વાર્તા લખી છે ગુજરાતી વાંચી જાણનાર કોઈપણ માણસે આ પુસ્તક ખરીદવું જ જોઈએ

અભિમન્યુ કેસરી

—હિન્દુ સમાજની બધી ભયકરતાનું જ્ઞાન રા. કાપડીયાએ આ પુસ્તકમા કરાવી એક યુવક ને યુવતી પાસે તે સામે ખડ જગાવ્યું છે સમાજસુધારાનો એક સત્ય પ્રકાર આ નવલકથામા હિન્દુ સમાજ સમક્ષ ખડો કર્યો છે

ગુજરાતી પંથ

—સમાજમા વિશ્લેષ જગાવી તેનું પુનર્સંઘટન કરવા ઇચ્છનારાઓને આ પુસ્તક માર્ગદર્શક થઈ પડે તેવું છે, ને તે દરેક ગુજરાતીએ પોતાના ધર્મા વસાવવું જોઈએ

નવરોજ

—હિન્દુસમાજમા આનતી અનેક બીડીઓ, દલ ને અનાચારો ઉપર પ્રદાર કરી પુનરચના કરવાની પ્રેરણા મળે લેખકે આ નવલકથા લખી હિન્દુ સમાજની આખો ઉધાડી છે

અભિમન્યુ

—આ નવલકથાના એક એક પાત્રમા આજના ગુજરાતી તરણના સામાજિક બંદ મનના વિચારો દર્શાવાયા છે સમાજના સડાવેપ એકેએક પ્રયા સામે બંદરૂપી જ્વાલામુખી ધખાવવાના તેજસ્વી પ્રયત્નો લેખકે કર્યા છે કથા વાંચવી રસ કર્યો પછી મૂકવી અમતી નથી

ગુજરાતી

—હિન્દુસમાજને અગ્નિસ્નાન કરાવી વિશુદ્ધ બનાવ્યા વિના તેનું પુનરુત્થાન અશક્ય છે પ્રસ્તુત નવલકથા એવી બંદખોર રચિતું પરિણામ છે. તેની સરળ લખાવટમા બેદોતીઆ સનાતનીઓ અને દલો સાક્ષરોના વર્ણન રસ પૂરે છે ખરેખર હિન્દુસમાજના સડાને આચ લગાડી ભસ્મભુત કરવાની ધગરાધી આ નવલકથા લખાઈ છે 'લોહીના વેપાર' ના તે અત્યુ સંધાન રૂપે છે

સૌરાષ્ટ્ર

લખો -

વ્યવસ્થાપક સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય

૨૦૬૭, રાયબંડ રોડ અમદાવાદ

એક રસભરી સામાજિક નવલકથા

હું બંડખોર કેમ બની ?

સમાજની 'ઝાપરશાની' સામે બેઠો બપોલો કેમ જગાડાય ? તેનો માર્ગ બતાવતી આ નવલ-કથા ગુજરાતી સાહિત્યમાં અતોખી ભાત પાડે છે

સમાજને માનેથી 'અમહાલ' અને 'અભાગણી' વિધના મેના-બહેન સમાજની ધાતકી શ્રદ્ધાઓ મામે કેવું મડ જમાવે છે ? તેમાં કેટલી ધીંગજ ધારણ કરી પડે છે ? અને શી રીતે મડ સફળ થાય છે ? શુદ્ધ આગ્નિશાળી, મજબુત મનોબળ ધરાવનારી એક જ વિધના મેનાબહેન મમાજમાં કેટલી હદ સુધી પરિવર્તન કરી શકે છે ? આ બધું તમારે જાણવું હોય તો આ બંડખોર નવલકથા તમારે વાંચવી જ પડશે. આવું પુસ્તક હજી સુધી ખીજી કોઈ પ્રગટ થયું નથી

લેખિકાબહેને સાદી સરળ ને સચોટ શૈલીમાં આ નવલકથા લખેલી છે. આધારણ અક્ષરજ્ઞાન ધરાવતા લાઈબહેન પણ તે વાંચીને મમજી શકે છે

તમારી ગ્રહલાયબેરી આ પુસ્તકસૂત્રી ન રહેવી જોઈએ. સેવામંમિતિ અંધમાળાના આહુક થવાથી અરધી કિંમતે મળે છે.

અધ્યાયો

૧ મામગની મરકા	૧૧ ધરધરની તુરંગો
૨ પીયરને પથે	૧૭ પાગીદાગની છોડીઓ
૩ કાકીની ડગમત	૧૮ મટુલાભીનો સાથ
૪ બડખોગીનું બીજાગેપણું	૧૯ રાધાનો વગ
૫ સંકેતપિહિ	૨૦ મસારમા થતું આવે છે
૬ નવી મા	૨૧ બેઠો બળવો
૭ ગડેવીઓને નળી ગગગ શાના	૨૨ આશાનો કાગળ
૮ આગ મળગી	૨૩ નાતનો રિવાજ
૯ નણદ - ભાભી	૨૪ ઓતમનું અપહરણ
૧૦ નવો ઉત્પાત	૨૫ મહિયા આશ્રમમા
૧૧ બેઠો બળવો	૨૬ સ્વમતિ શત્રુની અઘાલન
૧૨ સત્યાગ્રહ ને ખૂબમગે	૨૭ અદેખાધનો પ્રકાર
૧૩ ગોગણીમા ગજનાં	૨૮ ભોળુની ભનડી
૧૪ દેશસેવિગ સધમા	૨૯ પ્રેમવિહોણા આશ્રમે
૧૫ દુકડીની મરદાગી	૩૦ કન્યા ગુરુકુળમા
ઉપસહાર	

મુંદર મગ ને હંદરપર્શી ભાષા સાથે મામાજિડ કાન્તિનો માર્ગ આ નવવકથા બતાવે છે

• પાકું નુદર મોતેરી પુઠ, જિયા ફેધરવેટ પેપરપર કળામય છપાઇ, નવનગ્ગક ચિત્રો કિમ્મત માત્ર રૂ ૨-૮-૦ લખો

નવગ્ગપત્ર સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય
રાયખડ રોડ અમદાવાદ